CAESAR

Războiul gallic
Războiul civil

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

VOR APĂREA

A. OTEȚEA

Renașterea

N. LASCU

Cum trăiau romanii

POLIBIOS

Istoria

CAESAR

RĂZBOIUL GALLIC

*

RĂZBOIUL CIVIL

C. IULII CAESARIS

BELLUM GALLICUM

*

BELLUM CIVILE

C. IULIUS CAESAR

RĂZBOIUL GALLIC
*
RĂZBOIUL CIVIL

EDITURA ȘTIINȚIFICA
BUCUREȘTI, 1964

Studiul introductiv și indice
CICERONE POGHIRC

Războiul gallic, traducere, note și indice
JANINA VILAN UNGURU

Războiul civil, traducere și indice
ELISABETA POGHIRC

Note
CICERONE POGHIRC

STUDIU INTRODUCTIV

Puține dintre marile personalități ale istoriei au stîrnit în jurul lor atîtea discuții pasionate ca Caesar, menținîndu-se permanent în atenția nu numai a specialiștilor, ci și a tuturor oamenilor de cultură în general. Permanența acestei dispute a prevăzut-o contemporanul său Cicero, care îi spunea: „Mare va fi disputa despre tine chiar printre generațiile care vor veni, așa cum a fost și printre noi, căci unii vor ridica în slăvi cu laudele lor faptele tale, alții, probabil, îți vor reproșa unele lucruri . . .“[1]. Tacitus relatează că la înmormîntarea lui Caesar unii contemporani considerau uciderea lui ca cea mai mîrșavă dintre crime, alții ca cea mai frumoasă faptă[2], încît pe bună dreptate, la scurtă vreme după aceasta, Titus Livius spunea că nu știe ce le-a fost mai de folos romanilor: nașterea sau moartea lui Caesar[3].

---

[1] Cicero, *Pro Marcello*, 9, 29; el îl sfătuia ca în acțiunile sale să aibă în vedere tocmai generațiile viitoare, care „te vor judeca după multe secole și nu știu dacă nu mai imparțial decît noi, căci te vor judeca fără dragoste și dezinteresați și în același timp fără ură și fără invidie“. Cicero se înșela în această privință, căci, după cum se știe, disputa a rămas și astăzi la fel de aprinsă.

[2] Tacitus, *Annales*, I, 8.

[3] Asupra părerii contemporanilor (mărturiile anilor 60—44) despre Caesar, vezi H. Strassburger, *Cäsar im Urteil der Zeitgenossen*, Historische Zeitschrift, 1953, nr. 175, pp. 225—264; vezi, de asemenea, Fr. Gundolf, *Cäsars Gestalt im Altertum*, „Humanistisches Gymnasium“, 1924, pp. 97—110. Date interesante asupra soartei faimei lui Caesar de-a lungul timpului se găsesc în numeroase alte lucrări ale lui Gundolf dedicate acestei teme (*Caesar, Geschichte seines Ruhms*, Berlin, 1924; *Caesar im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1926; *Zur Geschichte von Cäsars Ruhm*, NJM, 1930, pp. 369—382); ele sînt, din păcate, scrise în tonul neștiințific de exaltare a rolului personalității, a „eroului“, specific epocii.

De atunci şi pînă astăzi admiratorii fac din el o fiinţă aproape supraumană[4], un zeu, în timp ce adversarii văd în el un tiran sau, în cel mai bun caz, după expresia unuia dintre ei, „un ratat de geniu". Laudele, ca şi imputările care i se aduc, găsesc justificare în persoana, ca şi în activitatea sa, care îmbrăţişează o întreagă epocă, una din cele mai frămîntate epoci ale istoriei. Numele lui a devenit un substantiv comun (cezar, Kaiser, царь) şi denumirea unei forme de guvernămînt (cezarismul). Permanenţa şi violenţa pasiunilor stîrnite de această problemă se explică prin faptul că discuţia în jurul persoanei lui Caesar este, de fapt, disputa veşnică dintre tiranie şi libertate, înţeleasă de fiecare epocă în felul ei. Înţelegerea mai adîncă a activităţii lui şi a influenţei pe care a exercitat-o asupra epocii nu poate rezulta nici din acceptarea necondiţionată, nici din negarea absolută şi apriorică, ci numai din încadrarea omului şi a faptelor sale în mijlocul acelor forţe sociale şi evenimente istorice al căror produs este.

IZVOARELE

Epoca lui Caesar este una din cele mai bine cunoscute din istoria Romei. Asupra ei s-au păstrat din antichitate o serie de scrieri, nu toate însă de aceeaşi valoare. Regretabilă este mai ales pierderea unor importante izvoare contemporane. Documentul principal în această privinţă îl constituie chiar operele lui Caesar, singurele care descriu în mod sistematic şi amănunţit o bună parte a evenimentelor vremii. Ele reprezintă însă, nu trebuie să uităm, punctul de vedere al lui Caesar asupra acestor evenimente[5].

Interesante date asupra stării sociale la Roma în acea vreme găsim în opera lui Sallustius. Referire directă la Caesar nu apare însă decît în *Despre Conspiraţia lui Catilina,* unde se dau date preţioase asupra rolului lui Caesar

---

[4] R. S. Conway, *Julius Caesar: man or superman?* QR, 1933, pp. 21—38.

[5] Asupra obiectivităţii operei lui Caesar, vezi mai jos p. 68.

în aceste evenimente, se face un portret al acestuia (cap. 54) și se reproduce (prelucrat, desigur) discursul lui Caesar în senat în această împrejurare. Valoroase sînt de asemenea, pentru ilustrarea mentalității predominante în rîndurile popularilor, cele două scrisori (considerate de unii ca apocrife) adresate lui Caesar de către Sallustius[6].

O sursă deosebit de prețioasă o constituie unele discursuri și mai cu seamă scrisorile lui Cicero. Reflectînd poziția republicană a autorului lor, ele permit verificarea afirmațiilor adeseori tendențioase ale lui Caesar, aduc nenumărate date noi, uneori intenționat trecute cu vederea de acesta, și permit datarea mai strictă, deseori pe zile, a evenimentelor. Printre scrisorile lui Cicero s-au păstrat și cîteva de ale corespondenților săi și chiar cîteva scrisori autentice ale lui Caesar însuși. Ele au însă dezavantajul de a nu constitui o expunere sistematică și completă[7].

Numeroase alte lucrări contemporane s-au pierdut. Știm astfel că doi partizani și colaboratori ai lui Caesar, Caius Balbus și Caius Oppius, i-au scris biografia. Dispariția operelor lor nu constituie, probabil, o pierdere prea importantă, întrucît ele erau apologii necondiționate ale persoanei acestuia. Regretabilă este mai ales pierderea unor opere de orientare republicană sau, în orice caz, mai independente. Printre acestea trebuie amintită istoria lui Asinius Pollio, care, fiind locotenent al lui Caesar și participînd direct la o serie de evenimente, a privit totuși cu ochi critic acțiunile generalului său. Valoarea operei lui ca document politic o putem constata fie și numai după cele cîteva referințe la ea din operele scriitorilor de mai tîrziu.

A dispărut, de asemenea, opera lui Tanusius Geminus, contemporan și adversar al lui Caesar, ca și aceea a lui Q. Aelius Tubero.

Pierdute sînt și acele cărți din opera lui Titus Livius care se refereau la această epocă. Astăzi avem abia o vagă cunoștință asupra conținutului lor din niște rezu-

---

[6] *Ad Caesarem senem de re publica.*

[7] Asupra valorii corespondenței lui Cicero pentru cunoașterea realităților timpului, vezi N. I. Barbu, *Viața romană în scrisorile lui Cicero*, Editura Științifică, București, 1959.

mate (*periochae*), unele de cîteva rînduri, făcute într-o epocă tîrzie[8]. Titus Livius era, după cum se știe, pompeian, admirator înflăcărat al republicii, deși a scris în timpul domniei lui Augustus. Valoarea operei lui în problema care ne interesează constă tocmai în atestarea punctului de vedere potrivnic lui Caesar.

Dispariția multor opere cu pronunțat caracter republican trebuie pusă, fără îndoială, în legătură cu dictatura imperială. Știm astfel că opera istoricului Cremutius Cordus a fost arsă din porunca lui Tiberius, pentru că în ea Brutus și Cassius erau numiți „ultimii dintre romani".

Izvoarele mai tîrzii sînt aproape fără excepție favorabile imperiului și, implicit, lui Caesar; numai întîmplător ele reflectă ici și colo și ideile opuse, atunci cînd urmează îndeaproape vreun izvor republican. În plus, scriindu-le cu mult mai tîrziu decît evenimentele la care se refereau, autorii lor, uneori străini (greci), nu erau implicați politic direct în evenimentele respective.

Astfel, Velleius Paterculus, care descrie în istoria sa și epoca lui Caesar, este istoricul de curte al împăratului Tiberius. Florus (secolul al II-lea e.n.) și Eutropius (secolul al IV-lea e.n.), autorii unor seci rezumate ale istoriei romane, sînt și ei partizani ai regimului imperial, scriind într-o epocă în care ecoul războaielor civile se stinsese de mult.

Suetonius, autorul vieților celor 12 împărați[9], este tot un partizan al regimului imperial, deși biografiile lui conțin destule date care nu-i pun pe împărați într-o lumină favorabilă. Ceea ce este însă mai supărător la el este lipsa de atitudine critică față de izvoarele folosite.

Singurul ecou al scrierilor republicane asupra epocii lui Caesar îl constituie epopeea lui Lucan, *Pharsalia* (secolul I e.n.). Deși operă poetică, ea urmează îndeaproape evenimentele războiului civil propriu-zis[10], oferind adesea

---

[8] Vezi periocha 103—116, vol. V, Editura Științifică, București, 1964.

[9] Vezi traducerea romînească a operei apărută în Editura Științifică în 1958.

[10] Titlul autentic al lucrării pare să fi fost identic cu cel al operei lui Caesar: *De bello civili*, constituind în intenția autorului o replică de pe altă poziție la opera acestuia.

posibilități de control și uneori chiar de completare a datelor lucrării lui Caesar. Scrisă de un aristocrat, evident nemulțumit de regimul imperial, opera lui ridică în slăvi idealurile și eroii republicani (Cato și Brutus în primul rînd). Ea constituie un document foarte prețios, întrucît reflectă adeseori izvoare republicane astăzi pierdute.

Un loc aparte îl constituie izvoarele grecești ale epocii lui Caesar: Appian, Plutarh și Cassius Dio, primii doi din secolul al II-lea e.n., ultimul de la începutul celui de-al treilea secol. Opera lui Appian, intitulată *Războaiele civile*, constituie un document de prim ordin[11]. Deși inspirat în bună măsură din scrieri favorabile lui Caesar (uneori fiind, după expresia unora, mai cezarian decît Caesar însuși), el a folosit, după cum se vede, izvoare de prima mînă, astăzi pierdute. Ascuțitul său simț politic în înțelegerea evenimentelor și uneori sesizarea chiar a cauzelor economice ale acestor evenimente i-au atras admirația lui Engels[12].

Un material extrem de bogat și de interesant, cules din cele mai variate surse, îl conțin biografiile lui Plutarh[13]. Deși ele nu sînt istorie propriu-zisă (forma biografică și permanenta tendință moralizatoare, uneori de-a dreptul supărătoare, dovedesc acest lucru), ele constituie o utilă și comodă culegere a datelor și faptelor mai importante în legătură cu principalele personaje ale epocii. O problemă nedezlegată încă o constituie aceea a surselor lui Plutarh, întrucît, după cum mărturisește el însuși[14], nu știa suficient latinește pentru a putea consulta direct scrierile latine.

---

[11] Partea referitoare la epoca lui Caesar este cuprinsă în cartea a II-a. Traducerea romînească a lucrării a apărut în 1957 în Editura Științifică.

[12] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. 2, vol. II, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 430.

[13] Biografiile care interesează problema sînt, în afară de viața lui Caesar, viețile lui Pompeius, Cato, Cicero, Brutus și Antonius. Vezi traducerea romînească a vieții lui Caesar apărută în 1957 si studiul introductiv al prof. N. I. Barbu (pp. 99—110).

[14] Plutarh, *Viața lui Demostene*, 2.

O sursă valoroasă este de asemenea *Istoria romană* a lui Cassius Dio, care în partea ce ne interesează (cărțile XXXVII—XLIV) pare să fi fost inspirat mai ales din surse republicane. Din păcate, și aceasta s-a păstrat doar sub forma unor rezumate și excerpte tîrzii.

Dintre izvoarele citate, singurele monografii dedicate exclusiv lui Caesar sînt biografiile scrise de Suetonius și Plutarh.

Deși incomplete și uneori contradictorii, toate aceste izvoare ne dau posibilitatea să ne formăm o imagine destul de clară despre viața și epoca lui Caesar[15].

EPOCA[16]

Vremea în care și-a desfășurat activitatea Caesar a fost una din cele mai frămîntate epoci din istoria Romei, epoca sfîrșitului republicii și a primelor încercări de instaurare a imperiului. Pentru a înțelege evenimentele complicate și contradictorii care au dus la această schimbare, precum și rolul unor personalități de seamă ale vremii, ca Caesar, Pompeius, Cato, Cicero, trebuie avute în vedere cîteva lucruri esențiale.

Cînd vorbim aici de republică, nu trebuie să uităm că ea era departe de a fi sinonimă cu democrația. Republica romană era net aristocratică, o formă de guvernă-

---

[15] Un istoric critic al cercetărilor moderne asupra lui Caesar vezi la N. A. Maşchin, *Principatul lui Augustus*, București, 1954, pp. 54—59. Dintre monografiile mai recente dedicate lui Caesar citățm doar A. Ferrabino, *Cesare*, Florența, 1945; G. Walter, *Cesar*, Paris, 1947 (trad. engleză New York, 1952; germană Stuttgart, 1955); M. Gelzer, *Caesar, der Politiker und Staatsmann*, ed. 6, Wiesbaden, 1960; A. Duggan, *Julius Caesar*, Londra, 1961. Pentru istoriografia dintre cele două războaie mondiale vezi P. Fabre, *Vingt annees d'etudes sur Cesar*, în *Memorial des études latines... offerts à J. Marouzeau*, Paris, Les Belles Lettres, 1943, pp. 215—231, iar pentru stadiul actual al cercetărilor asupra lui Caesar vezi M. Rambaud, *Cesar* în Actes du Congrès de Lyon de l'Association Guillaume Budé (1958), Paris, Les Belles Lettres, 1960, pp. 205—238.

[16] Asupra întregii epoci, vezi, în afara tratatelor generale de istorie, mai ales lucrarea fundamentală a lui Ronald Syme, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939.

mînt prin care aristocrația romană, sub instituții republicane și aparent democratice, deținea puterea politică reală, asigurîndu-și dominația economică. Interesele economice ale marilor proprietari de sclavi și formele politice de înfăptuire a lor au întîmpinat pe plan politic întotdeauna o opoziție înverșunată din partea păturii sărace și mai ales a micilor proprietari de pămînt. Istoria instituțiilor sociale, a formelor de organizare politică a Romei este istoria luptei neîntrerupte dintre patricieni și plebei, în care primii caută să-și asigure posturile-cheie în conducerea statului (consulatul, pretura, guvernarea provinciilor), iar ceilalți încearcă să smulgă aristocraților o parte din putere, să instituie noi magistraturi sau să capete acces la cele rezervate exclusiv patricienilor și să promulge legi prin care să reducă drepturile magistraturilor aristocratice și să asigure apărarea intereselor proprii. Cînd acest lucru le reușește, ca în cazul instituirii tribunatului plebei (494 î.e.n.), care, prin dreptul său de *veto*, limita în mare măsură puterea aproape absolută a consulilor, senatul, ca exponent al aristocrației, găsește noi forme care să contracareze efectul legilor și magistraturilor plebeiene, cum era acel *senatus consultum ultimum*, prin care consulii erau investiți cu puteri dictatoriale, împotriva cărora dreptul de *veto* al tribunului devenea nul.

Deși consulatul este în principiu accesibil plebei încă din anul 367 î.e.n., realizarea practică a acestui fapt rămîne permanent o excepție și plebeii ajung consuli de obicei abia în momentul cînd, prin averea și interesele lor economice, au și trecut de partea aristocrației. În plus, pentru mai multă siguranță, după ce consulatul a ajuns accesibil plebeilor, senatul a luat consulilor puterea judiciară, deosebit de importantă pentru litigiile economice și politice, și a transferat-o pretorului. Tot astfel, pentru a slăbi puterea edililor plebeieni, ajutor prețios al tribunilor plebei, senatul creează edilitatea curulă, rezervată patricienilor. Chiar în forma aparent cea mai democratică, aceea a alegerilor, aristocrația își luase toate măsurile pentru ca majoritatea zdrobitoare a plebei să rămînă și aici neputincioasă. Alegerea magistraților superiori — consuli, pretori, cenzori — se făcea în comițiile centuriate, prezidate de un consul (uneori dictator sau interrege), în

care majoritatea era asigurată aristocrației, căci centuriile formate din oamenii mai bogați votau primele și aveau majoritatea voturilor, așa încît votul centuriilor de oameni mai săraci, care cuprindeau ca număr de membri marea majoritate a poporului, rămîneau întotdeauna în minoritate la vot. Comițiile tribute, convocate în general de tribunul plebei (în care caz se numeau *concilia plebis*) și în care plebea avea cuvîntul hotărîtor, alegeau doar pe tribuni, cvestori, edili și magistrații inferiori. Forța lor o constituia mai cu seamă dreptul de a vota legi (plebiscite), care de la o anume epocă nu mai aveau nevoie de sancțiunea senatului. Cum însă tribunii plebei erau departe de a reprezenta întotdeauna interesele maselor populare, iar pe de altă parte alegătorii, în majoritate oameni lipsiți de mijloace de trai, erau cumpărați de candidații bogați, eficacitatea comițiilor tribute era adesea foarte relativă.

Dezvoltarea sclavagismului, concentrarea proprietății agrare sub formă de mari latifundii, dezvoltarea comerțului pe baza producției agricole a marilor latifundii sclavagiste și a produselor meșteșugărești realizate în ateliere, care foloseau în primul rînd mîna de lucru servilă, au dus la continua sărăcire a micilor proprietari de pămînt și de sclavi, la îngroșarea păturii de *proletarii* (cetățeni liberi lipsiți de proprietate). Aceștia, neputîndu-și cîștiga existența muncind în schimbul unui salariu pe marile latifundii sau în ateliere, întrucît munca lor era aici concurată de mîna de lucru aproape gratuită a sclavilor, erau siliți să-și ducă viața din împărțirile de grîne pe care le făcea statul celor săraci (ca o supapă de siguranță pentru a mai potoli nemulțumirile), precum și vînzîndu-și votul acelui candidat care se arăta dispus să plătească mai mult. După reforma militară a lui Marius, prin care și acești *proletarii* aveau dreptul de a fi înrolați în armată, ei mai căpătară o posibilitate de existență: solda militară pe timpul serviciului și speranța căpătării unui lot de pămînt la încheierea stagiului.

Dependența economică a imensei majorități a plebei de aristocrație luase, de altfel, la Roma de multă vreme forme specifice, închegîndu-se în instituția patronatului și

a clientelei[17]. Lipsit practic de drepturile politice reale, plebeul era nevoit să se pună, în calitate de client, sub protecţia unui aristocrat (*patronus*), care prin influenţa lui putea să-l apere în diferitele litigii şi mai ales în conflictele juridice cu cămătarii la care era nevoit să recurgă pentru a-şi putea susţine existenţa. Dacă într-o epocă mai veche clientul era cel care îl ajuta şi material pe patron, fiind obligat să-i facă daruri periodice cu diverse ocazii sau să-l şi împrumute cu bani în momentul cînd acesta avea nevoie, după ce dezvoltarea sistemului sclavagist a dus la concentrarea mijloacelor materiale în mîinile cîtorva familii de aristocraţi şi cavaleri şi la aproape totala sărăcire a majorităţii plebei, clientul nu numai că nu mai are din ce îl ajuta pe patron, dar ajunge să fie întreţinut de acesta, ducînd o existenţă parazitară. În schimbul pomenilor şi al protecţiei patronului, clientul nu-i putea oferi acestuia, după cum remarca Cicero, decît votul său în alegeri, sprijinindu-l să obţină magistraturile rîvnite.

Antagonismul esenţial al societăţii sclavagiste nu era, desigur, conflictul dintre patricieni şi plebei, ci acela dintre clasa proprietarilor de sclavi în întregimea ei şi cei pe spatele cărora trăiau toţi aceştia, sclavii. După cum se ştie însă, sclavii nu aveau o formă de organizare şi o ideologie proprie, nemulţumirile lor manifestîndu-se doar din cînd în cînd sub forma unor conflicte individuale cu propriul lor stăpîn sau sub aceea a unor răbufniri oarbe de mari răscoale de sclavi, care zguduiau din temelii orînduirea sclavagistă, dar nu duceau şi nu puteau să ducă la înlăturarea ei şi la instaurarea unei forme de guvernămînt în care clasa celor care munceau, sclavii, să aibă conducerea. Acest lucru s-a oglindit şi în marea răscoală a sclavilor de sub conducerea lui Spartacus (74—71 î.e.n.), cînd răsculaţii au reuşit pentru moment să înfrîngă armatele consulilor, dar n-au fost în stare să găsească o formă politică proprie, capabilă să le asigure dominaţia. În general, sclavii erau, după expresia lui Lenin, simpli pioni în mîinile stăpînitorilor, care îi foloseau unii împotriva altora

[17] Asupra lor vezi N. A. Maşkin, *Principatul lui Augustus* (trad. din limba rusă), Bucureşti, 1954, pp. 14—15.

în conflictele dintre ei[18]. Pe plan politic și ideologic, antagonismul dintre sclavi și stăpîni se reflectă mai degrabă sub forma conflictelor dintre diferitele pături ale clasei oamenilor liberi[19].

Lupta pentru putere dintre patricieni și plebei a fost dusă multă vreme în forme mai mult sau mai puțin legale. Cînd însă contradicțiile economice dintre cele două pături ale clasei proprietarilor de sclavi au ajuns la maximum, lupta politică a luat forme violente, transformîndu-se în război civil. Cu această ocazie, dedesubturile economice ale conflictelor politice de pînă atunci ies mai evident la iveală. Problemele esențiale în jurul cărora se ducea lupta plebei în aceste împrejurări erau împărțirea pămînturilor și anularea datoriilor. Primele răbufniri violente de mari proporții pe aceste teme au avut loc pe vremea Gracchilor (a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.). Pînă la această epocă aristocrația era singura pătură a societății romane care poseda o adevărată organizare politică sub forma senatului și a magistraturilor pe care le deținea și prin care dirija viața publică. Apărîndu-și interesele proprii, ea acționa totuși în epoca veche, în linii mari, ca reprezentantă a intereselor întregii clase a oamenilor liberi, a întregului *populus Romanus* în lupta împotriva sclavilor, ca și a popoarelor străine pe care le subjuga. Abia în perioada Gracchilor plebea și păturile populare în general încep să se manifeste din ce în ce mai organizat în lupta politică, afirmîndu-și tot mai hotărît interesele proprii, specifice.

În această perioadă, în urma îndelungatului proces de scindare tot mai accentuată a clasei oamenilor liberi în două pături cu interese vădit contradictorii, patricieni și plebei, încep să se contureze net două grupări politice

---

[18] Vezi V. I. Lenin, *Marx-Engels-marxism*, ed. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 428; vezi și frecventele cazuri de înarmare a sclavilor în luptele dintre Marius și Sylla, ca și în cursul războiului dintre Caesar și Pompeius (la Caesar, *Războiul civil*, I, 24, nota 122 etc.).

[19] Vezi K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 240: „... În vechea Romă lupta de clasă se desfășura numai în sînul unei minorități privilegiate, între bogații liberi și săracii liberi".

opuse: optimaţii şi popularii[20]. Optimaţii, care s-au intitulat singuri „cei mai buni" (*optimi*), erau reprezentanţii intereselor vîrfurilor clasei dominante, în primul rînd ale aristocraţiei senatoriale, urmărind menţinerea vechilor privilegii şi reprimarea oricăror încercări de democratizare a conducerii statului. Prin opoziţie cu ei, popularii erau cei care în lupta politică acţionau ca apărători ai intereselor unor mase mai largi, ale plebei în primul rînd[21].

Spre deosebire de demosul atenian, care în perioada înfloririi democraţiei sclavagiste participa direct şi activ la conducerea statului, plebea romană era departe de a avea conştiinţa politică a acestuia, fiind un participant mult mai pasiv la evenimentele care se petreceau în jurul său, înşelată cele mai adesea în buna sa credinţă[22].

Oricît ar părea de ciudat, conducătorii partidei populare nu se recrutau în general, aşa cum ne-am aştepta, din rîndurile plebei, lipsită prin condiţia ei de adevărata putere politică.

Cu excepţia lui Marius, majoritatea conducătorilor popularilor — Gracchii, Cinna, Clodius, Caesar însuşi — se trăgeau din vechi şi ilustre familii aristocratice. Reformele politice ale Gracchilor, reprezentanţi ai forţelor populare, erau opera unei minţi treze şi a unei înalte conştiinţe cetăţeneşti, care, ridicîndu-se deasupra interesului meschin şi egoist al păturii privilegiate, avea în vedere interesele mai largi ale întregului popor roman (înţeles în sensul antic, ca totalitatea oamenilor liberi), urmărind întărirea republicii[23]. Încercarea lor a dat greş, întrucît forma economică pe care căutau s-o învie (mica proprietate agricolă) şi forţa socială legată de ea (ţărănimea liberă) erau condamnate la pieire. Epoca imediat

---

[20] Cf. S. L. Utcenko, Идейно-политическая борьба в Риме накануне падения республики, Moscova, 1952, pp. 21—22, 31, 34.

[21] Pentru caracterizarea popularilor vezi N. A. Maşkin, *Principatul lui Augustus*, p. 12 şi urm. şi 20. Dintre izvoarele antice deosebit de importante sînt cîteva locuri din Cicero, în primul rînd *Pro Sestio*, 96, *Ad Atticum*, II, 19, 2 şi 20, 4.

[22] Vezi S. L. Utcenko, *op. cit.*, p. 21 şi urm.

[23] Vezi N. A. Maşkin, *op. cit.*, p. 15, şi M. E. Sergheenko, Земельная реформа Тиберия Гракха и рассказ Аппиана, în „Вестник Древней Истории", 1958, nr. 2, pp. 150—156.

următoare a adus victoria definitivă a marii proprietăți. Asistăm în perioada următoare Gracchilor la o treptată degradare politică și, ca urmare, morală a plebei romane, de la situația demnă de cetățean liber, pe care i-o dădea mica ei proprietate și faptul că trăia din munca proprie, pînă la starea înjositoare a lumpenproletariatului din epoca răsturnării republicii, simplu parazit al societății, mai puțin angrenat în procesul producției chiar decît trîndavul stăpînitor de sclavi[24]. Acest fapt se oglindește chiar și în evoluția lozincilor promovate de partida populariloг: dacă în epoca Gracchilor obiectivul principal al luptei era problema pămîntului, a menținerii micii proprietăți, în epoca următoare principală este anularea datoriilor și împărțirea de grîne, împărțirea de pămînturi fiind mai mult o manevră abilă a păturii suprapuse, prin care înlătura din Roma elementele turbulente, supărătoare. Plebea continuă și acum să-și formuleze pretențiile, dar acestea nu mai țin de repartiția proprietății, de postularea unui rol determinat în procesul de producție, ci numai de repartiția produselor. În esență, ea a fost scoasă în afara luptei politice fundamentale. Ca urmare a acestui fapt, plebea a devenit o simplă masă de manevră în mîinile unora dintre reprezentanții aristocrației aflați dintr-o pricină sau alta în conflict cu restul păturii din care făceau parte. Conducătorii popularilor sînt în această vreme, de obicei, nobili scăpătați, înglodați în datorii de pe urma ambițiilor politice nemăsurate sau chiar a desfrîului, cum a fost Clodius și, în anume măsură, Caesar însuși. Nereușind prin mijloacele obișnuite să-și refacă situația și să pună mîna pe putere, ei manevrează cu abilitate tulburările plebei, speculînd năzuințele ei pentru a-și înfrînge adversarii lor politici. Grăitor pentru felul cum aristocrații „populari" foloseau plebea ca pe o trambulină pentru propria lor ascensiune politică este cazul lui Clodius, care, născut dintr-una din cele mai vechi și mai vestite familii patriciene (ginta Claudia, care dăduse pe Appius Claudius Caecus), și-a „vulgarizat" numele din Claudius în Clodius și s-a lăsat adoptat de

[24] Vezi caracterizarea plebei, mai ales cea din Roma, la S. L. Utcenko, *op. cit.*, pp. 19, 51.

un plebeu (cu sprijinul lui Caesar, mare pontif pe atunci) pentru a putea ajunge tribun al plebei. „Popular" este în această perioadă mai degrabă sinonim cu „demagog"[25]. Populari sînt deci acei patricieni care nu intrau în grupa oligarhică, cu care interesele lor îi puneau în conflict. Vrînd să slăbească puterea oligarhiei și să restabilească autoritatea senatului în întregimea lui și a comițiilor, iar de cele mai multe ori urmărind scopuri pur personale, ei făceau apel la plebea neangajată prin clientelă, pe care, neputînd-o atrage prin mijloace materiale, o cîștigau prin lozinci democratice, prin propuneri de legi favorabile etc. Adesea ei nu se sfiau să facă apel chiar la sclavi, atunci cînd nu mai aveau altă posibilitate. Ei eliberau uneori pe sclavii care luptaseră de partea lor, dar niciodată n-au arătat nici cea mai mică intenție de a desființa sclavajul ca instituție.

Dacă optimații erau reprezentanții păturii sociale celei mai avute, popularii nu reprezentau forme economice mai avansate, ci constituiau de obicei grupul dizident, de opoziție, al aristocrației. Așa se explică desele treceri dintr-o grupare în alta în această vreme[26]. Pompeius, care-și începuse cariera ca partizan al lui Sylla, deci optimat, luptă după aceea împotriva aristocrației, restaurînd vechea constituție republicană abolită de Sylla, ca în cele din urmă să moară luptînd în fruntea aristocraților împotriva lui Caesar. Cicero, cavaler ca origine, își începe cariera acuzîndu-i pe partizanii lui Sylla, luptă mai tîrziu pentru împăcarea între păturile sociale (*pax civilis, concordia ordinum*), pentru ca să devină către sfîrșitul vieții exponentul ideologic al reacțiunii aristocratice. În schimb Caesar, de cea mai nobilă origine, este exponentul consecvent al popularilor, cel puțin pînă în momentul cînd obține puterea. Cazurile de totală consecvență politică, fie și reacționară, de tipul lui Cato, sînt foarte rare în această epocă.

Conflictul dintre cele două forțe politice, manifestat mai cu tărie pe vremea Gracchilor, a fost reluat cu și

[25] Vezi pasajele din Cicero citate la p. 15, nota 21.

[26] Asupra explicației acestui fenomen vezi și S. L. Utcenko, *op. cit.*, p. 22.

mai mare violență la începutul secolului I î.e.n., în lupta dintre partizanii lui Marius (populari) și ai lui Sylla (oligarhie aristocratică), care au pus în luptă unii împotriva altora armate întregi. Roma, ca și cum ar fi fost un oraș străin, a fost pe rînd cucerită cînd de armatele unora, cînd de ale altora, pînă ce victoria lui Sylla a adus o foarte relativă și trecătoare stabilizare. Constituția romană a fost transformată conform cu interesele aristocrației, autoritatea tribunilor redusă la minimum, drepturile comițiilor restrînse în bună măsură, plebea lipsită și de distribuirile de grîne care i se asiguraseră de pe vremea Gracchilor.

Această relativă victorie a oligarhiei nu avea să fie de lungă durată. La scurtă vreme după moartea lui Sylla, forțele popularilor reiau lupta, avînd în curînd în frunte pe Caesar. Conflictul capătă din nou proporțiile unui război civil, care avea să se încheie în cele din urmă cu răsturnarea republicii și instaurarea dictaturii imperiale.

Rezultatul tuturor acestor frămîntări este aparent paradoxal: lupta popularilor, a forțelor democratice, a maselor duce la înlăturarea republicii și instituirea dictaturii personale. Lucrul devine însă înțeles în momentul în care avem în vedere situația în ansamblu, întregul raport de forțe ale societății romane din acea epocă.

Dezvoltarea sclavagismului adusese ascuțirea la maximum a contradicțiilor interne inerente acestei orînduiri. Creșterea puternică a sclavagismului la Roma[27] datorită unor condiții deosebit de prielnice, asupra cărora nu insistăm, avusese ca efect extinderea statului roman de la cetatea-stat, limitată la zidurile Romei, la un imperiu mondial cum puține a mai cunoscut istoria. Forma de organizare a statului roman continua să fie în bună măsură aceea din vremea cetății-stat, cu magistraturi puține, aflate aproape toate în mîinile unei infime minorități a poporului roman, cele cîteva zeci de familii aristocratice și noii îmbogățiți. Lărgirea Imperiului roman oferea, la rîndul ei, condiții deosebit de favorabile dezvol-

[27] Asupra situației economice a statului roman în secolul I î.e.n., vezi *Istoria universală* (trad. din limba rusă), vol. II. Editura Științifică, București, 1959, pp. 357—358.

tării sclavagismului, ascuțindu-i în același timp la maximum contradicțiile. Beneficiarul imenselor bogății jefuite din provinciile cucerite nu era întregul popor roman, ci ele intrau în mîna cîtorva privilegiați[28], plebei revenindu-i cel mult pomana distribuțiilor gratuite de grîne. Jaful extern grăbise procesul de concentrare al mijloacelor materiale în sînul societății romane, punînd pe plebeul sărac într-o neputincioasă inferioritate în lupta politică și economică față de concurentul său, marele proprietar de sclavi. Pe de altă parte, zecile și uneori sutele de mii de sclavi obținuți ca pradă de război făceau nerentabilă și inutilă mîna de lucru liberă, reducîndu-l pe plebeu, așa cum s-a văzut, la situația de parazit.

În sînul clasei dominante, a oamenilor liberi, contradicțiile se complicaseră și în alt mod. Alături de cele cîteva zeci de vechi familii aristocratice, a căror putere economică era în primul rînd marea proprietate agrară, apăruse o nouă pătură socială, aceea a proaspeților îmbogățiți de pe urma speculațiilor comerciale și cămătărești și a jafului din provincii, cavalerii. Situația acestora era oarecum intermediară între plebei și aristocrați. Interesele lor, legate de forme economice mai noi (comerțul, finanțele, marea producție meșteșugărească), intrau în conflict cu acelea ale aristocrației, legată de o formă economică retrogradă, marea proprietate funciară. În această ciocnire de interese, cavalerii căutau, mai ales în epoca mai veche, un aliat în rîndurile plebei, și mai cu seamă printre reprezentanții politici ai acesteia, șefii populari-lor. De multe ori însă, interesele lor, ca pătură posesoare de mijloace de producție, mergeau alături de aristocrație, împotriva plebei proletarizate. De aici această oscilație între populari și optimați, observată adesea la cavaleri[29].

---

[28] Proprietatea privată crescuse în vremea lui Caesar peste măsură. Crassus, legendar prin avuțiile sale, spunea că bogat cu adevărat este numai cel care poate întreține din averea sa o armată (Plutarh, *Crassus*, 2). Pompeius era și el unul dintre cei mai bogați oameni ai timpului, ca și Labienus. L. Domitius Ahenobarbus, adversarul lui Caesar, promite trupelor sale (peste 10 000 de oameni) cîte 15 iugăre de fiecare soldat din pămînturile sale (vezi *Războiul civil*, I, 17).

[29] Vezi S. L. Utcenko, *op. cit.*, p. 39.

Contradicția fundamentală a societății sclavagiste romane, aceea dintre sclavi și stăpîni, ascuțea și mai mult toate aceste conflicte. Răscoale ca acelea ale sclavilor din Sicilia (sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.) sau cea condusă de Spartacus amenințau însăși existența statului roman. Ciocnirile de interese din sînul clasei dominante, fărîmițarea, dezagregarea ei o făceau incapabilă să reziste atacurilor tot mai violente ale exploataților. Singura formulă de salvare era instaurarea dictaturii, care să potolească într-o anume măsură conflictele din interiorul clasei stăpînilor de sclavi, dîndu-i coeziunea necesară pentru a-și menține dominația amenințată. În cursul primei jumătăți a secolului I î.e.n. asistăm tot mai des la încercări de instaurare a dictaturii. Cînd o pătură, cînd cealaltă încearcă să-și impună reprezentantul în postul conducător, atît prin mijloacele legale ale luptei politice, cît și sub formă violentă. Situațiile critice prin care trece statul roman în această perioadă fac senatul să atribuie din ce în ce mai des puteri extraordinare unor oameni politici, pentru a scoate republica din impas. Răscoalele sclavilor, războiul împotriva lui Mithridate, cel împotriva piraților și altele scot în frunte cînd pe Crassus, cînd pe Pompeius sau pe alți oameni politici, cărora li se acordă puteri cvasidictatoriale, hotărîrii lor supunîndu-se toți ceilalți magistrați[30]. Alteori dictatorul temporar era impus de lupta armată internă, ca în cazul lui Marius și Sylla. Dictatura lui Sylla a fost, de fapt, prima încercare de a instaura puterea monarhică la Roma.

Lupta aceasta avea să ducă la impunerea reprezentantului forțelor democratice, a lui Caesar, dar ea se făcea în interesul întregii clase a stăpînilor de sclavi. După uciderea lui Caesar, în urma unor noi tulburări și lupte civile, istoria avea să-l impună pe Augustus, care a știut să reprezinte mai bine interesele generale ale clasei stăpînitoare, consolidîndu-i pentru o bună vreme poziția.

---

[30] Asupra rolului magistraturilor extraordinare în pregătirea dictaturii, vezi A. E. R. Boak, *The extraordinary commands from 81 to 48 b. C.*, American Historical Review, XXIV (1918—1919); vezi și N. A. Maşkin, *op. cit.*, p. 16 și urm.

VIAȚA

Caius Iulius Caesar s-a născut în anul 100 î.e.n.[31], la 13 ale lunii Quintilis, care avea să se numească mai tîrziu, după numele său, iulie. Se trăgea dintr-o veche gintă patriciană, Iulia, care pretindea că descinde, prin Iulus Ascanius, fiul lui Aeneas, din însăși zeița Venus, cum i-a plăcut chiar lui s-o sublinieze[32]. După ramura maternă a mamei sale, Aurelia, Caesar pretindea (*loc. cit.*) că se trage din regele Ancus Marcius[33]. Cricît de înaltă i-ar fi fost ascendența, cert este că familia lui, care jucase un rol important în secolul al IV-lea, se eclipsase în secolul al III-lea și reapăruse abia în vremea războaielor cu Hannibal[34]. Chiar și după această dată ea nu ocupase posturi prea însemnate în conducerea statului, deținînd mai cu seamă funcții religioase. Primul, pare-se, din familia Iulia care a primit demnitatea consulară este unchiul său, Sextus Iulius Caesar, consul în anul 91 î.e.n. Tatăl lui Caesar nu atinsese decît treapta de pretor. Mai certă decît pretinsa origine divină și hotărîtoare pentru întreaga lui existență avea să fie însă relația lui cu unul din cele mai importante personaje ale epocii, șeful populariIor, Marius, care era căsătorit cu Iulia, mătușa lui Caesar.

Starea materială modestă, pare-se, a familiei (Caesar apare chiar de la început înglodat în datorii), nemulțumirea acumulată de multă vreme că, deși de cea mai veche viță aristocratică, Iulii fuseseră în general pînă atunci ținuți departe de marile demnități și, mai ales, tradiția

---

[31] Data este confirmată de aproape toți istoricii antici (Plutarh, *Caesar*, 69; Suetonius, *Caesar*, 88; Appian, *Războaiele civile*, II, 149; Velleius Paterculus, II, 43 ș.a.). Constatînd că lui Caesar i s-a acordat pretura și consulatul cu doi ani înainte de vîrsta legală, Th. Mommsen presupune că s-ar fi născut în 102. Cum astfel de excepții nu sînt rare în epocă, nu este obligatoriu să acceptăm ipoteza lui Mommsen.

[32] Vezi discursul la moartea mătușii sale Iulia, Suetonius, *Caesar*, 6.

[33] Familia din care se trăgea după mamă Aurelia se numea Marcia Rex.

[34] A. Piganiol, *La conquête romaine*, ed. 2, Paris, 1930, p. 388.

revoluționară pe care o lăsase rudenia cu Marius în familia sa au făcut ca tînărul Caesar să se afilieze încă de la început popularilor, devenind în scurtă vreme șeful incontestabil al acestei grupări[35], cel mai consecvent dintre reprezentanții ei.

Copilăria și-a trăit-o în timpul cumplitelor lupte dintre partizanii lui Marius și ai lui Sylla, evenimente care trebuie să fi avut o puternică influență în formarea sa, dată fiind mai ales rudenia apropiată cu Marius, iar perioada formării conștiinței sale politice și a intrării lui în viața publică se plasează tocmai în anii cruntei dictaturi a lui Sylla.

De educația lui s-a ocupat în copilărie mama sa, Aurelia[36], după mărturia lui Tacitus[37] una dintre cele mai respectabile femei romane, demnă de a fi comparată cu Cornelia, mama Gracchilor. Instrucțiunea a căpătat-o de la un celebru retor de origine gallică, Marcus Antonius Gnipho. La vîrsta de 13 ani (în anul 87 î.e.n. este ales, grație trecerii unchiului său Marius, preot al lui Jupiter (*Flamen dialis*). În anul următor familia îl logodește cu Cossutia, dintr-o familie foarte bogată de cavaleri. La 16 ani își pierde tatăl, iar doi ani mai tîrziu (în anul 82 î.e.n.) își părăsește logodnica și se căsătorește cu Cornelia, fiica lui Cinna, fost consul, tovarăș al lui Marius, unul dintre șefii popularilor. Supărat de acest act, dictatorul Sylla încearcă să-l silească să divorțeze de fiica adversarului său, dar nu reușește; de aceea, luîndu-i titlul de *flamen dialis*, dota soției și moștenirile familiale, Sylla îl decretează dușman politic. Unii prieteni care, mirați de înverșunarea dictatorului, îi spuneau acestuia că Caesar nu e decît un copil, Sylla, care intuise caracterul tînărului, le răspunde că „în acest copil se ascund mai mulți Marius"[38]. Caesar este nevoit să se exileze. Bolnav, fuge pe ascuns și cu greu scapă de oamenii lui Sylla trimiși în urmărirea lui, mituindu-i.

---

[35] Vezi Plutarh, *Caesar*, 5—6.

[36] Aurelia se trăgea dintr-o ilustră familie plebeiană; frații ei Caius și Marcus Aurelius Cotta au fost consuli pe rînd în anii 75 și 74 î.e.n., ambii adversari ai oligarhiei lui Sylla.

[37] Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 28.

[38] Plutarh, *Caesar*, 1; Suetonius, *Caesar*, cap. 1.

Între anii 81 și 78 (pînă după moartea lui Sylla), cît timp este nevoit să stea departe de Roma, Caesar folosește acest timp liber și se înrolează întîi în armata lui Marcus Minucius Thermus, în campania împotriva lui Mithridate, în care se distinge primind coroana civică, răsplata celor care salvau viața unui cetățean roman pe cîmpul de luptă. Tot în această perioadă se situează însă și episodul relațiilor sale cu Nicomede, regele Bithyniei, care aveau să dăuneze atît de mult faimei lui[39]. După cucerirea orașului Mytilene, Caesar se înscrie în flota care lupta împotriva piraților din Cilicia sub conducerea lui Publius Servilius Isauricus, pe al cărui fiu avea să și-l aleagă mai tîrziu coleg în timpul celui de-al doilea consulat (49).

Îndată după moartea lui Sylla se întoarce la Roma și intră în rîndurile celor care luptau împotriva partizanilor acestuia, acuzînd, cînd avea doar 21 de ani, de luare de mită pe un prieten al lui Sylla, Cnaeus Dolabella. Era, de altminteri, modul cel mai obișnuit pentru un tînăr care-și începea cariera de a atrage atenția publică asupra sa printr-un proces răsunător[40]. Procesul îi atrage succesul public scontat, dar partizanii lui Sylla erau încă destul de puternici, așa încît Dolabella este achitat. Un al doilea proces îndreptat împotriva unui alt optimat, Cnaeus Antonius Hybrida, acuzat de jaf în Grecia, este de asemenea pierdut. Cele două procese îi aduc faimă, cîștigîndu-i simpatia popularilor, dar și dușmănia unor personaje influente din rîndurile optimaților. Din cauza acestor dușmănii, considerînd că nu e momentul unor acțiuni democratice într-o vreme în care partizanii lui Sylla au încă destulă putere, el hotărăște să se retragă din nou din Roma și pleacă spre Rhodos.

În drum spre Rhodos este prins de pirați, care bîntuiau în vremea aceea mările; în această împrejurare se vădesc cîteva trăsături esențiale ale caracterului său. Se povestește că, deși prizonier, el are față de pirați o ati-

---

[39] Vezi Suetonius, *Caesar*, 2 și 49.

[40] Tot astfel procedase Cicero, care debutase în 84 printr-un proces împotriva unui libert al lui Sylla, Chrysogonus, pe cînd dictatorul era în plină putere.

tudine demnă, de-a dreptul dispreţuitoare, care reuşeşte să le impună. Cînd piraţii cer pentru răscumpărarea lui 20 de talanţi, el rîde de ei, spunîndu-le că nu ştiu pe cine au prins de cer aşa de puţin şi le oferă 50 de talanţi. pe care reuşeşte să-i strîngă prin trimişii săi de la oraşele din Asia. Întîmplarea arată că tînărul Caesar era conştient de propria sa valoare, dar denotă şi o anume vanitate puerilă, care avea să se manifeste şi cu alte ocazii. Pe cînd era încă în captivitate Caesar îi ameninţa pe piraţi că în momentul cînd se va elibera are să-i spînzure, iar aceştia rîdeau, luîndu-i cuvintele drept glumă. Caesar însă s-a ţinut de cuvînt şi, îndată ce a fost eliberat, a strîns o flotă, i-a prins şi i-a omorît fără nici un fel de judecată, cu toată opoziţia magistratului din acea regiune[41]. Faptul dovedeşte o cruzime calculată, care, ca şi alte fapte asemănătoare, nu trebuie uitată atunci cînd se discută despre mult lăudata clemenţă a lui Caesar.

După ieşirea din captivitate se duce totuşi la Rhodos, unde ia lecţii de elocinţă cu cel mai celebru retor al timpului, faimosul Molon din Rhodos, profesorul lui Cicero. Ca om care urmărea cu stăruinţă ascensiunea. Caesar îşi dădea foarte bine seama de importanţa talentului oratoric pentru cariera politică, fie şi numai după exemplul contemporanului său (cu şase ani mai în vîrstă) Cicero, care, deşi de origine modestă, dobîndise în scurtă vreme faimă şi autoritate mai ales datorită excepţionalului său talent oratoric[42]. Caesar şi-a format la şcoala din Rhodos elocinţa elegantă şi improvizarea facilă pe care aveau să i-o laude atît de mult contemporanii[43], care îl considerau printre primii oratori ai timpului.

În anul 74 este ales pontif în locul unchiului său Aurelius Cotta şi este nevoit să se întoarcă la Roma, unde îşi începe activitatea politică în aşteptarea vîrstei legale pentru magistraturile superioare. La scurtă vreme după aceasta candidează la funcţia de tribun militar împotriva lui Caius Popilius şi, datorită simpatiei poporului, este

---

41 Plutarh, *Caesar*, 2; Suetonius, *Caesar*, 4.

42 Remarca lui R. Pichon, *Histoire de la litterature latine*, ed. 2, Paris, 1898, p. 237.

43 Vezi pp. 56—57.

ales, fiind preferat acestuia. Era tocmai vremea luptelor lui Pompeius împotriva lui Sertorius în Spania și a marii răscoale a sclavilor conduși de Spartacus, în înăbușirea căreia s-a ilustrat un alt viitor coleg al său de triumvirat, Crassus. Dovedindu-se politician abil încă de la început, Caesar, deși se manifestă ca popular și cîștigă simpatia plebei prin dărnicia sa, dîndu-și seama că epoca în care lumea liberă era speriată și îndîrjită de răscoala lui Spartacus nu e momentul potrivit unor acțiuni radicale, întreține relații și cu unele cercuri aristocratice care-l puteau sprijini în ascensiunea politică. Astfel el sprijină acțiunea lui Pompeius, susținută de cercurile democratice, din timpul consulatului acestuia cu Crassus (anul 70 î.e.n.), acțiune care avea ca scop restaurarea constituției dinainte de Sylla (restabilirea drepturilor tribunilor, admiterea cavalerilor și a plebeilor bogați în comisiile judiciare, distribuirea gratuită de grîne etc.). Acțiunea era întreprinsă, desigur, sub influența marii răscoale a sclavilor, cînd oligarhia aristocratică, sub presiunea primejdiei, a înțeles că trebuie să renunțe pe moment la unele interese egoiste pentru a uni întreaga clasă a oamenilor liberi împotriva pericolului care îi amenința. Deși fuseseră partizani ai lui Sylla, Pompeius și Crassus sînt nevoiți să se apropie de populari și să se ridice împotriva măsurilor aceluia pentru a nu-și pierde popularitatea. Acțiunile lui Pompeius împotriva piraților serveau de asemenea cercurile democratice, căci activitatea piraților făcea imposibil importul de grîne, fapt de pe urma căruia suferea plebea, și dezorganiza comerțul pe mare, lovind în primul rînd în cavaleri. Manevrele democratice ale lui Pompeius îi aduc ceea ce dorea: comanda în Orient, unde avea să se comporte ca stăpîn absolut[44].

Datorită abilității politice a lui Caesar, cariera sa se desfășoară rapid: în 68 el este ales cvestor, în 65 edil, în 63 mare pontif, în 62 î.e.n. pretor, în anul următor guvernator al Spaniei, iar în 59 î.e.n. consul. Alegerea sa ca cvestor în 68 î.e.n. îi aduce intrarea în rîndurile senatului. Cvestura o exercită în Spania Ulterior pe

[44] Vezi *Istoria universală*, vol. II, pp. 359—360.

lîngă propretorul Antistius Vetus. În această perioadă se situează un episod deosebit de semnificativ pentru dezvăluirea intenţiilor lui Caesar, a planurilor lui de mărire. Se povesteşte că, aflîndu-se la Gades în timpul cvesturii sale (anul 68 î.e.n.) şi văzînd în templul lui Hercule o statuie a lui Alexandru cel Mare, a plîns, învinovăţindu-se că n-a făcut încă nimic de seamă la o vîrstă cînd Alexandru cucerise lumea[45]. Altă dată, trecînd printr-un sat sărăcăcios din Gallia şi fiind întrebat în glumă de unul din însoţitori dacă şi aici pot fi ambiţii, lupte pentru întîietate şi vrăjmăşii printre cei puternici, el a răspuns că ar prefera să fie primul acolo decît al doilea la Roma[46]. Pînă să ajungă însă primul la Roma şi stăpînul lumii, ca Alexandru, i-au trebuit mai bine de 20 de ani. În tot acest timp el şi-a urmărit cu îndîrjire ţelul propus, punînd în slujba lui o energie uimitoare, o inteligenţă şi o iscusinţă cu totul excepţională. Înflăcărat de această idee, el părăseşte Spania înainte de încheierea termenului magistraturii sale şi se întoarce la Roma pentru a-şi pune în acţiune planurile. În drum vizitează coloniile din Gallia Cisalpină, unde avea să fie mai tîrziu guvernator, şi le atrage de partea sa, promiţînd galilor sprijinul în cererea lor de a obţine cetăţenia romană.

În această vreme o puternică impresie publică produc discursurile funebre rostite de el la moartea mătuşii sale Iulia şi la moartea soţiei sale, Cornelia, deşi aceasta murise tînără şi la romani nu se obişnuia să se facă elogiul femeilor moarte în tinereţe. Faptul i-a atras simpatia mulţimii, care vedea în aceasta un semn de sensibilitate. În plus, Caesar a ştiut să transforme înmormîntarea mătuşii sale într-o manifestaţie politică, scoţînd în public cu ocazia aceasta, pentru prima dată de la moartea lui Sylla, statuile lui Marius şi ale celorlalţi partizani ai acestuia. Această manifestare publică a sentimentelor sale faţă de curentul popular i-a atras şi mai mult simpatia plebei. Caracteristic pentru mentalitatea sa, ca şi pentru confuzia ideologică a celorlalţi şefi popu-

[45] Suetonius, *Caesar*, 7, şi Plutarh, *Caesar*, 11.
[46] Plutarh, *Caesar*, 11.

lari, ieşiţi în general tot din rîndurile aristocraţiei, este faptul că în discursul ţinut la această manifestaţie populară el ţine să-şi afirme public originea regală şi divină.

Întoarcerea sa din Spania a avut loc în vremea cînd Pompeius căpăta prin legea Gabinia puterea extraordinară în conducerea războiului împotriva piraţilor. În anul următor Pompeius este numit comandant în războiul împotriva lui Mithridate prin legea Manilia, sprijinită de Cicero în discursul cu acelaşi nume. În acelaşi an (66 î.e.n.) i se încredinţează lui Caesar sarcina de *curator* (intendent) al căii Appia, în care funcţie nu-şi cruţă averea pentru a-şi arăta zelul. În 65 î.e.n. este ales edil şi în această funcţie face cheltuieli şi mai mari, îndatorîndu-se cu milioane de sesterţi pentru a cîştiga favoarea poporului, oferind jocuri de circ, reprezentaţii teatrale şi ospeţe publice care întrec pe toate cele dinaintea lui[47]. Tot cu această ocazie el cîştigă definitiv simpatia mulţimii, repunînd pe Capitoliu trofeele şi statuile lui Marius, înlăturate din porunca lui Sylla. Plebea, ca şi oamenii politici democraţi, văd în el de acum înainte pe şeful necontestat al popularilor. Acuzat în senat că ar complota făţiş împotriva statului, Caesar răspunde printr-un discurs prin care nu numai că înlătură acuzaţiile aduse, dar reuşeşte chiar să cîştige simpatia majorităţii senatului.

În toată această epocă Caesar reuşeşte să îmbine acţiunile democratice cu intrigile de culise în propriul său interes. Unele izvoare antice atestă amestecul lui, împreună cu Crassus, în aşa-numita primă conspiraţie a lui Catilina (anii 66—65 î.e.n.). Proiectul de lege agrară al tribunului Servilius Rullus din anul 64 î.e.n. pare să fi fost de asemenea inspirat de Caesar, căci aminteşte de legile agrare propuse de el mai tîrziu[48], dar, datorită intervenţiei lui Cicero, nu mai este pus în discuţie. Drept răspuns, Caesar instigă pe Labienus, viitorul său legat în Gallia, să intenteze procesul contra optimatului Rabirius, acuzîndu-l de un omor săvîrşit cu 30 de ani înainte. Tot la propunerea lui Labienus se votează o lege

[47] Vezi Plutarh, *Caesar*, 5 şi Suetonius, *Caesar*, 10.
[48] A. Piganiol, *op. cit.*, p. 383.

prin care se acordă poporului dreptul de a alege pe marele pontif. Ca urmare a acestei legi, Caesar este ales mare pontif în anul 63 î.e.n., în locul lui Quintus Caecilius Matellus care murise, deși la această funcție era concurat de două din cele mai de vază personaje ale Romei: Publius Servilius Isauricus, fostul său comandant în Asia, și Quintus Lutatius Catulus, fruntaș al senatului, unul din cei mai intransigenți aristocrați. Această funcție avea și o deosebită importanță politică, pentru că marele pontif se putea oricînd opune hotărîrilor luate de magistrați sub pretext că zeii nu le sînt favorabili. Intervenția lui Caesar ca pontif i-a dat lui Clodius dreptul de a fi adoptat de un plebeu și de a putea fi astfel ales tribun al plebei, fapt pe care l-a obținut sub consulatul lui Caesar (59 î.e.n.) și cu sprijinul acestuia. În acest timp s-a petrecut un incident semnificativ pentru mentalitatea lui Caesar. În timpul unei sărbători religioase exclusiv feminine, care avea loc, conform obiceiului, în casa marelui pontif, Clodius, care avea legături cu Pompeia, cea de-a doua soție a lui Caesar, a găsit un prilej pentru a pătrunde în casă deghizat în haine de femeie. Faptul, fiind descoperit, a fost considerat ca un sacrilegiu și a stîrnit un mare scandal. Un tribun l-a dat în judecată pe Clodius pentru această faptă și Cicero a vorbit cu tărie în acuzarea lui, atrăgîndu-și dușmănia neîmpăcată a acestuia. Solicitat să depună mărturie, Caesar, pentru a-l menaja pe Clodius, omul său, a refuzat sub pretext că nu știe nimic, deși în urma acestui eveniment își repudiase soția. Marele pontif dovedea în această împrejurare mai puține scrupule religioase decît ceilalți. Ca urmare, Clodius a fost achitat.

Anul 63 î.e.n. este anul faimoasei conspirații a lui Catilina[49] și al consulatului lui Cicero. Lucius Sergius Catilina, nobil scăpătat, adunînd în jurul său elemente destul de dubioase și urmărind răsturnarea oligarhiei senatoriale și instaurarea dictaturii personale, agita problema anulării datoriilor pentru a-și atrage plebea de partea

[49] Asupra acestui eveniment vezi mai ales clasica lucrare a lui G. Boissier, *La conjuration de Catilina*, ed. 2, Paris, 1908.

sa. Mișcarea era simpatizată tacit de toți cei care urmăreau slăbirea aristocrației senatoriale, și unele izvoare antice afirmă că Caesar și Crassus erau și ei amestecați în conspirație. Comportarea lor în această împrejurare a fost însă deosebit de prudentă, căci, atunci cînd conspirația a fost înăbușită datorită intervenției energice a consulului Cicero, nu s-au găsit dovezi grăitoare împotriva lor. Mai mult decît atît, unele izvoare afirmă că, pentru a-și dovedi nevinovăția, Crassus și Caesar ar fi furnizat ei înșiși lui Cicero unele date asupra conspirației[50]. Cînd însă în ședința senatului s-a propus condamnarea la moarte a șefilor conspirației, Caesar a încercat salvarea lor printr-un discurs foarte abil[51], în care demonstra că detenția pe viață ar fi o pedeapsă mai grea decît moartea. Intervenția lui cîștigase majoritatea senatului și ar fi triumfat dacă discursul violent al lui Cato n-ar fi făcut să se impună propunerea contrară.

Apropierea dintre Crassus și Caesar, dovedită și de participarea lor la conspirație, nu era întîmplătoare. Crassus, văzîndu-se întrecut de Pompeius prin puterile extraordinare care i se acordaseră acestuia în războaiele contra piraților și contra lui Mithridate, încerca o apropiere de cercurile populare, Caesar, la rîndul său, avea nevoie de un aliat printre aristocrații influenți. În anul 62 î.e.n. Caesar este ales pretor și i se încredințează pretura urbană, cea mai de vază. Acțiunile lui ca pretor împotriva optimaților, sprijinite de tribunul plebei Metellus Nepos, stîrnesc în așa măsură ura senatului, încît cei doi sînt demiși din funcție. Metellus fuge la Pompeius, dar Caesar, văzînd că a împins lucrurile prea departe, se supune hotărîrii senatului și se retrage în casă, abținîndu-se de la orice acțiune publică. Supunerea lui îi recîștigă încrederea senatului, care îl repune în funcție, lăudîndu-l că s-a abținut de la tulburări și acțiuni ilegale.

---

50 Vezi Suetonius, *Caesar*, 17.

51 Discursul s-a păstrat la Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 51. Deși prelucrat, el este deosebit de interesant pentru cunoașterea abilității lui Caesar.

După încheierea magistraturii i se acordă guvernarea Spaniei cu titlu de propretor. Datoriile sale însă erau atît de mari[52], încît creditorii nu-l lăsau să plece din Roma. Alianța cu Crassus îl salvează însă, căci acesta îl ia pe cauțiune și Caesar poate pleca. Ajuns în Spania, el nu se limitează la guvernarea pașnică a provinciei, ci începe un război prin care supune triburile din Lusitania rămase încă libere. Aceste lupte, pe lîngă meritul de a fi adus importante venituri statului din prada de război, îi procură însemnate bogății personale, titlul de *imperator* și dreptul de a obține triumful.

În anul 60 î.e.n., după abia un an de cînd plecase plin de datorii în Spania, se întoarce bogat la Roma, plin de speranța că va dobîndi două dintre cele mai mari onoruri: triumful și consulatul. Pentru a obține triumful însă trebuia să aștepte în afara Romei, fără să-și demobilizeze armata, păstrînd comanda militară pînă cînd senatul avea să hotărască acordarea triumfului. Pentru a candida la consulat trebuia, dimpotrivă, să îmbrace toga civilă și să se prezinte la Roma pentru alegeri. El încearcă să obțină aprobarea specială de a candida în lipsă, favoare care se mai acordase anterior, dar opoziția optimaților, și în primul rînd a lui Cato, adversarul său cel mai înverșurat, fac să nu i se acorde acest drept. Caesar renunță atunci la triumf, onoare lipsită de vreo putere reală, preferînd consulatul.

Pentru a-l obține însă îi trebuiau aliați care să-l ajute împotriva optimaților. El găsește la Roma doi nemulțumiți, Crassus și Pompeius: Crassus, vechiul său aliat, era nemulțumit pentru faptul că, deși posesor al unor bogății imense, era ținut în umbră; Pompeius, recent întors din Orient după victoria împotriva lui Mithridate, era nemulțumit că, după ce avusese „generozitatea" să-și demobilizeze armata în loc să se îndrepte cu ea asupra Romei și să pună mîna pe putere, cum se aștepta multă lume, senatul nu-i ratificase nici măcar după doi ani de la întoarcere măsurile luate în Orient și nu acordase pămînt veteranilor săi, ceea ce îi scădea

[52] El însuși afirma că-i trebuiesc 25 000 000 de sesterți ca să nu posede nimic.

prestigiul atît în fața armatei, cît și a clienților săi orientali. Cei doi nemulțumiți se dușmăneau însă între ei. Caesar folosește cu abilitate nemulțumirea comună și reușește să încheie cu ei o înțelegere secretă (care mai tîrziu a căpătat denumirea de primul triumvirat[53]), prin care se angajau ca, prin trecerea și resursele lor, să nu permită să se ia nici o măsură politică de către stat care nu i-ar fi convenit vreunuia dintre ei. Ca program activ se hotărîse ca Caesar să obțină consulatul pentru anul viitor, iar Pompeius, ratificarea actelor din Orient și împroprietărirea veteranilor. Coaliția foarte ciudată dintre un popular (Caesar), un optimat (Crassus) și Pompeius, care oscila între partide, avea ca bază în primul rînd interesul personal: constatînd că nici unul dintre ei nu poate prin propriile forțe pune mîna pe putere, s-au decis să realizeze acest lucru împreună. Legătura politică a fost întărită printr-una de familie, căci Caesar a dat în căsătorie lui Pompeius pe fiica sa Iulia, el însuși căsătorindu-se cu fiica lui Calpurnius Piso, care a fost ales consul pe anul viitor[54].

Imediat însă ce raportul de forțe s-a modificat și unul dintre ei a devenit mai puternic, triumviratul s-a destrămat.

Înțelegerea lor, inițial secretă, a devenit în curînd cunoscută, cum se vede din scrisorile lui Cicero, care vorbește despre subordonarea față de triumviri ca de robie[55]. Încep să circule pamflete împotriva triumvirilor.

---

[53] Izvoarele antice nu întrebuințează termenul de triumvirat despre această primă înțelegere. Titus Livius (periocha 103) o numește *conspiratio*, Suetonius, (*Caesar*, 19) *societas*, Cassius Dio (37, 54 și urm.) prietenie (φιλία), Velleius Paterculus (II, 44) *potentiae societas*, iar Florus (IV, II) spune că în ea Caesar urmărea să-și fundeze puterea, Crassus s-o sporească, iar Pompeius să și-o păstreze. Anticii au numit triumvirat numai înțelegerea dintre Octavian, Antonius și Lepidus din 43 î.e.n.

[54] Căsătoriile între familiile influente constituiau unul din mijloacele obișnuite de a pune mîna pe putere, împotriva căruia protesta cu vehemență Cato (vezi Plutarh, *Caesar*, 14). Asupra problemei vezi mai ales F. Münzer, *Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart, 1920.

[55] *Ad Atticum*, II, 18. 1.

și Marcus Terentius Varro compune o satiră intitulată τρικάρανος „monstrul cu trei capete“[56].

Ca urmare a coaliției Caesar reușește în alegeri și devine consul în anul 59 î.e.n. Aristocrația, neputînd să-i împiedice numirea, face să fie ales ca al doilea consul Marcus Bibulus, un conservator încăpățînat, fost coleg de edilitate și pretură cu Caesar și adversar al lui în aceste funcții. Cu toată opoziția optimaților, Caesar reușește să impună votarea măsurilor hotărîte, uneori supunîndu-le direct aprobării poporului, fără încuviințarea senatului (cum era obiceiul). El obține ratificarea actelor lui Pompeius în Orient și introduce o lege prin care se reducea cu o treime suma pe care publicanii erau obligați s-o verse în contul impozitelor a căror strîngere le era concesionată. Prin această lege erau favorizați cavalerii, care se ocupau de obicei cu strîngerea impozitelor și pe care Caesar reușește să și-i apropie[57]. În afară de aceasta, Caesar mai propune o lege agrară care avea în vedere mult mai mult decît simpla împroprietărire a veteranilor lui Pompeius, prezentînd un caracter net democratic. Prin această lege se împărțeau pămînturile statului din Campania cetățenilor săraci care aveau cel puțin trei copii. Legea întîmpină opoziția îndîrjită a optimaților, în primul rînd a lui Bibulus și a lui Cato, pe care Caesar nu reușește să-i învingă decît scoțîndu-i cu forța din for. Printre persoanele însărcinate cu îndeplinirea acestei legi se numărau și Pompeius și Crassus. De la acest incident, Bibulus n-a mai participat la nici o activitate publică, rămînînd tot restul anului închis în casă, fapt care a făcut ca anul 59 î.e.n. să fie numit în glumă „anul consulatului lui Caius și al lui Iulius“[58].

Acțiunile sale în timpul consulatului au fost mai degrabă ale unui tribun răzvrătitor decît ale unui consul, care, după tradiție, reprezenta interesele senatului[59]. Ca

---

[56] Vezi Appian, *Războaiele civile*, II, 9.

[57] Vezi Appian, *op. cit.*, II, 13.

[58] Suetonius, *Caesar*, 20. În loc să dea anului, așa cum se obișnuia, numele celor doi consuli, Caesar și Bibulus, se dădea prenumele și numele lui Caesar.

[59] Vezi Plutarh, *Caesar*, 14.

și în cazul consulatului lui Marius și Cinna, alegerea lui Caesar însemna, în fapt, o victorie a popularilor. Ducînd o politică destul de consecvent democratică, Caesar se ocupă și de educarea opiniei publice; el hotărăște să se creeze un fel de jurnal al senatului, *Acta Senatus*, și unul al Romei, *Acta Urbis*, în care să se publice și discuțiile avute, nu numai textul legilor (cum se făcea pînă atunci), pentru a aduce la cunoștința plebei luptele politice duse în organele de conducere a statului, demascînd astfel pe dușmanii plebei și arătînd care-i sînt prietenii. În afara acțiunilor mari amintite, care-i atrăseseră simpatia păturilor sociale de orientare democratică, el știe să-și aranjeze și unele chestiuni personale. Astfel, în calitate de consul, el vinde lui Ptolemaeus Auletes titlul de rege și prieten al poporului roman în schimbul a 6 000 de talanți; îl implică într-o conspirație pe Vettius, care-l acuzase în anul 62 î.e.n. de complicitate cu Catilina și face să fie ucis în închisoare[60]; îl răzbună pe Catilina prin deschiderea unui proces pentru luare de mită contra lui C. Antonius, colegul de consulat al lui Cicero, pe Cicero însuși avînd să-l lase mai tîrziu pradă acțiunilor lui Clodius[61]. Pentru a-și consolida poziția pe viitor, face să fie aleși consuli pentru anul 58 î.e.n. socrul său, Calpurnius Piso, și Gabinius, omul lui Pompeius. Tot în timpul consulatului Caesar își asigură guvernarea pe cinci ani a Galliei Cisalpine și a Ilyriei, împreună cu comanda a cinci legiuni. Încredințarea lor lui Caesar a fost votată nu de senat, ci de adunarea poporului. Murind guvernatorul Galliei Transalpine, senatul, pentru a-l îmbuna pe Caesar, se grăbește să-i acorde și această provincie înainte ca s-o facă însuși poporul[62].

Acordarea Galliei Transalpine îi convenea lui Caesar, căci îi dădea posibilitatea unui război împotriva triburilor nesupuse încă din nordul Galliei, ceea ce avea să-i aducă gloria militară, o armată foarte credincioasă și bogății imense necesare pentru viitoarele sale acțiuni. Cucerirea Galliei avea să dureze aproape zece

[60] Appian, *Războaiele civile*, II, 12.
[61] Vezi p. urm.
[62] Vezi Suetonius, *Caesar*, 22.

ani. Evenimentele ne sînt bine cunoscute din *Comentariile asupra războiului gallic*, scrise de Caesar însuși.

În timpul absenței lui Caesar se petrec la Roma evenimente deosebit de importante. Luptele dintre optimați și populari reîncep cu și mai mare furie, în fruntea popularilor aflîndu-se, în lipsa lui Caesar, Clodius Pulcher, care ajunge tribun al plebei în anul 58 î.e.n. În timpul tribunatului său el reușește să impună cîteva măsuri care loveau vădit în optimați, fiind în interesul plebei: distribuirea gratuită de grîne la 320 000 de cetățeni; reînființarea colegiilor de cartier (un fel de cluburi politice populare, la care luau uneori parte chiar și sclavii[63]), desființate în timpul conspirației lui Catilina; exilarea lui Cicero, purtătorul de cuvînt al optimaților în acea vreme, făcută cu consimțămîntul tacit al lui Caesar și Pompeius, pentru faptul de a fi condamnat la moarte fără aprobarea adunării poporului pe complicii lui Catilina; limitarea puterii cenzorilor în alcătuirea listelor de senatori; interzicerea consultării semnelor cerești de către magistrații superiori în zilele adunării comițiilor, deoarece, sub pretextul semnelor nefavorabile, ei declarau adeseori nule legile votate de popor. Toate aceste măsuri Clodius le impunea cu forța, apărînd permanent înconjurat de detașamente înarmate formate din sclavi și din păturile de jos ale plebei. Acțiunile, în bună parte demagogice, ale lui Clodius mergeau mult mai departe decît intențiile lui Caesar, șeful popularilor, și ele oglindeau într-o anume măsură și nemulțumirile plebei însăși față de politica dictatorială a triumvirilor. Luptele de stradă se țineau lanț în această vreme, iar omorurile politice erau la ordinea zilei. În anul 52 î.e.n., Clodius este omorît de gladiatorii lui Titus Annius Milo, unul dintre aristocrații cei mai înverșunați, și moartea lui stîrnește o adevărată revoltă în rîndurile plebei[64]. Anarhia devenise atît de mare la Roma, încît erau ani cînd, din cauza ciocnirilor de stradă și a cumpărării fățișe a voturilor, nu se mai puteau efectua alegerile de magistrați.

---

[63] Asupra faptului vezi A. Schertl, *Die Stellung der Sklaven in den Collegia*, Diss., München, 1949.

[64] Appian, II, 22.

În aceste împrejurări are loc întîlnirea triumvirilor la Luca în anul 56 î.e.n. Această întîlnire are ca scop reîntărirea legăturii dintre triumviri și stabilirea programului pe viitor. Ea a însemnat o recunoaștere aproape oficială a puterii triumvirilor, căci la întîlnire au luat parte 200 de senatori, dintre care mulți magistrați, și 125 de lictori.

Cei trei au hotărît că Pompeius și Crassus vor fi consuli în anul următor, după care primul va primi guvernămîntul Spaniei și al Africii, iar al doilea guvernămîntul Siriei și comanda în războiul împotriva parților. Lui Caesar i se prelungea comanda în Gallia cu încă cinci ani. Tendințele autocrate ale triumvirilor au stîrnit nemulțumiri nu numai în rîndul aristocraților, ci chiar și ale plebei. Pompeius și Crassus n-au fost aleși decît cu mare greutate, abia în ianuarie 55 î.e.n., mai mult sub presiunea soldaților trimiși de Caesar în permisie ca să voteze în calitate de cetățeni.

Întîlnirea celor trei nu mai avusese loc însă în vechile condiții. Dacă la prima înțelegere pe Caesar numai abila manevrare a forțelor popularilor îl punea în rînd cu Pompeius și Crassus, care îi erau net superiori ca poziție și mijloace materiale, la cea de-a doua întîlnire Caesar era, evident, personajul cel mai important, dispunînd de o armată care îi făcea oricînd accesibilă puterea personală. Triumviratul, sărbătorit în public cu atîta fast, avea să se destrame în scurtă vreme, căci Crassus avea să moară în expediția împotriva parților, iar Pompeius, în special după moartea soției sale Iulia (chezășia legăturii lui cu Caesar), văzînd că acesta i-o ia cu mult înainte în ce privește puterea, se apropia tot mai mult de partida senatorială, mai ales în urma agitației popularilor în legătură cu moartea lui Clodius. Deși numit guvernator al Spaniei, el rămăsese la Roma pentru a-și menține autoritatea, guvernînd provincia prin emisari.

Creșterea nemăsurată a puterii și prestigiului lui Caesar în urma acțiunilor sale în Gallia neliniștea însă în primul rînd senatul. Primele sale victorii stîrniseră mîndria că romanii, care altădată puteau cu greu să se apere de galli, îi atacau acum chiar la ei acasă, supunînd cea mai mare parte a Galliei, parte care pînă atunci reușise

încă să se menţină liberă. Dacă la acest lucru adăugăm zecile şi chiar sutele de mii de sclavi şi imensele bogăţii pe care statul roman le căpăta de pe urma acestui război, înţelegem de ce, cu rare excepţii, prelungirea guvernămîntului lui Caesar în Gallia nu întîmpinase mare opoziţie în senat şi fusese sprijinită cu căldură de Cicero însuşi în discursul *De provinciis consularibus*. Văzînd însă că, în timp ce oamenii politici aflaţi la Roma se compromit în lupte lipsite de principii şi în intrigi mărunte, de interes personal, faima lui Caesar începe să atingă proporţii legendare şi, mai ales, că puterea sa reală a crescut atît de mult, încît el ar putea oricînd să pună mîna pe conducerea statului[65], senatul începe să se îngrijoreze. După ce altădată îi făcuse greutăţi lui Pompeius, nevoind să-i recunoască hotărîrile din Orient şi neacordînd pămînt soldaţilor săi, acum aristocraţia face totul ca să-l atragă, văzînd în el singurul om care i-ar putea fi opus lui Caesar şi ar putea linişti tulburările de la Roma, care luaseră proporţii dezastruoase la moartea lui Clodius. Forma republicană de guvernămînt se dovedea incapabilă să mai facă faţă împrejurărilor, şi ideea dictaturii durabile, care se impunea cu tot mai multă necesitate ca singura formulă de salvare a orînduirii existente, începea să fie înţeleasă de tot mai multă lume[66]. Lupta politică şi mai tîrziu armată care se dădea avea ca obiect în realitate mai mult faptul de a se şti dacă dictatorul va fi Pompeius, omul aristocraţilor, sau Caesar, şeful popularilor. Grupul celor care mai sperau într-o împăcare între partide şi în reînvierea vechii republici, ca Cicero sau Cato, era lipsit de putere. Numai formula abilă găsită de Cato, ca Pompeius să fie ales consul fără coleg, face să nu i se acorde făţiş acestuia dictatura în anul 52.

În ce-l priveşte pe Caesar, la scurtă vreme după reînnoirea guvernămîntului său senatul începe să se întrebe despre necesitatea reală şi legalitatea acţiunilor sale în

---

[65] În afara legiunilor credincioase, Caesar, altădată plin de datorii, devenise acum atît de bogat, încît cumpăra făţiş personaje influente de la Roma, oferindu-le mari sume de bani şi plătindu-le datoriile (vezi Appian, II, 17 şi 26).

[66] Vezi Appian, II, 19—20.

Gallia. Pe cînd partizanii lui Caesar propuneau să se facă rugăciuni publice la Roma în cinstea victoriilor lui (lucru pe care l-au şi obţinut), Cato, exprimînd sentimentele vîrfurilor aristocraţiei, cerea acum, dimpotrivă, ca Caesar să fie dat pe mîna germanilor[67] sau, în caz contrar, promitea că îndată ce misiunea acestuia în Gallia va înceta, îl va aduce să dea seamă în faţa tribunalului. Pentru a scăpa de proces, Caesar trebuia să manevreze în aşa fel, încît imediat după încheierea guvernării sale în Gallia să fie ales consul. Conform legii în vigoare însă, care nu permitea realegerea în aceeaşi magistratură decît după un interval de 10 ani, Caesar nu putea deveni consul decît în anul 48 î.e.n. Or, după cît se pare, comanda lui expira în toamna anului 50 sau primăvara lui 49 î.e.n.[68], aşa încît pînă la intrarea în consulat adversarii ar fi avut tot timpul să-l dea în judecată, lucru care ar fi făcut imposibilă alegerea sa. Tot pentru a-l lipsi pentru un timp de putere în cazul cînd ar fi reuşit să fie ales consul, şi a-l face deci atacabil în justiţie, duşmanii lui Caesar, cu Pompeius în frunte, pun în vigoare în acest timp o lege prin care provinciile se acordau abia la cinci ani după ieşirea din funcţie.

Interesul lui Caesar era deci să-şi prelungească comanda pînă la intrarea în consulat[69], lucru care, pretindea el, i se cuvenea în mod legal, căci printr-un plebiscit din anul 52 î.e.n., care obţinuse iniţial aprobarea lui Pompeius, i se dăduse dreptul să candideze în lipsă. Senatul însă, la instigarea cîtorva aristocraţi înverşunaţi în frunte cu consulul anului 50 î.e.n., Caius Claudius Marcellus, găsind unele subterfugii juridice, îi refuză atît dreptul de

[67] Pentru că mîniase zeii, încălcînd sanctitatea soliei: reţinuse pe solii germanilor (vezi Plutarh, *Caesar*, 22).

[68] Problema duratei puterii lui Caesar în Gallia a fost foarte mult discutată şi este departe de a putea fi considerată rezolvată. Asupra problemei, vezi, printre altele, A. Perpillou, *la question de droit entre Cesar et le senat*, în „Revue Historique", 1928, pp. 272—283; M. Gelzer, *Die lex Vatinia de imperio Caesaris*, în „Historia", 1928, pp. 113—137; G. R. Elton, *The terminal date of Caesar's Gallic Proconsulate*, în „Journal of Roman Studies", XXXVI, 1946, pp. 18 sq; R. Sealy, *Habe meam rationem*, în „Classica et Mediaevalia", XVIII, 1957, pp. 75—101.

[69] Vezi Appian, II, 25.

a fi ales în lipsă, cît și prelungirea guvernămîntului Galliei, și numește în loc pe un vechi adversar al său, Lucius Domitius Ahenobarbus. Deși îndîrjit de șicanele aristocraților, Caesar se arată foarte conciliant, dispus să respecte legea și să evite războiul civil, dacă aceasta n-ar atrage pierderea puterii sale. Omul său în senat, tribunul Curio, fostul adversar cumpărat de Caesar cu 1 500 000 de sesterți, propune o măsură aparent neutră, aceea ca și Caesar și Pompeius să depună comanda și să-și demobilizeze armatele, lucru care ar fi înlăturat pe moment primejdia războiului civil.

Intențiile conciliante ale lui Caesar și tendințele sale legaliste, subliniate adesea în *Comentariile asupra războiului civil*, se bazau, desigur, pe convingerea că, grație mijloacelor sale materiale imense cîștigate în Gallia, cu care ar fi putut cumpăra totul, și faptului că poziția sa în mijlocul popularilor îi punea la dispoziție plebea, deosebit de agitată în această vreme, era posibil și chiar mai convenabil pentru el să obțină puterea prin mijloace pașnice și legale, decît prin luptă. Este foarte probabil că Caesar, care, așa cum s-a arătat, dorea de foarte multă vreme puterea, încă nu-și închipuia că ea ar putea fi obținută altfel decît în cadrul organizării republicane. Tendințele sale dictatoriale și, după unii, chiar monarhice s-au format, pe cît se pare, pe măsura desfășurării evenimentelor.

Dacă Caesar, așa cum se poate constata din multe împrejurări, evita sistematic ciocnirile sîngeroase atunci cînd exista o soluție pașnică pentru a-și atinge scopurile, el nu se dădea însă în lături de la luptă atunci cînd altă soluție nu mai era posibilă[70]. De aceea, cînd a văzut că senatul e decis să-i lase lui Pompeius armata, iar pe el să-l oblige să părăsească Gallia și să demobilizeze legiunile, declarîndu-l dușman al patriei în cazul cînd nu s-ar su-

---

[70] După mărturia lui Cicero, *De officiis*, III, 21, dictonul favorit al lui Caesar era: „Dacă dreptul trebuie violat, aceasta trebuie făcut numai pentru a domni; în celelalte împrejurări cultivați respectul legii.

pune, a pornit asupra Romei[71]. Trecerea Rubiconului dă de gîndit chiar și multora din cei care credeau sincer în intențiile pașnice ale lui Caesar. Labienus, legatul său cel mai valoros în campaniile din Gallia, îl părăsește și trece de partea pompeienilor, nevoind — după expresia lui Cicero[72] — să fie părtaș la crimă. În același timp mulți oameni pînă atunci nedecișI trec de partea lui Pompeius.

Evenimentele sînt mai departe bine cunoscute, în primul rînd din însești comentariile lui Caesar. Întîmplarea oferă și un pretext legal acțiunii sale: tribunii plebei favorabili lui Caesar sînt alungați din senat și vin să se refugieze la el, așa încît faptul îi dă de acum dreptul să afirme că nu a început războiul numai dintr-un interes personal, ci „pentru a repune în drepturi pe tribunii plebei alungați din Roma și pentru a-și reda sieși și poporului roman, asuprit de o grupare de cîțiva inși, libertatea“[73], și pentru ca „teama să dispară din Roma, libertatea comițiilor și orice afacere publică să fie garantată senatului și poporului roman“[74].

Deși Caesar avea să introducă dictatura personală și nu democrația și cu toate că afirmațiile sale au mai mult un scop propagandistic, nu este mai puțin adevărat că politica lui Caesar reprezenta o bază socială mai largă decît aceea a partizanilor lui Pompeius. Grăitori în această privință sînt aliații interni și externi pe care și unul și altul i-au avut în cursul războiului civil. Astfel, de partea lui Pompeius se afla majoritatea aristocrației romane și imensa clientelă legată de familiile aristocratice[75], precum și bogații proprietari funciari din marile orașe provinciale. În exterior, de partea lui era aristocrația celtiberilor, atrasă în timpul răscoalei lui Sertorius, aristocrația tribală din Illyricum, aflată în dușmănie cu orașele

---

[71] Vezi *Războiul civil*, I, 2 și nota 19. Asupra începuturilor războiului, vezi L. Holzapfel, *Die Anfänge des Bürgerkrieges zwischen Caesar und Pompeius*, Klio, 1903, pp. 213—234 și 1904, pp. 327—382.

[72] Cicero, *Ad familiares*, XVI, 12.

[73] *Războiul civil*, I, cap. 22.

[74] *Ibidem*, cap. 9.

[75] Pompeius însuși avea în clientelă regiuni întregi, de exemplu Picenum.

comerciale maritime, şi regii din Orient. De partea lui Caesar era plebea romană şi cea italică, pătura cavalerilor şi o parte a aristocraţiei angajată în politica populară sau cumpărată personal de Caesar. Pe plan extern el avea ca aliaţi aristocraţia gallică, oraşele comerciale din Illyricum şi unele din Spania şi Africa. În plus, Caesar avea de partea sa o armată mult mai puternică şi mai bine organizată[76].

Acţiunile rapide ale lui Caesar au ca efect căderea oraşelor Italiei unul după altul în mîinile sale, aproape fără rezistenţă, iar Pompeius şi cei doi consuli, cu trupele lor adunate în grabă, abia au timpul să scape de Caesar, fugind în Grecia. Curăţind Italia de adversari, Caesar se întoarce la Roma, unde i se încredinţează dictatura pe cîteva zile, timp suficient ca să convoace comiţiile şi să fie ales consul pentru anul următor. Lipsit de corăbii cu care să pornească imediat în urmărirea lui Pompeius, el porneşte prin Gallia în Spania, provincia guvernată de Pompeius, unde se afla grosul trupelor acestuia: şapte legiuni. În 40 de zile el îi înfrînge pe pompeienii din Spania, asigurîndu-şi astfel spatele. Se întoarce la Roma către începutul noului an numai pentru a face faţă solemnităţilor intrării în funcţia de consul, după care porneşte imediat, de data aceasta în calitate oficială, împotriva adversarilor săi, deveniţi între timp, la expirarea funcţiei lor, nişte simpli particulari. Slab aprovizionat din cauza lipsei de corăbii, inferior numeric duşmanilor, Caesar întreprinde la început cîteva acţiuni nereuşite şi suferă lîngă Dyrrachium o înfrîngere care, după propria sa afirmaţie, putea fi decisivă dacă duşmanii ar fi ştiut s-o exploateze[77]. La Pharsalus însă, în Thesalia, datorită unei manevre foarte ingenioase, cîştigă victoria hotărîtoare[78]. Adversarii fug împrăştiaţi, iar Pompeius se refugiază în Egipt, unde este ucis mişeleşte de oamenii regelui minor Ptolemeu al XII-lea. Mergînd pe urmele lui Pompeius, Caesar se încurcă în Egipt într-o acţiune

---

[76] Vezi *Istoria universală*, vol. II, pp. 368—369.

[77] Vezi Plutarh, *Caesar*, 39; Appian, II, 62.

[78] Asupra evenimentului vezi Caesar, *Războiul civil*, III, 86—99 şi notele aferente.

extrem de primejdioasă, care era aproape să-l coste viaţa, căci, deşi cu trupe foarte puţine, intervine în luptele pentru tron dintre Ptolemeu şi sora sa Cleopatra. Luptele acestea, ca şi relaţiile personale cu Cleopatra, îl reţin în Egipt timp de aproape opt luni[79].

Caesar se îndreaptă apoi spre Asia Mică, unde ia unele măsuri administrative şi cîştigă o victorie fulgerătoare împotriva lui Pharnaces, regele Bosforului[80].

În acest timp, adversarii săi au posibilitatea de a-şi regrupa forţele în Africa, sub conducerea lui Scipio, a lui Cato şi a fiilor lui Pompeius, şi cu sprijinul regelui Iuba, vechi duşman al lui Caesar. Au loc cîteva lupte îndîrjite şi Caesar este pus la început în mare primejdie, în primul rînd datorită cavaleriei lui Labienus, fostul său legat, care-i pricinuise şi înfrîngerea de la Dyrrachium. Caesar însă foloseşte lipsa de coordonare dintre trupele pompeiene şi incapacitatea comandantului suprem, Piso, şi obţine victoria la Thapsus în primăvara anului 46. Dintre adversari, unii mor în luptă, alţii reuşesc să fugă, iar alţii, ca Scipio, Cato, Petreius şi regele Iuba, se sinucid pentru a nu cădea în mîinile duşmanului.

Şi de data aceasta, ca şi după Pharsalus, Caesar îşi face iluzia că războiul s-a încheiat şi, pentru a linişti spiritele, se arată din nou clement faţă de cei învinşi. Sinuciderea lui Cato însă, care a preferat să moară decît să primească iertarea de la Caesar[81], anihilează în bună măsură efectul clemenţei calculate a lui Caesar şi agită spiritele, stîrnindu-i din nou pe pompeienii întorşi la

---

[79] Asupra acestei perioade şi a importanţei ei în formarea concepţiei monarhice a lui Caesar, vezi H. Jung, *Caesar in Aegypten, 48/47 v. Chr.*, Mainz, 1900; J. H. Collins, în „American Journal of Philology", 1959, pp. 127 şi urm., ş.a.

[80] Această victorie i-a prilejuit lui Caesar celebrele cuvinte *veni, vidi, vici,* care aveau ca scop să pună în contrast rapiditatea victoriei sale cu tărăgănarea luptelor dintre Pompeius şi Mithridate. Asupra faptelor şi a eventualei surse a expresiei, vezi J. S. Reid, *Caesar's thrasonical brag,* în „Philological Quarterly", 1924, p. 237; H. W. Gilmer, *Caesar's thrasonical boast,* ibidem, 1925, p. 157; M. E. Deutsch, *Veni, vidi, vici,* ibidem, 1925, pp. 151—156.

[81] În legătură cu efectul sinuciderii lui Cato asupra lui Caesar vezi Plutarh, *Caesar*, 54 şi Appian, II, 99.

Roma. Figura lui Cato capătă proporţii legendare şi devine simbolul rezistenţei republicane. Cicero însuşi, şovăielnic adeseori şi obligat lui Caesar pentru iertarea acordată, nu se poate opri să nu scrie elogiul lui Cato, pe care îl pune în rînd cu zeii. Ecoul public al elogiului, ca şi simpla amintire a faptului, care constituise o mare lovitură pentru Caesar, îl determină pe acesta să răspundă personal printr-o operă plină de calomnii, care nu-i face cinste[82].

Dovada faptului că Caesar considera războiul încheiat rezultă şi din aceea că de data aceasta, întorcîndu-se la Roma, se hotărăşte să-şi serbeze triumfurile. Deşi, evident, cea mai preţioasă victorie pentru el era aceea asupra pompeienilor, pentru a nu jigni sentimentele compatrioţilor săi sărbătorind triumful asupra unor romani, el serbează doar victoriile asupra străinilor: cea din Gallia, din Egipt, din Asia (asupra lui Pharnaces) şi din Africa (asupra lui Iuba). Senatul se grăbeşte să-i decearnă onoruri ce nu mai fuseseră acordate pînă atunci: dictatura pe 10 ani, censura *(praefectura morum)* pe trei ani, dreptul de a lua primul cuvîntul în senat şi de a sta lîngă consuli ş.a.

Înainte însă de a apuca să-şi pună în aplicare planurile de reorganizare a statului, Caesar află că pompeienii, sub conducerea fiilor lui Pompeius şi a lui Labienus, au adunat din nou forţe impresionante în Spania, fapt care îl face să pornească împotriva lor încă din timpul iernii lui 46 î.e.n., fără să fi avut timp să numească consulii şi pretorii pe anul următor.

În Spania are loc poate cea mai grea dintre luptele duse de Caesar, în care a fost la un pas de înfrîngerea definitivă şi chiar de moarte, căci numai exemplul vitejiei lui personale a putut să-i întoarcă la luptă pe soldaţii care părăseau bătălia[83]. Faptul l-a îndîrjit atît de mult, încît şi-a pierdut stăpînirea de sine şi, spre deosebire de luptele precedente, în care dădea dispoziţia să fie cruţaţi pe cît posibil cetăţenii romani, victoria de la Munda asupra fiilor lui Pompeius a însemnat un adevărat masacru,

[82] Vezi p. 58.
[83] Vezi Appian, II, 103—105.

soldîndu-se cu 30 000 de morți, iar la întoarcerea la Roma Caesar și-a sărbătorit de data aceasta triumful asupra fiilor lui Pompeius ca asupra unor străini, fapt care a provocat mari nemulțumiri in opinia publică[84].

Senatul se grăbește însă să-i acorde noi onoruri: dictatura pe viață, consulatul pe 10 ani, titlul de *pater patriae* și cel de *imperator* ca făcînd parte din numele său, dreptul de a recomanda comițiilor pe toți magistrații (ceea ce era, de fapt, echivalent cu a-i numi), de a purta o cunună de lauri și multe altele. Caesar însă refuză consulatul pe 10 ani, și acceptă să recomande numai pe jumătate din magistrați (inclusiv pe cei doi consuli), lăsînd comițiilor dreptul de a-i alege pe ceilalți.

Sfîrșitul războaielor i-a permis lui Caesar să treacă la acțiuni de organizare a statului pe care le plănuise de multă vreme. Pentru a-și putea răsplăti aliații din timpul războiului prin acordare de onoruri, dar și pentru a putea face mai bine față sarcinilor de conducere a uriașului Imperiu roman, el mări numărul magistraților aproape în fiecare funcție. Spori numărul senatorilor de la 300 la 900, introducîndu-și oamenii săi (uneori foști centurioni și liberți) și asigurîndu-și prin aceasta majoritatea senatorială, deși în acel moment nu mai putea fi vorba de o opoziție reală.

Cu toate că dictatura devenise, cum s-a arătat, o necesitate recunoscută de multă vreme, cucerirea definitivă a puterii de către Caesar nu însemna prin ea însăși o rezolvare a situației; ea aducea doar încetarea luptelor, nu și dispariția contradicțiilor și a ciocnirilor de interese, care continuau să se facă simțite sub forme mai mult sau mai puțin violente. Unele dintre ele răbufniseră cu putere încă din timpul războiului civil și tocmai în sînul acelor pături pe care pretindea Caesar că le reprezintă. Dacă pînă la cucerirea puterii Caesar acționase ca un democrat mai mult sau mai puțin consecvent, după aceasta politica sa socială se caracterizează prin tendința de a căuta sprijinul diferitelor grupe sociale, chiar și la fostul său adversar, aristocrația, și multe dintre reformele sale au un caracter net antidemocratic.

---

[84] Plutarh, *Caesar*, 56.

Astfel aliatul său cel mai important, plebea săracă, aștepta de la el în primul rînd soluționarea principalei sale revendicări, anularea datoriilor. Departe de a face acest lucru, Caesar a încercat să restabilească încrederea creditorilor, satisfăcînd numai în foarte mică măsură cerințele datornicilor. În anul 49 î.e.n., cînd toată lumea se aștepta să fie anulate datoriile, el a dat o lege prin care garanta plata datoriilor, dar, pentru a ușura pe datornici, prevedea să se scadă din datorie dobînzile plătite pînă în acel moment, iar bunurile datornicilor luate de creditori în contul datoriei urmau să fie calculate la prețul lor nedevalorizat, dinainte de război. Măsura a avut un efect opus celui scontat de Caesar, căci, în loc să atragă de partea sa cele două categorii, îi nemulțumea și pe unii și pe ceilalți. Speculînd nemulțumirile plebei, pretorul Marcus Caelius Rufus a propus în anul consulatului lui Caesar (48 î.e.n.) mai întîi amînarea datoriilor pe șase ani, iar cînd propunerea sa a întîmpinat rezistență, el a propus o nouă lege, mai radicală, care prevedea anularea completă a datoriilor și scutirea de plata chiriei pentru trecut. Demis din funcție de senat, care-și apăra propriile interese pretextînd respectarea legii lui Caesar, Rufus a stîrnit o răscoală în sudul Italiei, atrăgînd de partea sa partizani de-ai lui Pompeius, precum și gladiatori și sclavi și asociindu-și-l în această măsură atît de radical democratică pe aristocratul îndîrjit Milo, omorîtorul lui Clodius. În anul următor, tribunul plebei Publius Cornelius Dolabella a pus din nou în discuție proiectul de lege pentru anularea datoriilor și a organizat o răscoală cu ajutorul plebeilor și al liberților. Ambele răscoale au fost înăbușite de oamenii lui Caesar însărcinați cu menținerea ordinii în Italia.

Nici după cucerirea victoriei Caesar nu s-a arătat mai generos față de principalul său aliat. Cu excepția darurilor în bani și a meselor oferite cu ocazia sărbătoririi victoriei, Caesar n-a mai luat aproape nici o măsură menită să favorizeze plebea, ci, dimpotrivă, a scăzut numărul celor care primeau grîne gratuit de la 320 000 la 150 000 și a desființat colegiile plebei, reînființate pe timpul tribunatului lui Clodius. Trimiterea în colonii a

80 000 de veterani, liberți și cetățeni săraci, ca și obligația impusă proprietarilor ca o treime din păstori să fie oameni liberi, avea ca scop mai mult să liniștească unele nemulțumiri și să curăță orașele de elemente care constituiau un focar permanent de tulburări, decît să acorde un ajutor real acestor pături.

În ce privește aristocrația, Caesar s-a arătat foarte generos, acordîndu-i totul în afară de puterea politică reală. El a fost deosebit de clement față de cei care luptaseră împotriva sa, acordîndu-le iertarea și dreptul de a se întoarce la Roma și chiar de a îndeplini funcții publice de mare răspundere. Contrar așteptării republicanilor[85], victoria lui Caesar n-a fost urmată de proscripții, de omoruri și confiscări de averi. Clemența calculată a lui Caesar, care avea ca scop să-i atragă pe foștii săi adversari, a dat însă greș. Neconfiscîndu-le averile, Caesar, deși i-a lipsit pe aristocrați de puterea politică reală, le-a lăsat totuși în mînă esențialul: puterea economică. Entuziasmul inițial stîrnit printre aristocrați de generozitatea lui Caesar[86] s-a risipit repede și sentimentul de recunoștință s-a transformat în scurtă vreme în umilință și mai tîrziu în ură[87]. Ceea ce i-a ridicat însă definitiv pe aristocrați împotriva lui Caesar a fost faptul că la iertare el n-a adăugat și libertatea. Speranța lor că după victorie el va depune dictatura, asemenea lui Sylla, și va restaura republica nu s-a realizat, ci, dimpotrivă, tendințele autocrate ale lui Caesar se făceau cu trecerea vremii tot mai simțite[88].

În măsurile pe care le ia în ultima perioadă a vieții sale Caesar nu mai apare ca reprezentant al popularilor; el caută să treacă drept reprezentant al intereselor întregii categorii de oameni liberi. Prin aceasta el dovedea

---

[85] Vezi temerile lor la Cicero, *Ad Atticum*, X, 8. Într-o scrisoare a lui Caesar către Appius păstrată la Cicero, *Ad Atticum*, IX, 7, Caesar recomandă expres *misericordia* și *liberalitas* față de pompeieni.

[86] Caracteristic pentru această etapă este discursul *Pro Marcello* al lui Cicero.

[87] Vezi G. Boissier, *Cicéron et ses amis*, Paris, 1879, p. 318.

[88] După mărturia lui Titus Ampius, Caesar spunea în această vreme că „Sylla a fost un nepriceput că a părăsit dictatura" (Suetonius, *Caesar*, 77).

că a înțeles scopul pentru care fusese instaurată dictatura personală, acela de a consolida poziția clasei dominante în lupta impotriva sclavilor, prin înlăturarea conflictelor între diferitele pături sociale, conflicte care îi subminau unitatea.

Măsurile luate de Caesar în această perioadă sînt departe de a mai avea caracterul ascuțit politic, democratic în esență, pe care îl avuseseră legile sale anterioare. Este vorba în general de măsuri mai mult gospodărești, administrative, aparent neutre sub aspect politic, menite să restaureze „ordinea" după tulburările provocate de războaiele civile. Astfel el reorganizează finanțele și reglementează sistemul fiscal, ia măsuri menite să contribuie la dezvoltarea schimbului de bunuri, face unele reforme judiciare și pregătește o nouă codificare a dreptului roman (lucru pe care nu a mai apucat să-l realizeze). Se ocupă de reformarea moravurilor și, în calitate de *praefectus morum*, el, rafinatul, dă legi care condamnă luxul. Ia măsuri favorabile dezvoltării culturii, însărcinează pe savantul Marcus Terentius Varro cu organizarea primei biblioteci publice și acordă dreptul de cetățenie romană profesorilor și medicilor străini stabiliți la Roma. Reformează, cu ajutorul savanților greci din Egipt, calendarul, rămas în urmă cu cîteva luni față de anul solar. Face de asemenea mari construcții publice la Roma, stîrnind admirația contemporanilor, ca și a posterității.

Înțelegînd că statul roman nu mai înseamnă Roma și nici Italia, ia măsuri importante de reorganizare a provinciilor, pe care încearcă să le contopească cît mai strîns cu nucleul inițial al imperiului Reglementează guvernarea provinciilor si ia măsuri pentru înlăturarea abuzurilor publicanilor, hotărînd ca impozitele directe să fie predate statului nemijlocit de către comunitățile locale. Acordă dreptul roman și latin multor orașe provinciale, asigurîndu-le unora dintre ele o anume autonomie. Acest fapt îi atrage mulți partizani din provincie, aliați care — de mare folos în timpul războiului civil — nu aveau nici o influență directă în viața politică de la Roma.

În încercarea de a împăca între ele și de a-și subordona păturile oamenilor liberi aflate în conflict, Caesar se sprijinea în primul rînd pe armată, pe care a sporit-o

la maximum: la un moment dat sub comanda lui se aflau 39 de legiuni, iar la moartea sa, cînd războiul se încheiase, mai existau încă în imperiu 26 de legiuni, aproape dublu față de cele existente la începutul războiului civil. Pentru a-i atrage pe soldați, Caesar le mărise solda anuală de la 120 la 225 de dinari.

În încercarea de a consolida poziția sclavagismului prin suprimarea conflictelor în interiorul clasei dominante, Caesar încerca să opună tendințelor extremiste, mai ales ale aristocrației, o coaliție de centru a stăpînitorilor de sclavi, ajungînd, fără să-și dea seama, la poziția pe care o combătuse altă dată, a lui Cicero, care lupta pentru pacea civilă și înțelegerea dintre clase (*concordia ordinum*)[89]. Măsurile sale practice, care urmăreau consolidarea poziției stăpînitorilor de sclavi în totalitatea lor, aduceau în primul rînd întărirea claselor avute, inclusiv aristocrația, ca reprezentanții cei mai tipici ai clasei dominante, și nemulțumeau în acest fel pe vechiul său aliat, plebea. Izvoarele antice atestă unanim că în această perioadă Caesar nu numai că își pierduse popularitatea, dar ajunsese chiar urît de popor[90], și serbările și banchetele publice pe care le oferea nu puteau să înlăture din rîndurile plebei nemulțumirile rezultate de pe urma neglijării intereselor ei esențiale.

Aristocrația, la rîndul ei, deși cruțată și chiar copleșită cu onoruri de către Caesar, nu putea suporta faptul că i se luase puterea politică și i se limitaseră posibilitățile de îmbogățire. Cum se întîmplă de obicei în astfel de cazuri, vrînd să-i împace pe toți, Caesar nemulțumise pe toată lumea.

Sprijinul său esențial, armata, capabilă să paralizeze acțiunile violente ale păturilor sociale nemulțumite, nu putea să suprime însă și cauzele conflictelor și nemulțumirilor. La adăpostul ei Caesar își întărea tot mai mult poziția, concentrînd în mîinile sale aproape toată puterea, deși aparent menținuse formele republicane și refuzase unele puteri acordate. Prin funcțiile sale de mare pontif,

---

89 Asupra acestei tendințe centraliste vezi P. J a l *Pax civilis—concordia*, în „Revue des Etudes Latines", XXIX, 1961, pp. 210—231.

90 P l u t a r h, *Caesar*, 51; S u e t o n i u s, *Caesar*, 80 etc.

de tribun, dictator şi imperator pe viaţă, de censor al moravurilor ş.a., el deţinea, de fapt, toată puterea religioasă, politică şi militară de care se bucură un monarh. Menţinerea comiţiilor şi a senatului nu însemna nimic atîta vreme cît candidaţii cei mai importanţi erau numiţi de el, iar hotărîrile sale aveau putere de lege. De altfel, Caesar se silea prin toate mijloacele să slăbească cît mai mult chiar şi acele instituţii pe care, fie şi aparent, le mai păstrase. Grăitoare este în această privinţă atitudinea sa faţă de consulat. Deşi refuzase consulatul pe 10 ani acordat de senat, el se străduia să submineze tot mai mult puterea acestei magistraturi, lăsînd uneori multă vreme neocupate posturile de consuli, alteori alegînd consuli pentru o perioadă derizorie[91]. La începutul războiului, atunci cînd încercase să pătrundă în templu ca să ia tezaurul public, explica violenţa sa numai prin împrejurările războiului şi promitea lui Metellus, care încerca să i se împotrivească: „Cînd glasul armelor va înceta, după împăcare, atunci o să te urci la tribună şi o să încerci să-ţi atragi poporul“[92]. În schimb, după ce devenise stăpîn pe situaţie, striga furios unui tribun care îndrăznise să nu se ridice în picioare la trecerea lui: „Ei bine, tribune Aquila, cere-mi acum republica“[93]. După ce pretextul începerii războiului civil fusese repunerea în funcţie a tribunilor plebei alungaţi şi eliberarea republicii de stăpînirea celor puţini[94], acum îi alunga el însuşi din funcţie pe tribunii care stăteau în calea tendinţelor sale monarhice[95] şi el, fostul popular, instaura dictatura personală. După expresia lui însuşi, „republica nu mai era nimic, decît un nume fără corp şi formă“[96]. Toate

[91] Vezi cazul lui Rebillus, ales pentru o singură zi în locul consulului mort şi, pe această temă, glumele lui Cicero, care le spunea senatorilor să se grăbească să ajungă să-l felicite pe noul consul înainte de a i se termina consulatul, sau al lui Caninius despre care spunea că acesta a fost consulul cel mai vigilent, căci n-a închis de loc ochii în timpul consulatului său.

[92] Plutarh, *Caesar*, 35.

[93] Adică restaurarea instituţiilor republicane (vezi Suetonius, *Caesar*, 78).

[94] Vezi p. 39.

[95] Appian, II, 108.

[96] Suetonius, *Caesar*, 77.

izvoarele antice vorbesc de tendinţele sale monarhice în ultima parte a vieţii şi chiar de intenţia de a se proclama rege. Punînd pe prietenii săi să-i ofere însemnele regale, el se făcea că le respinge pentru a încerca atitudinea mulţimii, dar se supăra atunci cînd aceasta nu se arăta dispusă să-i acorde titlul de rege[97].

Dorinţa de a se proclama rege nu era, desigur, numai urmarea gustului personal de putere. Exemplul lui Alexandru cel Mare şi şederea sa în Egipt îi sugeraseră, probabil, ideea că un mare imperiu nu poate fi organizat decît pe baze monarhice[98]. Tendinţele sale monarhice stîrnesc nemulţumiri aproape în toate cercurile şi o conspiraţie împotriva sa se formează încă spre sfîrşitul anului 45 î.e.n. La această conspiraţie iau parte nu numai adversarii săi declaraţi, dar chiar şi foşti partizani ai lui Pompeius, ca Quintus Cassius şi Marcus Brutus, care trecuseră de mult de partea sa, primind de la el cele mai mari onoruri, şi chiar prieteni de-ai săi, cum erau Caius Casca, Trebonius, Tillius Cimber, Minucius Basillus şi însuşi Decimus Brutus, prietenul său de totdeauna, unul dintre oamenii săi cei mai apropiaţi[99]. Complotul era opera aristocraţiei, care, pentru a atrage asupra lui nemulţumirea publică, se pare că se grăbea intenţionat să-i acorde cele mai neobişnuite onoruri[100].

Ocazia pentru a-l suprima pe Caesar a fost oferită de următorul fapt: căutîndu-se un pretext oarecare pentru proclamarea sa ca rege, s-a găsit în cărţile sibiline o prezicere care afirma că victoria în Orient o va obţine numai

---

[97] Vezi Plutarh, *Caesar*, 60; Suetonius, *Caesar*, 49 şi 79; Appian, II, 108; Eutropius, VI, 25. Semnificativă este întîmplarea relatată de Appian (*loc. cit.*) şi Suetonius, 79: cînd fu salutat de unii cu titlul de rege (latineşte *rex*), Caesar, observînd nemulţumirea plebei, răspunse abil: „Nu sînt Rex, ci Caesar"; făcîndu-se că nu pricepe despre ce este vorba, el lăsa să se creadă că a înţeles că oamenii, în loc să i se adreseze cu cognomenul lui, *Caesar*, l-au salutat cu alt cognomen, şi anume acela de *Rex*, existent chiar şi în familia sa (vezi p. 20, nota 3). În legătură cu această întîmplare, vezi M. E. Deutsch, *I am Caesar, not rex*, în „Classical Philology", XXIII, 1928, pp. 394—398.

[98] Vezi Collins, *op. cit.*, p. 128.

[99] Vezi Appian, II, 113.

[100] Vezi Plutarh, *Caesar*, 57; Florus, IV, 2.

un rege. Cum Caesar se pregătea să plece în expediție împotriva lui Burebista[101] și a parților, se hotărîse, pare-se, ca în ședința senatului de la idele lui martie 44 (15 martie) să i se acorde titlul de rege. Conjurații au folosit acest prilej și chiar la începutul ședinței l-au omorît cu 23 de lovituri de pumnal la picioarele statuii lui Pompeius.

Pentru a explica uciderea neașteptată și aparent inexplicabilă a unui om care, aflat în culmea puterii, se purta cu destulă blîndețe, izvoarele antice prezintă faptul ca pe o hotărîre a destinului și povestesc în legătură cu aceasta o serie de prevestiri și întîmplări ciudate[102]. În realitate nu este vorba de nici o fatalitate, nici de o întîmplare neexplicabilă, de acțiunea arbitrară a cîtorva oameni. Încercările sale de a suprima grupările politice și de a reconcilia diversele pături ale clasei dominante au dat greș și l-au compromis politic prin inconsecvența la care se vedea obligat. Nemulțumindu-și vechii aliați, Caesar se lipsise de baza socială care-i asigurase venirea la putere și dăduse posibilitatea de a acționa contra sa vechilor lui adversari, pe care zadarnic încercase să și-i atragă. Numai așa se poate explica faptul că, sub un regim dictatorial, o conspirație la care luau parte 60 de oameni a putut să rămînă ascunsă timp de aproape jumătate de an și să fie adusă la îndeplinire în public, în plin senat. Omorîrea lui Caesar nu a schimbat, de altfel, situația și nu a adus restaurarea republicii, cum credeau conspiratorii[103]. Dictatura devenise absolut necesară în acel moment și, chiar dacă ar fi învins Pompeius, rezultatul ar fi fost același[104]. Moartea lui Caesar a redeș-

---

101 Asupra acestui fapt vezi *Istoria Romîniei*, vol. I, București, 1960, pp. 287—289.

102 Vezi Plutarh, *Caesar*, 63; Appian, II, 115—116; Suetonius, *Caesar*, 81, ș.a.

103 Cicero, care nu i-a fost niciodată prieten lui Caesar, spune că omorîrea acestuia a fost făcută „cu curaj bărbătesc, dar cu judecată copilărească" (*Ad Atticum*, XIV, 21, 3).

104 După părerea unor cercetători, Augustus ar fi continuat politica aparent republicană a lui Pompeius și nu pe cea monarhică a lui Caesar. Vezi în acest sens celebra lucrare a lui Ed. Meyer, *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus*, ed. 2. Stuttgart—Berlin, 1919, și, mai recent, J. Van Ooteghem, *Pompée le Grand, bâtisseur d'empire*, Bruxelles, 1954.

teptat pentru un timp lupta dintre republicani și cezarieni, iar după înfrîngerea republicanilor lupta pentru putere în rîndurile cezarienilor, dar pînă la urmă s-a ajuns la instaurarea definitivă a principatului prin persoana lui Augustus. Acolo unde a dat greș geniul lui Caesar, avea să reușească abilul și crudul Octavian[105].

OPERA[106]

Caesar era, fără îndoială, un om de acțiune și nu un literat prin vocație, deși geniul său multilateral îi dădea posibilitatea să se simtă la el acasă și în domeniul literelor. Spre literatură l-a împins școala, uzanțele lumii din care făcea parte (ca stimulent exterior), dar mai ales nevoia de a se ilustra prin orice mijloace, și în primul rînd interesul strict politic[107].

1. Opera pierdută

Antichitatea ne-a transmis sub numele lui Caesar o serie de titluri de opere din care, cu excepția *Comentariilor*, nu s-a păstrat aproape nimic[108].

---

[105] Vezi G. Boissier, *op. cit.*, p. 319.

[106] Asupra operei literare a lui Caesar, vezi (în afara tratatelor de istorie literară) mai ales următoarele lucrări mai generale: H. Oppermann, *Caesar, der Schriftsteller und sein Werk*, Leipzig, Teubner, 1933; G. Perrotta, *Caesare scrittore*, „Maia", I, 1948, pp. 5—22; W. T. Avery, *Caesar, the man of letters*, în „Classical Weekly", 1956, nr. 50, pp. 23—28; F. E. Adcock, *Caesar as man of letters*, University Press, Cambridge, 1956 (trad. germană la Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1957); G. Luck, *Caesar als Schriftsteller*, în „Die Sammlung", XII, 1957, pp. 236—242; G. Funaioli, *Giulio Cesare scrittore*, în „Stud. Rom.", V, 1957, pp. 136—150 s.a.

[107] Vezi Boissier, *Cicéron*, p. 263; R. Pichon, *op. cit.*, p. 237 ș.a.

[108] Dintre izvoarele antice, vezi asupra lor mai ales Suetonius, *Caesar*, 55—56. Fragmentele operelor lui Caesar au fost editate de A. Klotz (Leipzig, Teubner, 1927) ca adaos la opera apocrifă (războaiele din Alexandria, Africa și Spania).

Beletristica

Se citează astfel unele opere de tinerețe, fără îndoială mai mult niște exerciții de școală, continuarea preocupărilor din vremea studiilor: un poem intitulat *Laudele lui Hercule*, o tragedie *Oedip* și o culegere de maxime[109], toate distruse din ordinul lui Augustus[110], care le considera, probabil, nu pe măsura demnității lui Caesar, pe care el se străduia să-l zeifice. Dintre ele culegerea de maxime, desigur rezultatul lecturilor sale, ar fi fost interesantă pentru stabilirea orizontului cultural și a orientării filozofice a lui Caesar.

Plinius cel Tînăr îl citează și el pe Caesar ca autor de versuri, ușoare pe cît se pare[111], fără să spună exact despre ce fel de opere este vorba. Nu este exclus însă să se refere la epigrame, dintre care una s-a păstrat în *Vita Terenti* a lui Suetonius. Este vorba de șase hexametri, simpli și curgători, în care Caesar — el însuși un purist — laudă puritatea stilului lui Terentius, dar regretă că acestuia îi lipsește forța comică (*vis comica*) pentru a-l egala pe modelul său, Menandru.

Gustul pentru versuri l-a păstrat pînă la bătrînețe, căci, după modelul lui Cicero, care își cîntase consulatul, Caesar a versificat, chiar în timpul marșului, peripețiile drumului său de la Roma în Spania, făcut într-un timp record (24 de zile) în iarna anului 46 î.e.n., într-un poem intitulat *Iter* („Drumul"). Elanul poetic îi venea probabil din sentimentul că va dobîndi o victorie ușoară și rapidă, dar intenția de autoglorificare s-a dovedit nepotrivită, căci în Spania îl aștepta o luptă în care a fost la un pas de dezastru.

Care va fi fost valoarea literară a operelor poetice ale lui Caesar e greu de stabilit după cei șase hexametri păstrați[112]. Faptul că Augustus a interzis publicarea lor nu e un argument hotărîtor, căci acesta a făcut-o, probabil, nu din considerente literare. Un personaj al *Dialogului*

---

[109] Care va fi fost titlul exact al culegerii nu știm. Cicero (*Ad fam.*, IX, 16, 4) le numește ἀποφθέγματα ; Suetonius (*Caesar*, 56) — *dicta collectanea*.

[110] Vezi Suetonius, *Caesar*, 56 fine.

[111] Plinius, *Epistulae*, V, 3, 5.

[112] Vezi în această privință J. W. Spaeth, *Caesar's poetic interests*, în „Classical Journal", XXVI, 1931, pp. 588—604.

despre oratori al lui Tacitus, Aper, spune că Caesar (și Brutus) au făcut versuri „nu mai bine decît Cicero, dar cu mai mult noroc, căci puțini sînt cei care știu că ei au făcut versuri“[113]. E drept că Aper este partizanul curentului nou în literatură și nu apreciază nici chiar discursurile lui Caesar, pe care alții le-au elogiat.

Lucrări savante

În afara operei beletristice, Caesar a mai scris și două opere cu un caracter tehnic special.

Una dintre ele, *Divinatio* („Arta prezicerii“)[114], este, desigur, urmarea funcțiilor religioase pe care le-a deținut. Despre conținutul operei nu se știe nimic. Suetonius (*loc. cit.*) ne spune însă că e o operă de tinerețe, că în această vreme Caesar imita stilul celebrului orator Strabo și că în *Divinatio* a reprodus cuvînt cu cuvînt cîteva pasaje din discursul acestuia *Pro Sardis*.

Cealaltă lucrare este un tratat de gramatică în două cărți, *De analogia*, scrisă în 55 î.e.n. (sau 54), în timpul traversării Alpilor, și dedicată lui Cicero, căruia îi aduce în introducere un strălucit elogiu[115]. Tratatul are ca scop, cum spune Cicero (*loc. cit.*), de a arăta „metoda de a vorbi corect latinește“. Disputa „anomalie—analogie“ fusese viu dezbătută la greci și reluată și la Roma, căci în aceeași vreme e tratată de contemporanul lui Caesar, savantul Marcus Terentius Varro. În această dispută Caesar apără teza savanților alexandrini, analogia, dar el s-a angajat în această încurcată dispută tehnică numai pentru interesul practic deosebit pe care îl prezenta problema normelor exprimării corecte și a stilului care trebuie adoptat.

Opera nu ne este cunoscută decît din cîteva scurte citate din gramatici ca Aulus Gellius, Charisius, Macrobius și Priscian. Fragmentele păstrate conțin aproape

---

113 Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 21.

114 Amintită de Suetonius, *Caesar*, 55.

115 Vezi Cicero, *Brutus*, 253. Asupra titlului operei și adresării ei lui Cicero, vezi Aulus Gellius, XIX, 8, 3, și Suetonius, *Caesar*, 56. Asupra datării și a naturii lucrării, vezi G. L. Hendrickson, *The* De Analogia *of Julius Caesar, its occasion, nature and date*, în „Classical Philology“, 1906, pp. 97—120, care opinează pentru anul 54.

numai recomandări practice asupra folosirii unor cuvinte sau forme gramaticale. S-a păstrat însă și o idee teoretică deosebit de importantă, care ne ajută mult în judecarea stilului lui Caesar: „Să te ferești de cuvîntul nemaiauzit și neobișnuit așa cum se ferește corăbierul de o stîncă“[116]. După mărturia lui Cicero (*loc. cit.*), în prima carte a acestei lucrări se afirma de asemenea că „punctul de plecare al elocvenței constă în alegerea cuvintelor“. Teza analogiei era și teza purismului, nu în sensul lui absurd, ci al corectitudinii, al simplității și eleganței, al evitării barbarismului și solecismului și a oricărei inovații care nu e în spiritul limbii. Caesar, omul de acțiune, își relevă și în această lucrare teoretică spiritul său practic și — trebuie s-o recunoaștem — bunul său simț: uzul curent al vorbirii trebuie să ne fie model, iar acolo unde există dubii asupra uzului, analogia ne indică ce trebuie să alegem[117].

Principiul analogiei, al regularității gramaticale, îl face pe Caesar să admită în limbajul obișnuit o formă ca participiul prezent al verbului „a fi“, *ens*, formă folosită exclusiv în limbajul filozofic pentru a reda grecescul Τὸ ὄν. [118]. Alteori însă el nu mai urmează nici analogia, nici uzul comun cînd recomandă formele de genitiv de tipul *huius die, huius specie*[119] sau dative ca *senatu, victu, aspectu*[120]. Noi însă nu cunoaștem argumentele lui Caesar în această privință.

Oratoria lui Caesar

O parte importantă a operei lui Caesar au constituit-o discursurile sale, din păcate astăzi pierdute[121].

Debutul său în oratorie l-au constituit cele două discursuri împotriva lui Cnaeus Dolabella, ținut la 21 de ani[122], și a lui Cnaeus Antonius Hybrida. În cursul carie-

---

116 Aulus Gellius, I, 10; Macrobius, *Saturnale*, I, 5, 2.

117 Vezi R. Pichon, *op. cit.*, pp. 237—238.

118 Vezi Priscian, 18.

119 Aulus Gellius, IX, 14.

120 *Ibidem*, IV, 16.

121 S-au păstrat doar cîteva fragmente; vezi ediția lui A. Klotz, citată mai înainte, și, mai recent, H. Malcovati, *Oratorum Romanorum fragmenta liberae rei publicae*, Torino, 1955.

122 Vezi Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 34.

rei sale politice el a avut ocazia să țină multe discursuri[123] în fața tribunalelor, în senat sau în fața trupelor sale. În afara celor două amintite mai sus, mai cunoaștem cîteva titluri: Suetonius vorbește de un *Pro Quinto*, pe care Augustus îl considera mai mult opera grefierilor, care nu l-au putut urmări cum trebuie[124]; Tacitus pomenește un discurs în favoarea lui Decius Samnitul[125]. Despre conținutul lor nu știm nimic. În schimb, alt discurs amintit de Suetonius (*loc. cit.*), *Pro Metello*, sau, cum ținea Caesar să-l intituleze, *Quam scripsit pro Metello* („Discurs pe care l-a scris pentru Metellus"), este scris în împrejurări pe care le cunoaștem: în anul 62 î.e.n., Caesar, fiind pretor, împreună cu colegul său Metellus, în urma unor acțiuni antisenatoriale sînt demiși din funcție. Metellus e alungat, dar Caesar, datorită abilității sale, este repus în funcție. Discursul are ca scop să înlăture acuzațiile care li se aduceau, dar Caesar, formulînd titlul așa cum precizează Suetonius, vrea să dea un aer de obiectivitate operei, respingînd sub numele lui Metellus acuzații care i se aduceau de fapt și lui.

Alte titluri de discursuri nu mai avem, dar cunoaștem din izvoarele asupra vieții sale o serie de alte împrejurări în care a vorbit în public. Una dintre cele mai semnificative este aceea în care a luat cuvîntul în apărarea conspirației lui Catilina, de care se pare că nu era străin. În aceste împrejurări Caesar a găsit și curajul de a interveni și abilitatea de a încerca să-i salveze pe acuzați, fapt care ar fi reușit, dacă nu avea loc intervenția lui Cato. Discursul este redat de Sallustius[126], dar e cel mult un rezumat mai mult sau mai puțin conștiincios, dacă nu și prelucrat în maniera lui Sallustius. În el apar unele din ideile esențiale pe care le vom întîlni, spre exemplu, în *Comentariile asupra războiului civil*: Caesar, revoluționarul, face în discurs apel la legalitate și la tradiție, căutînd în ele un argument contra pedepsei cu moar-

---

123 Brutus mărturisește că a citit mai multe: vezi Cicero, *Brutus*, 262.

124 Vezi Suetonius, *Caesar*, 55.

125 Tacitus, *op. cit.*, 21.

126 *De coniuratione Catilinae*, 51.

tea[127]. Discursul vădește în plus o serie de trăsături demne de luat în seamă cînd judecăm arta oratorică a lui Caesar. Astfel, sînt luate în batjocură procedeele retorice și este formulată expres ideea că faptele sînt mai grăitoare decît floricelele de stil[128].

Discursurile care se întîlnesc în cursul operei sale istorice, fie că sînt în numele său sau al altor personaje, majoritatea în stil indirect, vădesc și ele calitățile teoretizate de el: claritate, precizie, lipsă de efecte stilistice și de cuvinte rare; ceea ce vorbește este logica faptelor și argumentele materiale, practice[129].

Caesar fusese, după cum știm, elevul lui Molon din Rhodos, profesorul lui Cicero, șeful unei școli care promulga o linie de mijloc între cele două extreme: curentul asianic, care cultiva retorismul exagerat și efectele ieftine, și cel aticist, partizan al raționalismului și al extremei simplități în stil și în ținută.

Contrar operei sale istorice, în care Caesar cultivă voit extrema simplitate, în discursuri el pare să fi urmat linia de mijloc a școlii din Rhodos, căci, după mărturia lui Suetonius[130], „se zice că pronunța cuvintele cu voce clară, avea gesturi și mișcări pline de însuflețire și de grație". Comparat însă cu contemporanul său, Cicero, partizan și el al aceleiași școli, Caesar reprezenta o linie mult mai moderată în utilizarea efectelor retorice. O imagine destul de exactă asupra a ceea ce reprezenta elocința lui Caesar ne putem face, de exemplu, din discursul în procesul lui Catilina reprodus de Sallustius[131] și mai ales din discursul pe care Caesar i-l atribuie lui Curio[132].

Arta lui oratorică nu a întîrziat să trezească admirație încă din antichitate. Astfel, Suetonius spune că „după acuzația împotriva lui Dolabella a fost clasat incontestabil printre cei dintîi avocați"[133]. Cele mai mari laude le-a primit din partea lui Cicero, cel mai în măsură

---

127 *De coniuratione Catilinae*, cap. 51, paragraf. 17 și urm.
128 *Ibidem*, paragraf. 9—10.
129 Vezi R. Pichon, *op. cit.*, p. 239.
130 Suetonius, *Caesar*, 55.
131 Cu rezervele făcute în pagina precedentă.
132 Caesar, *Războiul civil*, II, 32.
133 Suetonius, *Caesar*, 55.

s-o facă. Într-o scrisoare către Cornelius Nepos, Cicero, lăudîndu-i profunzimea și bogăția ideilor, frumusețea imaginilor și eleganța stilului, declară că nu vede care dintre oratorii de profesie ar putea fi puși înaintea lui[134]. Aceleași calități le elogiază Cicero și în alte opere[135]. Foarte semnificativă este caracterizarea făcută de Quintilian, care spune că Caesar în discursurile sale „are atîta forță, atîta ascuțime și avînt, încît este evident că le-a compus cu aceeași energie cu care a purtat războaie"[136].

Este drept că există și aprecieri de altă natură; astfel, în dialogul lui Tacitus despre oratori, Messalla, partizanul vechii oratorii, spune că discursurile de tinerețe ale lui Caesar mai erau chiar și pe vremea sa citite cu admirație[137], dar Aper, admiratorul noii elocințe, face o remarcă ce contrazice afirmațiile lui Quintilian, spunînd că Caesar „a săvîrșit în domeniul elocinței, din pricina planurilor sale măreț și a ocupațiilor multiple, mai puțin decît era de așteptat din partea geniului său divin"[138]. De altfel, chiar elogiile aduse de Cicero în Brutus pot fi suspectate în ce privește obiectivitatea, căci vin în timp după iertarea acordată lui Cicero de către Caesar pentru participarea alături de pompeieni în războiul civil și mai ales ca răspuns la elogiul strălucit pe care Caesar îl făcuse talentului lui Cicero în dedicația tratatului *De analogia*. Din aceste afirmații parțial contradictorii, putem conchide totuși că Caesar a fost unul dintre oratorii cei mai de seamă ai vremii sale, avînd grijă să ne ferim însă de exagerări în această privință.

Scrisorile

O parte deosebit de interesantă a operei lui Caesar trebuie s-o fi constituit corespondența sa, atît cea oficială, cît și cea privată. Pe vremea lui Suetonius se mai păstrau încă culegerile acestor scrisori. Astfel, el citează o culegere de scrisori către senat, cele în care probabil Caesar dădea seamă de acțiunile sale în calitate de guvernator, precum și altele adresate lui Cicero sau prietenilor și rudelor

---

134 Suetonius, *Caesar*, 55.
135 Vezi, de ex., Cicero, *Brutus*, 252 și urm.
136 Quintilian, *Institutio oratoria*, X. 1, 114.
137 Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, cap. 34.
138 *Ibidem*, cap. 21.

sale. Fără să ne spună nimic despre conținutul sau arta lor, Suetonius relatează că Caesar a adus o inovație în forma scrisorilor oficiale, înlocuind papirusul lung, în formă de sul, cu caiete cu pagini. Tot el relatează că, în scrisorile cu caracter mai intim, Caesar utiliza un cifru secret[139]. Din toată această bogată corespondență nu ni s-a păstrat, din păcate, aproape nimic, afară de cîteva scrisori reproduse de Cicero, adresate lui sau altor personaje de către Caesar[140], sau aluzii la aceste scrisori. Ele au toate un caracter pronunțat politic și întregesc imaginea noastră despre Caesar, dezvăluindu-ne unele intenții pe care el le ascunde cu grijă în operele sale istorice.

Pamfletul politic

Lucrarea care dezvăluie cel mai bine caracterul politic al operelor lui Caesar este pamfletul împotriva lui Cato. După sinuciderea lui Cato, care, așa cum s-a arătat, a produs atîta vîlvă la Roma (anul 46 î.e.n.), Cicero a scris o laudă a lui Cato (*Laus Catonis*)[141], un elogiu strălucit al personalității acestuia, prin care agita spiritele republicane pe care Caesar încerca cu greu să le potolească. Alarmat de ecoul lucrării lui Cicero, Caesar îl îndeamnă la început pe Hirtius să răspundă elogiilor lui Cicero printr-o operă intitulată *Anticato*, dar nemulțumit, se vede, de scrierea acestuia și de efectul mai degrabă contrar[142] pe care, pare-se, îl stîrnise în public, scrie el însuși un nou *Anticato*. În această operă, Caesar, de obicei atît de măsurat, se arăta mai puțin clement față de Cato mort decît față de adversarii rămași în viață, căci nu se sfiește să pîngărească memoria unui astfel de om, spunînd, de pildă, că ar fi fost bețiv etc. Gestul lui Caesar se explică printr-un motiv de ordin personal. Între Cato și Caesar existase o dușmănie ireductibilă, de natură politică, dar,

---

139 Suetonius, *Caesar*, 56.

140 Vezi, de ex., Cicero, *Ad Atticum*, cartea a IX-a scrisorile 6, 7, 13, 14, 16 și cartea a X-a, scrisoarea 8.

141 Asupra ei ca și asupra răspunsurilor lui Caesar vezi M. Brozek, *De Catonis laudatione a Cicerone scripta deque vituperatione contra laudationem illam a Caesare scripta*, „Meander", XIV, 1959, pp. 321—336.

142 Cicero, *Ad Atticum*, XII, 44.

poate, și temperamentală. Cato simțise foarte de timpuriu intențiile dictatoriale ale lui Caesar și-l urmărise cu înverșunare de-a lungul întregii lui activități, opunîndu-se în senat la toate acțiunile lui Caesar și uneori reușind să le împiedice. În afara urii personale recente, deși de domeniul trecutului, Caesar avea un interes mult mai important și mai actual, și anume de a șterge impresia produsă de elogiul lui Cicero și de a potoli agitația republicană, compromițîndu-i eroii[143].

Din fericire pentru faima lui Caesar, aceste pamflete s-au pierdut, dar, din păcate, o dată cu ele și elogiul lui Cicero. Înverșunarea politică și lipsa de obiectivitate, vădită în această operă, trebuie însă să ne prevină în judecarea lucrărilor sale istorice, care țin să pară atît de imparțiale.

2. Opera păstrată

Opera capitală a lui Caesar o constituie *Comentariile* sale asupra campaniilor din Gallia (*Commentarii de bello Gallico*) și a primei campanii din războiul civil (*Commentarii de bello civili*).

Genul Comentariilor

Deși tratează probleme de istorie, *Comentariile* lui Caesar nu sînt opere de istorie propriu-zisă[144]. *Commentarii* însemnau etimologic, ca și în accepția epocii, „memorii", simple note asupra evenimentelor, în genul jurnalelor personale moderne, menite să consemneze faptele mai demne de a fi reținute. Genul comentariilor era practicat încă din vechime la Roma. Se cunosc astfel o serie de comentarii oficiale (*Commentarii sacrorum, augurales, consu-*

---

143 Caracterul propagandistic al lucrării lui Caesar rezultă foarte bine din faptul că, defăimîndu-l pe Cato, îl menaja totuși pe Cicero, autorul *Laudei* lui Cato, aducîndu-i elogii și spunînd că nu se poate compara, el, un militar, cu marele orator.

144 Asupra genului, vezi F. Boemer, *Der Commentarius. Zur Vorgeschichte und literarischen Form der Schriften Caesars*, în „Hermes", LXXXI, 1953, pp. 210—250; M. Rambaud, *L'art de la deformation historique dans les Commentaires de Cesar*, Paris, 1953, p. 112 și urm.; M. Ruch, *Cesar, le Commentarius et la propagande autour de l'annee 45*, în „Bulletin de l'Association Guillaume Budé", 1959, p. 507 și urm.

lares, Commentarii rerum urbanarum etc.), în care, spre deosebire de documentele oficiale, ca *Acta senatus*, care aveau ca scop doar fixarea oficială a rezultatelor ședințelor organelor administrative, se notau toate faptele și problemele dezbătute, care ar fi putut interesa în viitor. În ce privește comentariile particulare, ele erau fie colecții de însemnări din experiența personală, fie memorii cu caracter autobiografic și cu nuanță adesea apologetică. Acest din urmă gen este cunoscut încă de la sfîrșitul secolului al doilea prin comentariile lui Caius Sempronius Tuditanus, consulul anului 129. Comentariile puteau fi și în versuri, poemul lui Cicero *De consulatu suo* fiind un exemplu în această privință. Ca atitudine ele constituiau o justificare *a posteriori*, prin simpla expunere a faptelor. Tendința lor apologetică și autobiografică îi făcea pe romani să le deosebească net de istoria propriu-zisă, care cerea în general o anume detașare de subiect. Caesar însuși, care aduce comentariul la perfecțiune, nu este considerat istoric de critica literară antică: Quintilian, trecînd în revistă în cartea a X-a literatura latină, nici nu-l pomenește printre istorici, deși vorbește de el ca orator.

În ce privește forma, comentariile nu erau prea bine definite, putînd fi scrise, cum s-a văzut, și în versuri. Cele în proză însă se distingeau în general printr-un stil simplu, neîmpodobit, și prin lipsa preocupării artistice. Ele nu erau deci nici istorie, nici literatură propriu-zisă[145].

Comentariile lui Caesar

Genul acesta de scriere a fost preferat de Caesar pentru a-și consemna faptele de arme din mai multe motive. Istoria propriu-zisă se ocupa la Roma, cum s-a arătat, cel puțin pînă la Caesar, de fapte mai îndepărtate în timp. Or, Caesar, omul de acțiune, simțea foarte puțină atracție pentru epocile trecute, pe el interesîndu-l evenimentele și pasiunile contemporane. Îndepărtarea în timp trebuia să dea autorului o anume perspectivă ne-

[145] De altfel istoria era, în concepția antichității, un gen literar.

cesară judecății de valoare a acestor fapte, căci istoria era — în concepția romanilor — retorică și moralizatoare. Retorismul însă îi repugna lui Caesar, care prefera, cum s-a văzut, să lase faptele să vorbească. Cît privește tendința moralizatoare (aprecierea de valoare a evenimentelor istorice și extragerea de învățăminte pentru viitor), ea nu-i convenea pentru că, descriindu-și propriile fapte, el ar fi fost în acest caz și erou și judecător, și orice judecată de valoare ar fi părut lipsită de obiectivitate. Stilul de proces-verbal al comentariilor, de nudă expunere a faptelor, îi convenea cel mai mult lui Caesar, întrucît dădea un aer de obiectivitate, care a și înșelat de altfel pe mulți dintre cititorii săi antici și moderni.

În afara interesului, și alte motive l-au determinat pe Caesar să prefere genul comentariilor. La cartierul său general, în timpul campaniilor purtate, se ținea, după modelul faimoaselor *Efemeride regale* ale lui Alexandru cel Mare, un jurnal destul de amănunțit al evenimentelor, necesar în primul rînd întocmirii rapoartelor regulate care trebuiau prezentate senatului. Pe lîngă aceasta, Caesar mai avea la îndemînă rapoartele generalilor săi asupra acțiunilor care nu se petrecuseră în imediata lui prezență. Neputîndu-și permite să piardă prea mult timp cu literatura, Caesar a urmărit în *Comentariile* sale destul de aproape aceste materiale. Unii critici literari moderni consideră că comentariile nu sînt decît o simplă stilizare și ordonare a materialului din jurnal în sensul care-i convenea lui, și cred că adesea el a inclus în opera sa rapoartele brute ale generalilor[146].

Din adoptarea genului rezultă și structura comentariilor: relatarea pe cît posibil strict cronologică a faptelor și dedicarea cîte unei cărți fiecărui an.

---

[146] Așa explică unii relatarea tehnicistă și foarte dezvoltată a lucrărilor de asediu de la Massilia, de exemplu (*Războiul civil*, II, 8—12) sau expunerea acțiunilor lui Curio în Africa (*ibidem*, II, 23—44) ș.a. Asupra acestuia din urmă, vezi P. Menge, *Ist Cäsar der Verfasser des Abschnittes über Kurios Feldzug in Africa?* în *„Programm der Landschule Pforta"*, I, 1910, și II, 1911.

Commentarii de bello Gallico

Primul dintre comentariile lui Caesar cuprinde evenimentele proconsulatului său în Gallia. El este format din opt cărți, dintre care primele șapte, scrise de Caesar însuși, descriu evenimentele anilor 58—52 î.e.n., iar ultima, opera generalului său Hirtius, se ocupă de campaniile anilor 51—50 î.e.n. Asupra felului cum a scris Caesar această carte și a datei publicării ei, cercetătorii moderni nu sînt de acord. Unii (cei mai puțini) consideră că lucrarea a fost scrisă și publicată către sfîrșitul campaniei din Gallia. Alții cred că fiecare carte a fost scrisă și publicată separat, la sfîrșitul fiecărui an[147]; în sfîrșit, o a treia teorie, pare-se cea mai plauzibilă, susținută de cei mai mulți cercetători, consideră că fiecare carte a fost scrisă separat, pe ani, dar că lucrarea a fost publicată integral în iarna anului 52—51 î.e.n., după victoria asupra lui Vercingetorix. Argumentele de natură stilistică, de structura lucrării sau de logica evenimentelor (contradicții sau, dimpotrivă, trimiteri de la o carte la alta) aduse în sprijinul unei teorii sau a celeilalte asupra redactării cărții sînt departe de a fi decisive, fiecare teorie putînd fi aproape la fel de bine susținută[148]. În schimb, ideea că lucrarea a fost publicată integral în anii 52—51 pare destul de bine demonstrată. Argumentul hotărîtor în această privință este faptul că Caesar tocmai în această perioadă avea nevoie cel mai mult de o justificare a acțiunilor sale în Gallia, a căror legalitate și necesitate erau contestate cu îndîrjire în această vreme[149]. Întreaga lucrare tinde să demonstreze necesitatea imperioasă a acțiunilor lui Caesar și pericolul iminent pe care îl reprezentau triburile gallice libere și mai ales cele germanice pentru puterea romană.

---

147 Asupra acestei teorii vezi, mai recent, K. Barwick, *Kleine Studien zu Caesars Bellum Gallicum*, Rheinisches Museum, 98, 1955. pp. 41—72, și articolul lui Th. Hastrup din „Classica et Mediaevalia", XVIII, 1957, pp. 59—74.

148 Asupra întregii discuții vezi M. Rambaud, *op. cit.*, pp. 9—11; o teorie mixtă a redactării și publicării operei în trei tranșe, puțin convingătoare, dă L. Halkin, *La date de publication de la Guerre des Gaules de Cesar*, în *Melanges Paul Thomas*, Gand, 1930, pp. 407—416.

149 Vezi mai sus pp. 36—37.

În afara acestei simple justificări, opera îi servea în acest moment și ca un instrument de propagandă pentru cucerirea opiniei publice în vederea alegerilor de consulat la care intenționa să candideze și la care întîmpina dîrza opoziție a senatului[150]. Dovada cea mai bună că partea scrisă de Caesar (primele șapte cărți) a fost publicată la data indicată este faptul că Caesar și-a întrerupt aici definitiv povestirea, pe care n-a mai reluat-o nici cînd s-a decis să scrie evenimentele războiului civil. Faptul este și un puternic argument în sprijinul scopului strict propagandistic al lucrării: o asemenea operă îi era foarte necesară în perioada dezbaterilor aprige din anii 52—49 î.e.n., dar ea nu mai putea juca nici un rol după dezlănțuirea războiului civil, cînd evenimentele din Gallia trecuseră pe un plan cu totul secundar în atenția publicului. Dovadă că pe Caesar îl interesa nu descrierea evenimentelor și pregătirea de material pentru viitorii istorici, ci efectul lor imediat asupra publicului contemporan, este faptul că, deși a mai trăit cîțiva ani, nu s-a gîndit să-și ducă pînă la capăt memoriile asupra războiului din Gallia. Cartea scrisă de Hirtius, care, după mărturisirea autorului ei[151], avea ca scop să facă legătura între războiul gallic și războiul civil, a fost compusă, după toate probabilitățile, în perioada dintre moartea lui Caesar (15 martie 44 î.e.n.) și moartea lui Hirtius (27 aprilie 43 î.e.n.).

Commentarii de bello civili

Scopul propagandistic este și mai evident în *Comentariile asupra războiului civil*. Lucrarea conține descrierea evenimentelor de la izbucnirea războiului (începutul anului 49) și pînă în octombrie 48, la scurtă vreme după începerea unui nou război, campania din Alexandria[152].

[150] Vezi de ex., în această privință, U. Knoche, *Caesars Commentarii, ihr Gegenstand und ihre Absicht*, în „Gymnasium", LVIII, 1951, pp. 139—160, și C. E. Stevens, *The Bellum Gallicum os a work of propaganda*, în „Latomus", XI, 1952, pp. 3—18, 165—179.

[151] Vezi prefața cărții a VIII-a a *Războiului gallic*.

[152] Celelalte evenimente au fost expuse în trei opere, care nu-i aparțin, deși au fost transmise sub numele lui: *Bellum Alexandrinum*, *Bellum Africanum* și *Bellum Hispaniense*, dintre care prima se bănuiește că este tot opera lui Hirtius, autorii celorlalte două fiind necunoscuți.

Așa cum ne este transmisă, opera este împărțită, contrar obiceiului, în trei cărți, deși conține evenimentele doar a doi ani. Acest fapt a făcut pe filologi să considere că prima și a doua (cea de-a doua, de altfel, conține doar 44 de capitole față de cele 87 ale primei), care tratează evenimentele anului 49, formau în realitate o singură carte, separată în două doar din motive de comoditate de editorii antici[153]. Asupra compunerii și datării ei, discuțiile sînt chiar mai contradictorii decît asupra *Războiului gallic*. Opera este evident neterminată, căci se oprește în mijlocul evenimentelor și, după părerea celor mai mulți, ea nu a fost editată în timpul vieții autorului[154].

Cît privește data la care se consideră că a fost scrisă, ea oscilează între 48 și 44, anul morții lui Caesar. Pornind de la cîteva locuri din cartea a III-a a *Războiului civil*, în care se spune „așa cum am aflat după terminarea războiului"[155], unii filologi cred că lucrarea a fost scrisă după încheierea definitivă a războiului, deci după campania din Spania (primăvara lui 45 î.e.n.)[156]. Pasajele respective pot fi însă foarte bine interpretate și ca interpolări ale primului editor antic al cărții, fapt demonstrabil și prin unele argumente de ordin stilistic. Alții, constatînd că o dată atît de tîrzie este imposibilă, socot că ar fi fost scris după campania din Africa sau chiar mai devreme, imediat după evenimentele pe care le descrie[157].

---

153 Asupra problemei vezi F. W. Kelsey, *The Cues of Caesar*, în „Classical Journal", II, 1906—1907, pp. 49—58.

154 Argumente serioase asupra editării ei în timpul vieții lui Caesar vezi la K. Barwick, *Caesars Bellum civile (Tendenz, Abfassungszeit und Stil)*, Berlin, 1951, p. 108 și urm.

155 Vezi *Războiul civil*, III, 18, 57, 104.

156 Vezi în această privință teoriile lui M. Ruch, *Cesar, le Commentarius et la propagande autour de l'année 45*, în „Bulletin de l'Association Guillaume Budé", 1959, p. 507.

157 În afara operei citate a lui Barwick vezi în această privință J. H. Collins, *On the date and interpretation of the Bellum Civile*, în „American Journal of Philology", LXXX, 1959, pp. 113—132, care crede că lucrarea a fost scrisă în Egipt în 48—47 î.e.n. Sceptic în privința argumentelor politice aduse în sprijinul acestei datări se arată A. Karlhaus, în *Zur Datierung von Cäsars Bellum Civile*, în „Musaeum Helveticum", XV, 1958, pp. 56—74.

Dacă avem în vedere scopul propagandistic al lucrării și urmărim tendințele evidente care apar în ea, data cea mai plauzibilă a compunerii *Războiului civil* (*terminus ante quem*) trebuie plasată la scurtă vreme după terminarea campaniei din Grecia. În momentul în care învinsese pe Pompeius și se considera stăpîn pe situație, Caesar avea nevoie de o operă propagandistică care să justifice acțiunile sale, să arunce vina războiului asupra adversarilor săi, compromițîndu-i, și să încerce prin toate acestea și mai ales prin trîmbițarea clemenței lui Caesar, de care se vorbește atît de des în lucrare, să arate foștilor partizani ai lui Pompeius inutilitatea continuării războiului și să liniștească spiritele, dîndu-le siguranța iertării și a păcii. Tot în sprijinul acestei datări vorbește și faptul că lucrarea nu este terminată și mai ales locul unde se întrerupe. Caesar a fost, pe cît se pare, depășit de evenimente. În timp ce el scria lucrarea sperînd în efectul ei politic, pompeienii se regrupaseră în Africa, reîncepînd războiul. În asemenea condiții, cînd armele aveau cuvîntul, continuarea lucrării nu mai prezenta pentru Caesar importanța politică pe care o avusese în intențiile lui, și de aceea el a părăsit și această lucrare, ca și *Războiul gallic*, lăsînd-o neterminată.

După campania din Africa, cînd Caesar devine într-adevăr stăpîn pe situație, nu el este cel care trebuie să-și convingă adversarii de necesitatea înțelegerii, ci aceștia sînt cei nevoiți să-i implore iertarea și să-i caute prietenia. Acțiunea fiilor lui Pompeius în Spania, deși extrem de primejdioasă pentru Caesar, nu a fost decît încercarea unor disperați pentru care nu mai exista altă soluție. Cît privește perioada de după această campanie, Caesar era prea ocupat cu problemele reorganizării și războiul civil era o fază prea depășită ca să mai prezinte pentru el atîta interes încît să-i consacre un timp prețios.

Vremea exactă a compunerii lucrării este, desigur, greu de stabilit. K. Barwick[158] crede că, asemeni *Războiului gallic*, lucrarea a fost scrisă și publicată, pe cărți, la sfîrșitul fiecărui an de evenimente cuprinse, lucru

[158] K. Barwick, *op. cit.*, p. 123 și urm.

greu de dovedit mai ales în ce privește publicarea. Nu este însă de loc exclus ca ea să fi fost scrisă în mai multe etape. Așa, de pildă, o parte a evenimentelor anului 49 î.e.n., pînă la încheierea primei campanii din Spania, este foarte posibil să fi fost scrise pe drum, la întoarcerea din Spania[159]. Mult timp liber pentru astfel de ocupație a avut de asemenea Caesar în primele luni ale anului 48 î.e.n., cînd aștepta în Illyricum venirea trupelor sale din Italia. Cel mai întins răgaz însă i l-a oferit șederea în Egipt după încheierea ostilităților.

Oricare ar fi fost însă timpul în care a fost scris, *Războiul civil* vădește grave imperfecțiuni de stil și de structură, care arată clar nu numai că n-a fost publicat în timpul vieții autorului, dar că el nici n-a reușit să-i dea ultima formă[160].

Valoarea Comentariilor

Lucrările păstrate sînt, fără îndoială, și partea cea mai valoroasă a operei lui Caesar, constituind un document de prim rang pentru cunoașterea epocii.

Astfel, *Războiul gallic* ne furnizează o serie de date extrem de prețioase pentru cunoașterea istoriei gallilor și a germanilor și a raporturilor dintre aceștia și statul roman. Alături de povestirea amănunțită a scenelor de luptă, sînt cuprinse în ea date despre așezarea triburilor gallice și germanice, despre raporturile dintre ele, despre organizarea socială, arta militară, caracterul, credințele și obiceiurile acestor triburi. Caesar este în această privință o sursă deosebit de importantă pentru etnografia Galliei și Germaniei din acea vreme, care, fără informațiile lui, ne-ar fi foarte slab cunoscută. Pe lîngă informațiile incidentale, Caesar rezervă părți întregi din opera sa pentru descrierea felului de viață al triburilor gallice și germanice[161]. În afara datelor cu caracter etnografic,

---

159 Să nu uităm că Caesar și-a scris tratatul *De analogia* în timpul traversării Alpilor din Gallia în Italia.

160 Asupra acestor imperfecțiuni, vezi mai jos, pp. 75—76. Dintre numeroasele lacune ale *Războiului civil*, cel puțin unele s-ar putea să nu fie datorate pierderii unei bucăți din manuscris, ci să fie locuri rămase necompletate de autor.

161 Vezi, de exemplu, *Războiul gallic*, I, 1 (descrierea Galliei), II, 98 (belgii), III. 9 (veneții), IV. 1—3 (suebii), 5 (gallii), V, 12—16 (britannii), VI, 11—20 (gallii), 21—28 (germanii) etc.

deosebit de importante sînt informațiile asupra structurii sociale a populațiilor cu care Caesar a venit în contact. Diferitele triburi gallice și germanice se aflau în faze mai înapoiate sau mai înaintate ale trecerii de la comuna primitivă spre sclavagism, mai păstrînd în bună măsură rămășițe ale vechii orînduiri.

Opera lui Caesar ne arată foarte clar care a fost rolul cuceririi romane în acest proces de descompunere a vechilor relații sociale[162]. La multe dintre triburile pomenite de Caesar se ducea în această perioadă o luptă acerbă între masele populare, care încercau să mențină vechile raporturi de relativă egalitate în interiorul obștii, și vîrfurile aristocratice care luptau prin toate mijloacele să-și însușească cît mai mult din proprietatea altădată colectivă și să-și asigure supremația politică. Aristocrația militară era sprijinită în această acțiune de casta preoțească a druizilor, care deținea în mîna sa, pe lîngă puterea religioasă propriu-zisă, arme deosebit de puternice ca interpretarea dreptului tradițional, arta prevestirilor și a vindecării și chiar și scrierea.

Orînduirea gentilică, cu veșnicile lupte dintre ginți și triburi care o caracterizează, a facilitat pătrunderea romanilor, la care gallii făceau adesea apel în neînțelegerile dintre ei.

Intervenția romană grăbea procesul de instaurare a relațiilor sclavagiste, sprijinind aristocrația locală în lupta ei împotriva maselor. Datorită acestui fapt, aristocrația a fost aceea care a înlesnit adesea pătrunderea romanilor, pactizînd cu ei împotriva compatrioților săi.

Valoarea documentară deosebită a datelor lui Caesar rezultă din aceea că ele nu sînt informații de a doua mînă, din auzite, ci mărturia unui om care a cunoscut personal majoritatea acestor fapte, trăind aproape 10 ani în mijlocul populațiilor descrise. Prin amploarea și exactitatea informațiilor aduse, Caesar este cel care a făcut să intre definitiv în istorie populațiile gallice și germanice.

---

[162] Caesar este, după cum se știe, unul din izvoarele de bază ale lui F. Engels, în lucrarea *Originea familiei, a proprietății private și a statului.*

Prețioasă este și valoarea documentară a *Războiului civil*, mai ales dacă avem în vedere puținătatea izvoarelor contemporane cu această perioadă. O serie de date, personaje sau faze din desfășurarea războiului ne sînt uneori cunoscute exclusiv din relatarea lui Caesar. Deosebit de prețios este faptul că lucrarea lui Caesar ne ajută de cele mai multe ori să reconstituim nu numai istoria faptică a Romei în această perioadă, ci și pe cea politică.

Un interes deosebit prezintă comentariile lui Caesar sub raport militar, dat fiind geniul militar incontestabil al autorului. Ele au atras de mult atenția unor mari generali ai vremurilor moderne: Napoleon a scris la Sfînta Elena un bogat comentariu (*Précis sur les guerres de Jules César*) asupra operelor lui Caesar.

Tendința politică

Informația faptică întîlnită în operele lui Caesar este în general corectă și îngrijită. Spre deosebire de alte izvoare, care acceptă fără prea mult spirit critic date puțin controlate și adesea de-a dreptul fanteziste, Caesar ne oferă de cele mai multe ori date sigure și nu denaturează faptele.

În ce privește însă interpretarea lor, cauzele evenimentelor și mobilul acțiunii oamenilor, trebuie să fim deosebit de prudenți. Nu trebuie să uităm că Caesar era interesat în cel mai înalt grad în evenimentele pe care le descria, fiind în același timp un abil politician, și că opera lui are în intenția autorului o vădită tendință propagandistică. Aparenta obiectivitate a lucrării, stilul ei rece de proces-verbal, aparenta ei tehnicitate, limitarea voită la relatarea — s-ar părea exactă — de date și fapte sînt de foarte multe ori o mască menită să ascundă cît mai bine intențiile politice ale lui Caesar. Dacă nu denaturează faptele, Caesar le grupează în așa fel încît cititorul să tragă singur concluzia pe care vrea să i-o impună autorul.

Trebuie spus că lui Caesar îi reușește adesea această intenție. Încă din antichitate, majoritatea cititorilor s-au lăsat amăgiți de această aparentă obiectivitate[163]. Tot de

[163] Printre victimele mai recente ale acestei iluzii, vezi, de exemplu, N. J. de Witt, *The non political nature of Caesar's Commentaries*, în „Transactions and Proceedings of the American Association", 1942, pp. 341—352.

atunci însă au existat oameni care au înțeles natura acestei obiectivități. Astfel, contemporanul și prietenul său Asinius Pollio arăta că *Comentariile* lui „nu sînt scrise nici cu îngrijire, nici cu respectul adevărului, căci Caesar crede prea ușor multe lucruri săvîrșite de alții[164], iar pe cele săvîrșite de el le-a redat greșit fie intenționat, fie din scăpări de memorie"[165]. Critica începută de el s-a dezvoltat foarte mult în epoca modernă, la început mai ales ca reacțiune la elogiul fără rezerve adus obiectivității lui Caesar de Napoleon al III-lea. Istoricii și mai ales filologii moderni au publicat nenumărate opere în care au arătat contradicțiile sau neverosimilitatea unora dintre afirmațiile lui Caesar și mai ales lipsa lor de concordanță cu alte izvoare[166]. Astfel, una din trăsăturile cele mai izbitoare ale operei unui „revoluționar" cum a fost Caesar este tendința lui de legalitate, de a arăta că întotdeauna a acționat în limita legilor și în interesul poporului și adesea chiar a senatului roman. El încearcă să justifice toate acțiunile sale din războiul cu gallii, duse în primul rînd din dorința lui de mărire și din nevoia de îmbogățire, ca fiind făcute exclusiv în interesul poporului roman. Pentru nimeni nu este un secret însă că în acea epocă gallii erau departe de a mai reprezenta un pericol direct pentru Italia. Pericolul germanic, de care Caesar face atîta caz, pare să fi fost în bună măsură real, cel puțin pentru provinciile imperiului. Caesar

---

164 Asinius Pollio se înșela, desigur: Caesar mai mult se făcea că le crede.

165 Suetonius, *Caesar*, 56. Asupra aprecierii lui Asinius Pollio, vezi G. Vrind, *Asinii Pollionis iudicium de Caesaris Commentariis*, în „Mnemosyne", LVI, 1928, pp. 207—213.

166 Opera capitală în această privință o constituie teza lui M. Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris, 1953. În afară de aceasta, mai vezi, printre altele, P. Hüber, *Die Glaubwürdigkeit Cäsars in seinem Bericht über den gallischen Krieg*, Bamberg, 1931; K. Barwick, *op. cit.*, mai ales cap. I, „Die Tendenz des Bellum Civile", pp. 9—85; W. Lehmann, *Die Methode der Propaganda in Cäsars Schriften, unter besonderer Berücksichtigung der Commentarien vom Bürgerkrieg*, Marburg, 1951; J. H. Collins, *Propaganda, ethics and psychological assumptions in Caesar's writing*, Frankfurt a. M., 1952; J. P. V. D. Balsdon, *The veracity of Caesar*, în „Greece & Rome", 1957, pp. 19—28

însă nu reușește decît cu greu să demonstreze că în aceste acțiuni el a fost cel atacat. În ceea ce privește teza că ofensiva este cea mai bună apărare, știm prea bine la ce a putut să ducă în cursul istoriei aplicarea ei.

Tendința de legalitate e și mai evidentă în *Războiul civil*. Caesar se străduiește prin toate mijloacele să arate că nu el, ci adversarii lui au dezlănțuit războiul, și că pătrunderea sa în Italia n-a avut decît scopuri strict legale: 1) să apere drepturile tribunilor[167]; 2) să elibereze poporul roman de o grupare oligarhică[168]; 3) să-și apere propria demnitate de nedreptățile adversarilor[169]. După relatările lui, s-ar părea că nu există nici un republican mai convins decît el, căci în întreaga sa operă nu se găsește aproape nici o urmă de tendință monarhică[170], așa încît aproape că nu se întîlnește în operele sale vreo idee care să nu poată fi aprobată de Cicero sau chiar de Cato.

Cît privește pe adversarii săi, ei comit întotdeauna cele mai mari ilegalități[171].

Dacă e să-l credem pe Caesar, marșul său asupra Italiei în 49 î.e.n. a găsit asentimentul general și nici o armată de cuceritori n-a fost primită cu atîta entuziasm. Este destul să comparăm aceste afirmații cu spusele lui Cicero, care se întreabă dacă „este vorba de un general al poporului roman sau de Hannibal" ca să ne dăm seama de adevărul lor[172].

Tot astfel, el caută permanent să arate cît de interesați și de egoiști sînt adversarii săi — Lentulus, Scipio, Cato, Pompeius însuși — în timp ce lasă să se creadă că nu există om mai dezinteresat, mai devotat binelui public decît el, care, după cum știm, și-a urmărit cu atîta îndîrjire și abilitate propriul interes în desfășurarea eve-

---

167 Vezi *Războiul civil*, I, 5, 22, 32 etc.

168 *Op. cit.*, I, 22, 85.

169 *Ibidem*, I, 7—8, 22, 32.

170 Intr-un singur loc (*Războiul civil*, I, 32), invitînd pe senatori să vină la Roma spre a lua parte la ședințele senatului conduse de el, îi previne că, în cazul cînd refuză colaborarea, el nu se va da în lături să administreze singur statul.

171 Vezi *Războiul civil*, cartea I, nota 58, 63 etc.

172 Cicero, *Ad Atticum*, VII, 11.

nimentelor, chiar atunci cînd cauza pe care o reprezenta el era cea dreaptă.

Dacă, așa cum s-a arătat, este adevărat că Caesar se ferește să denatureze direct faptele relatate, el folosește adesea însă un procedeu foarte comod de a scăpa de lucrurile care nu-i convin: omisiunea. Așa, de pildă, Caesar nu numai că omite să justifice trecerea Rubiconului[173], dar nici nu pomenește de acest eveniment, tot așa cum nu pomenește de arderea bibliotecii din Alexandria, întîmplată din vina lui[174]. Tot astfel, numele lui Cicero nu este pomenit niciodată în tot cursul *Războiului civil*, deși este lucru cunoscut că în decurs de cîteva luni (ianuarie—martie 49) Cicero a fost solicitat de 17 ori de către Caesar să cadă la înțelegere. Pe de o parte relatarea refuzului acestuia nu era în interesul său, pe de alta Caesar avea tot interesul să-l menajeze pe Cicero, căci împăcarea cu el i-ar fi atras mulți partizani.

Asemenea exemple de deformare abilă a faptelor s-ar putea înmulți. Trebuie să recunoaștem însă că în exegeza lui Caesar s-a exagerat adesea, văzîndu-se contradicții și inexactități chiar și acolo unde nu există[175]. Adeseori expuneri aparent contradictorii urmăresc în fond aceeași tendință de a servi interesele politice ale lui Caesar, diferite uneori de la o epocă la alta[176].

Dacă studiem însă cu atenție unghiul de deformare al reflectării realității în opera lui Caesar, obținem o imagine destul de exactă și de completă a epocii.

---

173 *Războiul civil*, I, 7 și urm.

174 *Op. cit.*, III, 104.

175 Ca exemplu de cît de departe s-a mers în „demascarea" intențiilor lui Caesar, vezi cazul lui J. Harmand, *Deux problèmes du De bello Gallico*, I: *Qui fut Vercingétorix?*, în „Ogam", VII, 1955, nr. 37, pp. 3—26, care încearcă să demonstreze că răscoala generală a gallilor de la sfîrșitul lui 54 î.e.n. a fost declanșată de Caesar însuși, iar conducătorul răscoalei, eroul național al gallilor, Vercingetorix, nu era decît... agentul lui Caesar!

176 Un exemplu strălucit de explicare justă a unei astfel de contradicții aparente îl constituie studiul prof. A. I. Dovatur, Орготориг и Ариовист, publicat în „Вестник древней истории". 1957, nr. 3, pp. 101—121.

Concepțiile lui Caesar

Datorită tendinței de a părea obiectiv prin evitarea judecăților de valoare și prezentarea nudă a faptelor, este foarte greu să ne formăm o părere exactă asupra concepțiilor sale despre lume și viață. Rare sînt operele literaturii antice care să conțină atît de puține idei generale ca scrierile lui Caesar[177], și aceasta nu pentru că autorului i-ar lipsi ideile generale, ci din tendința remarcată mai sus. Desigur că sentințele filozofice nu lipsesc cu totul la Caesar[178]. Majoritatea însă sînt simple observații cu caracter empiric, de cele mai multe ori locuri comune care adesea nu spun mare lucru în ceea ce privește concepțiile generale ale lui Caesar.

Caesar a fost, cum s-a arătat, un democrat în majoritatea acțiunilor sale, dar acest lucru se observă foarte rar în opera sa. Unul dintre rarele exemple de acest fel îl constituie un episod al războiului civil în care, trebuind să fie duse tratative, Caesar insistă ca ele să aibă loc în fața trupelor, care să-și dea părerea în această privință[179]. În altă parte, Caesar, înrobitorul Galliei și viitorul dictator, recunoaște că „toți oamenii prin natura lor tind spre libertate și urăsc sclavia"[180]. Alteori însă limitele de clasă sînt evidente, ca în cazul cînd, discutînd problema datoriilor, pe care, cum s-a arătat, el n-a rezolvat-o radical, afirmă că „a aduce ca scuză sărăcia și a te plînge de calamitățile proprii sau de cele ale timpului și a vorbi despre dificultățile unei vînzări la licitație e treaba unui suflet mediocru"[181]. Aceeași limită apare și cînd vorbește de „stupida și barbara îngîmfare" a allobrogilor[182].

---

177 Una dintre caracteristicile esențiale ale operelor literare din antichitate este, după cum se știe, faptul că sînt presărate cu sentințe. Asupra reflexiilor generale la Caesar, vezi J. Craig, *The general reflections in Caesar's Commentaries*, în „Classical Rewiev", 1931, pp. 107—110, și R. Preiswerk, *Sententiae in Caesars Commentarien*, în „Musaeum Helveticum", 1945, pp. 213—226.

178 Vezi, de exemplu, *Războiul civil*, I, 67; II, 4, 8, 27, 29, 36, 39; III, 18, 20, 28, 73, sau *Războiul gallic*, I, 14; III, 10, 18; VII, 84 etc.

179 *Războiul civil*, III, 19.

180 *Războiul gallic*, III, 10.

181 *Războiul civil*, III, 20.

182 *Ibidem*, III, 59.

În general însă sentințele lui vădesc o orientare realistă, practicistă. Astfel, după el, „experiența este stăpîna tuturor lucrurilor dacă i se adaugă inteligența omenească“[183]. „Ajutorul pentru om stă în tăria lui sufletească“[184] și, „dacă nu toate sînt fericite, norocul trebuie ajutat de efortul omului“[185].

În legătură cu aceste din urmă sentințe, se pune o problemă foarte dezbătută: dacă Caesar credea sau nu în soartă[186]. Soarta (*Fortuna*) este adeseori pomenită în operele sale[187]. Cum s-a mai spus, Caesar nu era un superstițios, fiind în sinea lui un ateu, deși a deținut importante funcții religioase. Lucrul ne este atestat chiar de izvoarele antice[188]. El nu s-a crezut niciodată favorizat în mod special de soartă, și invocarea ei are drept scop de cele mai multe ori să scuze întorsături nefavorabile ale evenimentelor, aruncînd asupra sorții vina propriilor sale eșecuri. Legenda norocului lui Caesar este o creație tîrzie, care nu e străină de propaganda cultului imperial.

Acestea sînt liniile mari, pozitive de altfel, ale concepției lui Caesar, așa cum rezultă ea din puținele reflecții generale ale operei lui. Din păcate, spre deosebire de ceilalți istorici romani, el nu și-a expus în capitole speciale concepțiile asupra istoriei, în special, și a vieții, în general.

---

183 *Războiul civil*, II, 8.

184 *Ibidem*, III, 28.

185 *Ibidem*, III, 73.

186 W. Fowler, *Caesar's conception of Fortuna*, în „Classical Rewiev“, XVII, 1903, pp. 153—156; E. Tappan, *Julius Caesar and Fortuna*, în „Transactions and Proceedings of the American Philological Association“, 1927, XXVII—XXVIII; idem, *Julius Caesar's luck*, ibidem, 1930, XXII; H. Ericsson, *Caesar und sein Glück*, în „Eranos“, 1944, pp. 57—69; C. Brutscher, *Caesar und sein Glück*, în „Musaeum Helveticum“, XV, 1958, pp. 75—83.

187 Vezi, de exemplu, *Războiul civil*, I, 52, 59, 60; III, 10, 14, 27, 72, 73.

188 Vezi, de exemplu, Suetonius, *Caesar*, 59, 81 etc. Asupra problemei religiozității lui, vezi G. Costa, *La concezione religiosa di Cesare*, Convivium, 1935, pp. 579—600; E. Giovanetti, *La religione di Cesare*, Milano, 1937.

Arta lui Caesar

Așa cum s-a arătat, în ansamblul literaturii latine, înțeleasă în sensul ei larg, antic, genul comentariilor era dintre cele mai puțin „literare". Caesar l-a ales nu din cauza lipsei de înclinări artistice, căci el a cultivat și beletristica, ci pentru că servea mai bine intențiile sale politice, oferindu-i acel aer de obiectivitate necesar în fața cititorilor contemporani care adeseori aveau altă părere decît el asupra evenimentelor descrise. Caesar vrea să pară că apelează numai la inteligența cititorului, nu și la afectele lui, și de aceea evită intenționat artificiile artistice. El nu cultivă în general descrierile grandioase, grupările artificiale de evenimente în vederea obținerii unui efect etc. Peste tot el are aerul că face o simplă descriere a faptelor, și impresia de măreț și spectaculos pe care o dau adesea unele pasaje din opera sa rezultă mai ales din amploarea evenimentelor și a energiilor omenești desfășurate decît din arta literară propriu-zisă[189].

Stilul

Limba operei sale este conformă cu simplitatea structurii ei[190]. Cu greu se poate închipui o frază mai lipsită de figuri de stil și de orice podoabe artistice[191], și aceasta tocmai într-o epocă în care Cicero a dus meșteșugul frazei înflorite la culmea perfecțiunii.

Calitățile izbitoare ale stilului său sînt mai ales simplitatea, claritatea sintaxei și puritatea vocabularului. Efectul acestor calități asupra contemporanilor, obosiți în bună măsură de retorica destul de încărcată a timpului,

---

189 Vezi asupra artei *Comentariilor* lui Caesar, Cicero *Brutus*, 262.

190 Vezi H. Oppermann, *Caesar's Styl*, în „Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum", 1931; R. Frese, *Beiträge zur Beurteilung der Sprache Caesar's, mit besonderer Berücksichtigung des Bellum Civile*, München, 1900; W. A. Oldfather G. Bloom, *Caesar's grammatical theories and his own practice*, în „Classical Journal", 1927, pp. 584—602; M. L. Uhlfelder, *Further thoughts on Caesar and latinity*, în „Classical Journal", 50, 1954, pp. 65—66.

191 Cf. A. La Penna, *Tendenze e arte del Bellum civile di Cesare*, în „Maia", V, 1952, pp. 191—233; G. Pascucci, *I mezzi espressivi e stilistici di Cesare nel processo di deformazione storica dei Commentarii*, în „Studii Classici e Orientali", 6, 1957, pp. 134—174.

ca și asupra posterității, a fost izbitor. Cicero, autoritatea supremă în materie, spune că dintre toți oratorii romani Caesar vorbește latina cea mai elegantă[192], eleganță pe care o subliniază și Quintilian[193]. Tacitus, la rîndul său, îi laudă claritatea[194].

Să nu ne lăsăm însă înșelați de această simplitate și să o considerăm lipsită de artă și de intenție. Cicero a observat foarte bine că ea este efectul unor studii îndelungate și dificile și al unui efort apreciabil[195]. Meritul lui Caesar este în această privință cu atît mai mare, cu cît acest efort nu se observă în opera sa. Există, desigur, în *Comentariile* sale și multe pasaje inegale ca valoare, mai neglijent redactate (aglomerări obositoare de ablative absolute, repetarea supărătoare a substantivului reluat prin pronumele relativ etc.)[196]. Aceste neglijențe sînt mult mai numeroase și mai supărătoare în *Războiul civil*, unde alături de pasaje excelent scrise, ca episodul lui Curio în Africa din cartea a II-a, există numeroase locuri unde abia cu greu se poate constata ce a vrut să spună autorul. Contrastul dintre *Războiul gallic* și *Războiul civil* în această privință este atît de mare, încît în secolul trecut mulți filologi cu autoritate au formulat îndoiala că *Războiul civil* ar fi opera lui Caesar[197]. Părerea aceasta este astăzi unanim respinsă, neglijențele remarcate găsindu-și

---

192 Cicero, *Brutus*, 252.

193 Quintilian, *Institutio oratoria*, X, 1, 114. Noțiunea de eleganță trebuie înțeleasă, cum just au arătat unii critici moderni, în sensul ei etimologic mai degrabă, acela de grijă excesivă pentru puritatea vocabularului, pentru alegerea cuvintelor (*elegantia* este legat de verbul *eligere* „a alege"), lucru teoretizat de Caesar însuși (vezi mai sus, p. 54). Asupra problemei vezi K. Deichgräber, *Elegantia Caesaris*, în „Gymnasium", LVII, 1950, p. 112 și urm.

194 Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 25.

195 Cicero, *Brutus*, 252.

196 Vezi, de exemplu, *Războiul gallic*, I, 6: *„erant omnino itinera duo, quibus itineribus..."* și multe altele.

197 Vezi H. Mosner, *Num Caesar Bellum Civile scripserit?* Program Kulmbach, 1865; Heidtmann, *Haben wir ausreichende Garantien für die Echtheit der dem C. Julius Caesar zugeschriebenen drei Bücher de Bello Civili?* Essen, 1867; Wutke, *Quaestiones Caesarianeae*, Neisse, 1872; R. Menge, *De auctoribus Commentariorum de Bello Civili*, Weimar, 1873.

suficientă explicație în faptul că Caesar n-a reușit să termine *Războiul civil* și că în textul pe care îl cunoaștem astăzi sînt incluse adesea materiale brute din jurnalul cartierului său general sau din rapoartele ofițerilor. Numai astfel se pot înțelege aceste neglijențe și stilul adesea „soldățesc" al *Războiului civil* prin opoziție cu eleganța *Războiului gallic*[198].

Cu excepția acestor fapte, operele lui Caesar sînt unul dintre modelele de curată și frumoasă limbă latinească și nu pe nedrept ele constituie de sute de ani școala obligatorie prin care trebuie să treacă toți cei ce vor să cunoască limba latină.

Locul lui Caesar în literatura latină

Așa cum s-a arătat, antichitatea nu-l consideră pe Caesar drept istoric. Mulți dintre criticii literari moderni nu-l socot nici ei un istoric de prim ordin, reproșîndu-i că e prea preocupat de conflictele de moment, lipsit de dezinteres și de profunzime, interesat mai mult de topografia exactă, itinerarul, fazele luptelor sau construirea mașinilor de război decît de cauzele evenimentelor și de mersul istoriei[199]. Defectele arătate sînt în bună măsură reale, dar ele sînt mai degrabă ale genului literar pe care și l-a impus decît ale autorului. Astăzi, știm, de pildă, cît de șubredă este și obiectivitatea acelor istorici care este pusă de obicei în opoziție cu lipsa de dezinteresare a lui Caesar. Caracterul tehnicist al *Comentariilor* lui Caesar nu trebuie să ne înșele: sub aparența de proces-verbal, Caesar făcea istorie, și adesea istorie de bună calitate. Lucrul acesta l-a înțeles perfect Cicero cînd a spus că se înșală cei care cred că „el a voit ca alții să aibă material pregătit de unde să-l ia pentru a scrie istoria. Acest lucru convine poate celor naivi, care doresc să zugrăvească cu ornamente de stil aceleași fapte istorice, dar nu încurajează pe oamenii cu rațiune sănătoasă să mai scrie o dată aceeași istorie"[200].

---

198 Traducătorul *Războiului civil* din prezenta lucrare a încercat să redea fidel calitățile și defectele operei, considerînd că ar fi greșit să creeze impresia unor fraze curgătoare acolo unde ele nu există în original. În asemenea locuri, singura preocupare a fost aceea a inteligibilității textului.

199 Vezi, de exemplu, R. Pichon, *op. cit.*, pp. 239 și 245.

200 Cicero, *Brutus*, 262.

Dacă Caesar nu ocupă în istoriografia romană primul loc[201], așa cum l-a ocupat în societatea timpului său, el este totuși, fără îndoială, unul dintre cei mai valoroși istorici latini.

Caesar în romînește

Textul *Războiului gallic*, care a fost totdeauna studiat în școală, a format obiectul a numeroase ediții, complete sau parțiale, cu note pentru uzul elevilor.

Prima traducere a fost făcută de C. Copăcinianu în 1872[202], ca răspuns la concursul instituit de Societatea Academică Romînă, la care se oferea un premiu din fondul Cuza. Mai tîrziu au mai apărut numeroase traduceri în iuxte școlărești ale unor cărți izolate, cele care se studiau în general în școală (de ex. I, II, VI). În secolul nostru, o traducere completă, în general corectă, cu un studiu introductiv destul de bogat, dar învechit ca concepție (bazat mai ales pe Th. Mommsen), a dat Tudor D. Ștefănescu. Traducerea lui a cunoscut trei ediții[203].

În ce privește *Războiul civil* și opera apocrifă, mult mai rar editat, întrucît nu se studia în școală, el s-a bucurat de o singură traducere în romînește, făcută tot pentru concursul Societății Academice, în 1877, de D. Caianu[204]. Deși lucrată cu destulă îngrijire și dovedind un efort stilistic remarcabil pentru acea vreme, ea este astăzi o raritate bibliografică, devenită inutilizabilă, ca și *Răz-*

---

201 Vezi considerarea exagerată a lui Caesar ca cel mai mare istoric latin la E. Luti, *Nemo in historia rerum gestarum validior Caesare fuit*, în „Latinitas", V, 1957, pp. 243—262.

202 *Comentariele lui Caiu Juliu Cesare de belulu galicu*, traduse de C. Copăcinianu. Tipărite și premiate din fondul Cuza de Societatea Academică Romînă, București, 1872.

203 Cesar și Aulus Hirtius, *Cucerirea Galiei de către romani*, trad. de T. D. Ștefănescu, Craiova, 1913. A doua ediție a apărut la București în 1924. Cea de-a treia, Craiova, 1939, poartă titlul *Straja la Rin.*

204 *Comentariele lui Caiu Juliu Cesare de belulu civile*, urmate de Comentariile *de belele alexandrinu și africanu* ale lui, A. Hirtiu, precum și de *Comentariele de belulu ispanicu ale unui autoru anonimu*, traduse de D. Caianu. Tipărite și premiate din fondul Cuza de Societatea Academică Romînă, București, 1877.

boiul gallic al lui C. Copăcinianu, datorită mai ales imposibilei ortografii latinizante a epocii.

Traducătorii celor două opere ale lui Caesar publicate în prezentul volum au luat ca bază textul ediţiilor din colecţia Guillaume Budé[205], confruntîndu-l şi uneori corectîndu-l după ultima ediţie din editura G. B. Teubner[206].

---

[205] C ê s a r, *Guerre des Gaulles*, t. I—II, texte établi et traduit par L. A. Constans, 2-e éd., Paris, Les Belles Lettres, 1941, şi C ê s a r, *La guerre civile*, t. I—II, texte établi et traduit par Pierre Fabre, 4-e éd., Paris, Les Belles Lettres, 1954—1959.

[206] C a i u s J u l i u s C a e s a r, I: *Bellum Gallicum*, edidit Otto Seel, Lipsiae, B. G. Teubner, 1961, cu o prefaţă deosebit de interesantă (p. I—CXXII), şi II, *Commentarii Belli civilis*, edidit Alfredus Klotz, Lipsiae, Teubner, 1957.

RĂZBOIUL GALLIC

CARTEA I

1 Gallia întreagă[1] este împărțită în trei părți, dintre care o parte este locuită de belgi[2], alta de aquitani, iar a treia de cei care în limba lor se numesc celți, iar în limba latină galli. Aceste popoare se deosebesc între ele prin limbă, obiceiuri și legi. Gallii sînt despărțiți de aquitani prin fluviul Garumna, iar de belgi prin Matrona și Sequana[3]. Cei mai viteji dintre toți sînt belgii, pentru că ei sînt cei mai izolați de traiul bun și civilizat din Provincia romană[4]; la ei vin foarte rar negustori[5] care aduc lucruri ce contribuie la moleșirea sufletelor și sînt cei mai apropiați de germani, care locuiesc pe malul celălalt al Rinului și cu care se războiesc fără încetare.

Din același motiv, helveții[6] întrec în bărbăție pe ceilalți galli: aproape în fiecare zi se luptă cu germanii, pe care sau îi resping de pe teritoriul helvet, sau îi atacă în propria lor țară. Ținutul ocupat de galli este așezat spre nord; el începe de la fluviul Ron, se mărginește cu Garumna, oceanul și țara belgilor, iar înspre sequani[7] și helveți ajunge pînă la Rin. Țara belgilor, așezată la nord-est, începe acolo unde se termină Gallia și ține pînă la cursul inferior al Rinului. Aquitania se află la nord-vest[8] și se întinde de la fluviul Garumna pînă la munții Pirinei și pînă la acea parte a oceanului care udă coastele Spaniei.

2 La helveți, omul care se distingea cel mai mult prin originea și bogăția sa era Orgetorix. Acesta, în timpul consulatului[9] lui Marcus Messala și Marcus Piso[10], a făcut o conspirație a nobilimii[11]. El și-a convins concetățenii să emigreze în masă cu tot avutul, spunîndu-le că le va fi foarte ușor să pună stăpînire pe întreaga Gallie, deoa-

rece ei îi întrec pe toți în vitejie. Pe helveți i-a fost cu atît mai ușor să-i convingă, cu cît aceștia sînt înconjurați din toate părțile de stavile naturale: dintr-o parte de Rin, fluviu foarte larg și adînc care desparte țara helveților de Germania; din altă parte de Jura, munți foarte înalți care se află între țara sequanilor și cea a helveților, și din a treia parte de lacul Lemannus[12] și de fluviul Ron, care desparte Provincia noastră de teritoriul helveților. Din această cauză, ei nu puteau să facă incursiuni pînă departe și le venea greu să se războiască cu vecinii, lucru care provoca o mare durere unui popor atît de războinic. În afară de asta, ei socoteau că teritoriul lor, care avea 240 000 de pași[13] în lungime și 180 000 în lățime, era prea mic față de numărul locuitorilor[14], de gloria militară și de vitejia lor.

3 Determinați atît de aceste motive, cît și de autoritatea lui Orgetorix, helveții au hotărît să facă pregătirile necesare în vederea plecării, și anume să cumpere cît mai multe care și vite de povară, să facă semănături pe mari suprafețe — pentru a avea pe drum o cantitate suficientă de grîu — și să întărească legăturile de pace și de prietenie cu popoarele vecine. Au socotit că aceste pregătiri vor putea fi terminate în doi ani; printr-o lege ei fixează plecarea pentru cel de-al treilea an. Cu aducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate a fost însărcinat Orgetorix. Acesta își luă asupra sa sarcina de a merge în solie la popoarele vecine. Pe drum îl convinge pe sequanul Casticus, fiul lui Catamantaloedis[15], care domnise mulți ani în țara sequanilor și care primise din partea senatului roman titlul de „prieten“[16], să pună mîna pe domnia[17] care aparținuse mai înainte tatălui său. De asemenea mai convinge să încerce același lucru și pe heduul[18] Dumnorix, fratele lui Diviciacus, care deținea pe atunci primul rang[19] în cetate și era foarte iubit de mulțime și căruia îi dădu pe fiica sa în căsătorie. El le arată că e foarte ușor să ducă la bun sfîrșit această acțiune, deoarece el însuși este pe punctul de a obține puterea în țara sa; le mai spune că „nimeni nu se îndoiește că helveții sînt poporul cel mai puternic din toată Gallia“ și își dă cuvîntul că va obține pentru ei puterea

cu ajutorul armatei și a bogățiilor sale personale. Vorbele lui Orgetorix conving pe Casticus și Dumnorix. Toți trei se leagă prin jurăminte solemne și speră că, devenind regi ai celor trei popoare[20], care sînt cele mai mari și mai puternice, să ajungă stăpînii întregii Gallii[21].

4 De acest plan au aflat helveții în urma unui denunț. Potrivit obiceiului lor, helveții au obligat pe Orgetorix să se apere în lanțuri; în caz că ar fi fost condamnat, urma să fie ars de viu. În ziua procesului, Orgetorix a adus din toate părțile în fața judecății pe toți ai săi, vreo 10 000 de oameni, precum și pe toți clienții[22] și datornicii[23] săi, care erau foarte numeroși. Datorită prezenței lor, el s-a putut sustrage de la obligația de a vorbi[24].

În timp ce concetățenii săi, revoltați de această atitudine, încercau să-și apere drepturile cu ajutorul armelor, iar magistrații adunau un mare număr de oameni de la țară, moare Orgetorix. Se presupune, așa cum cred și helveții, că s-ar fi sinucis[25].

5 După moartea lui Orgetorix, helveții au stăruit în hotărîrea lor de a-și părăsi țara. Cînd, în sfîrșit, au socotit că sînt pregătiți pentru plecare, au dat foc tuturor orașelor, vreo 12 la număr, satelor, în număr de vreo 400, caselor izolate și au ars tot grîul pe care nu l-au putut lua cu ei. În felul acesta, înlăturînd orice speranță de întoarcere acasă, s-au pregătit să înfrunte toate primejdiile. Fiecare trebuia să-și ia făină pentru trei luni. Helveții conving pe rauraci[26], pe tulingi[27] și pe latobici[28], vecinii lor, să ia aceeași hotărîre, să dea foc orașelor și satelor și să plece împreună cu ei; în sfîrșit, se aliază și primesc la ei pe boiii[29], un popor de dincolo de Rin, care trecuseră în Noricum și asediaseră Noreea[30].

6 Erau numai două drumuri pe unde puteau ieși din țară. Unul[31], îngust și anevoios, trecea prin țara sequanilor, între munții Jura și fluviul Ron; pe aici abia putea trece un singur car. Pe lîngă asta, mai era și dominat de un munte foarte înalt, așa încît o mînă de oameni ar fi fost de ajuns pentru a opri cu ușurință trecerea.

Celălalt drum trecea prin Provincia noastră; acesta era mult mai ușor și mai lipsit de obstacole, deoarece între țara helveților și cea a allobrogilor[32], popor supus de curînd[33], curge Ronul, care are mai multe vaduri. Ultimul oraș al allobrogilor și cel mai apropiat de țara helveților este Geneva. Acest oraș se leagă de teritoriul helvet printr-un pod.

Deoarece se părea că allobrogii nu nutreau încă gînduri bune față de romani, helveții credeau că-i vor putea convinge să le îngăduie să treacă prin țara lor; în caz de refuz, ar fi folosit forța.

După ce toate pregătirile de plecare au fost gata, helveții au fixat ziua în care trebuia să se adune toți pe malul Ronului. Această zi era ziua a cincea dinaintea calendelor lui aprilie[34], în timpul consulatului lui L. Piso și A. Gabinius[35].

7 Aducîndu-i-se la cunoștință că helveții încearcă să treacă prin Provincia noastră, Caesar se grăbește să părăsească Roma[36]; el se îndreaptă în marș forțat spre Gallia Transalpină și ajunge la Geneva. Aici ordonă să se recruteze din întreaga Provincie un număr cît mai mare de soldați (în Gallia Transalpină nu era decît o singură legiune[37]) și poruncește să se taie podul care ducea la Geneva. Aflînd de sosirea lui Caesar, helveții trimit la el ca soli pe oamenii cei mai de vază din trib, în frunte cu Nammeius și Verucloetius. Aceștia erau însărcinați să-i spună lui Caesar că helveții intenționează să treacă prin Provincie fără să facă vreun rău, deoarece nu aveau alt drum, și să-l roage să nu se opună. Caesar, care nu uitase că helveții omorîseră pe consulul L. Cassius[38], că bătuseră și trecuseră pe sub jug[39] armata romană, socotea că nu trebuie să le îngăduie să treacă. El gîndea că acești oameni dușmănoși nu se vor abține de la stricăciuni și violențe dacă li se va permite să treacă prin Provincie. Totuși, pentru a cîștiga timp pînă la sosirea trupelor ce urmau să fie recrutate, răspunde solilor că „vrea să se mai gîndească la această chestiune și, dacă mai aveau ceva de obiectat, să revină la idele lui aprilie“[40].

8 În acest timp, cu ajutorul legiunii pe care o avea cu el și al soldaților care veniseră din Provincie, construiește pe o întindere de 19 000 de pași — de la lacul Lemannus, care-și varsă apele în Ron, și pînă la munții Jura, care despart țara sequanilor de a helveților — un zid înalt de 16 picioare[41] și un șanț. După terminarea acestor lucrări rînduiește străji peste tot, construiește și întărește cetățui de apărare, pentru a putea opri mai ușor pe helveți în cazul că aceștia ar încerca să treacă fără voia lui.

În ziua stabilită, solii au venit din nou la Caesar. Acesta le spune că „tradiția poporului roman nu-i îngăduie să lase pe cineva să treacă prin Provincie; dacă helveții vor încerca să treacă cu forța, el îi va opri".

Helveții, înșelați în speranțele lor, au încercat cîteodată ziua și de cele mai multe ori noaptea, să-și facă drum fie cu ajutorul corăbiilor legate una de alta și al plutelor construite în acest scop, fie folosind vadurile Ronului, unde fluviul are adîncimea cea mai mică. Izbindu-se însă de fortificații și fiind respinși de atacurile soldaților și copleșiți de loviturile sulițelor, au renunțat la aceste planuri.

9 Le mai rămînea un singur drum, și anume acela din țara sequanilor; datorită îngustimii trecătorilor, ei n-ar fi putut trece pe aici fără consimțămîntul sequanilor. Cum însă nu puteau să-i înduplece pe aceștia, trimit o solie la heduul Dumnorix, pentru ca prin mijlocirea lui să poată obține de la sequani permisiunea de a trece prin țara lor. Datorită popularității și dărniciei sale, Dumnorix se bucura de cea mai mare trecere în ochii sequanilor; în același timp era și prieten al helveților, fiind căsătorit cu o helvetă, fiica lui Orgetorix. Împins de ambiția de a domni, el sprijinea schimbările politice și dorea să cîștige prin serviciile sale un număr cît mai mare de triburi. Așadar, Dumnorix ia asupra sa această chestiune și obține de la sequani dreptul de liberă trecere pentru helveți. Face ca cele două popoare să schimbe între ele ostatici, ca o garanție că sequanii nu vor împiedica trecerea helveților și că aceștia vor trece fără să vatăme pe cineva și fără să producă stricăciuni.

10 Lui Caesar i se aduce la cunoștință că helveții au de gînd să treacă, prin țara sequanilor și țara helveților, în ținutul santonilor[42]; acesta se află nu departe de ținutul tolosaților[43], care face parte din Provincia romană. Caesar își dădea seama cît de primejdios ar fi fost pentru Provincia romană să aibă la hotarele ei, lipsite de apărare naturală și foarte bogate în grîne, niște vecini războinici și dușmani ai romanilor. Din această cauză încredințează legatului[44] Titus Labienus comanda liniilor sale fortificate, iar el se îndreaptă în marș forțat spre Italia; aici recrutează două legiuni și ia alte trei din tabăra de iarnă din jurul Aquileii[45]. Cu aceste cinci legiuni pornește spre Gallia Transalpină, trecînd prin Alpi, pe drumul cel mai scurt[46]. Aici ceutronii[47], graiocelii[48] și caturigii[49] încearcă, de pe înălțimi, să taie drumul armatelor romane, dar sînt respinși în mai multe lupte. Apoi Caesar pleacă din Ocelum, ultimul oraș întărit din Gallia Cisalpină, și după șapte zile ajunge în ținutul voconților[50] din Gallia Transalpină. De aici își duce armata în țara allobrogilor, apoi în țara segusiavilor[51]. Aceștia constituie primul trib de peste granițele Provinciei, dincolo de Ron.

11 Helveții străbătuseră deja trecătorile și teritoriul sequanilor și ajunseseră în țara heduilor, unde începură să pustiască ogoarele. Heduii, neputînd să se apere pe ei și bunurile lor, trimit soli la Caesar să-i ceară ajutor. Solii trebuiau să-i spună lui Caesar că „heduii s-au purtat totdeauna[52] astfel față de poporul roman, încît nu meritau ca, aproape sub ochii armatei romane[53], ogoarele să le fie devastate, copiii duși în sclavie și orașele luate cu asalt". În același timp, ambarrii[54], un trib prieten și înrudit cu heduii, îi aduc la cunoștință lui Caesar că le-au fost devastate ogoarele și că cu greu își pot apăra orașele de atacurile dușmanilor. De asemenea, allobrogii, care aveau sate și pămînturi dincolo de Ron[55], se refugiază la Caesar și-i spun că nu le-a mai rămas decît pămîntul gol. Toate aceste fapte îl determină pe Caesar să nu mai aștepte pînă cînd helveții vor ajunge la santoni după ce vor fi distrus toate bunurile aliaților[56] săi.

12 Există un fluviu, Arar[57], care trece prin țara heduilor și țara sequanilor și se varsă în Ron; el curge atît

de încet, încît nu se poate observa cu ochiul liber în ce direcţie curge. Helveţii erau tocmai gata să-l treacă[58] cu ajutorul plutelor şi al luntrelor adunate la un loc. Îndată ce a aflat de la iscoade că helveţii au şi trecut cu trei părţi din trupe peste fluviu şi că dincoace de Arar n-a mai rămas decît a patra parte, Caesar iese din tabără[59] cu trei legiuni în timpul străjii a treia[60], ajungînd din urmă pe cei care nu trecuseră încă fluviul. Luîndu-i prin surprindere pe cînd erau împovăraţi de bagaje, măcelăreşte o mare parte din ei[61]; cei care au mai rămas o iau la fugă şi se ascund în pădurile din apropiere. Aceşti oameni făceau parte din ţinutul tigurinilor[62], căci ţara helveţilor este împărţită în patru ţinuturi. Tigurinii îşi părăsiseră patria şi singuri, pe vremea părinţilor noştri, omorîseră pe consulul L. Cassius şi îi trecuseră armata sub jug. Astfel, fie datorită întîmplării, fie datorită voinţei zeilor nemuritori, acea parte a poporului helvet care pricinuise romanilor o mare nenorocire şi-a primit cea dintîi pedeapsa. Cu această ocazie, Caesar a răzbunat nu numai pierderile poporului roman, ci şi o pierdere personală, căci tigurinii omorîseră, o dată cu Cassius, şi pe L. Piso[63], strămoşul socrului său, L. Piso[64] şi legatul lui Cassius.

13 După această luptă, pentru a putea urmări restul[65] trupelor helveţilor, pune să se construiască un pod peste Arar şi astfel îşi trece armata pe malul celălalt al fluviului. Helveţii, tulburaţi de sosirea lui neaşteptată, văzînd că lui Caesar i-a fost de ajuns o singură zi pentru trecerea fluviului, pe cînd ei cu greu au putut să-l treacă în 20 de zile, trimit soli la el. Şeful soliei era Divico, care comandase pe helveţi în războiul împotriva lui Cassius. Acesta i s-a adresat lui Caesar în felul următor: „Dacă poporul roman ne va acorda pacea, noi ne vom duce şi ne vom aşeza acolo unde vei voi şi vei hotărî tu; dacă însă vei continua să ne urmăreşti cu război, va trebui să-ţi aduci aminte atît de înfrîngerile suferite odinioară de romani, cît şi de străvechea vitejie a helveţilor. Cît priveşte faptul că ai atacat prin surprindere o populaţie izolată în momentul în care aceasta nu mai putea

primi ajutor de la cei care trecuseră fluviul, nu trebuie să te făleşti prea mult cu vitejia ta şi să-ţi dispreţuieşti adversarii. Noi am învăţat de la părinţii şi strămoşii noştri să ne bizuim în lupte mai mult pe vitejie decît pe vicleşuguri şi pe curse. De aceea să te fereşti ca nu cumva locul în care s-au oprit trupele romane să-şi ia numele de la dezastrul suferit de poporul roman şi de la nimicirea armatei tale sau să lase amintirea acestui dezastru".

14 Caesar a dat solilor următorul răspuns: „Eu nu stau la îndoială în ce priveşte hotărîrea pe care o voi lua, deoarece n-am uitat cîtuşi de puţin faptele pe care mi le-aţi amintit şi le suport cu atît mai greu cu cît ele nu s-au întîmplat din vina poporului roman. Dacă poporul roman ar fi comis vreo nedreptate, i-ar fi fost uşor să se ferească. El a fost însă înşelat de faptul că nu socotea că ar avea să se teamă de ceva din cauza acţiunilor sale şi nu credea că trebuie să se teamă fără motiv. Să zicem însă că poporul roman ar vrea să uite vechea insultă; ar putea, oare, să le uite şi pe cele noi, şi anume încercarea de a trece cu forţa prin Provincie, fără consimţămîntul romanilor, şi silniciile pricinuite heduilor, ambarrilor şi allobrogilor? Cbrăznicia cu care vă făliţi de victoriile voastre şi mirarea voastră în legătură cu faptul că insultele pe care le-aţi adus au rămas atîta vreme nepedepsite duc la acelaşi rezultat. Căci acelor oameni pe care vor să-i pedepsească pentru crimele lor zeii obişnuiesc să le acorde din cînd în cînd o situaţie mai prosperă şi o întîrziere a pedepsei, pentru ca suferinţa lor să fie mai mare. Totuşi, eu sînt gata să închei pace cu voi dacă îmi veţi da ostatici drept garanţie că vă veţi ţine promisiunile şi dacă veţi da despăgubiri heduilor şi aliaţilor lor, precum şi allobrogilor". La acestea, Divico a răspuns: „Noi am învăţat de la strămoşii noştri să primim ostatici, nu să dăm; poporul roman e martor". După aceste cuvinte, Divico a plecat.

15 A doua zi, helveţii îşi mută tabăra din acest loc. Acelaşi lucru îl face şi Caesar; pentru a vedea în ce parte apucă duşmanii, trimite mai înainte toată cavaleria — cam

la 4 000 de oameni — pe care o strînsese din Provincie și de la hedui și aliații lor. O parte din cavaleria noastră, urmărind cu prea multă înverșunare ariergarda dușmanilor, se ciocnește cu cavaleria acestora pe un teren nefavorabil și pierde cîțiva oameni. Mîndri de această luptă, în care numai cu 500 de călăreți respinseseră o cavalerie atît de numeroasă, helveții au început să țină piept cu mai multă îndrăzneală și să-i atace uneori pe ai noștri în lupte de ariergardă. Caesar își oprea soldații de la luptă, mulțumindu-se, pentru un moment, să împiedice pe dușmani să fure, să meargă după nutreț și să devasteze. Cele două armate au mers astfel vreo 15 zile, fără ca între ariergarda dușmană și avangarda noastră să fie o distanță mai mare de cinci sau șase mii de pași.

16 În acest timp, Caesar cerea zilnic de la hedui grîul pe care i-l făgăduiseră în numele tribului. Căci din cauza frigului[63] — Gallia fiind așezată la nord, așa cum s-a mai arătat — nu numai că grînele nu erau încă coapte, dar nici măcar nu exista o cantitate suficientă de nutreț; de grîul pe care-l adusese cu corăbiile în susul fluviului Arar nu se putea folosi, deoarece helveții, pe care nu voia să-i piardă din ochi, se îndepărtaseră de fluviu. Heduii amînau zi după zi: spuneau că grîul este adunat, că e pe drum, că sosește.

Cînd a văzut că lucrurile se tărăgănează și că se apropie ziua în care trebuia să se împartă grîu soldaților, Caesar cheamă la el pe șefii hedui, care erau în mare număr în tabăra sa. Printre aceștia se aflau Diviciacus și Liscus, magistratul suprem, pe care heduii îl numesc în limba lor *vergobret*. Acest magistrat este ales pe un an și are drept de viață și de moarte asupra concetățenilor săi. Caesar le aduce grele învinuiri pentru faptul că n-a primit nici un ajutor din partea lor într-o situație atît de grea, cînd grîul nici nu se putea cumpăra, nici nu se putea lua de pe ogoare și cînd dușmanii erau atît de aproape. Se plînge cu atît mai mult de faptul că a fost părăsit, cu cît el a întreprins acest război fiind determinat mai ales de rugămințile lor.

17 Cuvintele lui Caesar l-au determinat pe Liscus să declare, în sfîrşit, ceea ce ţinuse ascuns pînă atunci: „Există o seamă de oameni care au cea mai mare trecere în faţa mulţimii şi care, deşi simpli particulari, sînt totuşi mai puternici chiar decît magistraţii. Aceştia conving mulţimea prin cuvîntări aţîţătoare şi perfide să nu mai aducă grîul pe care-l datorează. Ei spun că în cazul că heduii nu mai pot obţine supremaţia[67] în Gallia e mai bine să fie sub stăpînirea gallilor[68] decît sub a romanilor, deoarece sînt siguri că romanii, dacă vor învinge pe helveţi, vor răpi libertatea heduilor şi a întregii Gallii. Tot ei sînt aceia care informează pe duşmani despre planurile noastre şi despre ceea ce se petrece în tabără. Eu nu sînt în stare să-i opresc; mai mult chiar, îmi dau seama că mă voi expune la o mare primejdie dacă îţi voi destăinui toate aceste lucruri; de aceea am tăcut cît timp am putut şi am vorbit numai silit de împrejurări".

18 Caesar pricepea că, în cuvîntarea sa, Liscus se referise la Dumnorix, fratele iui Diviciacus, dar, fiindcă nu voia să discute aceste chestiuni în prezenţa mai multor persoane, dizolvă în grabă adunarea. Reţine numai pe Liscus, căruia îi pune întrebări cu privire la ceea ce spusese în adunare. De data aceasta, Liscus vorbi mai liber şi cu mai multă îndrăzneală. Caesar ia informaţii în taină şi de la alte persoane şi constată că Liscus a spus adevărul. Într-adevăr, era vorba de Dumnorix, om plin de îndrăzneală, cu mare trecere în faţa poporului datorită dărniciei sale şi dornic de răsturnarea orînduirii politice. De mai mulţi ani luase în arendă, pe un preţ mic, taxele vamale[69] şi toate celelalte impozite ale heduilor, deoarece nimeni nu îndrăznea să supraliciteze atunci cînd licita el. Aceasta îi permisese să-şi mărească averea personală şi să strîngă mari bogăţii pentru a putea face daruri. În permanenţă avea în jurul său un mare număr de călăreţi pe care-i întreţinea el. Se bucura de o mare trecere nu numai în propria lui ţară, ci şi la popoarele vecine. Pentru a-şi mări această trecere şi-a dat mama după un nobil foarte puternic din ţara biturigilor[70] şi el însuşi s-a căsătorit cu o helvetă. Pe sora sa după mamă şi pe celelalte rude ale sale le-a căsătorit în alte triburi.

Din cauza legăturilor de rudenie, ţinea cu helveţii şi-i favoriza. Împotriva lui Caesar şi a romanilor nutrea o ură personală, deoarece la sosirea lor puterea lui a fost micşorată. în timp ce fratele său, Diviciacus, şi-a recăpătat vechea autoritate şi vechile onoruri. Dacă romanilor li s-ar întîmpla vreo nenorocire, speranţa lui Dumnorix de a obţine domnia ar creşte foarte mult; dimpotrivă, sub stăpînirea romană, şi-ar pierde nădejdea nu numai în obţinerea domniei, ci şi în menţinerea autorităţii pe care o avea.

În timpul cercetărilor, Caesar a mai aflat că, în lupta de cavalerie care avusese loc cu cîteva zile mai înainte şi care fusese defavorabilă armatei romane, Dumnorix şi călăreţii săi (cavaleria pe care heduii o trimiseseră în ajutorul lui Caesar era comandată de Dumnorix) au fost primii care au fugit; fuga lor a vîrît spaima şi în restul călăreţilor.

19 Aceste ştiri au fost apoi adeverite de dovezi foarte sigure, şi anume: Dumnorix îi dusese pe helveţi prin ţara sequanilor şi avusese grijă să se facă schimb de ostatici între cele două popoare; el făcuse toate acestea nu numai fără ordinul lui Caesar şi al heduilor, ci chiar şi fără ştirea lor; acuzaţiile i le aducea magistratul suprem al heduilor. Caesar socotea că avea destule motive să-l pedepsească pe Dumnorix sau să ceară heduilor să-l pedepsească ei. Un singur lucru îl reţinea: cunoştea marea dragoste a lui Diviciacus, fratele lui Dumnorix, faţă de poporul roman, bunăvoinţa sa faţă de Caesar, fidelitatea sa deosebită, dreptatea şi cumpătarea sa şi se temea să nu-l mîhnească prea tare prin pedepsirea lui Dumnorix[71]. De aceea, înainte de a întreprinde ceva, îl cheamă pe Diviciacus şi, după ce a înlăturat pe tălmacii obişnuiţi, vorbeşte cu el prin intermediul lui C. Valerius Troucillus, unul din fruntaşii provinciei Gallia şi prieten al său în care avea cea mai mare încredere. În această întrevedere, Caesar îi aminteşte ce s-a spus despre Dumnorix în adunare, de faţă fiind chiar Diviciacus, şi îi dezvăluie şi informaţiile pe care le-a căpătat pe sub ascuns; apoi îi cere şi îl sfătuieşte să nu se supere dacă el, Caesar, după ter-

minarea cercetărilor, va lua măsuri împotriva vinovatului sau va cere heduilor să ia ei măsuri.

20 Diviciacus, cu fața scăldată în lacrimi, l-a îmbrățișat pe Caesar și l-a rugat să nu ia măsuri prea aspre împotriva fratelui său. „Eu știu — a spus el — că tot ce s-a declarat este adevărat și nimeni nu suferă mai mult decît mine din această cauză. Într-adevăr, Dumnorix s-a ridicat numai datorită trecerii mari pe care o aveam eu atît în țara mea, cît și în restul Galliei. Însă, după ce a dobîndit avere și influență, s-a folosit de ele nu numai pentru a-mi micșora prestigiul, ci chiar pentru a mă pierde. Cu toate acestea, dragostea de frate și părerea mulțimii nu-mi dau liniște. Dacă l-ai pedepsi prea aspru pe Dumnorix, toată lumea ar fi convinsă că aceasta s-a făcut cu învoirea mea, de vreme ce eu dețin un loc important pe lîngă tine; ca urmare, toți gallii mă vor urî". Pe cînd Diviciacus continua să vorbească și să plîngă, Caesar îi ia mîna, îl consolează și îl roagă să pună capăt rugăminților. Îi declară că ține atît de mult la el, încît uită și insulta adusă republicii romane și supărarea sa personală. Apoi, în prezența lui Diviciacus, cheamă la el pe Dumnorix și îi arată ceea ce avea să-i reproșeze; îi expune ceea ce știe el însuși, precum și acuzațiile aduse de concetățeni. Îi recomandă să se ferească în viitor de orice bănuială și-i spune că trece cu vederea peste faptele din trecut, de dragul lui Diviciacus. În sfîrșit, pentru a putea ști tot ce face și cu cine vorbește, îl pune sub supraveghere.

21 În aceeași zi, aflînd de la iscoade că dușmanii s-au oprit la poalele unui munte la o distanță de 8 000 de pași de tabăra sa, Caesar a trimis soldați să vadă ce fel de munte era acela și cum era urcușul de jur împrejur. I s-a adus știrea că urcușul este ușor. În timpul strâjii a treia, poruncește locotenentului său, propretorul[72] Titus Labienus, să ocupe vîrful muntelui cu două legiuni, avînd drept călăuză pe cei care cercetaseră drumul. Totodată îi face cunoscut planul său. În timpul strâjii a patra, el însuși se îndreaptă spre dușmani chiar pe drumul pe care apucaseră aceștia, după ce trimisese mai înainte toată

cavaleria. Înaintea cavaleriei a trimis o trupă de cercetaşi sub comanda lui P. Considius, care trecea drept un om foarte priceput în arta militară şi care servise în armata lui L. Sylla[73], iar mai tîrziu în cea a lui M. Crassus[74].

22 În zorii zilei, cînd vîrful muntelui era ocupat de Labienus, iar Caesar era cam la 1 500 de paşi de tabăra duşmanilor şi cînd, aşa cum s-a aflat după aceea de la prizonieri, nu se ştia încă nimic de sosirea lui, nici de a lui Labienus, Considius vine în goana calului la Caesar şi-i spune că muntele pe care trebuia să-l ocupe Labienus e în mîinile duşmanilor; el a cunoscut aceasta după armele şi podoabele de la coifurile gallilor[75]. Atunci Caesar îşi retrage trupele pe colina cea mai apropiată şi le aşază în linie de bătaie. El recomandase lui Labienus să nu înceapă lupta pînă ce trupele sale nu se vor fi arătat în preajma duşmanilor, deoarece ţinea ca atacul să se dea în acelaşi timp din două părţi. De aceea Labienus, după ce a ocupat muntele, aştepta sosirea trupelor noastre şi se abţinea de la luptă. Spre sfîrşitul zilei, Caesar a aflat de la iscoade că romanii erau cei care ocupaseră muntele şi că helveţii ridicaseră tabăra; Considius spusese că a văzut ceea ce în realitate, din cauza spaimei, i se păruse doar că vede. În aceeaşi zi, Caesar continuă urmărirea duşmanilor de la distanţa obişnuită şi îşi aşează tabăra la 3 000 de paşi de tabăra lor.

23 A doua zi, cum nu mai rămăseseră decît două zile pînă la data cînd trebuia să împartă grîu soldaţilor[76] şi cum Bibracte[77], oraşul cel mai mare şi mai bogat al heduilor, nu se afla la o distanţă mai mare de 18 000 de paşi, Caesar a socotit că trebuie să se îngrijească de aprovizionare. De aceea s-a abătut din drum şi, în loc să-i urmărească pe helveţi, s-a îndreptat spre Bibracte. Nişte sclavi fugari de ai lui L. Aemilius, decurion[78] în cavaleria gallilor, aduc acest lucru la cunoştinţa duşmanilor. Helveţii, fie pentru că socoteau că romanii se retrăgeau în fugă, şi aceasta cu atît mai mult cu cît în ajun, deşi ocupaseră poziţiile mai înalte, nu dăduseră totuşi lupta, fie pentru că erau siguri că le vor putea tăia calea de aprovi-

zionare, și-au schimbat planul și, întorcîndu-se din drum, au început să hărțuiască ariergarda noastră.

24 Cînd Caesar observă mișcările helveților, își retrage trupele pe colina cea mai apropiată și trimite cavaleria să țină piept atacului dușmanilor. În timpul acesta, el își așează cele patru legiuni de veterani[79] la mijlocul colinei, în trei linii de bătaie, în așa fel încît deasupra sa, în vîrful colinei, să se afle cele două legiuni pe care le recrutase de curînd în Gallia Cisalpină și toate trupele auxiliare; întreaga colină era astfel plină de oameni. Totodată, a poruncit ca toate bagajele[80] să fie adunate într-un singur loc și acest loc să fie întărit de trupele care ocupaseră pozițiile mai înalte. Helveții, care veneau după noi cu toate carele lor, și-au adunat și ei bagajele într-un singur loc; după ce, în rînduri foarte strînse, au respins cavaleria noastră, au format o falangă[81] și au înaintat pînă la prima noastră linie de luptă.

25 Pentru ca primejdia să fie aceeași pentru toți și pentru ca nimeni să nu poată încerca să fugă, Caesar a poruncit să fie îndepărtat mai întîi calul său, apoi și caii întregului său stat-major[82]. După aceea și-a îmbărbătat armata și a început lupta. Soldații, aruncînd sulițele de pe înălțimi, au sfărîmat ușor falanga dușmanilor. După ce au împrăștiat-o, au pornit la atac cu săbiile scoase. Gallii[83] erau împiedicați în luptă de faptul că numai o singură lovitură de suliță le străpungea scuturile, țintuindu-le unele de altele. Fierul, îndoindu-se, nu-l mai puteau scoate și, neavînd brațul stîng liber, erau stingheriți în luptă. De aceea mulți, după ce și-au scuturat în zadar brațul de mai multe ori, preferau să arunce scutul și să lupte descoperiți. În sfîrșit, istoviți de răni, au început să se retragă, îndreptîndu-se spre un munte care se afla la vreo 1 000 de pași de acolo. Ei tocmai ocupaseră muntele și armata noastră înainta pe urmele lor cînd boii și tulingii, care, în număr de aproape 15 000, închideau coloana și acopereau ariergarda dușmană, începură imediat să atace flancul nostru drept, căutînd să ne încercuiască. Cînd au văzut aceasta, helveții care se refugiaseră pe munte au început să atace din nou. Atunci romanii s-au

întors și au atacat din două părți: prima și cea de-a doua linie de bătaie trebuia să țină piept acelor dușmani care mai fuseseră o dată învinși și puși pe fugă[84], pe cînd cea de-a treia trebuia să susțină atacul dușmanilor sosiți de curînd[85].

26 Astfel, pe două fronturi, s-a dat o luptă îndelungată și înverșunată. O parte din dușmani, fiindcă n-a mai putut rezista atacurilor noastre, s-au retras pe munte, așa cum făcuseră mai înainte, iar restul s-au adunat lîngă bagajele și carele lor. În cursul acestei lupte, care a durat de la prînz pînă seara, nimeni n-a putut vedea vreun dușman întorcînd spatele. Lupta a continuat pînă noaptea tîrziu în jurul bagajelor, deoarece dușmanii își făcuseră din care un meterez de apărare, aruncînd de la înălțime sulițe împotriva soldaților romani care se apropiaseră; cîțiva aruncau și de jos, dintre roțile carelor, sulițe și lănci scurte cu care răneau pe romani. După o luptă îndelungată, armata noastră a pus mîna pe bagajele și pe tabăra dușmană. În tabără au fost prinși fata și unul dintre fiii lui Orgetorix. Din această luptă au rămas în viață aproape 130 000 de oameni; ei au mers fără întrerupere toată noaptea și, fără să fi făcut vreun popas în nopțile următoare, au ajuns a patra zi la lingoni[86]. Trupele noastre nu i-au putut urmări, deoarece au trebuit să mai zăbovească trei zile pentru a îngriji pe răniți și a înmormînta pe cei uciși. Caesar a trimis la lingoni soli cu scrisori prin care le cerea să nu dea helveților grîu, nici vreun alt ajutor; dacă îi vor ajuta, el îi va trata la fel ca pe helveți. După trei zile, Caesar pornește cu toate trupele în urmărirea helveților.

27 Acestia, constrînși de lipsa în care se aflau, au trimis la el soli ca să-i vorbească de supunere. Întîlnindu-l pe drum, solii s-au aruncat la picioarele lui și i-au cerut pace plîngînd. Caesar trimise helveților poruncă să-l aștepte în locul unde se găseau atunci; helveții s-au supus. Cînd a ajuns acolo, Caesar a cerut să i se predea ostatici, arme și sclavii care fuseseră la ei. O dată cu ivirea zorilor începe căutarea și strîngerea de arme, ostatici și sclavi fugari. În timpul acesta, vreo 6 000 de oa-

meni din tribul Verbigenus, fie că se temeau să nu fie trimiși la moarte după ce vor fi predat armele, fie că sperau să scape socotind că într-o mulțime atît de mare de prizonieri fuga lor avea să rămînă neobservată pentru un moment sau poate chiar să nu fie descoperită niciodată, au ieșit din tabăra helveților la căderea nopții și s-au îndreptat spre Rin, unde era granița cu germanii.

28 Cînd Caesar a aflat aceasta, a ordonat triburilor de pe teritoriile cărora trecuseră să-i caute și să-i aducă pe verbigeni înapoi dacă nu vor să fie socotiți și ei vinovați. Fugarii au fost aduși înapoi și tratați ca dușmani[87]. În ceea ce privește pe ceilalți, Caesar le-a primit capitularea, după ce au predat ostaticii, armele și pe dezertori. Helveții, tulingii și latobicii au primit ordinul sa se întoarcă în țările lor și să-și refacă orașele și satele pe care le incendiaseră. Întrucît, după ce-și distruseseră toată recolta, nu mai aveau acasă nimic cu ce să-și astîmpere foamea, Caesar a poruncit allobrogilor să le dea o anumită cantitate de grîu. El a făcut aceasta mai ales fiindcă nu voia ca ținutul părăsit de helveți să rămînă nelocuit, fiindcă se temea ca nu cumva, din cauza calității bune a solului, germanii, care locuiau dincolo de Rin, să-și părăsească țara și să se stabilească în țara helveților, devenind astfel vecini cu provincia Gallia și cu allobrogii. La cererea heduilor, Caesar a admis ca boiii, popor renumit prin vitejia lui, să se stabilească în țara heduilor. Astfel boiii au primit pămînt, iar după aceea au căpătat drepturi și libertăți egale cu ale heduilor.

29 În tabăra helveților s-au găsit niște tăbliță scrise cu litere grecești, care au fost aduse lui Caesar. Ele cuprindeau numărul și numele acelora care își părăsiseră țara și care erau în stare a purta arme; separat erau trecuți copiii, bătrînii și femeile. Erau 263 000 de helveți, 36 000 de tulingi, 14 000 de latobici, 23 000 de rauraci, 32 000 de boii; dintre aceștia, cam 92 000 puteau purta arme. În total erau aproape 368 000 de oameni[88]. Făcîndu-se un recensămînt potrivit ordinului dat de Caesar, s-a aflat că numărul celor care se înapoiaseră acasă era de 110 000[89].

30 După terminarea războiului cu helveții, reprezentanți din aproape întreaga Gallie, fruntași ai triburilor, au venit să-l felicite pe Caesar. Ei i-au spus că, „deși prin acest război Caesar a răzbunat vechile insulte aduse de helveți poporului roman[90], totuși cele întîmplate serveau tot atît de mult interesele Galliei ca și pe cele ale romanilor. Căci helveții își părăsiseră țara în plină înflorire numai pentru că aveau de gînd să pornească cu război împotriva întregii Galli, s-o supună, să se stabilească în cele mai prielnice și mai roditoare dintre numeroasele ținuturi ale Galliei și să impună celorlalte triburi să le plătească tribut". Apoi au cerut să li se fixeze, cu încuviințarea lui Caesar, o zi în care să se țină o adunare pe întreaga Gallie, căci, după ce vor fi căzut de acord cu toții, aveau să-i ceară anumite lucruri. Caesar își dădu consimțămîntul, iar ei fixară ziua adunării și se legară prin jurămînt să nu destăinuiască nimic din ceea ce se va discuta în ședință; numai persoanele care vor primi însărcinare din partea adunării vor putea face destăinuiri.

31 După ridicarea ședinței, aceiași fruntași care mai fuseseră o dată la Caesar s-au înapoiat la el și i-au cerut să le îngăduie să-i vorbească, fără martori și într-un loc retras, despre ceva care-i privea îndeaproape pe ei și pe toți ceilalți. Caesar a consimțit; atunci toți s-au aruncat plîngînd la picioarele lui și i-au spus: „Noi dorim tot atît de mult să rămînă secret ceea ce vom spune, pe cît ne străduim să obținem ceea ce vrem, căci dacă declarațiile noastre vor fi destăinuite vom fi expuși la cea mai cruntă pedeapsă". În numele tuturor a vorbit heduul Diviciacus, care a spus: „În întreaga Gallie[91] există două partide, dintre care unul are în frunte pe hedui, iar celălalt pe arverni[92]. De mai mulți ani, aceste partide se luptau cu înverșunare între ele pentru supremație. În cele din urmă, arvernii și sequanii au tocmit cu plată pe germani. La început au trecut Rinul vreo 15 000 de germani. După aceea, fiind atrași de fertilitatea pămîntului, de felul de viață și de bogățiile Galliei, acești barbari au început să vină în număr mai mare. Astăzi se află în Gallia vreo 120 000 de germani[93]. Noi, heduii, și clienții[94] noștri ne-am luptat de mai multe ori cu ei, dar am fost

înfrînţi şi am suferit o mare nenorocire, căci ne-am pierdut în lupte toată nobilimea, tot senatul[95] şi toată călărimea. Istoviţi de înfrîngeri, noi, care mai înainte aveam cea mai mare putere în Gallia datorită vitejiei noastre şi legăturilor de prietenie şi ospitalitate cu poporul roman, ne-am văzut siliţi să dăm sequanilor ca ostatici pe nobilii cei mai de frunte şi să jurăm în numele tribului că vom rămîne veşnic sub ascultarea şi stăpînirea sequanilor, că nu vom cere înapoi ostaticii şi că nu vom chema pe romani în ajutor. Eu am fost singurul care nu am putut fi determinat să jur şi să-mi dau copiii ostatici. Din această cauză a trebuit să fug din ţară şi am venit la Roma să cer ajutor de la senat, întrucît eram singurul care nu mă legasem nici prin jurămînt, nici prin ostatici.

Dar sequanilor învingători le-a mers mai rău decît heduilor învinşi, căci Ariovistus, regele germanilor, s-a aşezat pe teritoriul lor şi a ocupat o treime din ogoarele lor, care sînt cele mai bune din toată Gallia. Acum cere sequanilor să părăsească încă o treime din pămînturi, sub pretextul că cu cîteva luni mai înainte au venit la el 25 000 de haruzi[96], cărora trebuie să li se dea pămînt de locuit. S-ar putea întîmpla ca numai în cîţiva ani toţi gallii să fie alungaţi din Gallia şi toţi germanii să treacă Rinul; căci nu se poate compara nici solul Galliei cu solul Germaniei, nici felul de viaţă al gallilor cu cel al germanilor. De cînd a învins pe galli la Admagetobriga[97], Ariovistus stăpîneşte cu aroganţă şi cruzime, cere ca ostatici pe copiii tuturor nobililor, pe care, spre a servi de exemplu, îi supune la tot felul de chinuri ori de cîte ori nu se îndeplineşte ceva după voinţa sa şi la cel dintîi semn dat de el Este un om sălbatic, crud şi foarte cutezător; stăpînirea lui nu mai poate fi suportată multă vreme. Dacă nu vor găsi ajutor la tine, Caesar, şi la poporul roman, toţi gallii vor fi obligaţi să facă ce au făcut helveţii, adică să-şi părăsească ţara, să-şi caute alte locuinţe, alte pămînturi, departe de germani, şi să-şi încerce soarta, oricare ar fi ea. Dacă Ariovistus ar afla ce am vorbit aici, nu mai încape nici o îndoială că toţi ostaticii care sînt în mîinile lui ar fi supuşi celor mai grele pedepse. Tu însă, cu prestigiul tău personal şi al armatei romane,

precum și datorită victoriei tale recente și numelui poporului roman, ai putea împiedica trecerea unui număr mai mare de germani peste Rin și ai putea apăra toată Gallia împotriva silniciilor lui Ariovistus".

32 După ce Diviciacus și-a terminat discursul, toți cei care erau de față, cu ochii plini de lacrimi, au început să ceară ajutor de la Caesar. Acesta a observat că numai sequanii nu se manifestau la fel cu ceilalți și stăteau triști, cu capul plecat, cu privirile în pământ. Mirat, i-a întrebat de ce stau așa. Sequanii n-au răspuns nimic, ci au rămas tot triști și tăcuți. Caesar și-a repetat întrebarea de mai multe ori, dar n-a putut scoate de la ei nici un cuvînt. În cele din urmă răspunse tot heduul Diviciacus: „Soarta sequanilor este mai nenorocită și mai grea decît a celorlalți, pentru că ei sînt singurii care nu pot îndrăzni nici măcar în ascuns să se plîngă sau să ceară ajutor și pentru că, deși Ariovistus lipsește, se tem de cruzimea lui, ca și cum ar fi de față: celelalte neamuri au cel puțin posibilitatea de a fugi, pe cînd sequanii, care l-au primit pe Ariovistus pe pămîntul lor și ale căror orașe sînt toate în stăpînirea lui, trebuie să sufere tot felul de chinuri".

33 După ce a aflat toate aceste fapte, Caesar i-a liniștit pe galli și le-a făgăduit că se va îngriji de această chestiune. Le-a spus că trage mare nădejde că, datorită binefacerilor sale[98] și autorității pe care o avea asupra lui, să-l poată determina pe Ariovistus să pună capăt silniciilor. După ce și-a terminat discursul, a dizolvat adunarea. În afară de ceea ce aflase de la Diviciacus, multe motive îl mai îndemnau să se gîndească la această problemă și să se ocupe în mod deosebit de ea: în primul rînd faptul că-i vedea pe hedui, care primiseră de atîtea ori din partea senatului roman numele de frați, în sclavia și sub stăpînirea germanilor și că dăduseră ostatici lui Ariovistus și sequanilor; el socotea că acest lucru este o mare rușine pentru republică și pentru el însuși, dat fiind faptul că poporul roman ajunsese la o mare putere. În al doilea rînd, își dădea seama de pericolul pe care-l reprezenta pentru romani faptul că ger-

manii luaseră, încetul cu încetul, obiceiul să treacă Rinul și să vină în Gallia în număr mare; el considera că acești oameni sălbatici și barbari nu se vor putea stăpîni, după ce vor fi ocupat toată Gallia, să nu treacă în Provincia romană și de acolo să nu se îndrepte spre Italia, așa cum făcuseră mai înainte cimbrii și teutonii[99], mai ales că Provincia noastră este despărțită de sequani numai prin Ron. De aceea era de părere că trebuie să preîntîmpine cît mai repede această primejdie. De altfel, Ariovistus devenise atît de trufaș și de obraznic, încît nu mai putea fi suportat[100].

34 De aceea Caesar a găsit cu cale să trimită la Ariovistus soli ca să-i ceară să aleagă, pentru o întrevedere, un loc egal depărtat de cele două armate. Solii i-au spus că Caesar voia să trateze cu el chestiuni de cea mai mare importanță atît pentru treburile obștești, cît și pentru ei amîndoi. Ariovistus a răspuns: „Dacă eu aș fi avut nevoie de Caesar, m-aș fi dus la el; dacă Caesar vrea ceva de la mine, să vină el aici". A mai adăugat că nu îndrăznea să vină fără armată în ținuturile ocupate de Caesar, iar pentru a-și strînge o armată trebuie să facă mari cheltuieli și să depună multe eforturi. „De altfel — a continuat el — mă întreb ce caută Caesar și, în general, poporul roman în Gallia, pe care am cucerit-o în lupte și care îmi aparține?"

35 După ce a primit acest răspuns, Caesar trimite din nou soli la Ariovistus, însărcinați să-i comunice următoarele: „Pentru binefacerea atît de mare pe care ai primit-o din partea mea și a poporului roman, și anume aceea de a fi primit din partea senatului, în timpul consulatului meu[101], titlul de rege[102] și de prieten, n-ai putut să-ți exprimi altfel recunoștința față de mine și de poporul roman decît refuzînd să vii la întrevederea la care ai fost invitat și socotind că nu este necesar să discutăm împreună chestiuni de interes comun. De aceea îți pun în vedere următoarele: mai întîi să nu mai aduci de acum încolo în Gallia mase de oameni de peste Rin; în al doilea rînd, să dai înapoi ostaticii pe care i-ai luat de la hedui și să îngădui sequanilor să înapoieze, la

rîndul lor, heduilor ostaticii pe care i-au luat; în sfîrșit, să nu mai hărțuiești pe nedrept pe hedui și să nu mai pornești cu război împotriva lor și a aliaților lor. Dacă vei face așa, te vei bucura întotdeauna de bunăvoința și de prietenia mea și a poporului roman; în caz contrar, pe baza decretului senatului din timpul consulatului lui M. Messala și M. Piso, conform căruia oricine va guverna provincia Gallia va trebui să apere pe hedui și pe ceilalți prieteni ai poporului roman — în măsura în care aceasta nu dăuna intereselor republicii —, nu voi lăsa nepedepsite nedreptățile făcute heduilor[103].

36 La acestea Ariovistus a răspuns: „Există o lege a războiului după care învingătorii pot să poruncească după bunul lor plac învinșilor. Poporul roman obișnuiește să comande celor învinși nu după ordinele altuia, ci după bunul său plac. De vreme ce eu nu impun poporului roman felul în care trebuie să se folosească de dreptul său, nici poporul roman nu trebuie să mă împiedice în exercitarea drepturilor mele. Heduii au devenit tributarii mei deoarece au încercat soarta războiului, au pornit la luptă și au fost învinși. Sosirea ta, Caesar, a dus la micșorarea tributurilor pe care le primeam, ceea ce este o mare nedreptate. Heduilor nu le voi înapoia ostaticii; dacă vor respecta convențiile și vor plăti în fiecare an tributul, nu-i voi ataca fără motiv nici pe ei, nici pe aliații lor; dacă însă nu vor face aceasta, titlul de frați ai poporului roman nu le va fi de nici un folos.

La declarația ta, Caesar, că nu vei lăsa nepedepsite nedreptățile făcute heduilor, eu răspund că toți cei care s-au măsurat pînă acum cu mine au pierit. Dacă vrei, poți să mă ataci; vei avea ocazia să constați de ce vitejie sînt în stare germanii cei neînvinși și foarte încercați în lupte, care timp de 14 ani n-au intrat sub vreun acoperiș".

37 În momentul în care Caesar primea răspunsul lui Ariovistus, soseau și soli din partea heduilor și a treverilor[104]. Heduii se plîngeau că haruzii, care trecuseră de curînd în Gallia, le devastau teritoriul; totodată ei spu-

neau că nu pot obține pace de la Ariovistus, deși îi dăduseră ostatici. Treverii anunțau că luptătorii din 100 de sate de suebi[105] se stabiliseră pe malurile Rinului și că încercau să treacă fluviul; ei erau comandați de doi frați, Nasua și Cimberius. Adînc tulburat de aceste știri, Caesar a socotit că trebuie să se grăbească, căci dacă noul grup de suebi s-ar uni cu vechile trupe ale lui Ariovistus, romanii n-ar mai putea rezista așa ușor. De aceea, după ce a strîns provizii în cea mai mare grabă, a pornit în marș forțat împotriva lui Ariovistus.

38 După trei zile de marș, a primit știrea că Ariovistus, împreună cu toate trupele sale, se îndreaptă spre Vesontio[106], cel mai mare oraș întărit al sequanilor, cu gîndul să-l ocupe și că făcuse deja un drum de trei zile dincolo de granițele țării sale. Caesar socotea că trebuie să se ia toate măsurile pentru a împiedica ocuparea orașului. Acest oraș avea din belșug tot ceea ce era necesar pentru război și poziția sa geografică era atît de favorabilă, încît războiul putea fi prelungit multă vreme. Într-adevăr, fluviul Dubis[107] înconjură orașul ca și cum ar fi tras cu compasul; spațiul pe unde nu trece fluviul și care nu e mai lat de 1 600 de picioare este ocupat de un munte înalt, ale cărui poale sînt udate din două părți de fluviu. Un zid înconjură acest munte, făcînd din el o fortăreață, unindu-l în același timp cu orașul. Spre acest loc s-a îndreptat Caesar în marșuri forțate de zi și de noapte și, după ce a ocupat orașul, a așezat acolo o garnizoană.

39 Caesar s-a oprit cîteva zile la Vesontio pentru a se îngriji de aprovizionarea cu grîu și cu alte merinde. În timpul acesta, soldații noștri puneau întrebări galilor și negustătorilor, care spuneau că germanii sînt de statură foarte înaltă, iar curajul și îndemînarea lor în luptă sînt de necrezut. „Adesea — spuneau gallii — ne-am măsurat cu ei în luptă, dar n-am putut înfrunta nici măcar înfățișarea lor înspăimîntătoare și privirile lor străpungătoare". Auzind aceasta, întreaga armată a fost cuprinsă deodată de o frică atît de mare, încît mințile și inimile tuturor au fost adînc tulburate. Frica a

cuprins mai întîi pe tribunii militari[108], pe prefecţi[109] şi pe toţi cei care părăsiseră Roma şi urmaseră pe Caesar numai din prietenie, fără să aibă mare experienţă în război. Aceştia, pentru diferite motive care, spuneau ei, îi constrîngeau să plece, cereau lui Caesar permisiunea să se retragă. Unii, de ruşine şi pentru a nu fi bănuiţi de laşitate, rămîneau; totuşi, cîteodată nu puteau să se prefacă nepăsători şi să-şi stăpînească lacrimile; ascunşi în corturi, îşi jeleau soarta sau se tînguiau împreună cu prietenii de primejdia care îi ameninţa pe toţi. Peste tot în tabără se pecetluiau testamente. Vorbele şi spaima acestora tulburau încetul cu încetul chiar şi pe cei care aveau o mare experienţă militară: soldaţi, centurioni[110] şi ofiţeri de cavalerie. Aceia care voiau să pară mai curajoşi spuneau că nu se tem de duşman, ci de trecătorile prin care trebuiau să pătrundă, de pădurile întinse care îi despărţeau de Ariovistus şi de greutăţile pe care, probabil, le vor întîmpina în transportarea proviziilor. Unii mergeau pînă acolo încît îl înştiinţau pe Caesar că, atunci cînd le va porunci să părăsească tabăra şi să pornească la drum, soldaţii nu se vor supune, căci de teamă vor refuza să meargă mai departe.

40 Văzînd acestea, Caesar a convocat consiliul şi a chemat pe centurionii tuturor centuriilor, pe care mai întîi i-a mustrat foarte aspru pentru faptul că s-au crezut îndreptăţiţi să cerceteze unde şi în ce scop sînt duşi şi să-şi spună părerea în legătură cu această chestiune. „Sub consulatul meu — a spus Caesar — Ariovistus a căutat cu cea mai mare rîvnă prietenia poporului roman; de ce să vă închipuiţi că va renunţa cu atîta nesocotinţă la datoria lui? Eu sînt convins că, atunci cînd va cunoaşte cererile mele şi va vedea cît sînt de drepte, nu va respinge nici bunăvoinţa mea, nici pe cea a poporului roman. Să spunem că, împins de furie şi de nebunie, ar începe războiul. De ce să vă temeţi? De ce să pierdeţi nădejdea în vitejia voastră şi în prudenţa mea? Cu aceşti duşmani am mai avut de-a face o dată, pe vremea părinţilor noştri, cînd, în urma victoriei lui C. Marius asupra cimbrilor şi a teutonilor, armata romană a dobîndit o glorie tot atît de mare ca şi a comandan-

58—23

tului ei. Cu același dușman am mai avut de-a face mai de curînd în Italia, în timpul răscoalei sclavilor[111], care, oricum, erau ajutați de experiența și de disciplina pe care o deprinseseră de la noi. Din aceste exemple se poate vedea ce mare lucru este siguranța de sine, de vreme ce niște oameni de care ne-am temut fără motiv cîtva timp, atunci cînd erau prost înarmați, au fost învinși după aceea, cu toate că erau bine înarmați și fuseseră la început învingători. În sfîrșit, germanii sînt tot aceiași oameni cu care helveții s-au măsurat adesea, nu numai pe teritoriul lor, ci chiar și pe teritoriul german și pe care aproape întotdeauna i-au învins; totuși, helveții nu au putut rezista trupelor noastre. Aceia dintre voi care s-au lăsat impresionați de înfrîngerea și de fuga gallilor ar putea să descopere cauzele înfrîngerii dacă ar sta să se gîndească. Ei ar vedea că Ariovistus, care timp de mai multe luni a stat închis în tabără, în mijlocul mlaștinilor, fără să se expună atacurilor, i-a atacat pe neașteptate pe galli, care obosiți de durata prea mare a războiului, își pierduseră speranța că vor mai putea lupta și se împrăștiaseră; gallii au fost învinși mai mult datorită tacticii și vicleniei lui Ariovistus decît vitejiei germanilor. Dar, dacă această tactică a putut fi întrebuințată cu folos împotriva unor barbari lipsiți de experiență, în ceea ce privește armatele noastre însă nici chiar Ariovistus nu poate spera că se vor lăsa înșelate. Cei care pentru a-și ascunde lașitatea pretextează că sînt neliniștiți din pricina aprovizionării și a drumului greu sînt niște obraznici, căci au aerul sau că se îndoiesc că comandantul lor își poate face datoria, sau că-i arată ei ce trebuie să facă. Eu am grijă de aceste lucruri; sequanii, leucii[112] și lingonii ne dau grîu; pe ogoare, grînele sînt deja coapte; cît despre drumuri, voi înșivă vă veți putea da seama în scurt timp. Faptul că se spune că nu-mi veți da ascultare și nu veți pleca mai departe nu mă impresionează de loc. Eu știu că comandanții cărora soldații nu li s-au mai supus sau au fost părăsiți de soartă și au suferit înfrîngeri, sau, în urma descoperirii unei fapte urîte, s-a dovedit că sînt necinstiți. În ce mă privește pe mine însă, toată viața mea de pînă acum dovedește că sînt dez-

interesat, iar războiul cu helveții a arătat cît sînt de norocos. În consecință, voi face imediat ceea ce aveam de gînd să fac abia peste cîteva zile și voi ridica tabăra chiar în această noapte, în timpul străjii a patra, pentru a afla ce e mai important pentru soldați: onoarea și datoria sau frica? Chiar dacă, după toate cele ce am spus, nu mă va urma nimeni, eu totuși voi pleca, însoțit numai de legiunea a X-a, de care sînt sigur și care îmi va servi de cohortă pretoriană"[113]. Această legiune era cea la care ținea Caesar cel mai mult și în care avea cea mai mare încredere datorită vitejiei ei.

41 Această cuvîntare a produs o schimbare extraordinară în starea de spirit generală; ea a dat naștere la un mare entuziasm și la o mare poftă de luptă. Legiunea a X-a, cea dintîi, prin tribunii săi militari, i-a adus mulțumiri lui Caesar pentru părerea atît de bună pe care o avea despre ea și l-a asigurat că e gata de luptă. Apoi și soldații celorlalte legiuni s-au înțeles cu tribunii lor militari și cu centurionii primei cohorte să-i scuze în fața lui Caesar, spunîndu-i că „ei nu au șovăit și nu s-au temut niciodată și nu au crezut vreodată că au dreptul să-și dea părerea cu privire la conducerea războiului, ci au socotit totdeauna că aceasta privea numai pe general". Caesar a primit scuzele lor, apoi a plecat în timpul străjii a patra, așa cum spusese. La sfatul lui Diviciacus — galul în care avea cea mai mare încredere și pe care-l însărcinase cu cercetarea drumului —, Caesar a făcut un ocol de mai mult de 50 000 de pași pentru a putea duce armata într-un loc deschis. După șapte zile de marș neîntrerupt a aflat de la iscoade că trupele lui Ariovistus se aflau la 24 000 de pași de armata noastră[114].

42 Aflînd de sosirea lui Caesar, Ariovistus a trimis la el soli care i-au spus că, „fiindcă Caesar a venit la el, este gata să-i satisfacă cererea cu privire la consfătuire și nu vede nici o primejdie în asta". Caesar nu a respins propunerea; el socotea că Ariovistus revine la sentimente mai bune de vreme ce propunea el însuși ceea ce refuzase mai înainte cînd i s-a cerut. De ase-

menea, avea mare speranță că, avînd în vedere binefacerile atît de mari pe care le-a primit din partea sa și a poporului roman, Ariovistus va renunța la încăpățînarea lui cînd va cunoaște cererile lui Caesar.

Întrevederea a fost fixată pentru ziua a cincea. Pînă atunci a avut loc de mai multe ori un schimb de soli între cei doi comandanți. Ariovistus cerea lui Caesar să nu aducă infnateria la întrevedere, deoarece se temea să nu fie atras într-o cursă, și-i făcea cunoscut că el va veni numai cu condiția ca amîndoi să fie însoțiți doar de cavalerie.

Caesar nu voia ca, din cauza unui simplu pretext, convorbirea să nu mai aibă loc, iar pe de altă parte se temea să-și încredințeze viața cavaleriei gallilor. De aceea a găsit de cuviință că cel mai bun lucru este să ia caii de la toți călăreții galli și să-i dea soldaților legiunii a X-a, în care avea cea mai mare încredere, pentru ca în caz de nevoie să aibă o gardă cît mai devotată. Pe cînd se aducea la îndeplinire ordinul lui Caesar, unul dintre soldați spuse cu mult spirit: „Caesar face mai mult decît a promis; el a făgăduit să facă din soldații legiunii a X-a garda sa personală; acum, însă, face din ei cavaleri“[115].

43 Pe o cîmpie întinsă[116], la o distanță aproape egală de cele două tabere, se ridica o movilă de pămînt destul de înaltă. Aici s-au întîlnit cei doi comandanți, după cum se înțeleseseră. Caesar și-a lăsat la 200 de pași de movilă legiunea pe care o adusese călare. La o distanță egală s-au oprit și călăreții lui Ariovistus. Acesta a cerut ca întrevederea să aibă loc călare și fiecare din ei să vină însoțit de zece oameni. Cînd au ajuns la locul de întîlnire, Caesar și-a început cuvîntarea amintindu-i lui Ariovistus binefacerile pe care le primise din partea sa și a senatului roman, titlul de rege și de prieten pe care i-l acordase senatul și toate darurile bogate pe care le primise. I-a spus apoi: „Romanii obișnuiesc să acorde asemenea onoruri numai la puțini oameni și numai pentru servicii însemnate. Tu, Ariovistus, deși nu aveai nici dreptul, nici motive întemeiate să le ceri, le-ai primit, totuși, datorită bunăvoinței mele și a senatului“. De asemenea i-a mai arătat cît de vechi și cît de întemeiate

erau motivele de prietenie dintre romani și hedui, cît de numeroase și de onorabile erau hotărîrile pe care senatul le dăduse în cinstea heduilor și că aceștia au avut totdeauna hegemonia în Gallia[117], chiar înainte de a fi căutat prietenia romanilor. „Poporul roman este obișnuit nu numai să nu îngăduie ca prietenii și aliații săi să-și piardă din drepturi; el mai vrea ca influența, cinstea și considerația de care se bucură aceștia să crească. Într-adevăr, cine ar putea îngădui să li se smulgă ceea ce aduseseră cu ei legînd prietenie cu poporul roman?“ Apoi Caesar a repetat cererile cu care-i însărcinase pe trimiși, și anume: „Să nu mai faci război nici heduilor, nici aliaților lor; să dai înapoi ostaticii; dacă nu poți trimite acasă nici o parte din germani, cel puțin să nu mai îngădui altora să treacă fluviul Rin“.

44 La cererile lui Caesar, Ariovistus a răspuns doar în cîteva cuvinte; în schimb, a vorbit mult despre propriile lui merite. „Eu n-am trecut Rinul din proprie inițiativă — a spus el —, ci chemat și rugat de galli și numai marile recompense și speranța în alte cîștiguri m-au determinat să-mi părăsesc casa și rudele. Pămînturile pe care le stăpînesc în Gallia le-am primit chiar de la galli; aceștia mi-au dat ostatici de bunăvoie. Eu iau tribut în virtutea legilor războiului pe care învingătorii obișnuiesc să le impună învinșilor. Nu eu am venit cu război împotriva gallilor, ci gallii m-au atacat pe mine; toate triburile din Gallia au venit să mă împresoare și și-au așezat tabăra în fața mea, însă eu am respins și am înfrînt toate aceste trupe într-o singură luptă. Dacă vor să mai facă o încercare, eu sînt gata să mă lupt încă o dată; dacă vor pace, nu e drept să refuze să plătească un tribut pe care pînă atunci îl plătiseră de bunăvoie. Eu am căutat prietenia poporului roman în speranța că-mi va aduce cinste și foloase, nu pagube. Dacă, datorită poporului roman, gallii nu-mi vor mai plăti tribut și îmi vor fi luați supușii, voi renunța la prietenia lui tot atît de bucuros pe cît am căutat-o. Cît privește faptul că aduc în Gallia un mare număr de germani, asta o fac pentru a mă pune în siguranță și nu pentru a ataca pe galli; dovadă e faptul că nu am

venit decît fiindcă am fost chemat și că nu am atacat, ci m-am apărat. Eu am venit în Gallia înaintea romanilor. Niciodată pînă acum o armată romană nu a mai trecut granițele Provinciei Gallia. Iar tu, Caesar, ce vrei de la mine? De ce ai venit pe pămînturile mele? Această parte din Gallia este provincia mea, după cum partea cealaltă[118] este provincia romanilor, și, după cum nu trebuie să mi se îngăduie să năvălesc pe pămîntul vostru, tot așa nu este drept să mă tulburați în exercitarea drepturilor mele. Cît privește faptul că heduii au fost numiți frați de către senatul roman, nu sînt nici atît de neinstruit, nici atît de puțin informat încît să nu știu că heduii n-au dat ajutor romanilor în ultimul război cu allobrogii și că, la rîndul lor, n-au primit nici un ajutor din partea romanilor în luptele pe care le-au avut cu germanii și cu sequanii. Sînt silit să bănuiesc că, sub pretextul acestei prietenii, îți ții armata în Gallia numai pentru nimicirea mea. Dacă nu-ți vei retrage trupele și nu vei părăsi această regiune, te voi socoti dușman și nu prieten și, dacă te voi omorî, voi aduce bucurie multor nobili și fruntași romani[119]; știu aceasta chiar de la trimișii lor. Prin moartea ta aș putea cîștiga bunăvoința și prietenia tuturor acestora. Dacă însă te vei retrage și-mi vei lăsa liberă stăpînirea asupra Galliei, îți voi fi foarte recunoscător și te voi scuti de orice osteneală și primejdie, luîndu-mi asupra mea toate războaiele pe care ai voi să mi le încredințezi".

45 Caesar i-a vorbit mult de motivele care-l împiedicau să renunțe la cererile sale. „Nici eu, nici poporul roman — a spus el — nu avem obiceiul să părăsim pe niște aliați care ne aduc atîtea servicii. De altfel, nu cred că tu ai mai multe drepturi asupra Galliei decît poporul roman. Arvernii și rutenii[120] au fost înfrînți de Q. Fabius Maximus[121], dar poporul roman i-a iertat, nu le-a transformat țara în provincie și nu i-a impus la tribut. Dacă este vorba să se țină seama de vechime[122], puterea romană este cea mai îndreptățită în Gallia; dacă este vorba să se respecte hotărîrea senatului, Gallia trebuie să fie liberă, fiindcă senatul a vrut ca ea să-și păstreze legile, cu toate că a fost învinsă".

46 Pe cînd aveau loc aceste discuţii, Caesar primeşte ştirea că nişte călăreţi ai lui Ariovistus se apropiau de movilă şi se îndreptau spre armata noastră, asupra căreia aruncau pietre şi suliţe. Caesar a întrerupt atunci convorbirea, s-a dus la ai săi şi le-a poruncit să nu arunce nici o suliţă asupra duşmanilor. Căci, deşi îşi dădea seama că lupta unei legiuni de elită împotriva unor călăreţi nu va fi primejdioasă, totuşi nu voia să dea această luptă, pentru ca nu cumva, după înfrîngerea duşmanilor, să se spună că s-a folosit de întrevedere pentru a-i putea lua prin surprindere şi că şi-a călcat cuvîntul dat. Cînd s-a aflat în rîndul soldaţilor cît de cutezător s-a arătat Ariovistus în timpul convorbirii, cum a interzis el romanilor intrarea în Gallia şi cum discuţiile au fost întrerupte de atacul călăreţilor lui împotriva soldaţilor noştri, entuziasmul şi pofta de luptă a armatei au crescut şi mai mult.

47 A doua zi Ariovistus trimite soli la Caesar pentru a-i spune că „el dorea să continue discuţiile întrerupte şi-i cerea lui Caesar să fixeze o zi pentru o nouă întrevedere sau, dacă nu voia să vină, să-i trimită pe unul din legaţii săi". Caesar n-a găsit cu cale că trebuie să mai vină la o a doua întrevedere, cu atît mai mult cu cît în ajun germanii nu se putuseră stăpîni să nu arunce suliţe împotriva soldaţilor noştri. Dacă trimitea pe unul din locotenenţii săi însemna să-l expună unor mari primejdii din partea acestor barbari. I s-a părut că cel mai bun lucru este să-l trimită pe C. Valerius Procillus, fiul lui C. Valerius Caburus[123], un tînăr plin de curaj şi foarte instruit, al cărui tată primise din partea lui C. Valerius Flaccus[124] dreptul de cetăţean: era un om cinstit, cunoştea limba gallică, pe care Ariovistus o cunoştea bine fiindcă o folosea de multă vreme, şi germanii nu aveau nici un motiv să-i facă vreun rău. Împreună cu el trimise pe M. Metius, care fusese oaspetele lui Ariovistus. Caesar le-a dat sarcina să asculte ce spune Ariovistus şi să-i raporteze. Cînd i-a văzut în tabăra sa, Ariovistus a strigat tare în faţa întregii armate: „La ce aţi venit aici? Ca să spionaţi?" Ei au încercat să vorbească, dar i-a oprit şi i-a pus în lanţuri.

48 În aceeași zi, Ariovistus și-a mutat tabăra mai departe și s-a așezat la 6 000 de pași de tabăra lui Caesar, la poalele unui munte[125]. A doua zi a trecut cu trupele prin fața taberei lui Caesar și s-a așezat la 2 000 de pași dincolo de el[126], avînd intenția să-i taie aprovizionarea cu cereale și cu alte merinde care-i veneau din țara sequanilor și a heduilor. În fiecare din cele cinci zile care au urmat, Caesar și-a scos trupele în fața taberei și le-a ținut în linie de bătaie, pentru ca, în caz că Ariovistus ar fi vrut să dea lupta, prilejul să nu-i lipsească. În tot acest timp, Ariovistus și-a ținut infanteria în tabără, dînd, în schimb, lupte de cavalerie în fiecare zi. Forma de luptă în care germanii erau mai încercați era următoarea: erau 6 000 de călăreți și tot atîția pedestrași, cei mai iuți și mai curajoși, aleși unul cîte unul din toată armata de către fiecare călăreț, pentru siguranța sa personală. Căci pedestrașii însoțeau pe călăreți în luptă; călăreții se retrăgeau la ei. Dacă situația devenea gravă, pedestrașii intrau în luptă, înconjurînd și ocrotind pe călăreții grav răniți care căzuseră de pe cal. Dacă trebuia să se înainteze mai mult sau să se facă o retragere rapidă, erau atît de iuți, datorită exercițiilor pe care le făceau, încît fugeau alături de cai, ținîndu-se de coama lor.

49 Cînd Caesar a văzut că Ariovistus rămîne în tabără, ca să nu rămînă fără provizii mai multă vreme, a ales un loc pentru tabără cam la 600 de pași dincolo de poziția ocupată de germani și a venit acolo cu armata așezată în linie de bătaie pe trei rînduri. Apoi a poruncit ca primele două linii să rămînă sub arme, iar a treia să întărească tabăra. Acest loc era, așa cum s-a spus, cam la vreo 600 de pași de dușmani. Ariovistus a trimis acolo aproape 16 000 de oameni ușor înarmați, împreună cu toată cavaleria, pentru a speria pe soldații noștri și a-i împiedica de la lucru. Caesar n-a stăruit mai puțin în hotărîrile pe care le luase mai înainte: primele două linii trebuiau să respingă pe dușman, iar a treia să-și termine lucrările de întărire. După ce tabăra a fost fortificată, a lăsat acolo două legiuni și o parte din

trupele auxiliare și a adus înapoi în tabăra mare pe celelalte patru legiuni.

50 În ziua următoare, potrivit planului său, Caesar și-a scos trupele din amîndouă taberele și le-a așezat în linie de bătaie nu departe de tabăra cea mare, oferind astfel dușmanului prilejul de luptă. Cînd a văzut că nici atunci germanii nu-și fac apariția, pe la amiază și-a adus armata înapoi în tabără. Abia atunci Ariovistus și-a trimis o parte din trupe să asedieze tabăra cea mică. Amîndouă părțile au luptat cu înverșunare pînă seara. La apusul soarelui, Ariovistus și-a adus trupele înapoi în tabără, după ce ne provocaseră și primiseră, la rîndul lor, multe răni[127].

Întrebîndu-i pe prizonieri de ce Ariovistus nu voia să dea lupta hotărîtoare, Caesar a aflat că la germani exista obiceiul ca femeile lor să arate prin sorți și profeții[128] dacă este bine sau nu să se dea lupta; în momentul de față, ele spuneau că, potrivit voinței zeilor, germanii nu puteau învinge dacă dădeau lupta înainte de luna nouă.

51 A doua zi, Caesar a lăsat de strajă în fiecare tabără un număr de soldați care i s-a părut de ajuns și și-a așezat toate trupele auxiliare[129] în fața taberei celei mici și în ochii dușmanului. Fiindcă legiunile sale erau inferioare ca număr dușmanilor, se folosea de trupele auxiliare pentru a crea impresia că are un număr mare de soldați. El însuși a venit pînă aproape de tabăra dușmanilor cu armata aranjată în linie de bătaie pe trei rînduri. Abia atunci germanii, constrînși de nevoie, și-au scos trupele din tabără și le-au așezat pe neamuri la distanțe egale: harudi, marcomani[130], triboci[131], vangioni[132], nemeți[133], sedusi[134] și suebi. Pentru a tăia orice speranță de fugă, au înconjurat întreaga linie de bătaie cu care și căruțe. În aceste care și căruțe au pus femei, care, plîngînd și cu mîinile întinse, se rugau de cei care plecau la luptă să nu le lase să cadă în sclavia romanilor.

52 Caesar a pus în fruntea fiecărei legiuni cîte un locotenent și cîte un quaestor[135], pentru a servi de mar-

tor vitejiei fiecărui soldat în parte; el însuși a început lupta din aripa dreaptă, pentru că observase că în această parte linia dușmanilor era mai slabă. Cînd s-a dat semnalul, soldații noștri au năvălit cu atîta înverșunare asupra dușmanilor și aceștia s-au repezit atît de brusc și de iute în întîmpinarea lor, încît n-au mai avut spațiul necesar pentru a putea arunca lancea[136]. Atunci au părăsit aceste arme și s-au bătut cu săbiile. Dar germanii, potrivit obiceiului lor, și-au format iute falange și au susținut astfel atacul săbiilor. Dintre soldații noștri s-au găsit mai mulți care au sărit asupra falangei, au smuls dușmanilor scuturile din mînă și i-au lovit cu sabia de sus în jos. În timp ce aripa stîngă a dușmanilor fusese înfrîntă și pusă pe fugă, cea dreaptă ne copleșea cu numărul mare de soldați. Cînd a văzut aceasta, tînărul P. Crassus[137], care comanda cavaleria, deoarece era mai liber decît cei care se aflau în mijlocul luptei, a trimis linia a treia în ajutorul celor care se aflau în primejdie.

53 În felul acesta lupta a fost restabilită. Toți dușmanii au întors spatele și au luat-o la fugă; nu s-au oprit decît la Rin, la o distanță de 5 000 de pași de locul bătăliei. Acolo, foarte puțini, încrezîndu-se în forțele lor, s-au silit să treacă fluviul înot sau au scăpat cu ajutorul unor corăbii pe care le-au găsit. Printre aceștia a fost și Ariovistus, care a fugit cu o corabie mică pe care a găsit-o legată la țărm. Toți ceilalți au fost ajunși din urmă și măcelăriți de cavaleria noastră. Ariovistus avea două soții: una din neamul suebilor, pe care o luase cu el din patrie, alta din Noricum, pe care o luase de soție în Gallia, unde i-o trimisese regele Voccio, fratele ei. Amîndouă au pierit în acea fugă. Ariovistus a avut și două fiice: una dintre ele a fost ucisă, iar cealaltă prinsă. C. Valerius Procillus, pe care, în fuga lor, paznicii îl tîrau legat cu trei rînduri de lanțuri, a căzut chiar în mîinile lui Caesar, care urmărea pe dușmani cu cavaleria. Această întîmplare i-a produs lui Caesar o bucurie tot atît de mare ca și cea pricinuită de victorie; căci cel care fusese smuls din mîinile dușmanilor și pe care-l regăsise era omul cel mai demn

de stimă din toată provincia Gallia, prietenul şi oaspetele său, şi soarta, cruţîndu-l, voise să nu-i fie tulburată lui Caesar bucuria victoriei prin moartea lui Procillus. Acesta spunea că în prezenţa sa au fost consultaţi de trei ori sorţii pentru a se şti dacă trebuia să fie ars de viu imediat sau să fie lăsat pentru altă dată. datorită sorţilor, a rămas în viaţă.

De asemenea a fost găsit şi adus înapoi la Caesar şi M. Metius.

54 Cînd vestea despre această luptă a ajuns dincolo de Rin, suebii, care veniseră la ţărmul fluviului, au pornit-o înapoi spre casă; însă, cînd cei care locuiesc foarte aproape de Rin i-au văzut înfricoşaţi, au pornit în urmărirea lor şi au ucis o mare parte din ei. Într-o singură vară, Caesar a terminat două războaie mari; după aceasta el şi-a dus armata în tabăra de iarnă din ţara sequanilor ceva mai devreme decît o cerea anotimpul şi, lăsînd-o sub comanda lui Labienus, a plecat în Gallia Cisalpină pentru a ţine adunări[138].

CARTEA A II-A

1 În timp ce Caesar se afla în Gallia Cisalpină, iar legiunile erau în tabăra de iarnă, așa cum am arătat mai sus, au ajuns la el numeroase zvonuri și a fost informat și printr-o scrisoare din partea lui Labienus că toți belgii, despre care am arătat că ocupă a treia parte din Gallia, uneltesc împotriva poporului roman și își dau ostatici unii altora. Cauzele conspirației erau următoarele: în primul rînd se temeau ca nu cumva, după pacificarea Galliei[1], să ne ducem armata în țara lor, iar în al doilea rînd erau aţîţaţi de unii galli. O parte dintre aceștia, după cum nu voiseră ca germanii să mai rămînă multă vreme în Gallia, tot astfel nu doreau ca armata poporului roman să ierneze și să se stabilească în Gallia. Alții, din cauza nestatorniciei și ușurinței lor, năzuiau la o nouă conducere; în sfîrșit, unii îi aţîţau pe belgi deoarece, peste tot în Gallia, cei puternici și cei care aveau mijloace să-și ia oameni în solda lor căutau să vină la domnie, lucru pe care, sub stăpînirea romană, nu l-ar fi obținut ușor.

2 Tulburat de aceste știri și de scrisoare, Caesar recrutează două legiuni noi în Gallia Cisalpină și, la începutul verii, îl însărcinează pe locotenentul Q. Pedius să le ducă în Gallia Transalpină. El însuși pleacă la armată[2] îndată ce nutrețul a început să fie îmbelșugat. Însărcinează pe senoni[3] și pe ceilalți galli vecini cu belgii să afle și să-i aducă la cunoștință cele ce se petreceau la aceștia. Toți l-au informat că belgii recrutează trupe și își aduc armata într-un singur loc. Atunci, în sfîrșit, a socotit Caesar că trebuie să pornească imediat spre belgi, fără să mai șovăie. După ce s-a terminat aprovi-

zionarea cu grîne ridică tabăra și, după vreo 15 zile, ajunge la hotarele belgilor.

3 Sosind acolo pe neașteptate și mai repede decît ar fi crezut cineva, remii[4], care dintre toți belgii sînt cei mai apropiați de granițele Galliei[5], au trimis soli la el pe Iccius și Andocumborius, fruntașii tribului, ca să-i spună: „Noi, remii, ne punem sub ocrotirea și autoritatea poporului roman împreună cu tot avutul nostru. Noi nu ne-am înțeles cu ceilalți belgi și nici n-am conspirat împotriva poporului roman; sîntem gata să dăm ostatici, să ne supunem poruncilor, să vă primim în orașe și să vă ajutăm cu grîu și cu alte lucruri. Toți ceilalți belgi se află sub arme; chiar germanii, care locuiesc dincoace de Rin s-au aliat cu ei și furia tuturor acestora este atît de mare, încît nu i-am putut împiedica să se unească cu ei nici măcar pe suessioni[6], frații și rudele noastre de sînge, care au aceleași drepturi și legi și aceiași comandanți și magistrați ca și noi".

4 Întrebîndu-i ce triburi se aflau sub arme, cît de mari erau ele și de ce forțe militare dispuneau, Caesar a aflat următoarele: majoritatea belgilor se trag din germani, care odinioară trecuseră Rinul și, atrași de fertilitatea solului, alungaseră pe galli, vechii locuitori ai acelor ținuturi, și se stabiliseră acolo. Ei erau singurii care, pe vremea părinților noștri, atunci cînd toată Gallia era devastată, au împiedicat pe cimbri și teutoni să le invadeze teritoriul. Amintirea acestor fapte îi face să aibă o părere prea bună despre priceperea lor militară și să fie înfumurați. Remii spuneau că sînt foarte bine informați cu privire la numărul soldaților, deoarece, datorită legăturilor lor de sînge și de alianță, au putut afla cîți oameni făgăduise în adunare să dea fiecare trib belgic pentru acest război. Bellovacii[7] îi întreceau pe toți în ceea ce privește vitejia, influența și numărul. Ei puteau aduna 100 000 de oameni înarmați, din care promiteau să dea 60 000 de luptători de elită, pretinzînd însă să li se încredințeze conducerea generală a războiului. Suessionii erau vecinii remilor și aveau ținuturi foarte întinse și ogoare foarte roditoare. Încă în zilele

noastre au avut ca rege pe Diviciacus[8], cel mai puternic din toată Gallia, a cărui stăpînire se întindea nu numai asupra unei mari părți din aceste regiuni, ci și asupra Britanniei. Acum regele lor era Galba, căruia, datorită dreptății și prudenței lui, toți au fost de acord să i se încredințeze conducerea generală a războiului. Suessionii aveau 12 orașe și făgăduiau să dea 50 000 de soldați. Tot atîția făgăduiau să dea și nervii[9], care erau socotiți cei mai sălbatici dintre toți belgii și locuiau cel mai departe. Atrebații[10] făgăduiau 15 000, ambianii[11] 10 000, morinii[12] 25 000, menapii[13] 7 000, caleții[14] 10 000, veliocassii[15] și viromanduii[16] tot atîția. Remii socoteau că atuatucii[17] vor da 19 000, iar condrusii[18], eburonii[19], caeroesii[20], paemanii[21], care într-un cuvînt erau numiți toți germani, vor da cam 40 000 de oameni.

5 Caesar i-a rugat stăruitor pe remi să-i rămînă credincioși și, vorbindu-le prietenos, a poruncit să vină la el tot senatul[22] și să-i fie aduși ca ostatici copiii fruntașilor. Remii au îndeplinit toate aceste porunci la timpul hotărît. Apoi Caesar l-a îndemnat stăruitor pe Diviciacus heduul și i-a arătat cît este de important pentru republică și pentru salvarea comună[23] ca trupele dușmanilor să fie despărțite, pentru ca să nu fie nevoie să se lupte în același timp cu forțe atît de numeroase. Dușmanii ar putea fi despărțiți dacă heduii și-ar duce trupele în țara bellovacilor și ar începe să devasteze ogoarele acestora. După ce i-a făcut aceste recomandări, i-a dat drumul.

Cînd a văzut că toate trupele belgilor s-au unit și vin împotriva lui, cînd a aflat de la iscoadele pe care le trimisese și de la remi că dușmanii nu sînt departe, s-a grăbit să-și treacă armata peste fluviul Axona[24], care curge la hotarele remilor, și și-a așezat tabăra acolo. Așezîndu-se în acest loc, una din laturile taberei era apărată de malul fluviului, spatele trupelor lui Caesar era acoperit, iar remii și celelalte triburi puteau aduce provizii la el în siguranță. Peste Axona se afla un pod. Caesar așază acolo o garnizoană, iar pe malul stîng al fluviului lasă pe legatul său Q. Titurius Sabinus cu șase

cohorte, apoi ordonă să se întărească tabăra cu un val[25] înalt de 12 picioare și cu un șanț lat de 18 picioare.

6 La 8 000 de pași de lagăr se afla Bibrax[26], orașul remilor. În marșul lor, belgii l-au atacat cu atîta furie, încît cu greu a putut rezista în ziua aceea. Gallii, ca și belgii, folosesc următoarea tactică de atac împotriva orașelor. Toată armata împresoară zidurile orașului și aruncă din toate părțile cu pietre în ele, pînă ce apărătorii le părăsesc; apoi, formînd cu scuturile broasca țestoasă[27], se apropie de porți și dărîmă zidul săpîndu-i temelia. Acum lucrul acesta era ușor, căci atît de mulți erau cei care aruncau pietre și săgeți, încît nimeni nu putea rămîne pe zid. În oraș comanda remul Iccius, de neam nobil și cu cea mai mare trecere printre ai săi; el fusese unul dintre solii care veniseră la Caesar pentru pace. După ce noaptea a pus capăt asaltului, Iccius trimite lui Caesar știrea că „dacă nu va primi ajutor nu va mai putea rezista".

7 La miezul nopții, Caesar trimite numizi[28], arcași cretani[29] și prăștiași din insulele Baleare[30] în ajutorul asediaților, dîndu-le drept călăuză pe cei care aduseseră știrile de la Iccius. La sosirea lor, remii și-au recăpătat pofta de luptă și speranța că se vor putea apăra, iar dușmanii au pierdut speranța de a ocupa orașul. Și astfel, după ce au mai zăbovit puțin în împrejurimile orașului și după ce au prădat ogoarele remilor și au dat foc tuturor satelor și locuințelor la care au putut ajunge, s-au îndreptat cu toate trupele spre lagărul lui Caesar și și-au așezat tabăra la mai puțin de 2 000 de pași de el. Judecînd după fum și după focuri, această tabără se întindea în lățime pe o distanță mai mare de 8 000 de pași.

8 La început, avînd în vedere mulțimea dușmanilor și marea faimă a vitejiei lor, Caesar a hotărît să amîne lupta decisivă. Totuși, în fiecare zi încerca, în ciocniri de cavalerie, curajul dușmanilor și îndrăzneala soldaților noștri; el a constatat că ai noștri nu sînt inferiori dușmanilor. Terenul din fața taberei era potrivit pentru

așezarea armatei în linie de bătaie, deoarece colina pe care se afla tabăra și care se ridica puțin deasupra cîmpiei se întindea în lățime, în fața dușmanului, pe un spațiu pe care ar fi putut încăpea o armată așezată în linie de bătaie; de amîndouă părțile avea pante abrupte și, după ce forma în față un vîrf puțin înalt, cobora încet în cîmpie. Pe fiecare coastă a acestei coline, Caesar a pus să se sape un șanț de aproape 400 de pași, perpendicular pe linia de luptă; la capetele șanțurilor a înălțat redute, unde a pus mașini de război[31], pentru ca, după ce va fi așezat linia de bătaie, dușmanii, care erau atît de numeroși să nu ne poată împresura din flanc în timpul luptei. După aceea a lăsat în tabără cele două legiuni pe care le recrutase de curînd, pentru ca, în caz de nevoie, să le poată folosi ca rezerve, iar pe celelalte șase le-a așezat în linie de luptă în fața taberei. Dușmanii, la rîndul lor, și-au scos și ei trupele din tabără și le-au așezat în linie de bătaie.

9 Între armata noastră și cea a dușmanilor se afla o mică mlaștină. Dușmanii așteptau să vadă dacă nu cumva o vor trece soldații noștri; aceștia, la rîndul lor, erau înarmați, gata să se arunce asupra dușmanilor împotmoliți în mlaștină în cazul că ar fi încercat s-o treacă ei cei dintîi. În timpul acesta, între cele două armate se dădea o luptă de cavalerie. Lupta terminîndu-se în favoarea noastră și nici unul dintre adversari neîndrăznind să treacă primul mlaștina, Caesar și-a adus trupele înapoi în tabără. Imediat după aceasta, dușmanii, au plecat din acel loc și s-au îndreptat spre Axona, care, așa cum s-a mai arătat, curgea în spatele taberei noastre. Acolo, dînd peste vaduri, au încercat să-și treacă peste rîu o parte din trupe, cu intenția de a cuceri, dacă vor putea, reduta comandată de locotenentul Q. Titurius și de a tăia podul[32]; în caz că nu reușeau, intenționau să devasteze ogoarele remilor, care ne erau de mare folos în acest război și să ne taie aprovizionarea.

10 Caesar, informat de Titurius, trece peste pod toată cavaleria, pe numizii ușor înarmați[33], pe prăștiași și pe arcași, după care se îndreaptă spre dușmani[34]. În

acel loc s-a dat o luptă înverşunată. Ai noştri au atacat pe duşmanii împotmoliţi în fluviu şi au ucis un mare număr dintre ei. Cei rămaşi în viaţă, încercînd plini de îndrăzneală să treacă fluviul peste cadavre, au fost respinşi de ploaia de săgeţi; cei care trecuseră deja au fost înconjuraţi de cavalerie şi ucişi. Cînd belgii s-au văzut înşelaţi în speranţele lor de a cuceri oraşul Bibrax şi de a trece fluviul, cînd au văzut că ai noştri nu vor să înainteze pe un teren defavorabil pentru a da lupta şi cînd au început să ducă lipsă de provizii, au convocat adunarea şi au hotărît că cel mai bun lucru este să se întoarcă fiecare la casa lui şi să se adune toţi din toate părţile pentru a apăra pe cei al căror teritoriu va fi invadat mai întîi de romani; în felul acesta luptau pe pămîntul lor şi nu pe teritoriu străin şi se puteau folosi în acelaşi timp de rezervele de grîu de acasă. La aceasta i-a mai determinat şi faptul că Diviciacus şi heduii se apropiau de hotarele bellovacilor. Ei nu puteau fi convinşi să zăbovească mai mult timp şi să nu vină imediat în ajutorul alor lor.

11 După ce au luat această hotărîre au ieşit din tabără cu mare zgomot şi larmă în timpul străjii a doua[35], în dezordine şi fără o conducere stabilă, deoarece fiecare voia să fie în frunte pe drum şi se grăbea să ajungă acasă aşa de mult, încît graba lor semăna cu o fugă. Caesar, după ce a aflat aceasta de la iscoade, temîndu-se de o cursă, deoarece nu cunoştea încă motivul retragerii duşmanilor, şi-a reţinut infanteria şi cavaleria în tabără. În zorii zilei, iscoadele i-au confirmat că într-adevăr este vorba de o retragere. Atunci a trimis înainte toată cavaleria, pentru a ţine în loc ariergarda duşmană; în fruntea cavaleriei a pus pe legaţii Q. Pedius şi L. Aurunculeius Cota. Legatul T. Labienus a primit ordinul să-i urmeze împreună cu trei legiuni. Aceste trupe au atacat ariergarda duşmană, au urmărit-o pe o distanţă de mai multe mii de paşi şi au ucis un mare număr de fugari. Ultimele rînduri ale ariergărzii pe care le-au mai întîlnit s-au oprit şi au ţinut piept vitejeşte atacului soldaţilor noştri. Cei din faţă însă, care credeau că sînt departe de primejdie şi pe care nu-i ţinea în frîu nici

nevoia, nici autoritatea unui comandant, auzind strigătele, au rupt rîndurile și și-au căutat scăparea în fugă. În felul acesta, soldații noștri, fără să se expună vreunei primejdii, au ucis atîția dușmani cît le-a permis durata zilei; pe la apusul soarelui au încetat măcelul și s-au întors în tabără, așa după cum li se poruncise.

12 A doua zi, mai înainte ca dușmanii să-și vină în fire în urma loviturii primite, Caesar și-a dus armata în țara suessionilor, care erau vecini cu remii, și au ajuns după un marș forțat în orașul Noviodunum[36]. El a încercat să-l asedieze imediat, deoarece auzise că era fără apărători, dar, cu toate că aceștia erau puțini, nu l-a putut lua cu asalt din pricina lățimii șanțului și a înălțimii zidului. După ce și-a întărit tabăra, a dat ordin soldaților să împingă barăcile[37] și a început pregătirile necesare în vederea asediului. În timpul acesta, toți suessionii care fugiseră s-au regrupat și s-au adunat noaptea următoare în oraș. După ce barăcile au fost împinse repede spre oraș, după ce s-a ridicat o terasă[38] și s-au construit turnuri, impresionați de mărimea construcțiilor — lucru nemaivăzut și nemaiauzit pentru ei —, precum și de iuțeala cu care le-au făcut romanii, gallii trimit soli la Caesar pentru supunere. La rugămințile remilor, Caesar le cruță viața.

13 Caesar primește supunerea suessionilor, care îi dau ca ostatici pe fruntașii tribului și chiar pe cei doi fii ai regelui Galba și-i predau toate armele existente în oraș; apoi își duce armata împotriva bellovacilor. Aceștia își luaseră toate lucrurile și se retrăseseră în orașul Bratuspantium[39]. Pe cînd Caesar se afla cu armata cam la o distanță de 5 000 de pași, toți bătrînii, ieșind din oraș, întind mîinile spre el și caută să-i explice și prin cuvinte că se încredințează puterii lui și că nu vor lupta împotriva poporului roman. De asemenea, după ce Caesar s-a apropiat de oraș și și-a așezat tabăra în împrejurimile lui, femeile și copiii, de pe ziduri, cu mîinile întinse și deschise potrivit obiceiului lor, au cerut pace romanilor.

14 Pentru ei a intervenit Diviciacus, care, după retragerea belgilor, dăduse drumul trupelor heduilor și se întorsese la Caesar. „Bellovacii — a spus el — au fost totdeauna prietenii credincioși ai heduilor; numai aţîţaţi de șefii lor, care spuneau că Caesar îi transformase pe hedui în sclavi și că-i supunea la tot felul de tratamente nedemne și de insulte, s-au despărţit de hedui și au declarat război poporului roman. Aţîţătorii, văzînd cîtă nenorocire au adus cetăţii lor, au fugit în Britannia. Nu numai bellovacii, ci și noi, heduii, te rugăm să-i tratezi cu generozitatea și bunătatea ta binecunoscută. Dacă te vei purta astfel, vei mări autoritatea heduilor faţă de toţi belgii, care în mod obișnuit îi ajută cu trupe și bani în caz de război".

15 Caesar a spus că, din consideraţie pentru Diviciacus și pentru hedui, va primi supunerea bellovacilor și-i va cruţa. Totuși, dat fiind faptul că tribul lor se bucura de o mare autoritate printre belgi, întrecîndu-i pe toţi ca număr, a cerut 600 de ostatici. După ce i-au fost predaţi ostaticii și toate armele din oraș, s-a îndreptat spre ţara ambianilor, care s-au predat împreună cu toate bunurile lor. Vecinii ambianilor erau nervii. Caesar, informîndu-se despre firea și obiceiurile acestora, a aflat următoarele. Negustorii nu aveau voie să vină în ţara lor; nervii nu îngăduiau să se importe vin sau alte obiecte de lux, deoarece socoteau că acestea le-ar moleși sufletele și le-ar slăbi curajul. Erau oameni sălbatici și foarte curajoși; ei certau și învinuiau grav pe ceilalţi belgi pentru că s-au predat romanilor și au renunţat la curajul strămoșesc; declarau de asemenea că nu vor trimite soli la Caesar și nu vor accepta pacea sub nici o condiţie.

16 După un marș de trei zile prin ţara lor, Caesar a aflat de la prizonieri că fluviul Sabis[40] nu era la o distanţă mai mare de 10 000 de pași de tabăra sa[41]; pe malul celălalt al acestui fluviu, se așezaseră toţi nervii, așteptînd sosirea romanilor. Împreună cu ei se aflau vecinii lor, atrebaţii și viromanduii, pe care-i convinseseră să încerce soarta războiului. Nervii așteptau și trupele atuatucilor, care erau deja pe drum; femeile și

toţi cei care din cauza vîrstei lor nu puteau fi de nici un folos în luptă au fost adunaţi într-un loc care, din cauza mlaştinilor, era inaccesibil pentru o armată.

17 După ce a aflat aceste lucruri, Caesar a trimis înainte cercetaşi şi centurioni, ca să aleagă un loc potrivit pentru tabără. Mai mulţi belgi supuşi şi alţi galli îl urmau pe Caesar. Aşa cum s-a aflat mai tîrziu de la prizonieri, unii dintre ei, observînd ordinea obişnuită în care mergea armata noastră în cursul acestor zile, au trecut noaptea la nervi şi le-au arătat că între legiuni mergeau mari convoaie de bagaje[42] şi că, atunci cînd prima legiune va fi ajuns la locul taberei, celelalte se aflau la o mare distanţă; deci era foarte uşor s-o atace pe prima mai înainte ca soldaţii să-şi fi lăsat jos bagajele[43]; dacă această legiune ar fi alungată şi bagajele prădate, celelalte legiuni n-ar mai îndrăzni să reziste. În sprijinul sfatului celor care aduceau aceste ştiri venea şi faptul că nervii, fiind slabi în cavalerie (nici astăzi nu se interesează de aceasta; toată forţa lor constă în pedestrime), foloseau de mai multă vreme următorul sistem pentru a opri mai uşor cavaleria vecinilor dacă ar fi venit la ei să prade: tăiau de jos copaci tineri şi-i îndoiau. Aceştia creşteau în lături, dînd multe ramuri; printre ei răsăreau, bineînţeles, mărăcini şi tufişuri. Astfel, aceste garduri, asemănătoare unor ziduri, ofereau nişte întărituri, prin care nu puteai răzbate nici măcar cu privirea. Cum aceste obstacole împiedicau drumul armatei noastre, nervii au socotit că trebuie să urmeze sfatul pe care-l primiseră.

18 Poziţia locului pe care ai noştri îl aleseseră pentru tabără era aceasta: o colină, deopotrivă de povîrnită din vîrf, cobora pînă la fluviul Sabis, pe care l-am pomenit mai sus; în faţă şi paralel cu aceasta, de cealaltă parte a fluviului, se înălţa o altă colină cu o pantă asemănătoare, care în partea de jos era goală pe o distanţă de vreo 200 de paşi, în timp ce vîrful era acoperit cu păduri atît de dese, încît nici cu privirea n-ai fi putut pătrunde uşor. În aceste păduri stăteau ascunşi duşmanii; pe terenul gol, de-a lungul fluviului, se vedeau doar

cîteva avanposturi de călăreţi[44]. Adîncimea apei era de aproape trei picioare.

19 Caesar îşi trimisese înainte toată cavaleria, pe care o urma de aproape împreună cu toate trupele sale: acestea însă erau aşezate în altă ordine decît cea pe care belgii o destăinuiseră nervilor. Căci la apropierea duşmanului, potrivit obiceiului său, Caesar ducea în frunte şase legiuni fără bagaje[45]; după acestea veneau convoaiele cu bagaje ale întregii armate; în sfîrşit, două legiuni, cele care fuseseră recrutate mai de curînd[46], închideau coloana şi apărau convoaiele. Călăreţii noştri, împreună cu prăştiaşii şi arcaşii, au trecut fluviul şi au început lupta cu călărimea duşmanilor. Aceştia, rînd pe rînd, se retrăgeau în pădure la ai lor şi apăreau din nou pentru a-i ataca pe ai noştri, care, cînd duşmanii se retrăgeau, îndrăzneau să-i urmărească dincolo de terenul gol.

În timpul acesta, cele şase legiuni care veniseră primele, după ce şi-au împărţit munca[47], au început fortificarea taberei. Îndată ce duşmanii ascunşi în păduri, unde se aranjaseră în ordine de luptă, au văzut capul coloanei de bagaje ale armatei noastre (acesta era momentul pe care-l hotărîseră între ei pentru începerea luptei), îmbărbătîndu-se unul pe celălalt, s-au avîntat deodată cu toate trupele şi au dat atacul asupra călăreţilor noştri. După ce i-au respins cu uşurinţă şi i-au împrăştiat, au coborît spre fluviu cu o iuţeală de necrezut, astfel încît părea că aproape în acelaşi timp duşmanii se aflau şi în faţa pădurii, şi în fluviu, şi chiar lîngă noi. Apoi cu aceeaşi repeziciune s-au urcat pe colina din faţă şi au mers asupra taberei noastre şi a celor care erau ocupaţi cu lucrările de fortificaţii.

20 Caesar trebuia să facă totul în acelaşi timp: să poruncească să se înalţe steagul ca semn că toţi trebuie să alerge la arme şi să se sune din trompetă începutul luptei, să cheme înapoi de la lucru pe soldaţi, să trimită după cei care se depărtaseră puţin ca să caute materiale pentru întărituri, să aşeze trupele în linie de luptă, să vorbească soldaţilor, să dea semnalul de atac.

O mare parte din toate acestea nu puteau fi îndeplinite din cauza lipsei de timp și a apropierii dușmanului. În aceste împrejurări grele, două lucruri veneau în ajutorul lui Caesar: pe de o parte, cunoștințele militare și experiența soldaților, pe care le dobîndiseră în luptele anterioare, îi făceau să hotărască ei înșiși ce aveau de făcut, nu numai să aștepte ordinele altora, iar pe de altă parte ordinul dat de Caesar ca nici un legat să nu-și părăsească legiunile și lucrările mai înainte ca tabăra să fi fost întărită. Ținînd seama de apropierea dușmanilor și de iuțeala cu care înaintau, legații n-au mai așteptat, de data aceasta, ordinele lui Caesar, ci au luat ei înșiși măsurile care li se păreau potrivite.

21 Caesar, după ce a dat ordinele absolut necesare, a alergat să îmbărbăteze pe soldați acolo unde împrejurarea îi scotea în calea lui și a ajuns la legiunea a X-a. A vorbit puțin, mulțumindu-se să-i îndemne pe soldați să-și amintească de vechea lor vitejie, să nu-și piardă cumpătul și să facă față cu hotărîre atacului dușmanilor. Apoi, fiindcă dușmanul era doar la o aruncătură de suliță, a dat semnalul de începere a luptei. După aceea, ducîndu-se la aripa cealaltă pentru a rosti și aici cîteva cuvinte de îmbărbătare, i-a găsit pe soldați în plină luptă. Timpul era atît de scurt și dușmanii erau atît de nerăbdători să dea lupta, încît nu numai că n-a mai fost răgaz să ne așezăm insignele[48], dar nici măcar să ne punem coifurile[49] și să scoatem învelitorile de pe scuturi[50]. Ca să nu-și piardă timpul destinat luptei căutîndu-și unitatea, fiecare soldat s-a oprit la locul în care se întîmplase să ajungă venind de la lucru și lîngă primele steaguri pe care le-a văzut.

22 Armata se orînduise mai mult după cum o cereau natura terenului și nevoia momentului decît regulile tacticii; legiunile, despărțite una de cealaltă, țineau piept dușmanului fiecare în altă parte; gardurile (foarte dese), despre care am vorbit mai sus, împiedicau vederea. De aceea nu se puteau așeza rezerve în locuri bine delimitate, nu se putea aduce ajutor oriunde era nevoie și nu era cu putință să se împartă ordinele de către un singur

comandant. Astfel, în condiţii atît de neegale, şi soarta armelor trebuia să fie diferită.

23 Soldaţii legiunilor a IX-a şi a X-a s-au aşezat în aripa stîngă şi au aruncat sulițele. Atrebaţii, căci ei erau aceia care se aflau în faţa aripii stîngi a romanilor, istoviţi de răni şi cu sufletul la gură din cauza alergării obositoare, au fost repede respinşi de pe înălţime şi împinşi spre fluviu; în timp ce încercau să treacă fluviul, romanii, care îi urmăreau cu săbiile, au ucis o mare parte din ei. Ostaşii noştri n-au şovăit să treacă ei înşişi fluviul şi, înaintînd pe un teren nefavorabil, au pus pe fugă pe duşmanii care îşi refăcuseră rîndurile şi care începuseră din nou lupta. De asemenea, în altă parte a frontului[51], două legiuni, a XI-a şi a VIII-a, luptînd despărţite una de alta, au bătut pe viromandui, cu care se ciocniseră, strămutînd lupta de pe înălţime pe malul fluviului. Tabăra însă avea faţa şi latura stîngă aproape complet descoperite; în aripa dreaptă se aşezaseră legiunea a XII-a şi, nu departe de ea, legiunea a VII-a. Spre acest punct s-au îndreptat toţi nervii, în rînduri foarte strînse şi sub conducerea lui Boduognatus, comandantul lor suprem. O parte din ei au început să înconjure legiunile noastre dinspre flancul drept, iar altă parte s-a îndreptat spre înălţimea pe care era aşezată tabăra.

24 În acelaşi timp, călăreţii şi pedestraşii uşor înarmaţi care îi însoţiseră, fiind respinşi de duşmani în primul atac, aşa cum am arătat, s-au refugiat în tabără, unde au dat peste duşmani; atunci au luat-o la fugă în altă direcţie. Rîndaşii armatei[52] văzuseră de pe vîrful colinei, de la poarta decumană[53] a taberei, pe ai noştri trecînd victorioşi fluviul şi ieşind să prade; privind însă înapoi şi văzînd că duşmanii se află în tabăra noastră, au luat-o repede la fugă. În acelaşi timp, aceia dintre ei care veneau cu bagajele[54] strigau şi făceau zgomot şi fiecare apuca, înspăimîntat, în altă direcţie. Toate acestea au tulburat mult pe călăreţii treveri, a căror faimă de vitejie este unică printre galli şi pe care tribul lor îi trimisese lui Caesar ca trupe auxiliare.

Văzînd tabăra plină de o mulţime de duşmani, legiunile încolţite şi aproape înconjurate, rîndaşii, călăreţii, prăştiaşii şi numizii fugind în dezordine în toate părţile, treverii au considerat că situaţia noastră este desperată şi au plecat spre ţara lor, unde au adus ştirea că romanii au fost respinşi şi învinşi şi că duşmanii au pus mîna pe tabăra şi pe bagajele lor.

25 Caesar, după ce rostise în faţa legiunii a X-a o cuvîntare, a plecat spre aripa dreaptă. Acolo a găsit pe ai săi la grea cumpănă. Soldaţii legiunii a XII-a, îngrămădiţi în jurul steagurilor adunate într-un singur loc, se împiedicau unul pe altul în luptă. Toţi centurionii şi stegarul cohortei[55] a IV-a fuseseră ucişi; această cohortă pierduse şi un steag. Aproape toţi centurionii celorlalte cohorte fuseseră răniţi sau ucişi; printre ei se afla şi primipilul[56] P. Sextius Baculus, bărbat foarte viteaz, care era atît de istovit de mulţimea şi gravitatea rănilor pe care le primise, încît nu se mai putea ţine pe picioare. Ceilalţi obosiseră, şi unii din ariergardă, văzîndu-se părăsiţi, ieşeau din luptă ferindu-se de lovituri. Duşmanii continuau să urce din faţă şi să ameninţe amîndouă flancurile. Caesar, văzînd că situaţia era desperată şi că nu existau rezerve pentru a fi trimise în ajutor, a luat scutul de la un soldat din ariergardă (căci el venise fără scut), a înaintat pînă în primul rînd, a chemat pe centurioni pe nume, a îmbărbătat pe soldaţi şi le-a poruncit să înainteze şi să rărească rîndurile pentru a putea mînui mai uşor săbiile. Sosirea lui a redat soldaţilor speranţa şi le-a reînsufleţit curajul. În prezenţa comandantului suprem, fiecare dorea să-şi facă datoria cu sîrguinţă, chiar în mijlocul celor mai mari primejdii. Astfel, atacul duşmanilor a fost oprit într-o oarecare măsură.

26 Caesar, cînd a văzut că şi legiunea a VII-a, care se afla lîngă a XII-a, era încolţită de duşmani, a ordonat tribunilor militari să facă joncţiunea celor două legiuni şi, după ce vor fi executat o întoarcere completă, să înceapă atacul. După ce au executat această mişcare, soldaţii puteau să-şi vină unii altora în ajutor şi nu se mai temeau că vor fi înconjuraţi de duşmani pe la spate;

ei au început să reziste cu mai multă îndrăzneală și să lupte cu mai mult curaj.

În timpul acesta, dușmanii au zărit în vîrful colinei și pe soldații celor două legiuni care însoțeau, ca arier-gardă, convoaiele și care, aflînd de luptă, grăbiseră pasul; pe de altă parte, T. Labienus, care ocupase tabăra dușmanilor și văzuse de pe înălțime ce se petrecea în tabăra noastră, a trimis legiunea a X-a în ajutorul alor noștri. Soldații acestei legiuni, cînd au înțeles din fuga călăreților și a rîndașilor care era situația și în ce primejdie se aflau tabăra, legiunile și comandantul suprem, au făcut tot ce au putut ca să ajungă cît mai repede.

27 Sosirea lor a schimbat atît de mult situația, încît chiar aceia dintre noi care căzuseră istoviți de răni au început să lupte din nou, sprijinindu-se pe scuturi; rîndașii, deși erau neînarmați, văzînd spaima dușmanilor înarmați, s-au aruncat asupra lor, în timp ce călăreții luptau pretutindeni ca să șteargă rușinea fugii prin vitejii, întrecîndu-se cu legionarii. Dar dușmanii, cu toate că nu mai aveau nici o speranță de scăpare, au dat dovadă de un mare curaj: cînd cei din primul rînd cădeau, cei din rîndul următor se urcau pe cadavrele lor și continuau lupta; cînd și aceștia cădeau și cadavrele se îngrămădeau, supraviețuitorii trăgeau săgeți asupra noastră ca de pe o movilă și ne trimiteau înapoi sulițele pe care le opriseră din zbor. Astfel că trebuia să recunoști că niște oameni atît de viteji nu îndrăzniseră fără temei să treacă un fluviu foarte lat, să urce maluri foarte înalte și să pornească la asalt împotriva unei poziții foarte vitrege pentru ei: curajul lor micșorase aceste obstacole atît de grele[57].

28 În urma acestei lupte, ginta nervilor și numele lor au fost nimicite aproape în întregime. Cînd au aflat de această luptă, cei mai în vîrstă, care, după cum am spus[58], fuseseră puși la adăpost în estuare și între mlaștini împreună cu copiii și femeile au socotit că nimic nu mai putea opri pe învingători și scăpa pe învinși; de aceea, de comun acord cu supraviețuitorii, au trimis soli la Caesar și i s-au predat. Vorbind de nenorocirea lor, i-au arătat

că, din 600 de senatori, nu mai rămăseseră decît 3 și, din 60 000 de oameni în stare de a purta arme, abia dacă mai rămăseseră 500[59]. Caesar, vrînd să se arate plin de compătimire față de acești nenorociți care-i cereau mila, i-a cruțat cu cea mai mare grijă; i-a lăsat în posesiunea pămînturilor și a orașelor lor și a poruncit vecinilor să nu-i jignească sau să le aducă vreo pagubă.

29 Atuatucii, despre care am vorbit mai înainte, veneau cu toate trupele lor în ajutorul nervilor; aflînd însă de această luptă, s-au întors acasă și, părăsindu-și orașele și fortificațiile, și-au strîns toate lucrurile într-o singură cetate, bine întărită de la natură[60]. Cetatea era înconjurată din toate părțile de stînci foarte înalte și domina împrejurimile; într-o singură parte exista un drum accesibil, în pantă ușoară, care nu era mai lat de 200 de picioare. Atuatucii întăriseră acest punct cu un zid dublu foarte înalt, pe care așezau acum blocuri de stîncă foarte grele și grinzi ascuțite la vîrf. Acest neam se trăgea din cimbrii și teutonii care[61], pe cînd se îndreptau spre Provincia noastră și spre Italia, lăsaseră pe malul stîng al Rinului animalele și bagajele pe care nu le puteau duce cu ei și 6 000 de oameni pentru a le păzi. Aceștia, după nimicirea cimbrilor și a teutonilor, au fost multă vreme hărțuiți de vecinii lor, fie că erau atacați, fie că atacau ei înșiși; în cele din urmă au făcut pace și, de comun acord cu toți, s-au stabilit în acest loc.

30 După sosirea armatei noastre, la început, năvăleau adesea afară din cetate și dădeau mici lupte cu soldații noștri. Mai tîrziu însă, cînd i-am înconjurat cu o linie de fortificații avînd o circumferință de 15 000 de picioare și numeroase redute, au rămas în cetate. Cînd, după ce am împins barăcile, am înălțat terase și ne-au văzut construind un turn departe de ei, au început să rîdă de pe zid și să ne arunce insulte: „Ce rost are să se construiască la o asemenea distanță o mașină atît de mare? Ce brațe, ce puteri au niște oameni de o statură așa de mică (căci, în general, în ochii gallilor, statura noastră mică în comparație cu mărimea corpurilor lor este un obiect de dis-

preţ) de-şi închipuie că pot să aşeze pe zid un turn de asemenea greutate?"

31 Văzînd însă că turnul se mişcă şi se apropie de ziduri, înspăimîntaţi de această privelişte nouă şi neobişnuită, au trimis soli la Caesar pentru pace. Aceştia au vorbit cam în felul următor: „Sîntem convinşi că voi sînteţi ajutaţi în război de o divinitate, căci altfel cum aţi putea pune în mişcare atît de repede nişte maşini atît de mari? Noi ne predăm puterii voastre împreună cu întreg avutul nostru. Avem însă o singură cerere, o singură rugăminte: dacă tu, Caesar, potrivit clemenţei şi bunătăţii tale binecunoscute despre care am auzit vorbindu-se, vei hotărî să ne cruţi viaţa nouă, atuatucilor, te-am ruga să nu ne iei armele. Aproape toţi vecinii ne duşmănesc şi ne pizmuiesc pentru vitejia noastră; dacă vom preda armele, nu ne vom putea apăra împotriva lor. Dacă soarta a vrut aşa cu noi, preferăm să suferim orice din partea romanilor decît să murim în chinuri de mîna celor cărora obişnuiam să le poruncim".

32 La acestea, Caesar a răspuns: „Dacă vă veţi preda mai înainte ca berbecul să atingă zidul, vă voi cruţa cetatea nu pentru că aţi merita-o, ci pentru că aşa stă în obiceiul meu; nu poate fi însă vorba de capitulare dacă nu veţi preda armele. Mă voi purta aşa cum m-am purtat faţă de nervi şi voi porunci vecinilor voştri să nu pricinuiască vreo supărare supuşilor poporului roman". Solii au anunţat aceasta atuatucilor, care au declarat că se supun. Atît de multe arme au fost aruncate de pe zid în şanţul din faţa oraşului, încît formaseră grămezi care egalau aproape înălţimea zidului şi a parapetului; totuşi, aşa cum s-a observat mai tîrziu, asediaţii ascunseseră şi ascunseseră în cetate cam o treime din arme. După aceea au deschis porţile şi au petrecut o zi liniştită.

33 Spre seară, Caesar a dat ordin să se închidă porţile şi soldaţii să iasă din cetate, pentru ca nu cumva în timpul nopţii locuitorii să sufere vreun neajuns din partea soldaţilor. Atuatucii sperau că, după ce se vor fi supus, noi ne vom retrage garnizoanele sau, cel puţin,

vom slăbi paza; de aceea, după ce s-au înțeles mai înainte între ei, așa cum s-a aflat mai tîrziu, au ieșit deodată, în timpul străjii a treia, cu toate trupele din cetate, pe acolo pe unde urcușul spre fortificațiile noastre părea mai ușor. Unii dintre ei și-au luat armele pe care le opriseră și le ascunseseră, alții scuturi făcute din scoarță de copac sau din nuiele împletite, pe care, constrînși de lipsa de timp, le-au îmbrăcat imediat în piei. Potrivit ordinelor date de Caesar mai înainte, s-a dat grabnic alarma prin focuri aprinse și soldații din redutele vecine au alergat spre punctul amenințat. Dușmanii au luptat cu înverșunarea cu care trebuiau să lupte niște viteji într-o împrejurare grea cînd nu-și mai puteau pune nădejdea de salvare decît în vitejia lor, avînd de luptat într-un loc neprielnic și împotriva unor dușmani care aruncau săgeți de pe parapet și de pe turnuri. Au fost uciși cam 4 000 de oameni; ceilalți au fost împinși înapoi în cetate. A doua zi, soldații noștri, sfărîmînd porțile, pe care nu le apăra nimeni, au pătruns în cetate și Caesar a vîndut la mezat tot ce se găsea acolo. Cumpărătorii l-au informat că erau 53 000 de capete[62].

34 Tot în vremea asta, Caesar a fost înștiințat de P. Crassus, pe care îl trimisese cu o legiune la veneți[63], unelli, osismi, coriosoliți, esuvi, aulerci, redoni, neamuri maritime care locuiesc lîngă ocean, că toate acele neamuri au fost supuse puterii poporului roman.

35 În urma acestor acțiuni, toată Gallia a fost pacificată. Războiul acesta a avut un răsunet atît de mare printre barbari, încît popoarele care locuiau dincolo de Rin au trimis soli la Caesar ca să-i promită că-i vor da ostatici și vor face tot ce le va porunci. Deoarece se grăbea să plece în Italia și Illyricum[64], Caesar a spus solilor să revină la începutul verii următoare. Apoi și-a dus legiunile în taberele de iarnă din ținuturile carnuților[65], andilor[66], turonilor[67] și ale celorlalte neamuri din apropierea locurilor unde se dăduseră luptele, după care a plecat spre Italia. Pentru aceste succese, s-au decretat, în urma scrisorilor lui Caesar, 15 zile de rugăciuni publice[68], ceea ce nu se mai întîmplase niciodată pînă atunci.

CARTEA A III-A

74—92

1 Plecînd în Italia, Caesar a trimis pe Servius Galba cu legiunea a XII-a și o parte din cavalerie în ținutul nantuaților, veragrilor și al sedunilor[1], care se întinde de la hotarele allobrogilor, lacul Lemannus și fluviul Ron pînă la vîrfurile cele mai înalte ale Alpilor[2]. Motivul pentru care l-a trimis a fost dorința de a deschide drum prin Alpi, pe care, pînă atunci, negustorii nu-i puteau trece decît cu mari riscuri și plătind taxe mari. Lui Galba i-a dat voie să-și așeze în această regiune tabăra pentru iernat dacă va socoti necesar.

După cîteva lupte victorioase și după cucerirea mai multor fortărețe, Galba a primit din toate părțile soli și ostatici și a încheiat pace; apoi a hotărît să lase două cohorte în ținutul nantuaților și el însuși să ierneze, împreună cu celelalte cohorte ale legiunii sale, într-un sat al veragrilor, numit Octodurus[3]. Acest sat, așezat într-o vale strîmtă lîngă care se află o cîmpie, este înconjurat din toate părțile de munți foarte înalți. Un rîu[4] desparte satul în două; Galba a lăsat locuitorilor, pentru iernat, o parte din sat, iar pe cealaltă, după ce a evacuat-o, a dat-o cohortelor sale și a întărit-o cu un meterez și cu un șanț.

2 Trecuseră mai multe zile de cînd iernau și Galba poruncise să se aducă acolo grîu, cînd deodată iscoadele îl informează că în timpul nopții toți gallii au părăsit partea din sat care le fusese lăsată și că munții care o dominau erau ocupați de o foarte mare mulțime de seduni și de veragri.

Gallii luaseră hotărîrea să reînceapă războiul și să nimicească legiunea, din mai multe motive: în primul

rînd, din cauza numărului mic de soldaţi, dispreţuiau această legiune, care mai era şi necompletă, deoarece îi fuseseră luate două cohorte şi mai mulţi oameni izolaţi care fuseseră trimişi după provizii. În al doilea rînd, credeau că, din cauza terenului neprielnic, atunci cînd vor alerga din munţi în vale şi vor arunca suliţele, legiunea nu va putea rezista nici chiar primului lor atac. La acestea se mai adăuga durerea de a-şi fi văzut copiii luaţi ca ostatici şi convingerea că romanii încercau să ocupe culmile Alpilor nu numai pentru a avea drum liber, ci şi pentru a lua în stăpînire definitivă şi a alipi aceste ţinuturi la Provincia lor, cu care erau vecine.

3 Tabăra de iarnă şi lucrările de întărire nu fuseseră complet terminate, iar aprovizionarea cu grîu era insuficientă, fiindcă, după supunerea gallilor şi după primirea ostaticilor, Galba crezuse că nu mai trebuia să se teamă de război. De aceea, după primirea acestor ştiri, el a convocat în grabă consiliul de război[5] şi i-a cerut părerea. Deoarece primejdia era atît de mare şi de neaşteptată, cum aproape toate înălţimile erau pline de o mulţime de oameni înarmaţi şi cum, din cauză că drumurile erau tăiate, nu puteau primi ajutoare şi aduce provizii, aproape se pierduse nădejdea în salvare; în consiliu, unii au fost de părere să părăsească bagajele şi să încerce să se salveze, făcînd o ieşire pe acelaşi drum pe care veniseră. Totuşi, majoritatea a hotărît să nu se ia aceste măsuri decît într-un caz extrem, iar pînă atunci să se vadă ce întorsătură vor lua lucrurile şi să se apere tabăra.

4 După un scurt interval de timp, în care ai noştri abia au avut răgazul să ia măsurile necesare şi să aducă la îndeplinire hotărîrile luate, duşmanii — la un semnal dat — au început să alerge din toate părţile şi să arunce pietre şi suliţe împotriva meterezului. La început, ai noştri, fiind cu puterile întregi, au rezistat vitejeşte şi suliţele[6] lor, aruncate de la înălţîmea meterezului, nu au dat greş. Ori de cîte ori o parte a taberei, părăsită de apărători, părea ameninţată, alergau într-acolo în ajutor. Erau însă inferiori, prin faptul că duşmanii, cînd oboseau din cauza duratei prea mari a luptei, se retrăgeau şi în

locul lor veneau trupe proaspete, pe cînd ai noştri nu puteau face acelaşi lucru din cauză că erau puţini: nu numai că cei obosiţi nu puteau ieşi din luptă, dar nici măcar răniţii nu-şi puteau părăsi posturile pentru a se restabili.

5 Trecuseră deja şase ceasuri de cînd se luptau fără întrerupere şi ai noştri începuseră să-şi piardă puterile şi să rămînă fără suliţe. Duşmanii ameninţau cu mai multă înverşunare şi, cum trupele noastre slăbeau, începuseră să distrugă fortificaţiile şi să umple şanţurile. Situaţia era extrem de gravă[7], cînd P. Sextius Baculus, centurion primipil, despre care am spus că fusese acoperit de răni în lupta împotriva nervilor, şi C. Volusenus, tribun militar, om de o mare înţelepciune şi de un mare curaj, vin repede la Galba şi-i spun că există o singură speranţă: să încerce o ieşire, ultimul lor mijloc de scăpare. Galba convoacă pe centurioni şi aduce la cunoştinţă soldaţilor că trebuie să întrerupă lupta pentru un moment; se vor mărgini să se apere împotriva suliţelor duşmane şi să se refacă după oboseala prin care au trecut; apoi, cînd se va da semnalul, vor ieşi din tabără şi-şi vor pune speranţa numai în vitejia lor.

6 Soldaţii execută ordinele primite şi, năvălind deodată pe toate porţile, nu lasă duşmanilor răgazul să-şi dea seama ce se întîmplă şi să se regrupeze. Astfel, soarta luptei se schimbă şi trupele noastre înconjură din toate părţile pe cei care speraseră că vor pune mîna pe tabără şi-i măcelăresc. Din cei peste 30 000 de oameni cîţi se ştia că veniseră să atace tabăra, mai mult de o treime au fost ucişi; ceilalţi, înspăimîntaţi, au fost puşi pe fugă şi nu li s-a îngăduit nici măcar să se oprească pe înălţimi. Astfel, după ce au împrăştiat trupele duşmanilor şi le-au silit să arunce armele, s-au retras în tabără înăuntrul întăriturilor.

După această luptă, Galba nu mai voia să încerce norocul; amintindu-şi că venise în tabăra de iarnă cu alt scop, găsindu-se în faţa unor împrejurări neprevăzute şi fiind neliniştit mai ales din pricina lipsei de provizii, el a pus a doua zi să se dea foc la toate casele din acel

sat şi a pornit spre Provincie. Fără să mai fie oprit în marşul său de vreun duşman, şi-a dus legiunea teafără în ţara nantuaţilor şi apoi în cea a allobrogilor, unde a iernat.

7 În urma acestor evenimente, Caesar avea toate motivele să creadă că Gallia a fost pacificată: belgii fuseseră înfrînţi, germanii alungaţi, iar sedunii fuseseră învinşi în Alpi[8]. De aceea, la începutul iernii, a plecat în Illyricum, deoarece dorea să viziteze şi populaţiile de acolo şi să le cunoască ţinutul. Deodată în Gallia izbucneşte războiul. Cauza a fost următoarea. Tînărul P. Crassus, împreună cu legiunea a VII-a, îşi aşezase tabăra de iarnă în ţara andilor; el era cel mai aproape de ţărmul oceanului[9]. Deoarece în această regiune era lipsă de grîu, a trimis mai mulţi prefecţi şi tribuni militari la popoarele vecine pentru a cere grîu; dintre aceştia, T. Terrasidius a fost trimis la esuvi, M. Trebius Gallus la coriosoliţi, iar Q. Velanius şi T. Sillius la veneţi[10].

8 Veneţii sînt cei mai puternici de pe toată coasta acestei regiuni maritime; ei au corăbiile cele mai multe, cu care navighează în mod obişnuit spre Britannia, întrecîndu-i pe ceilalţi prin cunoştinţele şi experienţa lor. Deoarece ţărmul, izbit de o mare deschisă şi furioasă, are puţine porturi, iar acestea sînt în stăpînirea veneţilor, aproape toţi cei care navighează în mod obişnuit pe această mare le plătesc tribut. Veneţii cei dintîi au reţinut pe Sillius şi pe Velanius, crezînd că astfel îşi vor putea căpăta înapoi ostaticii pe care-i dăduseră lui Crassus. Urmînd exemplul veneţilor, căci hotărîrile gallilor sînt repezi şi neaşteptate, triburile vecine reţin din aceleaşi motive pe Trebius şi pe Terrasidius şi, trimiţîndu-şi în grabă soli, jură, prin mijlocirea conducătorilor, să nu acţioneze decît potrivit unei înţelegeri comune şi să suporte cu toţii urmările faptelor lor, oricare ar fi. Apoi îndeamnă cu stăruinţă celelalte cetăţi să prefere să-şi păstreze libertatea primită de la strămoşi decît să sufere robia romană. Toţi locuitorii de pe coastă şi-au însuşit imediat părerea acestora şi au trimis o delegaţie comună

la P. Crassus ca să-i ceară să le înapoieze ostaticii dacă vrea să-şi primească înapoi pe ai săi.

9 Informat de către Crassus despre aceste stări de lucruri, Caesar ordonă ca, pînă la sosirea sa, căci se afla departe, să se construiască corăbii lungi pe fluviul Liger[11], care se varsă în ocean, să se ia vîslaşi din Provincie şi să se angajeze corăbieri şi cîrmaci. Aceste ordine sînt repede aduse la îndeplinire şi Caesar însuşi, îndată ce i-a permis anotimpul, s-a îndreptat spre armată. Cînd au auzit de sosirea lui, veneţii, ca şi celelalte neamuri, dîndu-şi seama de gravitatea faptei lor — reţinuseră şi puseseră în lanţuri nişte soli al căror titlu fusese totdeauna considerat de toate popoarele sacru şi inviolabil —, încep să se pregătească de război potrivit cu mărimea primejdiei şi să se îngrijească mai ales de cele necesare pentru întreţinerea flotei. Speranţele lor erau cu atît mai mari, cu cît natura ţinutului le dădea mai multă siguranţă. Ei ştiau că pe uscat drumurile erau întrerupte de prundişuri şi că navigaţia va fi grea pentru noi din cauză că nu cunoaştem regiunea şi că nu existau decît cîteva porturi; de asemenea sperau că armatele noastre nu vor putea rămîne mult timp la ei din cauza lipsei de grîu. Mai mult încă: chiar dacă toate s-ar întîmpla contrar aşteptărilor lor, ei aveau, totuşi, o flotă mai puternică, în timp ce romanii n-aveau decît cîteva corăbii şi nu cunoşteau vadurile, porturile şi insulele ţinutului unde aveau să lupte. În sfîrşit, ştiau că alta este navigaţia pe o mare închisă şi alta este navigaţia pe un ocean imens şi deschis. După ce au luat măsurile de mai sus, îşi întăresc cetăţile, transportă acolo recolta de pe cîmp şi strîng cît pot mai multe corăbii în Veneţia, unde era sigur că Caesar va începe lupta. Pentru acest război se aliază cu osismii, lexovii[12], namneţii, ambiliaţii[13], morinii, diablinţii[14] şi menapii şi cer ajutoare din Britannia, care este situată în faţa acestor regiuni.

10 Am arătat mai sus ce greutăţi prezenta acest război. Totuşi, mai multe motive îl îndemnau pe Caesar să-l întreprindă: ofensa adusă prin arestarea unor cavaleri romani[15], revolta care a avut loc după supunere, trădarea

în ciuda faptului că fuseseră daţi ostatici, răzvrătirea atîtor cetăţi şi mai ales teama ca nu cumva, lăsînd nepedepsite aceste insulte, şi celelalte popoare să creadă că-şi pot îngădui să facă la fel. Astfel, văzînd că aproape toţi gallii năzuiesc la schimbări şi sînt uşor de aţîţat la război, ştiind apoi că e în firea tuturor oamenilor să iubească libertatea şi să urască sclavia, a socotit că trebuie să-şi împartă armata şi s-o risipească pe o întindere mai mare mai înainte de a se alătura şi alte neamuri la coaliţie[16].

11 Aşadar, trimite pe legatul T. Labienus cu cavaleria la treveri, care locuiesc în apropierea Rinului. El îi dă sarcina să se ducă la remi şi la ceilalţi belgi şi să-i ţină în ascultare; de asemenea îi porunceşte să-i oprească pe germani, despre care se spunea că fuseseră chemaţi în ajutor de către galli, dacă ar încerca să forţeze trecerea fluviului cu corăbiile. Lui P. Crassus îi porunceşte să plece în Aquitania cu 12 cohorte legionare şi cu un mare număr de călăreţi, pentru a-i opri pe aquitani să trimită ajutoare gallilor şi a împiedica unirea acestor popoare atît de mari. Pe legatul Q. Titurius Sabinus îl trimite cu trei legiuni în ţinutul unellilor, coriosoliţilor şi al lexovilor, pentru a-i ţine despărţiţi unii de alţii. Tînărului D. Brutus[17] îi încredinţează comanda flotei şi a vaselor gallice pe care le adunase de la pictoni[18], santoni şi de la celelalte neamuri pacificate şi-i porunceşte să plece cît mai repede împotriva veneţilor. El însuşi se îndreaptă într-acolo cu pedestrimea.

12 Poziţia oraşelor venete este, în general, aceasta: sînt situate la extremitatea unor limbi de pămînt sau a unor promontorii, astfel încît nu se poate ajunge la ele nici cu piciorul, din cauza fluxului iscat din largul mării, care are loc în mod regulat la 12 ore o dată, nici cu corăbiile, căci în timpul refluxului acestea s-ar avaria în vaduri. Astfel, două obstacole împiedicau asedierea oraşelor. Şi chiar dacă am fi reuşit vreodată să oprim apele mării prin lucrări uriaşe cu ajutorul unui parapet şi al digurilor ridicate pînă la înălţimea zidurilor, astfel încît duşmanii ar fi început să-şi piardă nădejdea în salvare, totuşi, trăgînd la ţărm un mare număr de corăbii

(în care erau foarte bogaţi), ei ar fi putut să-şi transporte toate lucrurile şi să se refugieze în oraşele vecine. Acolo ar fi putut începe din nou să se apere, în poziţii la fel de favorabile. Tocmai aceasta au şi făcut o mare parte din vară, cu atît mai uşor cu cît corăbiile noastre erau oprite de furtuni, iar navigaţia era foarte anevoioasă pe această mare întinsă şi deschisă, cu mari fluxuri şi refluxuri şi cu porturi puţine sau aproape de loc.

13 Corăbiile duşmanilor erau construite şi înarmate în felul următor: aveau carena mai largă decît a corăbiilor noastre, pentru a înfrunta mai bine vadurile şi refluxurile; prorele, ca şi pupele, erau foarte ridicate, potrivit cu înălţimea valurilor şi cu violenţa furtunilor. Corăbiile erau făcute în întregime din stejar, pentru a rezista la orice fel de lovire şi neajuns. Traversele, late de un picior, erau bătute în cuie de fier de grosimea degetului mare; ancorele erau legate cu lanţuri de fier în loc de funii; drept pînze erau folosite piei brute şi piei tăbăcite, fie din cauză că inul lipsea şi întrebuinţarea lui era necunoscută, fie (şi aceasta e mai aproape de adevăr) fiindcă socoteau că pînzele nu rezistau furtunilor şi vînturilor puternice de pe ocean şi nu puteau mîna îndeajuns de uşor nişte corăbii atît de grele. Cînd se întîlnea cu asemenea corăbii, flota noastră era superioară numai prin acţiunea şi iuţeala vîslelor; încolo, toate avantajele le aveau corăbiile duşmane, mai potrivite cu natura mării şi cu violenţa furtunilor. Într-adevăr, erau atît de solide, încît ciocurile corăbiilor noastre nu le pricinuiau nici un rău şi atît de înalte că sulițele cu greu le puteau atinge; din acelaşi motiv, nu puteau fi uşor oprite cu cîngile[19]. La aceasta se mai adăuga faptul că, dacă se lăsau în voia vîntului cînd acesta devenea puternic, suportau mai uşor furtuna şi puteau ancora în vaduri fără frică, iar cînd marea se retrăgea, n-aveau de ce să se teamă de stînci şi de pietre. Pentru flota noastră însă, prezenţa acestor primejdii era de temut.

14 Caesar a cucerit mai multe oraşe întărite, dar, văzînd că toate ostenelile sale sînt zadarnice şi că, ocupîndu-le oraşele, nu-i putea împiedica totuşi pe duşmani

să fugă şi nu le putea face vreun rău, a hotărît să-şi aştepte flota. Îndată ce aceasta a sosit şi a fost observată de către duşmani, aproape 220 de corăbii de-ale lor, foarte bine pregătite pentru luptă şi înzestrate cu tot felul de arme, au ieşit dintr-un port şi s-au aşezat în faţa corăbiilor noastre. Dar nici Brutus, care comanda flota, nici tribunii militari şi centurionii, care comandau fiecare cîte o corabie, nu erau destul de lămuriţi ce trebuie să facă, ce metodă de luptă să aleagă. Căci ştiau că nu pot provoca duşmanilor nici o stricăciune cu ciocul corăbiilor. În afară de asta, dacă ar fi ridicat turnuri, corăbiile barbarilor le-ar fi întrecut prin înălţimea pupelor, astfel că săgeţile noastre, aruncate de jos în sus, n-ar fi nimerit destul de bine, în timp ce săgeţile gallilor ar fi căzut cu mai multă forţă. O singură măsură luată de noi a fost de mare folos: cîrlige foarte ascuţite au fost vîrîte şi fixate în vîrful unor prăjini lungi, asemănătoare cu cîngile pentru dărîmarea zidurilor[20]. Cu ajutorul acestor cîrlige, ai noştri apucau şi trăgeau spre ei funiile care fixau vergile de catarge; apoi mînau repede corăbiile cu vîslele şi în felul acesta funiile se rupeau. Atunci bineînţeles că vergile cădeau şi, cum corăbiile gallilor nu se puteau bizui decît pe pînze şi pe armătură, pierderea acestora le lua îndată posibilitatea de a se mişca. Restul luptei depindea de curaj şi, în privinţa aceasta, soldaţilor noştri nu le era greu să fie superiori, cu atît mai mult cu cît lupta se dădea în faţa lui Caesar şi a întregii armate, astfel încît nici o faptă mai deosebită nu putea rămîne necunoscută, căci armata ocupa toate colinele şi înălţimile de pe care se putea privi de aproape marea.

15 După ce vergile au fost doborîte aşa cum am spus, două sau trei corăbii de ale noastre înconjurau cîte o corabie duşmană şi soldaţii noştri se luptau din toate puterile să se urce în ea. În felul acesta au fost capturate mai multe corăbii. Cînd au văzut ce se întîmplă, barbarii, neputînd găsi vreo metodă de luptă împotriva acestei tactici, şi-au căutat salvarea în fugă. Tocmai îşi întorseseră corăbiile în direcţia din care de obicei bătea vîntul, cînd deodată vîntul se potoli, iar corăbiile nu se

mai putură urni din loc. Această schimbare a vremii a venit la timp pentru a desăvîrși victoria noastră; soldații noștri au urmărit și au prins una cîte una corăbiile dușmane, astfel că foarte puține au reușit să ajungă la țărm la căderea nopții, după o luptă care a durat cam de la ora a 4-a[21] pînă la apusul soarelui.

16 Această luptă a pus capăt războiului cu veneții și cu toți locuitorii de pe coastă. Căci, pe lîngă faptul că veniseră acolo toți tinerii, ba chiar și toți oamenii mai în vîrstă care aveau oarecare pricepere și se bucurau de o anumită autoritate, mai aduseseră în acel loc și toate corăbiile pe care le aveau. După pierderea acestora, restul dușmanilor nu mai știau nici unde să se refugieze, nici cum să-și apere orașele. De aceea s-au predat lui Caesar împreună cu toate bunurile lor. Caesar a hotărît să-i pedepsească cu severitate, pentru ca în viitor barbarii să respecte cu mai multă grijă drepturile solilor. Astfel a pus să fie uciși toți senatorii și a vîndut la mezat pe ceilalți locuitori.

17 În timp ce în țara veneților aveau loc aceste evenimente, Q. Titurius Sabinus a sosit în țara unellilor cu trupele pe care le primise de la Caesar. În fruntea unellilor era Viridoux, care avea comanda supremă asupra tuturor cetăților răsculate, de unde strînsese o armată numeroasă. După cîteva zile de la sosirea lui Sabinus, aulercii, eburovicii și lexovii și-au ucis senatorii, pentru că nu încuviințaseră războiul, au închis porțile și s-au unit cu Viridoux. În afară de asta, din toate colțurile Galliei venise o mare mulțime de oameni pierduți și de tîlhari, pe care speranța de a prăda și pofta de război îi reținea de la agricultură și de la muncile lor zilnice[22].

Sabinus stătea în tabără într-o poziție avantajoasă din toate punctele de vedere, iar Viridoux se așezase în fața lui la o distanță de 2 000 de pași și, scoțîndu-și în fiecare zi trupele din tabără, îi oferea prilejul de a se lupta. Astfel că nu numai dușmanii au început să-l disprețuiască pe Sabinus, dar chiar soldații noștri nu-l cruțau în discuțiile lor. Într-atît a lăsat să creadă că-i este

frică, încît dușmanii au îndrăznit să se apropie chiar de meterezul taberei. El se comporta astfel fiindcă socotea că un legat nu trebuie să dea lupta cu un dușman atît de numeros, mai ales în lipsa comandantului suprem, dacă nu se afla într-o poziție prielnică și dacă nu se ivea o ocazie favorabilă.

18 După ce toți s-au convins că-i era teamă, Sabinus alege din rîndul trupelor sale auxiliare un om capabil și iscusit, de origine gallică. Prin mari daruri și făgăduieli, el îl convinge să treacă la dușmani, dîndu-i totodată instrucțiunile necesare. Acesta vine la dușmani, dîndu-se drept dezertor, și le zugrăvește frica romanilor, le arată că însuși Caesar se află la strîmtoare, fiind strîns din scurt de către veneți și că nu mai tîrziu de noaptea următoare Sabinus își va scoate pe ascuns armata din tabără și va porni în ajutorul lui Caesar. Cînd au auzit aceasta, toți au strigat că nu trebuie să scape o ocazie atît de bună și că trebuie să pornească împotriva taberei. Mai multe motive îi îndemnau pe galli la aceasta: șovăiala lui Sabinus din zilele trecute, afirmațiile dezertorilor, lipsa de provizii de care nu s-au îngrijit îndeajuns, speranța pe care le-o dădea războiul cu veneții, precum și faptul că, în general, oamenii cred bucuros ceea ce doresc. Determinați de toate acestea, nu-l lasă pe Viridoux și pe ceilalți comandanți să părăsească adunarea mai înainte de a fi dobîndit de la ei învoirea de a pune mîna pe arme și de a se îndrepta spre tabără. Bucuroși că au obținut învoirea, ca și cum ar fi fost siguri de victorie, ei adună legături de nuiele și mărăcini, cu care să umple șanțurile romanilor, și pornesc spre tabără.

19 Locul taberei se afla pe o înălțime care avea o pantă lină de vreo 1 000 de pași. Într-acolo s-au îndreptat dușmanii în mare grabă, pentru a lăsa romanilor cît mai puțin timp să se adune și să se înarmeze. Sabinus își îmbărbătează soldații, le dă semnalul pe care-l așteptau cu nerăbdare și le poruncește să năvălească, pe neașteptate, pe două porți[23] asupra dușmanilor împiedicați de bagajele pe care le purtau cu ei. Datorită terenului favorabil, nepriceperii și oboselii dușmanilor, vitejiei sol-

daților noștri și experienței pe care aceștia o dobîndiseră în luptele anterioare, dușmanii n-au putut rezista nici măcar la primul atac și au luat-o numaidecît la fugă. Soldații noștri, cu puteri proaspete, au urmărit pe dușmanii stingheriți în mișcările lor și au ucis o mare parte din ei; restul a fost urmărit de cavalerie și numai cîțiva au scăpat cu fuga. Astfel că în același timp Sabinus a fost informat despre lupta navală, iar Caesar despre victoria lui Sabinus, căruia toate cetățile i s-au predat imediat. Căci gallii, pe cît sînt de iuți și de înclinați să înceapă un război, pe atît sînt de slabi și de incapabili să țină piept nenorocirilor.

20 Cam în aceeași vreme[24], P. Crassus sosise în Aquitania. Așa cum am spus mai înainte[25], în ceea ce privește întinderea și populația ei, această regiune poate fi socotită ca o treime din Gallia. Văzînd că trebuie să poarte război în ținuturile unde cu cîțiva ani mai înainte legatul L. Val. Praeconinus[26] fusese ucis după înfrîngerea armatei și de unde proconsulul[27] L. Manlius[28] fugise pierzîndu-și bagajele, Crassus și-a dat seama că trebuie să fie cu multă luare-aminte. Așadar, după ce s-a aprovizionat cu grîu, după ce a adunat trupe auxiliare și de cavalerie și după ce a mai chemat și individual mulți bărbați viteji din Tolosa[29] și Narbo[30], cetăți din provincia Gallia vecină cu Aquitania, și-a dus armata în teritoriul sotiaților[31]. Aceștia, aflînd de sosirea lui, și-au adunat armată multă și cavalerie, în care sînt foarte tari, și au atacat trupele noastre în marș. Mai întîi au dat o luptă de cavalerie, apoi, călăreții lor fiind respinși și urmăriți de soldații noștri, și-au scos deodată pedestrimea, pe care o puseseră la pîndă într-o vale. Pedestrașii s-au aruncat asupra soldaților noștri, care erau risipiți, și lupta a început din nou.

21 Lupta a fost îndelungată și înverșunată. Sotiații, bizuindu-se pe victoriile lor precedente, socoteau că salvarea întregii Aquitanii atîrnă de vitejia lor; ai noștri doreau să arate ce sînt în stare să facă în lipsa comandantului suprem și a celorlalte legiuni și sub comanda unui om tînăr. În cele din urmă, istoviți de răni, duș-

manii au fugit. După ce a ucis o mare parte din ei, Crassus a încercat să ia cu asalt din marş cetatea sotiaţilor[32]. Lovindu-se însă de o puternică rezistenţă, a adus barăcile şi turnurile. Duşmanii căutau să scape fie încercînd o ieşire din împresurare, fie săpînd galerii subterane spre terasă şi baraci[33] (aquitanii sînt foarte iscusiţi în aceste lucrări, deoarece la ei există în multe locuri mine de aramă şi cariere de piatră); cînd au văzut însă că, din cauza pazei atente a soldaţilor noştri, nu pot obţine nici un rezultat cu aceste mijloace, au trimis soli la Crassus, cerîndu-i să le primească supunerea. Crassus a consimţit şi le-a poruncit să predea armele, ceea ce au şi făcut.

22 În timp ce atenţia întregii noastre armate era îndreptată asupra acestei operaţii, în altă parte a oraşului, Adiatuanus, care deţinea comanda supremă[34], a încercat o ieşire din împresurare împreună cu 600 de devotaţi, care în limba lor se numesc „solduri"[35]. Menirea acestora este să împartă toate bucuriile vieţii cu cel căruia i s-au devotat; dacă acesta murea de o moarte violentă, ei trebuiau sau să împartă cu el aceeaşi soartă, sau să se sinucidă, şi pînă acum nu s-a pomenit să refuze vreunul să moară după ce i-a murit prietenul căruia i se devotase. Aşadar, cu aceşti oameni încerca Adiatuanus să iasă din împresurare. Atunci, la un strigăt care a izbucnit în această parte a întăriturilor, soldaţii noştri au pus mîna pe arme şi după o luptă înverşunată, Adiatuanus a fost respins în cetate. Totuşi, el a obţinut de la Crassus aceleaşi condiţii de supunere ca şi ceilalţi.

23 După ce i s-au predat armele şi ostaticii, Crassus a plecat spre ţara vocaţilor şi a tarusaţilor[36]. Atunci, barbarii, tulburaţi de ştirea că numai în cîteva zile de la sosirea sa Crassus ocupase un oraş întărit şi de natură, şi de mîna omenească, au început să trimită soli în toate părţile, să se unească prin jurămînt, să facă schimb de ostatici şi să pregătească trupe. Ei trimit soli chiar la cetăţile din Hispania Citerior[37], vecine cu Aquitania; de aici obţin trupe auxiliare şi comandanţi. La sosirea aces-

tora încep războiul cu multă hotărîre și cu o armată numeroasă. Comandanți sînt aleși cei care serviseră tot timpul sub Q. Sertorius[38] și care erau socotiți ca fiind foarte pricepuți în arta militară. Aceștia, imitînd pe romani, ocupă poziții favorabile, își întăresc tabăra și ne taie aprovizionarea. Cînd Crassus a văzut că trupele sale nu puteau fi împărțite și răspîndite în mai multe puncte din cauza numărului lor prea mic, că, dimpotrivă, dușmanii puteau să se întindă în toate părțile, să blocheze drumurile și totuși să lase în tabără destule trupe pentru pază, că din această pricină cu greu se putea aproviziona și că numărul dușmanilor creștea din zi în zi, a socotit că nu trebuie să mai amîne lupta. El a adus această chestiune în fața consiliului de război și, văzînd că toți sînt de aceeași părere, a hotărît lupta pentru a doua zi.

24 În zorii zilei și-a scos toată armata în fața taberei și a așezat-o în două linii de bătaie, cu trupele auxiliare la mijloc[39], apoi a așteptat să vadă ce hotărîre vor lua dușmanii. Aceștia erau siguri de victorie din cauza superiorității lor numerice și a gloriosului lor trecut războinic, precum și din cauza numărului mic al soldaților noștri. Cu toate acestea, socoteau că este mai sigur să cîștige victoria, fără să sufere vreo pierdere, prin blocarea drumurilor și tăierea aprovizionării; în caz că romanii, constrînși de lipsa de grîne, ar fi început să se retragă, aveau de gînd să-i atace în plin marș, cînd vor fi încărcați de bagaje și descurajați. După ce acest plan a fost aprobat de comandanți, dușmanii au rămas în tabără, deși romanii își scoseseră trupele afară. Crassus înțelesese planul dușmanilor; pe de altă parte, aceștia, prin șovăiala și prin teama lor aparentă, atîțaseră pofta de luptă a soldaților noștri, care strigau că trebuie să atacăm imediat tabăra fără să mai zăbovim. De aceea Crassus și-a îmbărbătat armata și, răspunzînd dorinței generale, a pornit spre tabăra dușmană.

25 Acolo, în timp ce unii umpleau șanțurile, alții, aruncînd multe săgeți, alungau pe apărători de pe meterez; trupele auxiliare, pe care Crassus nu se bizuia

prea mult pentru luptă, aduceau pietre și săgeți și transportau brazde de iarbă pentru construirea unei terase, dînd impresia că făceau parte din rîndurile luptătorilor. Dușmanii, la rîndul lor, luptau cu îndărătnicie și curaj, și săgețile lor, aruncate de sus, nu cădeau fără efect. În timpul acesta, călăreții, după ce au făcut înconjurul taberei dușmane, i-au comunicat lui Crassus că dinspre poarta decumană tabăra dușmană nu e fortificată cu aceeași grijă și că pe acolo se poate ajunge ușor la ea.

26 Crassus a îndemnat pe prefecții cavaleriei să-și înflăcăreze soldații, promițîndu-le mari recompense. Potrivit ordinelor primite, prefecții au scos cohortele care fuseseră lăsate de pază în tabără și care erau odihnite și, ducîndu-le pe un drum lăturalnic pentru ca să nu poată fi văzute din tabăra dușmană, au ajuns repede la întăriturile despre care am vorbit; în acest timp, gîndurile și ochii tuturor erau numai la luptă. După ce au dărîmat întăriturile, au pătruns în mijlocul taberei dușmanilor mai înainte ca aceștia să-i fi putut vedea bine și să-și fi dat seama de cele ce se întîmplă. Auzind strigătele de luptă care veneau din această parte, soldații noștri au simțit că le cresc puteri noi, ceea ce se întîmplă de obicei atunci cînd crezi în victorie, și au început să atace cu mai multă înverșunare. Dușmanii, văzîndu-se înconjurați din toate părțile și pierzînd orice speranță, au sărit peste fortificații și și-au căutat scăparea în fugă. Cavaleria noastră i-a urmărit în cîmp deschis și s-a întors în tabără noaptea tîrziu. Din cei 50 000 de oameni despre care se știa că veniseră din Aquitania și din Cantabria, abia au scăpat un sfert.

27 Cînd au aflat de această luptă, cea mai mare parte din aquitani s-a supus lui Crassus și i-a trimis ostatici din proprie inițiativă. Printre aceștia erau: tarbellii[40], bigerrionii, ptianii, vocații, tarusații, elusații, gații, auscii, garunnii, sibuzații, cocosații. Numai cîteva neamuri de la marginea țării nu s-au supus, bizuindu-se pe anotimp, căci se apropia iarna.

28 Cam în aceeași vreme, Caesar, deși vara era pe sfîrșite, totuși, fiindcă din toată Gallia, complet pacificată, numai morinii și menapii rămăseseră sub arme și nu-i trimiseseră niciodată soli ca să-i ceară pace, a socotit că războiul împotriva lor putea fi repede terminat și și-a dus armata într-acolo. Acești dușmani au folosit însă o tactică cu totul deosebită de a celorlalți galli. Văzînd că cele mai mari triburi care au dus luptă deschisă fuseseră respinse și înfrînte, s-au refugiat cu toate lucrurile lor în pădurile și mlaștinile nesfîrșite pe care le aveau. Caesar ajunsese la intrarea în acele păduri și începuse să-și fortifice tabăra, dar dușmanul nu se arătase încă. Deodată, în timp ce soldații noștri erau ocupați cu lucrul, dușmanii năvălesc din pădure din toate părțile și se aruncă asupra noastră. Soldații noștri pun repede mîna pe arme, îi resping în pădure și omoară o mare parte dintre ei; urmărindu-i însă pe o distanță prea mare și pe un teren prea accidentat, au pierdut cîțiva oameni.

29 În zilele următoare Caesar a început să taie pădurea; pentru ca soldații noștri să nu poată fi surprinși neînarmați și atacați din flanc, așeza copacii tăiați cu crengile spre dușmani, îngrămădindu-i pe ambele laturi în chip de meterez. În cîteva zile, cu o iuțeală uimitoare, au fost tăiați copacii de pe o mare suprafață. Deja pusese mîna pe vitele și pe ultimele bagaje ale dușmanilor, care se retrăgeau tot mai adînc în pădure, cînd au intervenit niște furtuni atît de puternice, încît a trebuit să se întrerupă lucrul; cum ploaia nu mai contenea, soldații nu mai puteau fi ținuți în cort. Și astfel, după ce a devastat toate ogoarele dușmanilor și a dat foc satelor și locuințelor, Caesar și-a adus armata înapoi și a așezat-o în tabără de iarnă în țara aulercilor și a lexovilor, ca și în a celorlalte neamuri care ne declaraseră război în ultima vreme.

CARTEA A IV-A

1 În iarna următoare, sub consulatul[1] lui Cn. Pompeius și M. Crassus, usipeții[2], trib de origine germanică, împreună cu tenctherii au trecut Rinul cu o mare mulțime de oameni, nu departe de marea în care se varsă fluviul. Ei s-au hotărît să treacă fluviul deoarece de mai mulți ani erau hărțuiți în războaie de către suebi și împiedicați să-și cultive pămîntul.

Neamul suebilor este cel mai mare și mai războinic dintre toți germanii. Se spune că suebii au 100 de districte, din care scot în fiecare an cîte 1 000 de oameni înarmați, pe care-i duc la războaie în afara granițelor. Ceilalți rămîn acasă și se îngrijesc de hrana lor și a celor plecați, iar peste un an, la rîndul lor, pleacă la război în locul celor dintîi, care rămîn acasă. În felul acesta nu se întrerupe nici agricultura, nici tehnica și practica războiului. De altfel, la ei nu există proprietate privată și nimeni nu poate rămîne mai mult de un an de zile în același loc pentru a-l cultiva[3]. Consumă puțin grîu, hrănindu-se mai ales cu lapte și carne; se îndeletnicesc mult cu vînătoarea. Acest fel de viață, datorită alimentației, exercițiilor zilnice și libertății în care trăiesc (încă din copilărie nu sînt supuși la nici o obligație sau disciplină și, în general, nu fac nimic contra voinței lor) îi fortifică și le dă o statură uriașă. În afară de asta, cu toată clima rece, s-au obișnuit să se scalde în fluvii și să se îmbrace numai în piei, care, din cauză că sînt prea scurte, lasă descoperită o mare parte a corpului.

2 Negustorilor le îngăduie să vină la ei mai mult pentru a avea cui să vîndă prăzile de război decît din

dorința de a importa ceva. Germanii nu importă nici chiar cai, pentru care gallii au o mare pasiune și pe care-i cumpără la un preț mare. Ei se folosesc de caii băștinași, mici și urîți[4], pe care însă, prin exerciții zilnice, îi fac rezistenți la oboseala cea mai mare. În luptele de cavalerie, adesea descalecă și se luptă pe jos. Caii sînt deprinși să rămînă pe loc, așa că în caz de nevoie luptătorii se întorc repede la ei.

Pentru suebi nimic nu e mai rușinos, nimic nu trădează mai multă moliciune decît folosirea șeilor. De aceea, oricît de puțini ar fi, nu se sfiesc să atace un număr cît de mare de călăreți cu cai înșeuați. Importarea vinului e cu desăvîrșire interzisă, fiindcă, după părerea lor, vinul moleșește pe oameni și-i face incapabili de a rezista la oboseală[5].

3 Suebii socotesc că cea mai mare glorie pentru un trib este ca dincolo de granițele lui să existe ținuturi pustiite cît mai întinse: aceasta dovedește că un mare număr de triburi n-au putut rezista forței lui. Se spune că într-o parte teritoriul suebilor se mărginește cu un ținut nelocuit, care se întinde pe o suprafață de 600 000 de pași[6]. De cealaltă parte se află ubii[7], a căror trib a fost mare și înfloritor, atît cît poate fi un trib germanic; aceștia sînt ceva mai civilizați decît celelalte triburi germanice, pentru că locuiesc lîngă Rin și adesea vin la ei negustori, precum și pentru că s-au deprins cu obiceiurile gallilor, cu care sînt vecini. Suebii s-au măsurat cu ei în războaie în mai multe rînduri, dar nu i-au putut alunga, din cauza mulțimii și puterii lor; totuși i-au slăbit și i-au umilit mult și i-au silit să le plătească tribut.

4 Aceeași soartă au avut-o și usipeții și tenctherii, despre care am vorbit mai înainte. Aceștia au rezistat suebilor timp de mai mulți ani, dar în cele din urmă au fost alungați din țara lor[8] și, după ce au rătăcit trei ani de zile prin multe regiuni ale Germaniei, au ajuns la Rin. Aici locuiau menapii, care aveau ogoare, sate și locuințe pe amîndouă malurile fluviului. Înspăimîntați însă de sosirea unei mulțimi atît de mari, menapii

și-au părăsit casele pe care le aveau pe malul celălalt al fluviului și după ce au așezat garnizoane dincoace de Rin, împiedicau trecerea germanilor. Aceștia, după tot felul de încercări, văzînd că nu puteau trece nici cu forța, din cauza lipsei de corăbii, nici pe ascuns, din cauza gărzilor menapilor, s-au prefăcut că se întorc în ținuturile locuite de ei și au mers îndărăt cale de trei zile. Apoi s-au întors și, străbătînd din nou cu cavaleria tot acest drum într-o singură noapte, au năvălit pe neașteptate asupra menapilor, care, aflînd prin iscoade de retragerea germanilor, trecuseră fără teamă Rinul și se înapoiaseră în satele lor. Germanii i-au măcelărit și au pus mîna pe corăbiile lor; apoi au trecut Rinul mai înainte ca menapii de dincoace[9] de fluviu să fi aflat ceva și le-au ocupat toate casele; restul iernii au trăit din proviziile menapilor.

5 Informat despre aceste întîmplări și temîndu-se de slăbiciunea de caracter a gallilor, care sînt nestatornici în hotărîrile lor și năzuiesc adesea la schimbări, Caesar a socotit că nu trebuie să se încreadă în ei. Într-adevăr, gallii au obiceiul să-i oprească pe călători, chiar împotriva voinței acestora, și să-i întrebe despre tot ce a văzut și a auzit fiecare. În orașe, mulțimea înconjură pe negustori și-i silește să declare din ce ținuturi vin și ce au aflat pe acolo. Adesea, impresionați de cele auzite, gallii iau hotărîri cu privire la chestiunile cele mai importante, pentru ca imediat după asta să regrete. Se iau orbește după zvonuri nesigure, iar cei mai mulți negustori întrebați plăsmuiesc răspunsuri ca să le fie pe plac.

6 Caesar, care cunoștea obiceiul gallilor, a plecat la armată mai repede decît obișnuia, pentru a nu se găsi în fața unui război mai greu[10]. Cînd a ajuns acolo, a aflat că s-a întîmplat ceea ce prevăzuse: unele triburi trimiseseră soli la germani pentru a le cere să se retragă de la Rin; în schimb, făgăduiseră că le vor îndeplini toate cererile. Încurajați de aceste făgăduieli, germanii își întinseseră incursiunile mai departe și ajunseseră în țara eburonilor și a condrușilor, clienții treveri-

lor. Caesar a convocat pe fruntașii galli, dar, socotind că este mai bine să țină ascuns ceea ce aflase, s-a mărginit să-i liniștească și să-i încurajeze; apoi le-a cerut trupe de cavalerie și s-a hotărît să poarte război cu germanii.

7 După ce a făcut provizii de grîu și a recrutat călăreți, a pornit spre ținuturile în care auzise că se aflau germanii. Nu mai avea decît cîteva zile de mers pînă acolo, cînd au venit la el soli din partea germanilor și i-au spus următoarele: „Noi nu avem de gînd să începem războiul împotriva poporului roman, dar dacă sîntem atacați nu ne dăm în lături de la luptă. Căci am moștenit de la strămoșii noștri obiceiul de a ne împotrivi dușmanului, oricare ar fi el, și de a nu căuta să îndepărtăm războiul prin rugăminți. Cu toate acestea, trebuie să declarăm următoarele: am venit în Gallia fără voia noastră, fiind alungați din patrie; dacă doriți prietenia noastră, puteți găsi în noi niște prieteni folositori; dați-ne pămînturi sau îngăduiți-ne să le păstrăm pe acelea pe care le-am cucerit cu armele. Noi ne socotim inferiori numai față de suebi, cu care nu se pot compara nici chiar zeii nemuritori; încolo, nu există nimeni pe pămînt pe care să nu-l putem înfrînge".

8 La acestea Caesar a răspuns ce a crezut de cuviință. În încheiere a spus: „Nu voi putea fi prieten cu voi dacă veți rămîne în Gallia. De altfel, nu este drept ca niște oameni care n-au fost în stare să-și apere propriul lor teritoriu să ocupe teritorii străine. În Gallia nici nu există ogoare libere care să poată fi date, mai ales cînd este vorba de o mulțime atît de mare, fără să se aducă pagube cuiva. Dar, dacă vreți, puteți să vă stabiliți pe teritoriul ubiilor, ai căror soli tocmai se află la mine pentru a se plînge de atacurile suebilor și a-mi cere ajutor; voi porunci ubiilor să vă primească".

9 Solii germani au spus că vor duce acest răspuns la ai lor, se vor sfătui și vor reveni la Caesar peste trei zile. Ei l-au rugat pe Caesar ca, pînă atunci, să nu mai înainteze. Caesar le-a spus că nici acest lucru nu-l pot obține de la el. El știa că cu cîteva zile mai înainte trimise-

seră o mare parte din cavaleria la ambiveriți[11], dincolo de Mosa[12], pentru a prăda și a lua grîu, și credea că acum își așteaptă călăreții și de aceea căutau să mai întîrzie lucrurile[13].

10 Mosa izvorăște din muntele Vosegus[14], care se află în țara lingonilor, și după ce a primit un braț al Rinului, care se numește Vacalus, și a format insula batavilor, se varsă în Rin la o distanță de 80 000 pași de ocean[15]. Cît privește Rinul, acesta izvorăște din țara leponților[16], care locuiesc în Alpi. În cursul lui repede, străbate un spațiu întins, trece prin țara nantuaților, a helveților, a sequanilor, mediomatricilor[17], tribocilor și treverilor. Aproape de ocean se împarte în mai multe brațe, care formează insule multe și mari. Majoritatea acestor insule sînt locuite de neamuri sălbatice și barbare; despre unele din aceste neamuri se crede că se hrănesc cu pești și cu ouă de pasări. Apoi fluviul se varsă în ocean prin mai multe guri[18].

11 Pe cînd Caesar se afla la o distanță de 12 000 de pași de dușman, s-au înapoiat la el solii, potrivit înțelegerii luate. Întîlnindu-l pe drum, au început să-l roage stăruitor să nu meargă mai departe. Cum n-au putut obține acest lucru, l-au rugat să trimită ordin călăreților din avangardă[19] să nu înceapă lupta, iar lor să le îngăduie să trimită soli la ubii. Au arătat că, dacă fruntașii și senatul ubiilor își vor da cuvîntul, ei vor primi propunerile lui Caesar. Pentru ducerea acestor tratative i-au cerut un termen de trei zile. Caesar socotea că toate acestea aveau același scop: germanii doreau să cîștige trei zile pînă la întoarcerea cavaleriei lor, care era departe. Totuși, a spus solilor că în acea zi va înainta numai 4 000 de pași, pentru a se aproviziona cu apă și le-a cerut să vină a doua zi acolo, în număr cît mai mare, ca să le cerceteze cererile. Între timp dă de știre prefecților, care plecaseră înainte cu toată cavaleria, să nu atace pe dușmani și, dacă vor fi ei înșiși atacați, să reziste pînă la sosirea lui și a pedestrimei.

12 Însă dușmanii — îndată ce au zărit pe călăreții noștri care erau în număr de 5 000, în timp ce ei nu

aveau mai mult de 800 de oameni, deoarece aceia care trecuseră Mosa pentru a se aproviziona cu grîu încă nu se întorseseră — au tăbărît asupra soldaților noștri. Aceștia nu se temeau de nimic, deoarece solii dușmanilor abia plecaseră de la Caesar, unde fuseseră să ceară armistițiu pentru această zi. De aceea dușmanii i-au putut împrăștia repede pe ai noștri. Cînd ai noștri au început să-și strîngă din nou rîndurile, dușmanii, potrivit obiceiului lor, au descălecat și, înjunghiindu-le caii pe dedesubt, au doborît un mare număr de călăreți; pe ceilalți i-au pus pe fugă și i-au speriat atît de tare, încît nu s-au oprit decît atunci cînd au zărit trupele noastre.

În această luptă au fost uciși 74 de călăreți, printre care aquitanul Piso, un bărbat foarte viteaz și de familie foarte bună, al cărui bunic fusese rege în țara sa și primise din partea senatului roman titlul de prieten. Pe cînd venea în ajutorul fratelui său care fusese înconjurat de dușmani și pe care l-a scăpat din primejdie, dușmanii i-au rănit calul. Căzînd de pe cal, a ținut piept cu mare curaj atîta cît a putut; în cele din urmă, acoperit de răni și înconjurat din toate părțile, s-a prăbușit. Fratele său, care tocmai ieșise din învălmășeală, văzînd de departe ce se întîmplase, a dat pinteni calului, s-a aruncat în mijlocul dușmanilor și astfel și-a găsit și el moartea.

13 După această luptă, Caesar a socotit că nu mai trebuia să-i asculte pe soli și să primească propuneri de la niște oameni care fără să fie provocați începuseră războiul prin înșelăciune și trădare, deși ceruseră pace. În același timp, socotea că ar comite cea mai mare nebunie să aștepte pînă ce se va întoarce cavaleria dușmanilor și forțele lor vor spori. Deoarece cunoștea nestatornicia gallilor și vedea cît prestigiu dobîndiseră germanii în fața lor prin această singură luptă, socotea că nu trebuie să le lase nici o clipă de răgaz pentru a lua hotărîri. După ce a stabilit acestea și a comunicat legaților și quaestorului intenția sa de a nu amîna lupta nici măcar cu o zi, s-a ivit o împrejurare foarte prielnică. În dimineața zilei următoare, germanii, folosindu-se de aceeași perfidie și prefăcătorie, au venit în număr mare

la Caesar în tabără: erau de față toți fruntașii și toți bătrînii. După spusele lor, veniseră să se dezvinovățească de faptul că în ajun începuseră lupta, contrar înțelegerii stabilite și propriilor lor cereri. Totodată însă urmăreau să obțină prin înșelătorie, dacă era posibil, o oarecare prelungire a armistițiului. Caesar, bucuros că i s-au înfățișat ei înșiși, a dat ordin să fie arestați[20]. Apoi a scos din tabără toate trupele și a poruncit cavaleriei să se rînduiască în ariergardă, deoarece credea că era prea înspăimîntată în urma luptei date de curînd.

14 După ce și-a așezat armata în linie de luptă pe trei rînduri, a străbătut repede 8 000 de pași și a ajuns la tabăra dușmanilor mai înainte ca germanii să poată observa ce se petrece. Sosirea noastră grabnică, lipsa fruntașilor și a celor mai vîrstnici dintre ei, faptul că nu mai aveau timp să țină sfat și să se înarmeze, toate acestea au produs deodată o mare spaimă printre germani. Foarte tulburați, nu mai știau ce este mai bine să facă: să-și ducă trupele împotriva dușmanului, să apere tabăra sau să-și caute scăparea în fugă. Zgomotul și alergarea lor dezordonată trădau teama ce-i cuprinsese. În timpul acesta, soldații noștri, îndîrjiți de purtarea lor perfidă din ajun, au năvălit în tabără. Acolo, cei care au putut pune repede mîna pe arme au rezistat cîtva timp soldaților noștri, luptîndu-se printre care și bagaje[21]. Ceilalți — o mulțime de copii și de femei (căci plecaseră din patrie și trecuseră Rinul cu toți ai lor) — au început să fugă în toate părțile. Caesar și-a trimis cavaleria să-i urmărească[22].

15 Germanii, auzind țipete în spate și văzînd cum sînt măcelăriți ai lor, au aruncat armele și drapelele și s-au repezit afară din tabără. După ce au ajuns la confluența dintre Mosa și Rin, nemaisperînd să-și poată continua fuga și văzînd că o mare parte dintre ei fuseseră uciși, s-au aruncat în fluviu, unde au pierit, doborîți de frică, de oboseală și copleșiți de curentul fluviului. Ai noștri s-au înapoiat în tabără fără să fi pierdut vreun om și avînd foarte puțini răniți, după un război atît de temut în care dușmanii fuseseră în număr de

430 000. Caesar a lăsat să plece pe cei pe care-i reţinuse în tabără. Aceştia, temîndu-se să nu fie supuşi la torturi şi omorîţi de către galli pentru că le devastaseră ogoarele, au declarat că doresc să rămînă la el. Caesar le-a acordat libertatea.

16 După terminarea războiului cu germanii, Caesar a hotărît că trebuie să treacă Rinul, din mai multe motive. Cel mai întemeiat era acela că, văzînd cît de uşor se lăsau ispitiţi germanii să vină în Gallia, voia să-i pună şi pe ei în situaţia de a se teme pentru bunurile lor cînd vor înţelege că armata poporului roman este în stare şi are şi curajul să treacă Rinul. Un alt motiv era faptul că acea parte din cavaleria usipeţilor şi a tenctherilor care, aşa cum am arătat mai sus, trecuse Mosa pentru a prăda şi a strînge grîu şi nu luase parte la luptă, se retrăsese, după înfrîngerea tovarăşilor lor, dincolo de Rin, în ţinutul sugambrilor şi încheiase alianţă cu aceştia. Caesar a cerut sugambrilor, prin nişte trimişi, să-i predea pe aceia care porniseră cu război împotriva lui şi a Galliei. Sugambrii au răspuns că stăpînirea poporului roman ţine numai pînă la Rin; dacă Caesar crede că nu este drept ca germanii să treacă în Gallia fără încuviinţarea lui, cum poate pretinde să-şi întindă cît de cît autoritatea şi puterea dincolo de Rin? În sfîrşit, ubii, singurii dintre transrenani care trimiseseră soli la Caesar, care legaseră prietenie cu el şi-i dăduseră ostatici, îl rugau cu mare stăruinţă să le vină în ajutor, deoarece erau greu năpăstuiţi de către suebi; dacă treburile republicii îl împiedicau să facă aceasta, cel puţin să-şi treacă armata peste Rin; atîta era de ajuns pentru a înlătura primejdia actuală şi pentru a le garanta siguranţa în viitor. După înfrîngerea lui Ariovistus şi în urma ultimei lupte, armata romană a dobîndit un renume şi o preţuire atît de mare chiar printre cele mai îndepărtate neamuri germanice, încît, dacă se ştia că sînt prietenii romanilor, ubii nu mai aveau să se teamă de vreo primejdie. Ei îi făgăduiau un mare număr de corăbii pentru transportarea armatei.

17 Din aceste motive hotărîse Caesar să treacă Rînul. Socotea însă că trecerea cu ajutorul corăbiilor nu era destul de sigură și nu era nici de demnitatea sa și a poporului roman[23]. De aceea, cu toate că era foarte greu de construit un pod din cauza lățimii, iuțelii și adîncimii fluviului[24], socotea totuși că trebuie să facă această încercare sau să nu-și mai treacă armata peste Rin. Iată planul de construcție pe care l-a stabilit. La o distanță de doi pași, lega între ei doi piloni, care aveau o grosime de un picior și jumătate și erau puțin ascuțiți la capătul de jos; lungimea lor varia după adîncimea fluviului. Coborîți în fluviu cu ajutorul unor mașini, pilonii erau înfipți în pămînt cu lovituri de mai, nu perpendicular, ca parii obișnuiți, ci oblic, înclinați în direcția curentului. În fața acestora așeza alți piloni, legați în același fel, la o distanță de 40 de picioare în josul apei, îndreptați împotriva curentului. Peste aceste perechi de piloni așeza grinzi late de două picioare, exact cît era distanța dintre pilonii împerecheați; de o parte și de alta, la capetele de sus, pilonii erau prinși de cîte două scoabe, care-i împiedicau să se apropie. Pilonii, astfel despărțiți și fixați fiecare într-o direcție opusă, dădeau lucrării, prin așezarea lor firească, o trăinicie atît de mare încît construcția era cu atît mai strîns legată, cu cît violența curentului era mai mare. Peste toată construcția se așezau grinzi care mergeau transversal de la un pilon la altul în lungul podului și totul era acoperit cu scînduri și împletituri de nuiele. Cu toate acestea, în josul fluviului mai erau fixați oblic niște piloni care, servind de proptele și fiind legați cu întreaga lucrare, țineau piept curentului apei; puțin mai sus de pod erau fixați alți piloni, care, în caz că barbarii ar fi împins pe apă trunchiuri de copaci sau corăbii pentru a distruge lucrarea, trebuia să slăbească violența loviturilor și să împiedice distrugerea podului.

18 După 10 zile de la primul transport de materiale, întreaga lucrare a fost terminată și armata a trecut fluviul. Caesar a lăsat la fiecare capăt al podului cîte o garnizoană puternică și s-a îndreptat spre țara sugambrilor. În timpul acesta au venit la el soli de la

mai multe triburi ca să-i ceară pace și prietenie. El le-a răspuns cu bunăvoință și le-a poruncit să-i aducă ostatici.

Sugambrii însă, imediat după începerea construcției podului, se pregătiseră de fugă, la îndemnul tenctherilor și usipeților, care erau cu ei, și, luîndu-și toate lucrurile, își părăsiseră țara și se ascunseseră în ținuturi păduroase și nelocuite de nimeni.

19 Caesar, după ce a zăbovit cîteva zile pe teritoriul lor dînd foc tuturor satelor și locuințelor și secerînd grînele, s-a retras în ținutul ubiilor. Acestora le-a promis că le va veni în ajutor dacă vor fi atacați de suebi; de la ei a aflat următoarele: suebii, după ce au aflat prin iscoade că se construiește un pod, au ținut o adunare potrivit obiceiului lor și au trimis în toate părțile soli ca să pună în vedere tuturor să se retragă din orașe, să-și aducă femeile, copiii și toate bunurile în păduri, iar bărbații în stare să poarte arme să se adune într-un singur loc. Punctul de adunare se afla cam în centrul ținutului locuit de suebi: aici hotărîseră ei să aștepte sosirea romanilor și să dea lupta decisivă. Cînd Caesar a aflat aceasta, s-a înapoiat în Galia — după 18 zile petrecute dincolo de Rin — și a tăiat podul în urma sa. El socotea că a făcut destul pentru gloria și folosul său[25], deoarece realizase tot ce-și propusese atunci cînd hotărîse să treacă Rinul, și anume să vîre spaima în germani, să-i pedepsească pe sugambri și să-i scape pe ubii de amenințarea acestora.

20 Nu mai era mult pînă la sfîrșitul verii. Deși în aceste locuri iernile sînt timpurii (Gallia este așezată spre miazănoapte), totuși Caesar a hotărît să plece în Britannia. El știa că, aproape în toate războaiele cu gallii, aceștia primiseră ajutoare de la britanni[26]. De asemenea se gîndea că, dacă anotimpul nu-i va îngădui să poarte război, îi va fi totuși de mare folos însuși faptul de a pune piciorul în insulă, de a cunoaște precis firea oamenilor și de a cerceta locurile, porturile și punctele de debarcare; toate acestea erau aproape necunoscute gallilor[27]. Într-adevăr, în afară de negustori, cu greu

mai vine cineva pe aici; negustorii înșiși nu cunosc decît coasta și regiunile din fața Galliei. Caesar a chemat la el negustori din toate părțile, dar n-a putut afla nici cît de mare este insula, nici ce triburi o locuiesc și cît de numeroase sînt ele, nici care e felul lor de viață și ce metode de luptă folosesc, nici care sînt porturile care pot primi un număr mare de corăbii.

21 Pentru a se informa cu privire la aceste lucruri mai înainte de a întreprinde ceva, Caesar trimite înainte, cu o corabie de război, pe C. Volusenus[28], pe care-l socotea potrivit pentru această misiune. Îi poruncește să facă toate cercetările necesare și să se înapoieze cît mai curînd. El însuși pleacă cu toate trupele în țara morinilor, căci pe acolo era trecerea cea mai scurtă spre Britannia. Acolo[29] poruncește să se adune corăbii din toate regiunile vecine și flota pe care o construise vara trecută pentru războiul cu veneții.

În acest timp, britannii află de la negustori despre planul lui; mai multe triburi din insulă trimit soli la el și-i promit că-i vor da ostatici și se vor supune puterii poporului roman. Caesar îi ascultă, le face promisiuni pline de bunăvoință și îi îndeamnă să nu-și schimbe hotărîrile; apoi îi trimite înapoi acasă, însoțiți de Commius, pe care-l pusese rege peste atrebați după ce îi învinsese[30]. Commius, pe care Caesar îl aprecia pentru curajul și inteligența sa și îl socotea fidel[31], avea multă autoritate în aceste regiuni. Caesar îi poruncește să se ducă la cît mai multe triburi, pe care să le îndemne să se pună sub protecția poporului roman și să anunțe că în curînd va sosi și el.

Volusenus, după ce a cercetat toate regiunile în măsura în care putea s-o facă un om care nu îndrăznea să debarce și să se expună unei întîlniri cu barbarii, s-a întors în a cincea zi la Caesar, căruia i-a raportat ceea ce văzuse la morini.

22 Pe cînd Caesar zăbovea în aceste locuri pentru a-și pregăti flota, o mare parte din morini trimit soli la el ca să-i ceară iertare pentru purtarea lor de mai înainte, spunîndu-i că porniseră cu război împotriva

poporului roman ca niște barbari și necunoscători ai obiceiurilor noastre; totodată făgăduiau că vor îndeplini poruncile lui Caesar. Acesta socotea că supunerea este destul de binevenită, căci, pe de o parte, nu voia să lase dușmani în spatele său, pe de altă parte anotimpul[32] nu-i îngăduia să poarte război împotriva lor și, în sfîrșit, credea că expediția din Britannia era mai însemnată decît aceste treburi mărunte. De aceea le poruncește să-i predea un mare număr de ostatici. După ce i-au fost aduși ostaticii, primește supunerea morinilor. Apoi rechiziționează și aduce într-un singur loc cam 80 de corăbii de transport[33], cîte credea că sînt necesare pentru transportarea a două legiuni[34]. Pe lîngă acestea, mai avea corăbii lungi de război[35], pe care le-a repartizat quaestorului, legaților și prefecților săi. Se mai adăugau 18 corăbii de transport, care se aflau la 8 000 de pași de acolo și care nu puteau veni în același port, fiind ținute în loc de vînt; pe acestea le-a împărțit cavaleria. Restul armatei l-a încredințat legaților Q. Titurius Sabinus și L. Aurunculeius Cotta, pentru a porni împotriva menapilor și a morinilor, care nu trimiseseră soli. Legatului P. Sulpicius Rufus i-a poruncit să păzească portul cu o garnizoană care i s-a părut că este îndestulătoare.

23 După ce a luat aceste măsuri, timpul fiind prielnic pentru navigație, a ridicat ancora pe la straja a treia. Cavaleriei i-a poruncit să se ducă în celălalt port, să se îmbarce și să-l urmeze. Deoarece cavaleria execută cam încet ordinele, Caesar a ajuns la țărmul Britanniei cu primele sale corăbii pe la ora a 4-a din zi. Acolo a văzut trupele înarmate ale dușmanilor desfășurate pe toate colinele. Configurația acestui ținut era de așa fel și marea era atît de închisă între munți, încît se puteau arunca sulițe de pe înălțimi pe țărm[36]. Deoarece locul i se părea foarte nepotrivit pentru debarcare, Caesar a rămas cu ancora lăsată pînă la ora a 9-a[37], așteptînd să vină și restul flotei. În acest timp a convocat pe legați și pe tribunii militari și le-a arătat ce aflase de la Volusenus și care erau planurile sale. De asemenea le-a pus în vedere să execute toate mișcările la sem-

nalul dat și la timpul potrivit, așa cum o cereau regulile artei militare și mai ales cele ale unui război naval, în care mișcările sînt repezi și se schimbă mereu. Cînd le-a dat drumul, vremea și fluxul erau prielnice; atunci, dînd semnalul, a ridicat ancora și, după ce a străbătut aproape 7 000 de pași, și-a oprit corăbiile la un țărm neted și deschis[38].

24 Cînd însă barbarii au aflat planul romanilor, și-au trimis înainte cavaleria și carele de război[39], de care se folosesc adesea în lupte; în urmă venea restul trupelor, care încercau să împiedice pe ai noștri să debarce. Ne-am izbit de greutăți foarte mari: năvile noastre, din cauza mărimii lor, erau nevoite să se oprească în largul mării; soldații nu cunoșteau locurile și, cu mîinile prinse și copleșiți de greutatea armelor, trebuiau în același timp să sară din corăbii, să se țină bine în mijlocul valurilor și să lupte cu dușmanii, care, aflîndu-se pe uscat sau înaintînd puțin în apă — avînd mîinile libere și cunoscînd foarte bine locurile —, aruncau sulițele cu îndrăzneală și dădeau pinteni cailor deprinși cu marea. Toate acestea înspăimîntaseră pe soldații noștri, cu totul lipsiți de experiență în acest gen de luptă; din această cauză nu mai luptau cu aceeași vioiciune și avînt cu care luptau în mod obișnuit pe uscat.

25 Cînd Caesar a văzut aceasta, a poruncit să fie îndepărtate puțin de corăbiile de transport corăbiile lungi, a căror formă era mai neobișnuită pentru barbari și care erau manevrate cu mai multă ușurință, și, mînate cu vîslele, să fie așezate în flancul drept al dușmanilor; de acolo dușmanii trebuiau să fie respinși și alungați cu ajutorul praștiilor, al săgeților și al mașinilor de război. Această măsură ne-a fost de mare folos. Barbarii, înspăimîntați de forma corăbiilor, de mișcarea vîslelor și de felul neobișnuit al mașinilor de război, s-au oprit și s-au retras cîțiva pași. Soldații noștri însă șovăiau, mai ales din cauza adîncimii mării; atunci stegarul legiunii a X-a, după ce a rugat pe zei ca acțiunea sa să aibă un rezultat fericit pentru legiune, a strigat: „Săriți din corăbii, camarazi, dacă nu vreți să lăsați steagul[40] în mîinile dușmanilor; eu, în orice caz, îmi voi face datoria

față de republică și față de comandant". Strigînd acestea, s-a aruncat din corabie și s-a îndreptat spre dușmani cu steagul în mînă. Atunci soldații noștri, îndemnîndu-se unii pe alții să nu îngăduie asemenea rușine, au sărit cu toții din corăbii. Cînd cei din corăbiile aflate în apropiere i-au văzut, i-au urmat și au înaintat spre dușmani.

26 Din amîndouă părțile s-a dat o luptă înverșunată. Cu toate acestea, fiindcă soldații noștri nu puteau nici să-și păstreze rîndurile, nici să se mențină pe poziție și nici să urmeze steagurile unităților lor[41], iar fiecare, imediat ce ieșea din corabie, se aduna în jurul steagurilor pe care le întîlnea, s-a produs o mare dezordine. Dușmanii însă, care cunoșteau toate vadurile, cînd vedeau ieșind din corabie cîțiva oameni izolați și încurcați în mișcările lor, îi atacau din goana cailor; mai mulți dușmani înconjurau pe cîțiva dintre ai noștri, în timp ce alții atacau cu sulițe din flancul drept grosul armatei. Cînd a văzut aceasta, Caesar a poruncit ca ostașii să fie îmbarcați în luntrile[42] corăbiilor lungi și în corăbiile de recunoaștere, trimițînd ajutoare acelora pe care-i văzuse în primejdie. Ai noștri, îndată ce au pus piciorul pe uscat și s-au adunat cu toții, au năvălit asupra dușmanilor și i-au pus pe fugă, însă n-au putut să-i urmărească prea departe, deoarece cavaleria nu putuse să țină drumul drept și să ajungă la insulă. Numai în această împrejurare l-a părăsit pe Caesar norocul său de pînă atunci.

27 Îndată ce dușmanii înfrînți s-au oprit din fugă, au trimis degrabă soli la Caesar să-i ceară pace. Ei au făgăduit că vor da ostatici și vor îndeplini poruncile primite. O dată cu solii a venit Commius atrebatul, despre care am spus mai înainte că fusese trimis de către Caesar în Britannia. După ce debarcase și pe cînd, în calitate de sol, le aducea la cunoștință ordinele lui Caesar, britannii au pus mîna pe el și l-au aruncat în lanțuri. După luptă i-au dat drumul și au cerut pace, aruncînd asupra mulțimii vina arestării lui Commius; apoi l-au rugat pe Caesar să-i ierte, pentru că au greșit din ne-

știință. Caesar li s-a plîns că, după ce i-au trimis de bunăvoie soli pe continent pentru a-i cere pace, l-au atacat fără motiv; apoi le-a spus că le iartă neștiința și le-a cerut ostatici. Britannii au predat imediat o parte din ostatici; pe ceilalți, care trebuiau să fie chemați din regiuni mai îndepărtate, au promis că-i vor preda peste cîteva zile. În răstimpul acesta au poruncit soldaților lor să se întoarcă pe ogoare și din toate părțile au început să vină fruntași ca să-i ceară lui Caesar bunăvoință față de ei și de triburile lor.

28 Pacea fiind astfel întărită, în a patra zi de la sosirea noastră în Britania, cele 18 corăbii despre care am vorbit mai sus, care transportaseră cavaleria, au pornit din portul de sus în bătaia unui vînt ușor. Cînd erau aproape de Britannia și se vedeau din tabăra noastră[43], s-a iscat deodată o furtună atît de puternică, încît nici o corabie nu și-a mai putut urma drumul; unele au fost duse înapoi de unde plecaseră, iar altele au fost tîrîte spre partea de sud a insulei, mai către apus[44], fiind expuse la mari primejdii. Deși aruncaseră ancora, totuși, fiind inundate de valuri, aceste corăbii s-au văzut nevoite să pornească în larg, îndreptîndu-se spre continent, în ciuda nopții potrivnice.

29 În aceeași noapte[45] s-a întîmplat să fie lună plină, moment în care se produc, de obicei, pe ocean fluxurile cele mai mari. Soldații noștri nu cunoșteau acest lucru. Astfel, în același timp, apa fluxului năvălea în corăbiile lungi cu care Caesar își transportase armata și pe care le trăsese pe uscat, iar furtuna izbea încoace și încolo corăbiile de transport care fuseseră ancorate; soldații noștri n-aveau nici o posibilitate de a manevra corăbiile sau de a veni în ajutorul marinarilor. Un mare număr de corăbii au fost sfărîmate. Celelalte, pierzîndu-și funiile, ancorele și restul armăturii, nu au mai fost bune pentru navigație. Așa cum era firesc, aceasta a produs o mare tulburare în întreaga armată[46]. Căci nu mai existau alte corăbii pentru întoarcere, iar materialul necesar pentru repararea flotei lipsea; în sfîrșit, deoarece toți erau

convinşi că vor ierna în Gallia, nu făcuseră provizii pentru iarnă în aceste locuri.

30 Cînd au aflat de situaţia în care ne găseam, căpeteniile britannilor, care după luptă veniseră la Caesar, au ţinut sfat între ei. Văzînd că romanii n-aveau nici cavalerie, nici corăbii, nici grîu şi dîndu-şi seama de numărul redus al soldaţilor după întinderea mică a taberei, care era cu atît mai strîmtă cu cît Caesar îşi adusese trupele fără bagaje, au socotit că lucrul cel mai bun era să se răscoale, să ne taie aprovizionarea şi să tărăgăneze luptele pînă la iarnă. Ei erau convinşi că, dacă ne vor învinge sau, cel puţin, ne vor tăia întoarcerea, nimeni nu va mai îndrăzni să vină cu război în Britannia. Aşadar, făcînd din nou o conspiraţie, au început să părăsească tabăra pe nesimţite şi să-şi cheme în ascuns oamenii de pe ogoare.

31 Dar Caesar, deşi nu le cunoştea încă planul, totuşi, gîndindu-se la soarta flotei sale şi văzînd că britannii încetaseră să-i mai dea ostatici, a început să bănuiască ce avea să se întîmple. De aceea îşi pregătea mijloacele necesare cu care să poată face faţă oricăror împrejurări. În fiecare zi aducea în tabără grîu de pe ogoare; folosea lemnul şi arama de la corăbiile cele mai greu lovite pentru repararea celorlalte corăbii şi poruncea să se aducă de pe continent materialele necesare pentru aceste lucrări. Astfel, datorită sîrguinţei cu care au lucrat soldaţii, după ce pierduse 12 corăbii, a izbutit ca toate celelalte să fie redate navigaţiei.

32 Pe cînd se petreceau acestea, o legiune, şi anume a VII-a, fusese trimisă, ca de obicei, după grîu şi, pînă atunci, nu se ivise nimic care să dea loc la bănuieli cu privire la izbucnirea unui război. O parte dintre băştinaşi rămăseseră pe ogoarele lor, iar alţii veneau deseori chiar în tabăra noastră. Deodată gărzile din faţa porţilor taberei îi dau de ştire lui Caesar că din direcţia în care plecase legiunea se vedea un nor de praf mai mare ca de obicei. Caesar, bănuind ce era, şi anume că barbarii îşi schimbaseră hotărîrile, a poruncit ca două din cohor-

tele care făceau de gardă să pornească cu el în acea direcție, celelalte două să le țină locul, iar restul[47] să se înarmeze și să-l urmeze imediat. Nu se îndepărtase prea mult de tabără cînd a observat că soldații săi erau încolțiți de dușmani și că abia se puteau apăra; legiunea, grămădită într-un singur loc, era împroșcată din toate părțile cu săgeți. Într-adevăr, deoarece peste tot grîul fusese secerat, cu excepția unei singure bucăți de pămînt, dușmanii bănuiseră că soldații noștri vor veni acolo și se ascunseseră noaptea în pădure. Apoi, în timp ce soldații noștri, risipiți și fără arme, erau ocupați cu secerișul, i-au atacat pe neașteptate, au omorît pe cîțiva dintre ei[48] și au produs neorînduială printre ceilalți, care nu-și mai puteau forma rîndurile. În același timp i-au înconjurat cu carele și cavaleria.

33 Iată modul în care luptau cu carele. La început, luptătorii aleargă încoace și încolo și aruncă sulițe; de cele mai multe ori numai spaima produsă de cai și de zgomotul roților e de ajuns pentru a isca dezordine în rîndurile dușmanilor. Apoi, după ce s-au vîrît printre escadroane, sar din care și se luptă pe jos. În timpul acesta, conducătorii carelor se retrag pe nesimțite din luptă și așază carele în așa fel încît luptătorii să se poată retrage ușor la ai lor în cazul că ar fi încolțiți de mulțimea dușmanilor. Astfel, îmbină în lupte ușurința în mișcare a cavaleriei cu neclintirea pedestrimei. Datorită practicii și exercițiilor zilnice, reușesc să-și oprească caii, atunci cînd îi mînă în galop, pe o pantă povîrnită, să-i înfrîneze și să-i cîrmească repede, să alerge pe oiște, să se așeze pe jug[49] și de acolo să sară foarte repede în care.

34 Acest gen de luptă neobișnuit a produs tulburare în rîndurile soldaților noștri. Caesar le-a venit în ajutor tocmai la timp, căci la sosirea lui dușmanii s-au oprit, iar ai noștri și-au venit în fire după spaimă. După ce a obținut acest rezultat, socotind, totuși, că nu e momentul potrivit să hărțuiască pe dușman și să dea lupta, a rămas pe loc, după care peste puțin timp și-a dus legiunile înapoi în tabără. Pe cînd se petreceau acestea[50], soldații

noştri fiind ocupaţi cu toţii, britannii care se mai aflau pe ogoare s-au retras. Apoi, mai multe zile în şir, vremea rea i-a reţinut pe soldaţii noştri în tabără şi l-a împiedicat pe duşman să dea lupta. În acest timp, barbarii au trimis soli în toate părţile pentru a-i înştiinţa pe ai lor că numărul soldaţilor noştri este mic şi pentru a le arăta că aveau prilejul să prade şi să-şi capete pentru totdeauna libertatea dacă ar reuşi să alunge pe romani din tabără. În urma acestor chemări s-a adunat repede o mare mulţime de pedestraşi şi de călăreţi duşmani, care s-au îndreptat spre tabăra noastră.

35 Caesar prevedea că se va întîmpla şi de data asta ca acum cîteva zile: duşmanii, dacă vor fi respinşi, vor putea scăpa de primejdie datorită iuţelii lor. Cu toate acestea, avînd la dispoziţie cam 30 de călăreţi, pe care-i adusese cu el atrebatul Commius, despre care am vorbit mai înainte, şi-a aşezat legiunile în linie de bătaie în faţa taberei. După ce a început lupta, duşmanii n-au putut să reziste mult timp atacurilor noastre şi au luat-o la fugă. Soldaţii noştri i-au urmărit atîta cît le-au îngăduit forţele în marş grăbit şi au omorît un mare număr din ei; apoi s-au întors în tabără, după ce au dat foc locuinţelor în lung şi în lat.

36 În aceeaşi zi au venit la Caesar soli trimişi de duşmani să ceară pace. Caesar le-a cerut un număr de ostatici de două ori mai mare decît cel pe care-l fixase mai înainte şi le-a poruncit să-i aducă pe continent, deoarece se apropia echinocţiul şi nu dorea să se expună furtunilor din timpul iernii cu o flotă şubredă. Vremea fiind prielnică, Caesar a ridicat ancora puţin timp după miezul nopţii. Toate corăbiile au ajuns în bună stare pe continent; numai două corăbii de transport n-au putut ajunge în aceleaşi porturi ca celelalte şi au fost tîrîte puţin mai jos[51].

37 Aproape 300 de soldaţi au debarcat din aceste corăbii şi s-au îndreptat spre tabără. Morinii, pe care Caesar îi supusese înainte de plecarea sa în Britannia, împinşi de pofta de pradă, i-au înconjurat la început cu

un număr destul de mic de oameni de ai lor şi le-au ordonat să depună armele dacă nu vor să fie ucişi. Apoi, cînd soldaţii noştri au format un cerc[52] şi au început să se apere, la strigătele morinilor s-au adunat repede vreo 6 000 de oameni. Cînd a aflat aceasta, Caesar a trimis în ajutorul soldaţilor săi toată cavaleria pe care o avea în tabără[53]. In timpul acesta, soldaţii noştri au ţinut piept duşmanilor; s-au luptat cu cea mai mare vitejie mai mult de patru ore şi au omorît mulţi duşmani, pe cînd ei n-au avut decît cîţiva răniţi. Cînd însă a apărut cavaleria noastră, duşmanii au aruncat armele şi au luat-o la fugă; mulţi dintre ei au fost ucişi.

38 A doua zi Caesar a trimis împotriva morinilor care se răsculaseră pe legatul său T. Labienus cu legiunile pe care le adusese înapoi din Britannia. Morinii, din cauză că mlaştinile secaseră, nu mai aveau unde să se refugieze, aşa cum făcuseră anul trecut[54], şi aproape toţi au căzut în mîinile lui Labienus.

Dimpotrivă, legaţii Q. Titurius Sabinus şi L. Cotta, care îşi duseseră legiunile în ţinutul menapilor, după ce au prădat toate ogoarele acelora şi după ce au secerat grîul şi au dat foc caselor, s-au întors la Caesar, pentru că toţi menapii se ascunseseră în păduri foarte dese.

Caesar a aşezat în ţara belgilor tabăra de iarnă a tuturor legiunilor. Acolo numai două triburi din Britannia i-au trimis ostatici, pe cînd celelalte s-au sustras de la această obligaţie.

După aceste fapte, senatul, în urma raportului scris al lui Caesar, a decretat 20 de zile de rugăciuni publice[55].

CARTEA A V-A

1 În timpul consulatului lui L. Domitius și Ap. Claudius[1], Caesar, părăsind tabăra de iarnă pentru a se duce în Italia, așa cum obișnuia să facă în fiecare an, poruncește legaților pe care-i pusese în fruntea legiunilor să construiască în timpul iernii un număr cît mai mare de corăbii, iar pe cele vechi să le repare. Le indică dimensiunile și forma viitoarelor corăbii. Pentru a le putea încărca mai repede și a le trage mai ușor la țărm, hotărî să le facă mai puțin înalte decît cele pe care le folosim de obicei pe marea noastră[2]; aceasta cu atît mai mult cu cît observase că, din cauza fluxurilor și refluxurilor dese, valurile erau mai mici. Pentru a putea transporta greutăți și un număr mare de animale de povară, le face puțin mai largi decît corăbiile de care ne folosim pe celelalte mări. Poruncește ca toate să fie ușoare, cu vîsle și pînze; înălțimea lor mică înlesnea mult acest lucru. Dă ordin să se aducă din Spania materialul necesar înarmării corăbiilor. Apoi, după ce au luat sfîrșit adunările din Gallia Citerior, pleacă în Illyricum, fiindcă auzise că piruștii[3] invadaseră și devastau hotarele Provinciei[4]. Cum a ajuns acolo, a poruncit populațiilor să recruteze trupe, cărora le-a fixat un loc de adunare. Cînd au aflat aceasta, piruștii trimit soli la el ca să-i arate că tribul nu e vinovat de cele întîmplate și să-i declare că sînt gata să-i dea orice fel de despăgubiri pentru pagubele pricinuite. După ce îi ascultă cu atenție, Caesar le poruncește să-i dea ostatici, hotărîndu-le totodată și data la care trebuia să-i predea; le arată că dacă nu se vor supune ordinului va porni cu război împotriva tribului lor. Ostaticii sînt aduși în ziua fixată, potrivit ordinului. Caesar

numește niște arbitri pentru a aprecia pagubele suferite de fiecare trib și pentru a fixa despăgubirile.

2 După ce a terminat aceste treburi și a ținut adunările, Caesar s-a întors în Gallia Citerior, de unde a plecat la armată.

Cum a ajuns acolo, a inspectat toate taberele de iarnă; datorită deosebitei sîrguințe a soldaților, cu toată lipsa mare de materiale, a găsit echipate aproape 600 de corăbii de felul celor pe care le-am descris mai sus și 28 de corăbii lungi; acestea erau aproape gata, așa că în cîteva zile ar fi putut fi scoase în larg.

Caesar laudă pe soldați și pe cei care au condus lucrările, apoi le arată care sînt scopurile sale și le poruncește să se adune toți la portul Itius; pe aici știa că se trece cel mai ușor în Britannia, distanța dintre continent și insulă fiind în acest punct numai de 30 000 de pași; pentru această acțiune lasă atîtea trupe cîte a socotit că sînt necesare. El însuși, împreună cu trei legiuni fără bagaje[5] și cu 800 de călăreți, pleacă spre țara treverilor, deoarece aceștia nu veneau la adunări[6], nu se supuneau autorității sale și se spunea că încercau să atîțe pe germanii de dincolo de Rin.

3 Tribul acesta al treverilor are cea mai puternică călărime din toată Gallia și o pedestrime numeroasă. Așa cum am arătat mai sus, teritoriul lor se întinde pînă la Rin. În acest trib, doi oameni se luptau între ei pentru putere: Indutiomarus și Cingetorix. Acesta, îndată ce a aflat de sosirea lui Caesar și a legiunilor, a venit la el, l-a asigurat că-i va rămîne credincios împreună cu toți ai săi și că nu va trăda prietenia poporului roman și i-a arătat ce se petrecea la treveri. Indutiomarus însă a început să strîngă cavalerie și pedestrime și să se pregătească de război, după ce a ascuns în pădurea Arduenna[7] pe cei care, din cauza vîrstei, nu puteau purta arme. Această pădure se întinde în mijlocul teritoriului treverilor pe o suprafață mare, de la Rin și pînă la hotarele remilor.

După ce însă unii dintre fruntașii tribului, determinați de prietenia cu Cingetorix și înspăimîntați de sosi-

rea armatei noastre, au venit la Caesar și au început să-i adreseze cereri pentru ei înșiși — întrucît pentru trib nu puteau face nimic —, Indutiomarus, temîndu-se să nu fie părăsit de toți, a trimis soli la Caesar. Solii i-au spus lui Caesar că Indutiomarus n-a vrut să-i părăsească pe ai săi și să vină la el pentru a putea ține mai bine tribul în ascultare, ca nu cumva, în urma plecării întregii nobilimi, poporul să facă vreo greșeală din prostie[8]; așadar, el avea tribul în puterea sa și, dacă Caesar îi va îngădui, va veni la el în tabără și-i va încredința soarta sa și a tribului său.

4 Caesar își dădea seama de ce Indutiomarus vorbea astfel și de motivul care îl face să renunțe la planul său de mai înainte. Totuși, ca să nu fie constrîns să-și petreacă vara în țara treverilor, după ce se făcuseră toate pregătirile pentru războiul din Britannia, i-a ordonat lui Indutiomarus să vină la el cu 200 de ostatici. După ce i-au fost aduși ostaticii, printre care se aflau fiul și toate rudele lui Indutiomarus, pe care îi ceruse nominal, Caesar l-a încurajat pe Indutiomarus și l-a îndemnat să rămînă credincios. Cu toate acestea, a mai chemat la el și pe fruntașii treverilor și i-a cîștigat unul cîte unul de partea lui Cingetorix. Caesar știa că Cingetorix merita această răsplată; în afară de asta, socotea că este foarte important ca acela care a dat dovadă de atîta devotament față de el să aibă cea mai mare autoritate printre ai săi.

Indutiomarus a suferit mult din cauză că nu mai avea aceeași autoritate printre ai săi, și dacă încă dinainte ne purta dușmănie, acum ura lui a devenit și mai aprinsă.

5 După ce a luat aceste măsuri, Caesar sosește cu legiunile sale la portul Itius. Aici află că 60 de corăbii care fuseseră construite în țara meldilor[9], fiind zvîrlite înapoi de furtună, nu și-au mai putut continua drumul și s-au întors la locul de unde plecaseră. Pe celelalte le-a găsit gata de plecare și înzestrate cu toate cele necesare. În același port s-au adunat călăreții[10] din toată Gallia, în număr de 4 000, și fruntașii tuturor triburilor. Temîndu-se să nu izbucnească vreo răscoală în lipsa sa, Caesar

a hotărît să nu lase în Gallia decît foarte puțini călăreți și fruntași, și anume pe aceia în care avea încredere, iar pe toți ceilalți să-i ia cu el ca ostatici.

6 Printre aceștia se afla heduul Dumnorix, despre care am vorbit mai înainte[11]. El era unul dintre aceia pe care Caesar ținea neapărat să-i ia cu el, fiindcă îl știa dornic de schimbări, lacom de putere, plin de curaj și cunoștea marea lui trecere printre galli. La aceasta se mai adăuga faptul că, într-o adunare a heduilor, Dumnorix spusese că Caesar îi oferea domnia tribului. Aceste cuvinte neliniștiseră mult pe hedui; totuși ei nu îndrăzneau să trimită soli la Caesar pentru a se împotrivi planului lui sau pentru a-l ruga să renunțe la el. Caesar a aflat aceasta de la gazdele sale[12]. La început, Dumnorix a căutat să obțină, prin tot felul de rugăminți, permisiunea de a rămîne în Gallia. Spunea că nu e obișnuit să navigheze și se teme de mare, că e împiedicat de îndatoriri religioase. Apoi, văzîndu-se mereu refuzat și pierzînd orice speranță de reușită, a început să-i atîțe pe fruntașii galli. Luîndu-i pe fiecare în parte, îi speria și-i îndemna să rămînă pe continent; le spunea că „nu fără un anumit scop i se răpea Galliei întreaga nobilime: Caesar intenționa să-i ducă și să-i ucidă în Britannia pe toți aceia pe care nu îndrăznea să-i omoare sub ochii gallilor". Altora le dădea cuvîntul său și le cerea să jure că vor face de comun acord tot ceea ce vor socoti că este în folosul Galliei.

Caesar a aflat despre aceste uneltiri din mai multe părți[13].

7 După ce a luat cunoștință de ele, întrucît dădea multă importanță tribului heduilor, a socotit că trebuie să-l rețină pe Dumnorix și să-l împiedice prin toate mijloacele posibile să-și realizeze planurile. Pe de altă parte însă, văzînd că nebunia acestuia creștea tot mai mult, socotea că trebuie să ia măsuri de prevedere, ca nu cumva Dumnorix să-i pricinuiască vreun rău lui însuși și Republicii romane.

Deoarece vîntul chorus[14], care suflă în această regiune în cea mai mare parte a anului, împiedica navigația, s-a

văzut nevoit să mai zăbovească în port aproape 25 de zile; în timpul acesta s-a străduit să-l țină pe Dumnorix în ascultare, fără să înceteze, totuși, să se informeze de toate planurile acestuia.

În sfîrșit, timpul a devenit din nou prielnic și Caesar a poruncit pedestrașilor și călăreților să se îmbarce. Dar, în timp ce toți erau ocupați cu îmbarcarea, Dumnorix, împreună cu cavaleria heduilor, părăsește tabăra fără știrea lui Caesar și se îndreaptă spre patrie. La aflarea acestei vești, Caesar întrerupe pregătirile de plecare și toate celelalte treburi și trimite o mare parte din cavalerie să-l urmărească pe Dumnorix, poruncindu-i să-l aducă înapoi sau să-l omoare în caz că ar rezista și nu s-ar supune. Căci Caesar nu se aștepta ca un om care-i nesocotise poruncile atunci cînd el era prezent să facă ceva bun în lipsa sa. Într-adevăr, cînd soldații i-au ordonat să vină înapoi, Dumnorix a început să opună rezistență, să se apere cu armele și să-i roage pe ai săi să-și facă datoria, strigînd mereu că el este om liber și aparține unui neam liber. Atunci, potrivit poruncilor primite, soldații îl înconjură și-l ucid; toți călăreții hedui se întorc înapoi la Caesar.

8 După aceasta, Caesar lasă pe Labienus pe continent împreună cu trei legiuni și 2 000 de călăreți, ca să păzească porturile, să facă provizii de grîu, să urmărească ce se petrecea în Gallia și să ia hotărîrile cerute de împrejurări. La apusul soarelui ridică ancora împreună cu cinci legiuni și cu un număr de călăreți egal cu cel pe care-l lăsase pe continent. La început a călătorit în bătaia unui vînt slab african[15], dar la miezul nopții vîntul a încetat; Caesar nu și-a mai putut urma drumul și, dus de maree destul de departe, a observat în zori că Britannia rămăsese în stînga lui. Atunci, profitînd de schimbarea direcției curentului, a vîslit din toate puterile ca să ajungă în acea parte a insulei unde știa, încă din vara trecută, că se poate debarca foarte ușor[16]. În această împrejurare, soldații noștri au dat dovadă de o bărbăție vrednică de toată lauda: vîslind fără întrerupere, au reușit să meargă cu niște corăbii de transport greu încărcate tot atît de repede ca și cu corăbiile lungi.

Pe la amiază toată flota a ajuns pe ţărmul Britanniei fără să fi zărit acolo pe duşmani. Aşa cum a aflat Caesar mai tîrziu de la prizonieri, pe ţărm se adunaseră numeroase grupuri, dar, înspăimîntate de mulţimea corăbiilor (zăriseră deodată mai mult de 800 de corăbii, dintre care unele serviseră anul trecut, iar celelalte fuseseră construite de particulari[17] pentru propriile lor nevoi), fugiseră de la ţărm şi se ascunseseră pe înălţimi.

9 Caesar şi-a debarcat trupele şi a ales un loc potrivit pentru tabără. Aflînd de la prizonieri unde se opriseră trupele duşmanilor, a lăsat lîngă mare 10 cohorte şi 300 de călăreţi ca să păzească corăbiile şi, în timpul străjii a treia[18], a pornit spre duşmani. În privinţa flotei n-avea nici o grijă, cu atît mai mult cu cît o lăsase ancorată pe un ţărm lin şi neted. Comanda garnizoanei şi a flotei o încredinţase lui Q. Atrius.

După ce a mers aproape 12 000 de paşi în timpul nopţii, a observat trupele duşmanilor. Aceştia înaintaseră spre fluviu[19] cu cavaleria şi carele lor; aflîndu-se la o înălţime mai mare decît noi, au încercat să ne împiedice trecerea, începînd lupta. Respinşi de cavaleria noastră, s-au ascuns în păduri, unde găsiseră o poziţie foarte bine întărită de la natură şi de mîna omenească, pe care se pare că o pregătiseră mai dinainte în vederea unui război civil, căci tăiaseră foarte mulţi copaci cu care astupaseră toate intrările. Risipiţi în grupuri mici, trăgeau din păduri asupra noastră, încercînd să ne împiedice să pătrundem înăuntrul fortificaţiilor lor. Însă soldaţii legiunii a VII-a, după ce au format o *testudo*[20] şi au împins o terasă pînă la întărituri, au ocupat terenul şi i-au alungat pe duşmani din păduri, alegîndu-ne numai cu cîţiva răniţi. Caesar i-a oprit să-i urmărească mai departe pe fugari, deoarece nu cunoştea regiunea şi fiindcă o mare parte din zi trecuse deja, iar el voia să folosească restul timpului pentru fortificarea taberei.

10 A doua zi dimineaţa, Caesar şi-a trimis pedestraşii şi călăreţii în urmărirea fugarilor în trei direcţii. Ei străbătuseră o distanţă destul de mare, reuşind chiar să zărească ultimele rînduri ale duşmanilor, cînd nişte călă-

reţi trimişi de Q. Atrius vin la Caesar şi-l anunţă că noaptea trecută o furtună foarte puternică avariase şi aruncase pe ţărm aproape toate corăbiile; ancorele şi odgoanele nu rezistaseră, iar corăbiile şi cîrmacii nu putuseră ţine piept violenţei furtunii; corăbiile, lovindu-se unele de altele, suferiseră mari stricăciuni.

11 Cînd Caesar a aflat aceasta, trimite ordin legiunilor şi cavaleriei să se oprească în locul în care le va sosi ordinul şi să se întoarcă înapoi. El însă se înapoiază la corăbii şi constată personal cam aceleaşi lucruri pe care le aflase de la informatori şi din scrisoare: aproape 40 de corăbii erau pierdute, iar celelalte părea că vor putea fi reparate după o muncă grea. Caesar alege, aşadar, meşteşugari[21] din rîndul legiunilor şi mai porunceşte să fie chemaţi şi alţii de pe continent. Scrie lui Labienus să construiască cu legiunile care erau cu el cît mai multe corăbii.

Deşi era o muncă foarte grea şi obositoare, totuşi a socotit că lucrul cel mai bun este să tragă corăbiile pe uscat şi să le unească cu tabăra printr-o fortificaţie comună.

Aceste operaţii i-au luat aproape 10 zile, soldaţii neîncetînd lucrul nici noaptea. După ce corăbiile au fost trase pe uscat şi tabăra foarte bine fortificată, Caesar lasă aceleaşi trupe de mai înainte să păzească flota, iar el se înapoiază în locul de unde venise. Cînd a ajuns acolo, a găsit numeroase trupe de britanni care se adunaseră din toate părţile şi, de comun acord, încredinţaseră lui Cassivellaunus comanda supremă şi conducerea războiului.

Cam la o depărtare de 80 000 de paşi de mare, un fluviu numit Tamesis[22] desparte ţara acestuia de triburile maritime. Pînă atunci, Cassivellaunus nu încetase să se războiască cu celelalte triburi, dar teama pricinuită de sosirea noastră îi determinase pe britanni să-i încredinţeze comanda supremă a războiului.

12 Partea din interior a Britanniei este locuită de oameni care, după o tradiţie orală[23], se pretind băştinaşi. Pe coastă locuiesc belgi, care veniseră din ţara lor pentru a se război şi a prăda; aproape toţi poartă numele

triburilor din care se trag[24]; după război s-au stabilit aici și au început să cultive ogoarele. Populația este extrem de numeroasă, casele, asemănătoare cu cele din Gallia, sînt foarte dese și există un mare număr de turme. Britannii folosesc drept monedă arama, bani de aur sau drugi de fier de o anumită greutate.

În interiorul insulei se află cositor, iar pe coastă fier, însă în cantitate mică; arama se importă[25]. Ca și în Gallia, există tot felul de arbori, în afară de fag și de brad. Locuitorii socotesc o nelegiuire să mănînce iepuri, găini sau gîște; totuși, le cresc de plăcere.

Clima este mai temperată decît în Gallia[26], frigul fiind mai slab.

13 Insula are o formă triunghiulară; una dintre laturi se află în fața Galliei[27]. Unul din colțurile acestei laturi, cel dinspre Cantium[28], unde acostează aproape toate corăbiile care vin din Gallia, este îndreptat spre răsărit, celălalt, mai înclinat, spre miazăzi. Această coastă se întinde pe o distanță de aproape 500 000 de pași. A doua este așezată spre Spania și apus[29]; în această parte se găsește Hibernia[30], care e socotită de două ori mai mică decît Britannia; între ea și Britannia este aceeași distanță ca cea dintre Britannia și Gallia. La jumătatea drumului se află o insulă numită Mona[31]; se spune că mai există și alte insule mai mici[32], vecine cu Britannia, unde, după unii autori, noaptea ar dura 30 de zile în timpul solstițiului de iarnă. În cercetările pe care le-am făcut, n-am aflat nimic cu privire la aceasta; am constatat doar, prin măsurători exacte cu ajutorul clepsidrelor[33], că nopțile sînt mai scurte decît pe continent. După părerea autorilor pomeniți mai sus, lungimea acestei coaste este de 700 000 de pași[34]. A treia coastă este îndreptată spre nord și în fața ei nu se află altă țară; doar unul din colțuri este mult înclinat spre Germania. După cum se crede, lungimea ei ar fi de 800 000 de pași[35]. În felul acesta, întreaga insulă are un perimetru de 2 000 000 de pași.

14 Dintre toți locuitorii Britanniei, cei mai civilizați sînt cei din Cantium, regiune în întregime maritimă.

Moravurile lor nu se deosebesc mult de cele ale gallilor. Majoritatea locuitorilor din interior nu seamănă grîu, ci se hrănesc cu lapte şi carne şi se îmbracă în piei de animale. Toţi britannii însă se vopsesc cu drobuşor[36], care produce o culoare albastră; din această cauză au o înfăţişare groaznică în timpul luptelor. Poartă părul lung şi-şi rad toate părţile corpului, în afară de cap şi de buza superioară.

Cîte 10 sau 12 bărbaţi au soţii comune între ei, mai ales fraţii cu fraţii şi părinţii cu fiii. Copiii care se nasc aparţin primului soţ.

15 Cavaleria şi carele duşmanilor au avut o ciocnire puternică cu cavaleria noastră, care era în marş[37]; totuşi, peste tot am fost învingători şi i-am respins pe duşmani spre păduri şi dealuri, dar, după ce am omorît o bună parte din ei, am pierdut cîţiva oameni, din cauză că i-am urmărit cu prea multă îndîrjire. După cîtva timp, luînd prin surprindere pe soldaţii noştri, care, ocupaţi fiind cu întărirea taberei, n-au luat nici o măsură de prevedere, duşmanii au năvălit deodată din păduri şi, aruncîndu-se asupra celor care făceau de gardă în faţa taberei, au dat o luptă înverşunată. Caesar a trimis în ajutor două cohorte; acestea — erau primele din două legiuni — s-au aşezat la o mică distanţă una de cealaltă. Duşmanii însă, dat fiind faptul că soldaţii noştri erau speriaţi de noul fel de luptă, au năvălit cu mare îndrăzneală în mijlocul lor şi s-au retras de acolo fără pierderi. În acea zi a fost ucis Q. Laberius Durus, tribun militar[38]. După ce au mai fost trimise în ajutor mai multe cohorte, duşmanii au putut fi respinşi.

16 Cum întreaga luptă s-a desfăşurat în faţa taberei, sub ochii tuturor, s-a văzut că pedestraşii noştri nu erau bine pregătiţi să lupte împotriva unui asemenea duşman; fiind prea greu înarmaţi, nu puteau să-l urmărească în retragere şi nu îndrăzneau să se îndepărteze de steaguri[39]. Pe de altă parte, pentru cavalerie acest fel de luptă era foarte primejdios, deoarece de cele mai multe ori duşmanii se retrăgeau într-adins şi, după ce-i atrăgeau pe călăreţi la o oarecare distanţă de legiuni, săreau din

launus, apărată de păduri şi de mlaştini; acolo se adunase un număr destul de mare de oameni şi de vite. Britannii numesc „cetate" o pădure în care cu greu se poate pătrunde, pe care au întărit-o cu meterez şi un şanţ şi în care obişnuiesc să se refugieze pentru a se feri de năvălirea duşmanilor. Caesar se îndreaptă într-acolo cu legiunile şi găseşte un loc bine întărit de la natură şi de mîna omenească, pe care totuşi se sileşte să-l atace din două părţi. După o scurtă rezistenţă, duşmanii n-au mai putut face faţă atacului nostru şi au fugit prin altă parte a cetăţii. Acolo s-a găsit un mare număr de vite; mulţi oameni au fost prinşi şi ucişi în timp ce fugeau.

22 În timp ce aici se petreceau aceste lucruri, Cassivellaunus trimite soli la Cantium, despre care am spus mai înainte că este o regiune maritimă şi care e condusă de patru regi: Cingetorix, Carvilius, Taximagulus şi Segovax; acestora le porunceşte să atace şi să ia cu asalt, pe neaşteptate şi folosind toate forţele, tabăra corăbiilor. Cînd au ajuns la tabără, soldaţii noştri s-au năpustit asupra lor, au ucis pe mulţi dintre ei şi au luat prizonier chiar pe un comandant de origine nobilă, Lugotorix; apoi s-au întors în tabără fără să fi suferit vreo pierdere.

Aflînd de această luptă, Cassivellaunus, descurajat de atîtea înfrîngeri, de devastarea teritoriului său şi mai ales de faptul că fusese părăsit de celelalte triburi, a trimis soli la Caesar, prin mijlocirea atrebatului Commius, pentru a se supune. Din cauza mişcărilor care puteau izbucni pe neaşteptate în Gallia, Caesar hotărîse să petreacă iarna pe continent şi, cum nu mai era mult pînă la sfîrşitul verii, îşi dădea seama că duşmanii puteau tărăgăna lucrurile pînă atunci; de aceea ordonă să i se predea ostatici şi fixează tributul pe care Britannia trebuia să-l plătească în fiecare an poporului roman[44]; lui Cassivellaunus îi interzice cu hotărîre să facă vreun rău lui Mandubracius şi trinovanţilor.

23 După ce a primit ostaticii, Caesar şi-a adus din nou armata la ţărmul mării, unde a găsit corăbiile reparate. După ce le-a dat drumul pe mare, deoarece avea un mare număr de prizonieri şi fiindcă mai multe corăbii

pieriseră din cauza furtunii, a hotărît să-şi treacă armata în două convoaie. S-a întîmplat ca nici anul acesta şi nici anul trecut, în ciuda atîtor drumuri făcute, să nu se piardă nici una din corăbiile atît de numeroase care transportau trupe. Dimpotrivă, numai foarte puţine din corăbiile care-i fuseseră trimise înapoi goale de pe continent, fie că aparţineau primului convoi, care-şi debarcase trupele, fie că făceau parte din cele 60 de corăbii construite de Labienus mai tîrziu, au ajuns la destinaţie. Aproape toate celelalte au fost aruncate pe ţărm. După ce le-a aşteptat în zadar cîtva timp, Caesar, de teamă să nu fie împiedicat de anotimp să mai navigheze, căci se apropia echinocţiul, s-a văzut silit să-şi îmbarce trupele; apoi s-a aşternut o mare linişte, iar el a ridicat ancora la începutul străjii a doua şi în zorii zilei a ajuns la ţărm cu toate corăbiile în bună stare.

24 După ce a tras corăbiile pe uscat şi a ţinut adunarea gallilor la Samarobriva[45], Caesar a fost nevoit să-şi aşeze armata în tabăra de iarnă altfel decît în anii trecuţi şi să-şi repartizeze legiunile în mai multe ţinuturi, deoarece, din cauza secetei, se făcuse puţin grîu în Gallia în acel an. Pe una dintre legiuni a trimis-o în ţara morinilor, sub comanda legatului Q. Fabius, pe alta în ţara nervilor, sub comanda lui Q. Cicero[46], pe a III-a în ţara esuviilor, sub comanda lui L. Roscius; a poruncit ca a IV-a să ierneze împreună cu Titus Labienus în ţara remilor, la hotarele treverilor. În ţara belgilor a aşezat trei legiuni sub comanda quaestorului M. Crassus[47] şi a legaţilor L. Munatius Plancus şi C. Trebonius. În ţara eburonilor, care în cea mai mare parte locuiesc între Mosa şi Rin şi care erau conduşi de Ambiorix şi Catuvolcos, a trimis o legiune pe care o recrutase de curînd la nord de Pad şi cinci cohorte. În fruntea acestor ostaşi a pus pe legaţii Q. Titurius Sabinus şi L. Aurunculeius Cotta. Caesar credea că prin această repartizare a legiunilor va putea să împlinească foarte uşor lipsa de grîu. Totuşi, taberele de iarnă ale acestor legiuni nu se aflau la o distanţă mai mare de 100 000 de paşi una de alta, cu excepţia legiunii pe care o încredinţase lui L. Roscius, ca s-o ducă în regiunea cea mai liniştită şi complet

pacificată. Caesar a hotărît să rămînă în Gallia pînă ce va afla că legiunile au fost cantonate şi că taberele au fost întărite.

25 La carnuţi era un om de neam mare, Tasgetius, ai cărui strămoşi fuseseră regi în ţara lor. Fiindcă se folosise în toate războaiele de sprijinul lui deosebit, Caesar îi redase rangul strămoşilor, ca să-l răsplătească pentru vitejia şi devotamentul lui. În al treilea an de domnie, duşmanii, îndemnaţi pe faţă de mai mulţi oameni din trib, l-au ucis în taină. Crima este adusă la cunoştinţa lui Caesar. Fiind mulţi complici, Caesar s-a temut ca nu cumva, la îndemnul lor, tribul să se revolte; de aceea a poruncit lui L. Plancus să plece repede cu legiunea din ţara belgilor la carnuţi, să ierneze acolo şi totodată să aresteze şi să trimită la el pe aceia despre care va afla că erau vinovaţi de uciderea lui Tasgetius. Între timp a fost înştiinţat de către toţi aceia cărora le încredinţase legiunile că au ajuns la taberele de iarnă, pe care le-au fortificat.

26 Cam la 15 zile de la sosirea lor în tabăra de iarnă, a izbucnit deodată o răscoală, provocată de Ambiorix şi Catuvolcos. Aceştia, după ce au venit pînă la graniţele ţării lor ca să stea la dispoziţia lui Sabinus şi Cotta şi după ce au adus grîul în tabăra de iarnă, îndemnaţi de solii treverului Indutiomarus, şi-au aţîţat supuşii la răscoală şi, după ce au atacat prin surprindere pe cei care se duseseră după lemne, s-au îndreptat cu forţe puternice spre tabăra noastră ca s-o ia cu asalt. Ai noştri au pus repede mîna pe arme şi s-au urcat pe meterez, în timp ce călăreţii spanioli, ieşind pe una dintre porţi, au biruit într-o luptă de cavalerie. Duşmanii, pierzîndu-şi speranţa că vor învinge, şi-au retras trupele de la asediu. Apoi, potrivit obiceiului lor, au strigat să vină careva dintre ai noştri la o întrevedere, căci aveau să ne spună anumite lucruri de interes comun în urma cărora sperau să se poată înlătura neînţelegerile.

27 Pentru această întrevedere sînt trimişi la ei C. Arpineius, cavaler roman, prieten cu Q. Titurius, şi un

oarecare Q. Iunius din Spania, care mai venise înainte de cîteva ori la Ambiorix cu misiuni din partea lui Caesar. Ambiorix le-a mărturisit că-i era foarte îndatorat lui Caesar pentru binefacerile sale, căci mulţumită lui scăpase de tributul pe care-l plătea în mod regulat vecinilor săi, atuatucii, iar Caesar îi dăduse înapoi pe fiul său şi pe cel al fratelui său, pe care atuatucii îi luaseră ca ostatici şi-i ţinuseră în lanţurile sclaviei. În ceea ce priveşte asedierea taberei, el a acţionat împotriva felului său de a gîndi şi a voinţei sale, fiind constrîns de trib; autoritatea sa e de asemenea natură, încît mulţimea nu are mai puţine drepturi asupra lui decît are el asupra mulţimii. În afară de asta, tribul a început războiul pentru că nu a putut rezista în faţa conspiraţiei neaşteptate a gallilor. Putea dovedi uşor acest lucru prin propria-i neputinţă, căci nu era atît de lipsit de experienţă încît să creadă că va reuşi să înfrîngă pe romani cu trupele sale. Întreaga Gallie luase însă hotărîrea ca în această zi să fie atacate toate taberele de iarnă ale lui Caesar, pentru ca nu cumva vreo legiune să poată veni în ajutorul alteia. Cu greu ar fi putut refuza nişte galli pe alţi galli, mai ales că hotărîrea fusese luată în vederea redobîndirii libertăţii comune. Întrucît, din patriotism, şi-a îndeplinit datoria faţă de galli, se gîndea acum la obligaţiile pe care le avea faţă de Caesar pentru binefacerile primite şi îl sfătuia, îl ruga pe Titurius, în numele legăturii de ospitalitate, să se îngrijească de salvarea sa şi a soldaţilor. O trupă numeroasă de germani a trecut Rinul şi va sosi acolo în două zile. Romanii singuri trebuiau să hotărască dacă vor să-şi scoată trupele din tabăra de iarnă mai înainte ca vecinii să observe aceasta şi să le ducă la Cicero, care se afla la o distanţă de 50 000 de paşi, sau la Labienus, care se afla puţin mai departe[48]. El făgăduia şi întărea prin jurămînt că le va acorda liberă trecere prin ţara sa. Procedînd astfel, pe de o parte îşi servea tribul, întrucît îl scăpa de staţionarea trupelor romane în timpul iernii, iar pe de alta îşi arăta recunoştinţa faţă de Caesar pentru binefacerile lui. După aceste cuvinte, Ambiorix s-a retras.

28 Arpineius și Iunius au raportat legaților ceea ce au auzit. Legații, tulburați de această veste neașteptată, deși informațiile veneau din partea unor dușmani, socoteau totuși că trebuie să țină seama de ele; îi neliniștea mai ales faptul că era greu de crezut ca un trib puțin cunoscut[49] și slab ca acela al eburonilor să îndrăznească să pornească cu război împotriva poporului roman, bazîndu-se numai pe propriile sale mijloace. Așadar, aduc chestiunea în fața consiliului de război. Între participanți au loc mari discuții. L. Aurunculeius și mai mulți tribuni, precum și centurionii primei cohorte[50], socoteau că nu trebuie să întreprindă nimic la întîmplare și să nu părăsească tabăra de iarnă fără porunca lui Caesar. Ei arătau că, „deoarece tabăra era întărită, puteau ține piept germanilor oricît de numeroși ar fi ei: dovada o constituia faptul că au rezistat foarte bine primului atac al dușmanilor, ba mai mult, le-au pricinuit și multe pierderi. De grîu nu duceau lipsă; între timp vor sosi ajutoare și de la taberele vecine[51], și de la Caesar. În sfîrșit, nu este nimic mai lipsit de chibzuială și mai rușinos decît să iei o hotărîre cu privire la situații de cea mai mare importanță ținînd seama de sfatul dușmanilor".

29 Dimpotrivă, Titurius striga că va fi prea tîrziu atunci cînd trupele dușmanilor, aliindu-se cu germanii, vor deveni mai numeroase sau cînd se va întîmpla vreo nenorocire în taberele de iarnă cele mai apropiate. Pentru a lua o hotărîre nu aveau decît acest scurt prilej. Titurius credea că Caesar plecase în Italia; „dacă Caesar ar fi fost în Gallia, carnuții nu ar fi pus la cale omorîrea lui Tasgetius, iar eburonii nu ar fi pornit împotriva taberei cu atîta dispreț față de noi". Titurius mai spunea că „el ținea seama de situație, nu de faptul că dușmanii fuseseră aceia care îi înștiințaseră. Rinul era aproape: moartea lui Ariovistus[52] și victoriile noastre de mai înainte produseseră o mare durere germanilor; Gallia, care după ce suferise atîtea umilințe fusese supusă de poporul roman și își pierduse gloria militară de altădată, ardea de dorința de a se răzbuna. În sfîrșit, cine ar putea crede că Ambiorix a recurs la asemenea hotărîre fără să fi avut un motiv bine întemeiat? Și într-un caz, și în celă-

lalt, părerea sa prezenta garanții: dacă situația nu era gravă, vor ajunge la legiunea cea mai apropiată fără nici o primejdie; dacă Gallia întreagă se unea cu germanii, romanii își puteau găsi scăparea numai într-o retragere rapidă. Dimpotrivă, ce urmări ar putea avea propunerea lui Cotta și a celor de aceeași părere cu el? Dacă această propunere nu prezenta un pericol imediat, în orice caz romanii ar fi avut să se teamă de o foamete provocată de un asediu îndelungat".

30 După ce a avut loc această discuție de o parte și de alta, întrucît Cotta și centurionii primei cohorte se împotriveau cu înverșunare, Sabinus a spus: „Ei bine, fiți mulțumiți dacă vreți așa!" și, ridicînd vocea ca să-l audă bine o mare parte din soldați, a continuat astfel: „Dintre voi, nu sînt eu acela care să se teamă cel mai mult de moarte; soldații vor ști să judece; în caz că s-ar întîmpla vreo nenorocire, ție îți vor cere socoteală, Cotta: dacă le-ai permite, s-ar uni poimîine cu taberele vecine și ar putea înfrunta împreună primejdiile războiului și n-ar pieri de sabie sau de foame, respinși și surghiuniți departe de tovarășii lor".

31 Adunarea ia sfîrșit; cei de față se strîng în jurul celor doi legați și-i roagă să nu înrăutățească situația prin neînțelegerile și încăpățînarea lor; le arată că „situația este ușoară fie că rămîn, fie că pleacă, însă numai cu condiția ca toți să fie de aceeași părere; dimpotrivă, nu văd nici un mijloc de scăpare dacă există neînțelegeri". Discuțiile se prelungesc pînă la miezul nopții. În cele din urmă, Cotta, emoționat, se declară învins și triumfă părerea lui Sabinus. Se anunță că vor pleca în zorii zilei. Restul nopții îl petrec veghind; fiecare soldat se uită în jurul său să vadă ce poate transporta cu el și ce e constrîns să părăsească din echipamentul taberei de iarnă. Se născocește tot ceea ce făcea mai primejdioasă plecarea a doua zi dimineața și tot ceea ce putea mări pericolul din cauza oboselii soldaților nedormiți.

În zorii zilei, trupele plecară din tabără ca niște oameni care ar fi fost convinși că sfatul pe care îl primiseră de la Ambiorix le venea din partea unuia dintre cei

mai buni prieteni şi nu din partea unui duşman; mergeau într-o coloană de marş foarte lungă şi cu foarte multe bagaje.

32 Duşmanii, înţelegînd din agitaţia şi din neodihna soldaţilor noştri din timpul nopţii că aceştia vor pleca, au aşezat curse în păduri în două părţi, într-un loc favorabil şi ascuns, la o distanţă de aproape 2 000 de paşi de tabără; acum aşteptau sosirea romanilor. După ce majoritatea trupelor a coborît într-o vale mare, duşmanii au apărut deodată din ambele părţi ale acestei văi, au început să-i urmărească de aproape pe cei din ariergardă, să-i împiedice pe cei din avangardă să urce şi au dat lupta într-o poziţie foarte neprielnică pentru noi.

33 Abia atunci Titurius, care mai înainte nu luase nici o măsură de prevedere, începe să se agite, aleargă în toate părţile şi aşează cohortele; totuşi, şi aceste acţiuni le îndeplineşte cu teamă, în aşa fel încît părea că-şi pierduse cu totul cumpătul. Aceasta se întîmplă de obicei acelora care sînt nevoiţi să ia o hotărîre în ultimul moment. Dimpotrivă, Cotta, care se gîndise că asemenea surprize se puteau ivi pe drum şi din această cauză fusese împotriva plecării, nu neglija nimic din ceea ce era de folos pentru salvarea comună: se adresa soldaţilor şi-i îmbărbăta, îndeplinindu-şi astfel datoria de general, în timp ce în lupte şi-o îndeplinea pe aceea de soldat. Din cauza lungimii mari a coloanei, legaţilor le era greu să facă totul personal şi să ia în fiecare loc măsurile necesare; de aceea au poruncit ca soldaţii să fie anunţaţi să părăsească bagajele şi să formeze un cerc[53]. Deşi această hotărîre nu este de condamnat în asemenea împrejurări, totuşi a avut urmări neplăcute; ea a slăbit încrederea soldaţilor noştri şi a mărit înflăcărarea duşmanilor pentru luptă, fiindcă se părea că această hotărîre fusese luată dintr-o teamă foarte mare şi din desperare. În afară de asta, s-a mai întîmplat ceva care era inevitabil: soldaţii au părăsit steagurile în masă, fiecare alergînd să caute şi să ia din bagaje lucrurile la care ţinea mai mult. Peste tot era numai strigăt şi plînset.

34 Barbarii, dimpotrivă, au fost mai dibaci. Căci comandanţii lor au poruncit să se anunţe în toată linia de luptă următoarele: „Nimeni să nu părăsească poziţia; a voastră va fi prada şi vouă vă sînt destinate toate lucrurile pe care le vor părăsi romanii; gîndiţi-vă deci că totul atîrnă numai de victorie". Ai noştri, deşi erau părăsiţi de comandant şi de zeiţa Fortuna[54], totuşi îşi puneau toată nădejdea salvării în vitejie şi, ori de cîte ori o cohortă înainta la atac, cădea un mare număr de duşmani în locul în care se dădea atacul. Observînd aceasta, Ambiorix porunceşte să li se spună soldaţilor săi să arunce suliţele de departe, fără să se apropie, şi să se retragă din locul în care vor ataca romanii: datorită armelor lor uşoare şi exerciţiilor zilnice, vor putea provoca acestora pierderi serioase; în schimb, cînd romanii se vor retrage la steagurile lor[55], îi vor urmări din nou.

35 Barbarii au îndeplinit cu cea mai mare grijă acest ordin: ori de cîte ori o cohortă romană ieşea din cerc şi ataca, duşmanii se retrăgeau în cea mai mare grabă. În timpul acesta, în mod inevitabil, locul părăsit de cohortă rămînea descoperit şi flancul ei drept, lipsit de apărare, era atacat cu suliţe. Apoi, cînd cohorta revenea în locul de unde plecase, era înconjurată şi de barbarii care se retrăseseră şi de cei care rămăseseră în apropiere. Dacă, dimpotrivă, ai noştri nu voiau să iasă din cerc, atunci nu mai aveau posibilitatea să-şi manifeste curajul şi, înghesuiţi unii într-alţii, nu se mai puteau feri de suliţele aruncate de o mulţime atît de mare de duşmani. Cu toate că suferiseră atîtea neajunsuri şi aveau aşa multe pierderi, după ce trecuse o bună parte din zi (se luptaseră din zorii zilei pînă la ora a 8-a[56]), mai rezistau încă, fără să săvîrşească ceva nedemn de ei. În clipa aceasta, o lance scurtă străpunge amîndouă coapsele lui T. Balentius, bărbat viteaz şi cu mare autoritate, care anul trecut fusese primipilus[57]. Q. Lucanius, care avea acelaşi grad, este ucis în timp ce lupta vitejeşte şi venea în ajutorul fiului său împresurat de duşmani. Legatul L. Cotta este rănit de o piatră drept în mijlocul feţei pe cînd îmbărbăta toate cohortele şi centuriile.

36 Tulburat de aceste întîmplări, Q. Titurius, văzîndu-l de departe pe Ambiorix cum îşi îmbărbătează soldaţii, trimite la el pe tălmaciul său, Cn. Pompeius, ca să-l roage să-l cruţe pe el şi pe soldaţii săi. La cuvintele solului, Ambiorix a răspuns astfel: „Sabinus poate să vină să stea de vorbă cu mine dacă vrea; sper să obţin de la armată ca soldaţii lui Sabinus să fie cruţaţi; în ceea ce-l priveşte pe comandant, este sigur că nu i se va face nici un rău; de asta garantez". Sabinus comunică aceste lucruri lui Cotta, care era rănit, şi-i propune să părăsească amîndoi lupta şi să meargă să stea de vorbă cu Ambiorix; îi spune că speră să obţină de la acesta să li se cruţe viaţa lor şi a soldaţilor lor. Cotta refuză să meargă la un duşman înarmat şi persistă în refuzul său.

37 Sabinus ordonă tribunilor militari pe care-i avea atunci în jurul său şi centurionilor din prima cohortă să-l urmeze; după ce s-a apropiat de Ambiorix, primind ordinul să arunce armele, se supune şi porunceşte oamenilor săi să facă acelaşi lucru. În timp ce discuta despre condiţii şi Ambiorix lungea vorba în mod intenţionat. Sabinus e înconjurat pe nesimţite şi ucis. Atunci, duşmanii, potrivit obiceiului lor, strigă: „Victorie, victorie!", scot urlete şi năvălesc asupra soldaţilor noştri, producînd învălmăşeală în rîndurile lor. Acolo piere luptînd L. Cotta şi cea mai mare parte dintre soldaţi. Ceilalţi se refugiază în tabăra de unde plecaseră. Unul dintre aceştia, stegarul L. Petrosidius, fiind hărţuit de aproape de o mare mulţime de duşmani, aruncă steagul înăuntrul meterezului şi cade răpus în faţa taberei, luptînd cu cea mai mare vitejie. Pînă la căderea nopţii, soldaţii rezistă cu greu asaltului; în timpul nopţii, pierzîndu-şi nădejdea de a scăpa, se sinucid toţi pînă la unul. Cîţiva, care scăpaseră din luptă, ajung la legatul T. Labienus, în tabăra de iarnă, după ce rătăciseră prin păduri şi-l înştiinţează de cele întîmplate.

38 Plin de trufie în urma acestei victorii, Ambiorix pleacă imediat cu cavaleria în ţara atuatucilor, care erau vecini cu regatul lui; merge fără oprire zi şi noapte şi

poruncește pedestrimei să-l urmeze de aproape. Atuatucilor le povestește cele întîmplate și-i aţîţă la revoltă; a doua zi sosește la nervi și îi îndeamnă să nu piardă ocazia de a se elibera o dată pentru totdeauna și de a se răzbuna pe romani pentru loviturile pe care le-au suferit din partea lor. Le arată că au fost omorîţi doi legaţi și că a pierit o mare parte din armată; nu este nici o greutate ca nervii să atace pe neașteptate legiunea care iernează sub comanda lui Cicero și s-o masacreze. Le promite că le va da ajutor în această acțiune. Cu aceste vorbe îi convinge cu ușurință pe nervi.

39 Așadar, după ce au trimis soli la ceutroni, grudii, levaci, pleumoxii, geidumni[58], care sînt toţi sub stăpînirea lor, nervii strîng cît mai multe trupe și se reped pe neașteptate spre tabăra de iarnă a lui Cicero, la care nu ajunsese încă știrea morții lui Titurius. Și lui Cicero i s-a întîmplat ceva ce era de așteptat: cîţiva soldaţi, care se depărtaseră în păduri pentru a aduce lemne de ars și de construcție, au fost luaţi prin surprindere de sosirea neașteptată a cavaleriei. După ce i-au înconjurat în mare număr, eburonii, nervii, atuatucii, precum și aliaţii și clienţii lor, încep să atace legiunea.

Soldaţii noștri aleargă repede la arme și urcă pe metereze. A fost o zi grea, căci dușmanii își puneau toată nădejdea în iuțeală și credeau că vor fi veșnic învingători dacă vor obține această victorie.

40 Imediat Cicero trimite o scrisoare lui Caesar, promiţînd mari recompense curierilor dacă scrisoarea va ajunge pînă la el. Însă toate drumurile erau ocupate de dușmani și curierii sînt opriţi. În timpul nopții, din lemnul adus pentru fortificaţii, se clădesc cu o iuțeală de necrezut 120 de turnuri; se termină lucrările de fortificație, care păreau neisprăvite. A doua zi, dușmanii, care strînseseră trupe mult mai numeroase, asaltează tabăra, umplu șanțul. Ai noștri rezistă la fel ca în ziua precedentă. Același lucru se repetă în zilele următoare. Noaptea lucrul nu se întrerupe de loc; nici bolnavii, nici răniţii nu se pot odihni în timpul nopții; se fac toate pregătirile necesare pentru asaltul de a doua zi: se pregă-

tesc mulţi pari ascuţiţi şi căliţi în foc, multe suliţe grele de asalt, se construiesc turnuri cu mai multe etaje despărţite prin scînduri, se împletesc din nuiele creneluri şi parapete[59]. Însuşi Cicero, deşi avea o sănătate şubredă, nu-şi rezerva nici măcar noaptea timp pentru odihnă, astfel că soldaţii l-au înconjurat şi l-au constrîns, prin insistenţele lor, să se cruţe.

41 Atunci comandanţii şi fruntaşii nervilor, care aveau oarecare cuvînt la Cicero şi motive de prietenie cu el, spun că doresc să-i vorbească. Dîndu-li-se putinţa să stea de vorbă cu el, ei repetă aceleaşi vorbe pe care le adresase Ambiorix lui Titurius, „că toată Gallia se află sub arme, că germanii au trecut Rinul, că tabăra de iarnă a lui Caesar şi a celorlalţi este asediată". În afară de asta mai pomenesc şi de moartea lui Sabinus; pentru a fi crezuţi, îl arată pe Ambiorix. Spun că romanii se înşală dacă aşteaptă vreun ajutor de la oameni care nu mai au încredere în propria lor situaţie. Totuşi, ei, nervii, nutresc astfel de gînduri faţă de Cicero şi de poporul roman, încît nu le refuză nimic în afară de tabăra de iarnă şi nu se împotrivesc decît înrădăcinării acestui obicei al romanilor de a se aşeza în tabere de iarnă. Ei vor permite romanilor să părăsească teferi tabăra de iarnă şi să plece fără teamă în orice parte vor voi. La acestea Cicero a răspuns doar atît: „Nu este în obiceiul poporului roman să primească condiţii de la un duşman înarmat; dacă vor preda armele, se vor bucura de sprijinul său şi vor putea trimite soli la Caesar; speră că Caesar le va satisface cererile, avînd în vedere spiritul lui de dreptate".

42 Înşelaţi în speranţele lor, nervii înconjură tabăra de iarnă cu un meterez înalt de 10 picioare şi cu un şanţ lat de 15 picioare. Cunoşteau această metodă, pe de o parte, în urma legăturilor pe care le avuseseră cu noi în anii trecuţi, iar pe de altă parte de la cîţiva prizonieri din armata noastră. Însă, neavînd uneltele de fier necesare pentru aceste lucrări, erau nevoiţi să taie brazdele de iarbă cu săbiile, să scoată pămîntul cu mîinile şi să-l transporte în mantalele lor[60]. Datorită acestor lucrări s-a putut cunoaşte numărul oamenilor, căci în mai puţin de

3 ore au construit o întăritură cu un perimetru de 15 000 de picioare. În zilele următoare au început să construiască turnuri de înălțimea redutei noastre și să facă bărăci[61] și căngi, așa cum învățaseră tot de la prizonieri.

43 În a șaptea zi de asediu, a izbucnit un vînt foarte puternic și nervii au început să arunce cu praștiile, după obiceiul gallilor, bulgări de pămînt fierbinți și suliţe aprinse[62] asupra colibelor acoperite cu paie. Colibele au luat repede foc și vîntul puternic l-a împrăștiat în toate părțile taberei. Dușmanii, scoțînd strigăte puternice, ca și cum ar fi cîștigat victoria, au început să împingă turnurile și barăcile și să se urce pe redută pe scări. Dar soldații noștri au dat dovadă de atîta curaj și sînge rece, încît, deși erau înconjurați de flăcări din toate părțile, deși erau copleșiți de ploaia deasă de suliţe și vedeau că toate bagajele și tot avutul lor ard, nu numai că nimeni nu s-a retras de pe redută pentru a-și părăsi postul, dar aproape că n-a fost soldat care să fi întors măcar capul; dimpotrivă, în această situație critică, toți luptau cu cea mai mare înverșunare și vitejie. Această zi a fost extrem de grea pentru noi; cu toate acestea, rezultatul a fost că dușmanii au avut foarte mulți morți și răniți, deoarece se îngrămădiseră sub redută și cei care veneau ultimii tăiau retragerea celor din primele rînduri. Cum focul se potolise și într-un anumit punct un turn fusese împins și alăturat de reduta romană, centurionii cohortei a 3-a au părăsit postul în care se aflau și și-au retras toți oamenii; apoi au început să facă semne dușmanilor și să-i strige, poftindu-i să intre dacă vor, însă nimeni n-a îndrăznit să înainteze. Atunci, dușmanii au fost puși pe fugă cu pietre aruncate din toate părțile, iar turnul a fost incendiat.

44 Erau în acea legiune doi centurioni foarte viteji, care nu mai aveau mult pînă să ajungă la gradele cele mai înalte[63]: T. Pullo și L. Vorenus. Aceștia se certau între ei tot timpul cu privire la întîietatea care trebuia acordată unuia dintre ei și în fiecare an se luptau cu cea mai mare îndîrjire pentru demnități. În timp ce se dădea o luptă înverșunată lîngă fortificații, Pullo spuse: „De ce șovăi, Vorenus? Ce prilej mai aștepți pentru a-ți arăta vitejia?

Ziua de azi va hotărî asupra certurilor noastre". Spunînd acestea, iese în afara fortificațiilor și dă năvală în rîndurile dușmanilor care i s-au părut mai dese. Atunci nici Vorenus nu rămîne în dosul redutei, ci, temîndu-se de părerea pe care și-o vor face toți despre el, își urmează imediat rivalul. Lăsînd o distanță potrivită între el și dușmani, Pullo aruncă sulița și străpunge pe unul din mulțimea de dușmani care alerga înainte; dușmanii acoperă cu scuturile pe cel lovit și fără suflare, apoi îl atacă cu sulițele pe Pullo și-l împiedică să înainteze. Scutul lui Pullo este străpuns de o suliță, care se înfige în centiron. Această întîmplare face să se mute din loc teaca sabiei și împiedică mîna dreaptă a centurionului care încerca să-și scoată sabia; în timp ce se afla în această încurcătură, este înconjurat de dușmani. Pe cînd Pullo era la strîmtoare, rivalul său, Vorenus, îi vine repede în ajutor. Imediat, toată mulțimea dușmanilor se întoarce asupra lui, părăsindu-l pe Pullo, despre care credeau că fusese străpuns de suliță. Vorenus se luptă de aproape cu sabia și, după ce ucide un dușman, îi respinge puțin pe ceilalți; urmărindu-i cu prea multă înverșunare, cade. La rîndul său este înconjurat, dar îi vine în ajutor Pullo; după ce ucid mai mulți dușmani, se întorc amîndoi în interiorul întăriturilor, teferi și acoperiți de glorie. Astfel s-a jucat cu ei soarta în rivalitatea lor, încît, deși dușmani, și-au venit în ajutor, salvîndu-se reciproc; nu a fost cu putință să se stabilească care dintre ei e superior în ceea ce privește vitejia.

45 Pe zi ce trecea, asediul devenea tot mai greu și mai primejdios, mai ales că — o mare parte din soldați, fiind istoviți de răni — rămăseseră numai cîțiva apărători. Tot mai des erau trimiși la Caesar curieri cu scrisori. O parte dintre aceștia au fost prinși de dușmani și uciși în chinuri sub ochii soldaților noștri. Înăuntrul taberei era un om din tribul nervilor, pe nume Vertico, de familie bună, care încă de la începutul asediului fugise la Cicero și-i jurase credință desăvîrșită. Vertico convinge un sclav să ducă o scrisoare la Caesar și-i promite libertatea și mari recompense. Sclavul duce scrisoarea închisă în vîrful unei sulițe; gall de origine, trece repede printre galli

fără să trezească vreo bănuială și ajunge la Caesar[64]. Acesta află de la el de primejdiile prin care trecea Cicero și legiunea lui.

46 După ce a primit scrisoarea, cam pe la a 11-a oră din zi, Caesar trimite numaidecît un curier în țara bellovacilor, la quaestorul M. Crassus, a cărui tabără se afla la o distanță de 25 000 de pași[65]. Caesar poruncește ca legiunea să plece la miezul nopții și să vină în grabă la el. Crassus pleacă imediat după ce a primit știrea. Caesar mai trimite un om la legatul C. Fabius, ca să-i spună să-și aducă legiunea în țara atrebaților, pe unde știa că va trebui să treacă el însuși. Lui Labienus îi scrie să vină cu legiunea la hotarele nervilor[66], dacă va putea să facă aceasta fără să pună în primejdie interesele republicii. Fiindcă restul armatei se afla cam departe, nu a găsit cu cale că trebuie s-o mai aștepte. Din taberele de iarnă vecine strînge vreo 400 de călăreți.

47 Pe la ora a 3-a, Caesar află de la avangarda lui Crassus de sosirea acestuia; el pleacă și înaintează în acea zi 20 000 de pași. Încredințează lui Crassus comanda orașului Samarobriva și-i dă comanda legiunii, deoarece lăsa acolo echipamentul armatei, ostaticii predați de triburi, arhiva oficială și tot grîul pe care îl adusese pentru iarnă. Potrivit ordinului primit, Fabius nu zăbovește prea mult și iese cu legiunea înaintea lui Caesar.

Labienus aflase de moartea lui Sabinus și de masacrarea cohortelor; fiindcă toate trupele treverilor se îndreptaseră asupra lui, se temea că nu va putea ține piept atacului dușmanilor dacă ar simula o fugă din tabără, mai ales că știa că, în urma proaspetei lor izbînzi, treverii fuseseră cuprinși de trufia victoriei. De aceea răspunde lui Caesar, arătîndu-i cît era de primejdios să-și scoată legiunea din tabără; îi descrie în mod amănunțit cele ce s-au întîmplat la eburoni și îl informează că toate trupele de pedestrași și de călăreți ale treverilor s-au oprit la o distanță de 3 000 de pași de tabăra sa.

48 Caesar a aprobat hotărîrea lui. Înșelat în speranțele sale de a avea trei legiuni și nevoit să se mulțu-

mească numai cu două, nu înceta totuşi să socotească că salvarea comună depindea numai de iuţeala acţiunii. Vine în marş forţat în ţara nervilor. Aici află de la prizonieri ce se întîmplase în tabăra lui Cicero şi cît de primejdioasă era situaţia.

Atunci convinge, prin mari recompense, pe unul din călăreţii galli să ducă o scrisoare lui Cicero. Scrie în greceşte, pentru ca nu cumva, în caz că scrisoarea ar cădea în mîinile duşmanilor, aceştia să afle planurile noastre. În caz că trimisul gall nu va putea pătrunde pînă la Cicero, îl sfătuieşte să lege scrisoarea de cureaua suliţei sale[67] şi s-o arunce înăuntrul fortificaţiilor. În scrisoare îl anunţă pe Cicero că a plecat cu legiunile şi că va sosi acolo în scurt timp; îl îndeamnă să-şi păstreze curajul său de altădată. Gallul, temîndu-se de primejdie, aruncă suliţa, aşa cum fusese sfătuit. Din întîmplare, suliţa s-a înfipt pe un turn şi timp de două zile a rămas neobservată de ai noştri; a treia zi, un soldat o vede, o smulge şi o duce lui Cicero. Acesta citeşte mai întîi el singur scrisoarea, apoi o recitește în adunarea soldaţilor, care sînt cuprinşi de cea mai mare bucurie. În clipa aceasta s-a zărit în depărtare fumul focurilor, ceea ce a înlăturat orice îndoială cu privire la sosirea legiunilor.

49 Aflînd aceasta de la iscoadele lor, gallii părăsesc asediul şi pornesc spre Caesar cu toate trupele. Sub arme erau vreo 60 000 de oameni.

Datorită aceluiaşi Vertico, despre care am vorbit mai înainte, Cicero are prilejul să găsească un gall care să ducă o scrisoare lui Caesar; îl sfătuieşte să meargă cu băgare de seamă şi să se grăbească. În scrisoare îl informează pe Caesar în mod amănunţit că duşmanii s-au îndepărtat de el şi că şi-au îndreptat toate forţele spre Caesar. Scrisoarea sosește pe la mijlocul nopţii. Caesar îi înştiinţează pe ai săi şi-i îmbărbătează la luptă. A doua zi în zori ridică tabăra şi, după ce înaintează aproape 4 000 de paşi, zăreşte mulţimea de duşmani dincolo de o vale[68] în care curgea un rîu. Era foarte primejdios să dea lupta într-un loc neprielnic cînd avea o armată atît de puţin numeroasă; în afară de asta, fiindcă ştia că Cicero scăpase de asediu, socotea că poate să meargă mai încet

fără grijă. Aşadar, se opreşte şi îşi întăreşte tabăra într-un loc cît se poate de favorabil. Cu toate că această tabără era ea însăşi mică, bună abia pentru 7 000 de oameni şi aceştia fără bagaje, o mai micşorează totuşi cît poate mai mult, îngustînd drumurile care treceau prin tabără. Intenţia sa era să producă duşmanilor cel mai mare dispreţ. Între timp trimite iscoade în toate părţile pentru a afla pe unde poate trece valea cel mai uşor.

50 În această zi au avut loc cîteva mici lupte de cavalerie lîngă rîu, dar cele două armate au rămas în poziţiile lor. Gallii aşteptau trupele mai numeroase, care nu se adunaseră încă. Caesar rămînea pe loc pentru a putea da lupta dincoace de vale, în faţa taberei, în caz că, prefăcîndu-se că-i este teamă, ar fi izbutit să-i atragă pe duşmani spre poziţia ocupată de el. În caz că nu reuşea, dorea cel puţin, după ce va fi cercetat drumurile, să poată trece valea şi rîul fără prea mari primejdii. În zorii zilei, cavaleria duşmanilor se apropie de tabăra noastră şi începe lupta cu călăreţii noştri. Caesar porunceşte călăreţilor să se retragă într-adins şi să se refugieze în tabără; totodată dă ordin să se întărească tabăra din toate părţile cu o redută mai înaltă decît cea obişnuită şi să se astupe porţile; soldaţii trebuiau să execute aceste lucrări agitîndu-se cît mai mult şi prefăcîndu-se că le este teamă.

51 Ademeniţi de toate aceste vicleşuguri, duşmanii îşi trec trupele peste rîu şi se aşază în linie de luptă într-o poziţie neprielnică. În timp ce ai noştri coboară de pe redută, ei se apropie şi mai mult, aruncă din toate părţile suliţe în interiorul întăriturii şi, trimiţînd crainici de jur împrejur, anunţă că orice gall sau roman poate să treacă la ei fără primejdie înainte de ora a 3-a[69] dacă vrea; după această oră nu se va mai putea trece.

Duşmanii ne dispreţuiau într-atîta, încît, deoarece credeau că nu vor putea sparge porţile, care erau astupate numai de formă cu un singur strat de brazde, unii au început să distrugă părcanele cu mîna, iar alţii să astupe şanţurile. Atunci Caesar năvăleşte pe toate porţile şi îşi aruncă cavaleria asupra duşmanilor, care sînt puşi nu-

maidecît pe fugă în aşa fel, încît nici unul nu s-a mai oprit ca să lupte; omoară o mare parte din ei şi-i forţează pe toţi să-şi lepede armele.

52 Temîndu-se să-i urmărească mai departe, fiindcă între el şi duşmani se aflau păduri şi mlaştini şi fiindcă îşi dădea seama că nu mai putea să le pricinuiască nici cele mai mici pagube, Caesar soseşte în aceeaşi zi la Cicero fără să fi suferit vreo pierdere. Se miră de turnurile, barăcile şi fortificaţiile duşmanilor, trece în revistă legiunile şi constată că din 10 soldaţi unul era rănit. Toate astea l-au făcut să înţeleagă prin ce primejdie au trecut şi cu cît eroism şi-au făcut datoria soldaţii lui Cicero. Aduce laude lui Cicero şi legiunii sale, potrivit meritelor lor; se adresează în parte fiecăruia dintre centurionii şi tribunii militari despre care aflase de la Cicero că dăduseră dovadă de un curaj deosebit. Despre nenorocirea lui Sabinus şi a lui Cotta e informat mai precis de către prizonieri. A doua zi adună soldaţii, le explică situaţia, îi mîngîie şi-i încurajează; le arată că „nenorocirea întîmplată din vina şi lipsa de judecată a unui legat nu trebuie să-i tulbure, cu atît mai mult cu cît, datorită protecţiei zeilor nemuritori[70] şi vitejiei soldaţilor noştri, nenorocirea a fost răsbunată; bucuria duşmanilor a fost scurtă şi nici mîhnirea soldaţilor romani nu trebuie să dureze mai mult".

53 În timpul acesta, vestea despre victoria lui Caesar e transmisă lui Labienus de către remi cu o iuţeală de necrezut. Deşi se afla la o distanţă de aproape 60 000 de paşi de tabăra lui Cicero, unde Caesar sosise după ora a 9-a din zi[71], totuşi înainte de miezul nopţii au izbucnit strigăte la porţile taberei: prin aceste strigăte remii îi anunţau lui Labienus victoria şi-l felicitau. Aceeaşi veste ajunge la treveri, şi Indutiomarus, care hotărîse să asedieze tabăra lui Labienus a doua zi, fuge în timpul nopţii şi-şi aduce toate trupele înapoi la treveri. Caesar trimite înapoi în tabăra de iarnă pe Fabius cu legiunea lui, iar el hotărăşte să ierneze cu trei legiuni[72] în trei tabere de iarnă în împrejurimile oraşului Samarobriva. Din cauza răzvrătirilor atît de mari din Gallia.

el a hotărît să rămînă toată iarna la armată. Într-adevăr, după ce s-a răspîndit ştirea referitoare la nenorocirea aceea şi la moartea lui Sabinus, aproape toate triburile din Gallia au început să discute despre război şi să trimită vestitori şi soli în toate părţile, ca să afle ce planuri aveau ceilalţi şi de unde va începe războiul; noaptea ţineau adunări în locuri părăsite.

Caesar aproape că n-a avut nici o clipă liniştită toată iarna; în permanenţă primea cîte o ştire în legătură cu planurile şi răscoala gallilor. Printre altele, a aflat de la L. Roscius, pe care-l pusese în fruntea legiunii a XII-a, că trupe numeroase de galli aparţinînd triburilor numite aremorice se adunaseră ca să-l atace şi că veniseră pînă la o distanţă de 8 000 de paşi de tabăra sa de iarnă, dar că îndată ce au aflat de victoria lui Caesar s-au retras atît de repede, încît retragerea lor semăna cu o fugă.

54 Caesar a chemat la el pe fruntaşii fiecărui trib şi, fie speriindu-i, căci le spunea că ştie tot ce se întîmplă, fie îmbărbătîndu-i, a reuşit să ţină în ascultare o mare parte din Gallia. Cu toate acestea, senonii, unul dintre triburile cele mai puternice şi cu mare autoritate printre galli, au încercat, în urma unei hotărîri luate în comun, să-l ucidă pe Cavarinus, pe care Caesar îl pusese rege peste ei. Fratele lui, Moritasgus, deţinea domnia în momentul în care Caesar a venit în Gallia, iar strămoşii lui fuseseră şi ei regi. Cavarinus, presimţind intenţiile senonilor, a fugit, dar ei l-au urmărit pînă la graniţă şi l-au alungat din domnie şi din ţară; apoi au trimis soli la Caesar ca să se dezvinovăţească, dar, cînd acesta a poruncit să vină la el tot senatul, nu s-au supus. Faptul că s-au găsit cîţiva fruntaşi care să ne declare război a impresionat atît de mult pe barbari şi a produs o schimbare atît de mare în starea de spirit a tuturor, încît, cu excepţia heduilor şi a remilor, pe care Caesar i-a preţuit întotdeauna, pe unii pentru credinţa lor străveche şi neclintită faţă de poporul roman, pe ceilalţi pentru serviciile pe care le-au adus de curînd în războiul gallic[73], aproape toate triburile ne-au dat motive de bănuială. Nu ştiu dacă acest lucru trebuie să ne mire atîta, căci, în afară de multe alte cauze, gallii, care erau consideraţi

drept cei mai războinici dintre toate neamurile, sufereau foarte mult de pe urma faptului că își pierduseră întratîta această faimă, încît ajunseseră să se supună poruncilor poporului roman.

55 În ceea ce-i privește pe treveri, aceștia, împreună cu Indutiomarus, n-au încetat toată iarna să trimită soli dincolo de Rin, să aţîţe triburile, să promită bani, să spună că o mare parte din armata noastră pierise și că nu mai rămăseseră decît foarte puțini soldați. Cu toate acestea, nici un trib germanic n-a putut fi determinat să treacă Rinul, căci, spuneau ei, au mai făcut de două ori această încercare — o dată în timpul războiului lui Ariovistus, a doua oară cu ocazia emigrării tenctherilor — și nu mai au de gînd să mai încerce încă o dată norocul. Înșelat în speranța sa, Indutiomarus n-a renunțat totuși să strîngă trupe, să le instruiască, să cumpere cai de la vecini și să atragă de partea sa, prin mari daruri, pe exilații și condamnații din întreaga Gallie. Prin aceste acțiuni își cîștigase un prestigiu atît de mare în Gallia, încît veneau la el soli de pretutindeni care-i cereau favoarea și prietenia atît în numele tribului, cît și în numele lor personal.

56 Cînd a văzut că vin la el de bunăvoie, că, pe de o parte, senonii și carnuții erau împinși la răscoală de însăși amintirea crimelor lor, că, pe de altă parte, nervii și atuatucii se pregăteau de război împotriva romanilor și că nu va duce lipsă de voluntari atunci cînd va începe să înainteze dincolo de hotarele țării sale, convoacă adunarea înarmată. Potrivit obiceiului gallilor, convocarea acestei adunări înseamnă începutul războiului; potrivit unei legi comune, toți tinerii trebuie să vină aici înarmați; acela care sosea ultimul era omorît în fața mulțimii, după ce a fost supus la tot felul de chinuri. În această adunare, Indutiomarus declară dușman public pe Cingetorix, șeful partidei adverse, și-i confiscă averea. Cingetorix era ginerele său și, după cum am spus mai sus, se pusese sub protecția lui Caesar și-i rămăsese credincios. Apoi Indutiomarus declară în adunare că a fost chemat de senoni, carnuți, precum și de multe alte triburi din

Gallia; el anunţă că se va duce acolo trecînd prin ţara remilor, cărora le va devasta ogoarele, iar mai înainte de asta va ataca tabăra lui Labienus. Pentru aceasta dă ordinele necesare.

57 Labienus nu avea nici o teamă în privinţa sa şi a legiunii sale, deoarece se afla într-o tabără foarte bine întărită şi de la natură, şi de mîna omului; se gîndea numai să nu piardă ocazia de a obţine un succes. Aşadar, după ce a aflat de la Cingetorix şi de la rudele acestuia despre cuvîntarea pe care a ţinut-o Indutiomarus în adunare, trimite soli la triburile vecine şi cheamă călăreţi din toate părţile, cărora le fixează o zi anumită ca să se adune. În timpul acesta, aproape în fiecare zi, Indutiomarus cutreiera, împreună cu toată cavaleria, în împrejurimile taberei lui Labienus; aceasta, pe de o parte, pentru a cunoaşte poziţia taberei, iar pe de altă parte pentru a intra în vorbă cu gallii din tabăra noastră sau pentru a-i înfricoşa; de obicei, toţi călăreţii săi aruncau suliţe în interiorul fortificaţiilor. Labienus îşi ţinea soldaţii în spatele întăriturilor şi căuta prin toate mijloacele să întărească convingerea duşmanilor că nouă ne este teamă.

58 Pe zi ce trecea, Indutiomarus se apropia de tabără cu tot mai mult dispreţ. Într-o noapte, Labienus a introdus în tabără pe călăreţii tuturor triburilor vecine pe care avusese grijă să-i cheme; cu ajutorul santinelelor i-a ţinut cu atîta băgare de seamă pe toţi ai săi în interiorul taberei, încît acest lucru n-a putut fi în nici un chip divulgat sau adus la cunoştinţa treverilor. În timpul acesta, Indutiomarus, potrivit obiceiului său zilnic, se apropia de tabără şi-şi petrecea acolo o mare parte din zi; călăreţii săi aruncau suliţe şi provocau la luptă pe ai noştri cu vorbe insultătoare. Deoarece nu primeau nici un răspuns din partea noastră, spre seară au găsit cu cale să se retragă în dezordine, împrăştiindu-se în diferite direcţii. Deodată, Labienus îşi scoate toată cavaleria pe două porţi; ordonă ca, după ce duşmanii înspăimîntaţi vor fi puşi pe fugă (lucru pe care-l prevedea şi care s-a întîmplat), toţi să-l urmărească numai pe Indutioma-

rus şi le interzice să lovească pe cineva mai înainte de a-l vedea pe acela mort; nu voia ca, în timp ce soldaţii noştri ar fi fost ocupaţi cu urmărirea celorlalţi, Indutiomarus să aibă timp să fugă. Făgăduieşte mari recompense acelora care-l vor ucide şi trimite cohorte în ajutorul cavaleriei. Norocul încuviinţează măsurile luate de Labienus: toţi pornesc în urmărirea unuia singur. Indutiomarus este prins şi ucis tocmai în vadul fluviului[74]; capul lui este adus în tabără; la înapoiere, călăreţii urmăresc şi ucid pe aceia pe care-i pot ucide. Cînd au aflat aceasta, toate trupele eburonilor şi ale nervilor, care se adunaseră, se împrăştie; după aceea Caesar a avut ceva mai multă linişte în Gallia

CARTEA A VI-A

1 Existau mai multe motive[1] pentru care Caesar se aştepta să izbucnească o revoltă mai mare în Gallia; de aceea hotărăşte ca legaţii M. Silanus, C. Antistius Reginus, T. Sextius să facă recrutări; totodată cere proconsulului Cn. Pompeius, care, în interesul republicii, rămînea în apropierea Romei[2], învestit cu *imperium*[3], să poruncească soldaţilor pe care-i recrutase din Gallia Cisalpină şi de la care primise jurămîntul în timpul consulatului său[4] să se adune în jurul steagurilor şi să plece spre Caesar. Socotea că şi pe viitor e de mare importanţă pentru prestigiul romanilor în faţa gallilor să se vadă că Italia dispune de asemenea mijloace, încît, dacă ar suferi vreo pagubă într-un război, nu numai că ar putea acoperi această pagubă în scurtă vreme, dar şi-ar spori şi numărul trupelor. Ţinînd seama nu numai de interesele republicii, ci şi de prietenia sa cu Caesar, Pompeius i-a satisfăcut cererea. Legaţii lui Caesar fac repede recrutări şi, mai înainte de sfîrşitul iernii, alcătuiesc trei legiuni, pe care le aduc în Gallia; în felul acesta, numărul cohortelor se dublase faţă de cel pe care-l pierduse o dată cu Q. Titurius. Prin iuţeala cu care s-a făcut recrutarea, ca şi prin numărul mare de trupe strînse, Caesar a arătat ce pot realiza organizarea militară şi mijloacele de care dispune poporul roman.

2 După ce Indutiomarus a fost omorît, aşa cum am arătat, treverii încredinţează rudelor lui puterea. Aceştia continuă să-i aţîţe pe germanii din vecinătate şi să le promită bani. Nereuşind să-i convingă pe cei mai apropiaţi, se adresează unor triburi mai îndepărtate. După ce au găsit cîteva triburi care s-au învoit să-i ajute, se an-

gajează unii față de alții prin jurămînt și treverii dau ostatici drept garanție pentru banii pe care-i promiseseră; încheie cu Ambiorix un tratat de alianță defensivă și ofensivă.

Cînd a aflat acestea și a văzut că peste tot se fac pregătiri de război, că nervii, atuatucii și menapii s-au aliat cu toți germanii de dincoace de Rin și s-au înarmat, că senonii nu se supun ordinelor, ba încă se înțeleg cu carnuții și triburile vecine, că treverii atîță pe germani prin solii dese, Caesar a socotit că trebuie să se gîndească la război mai curînd decît voia.

3 Așadar, mai înainte de sfîrșitul iernii, adună cele patru legiuni mai apropiate[5] și pornește pe neașteptate împotriva nervilor; mai înainte ca aceștia să se poată aduna sau fugi, i-a silit să se supună și să-i dea ostatici, după ce le-a luat un mare număr de vite și de oameni, pe care i-a dăruit soldaților ca pradă, și după ce a jefuit ogoarele. Terminînd repede aceste operații, și-a adus legiunile înapoi în tabăra de iarnă. La începutul primăverii, potrivit obiceiului stabilit, a convocat adunarea Galliei; deoarece au venit toți în afară de senoni, carnuți și treveri, a socotit că lipsa acestora însemna un început de trădare și de război; pentru a arăta că punea mai presus de orice înăbușirea răscoalei, mută adunarea la Lutecia[6], orașul parisilor. Aceștia erau vecini cu senonii și, pe vremea părinților lor, se uniseră cu ei într-o singură țară, dar se credea că nu luaseră parte la această revoltă. Caesar anunță de la tribună[7] hotărîrea sa de a strămuta adunarea și, în aceeași zi, pleacă cu legiunile spre țara senonilor, unde ajunge în marș forțat.

4 Cînd a aflat de sosirea lui, Acco, cel care atîțase la răscoală, poruncește populației să se adune în cetăți. Oamenii abia începuseră să aducă la îndeplinire acest ordin, cînd primesc știrea că romanii au și sosit. De nevoie, renunță la hotărîrea lor și trimit soli la Caesar ca să-i ceară iertare; solii sînt introduși de către hedui, sub protecția cărora se afla de multă vreme tribul senonilor. La rugămintea heduilor, Caesar îi iartă bucuros și le primește scuzele, deoarece socotea că vara nu era un

anotimp potrivit pentru cercetări, ci trebuia folosită pentru războiul care era gata să izbucnească. Cere 100 de ostatici, pe care-i lasă în paza heduilor. În același loc[8] îi trimit și carnuții soli și ostatici[9], folosindu-se de intervenția remilor, ai căror clienți[10] erau; obțin același răspuns. Caesar ridică ședința și cere triburilor să-i dea călăreți.

5 După ce această parte a Galliei a fost pacificată, Caesar își îndreaptă toată atenția și-și pune tot sufletul în pregătirea războiului cu treverii și Ambiorix. Poruncește lui Cavarinus să-l însoțească împreună cu cavaleria senonilor, pentru ca nu cumva firea iute a acestuia sau ura pe care și-o atrăsese să provoace tulburări în trib. După ce a luat aceste măsuri, deoarece socotea ca sigur că Ambiorix nu va da lupta, se străduia să afle celelalte planuri ale acestuia.

Aproape de hotarele eburonilor se aflau menapii, apărați de mlaștini și de păduri nesfîrșite; ei erau singurii din toată Gallia care nu trimiseseră niciodată soli la Caesar pentru pace. Caesar știa că sînt în legături de ospeție cu Ambiorix și că, prin intermediul treverilor, stabiliseră relații de prietenie cu germanii. Socotea că mai înainte de a-l ataca trebuia să-i răpească aceste ajutoare, pentru ca nu cumva, pierzîndu-și nădejdea de salvare, să se ascundă la menapi sau să fie silit să se alieze cu germanii de dincolo de Rin. După ce ia această hotărîre, trimite bagajele întregii armate la Labienus, în țara treverilor[11] și poruncește să plece într-acolo și două legiuni; el însuși pleacă împotriva menapilor cu cinci legiuni ușor înarmate. Menapii, fără să strîngă armată, deoarece se bizuiau pe apărarea pe care le-o oferea ținutul, se refugiază în păduri și mlaștini, unde își aduc și avutul.

6 Caesar își împarte trupele cu legatul C. Fabius și quaestorul M. Crassus, construiește repede cîteva poduri și intră în țara menapilor prin trei locuri; dă foc la clădiri și la sate și prinde un mare număr de vite și oameni. Aceasta îi silește pe menapi să trimită soli la el ca să ceară pace. După ce primește ostatici, Caesar declară că-i va trata pe menapi ca pe niște dușmani dacă vor primi în

țara lor pe Ambiorix sau pe solii acestuia. După ce rezolvă aceste chestiuni, lasă la menapi pe atrebatul Commius împreună cu cavaleria pentru a-i supraveghea, iar el pleacă spre țara treverilor.

7 În timp ce Caesar săvîrșea aceste acțiuni, treverii, strîngînd numeroase trupe de pedestrași și călăreți, se pregăteau să-l atace pe Labienus, care petrecuse iarna, cu o singură legiune, pe teritoriul lor; pînă la el nu mai aveau decît o distanță de două zile, cînd află că au sosit două legiuni trimise de Caesar. Atunci își așază tabăra la o distanță de 15 000 de pași de Labienus și hotărăsc să aștepte ajutoarele germanilor. Labienus, aflînd de planul dușmanilor, spera că, datorită imprudenței lor, se va ivi vreun prilej de luptă; după ce lasă cinci cohorte să păzească bagajele, pleacă cu 25 de cohorte și o cavalerie numeroasă împotriva dușmanului și își așază și întărește tabăra la o distanță de 1 000 de pași de acesta. Între Labienus și dușmani se afla un fluviu greu de trecut și cu maluri abrupte[12]. Labienus nu avea de gînd să-l treacă și credea că nici dușmanii nu-l vor trece. Speranța dușmanilor de a primi ajutoare creștea din zi în zi. Labienus vorbește tare în consiliu[13] și arată că, deoarece se spune că se apropie germanii, nu va lăsa soarta sa și a armatei sale la voia întîmplării, ci a doua zi, în zori, va ridica tabăra. Aceste cuvinte sînt transmise imediat dușmanilor, căci era natural ca, dintre atîția călăreți galli, unii să sprijine cauza compatrioților lor. Labienus convoacă în timpul nopții pe tribunii militari și pe centurionii primelor cohorte, cărora le expune planul său și, pentru a da mai usor de bănuit dușmanilor că-i este teamă, poruncește să se ridice tabăra cu mai mult zgomot și mai multă dezordine decît era în obiceiul romanilor.

În felul acesta, plecarea sa semăna cu o fugă. Și aceste evenimente sînt aduse la cunoștința dușmanilor de către spioni mai înainte de a se lumina de ziuă, căci cele două tabere erau foarte aproape una de alta.

8 Abia ieșise ariergarda în afara întăriturilor, că gallii, îndemnîndu-se unii pe alții să nu lase să le scape din mîini prada dorită, nu șovăie să treacă fluviul și să

înceapă lupta pe un teren nefavorabil. Ei spuneau că „ar pierde prea mult timp dacă ar aştepta ajutorul germanilor, de vreme ce romanii erau înfricoşaţi; onoarea lor nu le îngăduia ca, dispunînd de forţe atît de numeroase, să nu îndrăznească să atace un grup atît de neînsemnat, mai ales cînd fugea împovărat de bagaje".

Labienus bănuia că se va întîmpla astfel şi, pentru a-i atrage pe toţi dincoace de fluviu, înainta încet, prefăcîndu-se mereu că-şi continuă drumul. Apoi, după ce a trimis bagajele puţin mai înainte şi după ce le-a aşezat pe o movilă, s-a adresat trupelor în felul următor: „Soldaţi, iată ocazia pe care o doreaţi: îl ţineţi pe duşman într-un loc nefavorabil şi în care cu greu se poate pătrunde. Daţi dovadă, sub conducerea noastră, de aceeaşi vitejie de care aţi dat dovadă adesea sub ordinele comandantului suprem; închipuiţi-vă că acesta s-ar afla aici şi ar vedea cele ce se întîmplă". Apoi porunceşte să se execute o schimbare de front şi să se formeze linia de bătaie şi trimite cîteva escadroane să păzească bagajele; pe ceilalţi călăreţi îi aşază la flancurile armatei. Numaidecît soldaţii noştri scot strigăte de luptă şi aruncă suliţe împotriva duşmanilor. Cînd aceştia, în ciuda aşteptărilor lor, au văzut că cei despre care credeau că fug se întorc şi vin asupra lor, nu au putut rezista atacului şi, puşi pe fugă de la prima ciocnire, s-au refugiat în pădurile din apropiere. Labienus i-a urmărit cu cavaleria, a ucis o mare parte din ei, a luat mai mulţi prizonieri şi, peste cîteva zile, a primit supunerea tribului. Auzind de fuga treverilor, germanii, care le veneau în ajutor, s-au întors acasă. O dată cu germanii şi-au părăsit ţara rudele lui Indutiomarus, instigatorii răscoalei. Lui Cingetorix, despre care am spus că rămăsese credincios lui Caesar[14], i s-a încredinţat puterea civilă şi militară.

9 După ce a venit din ţara menapilor în cea a treverilor, Caesar a hotărît să treacă Rinul din două cauze: în primul rînd, pentru că germanii de dincolo de Rin trimiseseră ajutoare treverilor împotriva sa; în al doilea rînd, pentru ca nu cumva Ambiorix să găsească un refugiu la ei. După ce a luat această hotărîre se apucă să construiască un pod puţin mai sus de locul pe unde îşi

trecuse armata mai înainte[15]. Lucrarea, realizată după sistemul cunoscut şi pus în aplicare, este gata în cîteva zile, datorită străduinţei mari a soldaţilor. În ţara treverilor, la capătul podului, lasă o puternică garnizoană, ca să nu izbucnească vreo răscoală pe neaşteptate; apoi trece fluviul cu restul trupelor şi cu cavaleria. Ubii, care mai înainte dăduseră ostatici şi se supuseseră, trimit soli la el pentru a se dezvinovăţi şi a-i arăta că n-au trimis ajutoare treverilor şi nici nu şi-au călcat cuvîntul; îl roagă stăruitor să-i cruţe şi să nu pedepsească pe nişte nevinovaţi în locul celor vinovaţi din cauza urii lui faţă de germani. Îi făgăduiesc că-i vor mai da ostatici dacă vrea.

Făcînd o anchetă, Caesar descoperă că ajutoarele fuseseră trimise de suebi; primeşte scuzele ubiilor şi se interesează de drumurile şi de intrările în ţara suebilor.

10 După cîteva zile află de la ubii că suebii îşi concentrează toate trupele într-un singur loc şi că au poruncit neamurilor care se aflau sub stăpînirea lor să le trimită ajutoare în trupe de pedestraşi şi călăreţi. După ce a aflat aceasta, Caesar face provizii de grîu şi alege un loc potrivit pentru tabără; porunceşte ubiilor să-şi ia vitele şi toate bunurile de la ţară şi să le ducă în cetăţi, sperînd că, din cauza lipsei de alimente, nişte barbari lipsiţi de experienţă vor putea fi siliţi să dea lupta în condiţii neprielnice. Însărcinează pe ubii să trimită multe iscoade la suebi şi să afle ce se întîmplă acolo. Ubii se supun poruncilor şi, după cîteva zile, raportează: „După ce au primit informaţii sigure cu privire la armata romană, toţi suebii s-au retras departe, la capătul ţării, împreună cu toţi luptătorii lor şi cu toate trupele aliate pe care le strînseseră. Acolo există o pădure nesfîrşită care se numeşte Bacenis[16]; ea se întinde mult în interior şi, aşezată ca un fel de zid natural, desparte pe cherusci[17] de suebi, apărîndu-i pe fiecare împotriva celorlalţi de năvăliri şi devastări. Suebii au hotărît să aştepte sosirea romanilor la intrarea în această pădure".

11 Întrucît am ajuns la acest punct al povestirii, mi se pare potrivit să vorbesc despre moravurile gallilor şi ale germanilor şi despre deosebirile dintre aceste neamuri.

În Gallia, există grupări politice[18] nu numai în toate triburile, districtele și satele, dar aproape chiar în fiecare casă. Șefii acestor grupări sînt persoanele care, după părerea gallilor, se bucură de cea mai mare autoritate; ei au dreptul să dea hotărîrea supremă în toate treburile, în toate dezbaterile. Această rînduială pare să fi fost stabilită de multă vreme, pentru ca nu cumva vreun om din rîndul plebei să fie lipsit de apărare împotriva unuia mai puternic decît el, căci nici un șef nu îngăduie să fie asuprit sau înșelat vreunul din oamenii săi; dacă procedează altfel, nu se mai bucură de nici o autoritate printre ai săi. În general, aceeași orînduire domnește în toată Gallia, căci toate triburile sînt împărțite în două.

12 Cînd Caesar a venit în Gallia, un grup de triburi era condus de hedui, celălalt de sequani. Aceștia din urmă, fiind prea slabi prin propriile lor forțe, căci autoritatea supremă se afla de multă vreme în mîinile heduilor, care aveau o clientelă numeroasă, se aliază cu Ariovistus și cu germanii, pe care îi cîștigaseră cu prețul a mari sacrificii și făgăduieli. După mai multe lupte victorioase în care pierise toată nobilimea heduilor, sequanii au ajuns la o putere atît de mare, încît au luat o bună parte din clientela heduilor și au primit de la ei, ca ostatici, pe fiii căpeteniilor, pe care i-au silit să jure în numele tribului că nu vor pune la cale nimic împotriva sequanilor. De asemenea au pus stăpînire pe o parte din ținutul vecin, pe care l-au ocupat cu forța; astfel au dobîndit dominația asupra întregii Gallii. Constrîns de această situație, Diviciacus plecase la Roma să ceară ajutor senatului, dar se întorsese fără să fi realizat ceva.

O dată cu sosirea lui Caesar, lucrurile s-au schimbat: ostaticii și vechii clienți au fost înapoiați heduilor, care, cu sprijinul lui Caesar, și-au cîștigat noi clienți, căci aceia care se adunaseră în jurul heduilor ca prieteni vedeau că se bucură de o situație mai bună și de o stăpînire mai dreaptă. În sfîrșit, puterea și influența heduilor au crescut în toate privințele, în timp ce sequanii și-au pierdut dominația. Locul lor a fost luat de remi. Dîndu-și seama că aceștia se bucurau în fața lui Caesar de o trecere egală

cu cea a heduilor, cei care nu se puteau uni în nici un chip cu heduii din cauza unor vechi dușmănii se declarau clienții remilor. Remii îi ocroteau cu multă grijă; în felul acesta își mențineau autoritatea, care era un lucru nou pentru ei și pe care o dobîndiseră dintr-o dată. Pe vremea aceea situația era următoarea: heduii aveau întîietatea absolută, iar remii ocupau locul al doilea în ceea ce privește influența.

13 În întreaga Gallie există două categorii de oameni care au oarecare însemnătate și se bucură de o anumită considerație. Căci poporul este ținut aproape în rîndul sclavilor; el nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nici o adunare. Cei mai mulți, cînd sînt apăsați fie de datorii, fie de impozitele prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleași drepturi pe care le au stăpînii față de sclavi.

Una dintre cele două categorii amintite este formată de druizi[19], cealaltă de cavaleri[20]. Druizii iau parte activă la cult, se îngrijesc de sacrificiile publice și private, explică practicile religioase; la ei vine un mare număr de tineri ca să învețe. Druizii se bucură de multă cinste în fața gallilor. Ei hotărăsc în aproape toate dezbaterile publice și private; dacă s-a comis vreo crimă, dacă s-a săvîrșit vreun omor, dacă există vreun proces de moștenire sau de hotărnicie, tot ei sînt aceia care dau sentințe, fixează despăgubirile și amenzile. Particularul sau tribul care nu se supune hotărîrii lor nu mai are dreptul să aducă jertfe. La galli, aceasta este pedeapsa cea mai grea. Cei astfel pedepsiți sînt considerați niște nelegiuiți și criminali; toți evită să se întîlnească și să stea de vorbă cu ei, ca nu cumva contactul cu ei să le aducă vreo nenorocire; nu li se acordă jurisdicție dacă o cer și nu li se dă vreo funcție publică. În fruntea tuturor druizilor se află unul singur, care are cea mai mare autoritate printre ei. La moartea lui îi urmează cineva care se distinge prin demnitate sau, în caz că există mai mulți care se bucură de aceeași trecere, ei își dispută întîietatea prin votul druizilor, ba uneori chiar pe calea armelor. Într-o anumită perioadă a anului, druizii se așază, ca să judece,

într-un loc consacrat[21], în ţinutul carnuţilor, care este considerat că se află în centrul Galliei. Aici se adună de pretutindeni toţi cei care au procese şi se supun judecăţii şi hotărîrilor druizilor.

Se crede că doctrina druizilor a fost descoperită în Britannia şi că de acolo a fost adusă în Gallia; şi astăzi cei care vor s-o cunoască mai temeinic pleacă adesea în Britannia ca să înveţe.

14 Druizii obişnuiesc să nu ia parte la războaie şi nu plătesc impozite, ca restul populaţiei; sînt scutiţi de serviciul militar şi de orice altă sarcină. Atraşi de privilegii atît de mari, mulţi vin la ei să se instruiască, pe de o parte, din proprie iniţiativă, pe de altă parte, trimişi de părinţi sau de rude. Se spune că acolo învaţă pe dinafară un mare număr de versuri[22]; unii rămîn la studii cîte 20 de ani.

Druizii socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învăţăturii lor, deşi în celelalte treburi de ordin public şi privat se folosesc, în general, de alfabetul grec. Cred că druizii au hotărît aceasta din două motive: pe de o parte, nu doresc să li se divulge doctrina, iar pe de altă parte, se tem ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-şi cultive mai puţin memoria; într-adevăr, cei mai mulţi, bizuindu-se pe scris, sînt în general mai puţin sîrguincioşi în învăţarea pe de rost şi nu mai acordă atenţie memoriei.

În primul rînd, druizii vor să insufle convingerea că sufletul nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp într-altul[23]; după ei, această credinţă e un foarte bun stimulent pentru curaj, deoarece înlătură teama de moarte. În afară de asta, mai discută şi învaţă pe tineri o mulţime de lucruri în legătură cu aştrii şi cu mişcarea lor[24], cu mărimea universului şi a Pămîntului, cu originea lucrurilor şi puterea şi atribuţiile zeilor nemuritori.

15 Cealaltă clasă privilegiată este formată din cavaleri. Aceştia, ori de cîte ori este nevoie, ori de cîte ori izbucneşte vreun război (şi aceasta se întîmpla aproape în fiecare an înainte de sosirea lui Caesar, fie că atacau ei înşişi, fie că respingeau atacurile duşmanilor), iau parte

cu toţii la război. Fiecare din ei are în jurul său cu atît mai mulţi clienţi şi slujitori[25], cu cît se distinge mai mult prin origine şi avere. Numărul mare de clienţi constituie singura formă de influenţă şi putere pe care o cunosc[26].

16 Întregul neam al gallilor este foarte superstiţios. De aceea cei atinşi de boli prea grave sau cei care trăiesc în mijlocul luptelor şi al primejdiilor jertfesc sau promit că vor jertfi oameni. La aceste sacrificii se servesc de ajutorul druizilor. Ei cred că nu pot îndupleca voinţa zeilor decît dacă oferă o viaţă omenească în schimbul altei vieţi omeneşti. Şi pentru binele obştesc obişnuiesc asemenea sacrificii. Unele triburi au un fel de manechine de o mărime colosală, împletite din nuiele, în interiorul cărora pun oameni vii; manechinelor li se dă foc şi oamenii mor învăluiţi în flăcări. Gallii socotesc că zeilor nemuritori le este mai plăcută sacrificarea de oameni care au fost prinşi cu vreun furt, cu vreo tîlhărie sau alt delict; în cazul că lipsesc asemenea victime, recurg la sacrificarea unor nevinovaţi.

17 Zeul pe care gallii îl cinstesc cel mai mult este Mercur[27]; imaginile[28] lui sînt cele mai numeroase. Gallii cred că Mercur este descoperitorul tuturor artelor, zeul care însoţeşte pe călători şi le arată drumul şi care ajută cel mai mult pe oameni la cîştiguri băneşti şi în negustorie. În al doilea rînd, adoră pe Apollo[29], Mars[30], Iuppiter[31] şi pe Minerva[32]. Despre aceşti zei au aproape aceleaşi păreri pe care le au şi celelalte neamuri: Apollo alungă bolile. Minerva dă oamenilor primele cunoştinţe din domeniul artelor şi al meşteşugurilor, Iuppiter e stăpînul cerului, Mars are în seama sa războaiele. De cele mai multe ori, cînd hotărăsc să se lupte, făgăduiesc lui Mars prada pe care o vor lua în război; după victorie jertfesc vieţuitoarele[33] pe care le-au luat ca pradă şi îngrămădesc celelalte lucruri într-un singur loc. La multe triburi se pot vedea, în locuri consacrate, movile clădite din aceste lucruri; rar se întîmplă ca cineva, nesocotind religia, să îndrăznească să ascundă prada la el sau să se atingă de

ofrande: pentru această faptă au stabilit ca pedeapsă o moarte îngrozitoare, însoţită de chinuri.

18 Toţi gallii afirmă că se trag din Dis Pater[34] şi spun că ştiu aceasta de la druizi. De aceea determină durata nu după numărul zilelor, ci după cel al nopţilor[35]. Calculează zilele de naştere şi începutul lunilor şi al anilor în aşa fel încît noaptea precedă zilei. În privinţa celorlalte obiceiuri se deosebesc de alte popoare mai ales prin faptul că nu îngăduie copiilor lor să apară în faţa lor în public dacă n-au ajuns la vîrsta la care sînt apţi să poarte armele; socotesc ruşinos faptul ca un băiat care mai e încă copil să se arate în public în prezenţa tatălui său.

19 Bărbaţii adaugă din bunurile lor la dota soţiei, după ce au făcut evaluarea, o sumă egală cu cea primită de la soţie cu titlu de dotă. Socoteala acestor sume se ţine în comun, iar venitul este pus deoparte. Amîndouă sumele, împreună cu veniturile adunate pînă atunci, revin unuia dintre cei doi soţi care supravieţuieşte celuilalt. Bărbaţii au drept de viaţă şi de moarte asupra femeilor, ca şi asupra copiilor.

Ori de cîte ori moare vreun cap de familie de neam mare, se adună rudele lui şi, dacă moartea dă naştere la bănuieli, soţiile sînt supuse la interogatoriu cu torturi, aşa cum sînt supuşi sclavii; dacă se dovedeşte că sînt vinovate, sînt supuse la tot felul de chinuri şi arse de vii.

Faţă de gradul de civilizaţie al gallilor, înmormîntările[36] sînt măreţe şi luxoase; ei aruncă în foc toate lucrurile la care cred că au ţinut defuncţii în timpul vieţii, chiar şi fiinţe[37]; pînă nu de mult, sclavii şi clienţii despre care se ştia că fuseseră dragi celor morţi erau arşi împreună cu ei după săvîrşirea ceremoniei funebre obişnuite.

20 Triburile despre care se crede că-şi organizează mai bine treburile obşteşti au prevăzut prin legi că acela care ar afla de la vecini sau din zvonuri ceva în legătură cu statul să raporteze magistratului şi să nu discute cu altcineva, deoarece s-a constatat adesea că oameni ne-

chibzuiți și lipsiți de experiență se sperie de zvonuri false, se lasă împinși la fapte necugetate și iau hotărîri cu privire la chestiuni de cea mai mare importanță. Magistrații trec sub tăcere ceea ce cred de cuviință și comunică poporului numai ceea ce socotesc că-i este de folos. Nu este îngăduit să se vorbească despre treburi de stat decît în adunare.

21 Obiceiurile germanilor se deosebesc mult de ale gallilor. Într-adevăr, ei n-au druizi[38] care să conducă cultul divin și nu se preocupă atît de mult de sacrificii. Socotesc zei numai pe aceia pe care-i văd și ale căror binefaceri sînt vădite, adică Soarele, Vulcan[39] și Luna; despre ceilalți nici măcar n-au auzit[40]. Își petrec toată viața vînînd și luînd parte la exerciții războinice; de mici se deprind cu viața obositoare și anevoioasă. Cei care și-au păstrat castitatea mai multă vreme se bucură de mare stimă printre ai lor; germanii cred că din cauza aceasta unii cresc mai înalți, iar alții devin mai puternici și cu nervi mai tari. Socotesc că faptul de a cunoaște femeia mai înainte de a împlini vîrsta de 20 de ani este unul dintre cele mai rușinoase lucruri. Totuși, asemenea chestiuni nu sînt secrete, căci bărbații și femeile se scaldă laolaltă în rîuri și se îmbracă în piei sau într-un fel de cojoace[41] care lasă descoperită o mare parte a corpului.

22 Cu agricultura se ocupă puțin[42]; hrana lor constă mai ales în lapte, brînză și carne[43]. Nimeni nu are o întindere de pămînt determinată, nici proprietăți personale, ci în fiecare an magistrații și șefii triburilor împart ginților și grupurilor de oameni înrudiți, care trăiesc în comun, atît pămînt cît socotesc necesar și în ținutul în care cred de cuviință. Peste un an îi silesc să se ducă în altă parte. Germanii motivează acest obicei în mai multe feluri: obișnuindu-se cu o locuință fixă, oamenii ar putea să schimbe dragostea de război cu cea pentru agricultură; de asemenea s-ar putea strădui să-și întindă proprietățile și astfel cei mai puternici să-i alunge pe cei mai slabi; se mai temeau să nu ajungă să se îngrijească prea mult de clădit pentru a se feri de frig și căldură și să nu se nască pofta de bani, care provoacă dez-

binări și neînțelegeri; în sfîrșit, urmăresc să țină poporul în cumpătare din moment ce fiecare vede că, în ceea ce privește averea, este egal cu oamenii cei mai puternici.

23 Cea mai mare glorie pentru un trib este ca, în urma prădăciunilor pe care le va fi făcut, să existe în jurul său ținuturi pustii cît mai întinse. Germanii socotesc că este caracteristic pentru viteji ca vecinii lor să se retragă, alungați de pe ogoare, și ca nimeni să nu îndrăznească să se așeze în apropiere. Totodată cred că sînt mai în siguranță de vreme ce nu mai au de ce să se teamă de o năvălire neașteptată. Cînd tribul duce un război defensiv sau ofensiv, sînt aleși magistrați care să conducă războiul și care au drept de viață și de moarte[44].

În timp de pace nu există un magistrat comun, ci șefii regiunilor și ai cantoanelor împart dreptatea printre ai lor și potolesc neînțelegerile. Furturile comise în afara granițelor unui trib nu atrag după ele dezonoarea, ba, ceva mai mult, germanii pretind că aceste furturi sînt un fel de exercițiu pentru tineret și se practică pentru a înlătura trîndăvia. Cînd vreuna dintre căpetenii spune într-o adunare că va conduce o expediție și cere celor care vor să-l urmeze să se prezinte, persoanele care sînt de acord cu motivele expediției și-l socotesc capabil pe cel care a făcut propunerea se ridică și făgăduiesc sprijinul lor, iar mulțimea îi copleșește cu laude. Cei care își calcă făgăduiala sînt considerați dezertori și trădători și nu li se mai acordă nici o încredere.

Germanii socotesc că este o nelegiuire să nu respecți un oaspete. Pe oamenii care vin la ei indiferent din ce cauze îi apără de insulte și îi consideră inviolabili; acestora le sînt deschise toate casele și sînt invitați la mese[45].

24 A fost un timp cînd gallii întreceau în vitejie pe germani[46], purtau războaie pe teritoriul lor și trimiteau coloni[47] dincolo de Rin, din cauza numărului prea mare de oameni și a lipsei de pămînt. Astfel, ținuturile cele mai fertile din Germania, adică acelea din jurul pădurii Hercynia, despre care citesc că auziseră Eratosthenes și alți cîțiva greci[48] și pe care ei o numesc Orcynia, au fost

ocupate de volcii tectosagi[49], care s-au stabilit acolo. Şi astăzi volcii tectosagi locuiesc aceste ţinuturi şi se bucură de cea mai frumoasă reputaţie în ceea ce priveşte spiritul de dreptate şi calităţile războinice. Acum germanii continuă să ducă aceeaşi viaţă de lipsuri şi sărăcie pe care o suportă cu răbdare, se hrănesc cu aceleaşi alimente şi se folosesc de acelaşi fel de îmbrăcăminte ca mai înainte; gallilor însă, vecinătatea cu provinciile noastre şi comerţul maritim le oferă multe bogăţii şi mijloacele de a se folosi de aceste bogăţii; încetul cu încetul, ei s-au obişnuit să fie întrecuţi şi învinşi în multe lupte şi nu se mai compară nici ei înşişi cu germanii în ceea ce priveşte vitejia.

25 Pentru un om uşor echipat, lăţimea acestei păduri, Hercynia, despre care am vorbit mai sus, este de nouă zile de mers; căci nu poate fi altfel delimitată, întrucît germanii nu cunosc măsurile rutiere. Pădurea începe de la hotarele helveţilor, nemeţilor şi rauracilor şi, mergînd paralel cu Dunărea, ajunge pînă la hotarele dacilor şi ale anarţilor[50]; de aici coteşte la stînga, depărtîndu-se de fluviu, şi, datorită întinderii ei, atinge hotarele multor neamuri. În această parte a Germaniei nu există nimeni care să poată spune că a ajuns la marginea pădurii, deşi a mers 60 de zile, sau să ştie de unde începe. Se cunoaşte că în această pădure se nasc multe specii de animale sălbatice care nu se văd în alte părţi. Acelea care se deosebesc cel mai mult de celelalte şi par vrednice de a fi amintite sînt următoarele.

26 Există un fel de bou[51] care seamănă cu un cerb şi care are la mijlocul frunţii, între urechi, un singur corn, mai înalt şi mai drept decît coarnele cunoscute. Din vîrful acestui corn pornesc nişte ramuri lungi în formă de palmă. Femelele sînt la fel cu masculii; coarnele lor au aceeaşi formă şi mărime.

27 Mai există nişte animale numite elani[52]. Aceştia seamănă cu caprele; ca şi ele, au pielea pestriţă, dar sînt ceva mai mari şi au coarne ciuntite şi picioare nearticu-

late[53]. Nu se culcă pe pămînt pentru a se odihni și, dacă se întîmplă să cadă, nu mai pot să se scoale și nici măcar să se ridice puțin. Copacii le servesc de culcuș; se sprijină de ei și se odihnesc astfel, numai rezemîndu-se. Cînd vînătorii au observat, după urme, în ce loc obișnuiesc să se retragă aceste animale, dezrădăcinează sau taie numai pe jumătate toți copacii din acel loc, în așa fel însă încît să pară că stau încă în picioare. Cînd elanii se reazemă de copaci, ca de obicei, doboară cu greutatea corpurilor lor copacii șubrezi și cad o dată cu ei.

28 A treia specie o formează animalele numite uri[54]. Aceștia sînt puțin mai mici decît elefanții și seamănă cu niște tauri în ceea ce privește aspectul general, culoarea și conformația. Sînt foarte puternici și iuți și nu cruță pe omul sau pe animalul pe care l-au zărit. Oamenii se silesc să-i prindă în gropi și-i ucid. Tinerii își întăresc trupul practicînd acest fel de vînătoare obositoare; cei care au omorît cel mai mare număr de uri aduc coarnele în public drept mărturie, unde cîștigă mari laude. Urii nici măcar atunci cînd sînt prinși de mici nu se pot obișnui cu omul și nu pot fi îmblînziți. Coarnele lor se deosebesc mult, ca mărime, formă și aspect, de coarnele boilor noștri. Sînt foarte căutate; germanii le argintează pe margini și le folosesc drept cupe la marile ospețe.

29 După ce a aflat de la iscoadele ubiilor că suebii s-au refugiat în păduri, deoarece, așa cum am arătat mai sus, toți germanii se îndeletnicesc prea puțin cu agricultura, Caesar, temîndu-se să nu ducă lipsă de grîu, a hotărît să nu înainteze mai departe. Totuși, pentru ca barbarii să se mai teamă de întoarcerea sa și ca să întîrzie trimiterea de ajutoare în Gallia, își aduce trupele înapoi și taie, pe o lungime de 200 de pași, capătul podului care se învecina cu malul din țara ubiilor; la capătul celălalt al podului construiește un turn cu patru etaje, lasă o garnizoană de 12 cohorte ca să apere podul și întărește poziția cu fortificații puternice. Comanda garnizoanei de acolo o încredințează tînărului C. Volcacius Tullus. Deoarece grînele începeau să se coacă[55], pleacă

la război împotriva lui Ambiorix, trecînd prin pădurea Arduenna, care este cea mai mare din toată Gallia, întinzîndu-se de la malul Rinului și hotarele treverilor pînă la granițele nervilor și avînd o lungime mai mare de 500 000 de pași. Pe L. Minucius Basilus îl trimite înainte cu toată cavaleria, ca să profite de iuțeala marșului și de momentul prielnic; îl sfătuiește să interzică să se facă foc în tabără, pentru ca nu cumva în felul acesta să se afle de departe de sosirea lui; îi spune că-l va urma de aproape.

30 Basilus face așa cum i s-a poruncit. După un marș iute, împotriva tuturor așteptărilor, ia prin surprindere pe dușmani pe ogoare. Urmînd indicațiile lor, se îndreaptă spre Ambiorix, în locul în care se spunea că se află cu cîțiva călăreți. În război, ca și în oricare alte împrejurări, soarta[56] are mare putere. Căci, după cum faptul că Basilus a dat peste Ambiorix, care era nepregătit și nu luase măsuri de precauție, și că a apărut în fața dușmanilor mai înainte de a se fi răspîndit vestea despre sosirea lui se datorează întîmplării, tot așa a fost un mare noroc pentru Ambiorix că a scăpat cu viață, deși i s-a luat tot echipamentul militar pe care-l avea cu el, precum și carele și caii. Ambiorix a putut scăpa și datorită faptului că — locuința sa fiind înconjurată de păduri, așa cum sînt de obicei locuințele gallilor, care, pentru a se feri de căldură, caută de cele mai multe ori vecinătatea pădurilor și a fluviilor — însoțitorii și prietenii săi au putut rezista cîtva timp atacului călăreților noștri într-un loc îngust. În timp ce aceștia se luptau, unul dintre ai lui l-a urcat pe un cal; pădurile i-au acoperit fuga. Astfel soarta a făcut nu numai ca Ambiorix să înfrunte primejdia, dar să și scape de ea.

31 Nu se știe din ce cauză Ambiorix nu și-a adunat trupele; a făcut-o într-adins, fiindcă socotea că nu trebuie să dea lupta, sau a fost împiedicat de lipsa de timp și de sosirea neașteptată a călăreților noștri după care credea că vine grosul armatei? În orice caz este sigur că a trimis soli la cei de pe ogoare și le-a poruncit să se îngrijească fiecare de propria lui apărare. Unii s-au refugiat

în pădurea Arduenna, alţii în ţinuturile acoperite de mlaştini neîntrerupte. Cei care locuiau aproape de ocean s-au ascuns în insulele formate de flux şi reflux[57]; mulţi şi-au părăsit ţara şi s-au dus, împreună cu toate bunurile lor, la nişte neamuri care le erau cu totul necunoscute. Catuvolcos, regele unei jumătăţi dintre eburoni, care pusese la cale răscoala împreună cu Ambiorix, copleşit de ani şi nemaiputînd suporta oboselile războiului sau ale fugii, s-a otrăvit cu tisă[58], care se găseşte din belşug în Gallia şi în Germania, după ce a acoperit cu tot felul de blesteme pe Ambiorix, autorul planului.

32 Segnii[59] şi condrusii, neamuri de origine germanică şi care locuiesc între eburoni şi treveri, au trimis soli la Caesar ca să-l roage să nu-i considere duşmani şi să nu creadă că toţi germanii de dincoace de Rin au interese comune. I-au arătat că nu s-au gîndit cîtuşi de puţin la război şi n-au trimis nici un fel de ajutoare lui Ambiorix. Caesar, după ce a examinat această situaţie, luînd interogatoriu sclavilor, a poruncit segnilor şi condrusilor să-i aducă pe eburonii care se vor fi refugiat la ei; le-au spus că dacă se vor supune poruncii nu le va ataca ţara. Apoi şi-a împărţit trupele în trei şi a strîns la Atuatuca bagajele tuturor legiunilor. Atuatuca[60] este numele unei fortăreţe care se află cam în mijlocul ţării eburonilor, unde se stabiliseră pentru iernat Titurius şi Aurunculeius. Lui Caesar i s-a părut potrivit acest loc din mai multe pricini, între altele şi pentru că fortificaţiile din anul trecut erau în bună stare, ceea ce uşura munca soldaţilor. Lasă legiunea a XIV-a să păzească bagajele; aceasta era una dintre cele trei legiuni pe care le recrutase de curînd în Italia şi le adusese în Gallia. Comanda legiunii şi a taberei o încredinţează lui Q. Tullius Cicero, căruia îi dă 200 de călăreţi.

33 După ce şi-a împărţit armata, porunceşte lui Titus Labienus să plece cu trei legiuni spre ocean, în ţinuturile vecine cu ţara menapilor. Pe C. Trebonius îl trimite cu acelaşi număr de legiuni să devasteze regiunea care se învecinează cu ţara atuatucilor. El însuşi hotărăşte să plece cu celelalte trei legiuni spre fluviul Scaldis[61], care

se varsă în Mosa, şi spre părţile cele mai îndepărtate ale pădurii Arduenna, unde auzise că a plecat Ambiorix cu cîţiva călăreţi. La plecare declară că se va întoarce peste şapte zile, cînd ştia că va trebui să distribuie grîu legiunii pe care o lăsa în fortăreaţă. Sfătuieşte pe Labienus şi pe Trebonius să se înapoieze tot atunci, dacă lucrul acesta nu dăuna intereselor republicii, pentru ca, după ce vor ţine din nou sfat şi după ce vor cunoaşte planurile duşmanilor, să poată reîncepe războiul după alt plan.

34 Aşa cum am arătat mai înainte, nu exista nici un fel de trupe regulate, nici un fel de cetate sau de garnizoană care să fi fost în stare să se apere cu armele, ci numai o mulţime împrăştiată în toate părţile, care se aşezase oriunde vreo vale ascunsă, vreun loc împădurit sau vreo mlaştină de nestrăbătut îi oferea oarecare speranţă de apărare sau de salvare. Aceste locuri erau cunoscute vecinilor, şi împrejurarea cerea mare băgare de seamă nu pentru siguranţa grosului armatei, căci o armată reunită nu putea fi ameninţată de nici o primejdie din partea unor duşmani înfricoşaţi şi risipiţi, ci pentru siguranţa fiecărui soldat în parte, de care depindea totuşi, în oarecare măsură, şi salvarea întregii armate. Într-adevăr, mulţi, atraşi de pofta de pradă, se depărtau prea mult, iar pădurile, cu drumurile lor nesigure şi ascunse, îi împiedicau să meargă în grup. Dacă romanii voiau să termine expediţia şi să stîrpească acest neam de tîlhari, armata trebuia împărţită în mai multe detaşamente care să fie trimise în toate părţile. Dacă însă voiau să menţină unităţile grupate în jurul steagurilor[62], aşa cum cerea tactica obişnuită a armatei romane, poziţia însăşi pe care o ocupau ar fi apărat pe barbari, cărora nu le-ar fi lipsit nici îndrăzneala de a întinde curse şi de a încercui soldaţi izolaţi. Se luau toate măsurile de prevedere care puteau fi luate în împrejurări atît de grele, astfel încît, deşi inimile tuturor ardeau de dorinţa de răzbunare, mai curînd se renunţa la vreun prilej de a pricinui pierderi duşmanilor decît să se sacrifice cîţiva ostaşi.

Caesar trimite soli la triburile vecine: trezindu-le speranţa de pradă, le îndeamnă pe toate să jefuiască pe

eburoni. În felul acesta expunea mai curînd viaţa gallilor decît pe cea a vreunui soldat legionar. Totodată voia ca, năvălind cu o mare mulţime de oameni, să nimicească neamul şi numele eburonilor ca pedeapsă pentru o crimă atît de mare[63]. Imediat s-a adunat din toate părţile un mare număr de oameni.

35 Aceste fapte se petreceau pe tot teritoriul eburonilor.

Se apropia ziua a şaptea în care Caesar hotărîse să se înapoieze la legiune şi la bagaje. În această împrejurare s-a putut vedea ce putere mare are soarta în timp de război şi ce surprize poate să producă. Duşmanii fiind împrăştiaţi şi îngroziţi, aşa cum am arătat, nu mai exista nici o trupă care să ne dea un motiv cît de mic de teamă Dincolo de Rin însă, la germani, ajunge ştirea că eburonii sînt prădaţi şi, ceva mai mult, sînt chemaţi jefuitori de pretutindeni. Sugambrii, care locuiesc cel mai aproape de Rin şi la care am spus mai înainte că se refugiaseră tenctherii şi usipeţii, strîng 2 000 de călăreţi. Apoi trec Rinul cu corăbiile şi plutele, cu 30 000 de paşi mai jos de locul unde Caesar construise un pod şi lăsase o garnizoană; trec graniţele eburonilor, prind o mulţime de fugari care se împrăştiaseră şi pun mîna pe un mare număr de vite, de care barbarii sînt foarte dornici. Atraşi de pradă, înaintează mai departe. Nici mlaştinile, nici pădurile nu-i opresc pe aceşti oameni născuţi în mijlocul războaielor şi al tîlhăriilor. Întreabă pe prizonieri unde este Caesar şi află că a plecat mai departe şi că toată armata s-a retras. Atunci unul dintre prizonieri spune: „De ce alergaţi după o pradă amărîtă şi neînsemnată, voi care puteţi deveni într-o clipă foarte bogaţi? În trei ore puteţi ajunge la Atuatuca, acolo şi-a adunat armata romană toate bogăţiile; garnizoana este atît de mică, încît nici măcar n-ar putea ocupa zidul în întregime şi nimeni n-ar îndrăzni să iasă în afara întăriturilor". Dîndu-li-se asemenea speranţă, germanii ascund prada pe care o luaseră şi se îndreaptă spre Atuatuca, îndrumaţi fiind de aceeaşi persoană de la care primiseră aceste informaţii.

36 Deşi pînă acum Cicero reţinuse pe soldaţi în tabără cu cea mai mare grijă, potrivit ordinului lui Caesar, şi nu îngăduise nici măcar unui singur slujitor să iasă afară din întărituri, totuşi în a şaptea zi şi-a pierdut nădejdea că Caesar va respecta data fixată, deoarece auzise că plecase mai departe şi nu venea nici o veste despre înapoierea lui. Totodată era neliniştit de vorbele acelora care spuneau că precauţia lui Cicero era aproape totuna cu un asediu, de vreme ce nu se putea ieşi din tabără. Pe de altă parte, nu credea că i s-ar putea întîmpla vreo nenorocire pe o distanţă de 3 000 de paşi, întrucît în faţa duşmanilor, împrăştiaţi şi aproape nimiciţi, stăteau nouă legiuni şi o cavalerie foarte numeroasă; de aceea trimite cinci cohorte să adune grîu pe ogoarele cele mai apropiate, care nu erau despărţite de tabără decît printr-un deal. Mai mulţi soldaţi legionari bolnavi rămăseseră în tabără; cei care se însănătoşiseră în aceste şapte zile, cam 300 la număr, formează un detaşament şi sînt trimişi împreună cu cohortele. În afară de asta, o mulţime de slujitori ai armatei capătă permisiunea să-i urmeze împreună cu un mare număr de animale de povară care rămăseseră în tabără.

37 Chiar în acest moment şi în această situaţie critică sosesc pe neaşteptate călăreţii germani; imediat şi fără să-şi schimbe ritmul de marş, încearcă să năvălească în tabără dinspre poarta decumană. Partea aceasta fiind acoperită de păduri, n-au putut fi văzuţi mai înainte de a se fi apropiat de tabără, astfel încît negustorii[64], care îşi aveau corturile la poalele meterezului, n-au mai putut să se retragă. Ai noştri, luaţi prin surprindere, îşi pierd cumpătul din cauza acestei întîmplări neaşteptate şi cohorta de gardă abia poate ţine piept primului atac. Duşmanii se împrăştie în toate părţile ca să caute o intrare. Soldaţii noştri apără cu greu porţile, în timp ce celelalte intrări[65] erau apărate numai de poziţii şi de întărituri. În toată tabăra domneşte agitaţia şi soldaţii se întreabă unii pe alţii care e cauza zgomotului; nimeni nu se îngrijeşte să arate încotro trebuie duse steagurile şi în ce direcţie trebuie să se îndrepte fiecare. Unul anunţă că tabăra a fost cucerită, altul că au sosit barbarii

victorioşi, după ce au nimicit armata şi au omorît pe comandantul suprem; cei mai mulţi, sub impresia produsă de locul în care se aflau, îşi făuresc tot felul de gînduri, pe care nu le aveau mai înainte, imaginîndu-şi nenorocirea lui Cotta şi a lui Titurius, care muriseră în aceeaşi fortăreaţă[66]. Această teamă, care-i cuprinsese pe toţi, întăreşte convingerea barbarilor că înăuntru nu este nici o garnizoană, aşa cum aflaseră de la prizonier. Se silesc să pătrundă înăuntru şi se îndeamnă unii pe alţii să nu lase să le scape din mîini un prilej atît de bun.

38 Printre bolnavii rămaşi cu garnizoana era şi P. Sextius Baculus, care fusese primipil în armata lui Caesar şi despre care am vorbit în legătură cu luptele de mai înainte. Trecuseră cinci zile de cînd nu mîncase. Deşi i se zdruncinase nădejdea în salvarea sa şi a tuturor celorlalţi, iese neînarmat din cort. Văzînd că duşmanii ne ameninţă şi că situaţia este foarte grea, ia armele de la cei mai apropiaţi de el şi se aşază la poartă[67]. Centurionii cohortei care făceau de gardă îl urmează şi cîtva timp luptă împreună. Sextius îşi pierde cunoştinţa din cauza gravelor răni primite; e salvat cu greu, fiind purtat din mînă în mînă. În răstimpul acesta, ceilalţi se îmbărbătează unii pe alţii într-atîta, încît îndrăznesc să se urce pe întărituri şi să dea impresia că există apărători.

39 În timp ce aprovizionarea se terminase, soldaţii noştri aud strigăte din depărtări; călăreţii pleacă înainte şi îşi dau seama de gravitatea situaţiei. În locul în care se găseau, nu exista însă nici o fortificaţie care să-i adăpostească pe cei înspăimîntaţi. Recrutaţi de curînd şi lipsiţi de experienţă militară, soldaţii îşi îndreaptă privirile spre tribunul militar şi spre centurioni, aşteptînd ordinele lor. Nimeni nu este atît de curajos încît să nu fie tulburat de această întîmplare neaşteptată. Barbarii, zărind de departe steagurile, întrerup atacul. La început credeau că s-au înapoiat legiunile despre care aflaseră de la prizonieri că se depărtaseră mult; după aceea însă, plini de dispreţ pentru o trupă atît de puţin numeroasă, năvălesc asupra ei din toate părţile.

40 Slujitorii armatei aleargă spre movila cea mai apropiată. Alungați repede de aici, se reped spre manipulele[68] grupate în jurul steagurilor, ceea ce înspăimîntă și mai mult pe soldații deja cuprinși de teamă. Unii sînt de părere să se așeze în triunghi[69] și să-și facă repede loc, de vreme ce tabăra este atît de aproape; socoteau că, dacă o parte din ei ar fi fost înconjurați și ar fi pierit, cel puțin ceilalți ar putea scăpa. Alții sînt de părere să se adune pe colină și să înfrunte aceeași soartă. Soldații mai încercați, despre care am arătat că formaseră un singur detașament, nu sînt de acord cu ultima propunere. Așadar, după ce s-au îmbărbătat unii pe alții, își taie drum printre dușmani, sub comanda lui C. Trebonius, cavaler roman, care fusese pus în fruntea lor, și toți, fără excepție, sosesc teferi în tabără. Slujitorii și călăreții îi urmează în năvala lor și sînt salvați datorită vitejiei legiunilor.

Cei care se opriseră pe colină, neavînd încă nici o experiență în arta militară, n-au putut nici să rămînă la hotărîrea lor de a se apăra pe înălțime, nici să imite energia și iuțeala care le-au fost de folos celorlalți; au încercat să se înapoieze în tabără, dar au alunecat într-un loc nefavorabil. Centurionii, dintre care unii fuseseră înaintați pentru vitejia lor de la gradele inferioare ale celorlalte legiuni la gradele superioare ale legiunii acesteia[70], au căzut luptînd cu cel mai mare curaj, pentru ca să nu-și piardă gloria militară pe care o dobîndiseră. Datorită vitejiei acestor centurioni, o parte din soldați au ajuns teferi în tabără după îndepărtarea dușmanilor Altă parte însă a pierit înconjurată de dușmani.

41 Germanii, pierzîndu-și speranța să mai poată lua cu asalt tabăra, deoarece vedeau că ai noștri își ocupaseră locurile pe întărituri, au început să se retragă dincolo de Rin, ducînd cu ei prada pe care o lăsaseră în păduri. Dar, chiar după retragerea dușmanilor, spaima continua să fie atît de mare, încît C. Volusenus, care fusese trimis cu cavaleria și sosise în acea noapte în tabără, n-a putut să-i facă pe ai noștri să creadă că Caesar se afla acolo cu armata neatinsă. Atît de mult pusese teama stăpînire pe inimile tuturor, încît aproape că-și pierduseră mințile;

ei spuneau că toate trupele fuseseră nimicite și numai cavaleria scăpase prin fugă; de asemenea susțineau că germanii n-ar fi asediat tabăra dacă armata n-ar fi fost distrusă. Sosirea lui Caesar a pus capăt acestei frici.

42 La întoarcerea sa, Caesar, care cunoștea peripețiile războaielor, nu s-a plîns decît de un singur lucru, și anume de faptul că s-a dat drumul din post cohortelor: el a spus că nu trebuie să se ofere întîmplării nici un fel de prilej. Socotea că soarta a jucat un mare rol în venirea neașteptată a dușmanilor și altul și mai mare în îndepărtarea barbarilor de la meterez și de la porțile taberei. Cel mai ciudat i se părea faptul că germanii, care trecuseră Rinul cu gîndul să devasteze țara lui Ambiorix, i-au adus, dimpotrivă, acestuia cel mai mare serviciu pe care și-l putea dori din cauză că au pornit asupra taberei romane.

43 Caesar pleacă din nou să-i hărțuiască pe dușmani și trimite în toate părțile un mare număr de călăreți pe care-i strînsese de la triburile vecine. Soldații dădeau foc la toate satele și casele pe care le zărea vreunul din ei, vitele erau ucise, pretutindeni se făceau prădăciuni; grînele erau consumate de o mare mulțime de oameni și de animale și, în afară de asta, fuseseră culcate la pămînt de ploile din acest anotimp. Astfel era limpede că, în cazul că niște dușmani s-ar fi putut ascunde pentru un moment, ar fi pierit toți de foame, chiar dacă armata romană se retrăgea. Din cauză că fusese trimisă în toate părțile o cavalerie atît de numeroasă, s-a întîmplat în mai multe rînduri ca prizonierii luați de romani să spună că l-au văzut pe Ambiorix în timp ce fugea și să-l caute cu privirea, susținînd că nu l-au pierdut cu totul din vedere. Astfel, în speranța că-l vor ajunge, făceau cele mai mari eforturi, deoarece considerau că vor cîștiga cea mai mare prețuire din partea lui Caesar; călăreții romani aproape depășeau limitele firii omenești prin străduința lor și mereu li se părea că sînt pe punctul de a-și atinge țelul. Ambiorix însă scăpa ascunzîndu-se în văgăuni și păduri și, la adăpostul nopții, se îndrepta spre alte ținu-

turi şi triburi, însoţit doar de o gardă de patru călăreţi, singurii cărora avusese curajul să-şi încredinţeze viaţa.

44 După ce a devastat astfel ţinuturile eburonilor, Caesar şi-a adus armata înapoi în ţara remilor, la Durocortorum[71], cu excepţia celor două cohorte pierdute. În acest oraş a convocat adunarea Galliei şi a început cercetările cu privire la complotul senonilor şi al carnuţilor; pe Acco, căpetenia răscoalei, l-a condamnat la moarte şi l-a executat potrivit obiceiului roman strămoşesc[72]. Unii, temîndu-se de judecată, au fugit. Caesar le-a interzis acestora apa şi focul[73], apoi şi-a aşezat legiunile în tabăra de iarnă: două la hotarul treverilor, două în ţara lingonilor, iar pe celelalte şase în ţara senonilor, la Agedincum[74]. După ce şi-a aprovizionat armata cu grîu, a plecat în Italia, potrivit obiceiului său, ca să ţină adunări[75].

CARTEA A VII-A

1 După pacificarea Galliei[1], Caesar, așa cum hotărîse, pleacă în Italia ca să țină adunări. Acolo află de uciderea lui P. Clodius[2]. Fiind înștiințat despre hotărîrea senatului ca toți tinerii[3] din Italia să depună jurămîntul militar, a decis să facă recrutări în toată Provincia[4]. Știrea în legătură cu aceste măsuri se răspîndește repede în Gallia Transalpină. Gallii mai adaugă de la ei și născocesc zvonuri cu privire la fapte care li se păreau că decurg chiar din împrejurarea dată, și anume: Caesar era reținut de situația de la Roma și nu putea să vină la armată din cauza luptelor interne îndîrjite. Încurajați de acest prilej, gallii, care sufereau din pricină că erau supuși puterii poporului roman, încep să făurească planuri de război cu mai multă libertate și îndrăzneală. Conducătorii lor fixează între ei adunări în păduri, în locuri mai retrase și se plîng de moartea lui Acco. Ei arată că această nenorocire li se poate întîmpla și lor și deplîng nenorocirea comună a Galliei; făcînd tot felul de promisiuni și dînd recompense, cer stăruitor ca unii să înceapă războiul și, chiar cu prețul vieții lor, să recucerească libertatea Galliei. În primul rînd, spun ei, „trebuie să aibă grijă să-i taie lui Caesar drumul spre armată mai înainte ca planurile lor secrete să fie divulgate. Acest lucru era ușor de realizat, întrucît legiunile nu îndrăzneau să iasă din tabăra de iarnă în lipsa comandantului suprem, iar acesta, la rîndul său, nu putea ajunge la legiuni fără o gardă. În sfîrșit, declară „că e mai bine să pieri în luptă decît să nu-ți redobîndești vechea glorie militară și libertatea pe care ai moștenit-o de la strămoși".

2 După discuţia aprinsă în jurul acestor probleme, carnuţii declară că pentru salvarea comună nu se dau în lături de la nici o primejdie şi făgăduiesc să înceapă ei războiul. Fiindcă deocamdată nu-şi pot da garanţii unii altora, făcînd schimb de ostatici, ca nu cumva planurile lor să fie descoperite, cer să întărească printr-un jurămînt solemn în jurul steagurilor adunate la un loc — obicei care constituie cea mai importantă ceremonie a lor — că ceilalţi nu-i vor părăsi după începerea războiului. Atunci carnuţii primesc foarte multe laude; toţi care erau de faţă depun jurămîntul şi, după ce au fixat data răscoalei, părăsesc adunarea.

3 În ziua fixată, carnuţii, sub comanda lui Cotuatus şi a lui Conconnetodumnus, nişte oameni pierduţi, de la care nu te puteai aştepta la nimic bun[5], năvălesc, la un semnal dat, în Cenabum[6]; ucid pe cetăţenii romani care se stabiliseră acolo pentru negoţ[7] şi le jefuiesc averile; printre aceşti cetăţeni se afla şi C. Fufius Cita, un cavaler roman onorabil, pe care Caesar îl însărcinase cu aprovizionarea cu grîu. Ştirea este transmisă repede la toate triburile Galliei. Căci, ori de cîte ori se întîmplă ceva important şi deosebit, gallii anunţă prin strigăte satele şi regiunile; cei care primesc ştirea o transmit mai departe celor din imediata apropiere[8]. Aşa s-a întîmplat şi de data aceasta. Căci evenimentele care s-au petrecut la Cenabum la răsăritul soarelui au fost cunoscute în ţara arvernilor mai înainte de sfîrşitul primei străji; această ţară se află la o distanţă de aproape 160 000 de paşi.

4 Urmînd exemplul carnuţilor, arvernul Vercingetorix, fiul lui Celtillus, un tînăr cu mare putere şi al cărui tată, care avusese întîietatea în întreaga Gallie şi care fusese ucis de concetăţenii săi pentru că năzuia la domnie, îşi convoacă clienţii şi-i înflăcărează uşor. Cînd planul lui a devenit cunoscut, mulţimea aleargă la arme. Gobannitio, unchiul său şi alţi fruntaşi, care erau împotriva unei asemenea încercări, îl împiedică să-şi pună planul în aplicare şi-l alungă din Gergovia[9]. Totuşi, Vercingetorix nu renunţă şi recrutează de la ţară oameni săraci şi pierduţi. După ce adună această ceată, cîştigă de

partea sa pe toţi concetăţenii pe care-i întîlneşte şi îi îndeamnă să ia armele pentru libertatea comună. După ce adună trupe numeroase, alungă din ţară pe adversarii săi, care-l alungaseră cu puţin mai înainte. Oamenii săi îl proclamă rege. Vercingetorix trimite solii la toate triburile, pe care le imploră să rămînă credincioase jurămîntului. Încheie repede alianţă cu senonii, parisii, pictonii, cadurcii[10], turonii, aulercii, lemovicii, andii şi cu toţi ceilalţi care locuiesc lîngă ocean; cu consimţămîntul tuturor, i se acordă comanda supremă. După ce i s-a încredinţat această putere, cere ostatici de la toate aceste triburi, porunceşte să i se aducă numaidecît un anumit număr de soldaţi şi hotărăşte cîte arme trebuie să predea fiecare trib şi în cît timp; se preocupă îndeosebi de cavalerie. Îmbină cea mai mare sîrguinţă cu cea mai mare severitate în exercitarea puterii; pe şovăielnici îi constrînge prin pedepse aspre: pentru o greşeală gravă ucide pe vinovaţi în foc şi tot felul de torturi; în cazul unor greşeli mai uşoare, îi trimite acasă, după ce le taie urechile sau le scoate un ochi, ca să servească de învăţătură celorlalţi şi să-i îngrozească prin asprimea pedepsei.

5 Cu asemenea pedepse a strîns repede o armată. După aceasta trimite la ruteni pe cadurcul Lucterius, om de o mare îndrăzneală, împreună cu o parte din trupe, iar el pleacă la biturigi[11]. La sosirea lui, biturigii trimit soli la hedui, ai căror clienţi erau, ca să le ceară ajutor să poată rezista mai uşor trupelor duşmane. Potrivit sfatului legaţilor pe care Caesar îi lăsase la armată, heduii trimit trupe de călăreţi şi pedestraşi în ajutorul biturigilor. Aceste trupe, ajungînd la fluviul Liger, care desparte pe biturigi de hedui, zăbovesc acolo cîteva zile şi, neîndrăznind să treacă fluviul, se întorc acasă şi spun legaţilor noştri că s-au înapoiat fiindcă se temeau de perfidia biturigilor, despre care au aflat că plănuiseră să-i înconjure, ei dintr-o parte şi arvernii dintr-alta, în caz că ar fi trecut fluviul. Întrucît nu am nici o dovadă, nu cred că heduii au făcut aceasta chiar din motivul pe care l-au declarat legaţilor, dar nici cu gîndul de a trăda. Imediat după plecarea heduilor, biturigii se aliază cu arvernii.

6 Cînd toate cele întîmplate i-au fost aduse la cunoştinţă lui Caesar în Italia, acesta, văzînd că datorită energiei lui Cn. Pompeius situaţia de la Roma se îmbunătăţise[12], a plecat în Gallia Transalpină. Venind aici, s-a lovit de o mare greutate, deoarece nu ştia în ce chip ar putea ajunge la armată. Într-adevăr, îşi dădea seama că, dacă ar fi chemat legiunile în Provincie, ele s-ar fi văzut silite să lupte pe drum în lipsa lui; dacă s-ar fi îndreptat el spre armată, ştia că în împrejurările de atunci nu-şi putea încredinţa viaţa nici măcar acelora care păreau liniştiţi.

7 Între timp, cadurcul Lucterius, care fusese trimis la ruteni, cîştigă acest trib de partea arvernilor. Apoi merge mai departe în ţara nitiobrogilor[13] şi a gabalilor[14], primeşte ostatici de la amîndouă aceste triburi şi, după ce strînge o armată numeroasă, încearcă să năvălească în Provincie în direcţia oraşului Narbo. Aflînd aceasta, Caesar consideră că mai înainte de orice trebuie să plece la Narbo. Cînd ajunge acolo, încurajează pe cei fricoşi, aşază garnizoane pe teritoriul rutenilor din Provincie, al volcilor arecomici[15], al tolosaţilor şi în jurul Narbonei, regiuni vecine cu duşmanii, şi porunceşte ca o parte din trupele din Provincie şi rezervele pe care le adusese din Italia să se adune în ţara helvilor[16], vecinii arvernilor.

8 După ce a luat aceste măsuri şi după ce Lucterius a fost oprit şi s-a retras, căci socotea că e primejdios să pătrundă în mijlocul garnizoanelor noastre, Caesar a plecat în ţara helvilor. Deşi munţii Cevenni, care despart pe arverni de helvi, erau acoperiţi de multă zăpadă în acest anotimp foarte aspru şi împiedicau drumul, totuşi Caesar reuşeşte să ajungă în ţara arvernilor datorită eforturilor mari depuse de soldaţi, care au dat la o parte zăpada înaltă de şase picioare şi au deschis drumurile. Arvernii au fost luaţi prin surprindere, căci se credeau apăraţi de Cevenni ca de un zid şi niciodată în acest anotimp drumurile nu putuseră fi străbătute nici măcar de o singură persoană. Caesar porunceşte călăreţilor săi să se împrăştie pe o distanţă cît mai mare şi să vîre cît mai multă groază în duşmani. Aceste întîmplări

ajung repede la urechea lui Vercingetorix prin zvonuri și soli. Toți arvernii, îngroziți, îl înconjură și-l imploră să aibă grijă de bunurile lor și să nu lase pe dușmani să-i jefuiască, mai ales că vedea că toată greutatea războiului apasă pe umerii lor. Înduplecat de rugămințile lor, Vercingetorix ridică tabăra din țara biturgilor și pornește spre arverni.

9 Caesar, după ce a zăbovit două zile în aceste locuri, deoarece prevăzuse că Vercingetorix va proceda astfel, părăsește armata sub pretext că se duce să strîngă trupe de rezervă și cavalerie. Comanda trupelor o lasă tînărului Brutus, căruia îi recomandă să trimită cavaleria să facă incursiuni în toate direcțiile și pe o distanță cît mai mare și-i spune că-și va da osteneala să nu lipsească din tabără mai mult de trei zile. După ce a luat aceste măsuri, sosește în marș forțat la Vienna[17], spre marea mirare a trupelor sale de aici și găsește odihnită cavaleria pe care o trimisese cu multe zile înainte. Fără să-și întrerupă marșul nici ziua nici noaptea, trece prin țara heduilor și se îndreaptă spre țara lingonilor, unde iernau două legiuni pentru ca, în caz că heduii ar pune ceva la cale împotriva sa, să preîntîmpine aducerea la îndeplinire a planului lor. După ce ajunge la lingoni, trimite ordine celorlalte legiuni și le adună pe toate într-un singur loc mai înainte ca arvernii să fi fost înștiințați de sosirea lui la lingoni. Aflînd aceasta, Vercingetorix își duce armata înapoi în țara biturgilor și, plecînd de acolo, se hotărăște să asedieze Gorgobina[18], cetatea boiilor, pe care Caesar îi așezase acolo după ce îi învinsese în războiul cu helveții și-i pusese sub autoritatea heduilor.

10 Această operație îl încurca mult pe Caesar în luarea unei hotărîri. În caz că în restul iernii și-ar fi ținut legiunile într-un singur loc, se temea ca nu cumva, din cauză că lăsase să fie zdrobită o populație tributară heduilor, întreaga Gallie să-l părăsească, de vreme ce vedea că prietenii nu găseau la el nici un fel de sprijin; dacă însă își scotea legiunile prea devreme din tabăra de iarnă, se temea să nu ducă lipsă de provizii din cauza greută-

ţilor de transport. Totuşi, în cele din urmă, consideră că este mai bine să îndure toate greutăţile decît să-şi înstrăineze dragostea tuturor prietenilor săi prin acceptarea unei asemenea insulte. Aşadar, îndeamnă stăruitor pe hedui să-i aducă provizii şi trimite soli la boii ca să-i înştiinţeze de sosirea lui şi să-i îndemne să rămînă credincioşi şi să înfrunte cu curaj atacul duşmanilor. Apoi, după ce lasă la Agedincum două legiuni şi bagajele întregii armate, pleacă spre ţara boiilor.

11 A doua zi ajunge la cetatea senonilor, Vellaunodunum[19]. Ca să nu lase în urma sa vreun duşman şi ca să se poată aproviziona uşor, se hotărăşte să asedieze cetatea şi, în două zile, o înconjură cu linii de împresurare[20]. A treia zi cetatea a trimis soli ca să se supună: Caesar le porunceşte să predea armele, să aducă cai şi să dea 600 de ostatici. Lasă pe legatul C. Trebonius să supravegheze executarea acestor ordine, iar el pleacă spre Cenabum, cetatea carnuţilor, unde dorea să ajungă cît mai repede. Carnuţii, care abia atunci aflaseră de asedierea cetăţii Vellaunodunum, socoteau că asediul va dura mai multă vreme şi se pregăteau să trimită o garnizoană să apere Cenabum. În două zile Caesar soseşte acolo. Îşi aşază tabăra în faţa cetăţii şi, fiindcă era prea tîrziu, amînă asediul pentru a doua zi. Porunceşte soldaţilor să facă pregătirile necesare pentru acest asediu şi, fiindcă se temea ca nu cumva locuitorii să fugă din cetate în timpul nopţii, deoarece din Cenabum pornea un pod care trecea peste fluviul Liger, ordonă ca două legiuni să stea de strajă cu armele în mîini. Puţin înainte de miezul nopţii, locuitorii din Cenabum ies în linişte din cetate şi încep să treacă fluviul. Aflînd aceasta de la iscoade, Caesar dă foc porţilor, introduce în cetate legiunile cărora le poruncise să nu-şi ia bagajele şi ocupă cetatea. Aproape toţi duşmanii au fost prinşi, deoarece podul îngust şi drumurile strîmte tăiaseră retragerea mulţimii. Caesar jefuieşte cetatea şi-i dă foc, dăruieşte soldaţilor prada, trece armata peste Liger şi ajunge în ţara biturigilor.

12 Cînd a aflat de sosirea lui Caesar, Vercingetorix a încetat asediul şi a plecat în întîmpinarea lui. Caesar se

pregătea să asedieze Noviodunum[21], cetatea biturigilor, care se afla în drumul său. Din această cetate vin soli la el ca să-l roage să-i ierte pe locuitori și să le cruțe viața. Caesar, pentru a efectua și celelalte operații[22] cu aceeași iuțeală cu care obținuse cele mai multe succese, le poruncește să predea armele, să aducă cai și să dea ostatici. După ce o parte din ostatici a fost predată și în timp ce celelalte obligații erau pe cale de a fi îndeplinite (fuseseră trimiși în cetate centurioni și cîțiva soldați pentru a aduna armele și caii), a fost zărită de departe cavaleria dușmanilor care preceda armata lui Vercingetorix. Îndată ce locuitorii cetății au văzut-o, convinși că vor primi ajutor, au scos un strigăt și au început să pună mîna pe arme, să închidă porțile și să ocupe zidurile. Centurionii care se aflau în cetate, înțelegînd din purtarea gallilor că aceștia și-au schimbat hotărîrea, și-au scos săbiile, au ocupat porțile și au adus pe toți soldații teferi înapoi în tabără.

13 Caesar scoate cavaleria din tabără și începe lupta; în ajutorul trupelor sale care se aflau la strîmtoare trimite aproape 400 de călăreți germani, pe care de la începutul războiului obișnuia să-i aibă cu el. Gallii n-au putut rezista atacului lor și, puși pe fugă, s-au retras la grosul armatei după ce au suferit multe pierderi. După înfrîngerea acestora, locuitorii cetății, înspăimîntați din nou, au arestat pe aceia pe care-i credeau vinovați de răscoala plebei, i-au adus în fața lui Caesar și i-au predat. Apoi Caesar a plecat spre cetatea Avaricum[23], cea mai mare și mai puternică cetate din țara biturigilor, situată într-o regiune foarte roditoare. El era convins că, după ce va ocupa această cetate, va supune tot tribul biturigilor.

14 În urma atîtor nenorociri suferite la Vellaunodunum, Cenabum și Noviodunum, Vercingetorix convoacă pe ai săi la un consiliu de război și le arată că „războiul trebuie purtat după un plan cu totul deosebit de cel de mai înainte. Trebuie depuse toate eforturile pentru a-i împiedica pe romani să ia nutreț și să facă tot felul de provizii. Acest lucru este ușor, întrucît gallii au o cavalerie numeroasă și sînt ajutați și de anotimp. Iarba nu poate

fi cosită; dușmanii vor fi constrînși să se împrăștie și să caute nutreț pe la șuri și, în orice zi, călăreții galli îi pot nimici pe toți. În afară de asta, pentru salvarea comună trebuie lăsate la o parte toate interesele personale; trebuie să se dea foc tuturor satelor și caselor peste tot pe unde s-ar părea că vor putea trece romanii în căutare de nutreț. Trupele sale au de toate din belșug, pentru că sînt aprovizionați de triburile pe teritoriul cărora se duce războiul. Romanii însă sau nu vor putea suporta foametea, sau vor trebui să înfrunte mari primejdii dacă se vor depărta de tabără. E totuna dacă-i vor omorî sau le vor lua bagajele, căci fără acestea nu se poate purta un război[24]. În afară de asta, trebuie să se dea foc și cetăților care nu sînt apărate de întărituri și de poziții naturale împotriva oricărei primejdii, ca să nu servească de refugiu dezertorilor sau să îmbie pe romani să se aprovizioneze din belșug și să ia pradă. Dacă aceste măsuri par prea aspre, prea crude, el crede că totuși este mult mai rău dacă soțiile și copiii lor vor fi duși în sclavie, iar ei înșiși uciși, căci aceasta este soarta de neînlăturat a celor învinși".

15 Această părere a fost aprobată de toți; într-o singură zi s-a dat foc la mai mult de 20 de orașe ale biturigilor. Același lucru l-au făcut și celelalte triburi[25]; peste tot se vedeau numai focuri. Deși toți sufereau foarte mult din această cauză, totuși se mîngîiau cu gîndul că vor repara repede stricăciunile, deoarece victoria era aproape sigură. Într-o adunare generală se discută dacă trebuie să se dea foc cetății Avaricum sau să fie apărată. Biturigii cad la picioarele tuturor gallilor care luau parte la adunare și-i imploră să nu-i silească să dea foc cu propriile lor mîini unui oraș care era aproape cel mai frumos din toată Gallia și care reprezenta sprijinul și podoaba tribului lor. Datorită poziției sale, adaugă ei, îl vor putea ușor apăra, deoarece e înconjurat aproape din toate părțile de un rîu și de o mlaștină și nu are decît o singură intrare, și aceasta foarte îngustă[26]. Cererea le este aprobată. La început Vercingetorix nu a fost de acord, dar după aceea a cedat, datorită rugăminților lor și a compătimirii generale. Sînt aleși oamenii în stare să apere cetatea.

16 Vercingetorix urmăreşte pe Caesar, mergînd mai încet decît el şi alege un loc de tabără apărat de mlaştini şi păduri, situat la o distanţă de 16 000 de paşi[27] de Avaricum. De aici dădea ordinele necesare şi afla din oră în oră, prin iscoade trimise regulat, ce se petrecea la Avaricum. Pîndea toate detaşamentele noastre trimise după nutreţ şi grîu şi ori de cîte ori oamenii noştri, împinşi de nevoie, înaintau prea mult şi se împrăştiau, îi ataca şi le provoca pierderi mari, deşi ai noştri se fereau de primejdie, luînd toate măsurile de prevedere cu putinţă (de exemplu, plecau la intervale neregulate şi pe drumuri diferite).

17 Caesar şi-a aşezat tabăra în faţa acelei porţi a oraşului care, aşa cum am spus mai sus, nu era închisă de rîu şi de mlaştini şi avea o intrare strîmtă. Apoi a început să construiască o terasă, să împingă barăcile şi să ridice două turnuri, căci terenul nu-i îngăduia să înconjure cetatea cu valuri de împresurare. Cere neîncetat grîu de la boii şi hedui. Aceştia din urmă nu erau de mare ajutor, fiind lipsiţi de zel; boiii nu aveau destule mijloace, deoarece tribul lor era mic şi slab şi consumase repede ce a avut. Armata ducea o lipsă atît de mare de provizii din cauza sărăciei boiilor, a nepăsării heduilor şi a incendierii fermelor, încît timp de mai multe zile soldaţii n-au avut grîu şi şi-au astîmpărat foamea grozavă cu carne de oaie, adusă din sate îndepărtate. Cu toate acestea n-au scos nici o vorbă care n-ar fi fost de demnitatea poporului roman şi de victoriile trecute. Ceva mai mult: cînd Caesar s-a adresat fiecărei legiuni în parte, în timpul lucrărilor, şi le-a spus că, dacă nu puteau suporta lipsurile, va renunţa la asediu, toţi i-au cerut să nu facă una ca asta. Soldaţii spuneau că „au servit mai mulţi ani sub comanda lui fără să fi primit vreo insultă şi niciodată n-au lăsat ceva neterminat; considerau o ruşine să părăsească asediul început şi preferau să suporte toate greutăţile decît să nu răzbune pe cetăţenii romani care au pierit la Cenabum din cauza perfidiei gallilor". Acelaşi lucru îl spuneau centurionilor şi tribunilor militari pentru ca aceştia să-l informeze pe Caesar.

18 După ce apropiase deja turnurile de zid, Caesar a aflat de la prizonieri că Vercingetorix, terminînd nutreţul, şi-a mutat tabăra mai aproape de Avaricum şi că împreună cu cavaleria şi cu pedestrimea uşor înarmată, care obişnuia să lupte printre călăreţi, a plecat să pună curse acolo unde credea că vor veni soldaţii noştri a doua zi în căutare de nutreţ. Aflînd aceasta, Caesar pleacă în tăcere la miezul nopţii şi ajunge a doua zi dimineaţa la tabăra duşmanilor. Duşmanii află repede de la iscoade de sosirea lui Caesar, îşi ascund carele şi bagajele în pădurile dese şi îşi aşază toate trupele pe un loc înalt şi descoperit. Cînd aceste fapte i-au fost aduse la cunoştinţă, Caesar a poruncit soldaţilor să adune repede la un loc lucrurile personale[28] şi să pregătească armele pentru luptă.

19 Era o colină cu o pantă uşoară. O mlaştină foarte greu de trecut, care nu era mai lată de 50 de picioare, o înconjura aproape din toate părţile. După ce tăiaseră pădurile, gallii ocupaseră această colină şi nu se mişcau de acolo, siguri de poziţia lor. Împărţiţi pe neamuri, ocupau toate vadurile şi desişurile din apropiere şi, în caz că romanii ar fi încercat să treacă mlaştina, erau gata să se năpustească de pe înălţime asupra lor în momentul în care se vor fi înglodat în mlaştină. În felul acesta, cine ar fi văzut de aproape poziţiile armatelor ar fi crezut că gallii sînt gata să lupte cu sorţi aproape egali; dar cine ar fi observat condiţiile inegale de luptă, şi-ar fi dat seama că gallii se fălesc şi se prefac fără rost[29].

Soldaţii noştri erau mînioşi din pricină că duşmanii puteau suporta privirile lor la o distanţă atît de mică şi cereau stăruitor să se dea semnalul de luptă, dar Caesar le arată „cu cîte sacrificii şi cu preţul cîtor vieţi de bărbaţi viteji trebuie să se obţină victoria. Văzîndu-i atît de hotărîţi încît pentru gloria lui ar înfrunta orice primejdii, le spune că ar trebui să fie acuzat de nerecunoştinţă dacă n-ar ţine mai mult la viaţa lor decît la a lui".

După ce-i mîngîie pe soldaţi în felul acesta, îi duce înapoi în tabără şi ia ultimele măsuri în vederea asedierii cetăţii.

20 După se s-a întors la ai săi, Vercingetorix a fost acuzat de trădare pentru că își mutase tabăra mai aproape de romani, pentru că plecase cu toată cavaleria și lăsase fără comandant atîtea trupe, precum și pentru că, după plecarea lui, romanii sosiseră atît de repede și într-un moment atît de potrivit. Gallii susțineau că „toate acestea nu s-au petrecut numai din întîmplare sau fără un plan dinainte stabilit; Vercingetorix prefera să obțină domnia în Gallia printr-o favoare a lui Caesar decît prin bunăvoința lor". La aceste acuzații, Vercingetorix a răspuns astfel: „În ce privește faptul că am mutat tabăra, am făcut aceasta din cauza lipsei de nutreț și la îndemnul vostru; am venit mai aproape de romani fiind atras de poziția prielnică pe care o apăra însăși natura ei, fără să mai aibă nevoie de fortificații. Cît privește cavaleria, nu s-a simțit nevoie de serviciile ei într-un loc mlăștinos și a fost de folos acolo unde s-a dus. La plecare, într-adins n-am lăsat nimănui comanda supremă, pentru ca nu cumva cel care ar fi fost numit comandant să nu fie împins la luptă de mulțimea înflăcărată. Văd că toți ardeți de nerăbdare să dați lupta din cauza lipsei voastre de vlagă, fiindcă nu sînteți în stare să rezistați la oboseală mai mult timp. Dacă romanii au sosit din întîmplare, trebuie să mulțumiți soartei; dacă au fost chemați de vreun trădător acestuia trebuie să-i mulțumiți; căci în felul acesta ați putut cunoaște de pe înălțime numărul mic al romanilor și ați putut disprețui „vitejia" unor soldați care nu au îndrăznit să dea lupta și s-au retras în mod rușinos în tabără. Nu doresc să obțin de la Caesar prin trădare o putere pe care o pot dobîndi prin victorie, de care și eu și voi sîntem siguri; ceva mai mult, vă voi preda această putere dacă vi se pare că mai curînd îmi faceți cinste decît că îmi datorați salvarea. Ca să vă dați seama — a adăugat el — că vorbesc sincer, ascultați-i pe soldații romani". Aduce înaintea gallilor sclavi[30], pe care-i prinsese cu cîteva zile mai înainte în timp ce umblau după nutreț și pe care-i torturase, lăsîndu-i nemîncați și punîndu-i în lanțuri. Acești sclavi fuseseră învățați mai înainte ce să spună, dacă vor fi interogați; ei declară că sînt soldați legionari, că foamea și sărăcia i-a împins să iasă pe furiș din tabără, sperînd că vor putea găsi ceva grîu sau vite pe cîmp; aceeași sărăcie

apasă asupra întregii armate, toţi sînt sleiţi de puteri şi nimeni nu mai poate suporta oboseala lucrului. De aceea comandantul suprem a hotărît să retragă armata după trei zile dacă nu va obţine nici un succes în asediu. „Iată — spune atunci Vercingetorix — ce-mi datoraţi mie, pe care mă acuzaţi de trădare; mulţumită mie şi fără ca voi să fi vărsat vreo picătură de sînge, vedeţi o armata victorioasă atît de mare mistuită de foame. Am avut grijă ca nici un trib să nu-i primească pe romani pe teritoriul său atunci cînd îşi vor căuta scăparea într-o fugă ruşinoasă".

21 Toată mulţimea strigă şi, potrivit obiceiului gallic[31], face zgomot cu armele; aşa obişnuiesc gallii să se manifeste faţă de acela a cărui cuvîntare o aprobă. „Vercingetorix este cel mai mare comandant — spuneau ei — şi nu trebuie să ne îndoim de buna lui credinţă; războiul nu poate fi condus cu mai multă iscusinţă". Hotărăsc să trimită în cetate 10 000 de oameni, aleşi din întreaga armată, şi sînt de părere că nu trebuie să lase sarcina salvării generale numai pe seama biturigilor, căci îşi dădeau seama că, dacă biturigii vor prăda cetatea, va fi a acestora.

22 Împotriva vitejiei deosebite a soldaţilor noştri, gallii luau tot felul de măsuri de apărare, căci neamul lor este de o mare isteţime şi foarte priceput în a imita tot ceea ce învaţă de la alţii. Într-adevăr, cu ajutorul laţurilor, îndepărtau cîngile noastre[32], pe care, după ce le apucau bine, le trăgeau înăuntrul fortificaţiilor cu ajutorul unor maşini. Săpînd galerii subterane, făceau să se prăbuşească terasele[33]; la aceasta se pricepeau cu atît mai bine, cu cît la ei există mari mine de fier şi cunosc şi folosesc tot felul de galerii subterane. Întăriseră tot zidul cetăţii din toate părţile cu turnuri de lemn cu mai multe etaje şi acoperite cu piei. Adesea, în timpul zilei şi al nopţii, năvăleau şi dădeau foc terasei noastre sau atacau pe soldaţi în timp ce lucrau; pe măsură ce turnurile noastre deveneau tot mai înalte, datorită lucrărilor zilnice de construire a terasei, gallii îşi înălţau şi ei turnurile tot pe atîta, legînd între ele bîrnele verticale cu bîrne transversale. Întîrziau construirea galeriilor noastre descoperite, arun-

cînd lemne ascuţite şi aprinse la un capăt, smoală clocotită şi pietre foarte grele, şi ne împiedicau să ducem galeriile pînă la ziduri.

23 Zidurile gallilor sînt construite, în general, în felul următor. Pe pămînt, în toată lungimea zidului, se aşază în continuare nişte bîrne perpendiculare pe zid, la o distanţă de două picioare unele de altele. Bîrnele sînt legate între ele în interiorul zidului şi sînt bine acoperite şi umplute cu pămînt; la exterior, galeriile dintre bîrne, despre care am vorbit, sînt umplute cu bolovani mari. Peste acest prim strat bine întărit se pune altul, astfel încît între bîrne să rămînă aceeaşi distanţă şi bîrnele de deasupra să nu se atingă de cele de dedesubt; ele sînt aşezate la distanţe egale şi fiecare bîrnă este bine fixată cu ajutorul unei pietre care o desparte de celelalte bîrne. Astfel se încheie treptat întreaga lucrare, pînă ce zidul ajunge la înălţimea dorită. Din punctul de vedere al varietăţii aspectului, construcţia nu displace ochilor, datorită alternanţei de bîrne şi pietre, care îşi păstrează linia dreaptă. În afară de asta, este foarte nimerită pentru apărarea oraşelor, întrucît piatra apără de foc, iar lemnul de berbec, căci o lemnărie interioară construită în general din bîrne lungi de 40 de picioare nu poate fi sfărîmată sau smulsă.

24 Toate aceste obstacole împiedicau asediul. Deşi frigul şi ploile neîntrerupte îi întîrziau mereu pe soldaţi, aceştia au înfrînt toate greutăţile printr-o muncă neîntreruptă şi, în 25 de zile, au construit o terasă lată de 330 de picioare şi înaltă de 80. Cînd construcţia era aproape să atingă zidul duşmanilor şi pe cînd Caesar, potrivit obiceiului său, stătea de veghe lîngă lucrări şi-i îndemna pe soldaţi să nu întrerupă lucrul nici o clipă, puţin înainte de straja a treia s-a observat că terasa fumegă: duşmanii îi dăduseră foc pe dedesubt printr-o galerie. În acelaşi timp a izbucnit un strigăt de-a lungul întregului zid şi duşmanii au început să năvălească pe două porţi, de amîndouă părţile turnurilor noastre. Unii aruncau de departe de pe zid pe terasă torţe şi lemne uscate, alţii azvîrleau smoală şi alte materii care puteau aţîţa focul,

astfel că era greu să ne hotărîm încotro să alergăm mai întîi sau unde să dăm ajutor. Totuşi, fiindcă, potrivit hotărîrii lui Caesar, totdeauna stăteau de gardă în faţa taberei două legiuni, iar alte trupe, destul de numeroase, lucrau cu schimbul, s-au putut lua repede următoarele măsuri: unii au ţinut piept năvalei, alţii au retras turnurile şi au surpat terasa, iar toţi soldaţii din tabără au venit să stingă focul.

25 Noaptea trecuse deja cînd încă se mai dădeau lupte în toate părţile. Speranţa duşmanilor de a învinge reînvia neîncetat, cu atît mai mult cu cît ei vedeau că manteluţele[34] turnurilor fuseseră arse şi observau că romanii, rămînînd descoperiţi, nu puteau veni uşor în ajutorul tovarăşilor lor; tot timpul trupele ostenite ale duşmanilor erau înlocuite cu altele odihnite. Ei socoteau că toată salvarea Galliei depinde de clipa aceea. Atunci în faţa ochilor noştri s-a petrecut ceva care mi s-a părut vrednic de a fi amintit şi de a nu fi trecut sub tăcere. Un gall care se afla în faţa uneia dintre porţile oraşului arunca în foc, înspre turn, bulgări de seu şi smoală, care îi erau transmişi din mînă în mînă; lovit în coasta din dreapta de o săgeată de scorpion[35], cade fără suflare. Un gall din apropiere, trecînd peste cadavrul lui, îndeplineşte aceeaşi sarcină, pînă cînd cade şi el lovit de scorpion; îi urmează un al treilea şi acestuia un al patrulea. Poziţia n-a fost părăsită de apărători mai înainte de a fi pus capăt luptei, după ce focul a fost stins şi duşmanii au fost alungaţi din punctul acela.

26 După ce au făcut toate încercările posibile fără să fi izbutit nimic, gallii, la îndemnul şi la porunca lui Vercingetorix, au hotărît a doua zi să părăsească cetatea. Sperau să reuşească fără să sufere mari pierderi dacă vor face această încercare în liniştea nopţii, pentru că tabăra lui Vercingetorix nu era departe de cetate şi mlaştina neîntreruptă dintre cele două tabere ar fi fost o piedică pentru romani în urmărirea duşmanilor. Începuseră deja pregătirile în timpul nopţii, cînd deodată femeile aleargă în stradă, se aruncă plîngînd la picioarele bărbaţilor şi îi imploră în toate chipurile să nu le lase pradă

cruzimii dușmanilor pe ele și pe copiii lor, pe care vîrsta și slăbiciunea îi împiedicau să fugă. Văzîndu-i că stăruie în hotărîrea lor — căci de cele mai multe ori, în caz de primejdie, teama înăbușă mila —, au început să strige și să dea de știre romanilor că bărbații lor vor să fugă. Atunci gallii, temîndu-se ca nu cumva cavaleria romană să le taie drumul, au renunțat la planul lor.

27 A doua zi, în timp ce continuau lucrările începute — după ce Caesar împinsese înainte un turn —, a izbucnit o ploaie puternică. Caesar socotea că această vreme este prielnică pentru un atac și, fiindcă vedea că străjile nu fuseseră așezate pe zid cu prea multă grijă, poruncește soldaților săi să lucreze mai încet și le dă ordinele necesare. Convoacă în taină, dincoace de baraci, legiunile gata de luptă și le îndeamnă să culeagă, în sfîrșit, după atîtea osteneli, roadele victoriei; celor care se vor urca cei dintîi pe zid le promite recompense. Apoi dă semnalul de luptă. Soldații năvălesc deodată din toate părțile și ocupă repede zidul.

28 Dușmanii, înspăimîntați de această manevră neașteptată, fiind alungați de pe zid și de pe turnuri, s-au îngrămădit în piață și în locuri mai deschise, cu gîndul de a face front și a da o luptă hotărîtoare în cazul că romanii îi vor ataca dintr-o anumită direcție. Cînd au văzut că niciunul dintre soldații noștri nu coboară într-un loc jos și că ei, dimpotrivă, ocupaseră tot zidul, s-au temut să nu li se ia orice speranță de a se retrage și, aruncînd armele, s-au repezit într-un suflet spre marginile orașului. Acolo, unii, înghesuindu-se în fața porților prea strîmte, au fost uciși de pedestrașii noștri, în timp ce alții, care ieșiseră pe poartă, au fost omorîți de călăreți. Nimeni nu s-a gîndit la pradă. Îndîrjiți de amintirea măcelului de la Cenabum și de munca obositoare de la asediu, romanii nu au cruțat nici pe bătrîni, nici pe femei, nici pe copii. Într-un cuvînt, din totalul de aproape 40 000 de oameni, numai 800 (cei care fugiseră din oraș cînd au auzit primele strigăte ale romanilor) au ajuns teferi la Vercingetorix. Acesta, temîndu-se ca nu cumva sosirea lor în masă și compătimirea generală pe care ar fi trezit-o să

provoace vreo revoltă în tabără, i-a primit abia noaptea tîrziu, în tăcere. Avusese grijă să aşeze pe drum, departe de tabără, pe oamenii săi de încredere şi pe fruntaşii triburilor, ca să separe pe fugari şi să-i ducă la ai lor, în acea parte a taberei care fusese dată fiecărui trib la începutul războiului.

29 A doua zi a convocat consiliul de război, şi-a liniştit oamenii şi i-a îndemnat să nu-şi piardă cîtuşi de puţin curajul şi să nu se tulbure din cauza unei întîmplări nefericite: „Romanii n-au învins datorită vitejiei lor şi nici pe cîmpul de luptă, ci printr-o tehnică şi artă a asediului, pe care noi gallii nu le-am cunoscut. Cei care se aşteaptă să aibă numai succese în războaie se înşală. Eu n-am fost niciodată de părere să apărăm Avaricum, de asta sînteţi martori voi înşivă. Nenorocirea se datoreşte lipsei de prevedere a biturigilor şi îngăduinţei prea mari a celorlalţi faţă de ei. Totuşi, voi tămădui repede această rană prin izbînzi şi mai mari. Căci prin grija mea voi uni acele triburi care pînă acum au stat despărţite de ceilalţi galli şi voi face ca în toată Gallia să nu existe decît o singură voinţă, căreia omenirea întreagă să nu-i poată rezista; aproape am şi atins acest ţel. Acum ar fi bine dacă v-aş putea convinge, în interesul salvării tuturor, să întăriţi tabăra, pentru a putea susţine mai uşor atacurile neaşteptate ale duşmanilor".

30 Acest discurs a plăcut gallilor, mai ales că Vercingetorix însuşi nu-şi pierduse curajul după o nenorocire atît de mare, nici nu se ascunsese şi nu fugise de privirile mulţimii. Acum aveau o părere şi mai bună despre prudenţa şi puterea lui de a prevedea totul, deoarece, atunci cînd lucrurile stăteau bine, propusese mai întîi să se dea foc cetăţii Avaricum, apoi să fie părăsită. Astfel, în timp ce autoritatea altor conducători scăzuse din cauza înfrîngerilor, dimpotrivă prestigiul lui Vercingetorix creştea din zi în zi după nenorocirea suferită. În acelaşi timp, asigurările sale trezeau speranţa că şi alte triburi vor intra în alianţă. Atunci, pentru prima dată, s-au apucat gallii[36] să-şi întărească tabăra; atîta putere a avut discursul lui Vercingetorix asupra acestor oameni ne-

obișnuiți cu munca, încît au socotit că trebuie să facă tot ce li se poruncea.

31 Potrivit făgăduinței sale, Vercingetorix își dădea toată silința să atragă și pe celelalte triburi în alianță și căuta să cîștige, prin daruri și făgăduieli, pe fruntașii lor. În acest scop alegea oameni potriviți care, prin discursuri iscusite sau relații de prietenie, puteau să cîștige foarte ușor triburile. Are grijă să fie înarmați și îmbrăcați aceia care reușiseră să fugă după cucerirea cetății Avaricum; de asemenea, pentru a completa numărul trupelor care suferiseră pierderi, poruncește triburilor să-i dea un anumit număr de soldați și fixează data la care dorea să-i fie aduși în tabără. Dă ordin să se recruteze și să i se trimită toți arcașii, care erau foarte numeroși în Gallia. Prin aceste măsuri înlătură repede pierderile suferite la Avaricum.

În timpul acesta, Teutomatus, fiul lui Ollovico, regele nitiobrogilor, al cărui tată primise din partea senatului nostru titlul de „prieten", sosește la Vercingetorix împreună cu un mare număr de călăreți din tribul său și de mercenari pe care îi recrutase în Aquitania.

32 Caesar a zăbovit mai multe zile la Avaricum și, găsind acolo o mare cantitate de grîu și de alte provizii, a putut să-și refacă armata după oboseala și lipsurile îndurate. Iarna era pe sfîrșite și însuși anotimpul îl îndemna să pornească la război. Caesar hotărîse să pornească împotriva dușmanului pentru a-l face să iasă din mlaștini și păduri sau pentru a-l asedia, cînd sosesc la el în calitate de soli fruntași ai heduilor ca să-l roage să le vină în ajutor deoarece sînt într-o situație foarte grea. Ei îi spun că încă din vechime exista obiceiul de a se numi un singur magistrat[37] care să dețină puterea regală timp de un an; acum doi oameni ocupă această magistratură și fiecare din ei pretinde că a fost numit în mod legal. Unul dintre aceștia era Convictolitavis, un tînăr bogat și de neam mare, celălalt Cotus, care se trăgea dintr-o familie foarte veche și avea el însuși mare influență și numeroase rude; fratele acestuia, Valetiacus, a exercitat aceeași magistratură anul trecut. Tot tribul este sub

arme; senatul e împărţit, ca şi poporul şi clientela celor doi potrivnici. Dacă aceste certuri continuă, cele două părţi ale tribului vor ajunge să se lupte între ele. Depinde numai de grija şi de autoritatea lui Caesar ca acest lucru să nu se întîmple.

33 Caesar socotea că nu e în folosul său să înceteze războiul şi să piardă din vedere pe duşman; totuşi, fiindcă ştia cît de mari neplăceri se produc de obicei din cauza discordiei, a găsit cu cale că trebuie să evite primejdia ca un trib atît de mare şi de legat de poporul roman şi pe care el însuşi îl sprijinise întotdeauna şi-l onorase cu tot felul de privilegii să ajungă la un război civil, iar partidul mai slab să ceară ajutor de la Vercingetorix. Deoarece legile heduilor nu îngăduiau acelora care deţineau magistratura supremă să treacă graniţa, a hotărît să plece el însuşi la hedui, ca să nu dea impresia că aduce vreo ştirbire legilor ţării, şi a chemat la el la Deceţia[38] tot senatul şi pe cei doi vrăjmaşi. Aproape tot tribul s-a adunat acolo. Aflînd că o mînă de oameni se adunase în taină în alt loc şi în alt moment decît ar fi trebuit şi îl alesese pe Cotus, că un frate proclamase ales pe celălalt frate, deşi legile interziceau ca doi bărbaţi din aceeaşi familie, care erau amîndoi în viaţă, să fie aleşi magistraţi şi chiar să fie primiţi în senat, Caesar a silit pe Cotus să depună puterea şi a poruncit s-o ia Convictolitavis, care fusese ales sub preşedinţia preoţilor, potrivit obiceiului tribului, în timpul cînd nu funcţionau magistraţi.

34 După intervenirea acestui decret, Caesar i-a îndemnat pe hedui să evite neînţelegerile şi vrajba şi, lăsînd toate celelalte treburi la o parte, să se preocupe numai de acest război. Le-a spus să fie siguri de recompensele pe care le vor primi de la el după înfrîngerea Galliei şi le-a cerut să-i trimită grabnic toată cavaleria şi 10 000 de pedestraşi, pe care îi va aşeza în diferite posturi ca să supravegheze aprovizionarea. Apoi şi-a împărţit armata în două: patru legiuni le-a dat lui Labienus să le ducă în ţara senonilor, iar pe celelalte şase le-a dus el însuşi în ţara arvernilor, spre cetatea Gergovia, urmînd cursul fluviului Elaver[39]; tot lui Labienus i-a mai încre-

dinţat şi o parte din cavalerie, cealaltă parte păstrînd-o el. Cînd a aflat aceasta, Vercingetorix a tăiat toate podurile de pe Elaver şi a început să înainteze pe malul celălalt al fluviului.

35 Cele două armate se aflau una în faţa celeilalte şi taberele lor erau aşezate aproape faţă în faţă. Vercingetorix pusese iscoade din loc în loc pentru ca nu cumva romanii să facă vreun pod şi să-şi treacă trupele. Caesar era într-o situaţie foarte grea; se putea întîmpla să fie ţinut în loc de fluviu în cea mai mare parte a verii, căci, de obicei, Elaver nu poate fi trecut prin vad înainte de sosirea toamnei. Ca să nu se întîmple aşa ceva, şi-a aşezat tabăra într-o regiune păduroasă, în faţa unuia dintre podurile distruse de Vercingetorix, şi a doua zi s-a ascuns acolo cu două legiuni. Ca de obicei, şi-a trimis mai departe restul trupelor împreună cu toate bagajele, după ce a avut grijă să împartă cîteva cohorte în mai multe detaşamente, ca să dea impresia că numărul legiunilor este acelaşi. Le-a poruncit să înainteze cît vor putea mai mult. După cîtva timp, cînd a socotit că trupele trebuie să fi ajuns la tabără, a început să repare podul pe vechii piloni, care aveau capetele de jos întregi. Lucrarea a fost repede terminată; după ce Caesar şi-a trecut legiunile şi a ales un loc bun de tabără, a chemat înapoi restul trupelor. Cînd Vercingetorix a aflat de trecerea fluviului, a luat-o înainte în marş forţat, ca să nu fie constrîns să dea lupta fără voia lui.

36 De acolo Caesar a ajuns la Gergovia în cinci zile[40]. După ce a dat o mică luptă de cavalerie chiar în ziua sosirii şi a cercetat poziţia oraşului, care era aşezat pe un munte foarte înalt[41] şi la care nu puteai ajunge decît cu mare greutate indiferent din ce direcţie ai fi venit, Caesar şi-a pierdut speranţa să-l poată lua cu asalt şi a hotărît să nu înceapă asediul mai înainte de a fi asigurat aprovizionarea.

În ceea ce îl priveşte pe Vercingetorix, acesta îşi stabilise tabăra în apropierea cetăţii, pe munte, şi aşezase în jurul său, la distanţe mici, trupele diferitelor triburi, grupate pe neamuri. Priveliştea pe care o oferea, după ce ocupase toate vîrfurile[42] acestui lanţ de munţi de pe care

putea fi observat, era îngrozitoare. În fiecare zi, în zori, chema la el pe fruntaşii triburilor, pe care-i alesese în consiliul său, fie pentru a delibera, fie pentru a aduce la îndeplinire măsurile luate. Aproape că nu era zi în care să nu pună la încercare, prin lupte de cavalerie, la care participau şi arcaşi, curajul şi vitejia soldaţilor săi.

În faţa cetăţii, chiar la poalele muntelui, era o colină foarte bine întărită de la natură şi izolată din toate părţile[43]; se vedea că, dacă soldaţii noştri ar fi ocupat-o, ar fi tăiat duşmanilor o mare parte din apă şi i-ar fi împiedicat să se ducă fără grijă după nutreţ. Însă această poziţie era ocupată de o garnizoană duşmană destul de puternică. Totuşi, în liniştea nopţii, Caesar a ieşit din tabără şi a alungat garnizoana mai înainte ca aceasta să fi putut primi ajutor din cetate; după ce a ocupat poziţia, a lăsat acolo două legiuni. Apoi a unit tabăra mare cu cea mică printr-un şanţ dublu lat de 12 picioare[44], ca să poată umbla, la adăpost de atacul neaşteptat al duşmanilor, şi oameni izolaţi.

37 În timp ce în faţa Gergoviei aveau loc aceste evenimente, heduul Convictolitavis, căruia Caesar îi încredinţase magistratura supremă aşa cum am arătat, este cîştigat cu bani de către arverni şi intră în legătură cu cîţiva tineri în fruntea cărora se afla Litaviccus şi fraţii lui, care se trăgeau dintr-o familie foarte însemnată. Împarte cu ei banii primiţi de la arverni şi îi îndeamnă să-şi aducă aminte că sînt oameni liberi şi că s-au născut să comande. Le-a arătat că „heduii sînt singurul trib care pune piedică victoriei sigure a gallilor; influenţa lor opreşte şi celelalte triburi să se răscoale. Dacă însă heduii vor trece de partea celorlalţi galli, romanii nu vor mai putea rezista în Gallia. El, Convictolitavis, are oarecare obligaţii faţă de Caesar, deşi n-a obţinut de la el decît ceva foarte drept. Pentru el e mai însemnată însă libertatea comună. De ce să facă apel heduii la arbitrajul lui Caesar, cînd este vorba de legile şi de tradiţiile lor, în loc să apeleze romanii la hedui?“ Tinerii au fost repede convinşi de cuvintele şi de banii lui Convictolitavis şi au declarat că vor lua conducerea răscoalei. Conspiratorii discută mijloacele de aducere la îndeplinire a planului lor,

căci nu sperau că-i vor puteau determina pe hedui să înceapă răscoala fără motive întemeiate. S-a hotărît ca Litaviccus să ia comanda celor 10 000 de oameni care urmau să fie trimişi lui Caesar în vederea războiului şi să-i ducă la el, iar fraţii săi vor sosi mai înainte la Caesar. Stabilesc, de asemenea, şi restul planului de acţiune.

38 Litaviccus primeşte comanda armatei. Cînd era cam la 30 000 de paşi de Gergovia, şi-a adunat trupele pe neaşteptate şi le-a spus plîngînd: „Încotro mergem, soldaţi? Toată cavaleria şi toată nobilimea noastră au pierit; fruntaşii triburilor, Eporedorix şi Viridomarus, acuzaţi de trădare de către romani, au fost executaţi fără să li se dea voie să se apere. Următoarele fapte le veţi afla din gura celor care au scăpat din mijlocul măcelului fugind, căci pe mine, care mi-am pierdut fraţii şi toate rudele, durerea mă împiedică să povestesc cele ce s-au întîmplat". Sînt aduşi aceia pe care îi învăţase ce să spună; ei povestesc mulţimii aceleaşi fapte pe care le povestise şi Litaviccus, şi anume: „Călăreţii hedui au fost ucişi sub pretextul că ar fi intrat în legătură cu arvernii, ei înşişi au scăpat din mijlocul măcelului ascunzîndu-se în mulţimea de soldaţi". Heduii izbucnesc în strigăte şi îl imploră pe Litaviccus să aibă grijă de ei. „Într-adevăr — spune el — vorbiţi ca şi cînd acum ar fi timp de deliberat şi nu ar fi nevoie să pornim spre Gergovia şi să ne unim cu arvernii. Oare putem să ne îndoim că, după asemenea crimă, romanii nu se vor grăbi să ne omoare? Aşadar, dacă mai avem o fărîmă de curaj în noi, să răzbunăm moartea celor care au fost ucişi atît de mişeleşte şi să-i nimicim pe aceşti tîlhari!" Arată apoi pe cetăţenii romani care îl însoţeau încrezîndu-se în protecţia lui[45], le ia o mare cantitate de grîu şi-i ucide în chinuri groaznice. Trimite vestitori în toată ţara heduilor, pe care îi atîţă folosind aceeaşi minciună despre măcelărirea călăreţilor şi a fruntaşilor şi îi îndeamnă să răzbune, ca şi el, loviturile suferite.

39 Heduul Eporedorix, un tînăr dintr-o familie foarte bună şi cu mare putere în ţara sa, împreună cu Viridomarus, care era de aceeaşi vîrstă cu el şi se bucura de

tot atîta trecere, dar era de origine mai umilă şi pe care Caesar, la recomandaţia lui Diviciacus, îl ridicase dintr-o situaţie modestă la cele mai mari demnităţi, intraseră în rîndul cavalerilor[46] şi fuseseră chemaţi în mod special de către Caesar. Eporedorix şi Viridomarus se luptau între ei pentru întîietate şi, în cearta amintită[47] dintre cei doi magistraţi, luptaseră din toate puterile unul pentru Convictolitavis, celălalt pentru Cotus. Eporedorix află de planul lui Litaviccus şi îl aduce la cunoştinţă lui Caesar pe la miezul nopţii. Îl roagă pe Caesar să nu îngăduie ca tribul heduilor să renunţe la prietenia poporului roman din cauza planurilor nesăbuite ale unor tineri, căci, într-adevăr, aşa se va întîmpla dacă se vor uni cu duşmanii atîtea mii de oameni, fiindcă nu se poate ca rudele acestora să nu se intereseze de soarta lor şi tribul s-o considere un lucru de mică importanţă.

40 Aceste veşti l-au neliniştit foarte mult pe Caesar, căci totdeauna el s-a arătat foarte binevoitor faţă de tribul heduilor. Fără să mai stea pe gînduri, scoate din tabără patru legiuni uşor echipate şi toată cavaleria. În asemenea împrejurări, nici nu a mai fost timp să restrîngă tabăra[48], deoarece izb`nda depindea de grabă. Caesar lasă pe legatul C. Fufius să păzească tabăra împreună cu două legiuni. După ce a poruncit să fie arestaţi fraţii lui Litaviccus, a aflat că au fugit la duşmani cu puţin mai înainte. Îndeamnă pe soldaţi să nu se sperie de greutăţile unui marş impus de împrejurări; toţi îl urmează plini de înflăcărare. După ce străbate o distanţă de 25 000 de paşi, zăreşte coloana heduilor şi trimite cavaleria împotriva lor, împiedicîndu-i să mai înainteze; interzice însă tuturor soldaţilor să omoare pe cineva. Porunceşte ca Eporedorix şi Viridomarus, pe care heduii îi credeau morţi, să se vîre printre călăreţi şi să vorbească compatrioţilor lor. Eporedorix şi Viridomarus sînt recunoscuţi şi înşelătoria lui Litaviccus este descoperită; heduii întind mîinile, arată că se supun şi, aruncînd armele, cer să li se cruţe viaţa.

Litaviccus fuge la Gergovia împreună cu clienţii săi, care, potrivit obiceiurilor gallilor, ar săvîrşi o nelegiuire

dacă şi-ar părăsi patronul chiar şi în situaţiile cele mai primejdioase.

41 Caesar trimite vestitori la hedui ca să le aducă la cunoştinţă că, datorită lui, au fost lăsaţi în viaţă nişte oameni pe care i-ar fi putut omorî potrivit legilor războiului. Apoi, după ce a lăsat armata să se odihnească trei ore în timpul nopţii, a plecat spre Gergovia. Cam pe la jumătatea drumului îi ies în cale nişte călăreţi trimişi de Fabius şi îi spun cît de primejdioasă a fost situaţia la Gergovia. Îi arată că tabăra fusese atacată de trupe puternice; în timp ce trupele obosite ale duşmanilor erau mereu înlocuite cu altele odihnite, soldaţii noştri erau istoviţi de luptele neîntrerupte, deoarece din cauza întinderii mari a taberei aceiaşi oameni trebuiau să rămînă mereu pe meterez. Mulţi dintre ai noştri fuseseră răniţi de ploaia de săgeţi şi de tot felul de arme de aruncat; maşinile de război ne-au ajutat foarte mult să le ţinem piept. După retragerea duşmanilor, Fabius a astupat toate porţile în afară de două, a pus parapete pe meterez şi s-a pregătit pentru a doua zi în vederea unui atac asemănător. Cînd a aflat aceasta, Caesar a grăbit pasul şi, datorită zelului soldaţilor, a sosit la tabără înainte de răsăritul soarelui.

42 În timp ce la Gergovia se petreceau aceste fapte, heduii primesc cele dintîi veşti de la Litaviccus, dar nu-şi rezervă timpul necesar pentru a verifica exactitatea lor. Unii erau împinşi de lăcomie, alţii de mînie şi nesocotinţă, cel mai mare cusur înnăscut al acestui neam, care îl face să ia drept lucru sigur un zvon neîntemeiat. Se apucă să jefuiască bunurile cetăţenilor romani, pe care îi omoară sau îi duc în sclavie. Convictolitavis sprijină mişcarea pornită şi împinge poporul la nebunie, pentru ca, o dată ce va fi săvîrşit crima, să-i fie ruşine să-şi revină din rătăcire. Pe tribunul militar M. Aristius, care era în drum spre legiune, îl scot cu forţa din oraşul Cavillonum[49], dîndu-i cuvîntul de onoare că nu i se va întîmpla nimic. La fel procedează cu aceia care se stabiliseră acolo pentru a face negoţ. Însă abia plecaseră romanii, că heduii îi atacă şi le iau toate bagajele; întîm-

pînînd rezistență din partea lor, îi asediază o zi și o noapte. În urma pierderilor foarte mari suferite de ambele părți, heduii cheamă la arme o mulțime mai mare de oameni.

43 În timpul acesta se răspîndește vestea că toți soldații hedui[50] sînt în mîinile lui Caesar. Atunci, heduii aleargă la Aristius și îi arată că totul s-a petrecut fără știrea conducerii; ordonă să se facă cercetări în legătură cu jafurile, confiscă bunurile lui Litaviccus și ale fraților lui și trimit soli la Caesar ca să se dezvinovățească. Ei iau aceste măsuri ca să-și capete înapoi oamenii, dar pătați de crimă și atrași de cîștigurile dobîndite prin jaful la care participaseră mulți și temîndu-se de pedeapsă, încep să facă în taină planuri de război și caută să atragă prin solii și pe celelalte triburi. Deși Caesar își dădea seama de aceste uneltiri, totuși se adresează solilor cu cea mai mare blîndețe și le spune că nu-i va judeca prea aspru pe hedui din cauza nepriceperii și a ușurinței mulțimii și nu se va arăta mai puțin binevoitor față de ei. Însă, fiindcă se aștepta la o mișcare mai mare în Gallia, ca să nu fie împresurat de toate triburile, se gîndea cum să se retragă de la Gergovia și să strîngă iarăși la un loc toată armata, în așa fel încît plecarea sa, provocată numai de teama de răscoală, să nu semene cu o fugă.

44 În timp ce se gîndea la aceasta, i s-a părut că s-a ivit prilejul de a duce lucrul la bun sfîrșit. După ce a sosit în tabăra mică[51] pentru a inspecta lucrările, a observat că o colină, care era în mîinile dușmanilor, fusese părăsită de apărători, în timp ce în zilele trecute abia putea fi zărită din mulțimea de soldați. Mirat, a întrebat pe dezertori (căci zilnic venea la el un mare număr de dezertori) din ce cauză au părăsit gallii colina. Toți declară ceea ce însuși Caesar aflase de la iscoade: „Spinarea acelei coline era aproape netedă, dar, acolo unde era intrarea în cealaltă parte a orașului, era îngustă[52] și acoperită de păduri. Dușmanii se temeau mult pentru locul acela și nu se îndoiau că, dacă vor mai pierde o colină după ce romanii ocupaseră deja una, vor fi ca și asediați, li se va tăia orice ieșire și nu se vor mai putea duce după

nutreț. Pentru a întări această colină, Vercingetorix își cheamă toate trupele.

45 Aflînd aceasta, Caesar trimite acolo, la miezul nopții, mai multe escadroane de cavalerie cărora le poruncește să se împrăștie în toate părțile și să facă mai mult zgomot ca de obicei. În zorii zilei, dă ordin să se scoată afară din tabără un mare număr de animale de povară, mai ales catîri, să li se ia samarele, iar catîrgiii să-și pună coifurile și, luînd înfățișarea unor călăreți, să înconjure colinele. Le mai dă cîțiva călăreți, care trebuiau să colinde pînă departe pentru a înșela pe dușmani, apoi le poruncește să se adune tot în ținutul acela după ce vor fi făcut un lung ocol. Toate aceste mișcări erau observate de departe din cetate, căci din Gergovia se putea vedea în tabără; totuși, de la o distanță atît de mare nu se putea distinge bine ceea ce se petrecea în realitate.

Caesar trimite o legiune pe aceleași coline și, după o scurtă înaintare, o așază într-un loc jos și o ascunde în păduri. Bănuiala gallilor crește; ei își aduc acolo toate trupele pentru a face întărituri.

Văzînd tabăra dușmanilor goală, Caesar își trece soldații, în grupuri, din tabăra mare în cea mică, după ce și-au acoperit podoabele[53] și au ascuns steagurile ca să nu fie observați din cetate. Dă instrucțiunile necesare legaților pe care îi pusese în fruntea fiecărei legiuni. În primul rînd, îi sfătuiește să-i țină în frîu pe soldați, ca nu cumva să înainteze prea mult din dorința de a lupta sau din speranța de a lua pradă; le explică ce neajunsuri avea terenul neregulat și le arată că „numai printr-o acțiune rapidă pot fi înlăturate aceste neajunsuri, că este vorba doar de a folosi un prilej bun, nu de a da lupta". După aceste lămuriri dă semnalul și, în același timp, trimite pe hedui pe un alt urcuș, la dreapta.

46 În linie dreaptă, fără cotituri, zidul cetății se afla la o distanță de 1 200 de pași[54] de cîmpie și de locul unde începea urcușul; dar ocolul făcut pentru a ușura urcușul lungea drumul. Cam pe la mijlocul colinei și în lungul ei, urmînd configurația terenului, gallii construi-

seră din bolovani mari un zid înalt de 6 picioare pentru a opri atacul soldaților noștri; toată partea inferioară a colinei o lăsaseră liberă, iar partea superioară o acoperiseră pînă la zidul cetății cu tabere așezate foarte aproape una de cealaltă[55]. La un semnal dat, soldații sosesc repede la zidul ridicat de galli, îl trec și ocupă trei tabere atît de repede, încît Teutomatus, regele nitiobrogilor, a fost luat prin surprindere din cort în timp ce se odihnea, pe jumătate dezbrăcat, și abia a putut scăpa pe un cal rănit din mîinile soldaților veniți după pradă.

47 Deoarece realizase ceea ce își propusese, Caesar a poruncit să se sune retragerea și a ordonat legiunii a X-a, pe care o avea cu el, să se oprească. Soldații din celelalte legiuni nu au auzit sunetul trompetei, fiindcă se aflau dincolo de o vale destul de mare. Cu toate acestea, tribunii militari și legații se străduiau să-i țină pe loc, potrivit instrucțiunilor lui Caesar. Împinși însă de speranța într-o izbîndă ușoară și atîțați de fuga dușmanilor și de amintirea victoriilor de mai înainte, au socotit că nu există greutate pe care să n-o poată înfrînge datorită vitejiei lor; de aceea nu au încetat urmărirea mai înainte de a fi ajuns la zidul și la porțile cetății. Atunci au izbucnit strigăte din toate părțile; gallii care erau mai departe s-au speriat de larma aceasta neașteptată, deoarece credeau că dușmanii intraseră pe porți și au ieșit repede din cetate. Femeile aruncau de pe zid veșminte și argintărie și, aplecîndu-se peste zid cu pieptul descoperit și cu mîinile întinse, implorau pe romani să le cruțe și să nu le ucidă pe ele și pe copiii lor, așa cum făcuseră la Avaricum; cîteva își dădură drumul de pe zid, ținîndu-se de mîinile celor care rămăseseră sus și se predară soldaților.

L. Fabius, centurion din legiunea a VIII-a, despre care se știa că declarase în ziua aceea oamenilor săi că îl ademeneau recompensele promise la Avaricum și că nu va îngădui nimănui să se urce pe zid înaintea sa, ia cu el trei soldați din manipulul[56] său și, împins de aceștia, se urcă pe zid; apoi, la rîndul său, îi ajută pe fiecare în parte și îi trage după el pe zid.

48 În timpul acesta, gallii, care se adunaseră la celălalt capăt al oraşului ca să facă unele întăriturí, aşa cum am arătat mai sus, neliniştiţi la început de strigăte şi apoi de ştirile numeroase potrivit cărora cetatea ar fi căzut în mîinile romanilor, şi-au trimis cavaleria înainte şi au pornit în grabă într-acolo. Pe măsură ce soseau se opreau la picioarele zidului şi măreau numărul luptătorilor. După ce s-a adunat o mare mulţime, femeile, care cu puţin înainte întindeau de pe zid mîinile spre romani, au început să-i implore pe ai lor şi să le arate copiii după ce şi-au despletit părul[57], potrivit obiceiului gallic. Pentru romani, lupta nu era egală nici în ceea ce priveşte poziţia, nici în ceea ce priveşte numărul soldaţilor; totodată, obosiţi de lungimea drumului şi de durata luptei, rezistaseră cu greu atacurilor unor trupe odihnite şi întregi.

49 Văzînd că lupta se dă pe un teren potrivnic nouă, că trupele duşmanilor se înmulţeau, de teamă pentru ai săi, Caesar trimite legatului T. Sextius, pe care îl lăsase de pază în tabăra mică, ordinul de a scoate numaidecît cohortele şi de a le aşeza la poalele colinei, în aripa dreaptă a duşmanilor, ca să-i sperie pe aceştia şi să-i împiedice să ne urmărească în caz că ai noştri vor fi alungaţi de pe poziţie. Caesar însuşi a înaintat cu legiunile sale puţin mai departe de locul în care se oprise la început şi a aşteptat sfîrşitul luptei.

50 Se dădea o luptă înverşunată corp la corp, în care duşmanii se bizuiau pe poziţia şi pe numărul lor, iar ai noştri pe vitejia lor; deodată din flancul nostru drept au apărut heduii, pe care Caesar îi trimisese din partea dreaptă pe alt urcuş pentru a distrage atenţia duşmanilor. Datorită asemănării armelor lor cu cele ale duşmanilor, heduii au speriat foarte tare pe ai noştri şi, cu toate că aveau umărul drept gol, semn convenţional obişnuit, totuşi, romanii socoteau că însuşi acest semn era un tertip folosit de duşmani pentru a-i înşela. În acelaşi timp, centurionul L. Fabius şi cei care se urcaseră pe zid împreună cu el au fost înconjuraţi, ucişi şi aruncaţi de pe zid. M. Petronius, un centurion din aceeaşi legiune,

încercînd să sfărîme porţile, a fost copleşit de numărul mare de duşmani şi, nemaiavînd nici o nădejde de scăpare, căci era numai răni, s-a adresat astfel soldaţilor săi care îl urmaseră: „Fiindcă nu pot să mă salvez împreună cu voi, cel puţin voi avea grijă de viaţa voastră, căci v-am vîrît în primejdie datorită dorinţei mele de glorie. Folosiţi-vă de prilejul care vi se oferă şi salvaţi-vă". Zicînd acestea, s-a aruncat în mijlocul duşmanilor şi a omorît doi dintre ei, iar pe ceilalţi i-a îndepărtat de la poartă. Soldaţii săi au încercat să-i vină în ajutor, dar el le-a spus: „în zadar încercaţi să mă salvaţi: am pierdut mult sînge şi puterile mă părăsesc. Plecaţi, aşadar, cît mai este cu putinţă şi întoarceţi-vă la legiune". Puţin timp după aceea a căzut luptînd şi astfel şi-a salvat soldaţii.

51 Soldaţii noştri, încolţiţi de aproape din toate părţile, au fost alungaţi după ce au pierdut 46 de centurioni. Dar legiunea a X-a, care ocupase un teren ceva mai neted ca să poată veni în ajutor, i-a oprit pe gallii care ne urmăreau cu înverşunare. Cohortele legiunii a XIII-a, care ieşiseră din tabăra mică sub comanda legatului T. Sextius şi ocupaseră o înălţime, au sprijinit la rîndul lor legiunea a X-a. Îndată ce legiunile au ajuns pe cîmpie, s-au aşezat cu steagurile faţă în faţă cu duşmanii. Vercingetorix şi-a retras trupele de la poalele colinei în interiorul fortificaţiilor. În această zi am pierdut aproape 700 de oameni.

52 A doua zi, Caesar şi-a chemat trupele la o adunare şi le-a mustrat pentru nechibzuinţa şi înflăcărarea nemăsurată a lor, întrucît au hotărît de capul lor pînă unde să înainteze şi ce trebuie să facă, iar cînd s-a dat semnalul de retragere nu s-au oprit şi n-au putut fi stăpîniţi de tribunii militari şi de legaţi. Le-a arătat ce însemnătate avea terenul accidentat, ce a simţit el însuşi la Avaricum, cînd, deşi a surprins pe duşmani fără comandant şi fără cavalerie, totuşi a renunţat la o victorie sigură ca să nu sufere în luptă nici o pierdere, oricît de mică, din cauza terenului nefavorabil. Pe cît admira eroismul lor, căci nici înălţimea muntelui, nici zidul ce-

tăţii nu i-au putut opri, pe atîta trebuia să-i dojenească pentru indisciplina şi îngîmfarea lor, fiindcă îşi închipuiseră că se pricep mai bine decît comandantul suprem să obţină victoria şi să prevadă sfîrşitul luptei. El nu cerea de la soldaţi mai puţină modestie şi disciplină decît vitejie şi eroism.

53 La această adunare, în încheierea discursului, şi-a îmbărbătat soldaţii, spunîndu-le să nu se descurajeze din cauza aceasta şi să nu pună pe seama vitejiei duşmanilor un insucces care se datora numai terenului nefavorabil. Deoarece nu-şi schimbase hotărîrea de a pleca, şi-a scos legiunile din tabără şi a aşezat linia de luptă pe un teren favorabil. Fiindcă Vercingetorix continua să rămînă în interiorul fortificaţiilor şi nu cobora în cîmpie, Caesar şi-a adus armata înapoi în tabără, după o mică luptă de cavalerie în care a ieşit victorios. A doua zi a făcut acelaşi lucru şi, socotind că a făcut destul pentru a micşora trufia gallilor şi a încuraja pe soldaţi, a plecat la hedui. Nici atunci duşmanii nu au îndrăznit să ne urmărească. A treia zi Caesar a ajuns la fluviul Elaver, a reparat podurile şi şi-a trecut armata peste fluviu.

54 Acolo i-au ieşit în întîmpinare heduii Viridomarus şi Eporedorix, care l-au informat că Litaviccus plecase cu toată cavaleria ca să atîţe pe hedui şi i-au spus că este nevoie să plece ei înşişi mai înainte pentru a ţine tribul în ascultare. Deşi cunoştea acum, din multe împrejurări, perfidia heduilor şi socotea că plecarea lor va grăbi trădarea tribului, totuşi Caesar nu a găsit cu cale că trebuie să-i reţină, ca să nu dea impresia că-i jigneşte sau să lase să se bănuiască că îi este teamă. La plecare, le-a arătat pe scurt recunoştinţa pe care i-o datorau heduii: le-a amintit în ce situaţie umilă i-a găsit: îngrămădiţi în cetăţi, deposedaţi de pămînturi, lipsiţi de orice fel de mijloace, obligaţi să plătească tribut, constrînşi în chipul cel mai umilitor să dea ostatici. Le arătă ce situaţie înfloritoare le-a creat; nu numai că au revenit la starea lor de mai înainte, ci au şi depăşit puterea şi influenţa de care s-au bucurat vreodată. După ce i-a

însărcinat să comunice acestea celorlalţi hedui, i-a lăsat să plece.

55 Noviodunum[58] era o cetate a heduilor aşezată pe malurile fluviului Liger, într-o poziţie favorabilă. Aici strînsese Caesar toţi ostaticii din Gallia, grîul, banii armatei, precum şi o mare parte din bagajele sale şi ale armatei, aici trimisese un mare număr de cai pe care îi cumpărase în Italia şi Spania în vederea acestui război. Cînd Eporedorix şi Viridomarus au sosit acolo, au aflat în ce situaţie se afla tribul heduilor: Litaviccus fusese primit de hedui la Bibracte, oraşul lor cel mai important, iar Convictolitavis, magistratul suprem, şi o mare parte din senat veniseră la el; la Vercingetorix fuseseră trimişi soli în numele tribului ca să încheie cu el un tratat de pace şi prietenie. Atunci, Eporedorix şi Viridomarus au socotit că nu trebuie să scape un prilej atît de potrivit. Aşadar, după ce au ucis garda din Noviodunum şi pe negustorii romani care se găseau acolo, şi-au împărţit între ei banii şi caii; pe ostaticii diferitelor triburi i-au dus la Bibracte, la magistratul suprem. Oraşului i-au dat foc, ca să nu poată fi de vreun folos romanilor, căci credeau că nu-l vor putea păstra; tot grîul pe care l-au putut lua în grabă l-au cărat în corăbii, iar restul l-au aruncat în fluviu sau în foc. Ei înşişi s-au apucat să strîngă trupe din ţinuturile vecine, să aşeze străji pe malurile Ligerului şi să-şi arate cavaleria în toate părţile ca să producă spaimă, sperînd să poată tăia în felul acesta aprovizionarea romanilor sau să-i constrîngă prin foamete să se întoarcă în Provincie. Speranţa lor era întărită de faptul că fluviul Liger crescuse în urma topirii zăpezilor, astfel încît părea că este cu neputinţă să fie trecut prin vad.

56 Aflînd aceasta, Caesar a socotit că trebuie să se grăbească, pentru ca, în caz că ar fi trebuit să dea vreo luptă în timpul construirii podurilor, această luptă să aibă loc mai înainte ca duşmanii să-şi adune acolo trupe prea numeroase. El nu putea să-şi schimbe planul şi să-şi îndrepte paşii spre Provincie, mai ales că nimeni nu socotea că această mişcare ar fi fost atunci absolut nece-

sară; ruşinea, lipsa de demnitate a unei asemenea măsuri, Munţii Cevenni, care îi tăiau calea, şi greutăţile drumului îl împiedicau să facă asta. Pe de altă parte, se temea mai ales pentru Labienus, care rămăsese izolat şi pentru legiunile pe care le trimisese împreună cu el. Astfel, după ce a mers zi şi noapte în marş forţat, a ajuns la Liger, împotriva tuturor aşteptărilor; apoi, după ce călăreţii săi au găsit un vad potrivit pentru acea împrejurare astfel încît numai braţele şi umerii ieşeau afară din apă pentru a ţine armele, şi-a aşezat cavaleria în aşa fel încît să învingă curentul fluviului şi, fiindcă duşmanii s-au tulburat la început cînd ne-au văzut, şi-a putut trece armata fără să sufere vreo pierdere. Pe ogoare a găsit grîu şi o mulţime de vite, cu care şi-a aprovizionat armata; apoi a pornit spre ţara senonilor.

57 În timp ce în preajma lui Caesar au loc cele povestite mai sus, Labienus lasă la Agedincum, să păzească bagajele, trupele de rezervă care sosiseră din Italia şi pleacă cu patru legiuni la Lutecia. Acesta este un oraş al parisiilor, aşezat pe o insulă[59] de pe fluviul Sequana. Cînd duşmanii au aflat că se apropie Labienus, s-au adunat numeroase trupe de la triburile vecine; comanda supremă a fost încredinţată aulercului Camulogenus. Acesta, deşi era foarte bătrîn, totuşi a căpătat această demnitate datorită deosebitei sale experienţe în arta militară. Cbservînd o mlaştină neîntreruptă care se vărsa în Sequana[60] şi care împiedica mult intrarea în toată regiunea, s-a stabilit acolo şi s-a hotărît să ne taie trecerea.

58 La început, Labienus a încercat să împingă înainte bărăcile, să umple mlaştina cu lest şi cu tot felul de materiale, ca să-şi facă drum. Cînd a văzut că este prea greu să treacă mlaştina, a ieşit în tăcere din tabără în timpul străjii a treia şi, pornind pe drumul pe care venise, a ajuns la Metlosedum[61]. Acesta este un oraş al senonilor aşezat pe o insulă de pe Sequana, aşa cum am spus ceva mai înainte despre Lutecia. Labienus pune mîna pe vreo 50 de corăbii, le leagă repede unele de altele şi le încarcă cu soldaţi. Locuitorii oraşului, dintre care mulţi

fuseseră luaţi la război, s-au speriat de această ameninţare neaşteptată şi Labienus a ocupat oraşul fără luptă. După ce a refăcut podul[62] pe care duşmanii îl distruseseră zilele trecute, îşi trece armata pe malul celălalt şi se îndreaptă spre Lutecia, mergînd de-a lungul fluviului. Aflînd aceasta de la cei care fugiseră din Metlosedum, duşmanii poruncesc să se dea foc Luteciei şi să se taie podurile oraşului, iar ei părăsesc mlaştina şi îşi aşază tabăra pe malul Sequanei, înspre Lutecia şi în faţa taberei lui Labienus.

59 Se spunea că Caesar părăsise Gergovia; umblau de asemenea zvonuri despre trădarea heduilor şi reuşita răscoalei din toată Gallia. În convorbirile lor, gallii afirmau că lui Caesar i se tăiase drumul şi trecerea peste fluviul Liger şi că, silit de lipsa de grîu, pornise spre Provincie. Cînd au aflat de trădarea heduilor, bellovacii, care încă dinainte se arătaseră necredincioşi, fără să fi fost îndemnaţi de cineva, au început să strîngă trupe şi să se pregătească pe faţă de război. Atunci, Labienus, văzînd cît de mult s-a schimbat situaţia, a înţeles că trebuie să ia altă hotărîre; în loc să facă cuceriri şi să-i atace pe duşmani, se gîndea că era mai bine să-şi aducă armata teafără înapoi la Agedincum. Într-adevăr, dintr-o parte ameninţau bellovacii, trib care se bucură în Gallia de cea mai mare reputaţie în ceea ce priveşte vitejia, iar de cealaltă parte se afla Camulogenus, cu armata gata de luptă şi bine echipată; în afară de asta, un fluviu mare despărţea legiunile de trupele de rezervă[63] şi de bagaje. În faţa unor greutăţi atît de mari care se iviseră pe neaşteptate, Labienus îşi dădu seama că trebuie să găsească salvarea într-o hotărîre curajoasă.

60 Spre seară a convocat un consiliu de război şi a cerut să i se îndeplinească ordinele cu grijă şi sîrguinţă. Încredinţează fiecărui cavaler roman cîte o corabie din acelea pe care le adusese de la Metlosedum şi le ordonă să plece în linişte după straja întîia, să înainteze 4 000 de paşi în josul fluviului şi să-l aştepte acolo. Lasă de pază în tabără cinci cohorte pe care le socotea cele mai slabe pentru luptă; porunceşte celorlalte cinci cohorte din

aceeaşi legiune să plece la miezul nopţii cu toate bagajele şi să meargă în susul fluviului, făcînd larmă mare. Găseşte şi nişte luntre, pe care le trimite în aceeaşi direcţie, mînate de vîsle cu mare zgomot. Puţin mai tîrziu, iese el însuşi, în tăcere, cu trei legiuni şi se îndreaptă spre locul unde poruncise corăbiilor să acosteze.

61 După ce a ajuns acolo, iscoadele duşmanilor, care fuseseră aşezate de-a lungul fluviului, sînt luate prin surprindere şi nimicite de soldaţii noştri în timpul unei furtuni care izbucnise pe neaşteptate. Pedestrimea şi cavaleria sînt repede trecute pe celălalt mal sub comanda cavalerilor romani, cărora Labienus le încredinţase această sarcină.

Spre ziuă, duşmanii află că în tabăra romană domneşte o larmă neobişnuită, că o mare coloană de soldaţi a pornit-o în susul fluviului, că tot în partea aceea se aude un zgomot de vîsle şi că, puţin mai la vale, trec soldaţi pe malul celălalt cu corăbiile. Auzind aceasta şi crezînd că legiunile trec fluviul în trei locuri şi că romanii, înspăimîntaţi de trădarea heduilor, se pregătesc să fugă, duşmanii şi-au împărţit şi ei trupele în trei. După ce au lăsat o garnizoană în faţa taberei şi au trimis un mic detaşament spre Metlosedum cu ordinul de a înainta numai în măsura în care vor înainta şi corăbiile, şi-au dus celelalte trupe împotriva lui Labienus.

62 În zorii zilei, toate trupele noastre trecuseră fluviul şi vedeau în faţa lor linia duşmană. Labienus îşi îndeamnă soldaţii să-şi aducă aminte de vechea lor vitejie şi de luptele victorioase şi să-şi închipuie că e de faţă însuşi Caesar, sub conducerea căruia au învins de atîtea ori pe duşmani; apoi dă semnalul de luptă. În prima cioc-nire, la aripa dreaptă, unde se afla legiunea a VII-a, duşmanii sînt respinşi şi puşi pe fugă; la aripa stîngă, ocupată de legiunea a XII-a, deşi duşmanii din primele rînduri au căzut străpunşi de suliţe, totuşi ceilalţi rezistau cu îndîrjire şi nici unul nu dădea de bănuit că ar vrea să fugă. Însuşi comandantul lor, Camulogenus, era lîngă ei şi îi îmbărbăta. Dar, în timp ce victoria era încă nesigură, tribunii legiunii a VII-a aflînd ce se petrece la aripa

stîngă, şi-au adus legiunea în spatele duşmanilor şi au început atacul. Nici chiar atunci nu a dat înapoi vreunul dintre duşmani, ci toţi au fost înconjuraţi şi ucişi. Aceeaşi soartă a avut-o şi Camulogenus. Cît despre cei care rămăseseră de pază în faţa taberei lui Labienus, aceştia, auzind că începuse lupta, au pornit în ajutorul tovarăşilor lor şi au ocupat colina, dar nu au putut rezista atacului vitejilor noştri soldaţi. S-au amestecat printre ceilalţi galli care fugeau, iar aceia care nu s-au putut ascunde în păduri şi în munţi au fost ucişi de cavaleria noastră. După această acţiune, Labienus se înapoiază la Agedincum, unde fuseseră lăsate bagajele întregii armate, după care soseşte la Caesar cu toate trupele[64].

63 Cînd s-a aflat de trădarea heduilor, războiul s-a întins mai mult. Heduii au trimis solii în toate părţile şi s-au străduit să cîştige triburile folosind toată influenţa, autoritatea şi banii de care dispuneau. Avînd în mîinile lor pe ostaticii pe care Caesar îi lăsase la ei, îi sperie pe cei şovăielnici, ameninţîndu-i cu moartea. Cer lui Vercingetorix să vină să discute împreună planul de luptă. Vercingetorix consimte, iar ei pretind să li se încredinţeze conducerea supremă a războiului. Această cerere dă naştere la neînţelegere şi atunci se convoacă la Bibracte o adunare generală a Galliei. Acolo s-a adunat o mulţime de oameni din toate părţile. Hotărîrea este lăsată pe seama voturilor mulţimii; absolut toţi sînt de acord ca Vercingetorix să fie comandant suprem. La această adunare nu au luat parte remii, lingonii şi treverii: remii şi lingonii pentru că rămăseseră prieteni cu romanii, treverii pentru că se aflau prea departe şi erau ameninţaţi de germani, motiv pentru care au stat deoparte în tot timpul războiului şi nu au trimis ajutor nici uneia dintre cele două părţi.

Heduii sufereau foarte mult din pricină că şi-au pierdut întîietatea, se plîngeau de schimbarea soartei şi regretau bunătatea lui Caesar faţă de ei; totuşi, după ce începuse războiul, nu mai îndrăzneau să urmeze alt plan decît acela pe care îl puseseră la cale împreună cu ceilalţi galli. De nevoie, ambiţioşii Eporedorix şi Viridomarus se supun lui Vercingetorix.

64 Vercingetorix cere celorlalte triburi să-i dea ostatici și fixează ziua cînd trebuiau să-i predea. Dă ordin să se adune repede acolo toți călăreții, în număr de 15 000; spune că se va mulțumi cu pedestrașii pe care îi avusese mai înainte, că nu va încerca norocul și nu va da o luptă regulată; însă, fiindcă are o cavalerie numeroasă, îi va fi foarte ușor să taie romanilor aprovizionarea cu grîu și să-i împiedice să ia nutreț. Gallii trebuiau numai să-și distrugă cu sînge rece grînele și să dea foc caselor; ei știu bine că prin aceste sacrificii își vor cîștiga pentru totdeauna puterea și libertatea. După ce ia aceste măsuri, cere de la hedui și segusiavi, care sînt vecini cu Provincia, 10 000 de pedestrași; la aceștia mai adaugă 800 de călăreți. În fruntea lor pune pe fratele lui Eporedorix, căruia îi poruncește să atace pe allobrogi. Pe de altă parte, trimite pe gabali și satele vecine ale arvernilor împotriva helvilor, iar pe ruteni și pe cadurci îi trimite să devasteze țara volcilor arecomici. Aceasta nu-l împiedică să atîțe în taină pe allobrogi prin vestitori și soli, căci spera că spiritele allobrogilor nu se liniștiseră încă după ultimul război. Fruntașilor acestora le promite bani, iar tribului stăpînirea întregii Provincii.

65 Pentru a face față tuturor acestor primejdii a fost pregătită o armată de apărare alcătuită din 22 de cohorte, care fuseseră recrutate de către legatul L. Caesar chiar în Provincie și care se împotriveau dușmanilor din toate părțile. Helvii se luptă singuri cu vecinii lor și sînt înfrînți; ei pierd pe C. Val. Domnotaurus, fruntașul tribului, fiul lui Caburus, și pe mulți alții și sînt împinși înapoi în cetăți, în dosul zidurilor. Allobrogii își apără hotarele cu multă grijă și sîrguință, așezînd numeroase posturi de apărare de-a lungul Ronului.

Fiindcă știa că dușmanii sînt superiori în cavalerie și fiindcă nu putea primi nici un fel de ajutor din Provincie sau din Italia deoarece toate drumurile erau tăiate, Caesar trimite soli peste Rin, în Germania, la triburile pe care le potolise în anii trecuți și aduce de acolo călăreți și pedestrași ușor înarmați, obișnuiți să lupte printre călăreți. La sosirea lor, fiindcă nu aveau cai prea buni, Caesar ia caii de la tribunii militari, de la ceilalți cava-

leri romani şi de la veteranii rechemaţi[65] şi îi dă germanilor.

66 În timp ce se petreceau toate acestea, trupele duşmane din ţara arvernilor şi călăreţii pe care trebuia să-i predea întreaga Gallie se adună în număr mare. În timp ce Caesar trecea prin ţara lingonilor, îndreptîndu-se spre sequani, ca să poată veni mai uşor în ajutorul Provinciei, Vercingetorix îşi aşază trei tabere cam la 10 000 de paşi de romani. Convoacă la consiliul de război pe comandanţii cavaleriei şi le declară: „A sosit ceasul victoriei; romanii părăsesc Gallia şi fug în Provincie. Deocamdată aceasta este de ajuns pentru a obţine libertatea, dar pentru asigurarea păcii şi a liniştii în viitor este prea puţin, căci romanii vor reveni cu trupe mai numeroase şi vor continua războiul. De aceea trebuie să-i atacăm în timpul marşului, cînd sînt împovăraţi de bagaje. În caz că pedestraşii romani vor încerca să dea ajutor celor atacaţi, îşi vor pierde timpul şi nu vor mai putea să-şi continue drumul; dacă îşi vor părăsi bagajele şi se vor gîndi numai să scape cu viaţă — ceea ce e mai probabil —, îşi vor pierde în acelaşi timp şi mijloacele de existenţă, şi onoarea. Cît despre călăreţii romanilor, puteţi fi siguri că nici unul dintre ei nu va îndrăzni măcar să iasă din coloana de marş. Ca să-i atacaţi cu mai mult curaj, voi ţine toate trupele în faţa taberei şi voi vîrî spaima în duşmani". Călăreţii strigă într-un singur glas că trebuie să facă cel mai sfînt jurămînt că nu va găsi vreun adăpost şi nu va fi primit de copii, de părinţi, de soţie acela care nu va fi trecut călare de două ori printre rîndurile duşmanilor.

67 Propunerea a fost aprobată şi toţi au fost puşi să jure. A doua zi cavaleria este împărţită în trei corpuri; două se arată deodată la aripile trupelor noastre, iar cel de-al treilea apare în faţa coloanei şi încearcă să-i taie drumul. Aflînd aceasta, Caesar îşi împarte şi el cavaleria în trei şi îi porunceşte să pornească împotriva duşmanilor. În acelaşi timp se dau lupte în toate părţile. Coloana se opreşte, bagajele sînt aşezate la mijloc între legiuni[66]. Ori de cîte ori vedea că, în anumite puncte,

călăreţii noştri întîmpină greutăţi sau sînt încolţiţi prea rău, Caesar ordona să se aşeze armata în linie de luptă şi să dea atacul în acea parte; această măsură împiedica pe duşmani să ne urmărească şi întărea curajul trupelor noastre, dîndu-le speranţa că vor fi ajutate. În sfîrşit, la dreapta, germanii, care ocupaseră o înălţime, alungă de acolo pe duşmani, îi urmăresc pe fugari pînă la rîu[67], unde se aşezase Vercingetorix cu trupele de pedestraşi, şi omoară pe mulţi dintre ei. Ceilalţi, observînd aceasta şi temîndu-se să nu fie încercuiţi, o iau la fugă. Peste tot e numai măcel. Trei hedui dintre cei mai nobili sînt luaţi prizonieri şi duşi la Caesar: Cotus, comandantul cavaleriei, care se certase cu Convictolitavis în ultimele alegeri, Cavarillus, care comandase trupele de pedestraşi după trădarea lui Litaviccus, şi Eporedorix, sub conducerea căruia heduii se războiseră cu sequanii înainte de sosirea lui Caesar.

68 După ce toată cavaleria gallilor a fost pusă pe fugă, Vercingetorix, care îşi aşezase trupele în faţa taberei, le-a retras imediat şi a pornit spre Alesia[68], oraş al mandubiilor[69], poruncind totodată să se scoată repede bagajele din tabără şi să fie transportate în urma lui. Caesar şi-a dus bagajele pe colina cea mai apropiată şi, după ce a lăsat acolo de pază două legiuni, l-a urmărit pe duşman în tot cursul zilei şi a omorît aproape 3 000 de oameni din ariergardă; a doua zi şi-a aşezat tabăra lîngă Alesia. Cercetînd poziţia oraşului, a constatat că nu putea fi luat cu asalt, dar văzînd, pe de altă parte, că duşmanii erau demoralizaţi, deoarece cavaleria, partea armatei pe care se bizuiau cel mai mult, fusese înfrîntă, i-a chemat pe soldaţi la lucru şi s-a apucat să construiască linii de împresurare în jurul oraşului.

69 Cetatea Alesia propriu-zisă se afla pe vîrful unei coline, la mare înălţime[70], astfel încît se vedea bine că nu poate fi cucerită decît printr-un asediu. Poalele colinei erau udate din două părţi de două rîuri[71]. În faţa oraşului se întindea o cîmpie lungă de aproape 3 000 de paşi; în toate celelalte părţi, oraşul era înconjurat de coline de aceeaşi înălţime, care se aflau la o distanţă

destul de mică una de alta. La picioarele zidului, toată coasta de răsărit a dealului era ocupată de trupele gallilor, care săpaseră un șanț și ridicaseră un zid netencuit înalt de 6 picioare. Liniile de împresurare construite de romani aveau un perimetru de 10 000 de pași. Taberele[72] erau așezate într-o poziție favorabilă, unde mai fuseseră construite și 23 de redute. În timpul zilei, în aceste redute erau puse detașamente care să împiedice izbucnirea unui atac neașteptat; în timpul nopții, aceleași redute erau ocupate de străji și de garnizoane puternice.

70 În timp ce lucrările de împresurare erau în curs, se dă o luptă de cavalerie pe cîmpia despre care am spus mai sus că se întindea între dealuri pe o lungime de 3 000 de pași. Amîndouă părțile luptă cu cea mai mare înverșunare. Caesar trimite pe germani în ajutorul călăreților noștri care dădeau înapoi și așază legiunile în fața taberei ca să împiedice un atac neașteptat al pedestrimii dușmane. Sprijinul dat de legiuni reînvie curajul călăreților noștri. Dușmanii sînt puși pe fugă; din cauză că erau prea mulți și porțile făcute în zid erau prea strîmte, se înghesuiau și se împiedicau unii pe alții. Germanii îi urmăresc cu înverșunare pînă la întăriturí. Se face un mare măcel. O parte din dușmani își părăsesc caii și încearcă să treacă șanțul și să sară zidul. Caesar poruncește legiunilor pe care le așezase în fața valului să înainteze puțin. Gallii din spatele întăriturilor se tulburã tot atît de mult ca și cei care o luaseră la fugă; închipuindu-și că vor fi atacați numaidecît, strigă: „La arme! la arme!". Unii, înspăimîntați, năvălesc în oraș. Vercingetorix poruncește să se închidă porțile, ca să nu rămînă tabăra fără apărători. După ce au omorît un mare număr de dușmani și au prins foarte mulți cai, germanii s-au retras.

71 Mai înainte ca romanii să termine lucrările de împresurare, Vercingetorix ia hotărîrea să dea drumul cavaleriei în timpul nopții. La plecare cere călăreților să se ducă fiecare la tribul lui și să cheme la război pe toți aceia cărora vîrsta le îngăduia să poarte arme. Le amintește ce a făcut pentru ei și îi imploră să se gîn-

dească la viața lui și să nu-l lase pradă chinurilor la care îl vor supune dușmanii după ce a făcut atîta pentru libertatea comună. Le arată că, dacă nu vor fi destul de energici, o dată cu ei vor pieri 80 000 de luptători de elită. După socoteala lui crede că mai are grîu tocmai pentru 30 de zile, dar, făcînd economie, ar putea să o mai ducă cîtva timp. După ce le-a dat aceste instrucțiuni, în timpul străjii a doua, trimite cavaleria în tăcere în locul unde lucrarea noastră nu era încă gata. Dă ordin să i se aducă tot grîul și fixează pedeapsa cu moartea pentru aceia care nu se vor supune. Împarte fiecărui om vitele pe care le aduseseră mandubii; poruncește să se distribuie grîu cu economie și treptat. Apoi aduce înapoi în cetate toate trupele pe care le așezase în fața cetății. După ce a luat aceste măsuri, se pregătește de război și așteaptă ajutoarele din partea Galliei.

72 Aflînd acestea de la dezertori și prizonieri, Caesar s-a apucat să facă următoarele fortificații. A săpat un șanț lat de 20 de picioare cu pereții perpendiculari, în așa fel încît fundul șanțului avea o lățime egală cu distanța dintre marginile de sus; toate celelalte întărituri le-a ridicat la o distanță de 400 de picioare de șanț. Căci, din cauză că fusese nevoit să cuprindă o suprafață foarte mare și nu putea să înconjure cu un cordon de soldați întreaga linie de fortificații, se temea ca nu cumva în timpul nopții mulțimea de dușmani să năvălească pe neașteptate spre întărituri sau, în timpul zilei, să arunce sulițe asupra soldaților noștri ocupați cu lucrările.

În spațiul dintre șanț și restul lucrărilor a săpat două șanțuri late de 15 picioare și avînd amîndouă aceeași adîncime; abătînd cursul rîului[73] a umplut cu apă șanțul cel mai apropiat de Alesia, care se afla în părțile mai lăsate ale cîmpiei. În spatele acestor șanțuri a construit o terasă cu un val înalt de 12 picioare[74]. La aceasta a adăugat un parapet și creneluri, iar la punctele de legătură dintre parapet și terasă a pus trunchiuri mari cu ramuri cu tot, ca să întîrzie urcarea dușmanilor, și a așezat turnuri de jur împrejurul întregii lucrări, la o distanță de 80 de picioare unul de altul.

73 În același timp trebuia să se strîngă lemne de construcții, să se facă provizii de grîu și să se ridice fortificații atît de mari, cu toate că numărul soldaților noștri scăzuse în urma plecării acelora care se depărtaseră de tabără ca să facă provizii. În afară de asta, gallii au atacat în mai multe rînduri lucrările noastre și au încercat să iasă cu forța din cetate pe mai multe porți. Din această cauză Caesar s-a gîndit că trebuie să completeze lucrările de întărire ca să poată apăra întăriturile cu un număr mai mic de soldați. Astfel au fost tăiate trunchiuri de copaci cu ramuri foarte puternice, iar capetele ramurilor au fost curățate de coji și ascuțite la vîrf. Apoi s-au săpat șanțuri lungi, adînci de 5 picioare. Trunchiurile erau înfipte în aceste șanțuri și fixate în partea de jos ca să nu poată fi smulse; numai ramurile ieșeau afară din șanț. Erau cinci șiruri de trunchiuri unite între ele și cu ramurile împreunate. Cine intra acolo se înțepa singur în vîrfurile ascuțite ale parilor, pe care soldații îi numeau *cippi*[75]. Înaintea acestor *cippi*, se săpau în linie oblică, în felul pătratelor unei table de șah, niște gropi adînci de trei picioare, care spre fund se strîmtau tot mai mult. În aceste gropi se înfigeau pari rotunjiți, de grosimea coapsei, cu vîrfurile ascuțite și călite în foc, care nu ieșeau afară din pămînt mai mult de patru degete. În afară de asta, pentru a-i întări și a-i fixa mai bine, fundul fiecărei gropi era umplut cu pămînt pînă la înălțimea de un picior și pămîntul era bătut cu picioarele; restul gropii era acoperit cu crengi și mărăcini pentru a ascunde cursele. S-au săpat opt șiruri de astfel de gropi, la o distanță de trei picioare unul de celălalt. Soldații dădeau numele de *lilium* acestor șiruri de gropi, din cauză că semănau cu un crin[76]. În fața gropilor erau înfipți țăruși lungi de un picior, care aveau niște cîrlige de fier și erau complet acoperiți de pămînt; terenul era semănat peste tot cu astfel de țăruși, cărora soldații le spuneau „țepi".

74 După terminarea acestor lucrări, Caesar a ales locurile cele mai favorabile, în măsura în care i-o permitea configurația terenului, și a construit o linie de întăriturî care cuprindea o suprafață de 14 000 de pași și

era absolut la fel cu cea de mai sus, doar că mergea în direcţie opusă, împotriva duşmanilor din afară. Aceasta pentru ca duşmanii, oricît de numeroşi ar fi, să nu poată încercui garnizoanele de apărare, în caz că el ar pleca, sau să-l constrîngă să iasă din tabără şi să se expună unei primejdii. Porunceşte tuturor să se aprovizioneze cu nutreţ şi grîu pentru 30 de zile.

75 În timp ce în faţa Alesiei se executau aceste lucrări, gallii ţin un sfat al căpeteniilor şi hotărăsc să nu cheme la război pe toţi bărbaţii în stare să poarte arme, aşa cum voia Vercingetorix, ci să ceară de la fiecare trib un anumit număr de oameni, pentru ca nu cumva, din cauza unui amestec atît de mare de oameni, să nu mai poată menţine disciplina, deosebi trupele diferitelor triburi şi organiza aprovizionarea. De la hedui şi clienţii lor, segusiavii, ambivareţii[77], aulercii brannovici şi blannovii, cer 35 000 de oameni; tot atîta cer de la arverni şi eleuteţi[78], cadurci, gabali, vellavi[79], care trăiau de multă vreme sub stăpînirea arvernilor; de la sequani, senoni, biturigi, santoni, ruteni, carnuţi iau cîte 10 000 de oameni, de la bellovaci 10 000, de la pictoni, turoni, parisii şi helveţi cîte 8 000, de la ambiani, mediomatrici, petrocorii[80], nervi, morini, nitiobrogi cîte 5 000; tot atîţia de la aulerci şi cenomani; de la atrebaţi 4 000; de la veliocassi, lexovii şi aulercii eburovici iau cîte 3 000 de oameni, de la rauraci şi boii cîte 1 000; de la toate neamurile care locuiesc pe ţărmul oceanului şi care obişnuiesc să-şi spună *aremorici*, şi anume coriosoliţii, redonii, ambibarii, caleţii, osismii, lenovicii şi unellii, iau cu totul 20 000 de oameni. Numai bellovacii nu şi-au trimis numărul de ostaşi cerut, deoarece spuneau că vor purta război cu romanii numai pe socoteala lor şi după placul lor şi nu se vor supune ordinelor nimărui; totuşi, la rugămintea lui Commius, avînd în vedere legăturile de ospitalitate cu el, au trimis şi ei 2 000 de oameni.

76 Aşa cum am arătat mai sus, acest Commius îl servise pe Caesar cu credinţă şi folos în Britannia în anii trecuţi. Pentru serviciile aduse, Caesar dăduse ordin ca tribul lui Commius să fie scutit de dări, îi lăsase legile

şi tradiţiile lui şi îi pusese pe morini sub stăpînirea lui. Cu toate acestea, atît de puternică a fost dorinţa tuturor gallilor de a-şi recuceri libertatea şi de a-şi redobîndi vechea glorie militară, încît au uitat şi de binefacerile primite, şi de prietenie şi şi-au pus tot sufletul şi toate mijloacele în slujba războiului. Au strîns 8 000 de călăreţi şi aproape 240 000 de pedestraşi[81], apoi au trecut în revistă şi au numărat toate aceste trupe pe teritoriul heduilor şi au numit comandanţi. Comanda supremă a fost încredinţată atrebatului Commius, heduilor Viridomarus şi Eporedorix şi arvernului Vercassivellaunus, vărul lui Vercingetorix. Acestora le-au dat ca ajutoare delegaţi ai triburilor, care urmau să formeze consiliul de război. Toţi pleacă spre Alesia plini de entuziasm şi de încredere, căci nimeni nu credea că duşmanii vor putea înfrunta măcar privirile unei mulţimi atît de mari, mai ales în situaţia cînd erau nevoiţi să lupte pe două fronturi, căci, pe de o parte, asediaţii vor năvăli din cetate, iar pe de alta trupe numeroase de călăreţi şi pedestraşi vor apărea din afară.

77 În timpul acesta, asediaţii de la Alesia convoacă o adunare şi se sfătuiesc cu privire la soarta lor, deoarece trecuse ziua în care aşteptau să le sosească ajutoare de la ai lor; rămăseseră fără grîu şi nu ştiau ce se petrece la hedui. În adunare s-au exprimat mai multe păreri: unii erau pentru supunere, alţii cereau să încerce să iasă din asediu cît mai erau încă în putere. Cred că nu trebuie să trec sub tăcere cuvîntarea lui Critognatus, din cauza cruzimii lui neobişnuite şi nelegiuite. Acesta se născuse în ţara arvernilor dintr-o familie mare şi se bucura de multă autoritate. El a vorbit astfel: „Nu voi spune nimic despre părerea acelora care dau numele de «supunere» sclaviei celei mai ruşinoase; socotesc că aceştia nu trebuie consideraţi cetăţeni şi nu trebuie chemaţi la consiliu. Vreau să mă ocup numai de aceia care sînt pentru ieşirea din împresurare; după părerea voastră a tuturor, în propunerile acestora mai dăinuie amintirea străvechii vitejii. Totuşi, faptul de a nu putea suporta foametea cîtva timp nu este o dovadă de curaj, ci de slăbiciune. Se găsesc mai uşor oameni care se expun de

bună voie morţii decît aceia care suportă cu răbdare durerea. Totuşi, aş fi de acord cu această propunere (într-atîta îi respect pe aceia care au făcut-o) dacă aş vedea că este vorba numai de sacrificiul propriei noastre vieţi; dar, cînd luăm o hotărîre, trebuie să ţinem seama de întreaga Gallie, pe care am chemat-o în ajutorul nostru. Ce curaj credeţi că vor mai avea ceilalţi după ce vor fi pierit într-un singur loc 80 000 de oameni, rude de ale noastre, de acelaşi sînge cu noi şi cînd se vor vedea siliţi să lupte chiar pe cadavrele acestora? Nu-i lipsiţi de ajutorul vostru pe nişte oameni care au disprețuit primejdiile ca să vă salveze, nu îngenuncheaţi şi nu supuneţi Gallia unei robii veşnice din cauza prostiei şi a nesocotinţei voastre sau a laşităţii! Sau, fiindcă n-au venit în ziua fixată, vă îndoiţi de bună-credinţa şi de statornicia lor? Ce? Credeţi că numai de plăcere fac exerciţii romanii în fiecare zi în întăriturile lor din afară? Dacă nu vă puteţi convinge prin veşti că prietenii noştri se apropie, deoarece toate drumurile le sînt tăiate, luaţi de martori chiar pe romani: muncesc zi şi noapte la întărituri fiindcă se tem de sosirea aliaţilor noştri. Care este, aşadar, sfatul meu? Să facem ceea ce au făcut strămoşii noştri în războiul cu cimbrii şi teutonii, care nici nu se poate compara cu acesta: alungaţi în cetăţi şi îndurînd aceeaşi foamete ca şi noi, şi-au menţinut viaţa hrănindu-se cu corpul acelora care deveniseră nefolositori pentru război din cauza vîrstei şi nu s-au predat duşmanilor[82]. Chiar dacă nu am avea în faţa noastră acest exemplu, totuşi aş socoti că ar fi foarte frumos să-l născocim noi de dragul libertăţii şi să-l transmitem urmaşilor. Căci ce asemănare există între acel război şi cel de acum? Cimbrii au devastat Gallia şi au adus mare nenorocire pe pămîntul nostru, dar pînă la urmă s-au retras[83] şi au plecat în altă parte; ne-au lăsat drepturile, legile, ogoarele, libertatea. Romanii însă ce cer sau ce vor? Ori de cîte ori aud de un trib vestit, puternic în război, împinşi de invidie, vor să se stabilească pe ogoarele şi în cetăţile lui şi să-i impună jugul unei sclavii veşnice. Niciodată războaiele lor nu au avut alt ţel. Dacă nu ştiţi ce s-a petrecut la popoarele îndepărtate, uitaţi-vă la această parte a Galliei vecine cu voi, care a fost transformată în provincie, primind alte drep-

turi şi legi şi, supusă securilor romane, este strivită de o sclavie veşnică".

78 După discuţii se hotărăşte ca aceia care nu sînt buni de război din cauza sănătăţii sau a vîrstei să părăsească cetatea, iar ceilalţi să încerce totul mai înainte de a recurge la propunerea lui Critognatus; totuşi, dacă situaţia îi va sili, dacă ajutoarele vor întîrzia, mai curînd vor primi această propunere decît să capituleze sau să se supună condiţiilor de pace ale duşmanilor. Mandubii, care primiseră pe ceilalţi galli în cetatea lor, sînt constrînşi să părăsească cetatea împreună cu copiii şi cu soţiile lor. Ajungînd la fortificaţiile romanilor, îi roagă stăruitor şi cu lacrimi în ochi să-i primească în sclavie şi să le dea de mîncare. Caesar însă aşezase posturi de pază pe redută şi porunceşte să nu fie primiţi.

79 În timpul acesta, Commius şi ceilalţi conducători cărora li se încredinţase comanda supremă sosesc cu toate trupele lor în faţa Alesiei şi, după ce ocupă o colină din afara liniilor romane, se stabilesc la 1 000 de paşi de întăriturile noastre. A doua zi îşi scot cavaleria din tabără şi ocupă toată cîmpia, despre care am spus că se întinde, în lungime, pe o distanţă de 3 000 de paşi; puţin mai departe îşi ascund trupele de pedestraşi pe nişte înălţimi[84]. Cîmpia putea fi văzută din cetatea Alesia. Cînd au văzut trupele de ajutor, asediaţii aleargă din toate părţile, se felicită unii pe alţii şi inimile lor tresaltă de bucurie. Apoi îşi duc trupele mai înainte şi le aşază în faţa cetăţii, acoperă primul şanţ cu lest sau îl umplu cu pămînt, pregătindu-se astfel să iasă din încercuire şi să înfrunte toate primejdiile.

80 Caesar şi-a aşezat întreaga armată pe amîndouă liniile de întăriturі, pentru ca, atunci cînd va fi nevoie, fiecare să se găsească la postul lui şi să-l ştie unde este. Apoi porunceşte cavaleriei să iasă din tabără şi să înceapă lupta.

Cîmpia putea fi văzută din toate taberele care se aflau de jur împrejur pe înălţimi şi toţi soldaţii priveau cu atenţie şi aşteptau rezultatul luptei. Galli vîrîseră printre

grupuri mici de cavalerie arcași și pedestrași ușor înarmați, care să vină în ajutorul luptătorilor lor dacă ar da înapoi și să țină piept atacului călăreților noștri. Răniți pe neașteptate de acești arcași și pedestrași, mulți dintre ai noștri părăsesc lupta. Gallii, atît cei care erau înconjurați de liniile noastre de fortificație, cît și cei care le veniseră în ajutor, fiind convinși de superioritatea trupelor lor și văzînd că mulțimea lor îi copleșise pe ai noștri, își încurajează din toate părțile luptătorii prin strigăte și urlete. Deoarece lupta se desfășura sub ochii tuturor și nici un act de eroism sau de lașitate nu putea rămîne neobservat, dorința de glorie și teama de dezonoare îndemnau la vitejie amîndouă taberele.

Lupta începuse la prînz și nu mai era mult pînă la apusul soarelui, dar nu se știa încă de partea cui va fi victoria, pînă cînd, într-un punct, escadroanele de germani au atacat în rînduri strînse pe dușmani și i-au respins; călăreții au fost puși pe fugă, iar arcașii înconjurați și uciși. La rîndul lor, călăreții noștri au năvălit din celelalte părți, au urmărit pe fugari pînă la tabăra lor și nu le-au dat posibilitatea să-și refacă rîndurile. Cei care ieșiseră din Alesia s-au reîntors în cetate triști și aproape fără nici o speranță în victorie.

81 A trecut o zi; în timpul acesta, gallii au făcut o mare cantitate de lese, scări și cîngi de fier. Apoi, pe la miezul nopții, ies în liniște din tabără și se îndreaptă spre întăriturile noastre din cîmpie. Deodată scot un strigăt ca să dea de știre celor asediați în cetate că sosesc și încep să arunce lesele, să atace cu praștii, săgeți și pietre pe apărătorii noștri de pe redută și în general să facă tot ce era necesar într-un asediu. În același timp, Vercingetorix, auzind strigătul, dă semnalul cu trompete și își scoate trupele din cetate.

Soldații noștri se îndreaptă spre întărituri și fiecare își ocupă locul care îi fusese atribuit zilele trecute; înspăimîntă și alungă pe dușmani cu praștiile, pietrele și parii ascuțiți pe care îi așezaseră pe redută. Din cauza întunericului nu se mai vedea nimic și amîndouă părțile au suferit pierderi grele. Mașinile de război aruncau o ploaie de săgeți. În timpul acesta, legații M. Antonius și C. Tre-

bonius, cărora le revenise sarcina să apere acest punct, trimiteau, acolo unde vedeau că ai noştri sînt la strîmtoare, rezerve pe care le aduceau din redutele aflate în afara cîmpului de luptă.

82 Cît timp s-au aflat la oarecare distanţă de întărituri, gallii au fost superiori, datorită mulţimii săgeţilor lor; însă cînd s-au apropiat mai mult, se agăţau pe neaşteptate în ţepii de fier sau cădeau în gropi şi erau străpunşi sau piereau loviţi de suliţele grele de asediu aruncate de pe redută şi de pe turnuri. Pretutindeni suferiseră pierderi grele, fără să fi putut străpunge întăriturile în vreun punct. Cînd a început să se lumineze de ziuă, s-au retras la ai lor, deoarece se temeau să nu fie înconjuraţi din flancul drept în caz că romanii ar ieşi din taberele aşezate pe înălţimi. Asediaţii, în timp ce transportau materialele pregătite de Vercingetorix în vederea ieşirii din împresurare şi cu umplerea primelor şanţuri[85], zăbovind prea mult cu aducerea la îndeplinire a acestor sarcini, au aflat că trupele de ajutor se retrăseseră mai înainte de a fi ajuns la întărituri. Deoarece nu au izbutit în încercarea lor, s-au înapoiat în cetate.

83 Fiind respinşi de două ori cu mari pierderi, gallii se sfătuiesc ce să facă; cheamă oamenii care cunoşteau ţinuturile şi iau informaţii de la ei cu privire la poziţia taberelor de pe înălţimi. La nord era un munte[86], pe care, din cauza mărimii lui, nu l-am putut cuprinde în interiorul liniilor noastre de apărare; de aceea am fost nevoiţi să aşezăm tabăra pe un teren cam potrivnic şi uşor înclinat. Tabăra aceasta era ocupată de legaţii C. Antistius Reginus şi C. Caninius Rebilus cu două legiuni.

După ce au cercetat ţinuturile cu ajutorul iscoadelor, comandanţii duşmanilor aleg din toată armata 60 000 de oameni, care făceau parte din triburile care se bucurau de cel mai mare renume în privinţa vitejiei. Stabilesc în taină ce acţiuni să întreprindă şi modul în care urmau să le aducă la îndeplinire; fixează atacul pentru ora prînzului. În fruntea acestor trupe pun pe unul din cei patru comandanţi, arvernul Vercassivellaunus, ruda lui Vercingetorix. Vercassivellaunus a ieşit din tabără în timpul

străjii întîi; ajungînd la capătul drumului în zorii zilei, s-a ascuns în spatele muntelui şi a poruncit soldaţilor să se odihnească după oboseala din timpul nopţii. Cînd a văzut că nu mai e mult pînă la amiază, a pornit spre tabăra despre care am vorbit mai înainte. În acelaşi timp, cavaleria s-a apropiat de fortificaţiile din cîmpie, iar celelalte trupe au început să se arate în faţa taberei lor.

84 Vercingetorix, zărindu-i pe ai săi de pe cetăţuia Alesiei, iese din cetate; ia cu el lesele, prăjinile, barăciile acoperite[87], cängile şi tot ceea ce pregătise pentru ieşirea din împresurare. Pretutindeni se dau lupte în acelaşi timp şi se atacă toate întăriturile romane; gallii năvălesc în masă acolo unde li se pare că este punctul cel mai slab. Trupele romane, puţin numeroase, se risipesc din cauza întinderii prea mari a liniilor de fortificaţii şi cu greu pot ţine piept în mai multe locuri. Strigătele care izbucnesc în spatele lor[88] sperie mult pe soldaţii noştri, pentru că văd că soarta lor depinde de salvarea altora; oamenii se tulbură mai ales din cauza primejdiilor nevăzute.

85 Caesar, după ce şi-a ales o poziţie bună, a urmărit tot ce se petrecea în fiecare punct şi a trimis ajutor trupelor care erau în pericol.

Amîndouă părţile considerau că a sosit momentul în care trebuie să dea lupta hotărîtoare: gallii îşi pierdeau orice speranţă în caz că nu reuşeau să străpungă liniile de fortificaţie; romanii sperau că vor scăpa de toate necazurile dacă vor ieşi biruitori.

Cea mai mare primejdie era la întăriturile de pe înălţimi, unde am arătat că fusese trimis Vercassivellaunus. Panta neprielnică a terenului avea o mare importanţă. Unii aruncau sulițe, alţii formaseră o *testudo* şi înaintau; neîncetat trupele obosite erau înlocuite cu altele odihnite. Gallii aruncau tot felul de materiale în întăriturile noastre, ceea ce le-a dat posibilitatea să se suie pe meterez, şi acopereau cursele pe care romanii le ascunseseră în pămînt. Soldaţii noştri nu mai aveau arme şi puterile îi părăsiseră.

86 Aflînd aceasta, Caesar trimite pe Labienus cu şase cohorte în ajutorul celor care erau în primejdie; îi porunceşte să-şi ia cohortele de pe redută şi să facă o ieşire numai la mare nevoie şi în caz că nu va putea rezista. Caesar însuşi se duce la ceilalţi ostaşi şi-i îndeamnă să nu se lase înfrînţi de oboseală; le arată că roadele tuturor luptelor de mai înainte depind de ziua şi de ora aceasta.

Asediaţii, pierzînd nădejdea de a mai putea străpunge liniile de fortificaţie din cîmpie din cauza întinderii lor, încearcă să urce pe înălţimi şi aduc aici tot materialul pe care îl pregătiseră în vederea atacului. Cu o ploaie de săgeţi alungă pe apărătorii de pe turnuri, umplu şanţurile cu pămînt şi pari şi, cu ajutorul cîngilor, fac o spărtură în redută şi în parapet.

87 Caesar trimite mai întîi pe tînărul Brutus cu cîteva cohorte, apoi pe legatul C. Fabius cu alte cohorte; în cele din urmă, cînd lupta devine mai înverşunată, vine el însuşi în ajutor cu trupe proaspete. După ce restabileşte lupta şi respinge pe duşmani, se îndreaptă spre locul unde îl trimisese pe Labienus; ia patru cohorte din reduta cea mai apropiată şi porunceşte unei părţi din cavalerie să-l urmeze, iar celeilalte părţi să înconjure întăriturile exterioare şi să-i atace pe duşmani pe la spate.

Văzînd că nici redutele, nici şanţurile nu puteau opri năvala duşmanilor, Labienus strînge 39 de cohorte, pe care norocul i le scosese înainte din posturile apropiate, şi îi comunică lui Caesar, prin trimişi, ce consideră el că trebuie făcut.

88 Caesar grăbeşte pasul ca să poată lua parte la luptă. Recunoscîndu-l după culoarea îmbrăcămintei pe care obişnuia s-o poarte în luptă[89] şi văzînd escadroanele de cavalerie şi cohortele care îl însoţeau potrivit ordinului său (căci, de pe înălţimi, se vedeau pantele pe care cobora Caesar), duşmanii încep lupta. Din amîndouă părţile izbucneşte un strigăt de luptă, căruia îi răspunde alt strigăt de pe redută şi din toate întăriturile. Soldaţii noştri renunţă la lănci şi se luptă cu săbiile. Deodată, duşmanii zăresc cavaleria noastră în spatele lor. Alte co-

horte se apropiau. Atunci dușmanii o iau la fugă, dar cavaleria noastră le taie retragerea. Are loc un mare măcel. Sedullus, comandantul și fruntașul lemovicilor aremorici, este ucis; arvernul Vercassivellaunus este prins de viu în timp ce fu~ea; 74 de steaguri sînt aduse la Caesar. Dintr-o armată atît de numeroasă, numai cîțiva scapă teferi și se întorc în tabără. Văzînd din cetate măcelul și fuga tovarășilor lor, asediații pierd orice nădejde de scăpare și își retrag trupele de la întărituri. Imediat ce au aflat aceasta, gallii din trupele de ajutor părăsesc tabăra. Dacă soldații noștri nu ar fi fost obosiți din cauza ajutorului pe care au trebuit să-l dea și a efortului din tot timpul zilei, ar fi putut nimici toată armata dușmanilor. Cavaleria trimisă în urmărirea gallilor ajunge ariergarda dușmană pe la miezul nopții; mulți dușmani sînt luați prizonieri sau uciși; ceilalți fug și se împrăștie pe la triburile lor.

89 A doua zi Vercingetorix convoacă adunarea și arată că nu a întreprins acest război în propriul său interes, ci pentru libertatea comună; dar, fiindcă trebuie să se plece în fața soartei, el se pune la dispoziția lor, fie că vor să-i îmblînzească pe romani ucigîndu-l, fie că vor să-l predea viu. În legătură cu această chestiune sînt trimiși soli la Caesar. Caesar poruncește gallilor să predea armele și să-i aducă înaintea sa pe fruntașii triburilor. Apoi ia loc în interiorul întăriturilor, în fața taberei; aici sînt aduși fruntașii; Vercingetorix este predat, armele sînt aruncate la picioarele lui Caesar[90]. Caesar păstrează pe prizonierii hedui și arverni, ca să încerce să cîștige din nou, cu ajutorul lor, triburile din care făceau parte; pe ceilalți i-a dăruit armatei ca pradă de război, cîte unul de fiecare soldat.

90 După aceasta, Caesar pleacă în țara heduilor, care i se supun. Acolo, vin la el soli din partea arvernilor, care îi făgăduiesc că vor face tot ceea ce le va porunci. Caesar le cere un mare număr de ostatici, apoi trimite legiunile în tabăra de iarnă. Înapoiază heduilor și arvernilor cam 20 000 de prizonieri. Poruncește lui T. Labienus să plece cu două legiuni și cavaleria în țara sequa-

nilor şi pune pe M. Sempronius Rutilus sub ordinele lui. Pe legatul C. Fabius şi pe L. Minucius Basilus cu două legiuni îi stabileşte în ţara remilor, pentru ca nu cumva aceştia să sufere vreun neajuns din partea vecinilor lor, bellovacii. Pe C. Antistius Reginus îl trimite la ambivareţi, pe T. Sextius la biturigi, pe C. Caninius Rebilus la ruteni, fiecare avînd cîte o legiune. Pe Q. Tullius Cicero şi P. Sulpicius îi încartiruieşte la Cavillo şi Matisco[91] în ţara heduilor, pe fluviul Arar, ca să se îngrijească de aprovizionare. El hotărăşte să ierneze la Bibracte.

Îndată ce aceste evenimente au fost cunoscute la Roma în urma scrisorilor lui Caesar, se înalţă rugăciuni publice de mulţumire timp de 20 de zile.

CARTEA A VIII-A

PREFAȚA[1]

Constrîns de rugăminţile tale stăruitoare, Balbus[2], deoarece refuzurile mele zilnice nu găseau o scuză în greutatea lucrării, ci păreau o acoperire a lenei, am început o muncă foarte grea: am întregit ceea ce lipsea din comentariile asupra războiului gallic, scrise de scumpul nostru Caesar, şi le-am legat de scrierile lui de mai tîrziu[3]; am isprăvit şi ultima lui lucrare, rămasă neterminată, povestind evenimentele de la războiul alexandrin pînă la moartea lui Caesar şi nu pînă la sfîrşitul războiului civil, care nu ştim cînd se va termina[4]. Dacă ar putea să ştie cititorii cît de greu mi-a fost să iau asupra mea această lucrare, aş scăpa mai uşor de învinuirea de nepricepere şi îngîmfare, care mi s-ar putea aduce pentru că m-am amestecat în scrierile lui Caesar. Căci toată lumea ştie că, pînă acum, nici o operă, oricît de îngrijit ar fi fost scrisă, n-a atins eleganţa acestor comentarii. Ele au fost publicate pentru ca nişte evenimente atît de importante să nu rămînă necunoscute de istorici, dar sînt atît de apreciate de toţi, încît se pare că nu a oferit, ci mai curînd a răpit istoricilor orice putinţă de a scrie. Totuşi, admiraţia noastră pentru aceste comentarii este mai mare decît a celorlalţi, căci, în timp ce aceştia cunosc numai perfecţiunea operei, noi mai ştim şi cu cîtă uşurinţă şi cît de repede a scris-o Caesar. Fiindcă el, în afară de o mare uşurinţă de a scrie şi de o desăvîrşită eleganţă a stilului, mai era înzestrat şi cu o adevărată artă de a-şi explica intenţiile. Eu nu am avut nici măcar norocul de a participa la războiul alexandrin şi la cel african[5]. Aceste războaie ne sînt cunoscute, în parte, din convorbirile cu Caesar. Totuşi, una este să asculţi povestirea unor fapte care ne farmecă prin noutatea lor sau

ne umplu de admirație, și alta e să le asculți cu scopul de a le reproduce apoi drept mărturie.

Dar, în timp ce strîng toate motivele de scuză cu putință ca să nu fiu comparat cu Caesar, mă expun, desigur, tocmai învinuirii de îngîmfare, de vreme ce cred că poate cineva să mă compare cu Caesar. Fii sănătos!

1 Toată Gallia fusese înfrîntă. Din vara trecută[6], Caesar nu încetase lupta nici o clipă și dorea ca soldații să se odihnească în tabăra de iarnă după atîta oboseală, cînd însă vine știrea că mai multe triburi deodată începuseră iarăși să facă planuri de război și încheiau înțelegeri între ele. Această comportare era explicată prin cauze verosimile: toți gallii știau că nu ar putea rezista romanilor dacă ar aduna trupe numeroase într-un singur loc; dacă însă mai multe triburi i-ar ataca în același timp în mai multe puncte, romanii nu ar avea destule ajutoare din partea aliaților, nici destul timp, nici destule mijloace ca să poată face față peste tot; nici un trib nu trebuia să se ferească de neajunsuri dacă, reținîndu-i în felul acesta pe dușmani, ar da putință celorlalte triburi să-și redobîndească libertatea.

2 Ca nu cumva această credință a gallilor să prindă rădăcini, Caesar încredințează comanda taberei de iarnă quaestorului M. Antonius, iar el, însoțit de o escortă de cavaleri, pleacă din Bibracte, în ajunul calendelor lui ianuarie[7] și se duce la legiunea a XIII-a, pe care o așezase în țara biturigilor, nu departe de granița cu heduii, unde aduce și legiunea a XI-a, care era cea mai aproape[8]. Lasă două cohorte să păzească bagajele și își duce restul armatei în ținuturile cele mai bogate ale biturigilor. Aceștia aveau un teritoriu întins și multe cetăți; de aceea tabăra de iarnă a unei singure legiuni nu îi putuse împiedica să se pregătească de război și să pună la cale comploturi.

3 La sosirea neașteptată a lui Caesar s-a întîmplat ceea ce era firesc să se întîmple unor oameni care trăiau risipiți și nu erau pregătiți: în timp ce își cultivau liniștiți ogoarele sînt atacați de cavalerie mai înainte de a se

fi putut refugia în cetăți. Caesar interzisese printr-un ordin să se mai dea foc caselor — semnal obișnuit prin care se anunța năvălirea dușmanilor — pentru a nu fi lipsit de grîu și de nutreț în caz că ar vrea să înainteze mai departe și ca nu cumva dușmanii să se sperie la vederea focului. Mai multe mii de oameni au fost luați prizonieri, ceea ce a produs o mare spaimă printre biturigi; aceia care reușiseră să scape de prima năvală a romanilor fugiseră la triburile vecine, bizuindu-se pe legăturile particulare de ospitalitate sau pe alianța dintre triburi. În zadar: Caesar le iese înainte peste tot prin marșuri forțate și nu dă nici unui trib răgazul să se gîndească la salvarea celorlalți mai înainte de a se gîndi la propria lor salvare; prin aceste acțiuni repezi îi obliga pe prieteni să rămînă credincioși, iar pe cei șovăielnici îi silea, prin spaimă, să primească pacea. Într-o astfel de situație, biturigii, văzînd că bunăvoința lui Caesar le dădea putința să-i cîștige din nou prietenia și că celelalte triburi dăduseră ostatici și se supuseseră fără să fi primit vreo pedeapsă, au făcut și ei același lucru.

4. Ca răsplată pentru marile eforturi și răbdarea soldaților care au muncit cu cel mai mare zel în timpul iernii și au mers pe drumuri foarte grele pe un frig de nesuportat, Caesar făgăduiește cîte 200 de sesterți[9] fiecărui soldat și cîte 1 000 de sesterți fiecărui centurion drept pradă de război. Apoi își trimite legiunile în tabăra de iarnă și se reîntoarce la Bibracte, după o lipsă de 40 de zile. Acolo, în timp ce era ocupat cu judecățile, biturigii trimit soli la el ca să-i ceară ajutor împotriva carnuților, de care se plîngeau că le-au declarat război. Aflînd aceasta, cu toate că nu a stat mai mult de 18 zile în tabăra de iarnă, scoate legiunile a XIV-a și a VI-a din tabăra de iarnă de pe Arar, pe care le trimisese acolo pentru a ușura aprovizionarea cu grîu, așa cum s-a arătat în cartea precedentă[10]. Astfel, pleacă cu două legiuni în urmărirea carnuților.

5 Cînd a ajuns la dușmani zvonul că armatele romane se apropie, carnuții, amintindu-și de nenorocirea celorlalți, își părăsesc satele și orașele, unde locuiau în niște

case mici, construite de nevoie, în grabă, pentru a petrece iarna — căci cu ocazia ultimei înfrîngeri[11] pierduseră mai multe oraşe — şi fug în toate părţile.

Fiindcă Caesar nu voia ca soldaţii să sufere din cauza anotimpului friguros[12], îşi aşază tabăra în Cenabum, oraşul carnuţilor, şi îşi vîră o parte din soldaţi în casele gallilor, iar cealaltă parte în barăcile care fuseseră înjghebate în grabă prin acoperirea corturilor cu paie. Totuşi, trimite cavaleria şi trupele de pedestraşi auxiliare peste tot unde se spunea că se retrăseseră duşmanii. Şi nu a fost în zadar; căci de cele mai multe ori ai noştri s-au întors încărcaţi cu pradă. Carnuţii, copleşiţi de asprimea iernii, înspăimîntaţi de primejdia care îi ameninţa şi alungaţi din case, nu îndrăzneau să poposească nicăieri mai multă vreme şi nu puteau găsi adăpost în păduri împotriva gerului aspru; după ce au pierdut pe mulţi dintre ei, se împrăştie în diferite direcţii pe la triburile vecine.

6 Caesar socotind că în mijlocul anotimpului celui mai aspru este de ajuns dacă împrăştie grupurile de duşmani care se adunaseră pentru a împiedica izbucnirea unui război şi fiind convins, în măsura în care se putea prevedea, că mai înainte de sosirea verii nu putea izbucni nici un război mare, trimite pe C. Trebonius în tabăra de iarnă de la Cenabum împreună cu cele două legiuni pe care Caesar le avea cu el. Remii îl înştiinţează prin numeroase solii că bellovacii — care întreceau în glorie militară pe galli şi pe toţi belgii, precum şi triburile vecine cu ei —, sub comanda bellovacului Correus şi a atrebatului Commius, recrutau trupe şi le adunau într-un singur loc ca să năvălească în masă în ţara suessionilor, pe care Caesar îi pusese sub autoritatea remilor. De aceea, socotea că era în joc nu numai prestigiul, ci şi salvarea sa, dacă se întîmpla vreo nenorocire unor aliaţi care şi-au cîştigat atîtea merite faţă de republică; îşi cheamă legiunea a XI-a din tabără de iarnă, scrie lui C. Fabius să aducă în ţara suessionilor cele două legiuni pe care le avea cu el şi cheamă una dintre cele două legiuni ale lui Labienus[13]. Astfel, în măsura în care poziţia prielnică a taberei de iarnă şi necesităţile războiului o îngăduiau, im-

punea rînd pe rînd legiunilor povara expediţiilor, în timp ce el însuşi era veşnic ocupat.

7 După ce a strîns aceste trupe porneşte împotriva bellovacilor, îşi aşază tabăra pe teritoriul lor şi trimite în toate părţile escadroane de cavalerie ca să ia cîţiva prizonieri de la care să afle planurile duşmanilor. Călăreţii îşi îndeplinesc sarcina şi raportează lui Caesar că nu au găsit decît cîţiva oameni în case şi că aceştia nu rămăseseră ca să cultive ogoarele, căci toate locurile fuseseră evacuate cu grijă, ci fuseseră trimişi să spioneze. Întrebîndu-i pe prizonieri unde se găseşte grosul armatei bellovacilor şi ce planuri aveau, Caesar află următoarele: „toţi bellovacii care erau în stare să poarte armele se adunaseră într-un singur loc, împreună cu ambianii, aulercii, caleţii, veliocassii, atrebaţii. Îşi aleseseră pentru tabără un loc înalt, în mijlocul unei păduri înconjurate de o mlaştină[14], şi îşi duseseră toate bagajele în pădurile mai îndepărtate". Fruntaşii care aţiţaseră la război erau numeroşi, dar mulţimea asculta mai ales de Correus, fiindcă ştia că urăşte de moarte poporul roman.

Cu cîteva zile mai înainte, atrebatul Commius părăsise tabăra ca să aducă ajutoare de la germanii care locuiau aproape[15] şi care erau foarte numeroşi. Cu consimţămîntul tuturor fruntaşilor şi potrivit dorinţei puternice a poporului, bellovacii hotărîseră să înceapă lupta în caz că Caesar va sosi cu trei legiuni, după cum se vorbea, pentru ca nu cumva să fie siliţi mai tîrziu să lupte împotriva întregii armate romane în condiţii mai grele. Dacă Caesar va aduce trupe numeroase, ei vor rămîne în locul pe care îl aleseseră, dar vor aşeza curse şi îi vor împiedica pe romani să strîngă nutreţ, care era puţin din cauza anotimpului şi se afla în locuri diferite; nu-i va lăsa să se aprovizioneze nici cu grîu şi cu alte lucruri necesare.

8 Cînd a aflat aceste ştiri, întărite de mai mulţi martori, socotind că planurile duşmanilor care îi fuseseră expuse de către prizonieri sînt pline de prevedere şi departe de nesocotinţa barbarilor, Caesar a socotit că trebuie să facă tot ce îi stă în putinţă pentru ca duşmanii, dispreţuind numărul mic al soldaţilor săi, să înceapă

lupta mai devreme. Avea cu el legiunile cele mai vechi, de o rară vitejie, şi anume a VII-a, a VIII-a şi a IX-a; o avea şi pe a XI-a, care dădea mari speranţe şi era formată din războinici de elită, dar care totuşi după un serviciu de 8 ani, nu cîştigase aceeaşi faimă de experienţă şi vitejie în comparaţie cu celelalte legiuni. Convoacă un consiliu de război în care povesteşte tot ce a aflat şi îşi încurajează oamenii. Ca să încerce să-i atragă pe duşmani în luptă, le arată numai trei legiuni şi stabileşte următoarea ordine de marş: legiunile a VII-a, a VIII-a şi a IX-a mergeau înaintea tuturor bagajelor, urma apoi convoiul de bagaje, care, deşi cuprindea toate bagajele, era totuşi destul de mic, aşa cum se obişnuieşte în expediţii; legiunea a XI-a încheia coloana, pentru ca duşmanii să nu poată vedea mai multe trupe decît se aşteptau. În felul acesta, Caesar formează aproape un pătrat[16] şi îşi aduce armata în faţa ochilor duşmanilor mai repede decît se aşteptau ei.

9 Cînd gallii, ale căror hotărîri pline de încredere fuseseră aduse la cunoştinţa lui Caesar, au văzut deodată că legiunile se apropiau cu pas sigur şi în ordine de luptă, s-au mulţumit să-şi aşeze trupele în faţa taberei fără să părăsească înălţimea; au făcut aceasta fie din cauza primejdiei pe care o prezenta lupta, fie din cauza sosirii noastre neaşteptate, fie că voiau să vadă ce hotărîre vom lua. Cu toate că dorea să dea lupta, Caesar, surprins de mulţimea atît de mare a duşmanilor, de care îl despărţea o vale mai mult adîncă decît largă, îşi aşază tabăra în faţa taberei duşmane. Porunceşte să se întărească tabăra cu un val înalt de 12 picioare şi să se ridice peste el un mic parapet pe măsura înălţimii valului; porunceşte de asemenea să se sape două şanţuri avînd fiecare o lăţime de 15 picioare şi cu pereţii verticali, să se ridice multe turnuri cu 3 etaje, care să fie legate între ele prin poduri de scînduri, cu laturile exterioare apărate de parapete făcute din nuiele împletite. În felul acesta, tabăra era apărată de duşmani printr-un şanţ dublu şi prin două şiruri de luptători; luptătorii dintr-unul din şiruri puteau să arunce suliţe de pe poduri cu mai multă îndrăzneală şi la distanţă mai mare,

deoarece se aflau mai în siguranţă la înălţime, iar celălalt şir, care se afla chiar pe parapet şi mai aproape de duşmani, era apărat de pod împotriva suliţelor care cădeau de sus. A prevăzut porţile cu canaturi şi turnuri.

10 Aceste întăriturí aveau un dublu scop. Caesar spera că proporţiile lucrărilor şi teama sa aparentă vor mări încrederea duşmanilor; pe de altă parte, datorită întăriturilor, tabăra putea fi apărată şi cu trupe puţin numeroase atunci cînd eram nevoiţi să mergem pînă departe după nutreţ şi grîu. În timpul acesta, de o parte şi de alta înaintau adesea în grupuri mici, care se hărţuiau între cele două tabere, fără să treacă mlaştina. Totuşi, uneori, trupele noastre auxiliare, formate din galli şi germani, treceau mlaştina şi urmăreau pe duşmani cu înverşunare sau duşmanii, la rîndul lor, treceau mlaştina şi ne goneau pînă departe. În afară de asta, deoarece în fiecare zi ai noştri plecau după nutreţ, se întîmpla ca soldaţii care umblau împrăştiaţi după nutreţ să fie încercuiţi în locuri pline de obstacole, lucru firesc deoarece trebuia să căutăm nutreţ în hambare izolate şi risipite. Deşi aceste atacuri nu ne pricinuiau decît pierderi neînsemnate de vite şi sclavi, totuşi aţîţau gîndurile nebuneşti ale barbarilor, cu atît mai mult cu cît Commius, despre care am arătat că plecase să aducă ajutoare de la germani, sosise cu cavaleria. Deşi călăreţii nu erau mai mulţi de 500, totuşi barbarii se făleau grozav în urma sosirii germanilor.

11 Cînd Caesar a văzut că duşmanii stăteau de mai multe zile în tabăra apărată de mlaştină şi de poziţia ei, că aceasta nu putea fi luată cu asalt decît printr-o luptă ucigătoare şi că nu putea fi încercuită decît de o armată mai mare, îi scrie lui Trebonius să cheme cît mai repede cu putinţă legiunea a XIII-a, care ierna cu legatul T. Sextius în ţara biturigilor, şi astfel să vină la el, în marş forţat, cu trei legiuni. În timpul acesta trimite cu rîndul călăreţi de-ai remilor, lingonilor şi ai altor triburi, din care recrutase un mare număr, să apere pe cei plecaţi după nutreţ şi să ţină piept atacurilor neaşteptate ale duşmanilor.

12 Lucrul acesta se repeta în fiecare zi și, din cauza obișnuinței, spiritul de prevedere scăzuse, ceea ce se întîmplă de cele mai multe ori atunci cînd faci mereu același lucru. Bellovacii, care cunoșteau posturile unde stăteau zilnic călăreții noștri, așază la pîndă într-un ținut păduros niște detașamente de elită și trimit a doua zi călăreți ca să-i momească pe ai noștri, pentru ca apoi trupele din ascunzătoare să-i încercuiască și să-i atace.

Nenorocirea a căzut asupra remilor, cărora le venise rîndul să fie de serviciu în ziua aceea. Cînd au observat pe călăreții dușmani, cărora le erau superiori numerește, au pornit orbește în urmărirea lor, plini de dispreț față de numărul mic al dușmanilor, dar au fost înconjurați din toate părțile de pedestrași. Tulburați de acest atac, s-au retras mai repede decît cere regula într-o luptă de cavalerie, după ce au pierdut pe Vertiscus, fruntaș al tribului și comandantul călărimii. Acesta, deși abia se mai putea ține pe cal de bătrîn ce era, totuși, potrivit obiceiului gallilor, nu s-a folosit de acest pretext ca să scape de comandă și nu a voit să se dea lupta fără el. Această luptă încununată de izbîndă, precum și moartea fruntașului și comandantului remilor umplu de mîndrie și de îndrăzneală sufletele dușmanilor. Ai noștri învață din acest insucces că trebuie să așeze posturile numai după ce au cercetat cu grijă ținutul și să urmărească cu mai multă prudență pe dușman cînd se retrage.

13 În timpul acesta nu încetaseră luptele zilnice care se dădeau sub ochii celor două tabere, în dreptul vadurilor mlaștinii. Într-una din aceste lupte, germanii pe care Caesar îi adusese de peste Rin ca să lupte în rîndurile călăreților trec toți mlaștina cu multă hotărîre, ucid cîțiva dușmani care opuneau rezistență și urmăresc cu înverșunare restul mulțimii. Dușmanii sînt cuprinși de spaimă; nu numai aceia care erau încolțiți de aproape sau loviți de la distanță, ci și aceia care, de obicei, stăteau deoparte, ca trupe de rezervă, au fugit rușinos, pierzînd de cîteva ori pozițiile înalte și nu s-au oprit decît cînd au ajuns la tabără; unii, de rușine, au fugit și mai departe. Această nenorocire a produs atîta neorînduială în rîndurile întregii armate dușmane, încît era greu de spus dacă

dușmanii erau mai obraznici în urma unor izbînzi neînsemnate sau mai fricoși în mijlocul celor mai mici primejdii.

14 Dușmanii au petrecut mai multe zile în această tabără. Cînd au aflat că legiunile și legatul C. Trebonius erau pe aproape, fruntașii bellovacilor, temîndu-se de un asediu asemănător cu cel de la Alesia, îndepărtează în timpul nopții pe aceia care erau prea în vîrstă, prea slabi sau care nu aveau arme și, împreună cu ei, toate bagajele. În timp ce făceau ordine în convoiul în care domneau neliniștea și învălmășeala (căci gallii obișnuiesc să ducă după ei o mare mulțime de care, chiar și în cursul unor expediții de mică importanță), îi apucă ziua. Atunci își așază trupele înarmate în fața taberei ca să-i împiedice pe romani să pornească în urmărirea lor mai înainte ca bagajele să fi ajuns ceva mai departe.

Caesar socotea că nu trebuie să atace pe dușmanii care puteau opune rezistență, deoarece dealul ocupat de ei era foarte abrupt, și totuși considera că trebuie să-și ducă trupele destul de departe, astfel încît barbarii, amenințați de noi, să nu se poată retrage de acolo fără să se expună unei primejdii. Așadar, văzînd că cele două tabere erau despărțite de o mlaștină, care era greu de trecut și puteau stăvili iuțeala urmăritorilor, și că muntele care se înălța dincolo de mlaștină[17] pînă aproape de tabăra dușmană era despărțit de această tabără printr-o vale nu prea mare, face poduri peste mlaștină, își trece legiunile și ajunge repede pe cîmpia din vîrful muntelui, apărată din două părți de niște pante prăpăstioase. Acolo își așază legiunile în ordine de marș; apoi ajunge la capătul podișului și își așază armata în linie de luptă, într-un loc de unde săgețile aruncate de mașini puteau atinge grosul armatei dușmanilor.

15 Barbarii, bizuindu-se pe poziția lor, erau gata să dea lupta în caz că romanii ar fi încercat să se urce pe deal; pe de altă parte, nu puteau să-și trimită trupele în toate părțile — treptat și în grupuri mici — ca nu cumva, văzîndu-se împrăștiate, să se descurajeze; de aceea au rămas în linie de luptă.

Cînd a văzut îndărătnicia lor, Caesar așază 20 de cohorte în linie de luptă, trasează marginile taberei în acel loc și ordonă să se întărească tabăra. După terminarea lucrărilor, își așază legiunile în fața valului și pune de gardă călăreți ai căror cai erau cu frîurile puse.

Văzînd că romanii sînt gata să-i urmărească și fiindcă nu puteau să înnopteze sau să rămînă mai mult timp în acel loc fără să se expună unei primejdii, bellovacii au făcut următorul plan de retragere. Trecînd din mînă în mînă maldărele de paie și mănunchiurile de nuiele pe care șezuseră (în comentariile precedente ale lui Caesar s-a arătat că gallii obișnuiesc să se așeze pe astfel de maldăre)[18] și care se găseau din belșug în tabără, le-au așezat în fața liniei lor de luptă și, la sfîrșitul zilei, la un semnal dat, le-au dat foc la toate în același timp. În felul acesta, o perdea de flăcări a acoperit deodată toate trupele, ferindu-le de ochii romanilor. Atunci barbarii au luat-o la fugă cît au putut mai repede.

16 Deși Caesar nu putea observa retragerea dușmanilor din cauza focului, totuși, bănuind că luaseră această hotărîre ca să poată fugi, își duce legiunile înainte și trimite escadroane de cavalerie în urmărirea dușmanilor. El însuși înaintează încet, căci se temea de o cursă: dușmanul ar fi putut să rămînă pe pozițiile sale, căutînd să-i atragă pe ai noștri într-un loc potrivnic. Călăreții nu îndrăznesc să intre acolo unde fumul era des și flăcările mari; dacă vreunii din ei, prea zeloși, intrau, abia de mai puteau zări capetele cailor lor. De aceea, temîndu-se de o cursă, i-au lăsat pe bellovaci să se retragă în liniște. Astfel, datorită acestei fugi lașe și viclene în același timp, dușmanii au putut să înainteze vreo 10 000 de pași fără nici o pierdere și să-și așeze tabăra într-un loc foarte bine apărat de la natură. De acolo, așezînd adesea la pîndă trupe de călăreți și pedestrași, pricinuiau mari pagube romanilor cînd plecau după nutreț.

17 Lucrul acesta se repeta des. Între timp Caesar află de la un prizonier că Correus, conducătorul bellovacilor, a ales 6 000 de pedestrași dintre cei mai viteji și 1 000 de călăreți din toată cavaleria, ca să-i așeze la

pîndă acolo unde bănuia că vor veni romanii, atraşi de belşugul de grîu şi de nutreţ. Aflînd de acest plan, Caesar scoate mai multe legiuni ca de obicei şi trimite înainte cavaleria, care mergea în mod obişnuit să-i ocrotească pe cei plecaţi după nutreţ; printre călăreţi vîră trupe auxiliare uşor înarmate. El însuşi se apropie cu legiunile cît putu mai mult.

18 După ce duşmanii, aşezaţi la pîndă, au ales, pentru executarea planului lor, o cîmpie care se întindea în toate direcţiile pe o distanţă de 1 000 de paşi şi care era întărită din toate părţile de păduri şi de un rîu foarte greu de trecut[19] au înconjurat-o cu un cerc, ca la vînătoare[20]. Călăreţii noştri, care cunoşteau planul duşmanilor, sosesc în cîmpie aşezaţi pe escadroane; ei erau gata înarmaţi şi dornici de luptă şi nu refuzau nici o ciocnire, deoarece legiunile veneau imediat după ei. La sosirea lor, Correus, socotind că s-a ivit ocazia de a da lovitura, iese la început doar cu cîţiva oameni şi atacă primele escadroane. Ai noştri rezistă cu hotărîre năvalei duşmanilor care stăteau la pîndă, fără să se adune mai mulţi la un loc; în general, în luptele de cavalerie, această grupare care se datoreşte fricii şi însăşi mulţimii luptătorilor, pricinuieşte pierderi.

19 Pe cînd escadroanele care se aşezaseră în linie de bătaie, luptau pe rînd în mici grupuri izolate şi căutau să împiedice pe duşmani să-i înconjure pe luptătorii noştri dinspre flancuri, ceilalţi galli năvălesc din păduri, în timp ce Correus lupta. În mai multe puncte se dau lupte înverşunate. Fiindcă luptele durau de mai multă vreme şi nu se ajunsese la nici un rezultat hotărîtor, grosul pedestrimii aşezate în linie de bătaie iese încetîncet din păduri şi sileşte pe călăreţii noştri să se retragă. Acestora le vin repede în ajutor pedestraşii uşor înarmaţi, despre care am arătat că fuseseră trimişi înaintea legiunilor şi luptă cu hotărîre, amestecaţi cu escadroanele noastre. Cîtva timp amîndouă părţile luptă cu o înverşunare egală; apoi, aşa cum cerea felul luptei, aceia care fuseseră atacaţi cei dintîi ies învingători, datorită tocmai faptului că trupele duşmane care stăteau la

pînă nu i-au surprins nepregătiţi şi nu le-au putut pricinui nici un neajuns.

În timpul acesta, legiunile se apropie; trupele noastre şi cele duşmane primesc în acelaşi timp numeroase ştiri, potrivit cărora comandantul suprem se afla în apropiere cu trupele aşezate în linie de luptă. Auzind aceasta, călăreţii şi pedestraşii noştri uşor înarmaţi, bizuindu-se pe sprijinul legiunilor, se luptă cu cea mai mare înverşunare, ca să nu pară că împart cu legiunile gloria biruinţei dacă ar acţiona prea tîrziu. Duşmanii îşi pierd curajul şi caută să fugă pe mai multe drumuri. În zadar, căci tocmai terenul plin de obstacole în care au vrut să închidă pe romani le tăia acum drumul. Înfrînţi, doborîţi şi îngroziţi, după ce au suferit mari pierderi, reuşesc totuşi să fugă, unii în pădure, alţii spre rîu; dar în timp ce fugeau sînt ucişi de trupele noastre care îi urmăreau cu înverşunare. În timpul acesta, Correus, pe care nici o nenorocire nu-l putea înfrînge, nu s-a putut hotărî să părăsească lupta şi să fugă în păduri sau să se supună la cererea noastră; continuînd lupta cu cea mai mare vitejie şi rănind mulţi duşmani, a silit pe învingătorii plini de mînie să-l doboare cu suliţele.

20 După ce lupta s-a încheiat în felul acesta, Caesar a sosit pe cîmpul de luptă, care mai păstra urmele proaspetei bătălii. El credea că, atunci cînd vor afla de această nenorocire atît de mare, duşmanii învinşi vor părăsi locul taberei, care, după cît se spune, nu se afla la o distanţă mai mare de 8 000 de paşi de locul măcelului. De aceea îşi trece armata peste rîu, deşi vedea că rîul[21] împiedica mult trecerea, şi merge înainte. Bellovacii şi celelalte triburi primesc pe neaşteptate cîţiva fugari răniţi, care scăpaseră de la moarte adăpostindu-se în păduri; văzînd că totul le sta împotrivă, aflînd de înfrîngere, de moartea lui Correus, de pierderea călărimii şi a celor mai buni pedestraşi şi aşteptîndu-se să sosească romanii, convoacă imediat o adunare prin sunete de trompete şi declară că trebuie să trimită soli şi ostatici la Caesar.

21 Toţi sînt de acord cu această hotărîre. Atrebatul Commius fuge la germani, de la care împrumutase ajutoare pentru războiul acesta. Ceilalţi trimit îndată soli la Caesar şi îi cer să se mulţumească cu pedeapsa pe care, în clemenţa şi bunăvoinţa lui, Caesar nu ar da-o, desigur, niciodată unor duşmani cu forţele întregi dacă i-ar fi cu putinţă s-o dea fără luptă. Li spun că „forţele bellovacilor au fost zdrobite în lupta de cavalerie; au pierit multe mii de pedestraşi de elită şi abia au putut scăpa aceia care au anunţat măcelul. Totuşi, în această luptă bellovacii au dobîndit un mare cîştig, în măsura în care se poate vorbi de cîştig într-o asemenea nonorocire: a fost ucis Correus, provocatorul războiului şi aţîţătorul mulţimii. Într-adevăr, niciodată în timpul vieţii lui Correus, senatul nu a avut puterea pe care a avut-o plebea neştiutoare".

22 Răspunzînd rugăminţilor solilor, Caesar le aminteşte că anul trecut bellovacii au intrat în război o dată cu celelalte triburi din Gallia şi că, dintre toţi, ei au fost singurii care au stăruit cu îndărătnicie în hotărîrea lor şi nu s-au învăţat minte după supunerea celorlalţi. El ştie foarte bine că este foarte uşor să dai vina pe cei morţi. Într-adevăr, nimeni nu are atîta putere încît să poată provoca şi conduce războiul împotriva voinţei conducătorilor, cu toată împotrivirea senatului şi a tuturor celor buni; totuşi, se va mulţumi cu pedeapsa pe care şi-au atras-o ei înşişi".

23 În noaptea următoare, solii duc răspunsul la ai lor şi strîng ostatici. Vin în grabă şi soli ai altor triburi, care aşteptau să vadă ce vor obţine bellovacii. Toţi dau ostatici şi execută ordinele, cu excepţia lui Commius, pe care teama îl împiedica să-şi încredinţeze viaţa cuiva. Căci anul trecut, pe cînd Caesar se afla în Gallia Citerior şi judeca, T. Labienus, aflînd că Commius aţîţa triburile şi punea la cale un complot împotriva lui Caesar, a crezut că poate înăbuşi trădarea fără să se facă vinovat de perfidie[22]. Fiindcă nu credea că Commius va veni în tabără dacă va fi chemat, ca să nu-l facă mai precaut prin încercările sale de a-l atrage în tabără, a tri-

mis pe C. Volusenus Quadratus să-l omoare, folosind pretextul unei convorbiri, și i-a dat centurioni special aleși pentru această treabă. Convorbirea începuse și Volusenus, potrivit înțelegerii stabilite, apucase mîna lui Commius, dar centurionul nu l-a putut ucide fie pentru că oamenii lui Commius l-au oprit repede, fie pentru că era tulburat din cauza sarcinii sale neobișnuite; cu toate acestea, l-a rănit grav la cap din prima lovitură de sabie. Amîndouă părțile au tras săbiile, dar nu atîta pentru a se lupta, cît pentru a putea fugi; ai noștri credeau că Commius fusese rănit mortal, iar gallii, văzînd că li se întinsese o cursă, se temeau să nu fie la mijloc vreo primejdie și mai mare decît cea la care asistaseră. De cînd cu această întîmplare se spunea că Commius a hotărît să nu mai apară niciodată în fața vreunui roman.

24 După ce a învins ginții cele mai războinice, Caesar, văzînd că nu mai există nici un trib care să pregătească un război de rezistență, dar că totuși unii locuitori plecau din orașe și fugeau de pe ogoare ca să se sustragă stăpînirii romane, a hotărît să-și risipească armata în toate direcțiile. Ia cu el pe quaestorul M. Antonius împreună cu legiunea a XII-a. Pe legatul C. Fabius îl trimite cu 25 de cohorte la capătul celălalt al Galliei[23], fiindcă auzise că unele triburi de acolo se înarmaseră și pentru că socotea că cele două legiuni ale legatului C. Caninius Rebilus, care se găseau în ținuturile acelea, nu erau destul de tari. Pe T. Labienus îl cheamă la el; legiunea a XV-a, care fusese cu Labienus în tabăra de iarnă, o trimite în Gallia Togata[24] să ocrotească coloniile de cetățeni romani[25], ca nu cumva barbarii, coborînd din munți, să le pricinuiască o nenorocire asemănătoare cu cea pe care o suferiseră tergestinii[26] vara trecută, cînd fuseseră atacați pe neașteptate și jefuiți. Caesar însuși pleacă să pustiască și să prade țara lui Ambiorix; pierzînd nădejdea că îl va putea supune după ce acesta fugise înspăimîntat, socotea că cel puțin era de demnitatea sa să-i pustiască țara de oameni, case și vite în așa măsură, încît Ambiorix să nu se mai poată întoarce în țară din cauza urii concetățenilor lui, dacă ar

mai fi rămas vreunul, deoarece provocase nenorociri atît de mari.

25 După ce a trimis legiuni sau trupe auxiliare în toate colţurile ţării lui Ambiorix şi a pustiit totul prin măceluri, focuri şi jafuri, după ce a ucis sau a prins un mare număr de oameni, Caesar trimite pe Labienus cu două legiuni în ţara treverilor. Aceştia se obişnuiseră cu războaiele zilnice din pricina vecinătăţii cu germanii, de care nu se deosebeau mult prin moravurile lor sălbatice şi nu se supuneau niciodată decît constrînşi de forţa armelor.

26 În timpul acesta, legatul C. Caninius află din scrisorile şi de la trimişii lui Duratius că o mare mulţime de duşmani se adunase în ţara pictonilor. Duratius rămăsese tot timpul credincios prieteniei cu romanii, în timp ce o parte din tribul său îl părăsise. Caninius se îndreaptă spre cetatea Lemonum[27]. Imediat ce s-a apropiat de acest oraş, a primit informaţii mai precise de la prizonieri: Duratius era asediat în Lemonum de mai multe mii de oameni, comandaţi de Dumnacus, comandantul andilor; neîndrăznind să-şi expună duşmanilor legiunile puţin numeroase, şi-a aşezat tabăra într-o poziţie întărită. Aflînd că se apropie Caninius, Dumnacus şi-a îndreptat toate trupele împotriva legiunilor şi a început să atace tabăra romană. După ce a pierdut mai multe zile cu asediul şi a suferit mari pierderi fără să fi putut distruge vreo parte din întărituri, s-a înapoiat la asediul oraşului Lemonum.

27 În acelaşi timp, legatul C. Fabius primeşte supunerea mai multor triburi, se asigură de fidelitatea lor cerîndu-le ostatici şi află dintr-o scrisoare trimisă de Caninius ceea ce se petrecea la pictoni. După aceasta pleacă în ajutorul lui Duratius. Însă Dumnacus, aflînd de sosirea lui Fabius, îşi pierduse orice speranţă că va mai putea scăpa dacă va fi constrîns în acelaşi timp să ţină piept romanilor şi unui duşman din afară şi să supravegheze şi să se păzească de cei asediaţi. De aceea se retrage imediat cu trupele din acea poziţie, socotind că

nu va fi în destulă siguranţă dacă nu îşi va trece trupele peste fluviul Liger, care din cauza mărimii, nu putea fi trecut decît pe pod.

Deşi Fabius nu ajunsese încă aproape de duşmani şi nu se unise cu Caninius, totuşi, informat de oameni care cunoşteau relieful locurilor, a socotit că duşmanii, înspăimîntaţi, se vor îndrepta spre locul către care se şi porniseră[28]. Prin urmare, porneşte cu trupele tot spre podul acela[29] şi porunceşte cavaleriei s-o ia înaintea legiunilor, dar numai în măsura în care aveau posibilitatea să se întoarcă în aceeaşi tabără ca şi ele, fără să-şi obosească caii. Cavalerii noştri îl urmăresc pe Dumnacus după cum li se poruncise, năvălesc asupra grupului lui şi, atacînd în marş pe fugarii înfricoşaţi şi împovăraţi de sarcini, ucid pe mulţi dintre ei şi capturează o pradă bogată. După această izbîndă se înapoiază în tabără.

28 În noaptea următoare, Fabius trimite înainte cavaleria, cu ordinul de a-i lovi pe duşmani şi de a le ţine în loc toată armata pînă la sosirea sa. Pentru a-i îndeplini ordinele, Q. Atius Varus, comandantul cavaleriei, om de un mare curaj şi de o rară înţelepciune, îşi îndeamnă trupele şi, după ce ajunge din urmă coloana duşmanilor, aşază o parte din escadroane în poziţii prielnice, iar cu cealaltă parte începe lupta. Cavaleria duşmanilor luptă cu mare îndrăzneală, deoarece era sprijinită de pedestraşi, care se opresc cu toţi şi dau ajutor călăreţilor lor împotriva noastră. Are loc o luptă înverşunată. Astfel, călăreţii noştri, dispreţuind pe duşmanii înfrînţi cu o zi mai înainte şi amintindu-şi că legiunile veneau imediat după ei, luptă cu cea mai mare vitejie împotriva pedestraşilor duşmani, căci le era ruşine să dea înapoi şi ardeau de dorinţa de a termina ei singuri lupta; după experienţa din ajun, duşmanii credeau că nu vor mai veni alte trupe şi că au găsit ocazia de a nimici cavaleria noastră.

29 Deoarece lupta era foarte înverşunată de cîtva timp, Dumnacus îşi aşază trupele în linie de bătaie, în aşa fel încît să apere cu rîndul cavaleria. Deodată în

fața ochilor dușmanilor apar legiunile în rînduri strînse. Văzîndu-le, escadroanele barbarilor se tulbură, pedestrașii sînt cuprinși de spaimă și fug în toate părțile, țipînd și alergînd dezordonat, în timp ce în convoiul cu bagaje domnea cea mai mare neorînduială.

Călăreții noștri, care puțin mai înainte luptaseră cu cea mai mare vitejie împotriva dușmanilor care opuneau rezistență, însuflețiți de bucuria izbînzii, scot strigăte puternice din toate părțile și îi înconjură pe dușmanii care dau înapoi. În această luptă omoară la vrăjmași atîta timp cît caii au puterea să urmărească pe dușmani, iar brațele să ucidă. Sînt omorîți mai mult de 12 000 de oameni, dintre care unii mai erau înarmați, iar alții, în groaza lor, aruncaseră armele; toată mulțimea de bagaje cade în mîinile noastre.

30 Se știa că, după această înfrîngere, senonul Drappes, care, îndată ce Gallia se răsculase, adunînd din toate părțile oameni pierduți, chemînd pe sclavi să-și cîștige libertatea, strîngînd la el pe exilații tuturor triburilor, primind pe hoți și punînd mîna pe bagajele și proviziile romanilor, și-a format o armată din 2 000 de fugari cu care s-a îndreptat spre Provincie. Se știa, de asemenea, că a luat această hotărîre în complicitate cu cadurcul Lucterius, care, la începutul răscoalei din Gallia, voise să năvălească în Provincie, așa cum s-a văzut în cartea precedentă. Atunci legatul Caninius pornește în urmărirea lor împreună cu două legiuni, ca să nu se acopere de rușine, datorită tîlhăriilor unor oameni pierduți, dacă Provincia ar suferi vreun neajuns sau ar fi cuprinsă de spaimă.

31 C. Fabius pleacă cu restul armatei la carnuți și la celelalte triburi, despre ale căror trupe știa că suferiseră pierderi grele în lupta pe care o dăduse împotriva lui Dumnacus. Într-adevăr, nu se îndoia că înfrîngerea suferită de curînd îi făcuse mai supuși, dar, pe de altă parte, se temea că se vor răscula din nou, atîțați tot de Dumnacus, dacă li se va da răgaz. În această împrejurare, Fabius a avut norocul să primească supunerea triburilor în cel mai scurt timp. Căci carnuții, care nu

făcuseră niciodată propuneri de pace[30], deşi fuseseră adesea hărţuiţi, dau ostatici şi se supun; celelalte triburi, care locuiesc în cele mai îndepărtate ţinuturi ale Galliei şi sînt vecine cu oceanul şi care se numesc aremorici, mînate de exemplul carnuţilor, îndeplinesc imediat ordinele la sosirea lui Fabius şi a legiunilor. Dumnacus, izgonit din ţara sa, rătăcind şi stînd ascuns, a fost nevoit să se îndrepte spre ţinuturile cele mai îndepărtate ale Galliei.

32 Cînd au aflat că Caninius şi legiunile sale sînt aproape, Drappes şi, împreună cu el, Lucterius se opresc în ţara cadurcilor, deoarece socoteau că, urmăriţi de armată, nu vor putea pătrunde în Provincie fără să se expună unei pieiri sigure şi nu mai aveau putinţa să mai rătăcească în libertate şi să facă prădăciuni. Pe vremuri, cînd ţara lor era liberă, Lucterius avusese multă trecere la concetăţenii săi şi, prin îndemnurile sale la răscoală, a avut totdeauna mare autoritate asupra barbarilor. De aceea ocupă cu trupele sale şi ale lui Drappes oraşul Uxellodunum[31], ai cărui locuitori făceau parte din clientela sa şi care era foarte bine întărit de la natură, şi cîştigă pe orăşeni de partea sa.

33 Imediat soseşte acolo C. Caninius. El bagă de seamă că oraşul era întărit din toate părţile de stînci abrupte, pe care niște oameni înarmaţi cu greu le-ar fi putut urca chiar dacă nu existau apărători. A mai observat însă că în oraş erau foarte multe bagaje de ale locuitorilor; dacă aceştia ar fi încercat să fugă şi să le ia cu ei, nu ar fi putut să scape nu numai de cavalerie, dar nici chiar de legiunile noastre. De aceea şi-a împărţit cohortele în trei şi a ridicat trei tabere într-un loc foarte înalt. De acolo s-a apucat să construiască treptat, atît cît îi permitea numărul trupelor, un val de apărare care înconjura cetatea.

34 Văzînd aceasta, locuitorii cetăţii, tulburaţi de amintirea nenorocirii de la Alesia[32], se temeau de un asediu asemănător. Mai ales Lucterius, care trecuse prin asemenea primejdii, le arăta că trebuie să se îngrijească de

aprovizionarea cu grîu. Hotărăsc deci în unanimitate să lase acolo o parte din trupe şi să plece cu soldaţii fără bagaje ca să aducă grîu. După ce planul a fost aprobat, în noaptea următoare Drappes şi Lucterius lasă 2 000 de oameni înarmaţi în oraş şi iau cu ei pe ceilalţi. Zăbovind cîteva zile, iau o mare cantitate de grîu din ţara cadurcilor; unii dintre aceştia doreau să-i ajute cu provizii, iar alţii nu-i puteau împiedica să se aprovizioneze. În mai multe rînduri atacă redutele noastre în expediţii de noapte. Din această cauză, Caninius şovăie să înconjure cu întărituri tot oraşul, căci se temea că nu-l va putea apăra chiar după terminarea lucrărilor sau că străjile pe care le va pune în mai multe puncte vor fi prea slabe ca număr.

35 După ce au adunat o mare cantitate de grîu, Drappes şi Lucterius se stabilesc la o distanţă de 10 000 de paşi de oraş, de unde intenţionau să transporte treptat grîul în oraş. Îşi împart între ei sarcinile: Drappes rămîne de pază în tabără cu o parte din trupe, iar Lucterius duce vitele de povară spre oraş. După ce aşază acolo trupe de pază, pe la ceasul al 10-lea din noapte[33], începe să care grîu în oraş, mergînd pe potecile înguste din păduri. Cînd străjile din tabăra noastră au auzit zgomotul făcut de oamenii lui Lucterius şi după ce au fost trimise iscoade care au raportat ce se petrecea, în zorii zilei Caninius, cu cohortele înarmate din redutele vecine, atacă convoaiele de provizii. Duşmanii, înspăimîntaţi de atacul neaşteptat, o iau la fugă spre străjile lor. Imediat ce ai noştri au zărit aceste străji, s-au aruncat plini de furie asupra celor înarmaţi şi nu au prins viu pe nimeni. Lucterius a reuşit să scape numai cu o mînă de oameni. dar nu s-a mai înapoiat în tabără.

36 După acest succes, Caninius află de la prizonieri că o parte din trupe a rămas împreună cu Drappes într-o tabără care nu se află la o distanţă mai mare de 12 000 de paşi. Ştirea aceasta i-a fost confirmată de mai mulţi martori. Deşi îşi dădea seama că ceilalţi duşmani vor putea fi uşor luaţi prin surprindere şi nimiciţi, de vreme ce unul din comandanţi fugise, totuşi socotea că ar fi

un mare noroc dacă nici unul dintre aceia care scăpaseră din măcel nu s-ar înapoia în tabără și nu l-ar înștiința pe Drappes de nenorocirea suferită. Dar, fiindcă nu vedea nici un pericol într-o asemenea încercare, trimite înainte, spre tabăra dușmanilor, toată cavaleria și pe pedestrașii germani, oameni foarte iuți de picior. El însuși își așază o legiune în trei tabere și ia cu sine altă legiune fără bagaje. Cînd ajunge aproape de dușmani, află de la iscoadele pe care le trimisese înainte că, potrivit obiceiului barbarilor, dușmanii părăsiseră înălțimile și își coborîseră tabăra pe malurile rîului[34], dar că germanii și călăreții îi surprinseseră nepregătiți, se aruncaseră pe neașteptate asupra lor și începuseră lupta. Aflînd aceasta, Caninius își aduce legiunea înarmată și așezată în linie de bătaie. La un semnal dat, soldații ocupă din toate părțile înălțimile. Germanii și călăreții, văzînd steagurile legiunii, luptă cu mai mare îndîrjire. Imediat cohortele atacă din toate părțile și pun mîna pe o pradă bogată, după ce toți dușmanii au fost omorîți sau prinși. În această luptă a fost făcut prizonier însuși Drappes.

37 După acest succes atît de strălucit, Caninius se întoarce la asediul orașului aproape fără nici un rănit; după nimicirea dușmanului din afară, de teama căruia mai înainte nu-și răspîndise trupele în diferite posturi și nu înconjurase orașul cu fortificații, dă ordin să se facă peste tot lucrări de întărire. Tot acolo sosește a doua zi și C. Fabius cu trupele sale și ia asupra sa asedierea unei părți a orașului.

38 În timpul acesta, Caesar lasă pe quaestorul M. Antonius cu 15 cohorte în țara bellovacilor, ca nu cumva belgii să găsească din nou prilejul să se răscoale, iar el se duce la alte triburi, le cere un număr mare de ostatici și liniștește inimile cuprinse de spaimă ale tuturor. Cînd a ajuns în țara carnuților, de unde începuse războiul — așa cum a arătat Caesar în cartea precedentă —, văzîndu-i foarte speriați din cauză că erau conștienți de vina lor și pentru a scăpa mai repede tribul de teamă, Caesar cere să-i fie predat Gutuater[35],

principalul vinovat și aţîţătorul războiului, ca să-l pedepsească. Cu toate că acesta nu-și încredința viața nici măcar concetăţenilor săi, totuși, prin grija tuturor, este căutat și adus repede în tabără. Împotriva firii sale, Caesar este silit să-l predea, spre a fi executat, soldaţilor, care veniseră în grabă în număr mare și care puneau pe seama lui Gutuater toate primejdiile și toate nenorocirile suferite în timpul războiului. După ce l-au bătut cu nuiele pînă și-a dat sufletul, i-au tăiat capul cu securea.

39 În ţara carnuţilor, Caesar află din mai multe scrisori de ale lui Caninius ce s-a întîmplat cu Drappes și cu Lucterius și hotărîrea în care stăruiau locuitorii din Uxellodunum. Deși dispreţuia numărul lor mic, totuși socotea că încăpăţînarea lor trebuie aspru pedepsită, pentru ca nu cumva Gallia întreagă să-și închipuie că, în rezistenţa împotriva romanilor, ei i-au lipsit nu forţele, ci statornicia, iar celelalte triburi, urmînd exemplul cadurcilor și bizuindu-se pe poziţiile lor prielnice, să caute să-și cucerească libertatea. Într-adevăr, Caesar știa că tuturor gallilor le era cunoscut faptul că el nu mai rămînea decît o vară în Provincia sa[36]; ei socoteau că, dacă ar putea rezista în acest timp, după aceea nu vor mai avea să se teamă de nici o primejdie. Așadar, Caesar lasă pe legatul Q. Calenus cu două legiuni și îi ordonă să-l urmeze în marș obișnuit[37], iar el pornește cu toată cavaleria în marș forțat spre Caninius.

40 Cînd Caesar a sosit la Uxellodunum, împotriva tuturor așteptărilor, și a văzut cetatea înconjurată de întărituri, socotind că nu putea ridica asediul cu nici un preţ, și aflînd de la dezertori că asediaţii aveau o mare cantitate de grîu, a hotărît să încerce să le taie apa. Un rîu străbătea fundul unei văi, care înconjura aproape tot muntele pe care era așezat Uxellodunum. Natura terenului nu îngăduia să se schimbe cursul apei; ea curgea la poalele muntelui, în locuri atît de joase, încît nu putea fi abătută în nici o direcţie prin săpare de șanţuri. Însă asediaţii nu puteau coborî pînă acolo decît pe un drum greu și abrupt; dacă ai noștri le-ar fi tăiat

trecerea, nu ar mai fi putut să se apropie de rîu, nici să se înapoieze pe urcușul greu fără să se rănească și să-și primejduiască viața.

Cînd a descoperit aceste greutăți pe care le întîmpinau dușmanii, Caesar a așezat arcași și prăștiași în diferite locuri și a pus mașini de război în anumite puncte din fața coastelor, împiedicînd astfel pe asediați să ia apă din rîu.

41 Atunci toți au început să vină după apă într-un singur loc, chiar la picioarele zidului cetății, unde țîșnea un izvor mare, pe o distanță de aproape 300 de picioare, în partea care nu era înconjurată de rîu.

Toți soldații noștri doreau să taie asediaților calea spre izvor, însă numai Caesar știa cum se poate realiza acest lucru; el a poruncit să se împingă barăcile pe munte în sus în direcția izvorului și a construit o terasă cu prețul unei munci grele și în mijlocul unor hărțuieli neîntrerupte. Căci asediații coborau de pe înălțime și luptau de la distanță fără să se expună vreunei primejdii; au rănit pe mulți dintre ai noștri care se încăpățînaseră să înainteze. Cu toate acestea, soldații noștri nu s-au speriat și au continuat să împingă barăcile și să înfrîngă obstacolele terenului printr-o muncă îndîrjită. În același timp săpau galerii înspre firele de apă și capătul izvorului; această lucrare se putea executa fără primejdie și fără ca dușmanii să bănuiască ceva. Se ridică o terasă înaltă de 60 de picioare, pe care se așază un turn cu 10 etaje, care, totuși, nu atingea înălțimea zidurilor (aceasta nu se putea realiza prin nici un fel de lucrări), dar care depășea înălțimea de unde ieșea izvorul. Deoarece împrejurimile izvorului erau atacate cu suliițe aruncate de mașinile de război de pe turn și asediații nu puteau veni după apă fără să se expună primejdiei, nu numai vitele și animalele de povară, ci și o mare mulțime de oameni mureau de sete.

42 Înspăimîntați de această nenorocire, asediații umplu butoaie cu seu, smoală și așchii de lemn, le dau foc și le aruncă asupra lucrărilor noastre; în același timp încep o luptă foarte înverșunată, pentru ca din cauza

acestei lupte primejdioase romanii să nu mai aibă răgazul să stingă focul. Flăcări mari izbucnesc deodată în mijlocul lucrărilor noastre. Într-adevăr, toate butoaiele care fuseseră aruncate pe pantă în jos se împiedicau de baraci și terase, aprinzînd totodată aceste obstacole. Soldații noștri, deși se aflau la strîmtoare din cauza luptei foarte primejdioase și a terenului potrivnic, totuși țineau piept la toate cu cel mai mare curaj. Căci lupta avea loc pe o înălțime în fața armatei noastre și din amîndouă părțile izbucneau strigăte puternice. De aceea fiecare se expunea cu atît mai mult suliței dușmanilor și flăcărilor, cu cît avea o faimă mai mare, pentru ca vitejia lui să fie și mai bine cunoscută.

43 Văzînd numărul mare de răniți, Caesar poruncește cohortelor să urce muntele din toate părțile și să scoată strigăte pretutindeni, ca și cum ar fi gata să ocupe zidurile. După ce aceste porunci au fost aduse la îndeplinire, asediații, înspăimîntați, deoarece nu știau ce se întîmplă în alte părți, își cheamă înapoi soldații de la asediul lucrărilor noastre și îi așază pe ziduri. Astfel, lupta ia sfîrșit și soldații noștri sting repede focul care cuprinsese lucrările sau îl împiedică să se întindă. Fiindcă asediații continuau să reziste cu încăpățînare și stăruiau în hotărîrea lor, deși o mare parte din ei pieriseră de sete, în cele din urmă vinele de apă ale izvorului au fost tăiate de galeriile noastre și abătute din drum. După aceasta, izvorul, care nu seca niciodată, a secat deodată și asediații au fost cuprinși de o deznădejde atît de mare, încît socoteau că această întîmplare nu se datorește minții omenești, ci voinței zeilor[38]. Și astfel, de nevoie, s-au predat.

44 Caesar știa că toți îi cunosc bunătatea și nu se temea că se va crede că a luat măsuri aspre din pricina firii sale crude. Pe de altă parte, nu vedea cum își va realiza planurile dacă mai multe triburi ar întreprinde acțiuni asemănătoare în diferite locuri; de aceea a socotit că ceilalți galli trebuie împiedicați prin pedepse exemplare să facă aceasta. Așadar, a tăiat mîinile tuturor acelora care luaseră armele și le-a cruțat viața, ca să se vadă mai bine cum pedepsește el pe vinovați. Drappes,

despre care am arătat că fusese luat prizonier de Caninius, fie pentru că nu putea suporta ruşinea şi durerea de a fi pus în lanţuri, fie de teama unor chinuri mai grele, s-a abţinut cîteva zile de la mîncare şi a murit de foame. În acelaşi timp, Lucterius, despre care am spus că fugise din luptă, a ajuns în mîinile arvernului Epasnactus, căci schimba des locurile şi se adăpostea cînd la unul, cînd la altul; el îşi dădea seama cît e de primejdios să stea mai mult timp într-un singur loc, deoarece ştia cît de mult îl urăşte Caesar. Arvernul Epasnactus, un foarte bun prieten al poporului roman, nu a mai stat pe gînduri şi l-a adus la Caesar legat în lanţuri.

45 În timpul acesta, Labienus dă pe teritoriul trevерilor o luptă victorioasă de cavalerie, omoară o mulţime de treveri şi de germani, care niciodată nu refuzaseră să dea cuiva ajutor împotriva romanilor, şi prinde de vii pe fruntaşii lor. Printre aceştia se afla heduul Surus, foarte cunoscut datorită vitejiei şi originii sale nobile; el era singurul dintre hedui care nu depusese încă armele.

46 Cînd Caesar a aflat aceasta, văzînd că în toate părţile Galliei lucrurile se desfăşoară cu bine şi considerînd că Gallia[39] fusese complet învinsă şi supusă în urma exepediţiilor din anii trecuţi, deoarece nu fusese niciodată în Aquitania, ci doar o învinsese în parte cu ajutorul lui P. Crassus, pleacă cu două legiuni în acea regiune a Galliei ca să-şi petreacă acolo sfîrşitul verii. Şi această acţiune a dus-o repede la bun sfîrşit, ca şi pe celelalte. Căci toate triburile din Aquitania au trimis soli la Caesar şi i-au dat ostatici. După aceasta a plecat spre Narbo cu o escortă de călăreţi şi i-a însărcinat pe legaţi să ducă armata în taberele de iarnă: în ţara belgilor a aşezat 4 legiuni, sub comanda legaţilor M. Antonius, C. Trebonius şi P. Vatinius; două legiuni au fost duse în ţara heduilor, despre care Caesar ştia că au foarte mare autoritate în toată Gallia; alte două legiuni le-a aşezat în ţara turonilor, la graniţa cu carnuţii, ca să ţină în frîu toată regiunea învecinată cu oceanul; ultimele două legiuni le-a trimis în ţara lemovicilor, nu departe de arverni, pentru ca nici o regiune din Gallia să nu

rămînă fără trupe. În Provincie a rămas doar cîteva zile; a străbătut repede toate locurile unde se ţineau judecăţi, a rezolvat neînţelegerile publice[40], a răsplătit pe aceia care îi aduseseră servicii, căci avusese cea mai bună ocazie să cunoască gîndurile fiecăruia în timpul răscoalei generale din Gallia, căreia i-a putut ţine piept datorită fidelităţii şi sprijinului primit din partea Provinciei amintite mai sus. După ce a isprăvit aceste treburi, s-a înapoiat la legiunile din Belgium şi a petrecut iarna la Nemetocenna[41].

47 Acolo a aflat că atrebatul Commius dăduse lupta cu cavaleria romană. Căci după ce Antonius sosise în tabăra de iarnă şi pe cînd tribul atrebaţilor stătea liniştit, Commius, în urma rănii despre care am vorbit mai înainte[42], era mereu la dispoziţia concetăţenilor săi pentru tot felul de mişcări, pentru ca aceia care doreau războiul să aibă un răzvrătitor, şi un conducător; în timp ce tribul său se supusese romanilor, el şi călăreţii[43] săi trăiau din tîlhării, băteau drumurile nesigure şi puneau mîna pe proviziile care erau transportate în tabăra de iarnă a romanilor.

48 Sub ordinele lui Antonius se afla comandantul cavaleriei, C. Volusenus Quadratus, care trebuia să petreacă iarna cu el. Antonius îl trimisese în urmărirea călărimii duşmane. La vitejia rară care îl caracteriza pe Volusenus se mai adăuga o ură înverşunată împotriva lui Commius; de aceea a primit cu bucurie sarcina care îi fusese încredinţată. După ce le-a pus curse, a atacat adesea pe călăreţii lui Commius, dînd lupte încununate de victorie. În cele din urmă, în timpul unei lupte mai înverşunate, Volusenus, în dorinţa lui de a pune mîna pe Commius, l-a urmărit cu încăpăţînare, însoţit doar de cîţiva oameni. Commius, care îl ura, a luat-o repede la fugă şi l-a atras departe. Deodată Commius cere concetăţenilor săi să-l ajute să nu lase nerăzbunate rănile pe care le-a primit în chip perfid; întorcînd calul, se îndepărtează de ei şi se repede plin de îndrăzneală spre comandantul roman. Acelaşi lucru îl fac toţi călă-

reţii săi; îi silesc pe ai noştri, puţini la număr, să se întoarcă şi pornesc în urmărirea lor. Commius dă pinteni calului, mînîndu-l împotriva calului lui Quadratus, şi cu o lovitură de lance aruncată cu toată puterea străpunge coapsa duşmanului. Deşi comandantul lor a fost rănit, soldaţii noştri nu şovăie să ţină piept şi îşi întorc caii asupra duşmanilor, pe care îi alungă. Atunci mulţi duşmani doborîţi de atacul nostru puternic sînt răniţi şi o parte din ei sînt călcaţi în picioare în timpul fugii, alţii sînt luaţi prizonieri. Comandantul lor a scăpat de această nenorocire datorită iuţelii calului său. Comandantul roman însă, deşi lupta a fost victorioasă, a fost atit de grav rănit, încît a fost adus înapoi în tabără, deoarece se credea că e în pericol de moarte.

Commius, fie că îşi satisfăcuse pofta de răzbunare, fie pentru că pierduse mulţi oameni, trimite soli la Antonius, dă ostatici şi făgăduieşte că se va stabili acolo unde i se va porunci[44] şi va îndeplini toate poruncile. Are o singură rugăminte: să se ţină seamă de teama lui şi să nu fie obligat să apară vreodată în faţa unui roman. Antonius, socotind că această cerere provine dintr-o teamă îndreptăţită, i-a îndeplinit dorinţa şi a primit ostaticii.

Ştiu că Caesar a scris cîte o carte pentru fiecare an, lucru pe care am crezut că nu trebuie să-l fac şi eu, deoarece în anul următor, sub consulatul lui L. Paulus şi C. Marcellus, nu s-au petrecut fapte însemnate în Gallia. Totuşi, ca să ştie toată lumea unde a fost Caesar şi armata lui în acel timp, am hotărît să scriu cîteva pagini şi să le adaug la acest comentariu.

49 În timp ce ierna în Belgium, Caesar urmărea un singur scop: să menţină prietenia triburilor şi să nu dea nici unuia speranţă sau pretext de război. Într-adevăr, nimic nu i se părea mai de nedorit decît să fie constrîns să poarte război în momentul ieşirii sale din funcţie şi, atunci cînd îşi va retrage armata, să lase în urma sa un război pe care l-ar întreprinde bucuros toată Gallia, neavînd să se teamă pentru un moment de nici o primejdie. Prin urmare, a dat triburilor titluri de cinste, i-a copleşit pe fruntaşi cu cele mai mari daruri, nu a mai

impus sarcini noi și a menținut ușor pacea în Gallia slăbită de atîtea înfrîngeri, oferindu-i condiții de supunere mai blînde.

50 După ce a trecut iarna[45], Caesar a plecat în Italia mai devreme ca de obicei[46], mergînd în marș forțat ca să vorbească în fața municipiilor[47] și a coloniilor, cărora le recomandase pe quaestorul său, M. Antonius, în calitate de candidat la augurat[48]. Pe de o parte, lupta cu plăcere, folosindu-și influența sa personală, pentru un om de care era foarte legat[49] și pe care îl trimisese cu puțin mai înainte să se îngrijească de candidatură. Pe de altă parte, dădea o luptă îndîrjită împotriva puternicului partid oligarhic, care urmărea să distrugă, prin căderea lui Antonius în alegeri, influența lui Caesar în momentul ieșirii acestuia din funcție. Pe drum, mai înainte de a ajunge în Italia, Caesar a aflat că Antonius fusese ales augur; cu toate acestea, a socotit că mai avea destule motive întemeiate de a vizita municipiile și coloniile, ca să le mulțumească pentru că au venit în număr mare la alegeri și l-au servit pe Antonius; în afară de asta mai intenționa să-și recomande candidatura la consulat pentru anul următor[50], întrucît adversarii săi se făleau cu nerușinare că au fost aleși consuli L. Lentulus și C. Marcellus[51], care urmăreau să-i răpească lui Caesar orice magistratură și demnitate; adversarii săi se mai făleau și cu faptul că Ser. Galba, deși avea mult mai multă trecere și obținuse mult mai multe voturi, nu fusese ales consul fiindcă era prieten cu Caesar și fusese multă vreme legatul său.

51 Sosirea lui Caesar a fost primită de toate municipiile și coloniile cu un respect și o dragoste de necrezut. Căci, de cînd cu faimosul război împotriva întregii Gallii, venea acolo pentru prima oară. Nu s-a uitat nimic din ceea ce se putea născoci pentru împodobirea porților, a drumurilor și a tuturor locurilor pe unde avea să treacă Caesar. Toată populația îi ieșea înainte cu copiii, peste tot se sacrificau victime, în piețe și temple se așterneau mese[52], astfel încît oamenii se puteau bucura dinainte de

triumful mult aşteptat[53]. Fastul desfăşurat de cei bogaţi şi entuziasmul celor săraci au fost foarte mari.

52 După ce a străbătut toate regiunile din Gallia Togata, Caesar s-a înapoiat în cea mai mare grabă la armată, la Nemetocenna, şi după ce a chemat legiunile din toate taberele de iarnă şi le-a trimis la hotarele treverilor, a plecat şi el acolo şi şi-a trecut armata în revistă. Lui T. Labienus i-a încredinţat comanda în Gallia Togata, ca s-o cîştige printr-o bună recomandare, în vederea candidaturii lui Caesar la consulat.

Caesar făcea drumuri numai în măsura în care socotea că schimbarea locurilor este în folosul sănătăţii soldaţilor. Adesea îi veneau veşti că Labienus era momit de duşmanii săi şi era informat că, la îndemnul unora, încercau să-i răpească o parte din armată printr-o intervenţie a senatului. Cu toate acestea, nu a crezut nimic din ceea ce se spunea despre Labienus şi nu a putut fi determinat să întreprindă ceva împotriva autorităţii senatului. El considera că îi va fi uşor să-şi cîştige cauza dacă senatorii vor vota în libertate. C. Curio[54], tribun al plebei, care îşi luase asupra sa sarcina de a apăra cauza şi demnitatea lui Caesar, făgăduise adesea senatului că, dacă cineva ar fi cuprins de nelinişte din cauza puterii militare a lui Caesar şi pentru că, pe de altă parte, tirania şi armatele lui Pompeius nu produceau mai puţină teamă în popor, amîndoi vor depune armele şi vor da drumul trupelor. Prin acest fapt senatul va fi liber şi independent. Şi nu s-a mulţumit să facă numai promisiuni, ci a luat iniţiativa de a provoca o votare[55] a senatului; consulii şi prietenii lui Pompeius s-au împotrivit şi şedinţa s-a ridicat, lucrurile fiind astfel tărăgănate[56].

53 Aceasta era o dovadă puternică despre gîndurile senatului în întregul său şi se potrivea cu o întîmplare petrecută mai înainte. Anul trecut, M. Marcellus, atacînd puterea lui Caesar[57], a călcat o lege a lui Pompeius şi Crassus[58] şi a prezentat în faţa senatului, înainte de termen, o propunere cu privire la provinciile lui Caesar. După discuţii şi după atacul calomnios al lui Marcellus

împotriva lui Caesar pentru a obține toate demnitățile posibile, s-a pus chestiunea la vot, senatul trecînd în masă de partea cealaltă. Această înfrîngere nu a descurajat însă pe dușmanii lui Caesar, ci i-a îndemnat să găsească mijloace de constrîngere mai puternice cu ajutorul cărora să poată sili senatul să aprobe ceea ce hotărîseră numai ei.

54 După aceea se dă un *senatus consultum*, potrivit căruia Pompeius și Caesar trebuiau să trimită fiecare cîte o legiune împotriva parților. Era clar că amîndouă legiunile vor fi luate de la unul singur. Într-adevăr, Cn. Pompeius a dat, ca și cum ar fi făcut parte din legiunile sale, legiunea întîi, pe care o trimisese lui Caesar după ce o recrutase chiar în Provincia acestuia[59]. Deși nu se îndoia cîtuși de puțin de intențiile adversarilor săi, Caesar i-a înapoiat totuși lui Pompeius legiunea și, potrivit hotărîrii senatului, a predat în numele său legiunea a XV-a, pe care o avusese în Gallia Citerior. În locul ei trimite în Italia legiunea a XIII-a, ca să păzească posturile pe care le părăsea legiunea a XV-a. Apoi repartizează armatei taberele de iarnă: pe C. Trebonius îl încartiruiește în Belgium cu patru legiuni, iar pe Fabius îl trimite tot cu atîtea legiuni în țara heduilor. Căci socotea că în Gallia va domni cea mai mare liniște dacă armatele vor ține în frîu pe belgi, care erau cei mai viteji, și pe hedui, care aveau cea mai mare influență După aceea pleacă el însuși în Italia.

55 Ajungînd acolo, află că cele două legiuni pe care le predase și care trebuiau să plece în războiul cu parții, potrivit hotărîrii senatului, au fost date de consulul C. Marcellus lui Cn. Pompeius și că au fost reținute în Italia. După aceasta nimeni nu se mai îndoia că se pregătește ceva împotriva lui Caesar; totuși, Caesar a hotărît că trebuie să rabde orice atîta timp cît îi mai rămînea vreo speranță de a se rezolva conflictul mai curînd pe calea discuției decît pe calea armelor. El a încercat . . .[60].

NOTE

CARTEA I

[1] Caesar se referă aici numai la Gallia independentă. La sosirea lui Caesar în Gallia, teritoriul locuit de galli — care se întindea între Italia, Germania, Marea Mediterană, Pirinei și ocean — era împărțită în: *Gallia Cisalpină*, numită și *Gallia Citerior, Gallia Togata, Provincia Citerior*, cuprinsă între Alpi și Pad și transformată în provincie romană în anul 191 î.e.n., și *Gallia Transalpină*, sau *Gallia Ulterior*, care se întindea la nord de Alpi și corespundea teritoriului Franței, Belgiei, Olandei și unei părți din Elveția de astăzi. *Gallia Transalpină* cuprindea: a) *Gallia Narbonensis*, sau *Provincia*, situată în sudul Galliei Transalpine, între Aquitania, Gallia Celtică, Gallia Cisalpină și Mediterana, corespunzînd Provenței și unei părți din Languedoc; în anul 118 î.e.n. a fost transformată în provincie romană; b) Gallia independentă (numită *Gallia*), care se împărțea în: Aquitania, Belgicum și Gallia celtică.

[2] *Belgii (belgae)* locuiau în nordul Galliei, în ținutul cuprins între Sena, Marna și Rin. Erau un amestec de triburi germanice și celtice; o parte din ei au emigrat în Britannia (V, 12). *Aquitanii (aquitani)* locuiau în sud-vestul Galliei, între Garonna, munții Pirinei și ocean. Cu excepția biturigilor vibisci, care erau celți, toate triburile aquitane erau de neam iberic. Numele de *galli* este folosit aici în sens restrîns, pentru a desemna pe locuitorii Galliei celtice, care se întindea între Garonna, Sena, Marna, munții Cevenni și cursul superior al Ronului (vezi nota 1).

[3] *Garumna, Matrona, Sequana* — astăzi Garonna, Marna, Sena.

[4] La Caesar, *Provincia romană* mai apare și sub denumirea de *Gallia Provincia, Provincia nostra, Provincia Ulterior.*

[5] Este vorba de negustori care veneau din Marsilia *(Massalia)* și care aduceau mărfuri de lux, printre care vin și ulei.

[6] *Helvești* — populație de neam celtic care locuia între munții Jura, lacul Geneva, Ron, Rin, lacul Constanța și Alpii Retici, pe un teritoriu care aproape corespundea cu Elveția de astăzi.

[7] *Sequani (sequani)* — populație din Gallia celtică. Locuiau între Saone, Ron, munții Jura, Rin și munții Vosgi.

[8] Caesar face o greșeală: în realitate, Aquitania era îndreptată spre sud-vest. Eroarea se datorește hărților antice greșit întocmite; în aceste hărți, țările din sud-vestul Europei erau așezate mult mai la nord. Aceeași eroare o întîlnim în izvoa-

rele cercetate de Caesar (vezi Strabo, 4, 5, 199; Mela 3, 12).

9 *Consulatul* (*consulatus*) constituia magistratura supremă la romani, înființată în anul 509 î.e.n. și exercitată de doi consuli, aleși pe timp de un an. Consulii aveau următoarele atribuții: convocau și prezidau ședințele senatului și ale comițiilor, aduceau la îndeplinire hotărîrile senatului și ale poporului, recrutau trupe, comandau armata și numeau pe ofițeri. Ei erau învestiți cu *imperium*, puterea supremă civilă și militară, care includea totodată și anumite atribuții religioase.

10 *Marcus Valerius Messala Niger* și *Marcus Pupius Piso Calpurnianus* au fost consuli în anul 61 î.e.n.

11 La galli, nobilimea era formată din senatori (vezi nota 17) și cavaleri, din războinici și bogătași, care dețineau toate funcțiile civile și militare.

12 Astăzi lacul Geneva sau Leman din Elveția.

13 *Pas* (*passus*) — unitate de lungime pentru măsurarea distanțelor. Un pas era egal cu 1,478 m. Pentru distanțele mari, unitatea de măsură era mia de pași, *mille passuum* (1 478,50 m).

14 Erau 368 000 de locuitori.

15 Rege al sequanilor. Nu se știe despre el decît ceea ce ne spune Caesar în acest capitol.

16 Titlul de „prieten al poporului roman" (*amicus populi Romani*) era acordat de senatul roman regilor sau simplilor particulari care aduseseră servicii Romei și pe care romanii voiau să-i atragă de partea lor, precum și popoarele cu care romanii încheiau forma de alianță numită *amicitia* „prietenie". Fiecare dintre cele două părți între care se încheia această formă de alianță era obligată să respecte pe prietenii celeilalte părți și să nu dea ajutor dușmanilor ei.

17 Prin *regnum* „domnie", Caesar desemnează autoritatea supremă, puterea absolută deținută de anumite căpetenii, șefi militari și religioși ai diferitelor comunități din Gallia, pe care autorii antici îi numeau „regi" (*reges*). Uneori funcția de *rex* era ereditară (V, 24). Alteori regele era ales (VII, 4). În timpul lui Caesar, regalitatea era pe cale de dispariție în Gallia. Majoritatea triburilor aveau o formă de guvernămînt republicană (republici aristocrate), fiind conduse de un consiliu, căruia Caesar îi dă numele de *senatus*, prin analogie cu instituția romană, și de un magistrat suprem. Despre senatul gallilor Caesar nu ne dă informații bogate și precise. Se pare că era format din oamenii cei mai bogați și mai influenți, care făceau parte din aristocrația gallică; fiecare gintă își avea un reprezentant al ei în senat. La unele comunități, senatul era numeros (la *nervi*, de pildă, senatul era alcătuit din 600 de membri).

Magistrații supremi erau aleși pe timp de un an și aveau mare putere, mergînd chiar pînă la dreptul de viață și de moarte (I, 16). Din faptul că în unele pasaje Caesar folosește

pluralul de la *magistratus* (I, 4; VII, 33), s-a dedus că în afară de acești magistrați supremi trebuie să fi existat și cîțiva magistrați inferiori.

Pentru a-i putea stăpîni mai bine pe galli și pentru a lupta împotriva preoților și a nobililor, Caesar a căutat în mai multe rînduri să restabilească regalitatea, dînd titlul de *rex* unor fruntași galli: carnutului Tasgetius, senonului Cavarinus etc.

18 *Heduii* (haedui) alcătuiau una dintre cele mai importante confederații tribale din Gallia celtică; locuiau între Loara și Saône. Au încheiat de timpuriu alianță cu romanii, alături de care au luptat pînă în anul 52 î.e.n., cînd au întors armele împotriva cotropitorilor și s-au alăturat celorlalți răsculați galli.

19 La galli existau fruntași (*principes*) care exercitau o deosebită influență asupra concetățenilor lor; ei dețineau supremația în trib, fără să fie însă magistrați. Erau foarte bogați și aveau o clientelă (vezi nota 22) numeroasă. Luau parte la adunările generale ale Galliei și uneori erau mai puternici decît magistrații. În general, puterea lor era mai mult de ordin economic. Autoritatea lor putea dura mai mulți ani.

20 Adică ai helveților, sequanilor și heduilor.

21 Emigrația helveților a fost determinată, de fapt, de pregătirile de invazie dinspre vest și dinspre sud ale germanilor.

22 *Clienți* (*clientes*) — termen latin aplicat de Caesar unei instituții gallice.

La galli, ca și la romani, împrejurul persoanelor puternice și influente, împrejurul nobililor, se grupau oameni care aveau nevoie de protecție și care, la rîndul lor, erau obligați să-și ajute protectorii în diferite împrejurări. Clientela nobililor galli cuprindea două categorii de persoane: a) oameni săraci, apăsați de datorii, de impozite și de asuprirea celor puternici, se declarau supuși ai unor personaje bogate și influente, care aveau asupra lor aproape aceleași drepturi ca și stăpînii de sclavi asupra sclavilor și care în limba celtică se numeau *ambacti;* b) o clientelă militară, alcătuită din oameni liberi, care se așezaseră pe lîngă un nobil pentru a face serviciul militar. Jurînd credință absolută șefului lor, luptau pentru el și alături de el, trăiau laolaltă cu el și îi împărtășeau soarta, bună sau rea. Dacă patronul murea, nu trebuia să-i supraviețuiască, ci erau obligați să se sinucidă peste cadavrul patronului. Caesar numește această categorie de clienți *devoti*, iar cu un termen celtic *solduri.*

Cu cît patronii aveau un număr mai mare de clienți, cu atîta puterea și influența lor erau mai mari. Heduul Dumnorix întreținea o trupă de cavalerie (II, 18). Aquitanul Adiatunnus avea 600 de *devoti* (III, 22), iar clientela lui Lucterius era alcătuită dintr-un întreg oraș (VIII, 52). Șefii care dispuneau de o clientelă atît de numeroasă aveau o mare influență în stat, astfel că puteau paraliza activitatea senatului și a

magistraților, se puteau sustrage judecății publice (I, 4, 17), răsturnau forma de guvernămînt (I, 3; VII, 4).

23 *Datornicii (obaerati)* care nu-și puteau plăti datoriile se puneau sub protecția unui patron, scăpînd în felul acesta de urmărirea creditorilor și a fiscului.

24 Una dintre îndatoririle clienților era și aceea de a depune în fața justiției mărturii în favoarea patronului lor.

25 Motivul sinuciderii lui Orgetorix (în caz că, într-adevăr, acesta s-a sinucis), a fost desigur, eșuarea proiectelor sale. Avînd în vedere însă anarhia din Gallia și luptele dintre partide (vezi cartea a VI-a cap. 11, 12), se poate presupune că Orgetorix a fost suprimat de adversarii săi. Caesar îi prezintă pe Orgetorix, Casticus și Dumnorix numai ca pe niște ambițioși, tinzînd spre tiranie. În realitate însă ei mai urmăreau să-și apere compatrioții împotriva amenințării germanilor (vezi nota 21) și a romanilor. Caesar, de pe poziția lui de cuceritor, trece cîteodată sub tăcere unele fapte sau prezintă într-o lumină falsă pe adversarii săi.

26 *Rauraci* (sau *raurici*) — populație celtică, care locuia între Vosgi și Aar, pe un teritoriu care corespunde Alsaciei de sud și cantonului Bâle.

27 *Tulingi* — populație germanică, care locuia pe malul drept al Rinului, la nord de helveți.

28 *Latobici* — populație germanică, care locuia tot pe malul drept al Rinului, la nord de tulingi, aproape de izvoarele Dunării.

29 *Boiii* — populație celtică, care în urma războaielor emigrase din Gallia în nordul Italiei și în Germania. La începutul războiului gallic un grup de boii s-a aliat cu helveții, dar a fost înfrînt. Caesar le-a permis să se așeze pe teritoriul heduilor între Loara și Allier.

30 *Noreiea* — oraș în Noricum, regiune care corespundea provinciilor austriece Styria, Carinthia și Carnia și se învecina la vest cu Retia, la nord cu Germania, la est cu Panonia și la sud cu Panonia și Italia. Astăzi se numește Neumarkt.

31 Pe malul drept al Ronului, la sud-vest de Geneva, pe unde trece astăzi drumul de la Geneva spre Lyon.

32 *Allobrogi (allobroges)* — populație celtică; făceau parte din Provincie, ocupînd un ținut cuprins între Ron, Isara (Isère), lacul Lemannus și Alpi.

33 În anul 61 î.e.n.

34 28 martie. În calendarul roman, fiecare lună a anului avea trei zile principale, care corespundeau diferitelor faze ale lunii (la început, anul roman era calculat după mersul lunii):

a) *Calendae* (sau *kalendae*), prima zi a lunii care corespundea lunii noi.

b) *Nonae*, care cădeau la 5 sau 7 ale lunii și corespundeau primului pătrar.

c) *Idus*, care cădeau la 13 sau 15 ale lunii și corespundeau lunii pline.

Numai în martie, mai, iulie și octombrie, nonele cădeau la 7 și idele la 15.

Romanii calculau datele pornind de la aceste zile principale și numărînd înapoi: socoteau cîte zile erau înaintea calendelor, nonelor sau idelor lunii respective. În calcul intra atît prima, cît și ultima zi. Astfel se spunea: „ziua întîi înaintea calendelor, a treia înaintea nonelor, idelor" etc. Deci 28 martie era ziua a cincea înaintea calendelor lui aprilie (*ante diem quintum calendas Apriles*). Tot așa, 2 ianuarie era a 4-a zi înaintea nonelor lui ianuarie (*ante diem quartum nonas Ianuarias*). Ajunul zilei principale se desemna prin cuvîntul *pridie* urmat de numele zilei principale și al lunii respective: *pridie nonas Februarias* = 4 februarie. Termenii aceștia și sistemul de desemnare a datelor s-au păstrat și după reforma calendarului înfăptuită în timpul și din ordinul lui Caesar, cînd anul a început să fie calculat după mersul soarelui.

Înainte de reforma lui Caesar calendarul public era în avans față de cel real. De aceea datele din *Războiul gallic* nu corespund exact datelor reale: în momentul cînd Caesar își scria memoriile, calendarul nu fusese încă corectat. Reforma a avut loc abia în anul 47 î.e.n. După calendarul nou, data citată mai sus este 24 martie în loc de 28.

35 În anul 58 î.e.n.

36 În aprilie 58. După ieșirea sa din consulat, Caesar fusese nevoit să mai rămînă în Roma încă trei luni de zile ca să-și consolideze situația, întărind legăturile de prietenie cu Crassus și Pompeius, asigurînd alegerea la consulat și tribunat a oamenilor triumvirilor și înlăturînd pe cîțiva dintre adversarii cei mai de temut (Piso, socrul lui Caesar, și Gabinius, partizanul lui Pompeius, au fost aleși consuli, iar Publius Clodius tribun. Cato a fost trimis în Orient cu anumite misiuni, iar Cicero, care refuzase să fie legatul lui Caesar în Gallia, a fost lăsat pradă dușmanului său de moarte, Clodius, și silit să se exileze).

37 *Legiune (legio)* — unitate militară de bază a armatei romane. La începutul regalității era formată din 3 000 de oameni. Servius Tullius mărește efectivul la 4 200. În vremea republicii, o legiune cuprindea între 4 200 și 6 000 de oameni, iar în timpul imperiului avea 6 100—6 200 de oameni. Pe vremea lui Caesar, o legiune se împărțea în 10 cohorte, fiecare cohortă în 3 manipuli și fiecare manipul în 2 centurii.

38 *Lucius Cassius Longinus* fusese consul în anul 107, împreună cu Marius. Trimis împotriva helveților, care, după invazia cimbrilor și a teutonilor, încercaseră să emigreze din țară, a fost atras într-o cursă de către Divico, fruntașul helveților, și a pierit împreună cu legatul său, Lucius Calpurnius Piso, și cu o mare parte din armată.

39 *Jugul (iugum)* era făcut din două lănci înfipte în pămînt și o a treia fixată orizontal de capetele de sus ale celorlalte

două. Pe sub acest jug, romanii treceau pe dușmanii învinși. Faptul de a fi trecută pe sub jug era cea mai mare rușine pentru armata romană. Astfel de *iuga* erau faimoasele „furci caudine", pe sub care au fost trecute trupele romane după înfrîngerea lor de către samniți, la Caudium, în anul 321 î.e.n.

40 13 (9) aprilie (vezi nota 34).

41 *Piciorul (pes)* — măsură de lungime care echivala în epoca clasică cu 0,2957 m. Se pare că zidul nu era continuu, ci era întrerupt acolo unde existau obstacole naturale. Dio Cassius (38, 31, 4) vorbește numai despre fortificarea unor locuri mai importante.

42 *Santoni* — trib puternic și numeros din Gallia celtică; locuiau pe țărmul oceanului, la nord de Garonna.

43 *Tolosați (tolosates)* — trib care locuia pe amîndouă malurile Garonnei de sus și aparținea tribului volcilor tectosagi. Pe vremea lui Caesar, ei făceau parte din Provincia romană. Contrar celor spuse de Caesar, tolosații se aflau la o distanță destul de mare de santoni (aproape 200 km).

44 *Legați (legati)* țineau locul generalilor în anumite împrejurări și erau principalele lui ajutoare. Ei puteau comanda o legiune, un corp de armată, un vas de război, o fortăreață și luau parte la consiliile de război. Uneori îndeplineau și funcții administrative: se îngrijeau de aprovizionare, de recrutarea trupelor, supravegheau lucrările de construcție și reparație a flotei. Legații erau numiți de către senat, care ținea însă seama și de dorințele generalului. De obicei erau în număr de trei, dar puteau fi și mai mulți. În majoritatea cazurilor aparțineau ordinului senatorilor.

45 *Aquileea* — cetate a veneților, în Gallia Citerior, pe țărmul Mării Adriatice. Romanii organizaseră aici un puternic centru de apărare împotriva galilor. Astăzi se numește tot Aquileea (sau Aglar).

46 Peste muntele Genèvre.

47 *Ceutroni (ceutrones)* — mic trib celtic independent, care locuia în Provincia, pe malurile Iserului.

48 *Graioceli* — mic trib independent, care locuia în Alpii Graici.

49 *Caturigi (caturiges)* — mic trib celtic independent, care locuia pe valea superioară a rîului Durance, între localitățile Gap și Embrun.

50 *Voconți* — trib celtic din Provincia romană. Locuiau la sud de allobrogi, între Isère și Durance.

51 *Segusiavi* — trib din Gallia celtică, de pe malul drept al Ronului, vecin cu allobrogii. Aceștia erau supuși heduilor.

52 Adică din anul 121 î.e.n., cînd au încheiat alianță cu romanii și au primit titlul de *socii populi Romani* (aliați ai poporului roman).

53 Din cele ce urmează rezultă că Caesar se înapoiase din Gallia Cisalpină (vezi și capitolul precedent) și se stabilise pe malul drept al Ronului.

54 *Ambarri* — mic trib celtic, aliat și înrudit cu heduii. Locuiau

între hedui, sequani și allobrogi, la confluența dintre Saône și Ron.

55 Adică pe malul drept al Ronului.

56 Aici este vorba de bunurile heduilor și ale allobrogilor.

57 *Arar* — azi Saône.

58 După unii istorici moderni, trecerea trebuie să fi avut loc între Villefranche și Trévoux, mai sus de Lyon, după alții în dreptul localității Mâcon.

59 Această tabără se afla, probabil, la nord de Lyon, lîngă Sathonay.

60 Adică între 12 și 2 noaptea. În timpul serviciului militar, garda de noapte se schimba de patru ori. Noaptea era împărțită în patru străji (*vigiliae*); primele două durau de la apusul soarelui pînă la miezul nopții, iar ultimele două de la miezul nopții pînă la răsăritul soarelui.
Durata străjilor varia însă după anotimp: în solstițiul de vară fiecare strajă dura două ore, iar în solstițiul de iarnă patru ore.

61 Această luptă a avut loc în iunie 58, la nord de Trévoux. După Plutarh, *Caesar*, 18, și Appianus, *Celtica*, 15, cel care a săvîrșit aceste fapte de arme ar fi fost Labienus, legat al lui Caesar (vezi nota 72).

62 Ținutul tigurinilor se afla între lacul Neuchâtel și lacul Leman.

63 *Lucius Calpurnius Piso Caesoninus* a fost consul în anul 107 î.e.n.

64 *Lucius Calpurnius Piso Caesoninus* — nepotul celui de mai sus și tatăl Calpurniei, cea de-a treia soție a lui Caesar, a fost consul în anul 58 î.e.n. (vezi și nota 38).

65 Este vorba de trupele care trecuseră peste Saône (vezi cap. 12).

66 Era în iunie; se pare că pe atunci clima era mai rece decît astăzi (vezi Diodor din Sicilia, 5, 25).

67 Anumite triburi dețineau, în anumite perioade, supremația (*principatus*) asupra restului populației din Gallia. În Gallia celtică, de exemplu, această supremație a fost exercitată mai întîi de arverni, apoi de sequani și mai tîrziu de hedui. La belgi, hegemonia au avut-o suessionii, apoi remii.

68 Adică a helveților.

69 Aici este vorba de taxele de trecere peste rîuri, pe poduri, pe drumuri, de intrare sau de ieșire dintr-un port. Perceperea acestor taxe, ca și a tuturor celorlalte impozite, era arendată unor persoane particulare prin licitație publică. Cei care percepeau aceste taxe și impozite plăteau obștii o anumită sumă, oprindu-și în schimb beneficiile.

70 *Biturigi* (*bituriges*) — trib puternic din Gallia celtică; locuiau la sud de Loara și mai purtau porecla de *cubi*, spre a se deosebi de *biturigii vivisci*, care locuiau în Aquitania.

71 Simpatia față de Diviciacus nu a fost singurul motiv care l-a determinat pe Caesar să nu-l execute atunci pe Dumnorix. El se temea să nu-și atragă ura unui trib atît de însemnat ca heduii tocmai la începutul expediției sale.

[72] *Propretor* (*propraetor*[*e*]) se numea fostul pretor (magistrat însărcinat cu administrarea justiției) care, după ieșirea din funcție, pleca într-o provincie în calitate de guvernator. Titus Labienus a fost cel mai de seamă legat al lui Caesar. În anul 63 î.e.n. fusese tribun al plebei. S-a distins în mod deosebit în războiul gallic. În războiul dintre Caesar și Pompeius a trecut de partea acestuia din urmă; după ce a luptat la Dyrrachium și Pharsalus, a trecut în Africa, apoi în Spania, unde a murit în lupta de la Munda în anul 45 î.e.n.

[73] Este vorba de dictatorul *Lucius Cornelius Sulla* (138—78).

[74] *Marcus Licinius Crassus Dives* — unul dintre triumviri; a fost consul în 70 și 55 î.e.n.

[75] Cele mai caracteristice arme ale gallilor erau: scuturile, coifurile și săbiile. Ei aveau scuturi lungi, uneori ovale, înguste și aproape turtite, înconjurate cu o bandă de metal și împodobite cu figuri de animale și alte ornamente; în mijlocul scutului era o umflătură, *umbo*, care împiedica proiectilele să se fixeze în scut și le făcea să ricoșeze. Coifurile erau confecționate, în general, din bronz și împodobite cu reliefuri de tot felul; unele aveau creste care reprezentau figuri de păsări sau de animale sălbatice, altele erau împodobite cu un penaj bogat sau cu coarne.

Ca arme de atac, gallii foloseau săbii foarte lungi din fier sau bronz, cu două tăișuri și fără vîrf, precum și altele mai scurte, lănci lungi, sulițe de diferite feluri și praștii.

[76] Grîul era hrana principală a soldaților. La fiecare 16 sau 17 zile se împărțea cîte 1 250 g de grîu pe zi de fiecare soldat. Numai în situații excepționale se distribuiau rații pentru o lună de zile. Rațiile distribuite erau transportate, probabil, cu ajutorul animalelor de povară sau duse de soldați, împreună cu celelalte lucruri personale.

[77] *Bibracte* — cetatea cea mai însemnată a heduilor, situată între Loara și Saône, pe muntele Beuvray.

[78] *Decurion* — subofițer de cavalerie care comanda un grup de 10 oameni (*decuria*). L. Aemilius era decurion în cavaleria gallilor și lupta alături de Caesar împotriva helveților.

[79] Legiunile a VII-a, a VIII-a, a IX-a și a X-a. Acestea erau legiuni recrutate de multă vreme și călite în război.

[80] *Bagaje* (*sarcinae*) — lucrurile personale pe care soldații le duceau cu ei în timpul marșului: arme, îmbrăcăminte, unelte de lucru (topoare, ferăstraie, lopeți, pari), vase pentru gătit, provizii de grîu. În afara coifului, pe care îl purtau atîrnat de gît, a scutului, pe care îl purtau atîrnat la spate sau pe braț, și a săbiei, pe care o purtau la cingătoare, toate celelalte obiecte erau strînse laolaltă și atîrnate în vîrful unei furci pe care soldații o purtau pe umăr.

[81] *Falangă* — formație de luptă, în rînduri compacte, folosită de diferite popoare din antichitate. De obicei soldații erau așezați pe neamuri, ginți și familii. Adîncimea falangei și numărul luptătorilor variau. Falanga tebană a lui Epaminon-

das era formată din 6 000 de luptători, așezați pe 16 rînduri în adîncime. Celebra falangă macedoneană cuprindea 16 000 de luptători, împărțiți în grupe de 50 de oameni și așezați pe 16 rînduri în adîncime. Uneori avea numai 12 sau chiar 8 rînduri în adîncime. Soldații din falanga macedoneană erau înarmați cu o lance *(sarissa)*, care, pe vremea lui Alexandru, avea o lungime de 6,50 m, și cu un scut, avînd un diametru de aproximativ 0,50 m. La galli și la germani, soldații erau așezați în rînduri strînse, într-o coloană lungă. Cei din primul rînd își țineau scuturile în față, în timp ce ceilalți le țineau ridicate deasupra capului; în felul acesta, întreaga coloană era ferită de săgețile dușmanilor.

82 Același lucru îl relatează și Plutarh *(Caesar,* 18) și Suetonius *(Caesar,* 60). Caesar a mai luptat pe jos și în bătălia de la Munda.

83 Gallii, adică helveții.

84 Este vorba de helveți, care mai fuseseră o dată învinși și puși pe fugă.

85 Adică boii și tulingii.

86 *Lingonii (lingones)* — trib din Gallia celtică; locuiau între izvoarele Senei, Marnei, Meusei și Saône. La nord erau vecini cu senonii, iar la sud cu sequanii și heduii.

87 Adică vînduți ca sclavi sau uciși.

88 După Plutarh *(Caesar,* 18), ar fi fost 300 000 de oameni, dintre care 190 000 de combatanți; după Polyainos (8, 13, 3), 300 000, dintre care 200 000 de combatanți, iar după Orosius (6, 7, 5), 157 000. Se pare că cifrele date de Caesar sînt mai exacte.

89 Plutarh *(Caesar,* 18), spune că s-au înapoiat acasă ceva mai mult de 100 000 de oameni. Appianus *(Celtica,* 1, 3), spune că din 200 000 de oameni au pierit 80 000. Cifrele date de Strabo (4, 3, 3) sînt exagerate; el vorbește de 400 000 de morți și 8 000 de supraviețuitori.

90 Vezi cap. 7, 12 și 14 și notele respective.

91 Aici Caesar se referă la Gallia celtică.

92 *Arverni* — unul dintre triburile cele mai puternice din Gallia celtică. Teritoriul lor se învecina la nord cu țara biturigilor și la sud cu munții Cevenni și corespundea cu provincia franceză Auvergne (departamentele Puy-de-Dôme și Cantal).

93 În legătură cu aceste fapte vezi VI, 12.

94 Și între triburi existau relații de clientelă (vezi nota 22); unele triburi se aflau, într-o măsură mai mică sau mai mare, în stare de dependență față de alte triburi, mai puternice. Clienții heduilor erau: bellovacii (vezi cartea a II-a, nota 7), biturigii, senonii (vezi cartea a II-a, nota 3).

95 Vezi nota 17.

96 *Haruzi (harudes)* — trib germanic, originar din Chersonesul cimbric (Jutlanda). Pe vremea lui Caesar se stabiliseră între Rin, Main și Dunăre.

97 *Admagetobriga* — probabil un oraș din Alsacia, în regiunea Schlestadt. Lupta despre care vorbește Diviciacus a avut loc

în anul 61 sau 60 î.e.n. Cicero se referă la această luptă într-una din scrisorile sale din anul 60 î.e.n. (*Ad Atticum*, 1, 19, 2).

98 Vezi cap. 35 și Plutarh, *Caesar*, 19.

99 Între anii 113 și 101 î.e.n., cimbrii și teutonii, triburi germanice, dintre care primii erau originari din Chersonesul cimbric (Jutlanda), iar ceilalți de pe țărmurile Mării Baltice și din insulele daneze, au invadat Gallia. Marius i-a nimicit în luptele de la Aquae Sextiae (102) și Vercellae (101).

100 Caesar ține să-și justifice înaintarea spre nord. În cap. 35, aduce în sprijinul acțiunilor sale un decret al senatului din anul 61, care dădea puteri excepționale guvernatorului Galliei.

101 Adică în anul 59 î.e.n.

102 Senatul roman acorda cîteodată titlul de „rege" conducătorului unui stat sau trib străin.

103 Vezi nota 99. Dio Cassius (38, 34, 3) îl critică pe Caesar pentru acțiunile sale, arătînd că nu urmărea decît o glorie personală și căuta să-l provoace pe Ariovistus ca să poată porni cu război împotriva lui.

104 *Treveri* — populație de origine germanică din Belgium. Locuiau între Rin și Maas, pe amîndouă malurile Moselei. Erau renumiți pentru cavaleria lor.

105 *Suebi* — numele generic al mai multor triburi germanice care locuiau între Elba, Vistula și Dunăre. Cele mai importante triburi de suebi erau: sicambrii, care locuiau pe malul drept al Rinului între Sieg și Ruhr; chattii, care locuiau pe amîndouă malurile Oderului; marcomanii, care au locuit mai întîi între Rin, Main și Dunăre, iar mai tîrziu s-au stabilit în Boemia; suebii propriu-ziși, care locuiau pe malurile Oderului, în Prusia centrală.

106 *Vesontio* — oraș important al sequanilor, astăzi Besancon, pe malul drept al rîului Doubs.

107 *Dubis* — astăzi Doubs; izvorăște din munții Jura și se varsă în Saone.

108 *Tribuni militari (tribuni militum)* — ofițeri superiori, comandanți ai legiunilor, numiți la început de consuli, apoi de popor, iar uneori chiar de generalul care avea comanda supremă a armatei. Ei erau aleși din rîndul cavalerilor sau al senatorilor. Fiecare legiune avea cîte șase tribuni militari, care exercitau comanda alternativ: cîte doi tribuni militari comandau legiunea timp de două luni, o zi unul, o zi celălalt. În felul acesta, în decursul unui an, fiecare tribun militar exercita comanda timp de patru luni. Cînd nu erau de serviciu, îi ajutau pe generali. În armata lui Caesar nu mai jucau un rol atît de important; numai în cazuri excepționale comandau o legiune; în general, ei comandau mici detașamente, luau parte la consiliile de război sau supravegheau aprovizionările.

109 *Prefecți (praefecti)* — ofițeri care îndeplineau diferite sarcini militare: comandau trupe de cavalerie, trupe auxiliare de infanterie sau flota.

110 *Centurioni (centuriones)* — ofițeri subalterni recrutați din rîndurile plebei, care comandau cîte o centurie (un grup de aproximativ 100 de oameni, a 60-a parte dintr-o legiune; deci într-o legiune erau 60 de centurioni).

111 Caesar vorbește aici de răscoala lui Spartacus din anii 73—71 î.e.n. Mulți luptători din armata lui Spartacus erau germani.

112 *Leuci* — trib din Belgium, care locuia la nord de lingoni.

113 *Cohortă pretoriană (cohors praetoria)* — corp de elită care alcătuia garda personală a comandantului suprem.

114 Caesar își așezase tabăra în Alsacia de sus, aproape de Cernay, situat pe rîul Thur, afluent al rîului Ill.

115 Joc de cuvinte: *ad equum rescribere* înseamnă „a primi în rîndurile călăreților", dar și „a admite în ordinul cavalerilor". De altfel, cavalerii făceau serviciul militar la cavalerie, primind din partea statului un cal *(equus publicus)*.

116 Aici este vorba de cîmpia Alsaciei. Movila nu a putut fi identificată. Numeroasele discuții cu privire la locul întrevederii și al luptei dintre Caesar și Ariovistus nu au putut stabili nimic precis. Potrivit ipotezei celei mai verosimile, care corespunde cel mai mult cu detaliile topografice date de Caesar, se pare că întrevederea și lupta dintre Caesar și Ariovistus au avut loc aproape de localitatea Cernay, între Thann si Mulhouse (vezi J u l l i a n, *Histoire de la Gaule*, III, p. 231, n. 4).

117 Este vorba de independența și supremația heduilor în Gallia, pe care aceștia o posedau în momentul încheierii alianței cu romanii.

118 Provincia (vezi nota 1).

119 Este vorba de partida aristocrației senatoriale, *optimates*. Din acest pasaj reiese că Ariovistus avea unele legături cu aristocrația romană. În orice caz, Caesar folosește acest argument pentru a-și învinovăți adversarii de complicitate cu Ariovistus și pentru a-și justifica, încă o dată, acțiunile întreprinse în Gallia.

120 *Ruteni* — trib din Gallia celtică, la nord de Provincia. O parte din ei aparținea Provinciei romane; ceilalți erau independenți.

121 *Quintus Fabius Maximus Allobrogicus* — nepot al lui Scipio Africanul; a luat parte la războiul împotriva Numantiei și a luptat împotriva sclavilor răsculați din Sicilia (132); a guvernat Spania în calitate de propretor. În 121, în timpul consulatului său, a înfrînt pe allobrogi, aliați cu arvernii și rutenii (de aici porecla de *Allobrogicus*). Lupta a avut loc la confluența dintre Isère și Ron.

122 Înfrîngerea arvernilor și a rutenilor de către romani avusese loc cu 63 de ani mai înainte de acțiunile întreprinse de Ariovistus.

123 *C. Valerius Caburus* — fruntaș gal originar din Provincia.

124 *C. Valerius Flaccus* a guvernat Gallia Narbonensis în 83 în calitate de propretor.

125 La poalele Vosgilor, dacă tabăra lui Caesar se afla în apropierea localității Cernay (vezi notele 114 și 116).

126 Adică spre sud-vest.

127 Dio Cassius (38, 48, 3) spune că tabăra romană era cît pe-aci să fie ocupată de Ariovistus.

128 Tacitus (*Germania*, 10) descrie modul în care germanii consultau sorții: se tăia o ramură de pom fructifer în mai multe bucățele și pe fiecare se făcea cîte un semn (aceste semne erau așa-numitele *rune*, litere împrumutate de germani de la romani prin intermediul celților; din ele s-a alcătuit alfabetul runic al nordicilor. Fiecare semn runic avea o semnificație, de exemplu M = *manna* „bărbat". Th = *thues* „uriaș"). Bucățelele erau împrăștiate apoi pe o stofă albă și un preot sau capul familiei (după cum era vorba de o chestiune de interes public sau privat) trăgea la întîmplare trei bucățele și interpreta semnele de pe ele. După Caesar, interpretarea semnelor era făcută de femei.
În ceea ce privește profețiile, Plutarh (*Caesar*, 19) ne spune că femeile germane preziceau viitorul după vîrtejuri și după zgomotul apelor.

129 Trupele auxiliare ale romanilor erau formate din trupe de infanterie, recrutate în provincii dintre cei care nu aveau cetățenia romană și din trupe de străini. În majoritatea cazurilor erau ușor înarmate. Uneori străinii își păstrau costumul și armele lor specifice și erau comandați, în general, de oameni de același neam cu ei. Întrucît aceste trupe auxiliare nu erau prea puternice, Caesar le folosea mai mult în acțiuni de mică importanță.

130 *Marcomani* — vezi nota 105.

131 *Triboci (triboces, triboci)* — trib germanic care se stabilise pe ambele maluri ale Rinului în apropiere de Strasbourg.

132 *Vangioni (vangiones)* — trib germanic de pe Rin; orașul lor principal era Borbetomagus, astăzi Worms.

133 *Nemeți (nemetes)* — trib germanic de pe malul drept al Rinului, în regiunea Spira; locuiau între vangioni și triboci.

134 *Sedusi* — trib germanic vecin cu marcomanii, vangionii (la nord) și nemeții (la vest).

135 *Quaestor* — magistrat însărcinat cu administrarea finanțelor. Mai înainte avea și atribuții judiciare (judecarea proceselor criminale). La început au existat la Roma doi quaestori, apoi patru, dintre care doi stăteau la Roma (*quaestores urbani*), iar ceilalți doi însoțeau pe consuli în război (*quaestores militares*). În 267 au fost 8 quaestori, sub Sylla 20, iar în timpul lui Caesar 40. *Quaestores urbani* se îngrijeau de tezaurul public, de încasarea impozitelor de tot felul, țineau registrele, verificau socotelile, plăteau banii necesari pentru construirea sau restaurarea monumentelor publice. În provincii, quaestorii ajutau pe guvernator în administrarea finanțelor. În armată, *quaestores militares* plăteau solda trupelor, conduceau serviciul de intendență; uneori îndeplineau și funcții militare (puteau comanda un corp de armată). La început quaesotrii erau

numiți de consuli; mai tîrziu au fost aleși de popor în comițiile tribute.

136 Spațiul necesar pentru a putea arunca lancea era între 25 și 35 m.

137 Tînărul P. Crassus era fiul triumvirului; a fost legat al lui Caesar pînă în anul 56. A plecat împreună cu tatăl său în Siria împotriva parților; amîndoi au pierit în lupta de la Carrhae din anul 53 î.e.n.

138 Pentru a ține adunări — este vorba de adunările (*ad conventus agendos*) — pe care guvernatorii de provincii le țineau periodic în principalele orașe din provinciile respective cu ocazia vizitării ținuturilor supuse autorității lor. La aceste adunări erau convocați fruntașii provinciei, precum și cetățenii romani mai de vază care se aflau acolo pentru afaceri comerciale sau de altă natură. În cadrul adunărilor se dezbăteau procese și se rezolvau diverse probleme administrative. Ședințele erau publice, se țineau în for, fiind prezidate de guvernator. Uneori guvernatorul dădea delegație quaestorului sau unuia dintre legații săi să conducă ședința.

Caesar ținea adunări în fiecare an în Gallia Cisalpină; despre Gallia Narbonensis și Illyricum nu vorbește; probabil că acolo trimitea pe vreunul dintre legații săi.

CARTEA A II-A

1 *Pacificarea Galliei* — eufemism pentru „supunerea Galliei". Caesar folosește des asemenea eufemisme pentru a atenua caracterul de cucerire, de cotropire al expedițiilor sale; el prezintă reprimarea mișcărilor de eliberare ale gallilor drept o „pacificare". *Gallia*, folosit în sens restrîns, desemnează numai Gallia celtică.

2 La Vesontio (vezi I, 54).

3 *Senoni* (*senones*) — populație numeroasă și puternică din Gallia celtică, al cărei teritoriu se întindea între Marna și Loara, corespunzînd unei părți din Champagne și din Bourgogne.

4 *Remi* — trib din Belgium; locuiau la nord de Marna, pe amîndouă malurile rîului Aisne, și erau vecini cu senonii, leucii, treverii, nervii (vezi nota 9), viromanduii (vezi nota 16) și bellovacii (vezi nota 7).

5 Adică de granițele Galliei celtice.

6 *Suessioni* (*suessiones*) — trib din Belgium, care locuia între Marna și Oise.

7 *Bellovaci* — trib care locuia în Belgium, între Somme, Sena și Oise.

8 *Diviciacus* — rege al suessionilor; nu trebuie confundat cu druidul Diviciacus, personaj influent din țara heduilor, șeful partidei aristocratice și filoroman din Gallia, prietenul lui Caesar.

9 *Nervii* — populație germano-belgică, care locuia între Sambre

și Escaut. Teritoriul lor corespundea provinciilor Hainaut și Namur.

10 *Atrebați (atrebates)* — trib belgic; locuiau pe un teritoriu care corespundea provinciei Artois (departamentul Pas-de-Calais și o parte din departamentul Somme).

11 *Ambiani* — mic trib belgic; locuiau la nord de bellovaci, pe un teritoriu care corespundea aproape departamentului Somme. Numele lor s-a păstrat în numele orașului Amiens.

12 *Morini* — trib belgic care locuia pe țărmul Mării Mînecii, între Escaut și Somme.

13 *Menapi* — trib belgic care locuia pe țărmul Mării Mînecii, între morini și Rin.

14 *Caleți (caletes, caleti)* — mic trib belgic de pe țărmul Mării Mînecii, aproape de gurile Senei.

15 *Veliocassi (veliocasses, veliocassi)* — trib belgic de pe malul drept al Senei, la sud-vest de caleți și bellovaci.

16 *Viromandui* — mic trib belgic, vecin cu ambianii și atrebații la nord, cu nervii și remii la nord-est, cu suessionii la sud și cu bellovacii la vest.

17 *Atuatuci* (sau *aduatucii*) — trib de origine germanică; locuiau în Belgium pe valea Meusei.

18 *Condrusi* — mic trib din Belgium, de pe malul drept al Meusei. Erau de origine germanică.

19 *Eburoni (eburones)* — trib de origine germanică; locuiau în Belgium pe amîndouă malurile Meusei, întinzîndu-se spre răsărit pînă la Rin.

20 *Caeroesi* — mic trib belgic, vecin cu atuatucii și condrusii.

21 *Paemani* — mic trib din Belgium, la nord de remi, pe malul drept al rîului Sambre.

22 Vezi cartea I, nota 17.

23 Adică a romanilor și a heduilor.

24 *Axona* — astăzi Aisne; se varsă în Oise (Sabis), un afluent al Senei.

25 O tabără romană (*castra*) era apărată de un șanț lat de cel mult 18 picioare (cam 5 m) și adînc de cel mult 9 picioare (circa 2,70 m) și de un meterez format din pămîntul scos din șanț și așezat pe marginea din afară a șanțului (*agger*), în care se înfigea un șir de pari înalți cam de 1,20 m (*vallum*), în dosul căruia stăteau apărătorii taberei. În acest pasaj, precum și în multe altele, prin val (*vallum*) se înțelege atît pămîntul (*agger*) de pe marginea șanțului, cît și gardul de pari. În acest caz, înălțimea maximă era de 12 picioare (circa 3,50 m); totuși, în situații grave, *vallum* putea fi și mai înalt (5,2 m).

26 *Bibrax* — după unii Beaurieux, după alții Vieux—Laon.

27 *Broasca țestoasă (testudo)* — formație în care trupele romane atacau zidurile unei cetăți sau fortificațiile dușmanilor; pe cînd soldații din rîndul întîi înaintau spre ziduri ținînd scuturile în față, ceilalți le țineau ridicate deasupra capului, astfel încît formația amintea de carapacea unei broaște țestoase. Soldații din primele rînduri stăteau drepți, cei din ultimele rînduri stăteau în genunchi sau cu genunchii îndoiți. De obicei,

veneau mai multe *testudines* una după alta. Cînd prima ajungea la întărituri, soldaţii din ultimele rînduri se aplecau, pentru ca soldaţii din primele rînduri ale celei de-a doua *testudo* să urce pe scuturile lor şi să escaladeze meterezul sau zidul. Acest procedeu era folosit şi de galli.

28 *Numizi* — locuitorii Numidiei, regiune din nordul Africii, care se învecina la răsărit cu Carthagina, la sud cu Getulia şi Libia, la vest cu Mauretania (şi corespundea aproape cu Algeria de astăzi). O parte din trupele auxiliare romane erau formate din călăreţi şi pedestraşi numizi.

29 Cretanii erau cunoscuţi ca excelenţi arcaşi.

30 Locuitorii insulelor Baleare, din apropierea coastei răsăritene a Spaniei, erau prăştiaşi renumiţi; au fost folosiţi în armata cartagineză şi apoi în cea romană.

31 Diferite maşini de aruncat proiectile prin destinderea unor coarde elastice răsucite şi înfăşurate în jurul unui cilindru. După felul proiectilelor existau următoarele categorii de maşini de război: a) *catapultae*, care aruncau suliţe sau săgeţi aprinse, uneori şi pietre, la o distanţă de 400 m; erau deservite de 3—5 oameni; b) *ballistae*, care aruncau pietre, bîrne, proiectile de plumb la o distanţă maximă de 750 m, fiind mînuite de cel puţin 6 oameni; c) *scorpiones*, catapulte mai mici, mînuite de un singur om, care aruncau săgeţi mici, pietre sau ghiulele de plumb; d) *onagri*, care aruncau pietre mari.

32 Vezi cap. 5.

33 Este vorba de infanteriştii numizi, înarmaţi numai cu suliţe şi săgeţi (vezi nota 28).

34 Dio Cassius (39, 1, 4) ne spune că Caesar a fost informat de nişte dezertori şi că nu a pornit el însuşi împotriva duşmanilor.

35 Vezi cartea I, nota 60.

36 *Noviodunum* — în Gallia existau mai multe oraşe cu acest nume, care în celtică înseamnă „oraş nou". Aici este vorba de un oraş al suessionilor din Belgium, care se afla la o distanţă de 3—4 km de actuala localitate Soissons din departamentul Aisne (după unii ar fi chiar Soissons).

37 *Barăci (vineae)* — un fel de adăposturi rulante, care permiteau asediatorilor să se apropie de locul asediat fără să fie văzuţi de către duşmani. Erau construite din lemn şi aveau un acoperiş de scînduri sau de nuiele împletite. Puteau fi acoperite şi pe de lături cu nuiele sau piei. De obicei erau înalte de 8 picioare, late de 7 şi lungi de 18. Mai multe *vineae* erau aşezate cap la cap şi împinse pe roţi spre zidul asediat. La adăpostul lor se puteau executa diferite lucrări de asediu, se putea comunica cu turnurile (vezi nota 38), dar se puteau construi şi diguri sau poduri.

38 Asediatorii construiau din pămînt, pietre, lemne şi ramuri de copaci o terasă, un rambleu (*agger*) care pornea de la o anumită distanţă de cetatea asediată şi ajungea pînă la zidurile cetăţii. (Cînd este vorba de asedierea unui oraş, *agger* are un

sens diferit de acela pe care îl are atunci cînd e folosit în legătură cu apărarea unei tabere; vezi nota 25.) Aceste terase atingeau de obicei înălțimea zidurilor, erau masive și aveau forme și dimensiuni diferite, după împrejurări. Pe terasă, aproape de ziduri, se așezau mașinile de război și asediatorii aveau posibilitatea de a ataca și interiorul cetății, nu numai zidurile. Pe terasă se așezau și turnuri (*turres*) rulante, construite din lemn și acoperite cu piei de animale și prevăzute cu tot felul de mașini de război și de arme de aruncat. Turnurile aveau mai multe etaje pentru a domina zidul cetății și erau prevăzute și cu punți mobile, care ușurau asaltul. Turnurile se așezau pe terasă numai în caz că orașul era situat într-o regiune accidentată; dacă terenul era neted, turnurile erau așezate direct pe pămînt.

39 *Bratuspantium* — oraș al bellovacilor, despre care nu se știe precis în ce loc se afla; a fost rînd pe rînd identificat cu Beauvais, Montdidier, Breteuil, Grattepanche.

40 *Sabis* — astăzi Sambre, afluent al Meusei.

41 După unii, tabăra ar fi fost la Bavay și lupta ar fi avut loc pe malul stîng al Sambrei; după alții, lupta s-ar fi dat pe malul drept, între Berlaimont și Bachaut.

42 Aici este vorba de bagajele mari ale armatei (*impedimenta*), transportate cu carele sau cu animale de povară, și anume: corturi, mobilierul taberei, mașini de război, provizii etc. În timpul marșului, dacă armata trecea prin ținutul unui trib prieten, fiecare legiune era urmată de bagajele ei. Pe teritoriul dușman, bagajele tuturor legiunilor erau grupate la un loc și puse sub paza unui corp de armată (vezi cap. 19). În cazul unor marșuri repezi erau lăsate într-un castru (6, 32) sau într-un oraș (7, 10; 55; 57).

43 Vezi cartea I, nota 80.

44 Avînd în vedere cele afirmate în cap. 17, înseamnă că aici, ca și în capitolul următor, nu poate fi vorba de cavaleria nervilor, ci numai de cea a aliaților lor.

45 Legiunile a VII-a, a VIII-a, a IX-a, a X-a, a XI-a și a XII-a.

46 Aici Caesar vorbește de legiunile a XIII-a și a XIV-a. În al doilea an de război (57), armata lui Caesar era formată din aceste opt legiuni, care sînt menționate în cursul primelor două cărți (vezi I, 40; 41; 42; II, 21; 23; 25; 26 etc.).

47 După alegerea poziției taberei se delimita terenul necesar construirii taberei. Aceste operații erau efectuate de cercetași și de un detașament de soldați trimiși mai înainte sub comanda unor tribuni sau centurioni. Cînd sosea restul trupelor, ofițerii indicau soldaților locul de muncă și sarcinile care le reveneau în acțiunea de construire și întărire a taberei. Apoi, sub supravegherea centurionilor și conducerea tribunilor, începea construirea fortificațiilor.

48 *Insigne (insignia)* — penajele coifurilor, coliere, piei de animale sălbatice și alte ornamente care indicau gradele militare.

49 Soldaţii îşi puneau coiful în cap numai înainte de începerea luptei; în timpul marşului îl purtau atîrnat de gît.
50 În timpul marşului, scuturile de metal erau acoperite cu nişte învelitori de piele, pe care soldaţii le scoteau numai în momentul începerii luptei.
51 În centru.
52 Sclavi care slujeau pe ofiţeri şi soldaţi se îngrijeau de cai, însoţeau pe soldaţii care plecau după furaj. Ei nu luau parte la lupte.
53 O tabără avea, de obicei, patru porţi, cîte una pe fiecare latură (în general tabăra romană avea forma unui pătrat sau a unui dreptunghi; uneori însă putea fi şi de formă triunghiulară. Aceasta depindea de natura terenului). Poarta decumană era cea mai îndepărtată de poziţia duşmanilor. Numele ei vine de la faptul că, legiunea fiind împărţită în 10 cohorte, cohorta a zecea (*decuma, decima*) stătea cea mai aproape de această poartă. În faţa porţii decumane se afla *porta praetoria,* cea mai apropiată de duşmani. Porţile celelalte, laterale, se numeau *porta principalis dextra* (poarta principală din dreapta) şi *porta principalis sinistra* (poarta principală din stînga).
54 Legiunile a XIII-a şi a XIV-a, care fuseseră lăsate să păzească bagajele (vezi cap. 19).
55 *Cohortă (cohors)* — subdiviziune a unei legiuni, a 10-a parte dintr-o legiune (vezi cartea I, nota 37). Efectivul cohortei varia după cel al legiunii; în armata lui Caesar, cohortele erau formate din 300 pînă la 360 de soldaţi. Prima cohortă (după unii primele 4 cohorte) era formată din soldaţi de elită şi era considerată ca cea mai importantă. Fiecare cohortă se împărţea în 3 *manipuli* şi fiecare *manipulus* în 2 centurii.
56 *Primipil (primipilus)* — gradul cel mai înalt al unui centurion (vezi cartea I, nota 110). Primipilul comanda prima centurie din primul *manipulus* al primei cohorte (vezi nota 55).
57 Uneori Caesar recunoaşte meritele adversarilor. Aici îl elogiază pe nervi şi pentru a motiva impasul în care s-a aflat la un moment dat.
58 Vezi cap. 16.
59 Exagerare. Pasajul e în contradicţie cu cele relatate de Caesar în cartea a V-a, cap. 39 ş. urm., unde vedem pe nervi asediind tabăra lui Cicero şi cartea a VII-a, cap. 75, unde ni se spune că nervii au dat lui Vercingetorix 6 000 de luptători.
60 Nu se ştie precis unde se afla această cetate; după unii, pe locul acestei cetăţi s-ar afla astăzi oraşul Namur.
61 Vezi I, 32 şi II, 4.
62 Acesta este unul dintre pasajele care ne dezvăluie cruzimea cu care s-a purtat uneori Caesar faţă de populaţia subjugată. Caesar nu trece sub tăcere măsura pe care a luat-o, întrucît atît el, cît şi contemporanii săi socoteau că este normal să se ia asemenea măsuri în timp de război.
63 *Veneţi, unelli, osismi, coriosoliţi, esuvi, aulerci, redoni* —

triburi celtice de pe coasta de nord-vest a Galliei, între gurile Senei și Loarei; teritoriul locuit de ele corespundea Bretaniei și Normandiei. Contrar celor afirmate de Caesar, aulercii nu erau o populație maritimă propriu-zisă, ci se învecinau cu celelalte triburi maritime. Ei se împărțeau în mai multe ramuri; sub numele de aulerci trebuie să înțelegem aici pe *aulercii diablinți, aulercii eburovici* și *aulercii cenomani.* În Gallia celtică, vecini cu heduii, senonii și biturigii, trăiau *aulercii brannovici.*

64 *Illyricum* — provincie romană de pe coasta Adriaticii, care corespundea unei părți din Istria și Dalmația; era guvernată tot de Caesar.

65 *Carnuți (carnutes)* — unul dintre triburile cele mai importante din Gallia celtică; locuiau pe amîndouă malurile Senei, la nord de biturigi și la vest de senoni.

66 *Andi (andes)* — trib din Gallia celtică, la nord de Loara; teritoriul lor corespundea provinciei Anjou.

67 *Turoni (turones, turoni)* — trib din Gallia celtică, de pe ambele maluri ale Loarei, între andi și carnuți. Teritoriul lor corespundea provinciei Touraine.

68 *Rugăciuni publice (supplicationes)* — rugăciuni de mulțumire aduse zeilor după o victorie. Erau decretate de către senat și se desfășurau cu o anumită solemnitate: se deschideau toate templele, iar statuile zeilor erau scoase din sanctuar și expuse pe niște paturi în fața poporului, care li se închina în genunchi și cu mîinile întinse spre cer. La început, aceste rugăciuni durau o singură zi, apoi trei, cinci sau mai multe zile, după importanța victoriei. Cînd Hannibal a părăsit Italia, rugăciunile publice au durat 5 zile, iar cu ocazia victoriei lui Pompeius asupra lui Mitridate, 12 zile.

Asemenea zile de rugăciuni publice se mai decretau și în alte împrejurări: pentru îndepărtarea unor primejdii publice sau cu ocazia unor ceremonii de ispășire.

CARTEA A III-A

1 Triburi celtice care trăiau în munții Alpi, pe valea superioară a Ronului.

2 Mont Blanc și Saint-Bernard.

3 Azi Martigny-Bourg.

4 *Dranse* — afluent al Ronului.

5 Consiliul de război *(consilium)* putea fi convocat și prezidat de Caesar sau de legatul care îl înlocuia. La el participau legații, tribunii militari și centurionii primei cohorte (vezi cartea I, nota 37, și cartea a II-a, nota 55).

6 Este vorba de sulițe lungi *(gaesa)* și grele de fier, folosite la început de populațiile din Alpi; mai tîrziu au fost folosite în toată Gallia și apoi împrumutate și de germani.

7 Evenimentele povestite în primele șase capitole aparțin, de fapt, expediției din anul precedent (57) și trebuiau menționate

la sfîrșitul cărții a II-a, însă Caesar a vrut să încheie cartea respectivă cu relatarea unui succes.

8 În această frază, Caesar prezintă foarte pe scurt campaniile din primii doi ani de război. El nu menționează aici decît pe principalii adversari: belgii, germanii și sedunii (ultimii constituiau ramura cea mai importantă a populațiilor din Alpi.)

9 Aici se referă la Marea Mediterană.

10 Vezi cartea a II-a, nota 63.

11 *Liger* — astăzi Loara.

12 *Lexovii* — trib celtic de pe coasta de nord a Galliei, la vest de gurile Senei.

13 *Ambiliați* — mic trib celtic, aliat cu veneții; nu se știe precis unde locuiau, probabil pe malul stîng al Loarei, la sud de andii.

14 *Diablinți (diablintes)* ramură a aulercilor, la est de redoni (vezi cartea a II-a, nota 63).

15 Vezi cap. 7 și 8. Cavalerii *(equites)* formau un ordin intermediar între senat și plebe. Făceau serviciul militar la cavalerie și trebuiau să posede un anumit cens (400 000 de sesterți pe vremea lui August) pentru a putea face parte din acest ordin. Cu timpul, mulți dintre cavaleri au ajuns foarte bogați, datorită faptului că în mîinile lor se aflau operațiile uzuriere, perceperea impozitelor în provincie și comerțul extern. Cavalerii purtau ca semne distinctive un inel de aur și *tunica angusticlava* (o tunică împodobită cu două benzi înguste de purpură). Diferite legi au acordat cavalerilor anumite privilegii. Astfel, o lege a lui C. Gracchus din anul 122 î.e.n., *lex Sempronia iudiciaria,* le-a acordat dreptul de a face parte în exclusivitate din completele de judecată (pînă atunci judecătorii fuseseră recrutați numai dintre senatori); această lege a fost abrogată de Sulla în anul 82 î.e.n. și restabilită parțial în anul 70 î.e.n., prin *lex Aurelia.*

Lex Roscia din anul 67 a acordat cavalerilor dreptul de a se așeza la teatru pe primele 14 rînduri de bănci din spatele orchestrei, unde ședeau senatorii.

Caesar folosește aici termenul de *cavaler,* deoarece tribunii militari se recrutau din ordinul cavalerilor (vezi cartea I, nota 108).

16 În acest pasaj, Caesar își dă pe față tendințele agresive și atitudinea sa de cotropitor față de luptele de eliberare de sub jugul străin.

17 *Decimus Iunius Brutus Albinus* — legat al lui Caesar. Era fiul consulului din anul 77, D. Iunius Brutus, și fusese adoptat de Postumius Albinus, consul în anul 59. În timpul războiului civil a luptat alături de Caesar, comandînd flota de la Marsilia. Datorită lui Caesar, în anul 48 a fost numit guvernator al Galliei Cisalpine. În testamentul său, Caesar îl desemnase ca moștenitor al său și tutore al lui Octavian. Era rudă cu M. Brutus, care l-a atras în complotul împotriva lui Caesar. După asasinarea acestuia, a refuzat să-și părăsească provincia și s-a întărit în orașul Mutina, unde a

fost asediat de Antonius pînă în aprilie 43, cînd Antonius a fost înfrînt de trupele lui Octavianus și ale consulilor Hirtius și Pansa. După împăcarea lui Octavianus cu Antonius și Lepidus, Brutus, văzîndu-se părăsit de trupe, a fugit la Aquileiea, dar în urma trădării unui gall a fost prins și omorît din ordinul lui Antonius.

18 *Pictoni (pictones)* — trib din Gallia celtică, la sud de Loara și la nord de santoni. Teritoriul lor corespundea provinciei franceze Poitou (departamentele Vendée, Deux-Sevres, Vienne).

19 Este vorba de așa-numitele cîngi de abordare *(copulae)*, cu ajutorul cărora corăbiile dușmane erau oprite și ținute în loc pentru a fi atacate.

20 Cîngile pentru dărîmarea zidurilor *(murales falces)* erau niște cîrlige de fier fixate în vîrful unor prăjini puse în mișcare cu ajutorul unui sistem de funii. Aceste cîngi smulgeau pietrele zidurilor și parii meterezelor asediate.

21 *Ora a 4-a* — cam 9 dimineața. Romanii împărțeau ziua în 12 ore de la răsăritul pînă la apusul soarelui. Orele erau egale între ele, dar erau mai scurte iarna și mai lungi vara; durata lor varia între 3 și 5 sferturi de oră de-ale noastre. În toate anotimpurile însă, la amiază se sfîrșea ora a 6-a și începea ora a 7-a. Noaptea era și ea împărțită tot în 12 ore; la miezul nopții se sfîrșea ora a 6-a din noapte și începea ora a 7-a. Ziua propriu-zisă începea la ora 6 dimineața și se sfîrșea la 6 seara.

22 Caesar vorbește de pe poziția unui cuceritor, care își tratează adversarii cu dispreț și ostilitate.

23 Este vorba de cele două porți laterale ale taberei: *porta principalis dextra* și *porta principalis sinistra* (vezi cartea a II-a, nota 53).

24 Lupta navală și victoria lui Sabinus au avut loc pe la sfîrșitul lunii august a anului 56 î.e.n. Luptele conduse de Crassus au ținut pînă la jumătatea lui septembrie (vezi cap. 27 și 28).

25 Vezi I, 2.

26 *L. Val. Praeconinus* nu ne este cunoscut decît din acest pasaj; a murit, probabil, în războiul împotriva lui Sertorius (vezi nota 38).

27 *Proconsul* — fost consul (vezi cartea I, nota 9), însărcinat cu guvernarea unei provincii după ieșirea din consulat. În cadrul provinciei sale exercita comanda supremă a armatei. Proconsul putea fi și un fost pretor sau altă persoană pe care senatul o învestea cu puterea consulară.

28 *L. Manlius* — proconsul al Galiei Cisalpine în anul 78 î.e.n. A luptat în Spania împotriva lui Sertorius, dar a fost înfrînt și s-a înapoiat în Gallia, unde a fost atacat de aquitani și și-a pierdut toate trupele.

29 *Tolosa* — astăzi Toulouse.

30 *Narbo* — oraș al volcilor arecomici din Provincia, astăzi Narbonne. În 118 î.e.n., L. Licinius Crassus întemeiase aici o colonie romană sub numele de Narbo Martius.

31 *Sotiați (sotiates)* — trib din Aquitania, de pe malul stîng al Garonnei, aproape de granița cu Gallia Narbonensis (Provincia).
32 *Cetatea sotiatilor* — probabil Sos de astăzi, în departamentul Lot-et-Garonne.
33 Vezi cartea a II-a, notele 37 și 38.
34 La Nicolae din Damasc, apare cu titlul de βασιλεύς (ATHENAIOS. 6, 54, p. 249 b).
35 *Solduri* — oameni liberi care trăiau în preajma unui șef, căruia îi jurau credință desăvîrșită. Acești solduri mîncau la aceeași masă cu patronul lor; se îmbrăcau la fel cu el și nu trebuiau să-i supraviețuiască (vezi cartea I, nota 22).
36 Triburi din nord-vestul Aquitaniei.
37 *Hispania Citerior* — Peninsula Iberică, devenită provincie romană la sfîrșitul secolului al III-lea; era împărțită în *Hispania Citerior*, la nord-est, între Ebru și Pirinei, și *Hispania Ulterior*, la sud-vest.
38 *Q. Sertorius* — unul dintre cei mai străluciți comandanți romani. A fost legatul lui Marius în timpul războiului cu cimbrii și unul dintre partizanii cei mai de seamă ai acestuia în timpul războiului civil cu Sylla. În anul 85 î.e.n. a fost praetor, apoi a guvernat provincia Spania (83—81). Urmărit de armatele lui Sylla, a fugit în Africa. Chemat înapoi de populația iberică, a cărei simpatie și-o cîștigase datorită comportării sale, s-a întors în Spania, unde a organizat un fel de republică asemănătoare cu cea de la Roma, cu un senat alcătuit din 300 de emigranți romani și cu o armată puternică, formată din iberi și romani. Declarîndu-se independent, a început un război îndelungat împotriva partizanilor lui Sylla, împotriva trupelor trimise de senatul roman și comandate de Metellus și Pompeius, pe care i-a înfrînt în cîteva rînduri. În anul 72 însă a fost asasinat de Perpenna, unul dintre locotenenții săi.
39 Ordine de luptă rar folosită. În mod obișnuit, armata era așezată în trei linii de bătaie, iar trupele auxiliare erau așezate la aripi. Crassus și-a așezat armata pe două linii pentru a lungi frontul, deoarece avea soldați puțini și a pus trupele auxiliare la mijloc, fiindcă nu avea destulă încredere în ele.
40 *Tarbelli, bigerrioni, ptiani* etc. — triburi din Aquitania; locuiau între Pirinei și Garonne.

CARTEA A IV-A

1 În anul 55 î.e.n.
2 *Usipeți (usipetes)* și *tenctheri* — triburi germanice, care pe vremea lui Caesar trăiau pe malul drept al Rinului, primii între Yssel și Ruhr, ceilalți între Ruhr și Streg.
3 Tacitus, vorbind în general despre germani, spune: „Pămînturile ogorîte le iau în stăpînire, după numărul locuitorilor, toți în devălmășie și apoi le-mpart între ei după

cinstea fiecăruia; întinderile cele mari de pămînt fac ca împărțirea să fie ușoară. Ogoarele și le schimbă-n fiecare an și încă mai rămîne pămînt" (*Despre originea și țara germanilor, XXVI*, trad. T. Naum). Citatul dovedește că pe vremea lui Tacitus pămîntul nu mai era lucrat în comun, ca pe vremea lui Caesar, ci se trecuse la cultivarea individuală a lui. Pe de altă parte, în sînul comunității gentilice apar diferențieri: împărțirea pămîntului nu se făcea egal; începe să se formeze o nobilime gentilică, care obține pămînturile cele mai bune și mai întinse. Unele terenuri mai rămîneau în folosința comună a ginții („Încă mai rămîne pămînt"). Procedeul schimbării ogoarelor în fiecare an, pe care l-am întîlnit și la Caesar, se menține. În legătură cu interpretarea acestui pasaj din Tacitus, vezi K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 234, și F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului* (cap. VII, „Ginta la celți și la germani"), ed. 5, Editura Politică, București, 1961, pp. 132—147.

4 *Tacitus* (*loc. cit.*, V, 1) spune: „[Țara lor este] îmbelșugată în vite, dar acestea sînt de obicei mici de trup. Nici chiar vitele de muncă n-au făptura lor cea mîndră și nici podoaba coarnelor".

5 Tacitus (*loc. cit.*, cap. XXIII) spune că „foamea și-o astîmpără fără multă gătire și fără dresuri, iar la băutură nu-s tot așa de cumpătați: dacă te-ai potrivi să le dai cît le cere inima, ar putea fi biruiți mai ușor cu patima aceasta decît cu armele".

6 Aproape 900 km. Cifra este exagerată; Caesar însuși nu o prezintă ca provenind dintr-o sursă sigură.

7 *Ubii* — populație germanică de pe malul drept al Rinului, între Lahn și Köln.

8 Nu se știe unde locuiau usipeții și tenctherii mai înainte de a se fi stabilit pe malul Rinului; C. Jullian (*Histoire de la Gaule*, III, p. 46, nota 5) presupune că ar fi locuit în regiunea Nassau.

9 Adică de pe malul stîng al Rinului.

10 Caesar a plecat în ținutul aulercilor și al lexoviilor (vezi cartea a III-a, cap. 29). Iarna o petrecuse în Gallia Cisalpină. În lipsa lui, galii s-ar fi putut uni cu germanii și atunci războiul ar fi fost mai greu.

11 *Ambivariți* — trib din Belgium, care locuia, probabil, pe malul stîng al Meusei, la granița de sud-vest a Belgiei de astăzi.

12 *Mosa* — astăzi Meusa.

13 Explicația aceasta nu poate fi cea adevărată, întrucît cavaleria trimisă după furaj și prăzi nu putea fi prea numeroasă. Caesar urmărește, probabil, ca și în alte rînduri, să-și justifice acțiunile pe care avea de gînd să le întreprindă; el voia să-i nimicească pe usipeți și tenctheri pentru a da o lecție și celorlalți germani care ar fi vrut să treacă Rinul.

14 Muntele *Vosegus* — astăzi munții Vosgi. Caesar extinde de-

numirea de Vosegus asupra platoului Langres din care izvorăşte, în realitate, Meusa şi care se leagă de Vosgi prin munţii Faucilles. Ţinutul lingonilor se întindea numai pînă la munţii Faucilles.

15 Text nesigur, cuprinzînd două afirmaţii contradictorii. Pasajul închis în paranteze reprezintă, probabil, o glosă care corecta eroarea comisă de Caesar. Meusa nu se varsă în Rin, ci se uneşte cu un braţ al Rinului, Waal *(Vacalus)*, lîngă fortul St. Andre, la o distanţă de 80 de mile de Marea Nordului, şi se varsă apoi în mare. Caesar confundă Waalul cu Rinul.

16 *Leponţi* — populaţie celtică din Alpi, care locuia între St. Gothard şi *Lago Maggiore*, pe teritoriul cantonului elveţian de astăzi Tessin.

17 *Mediomatrici* — trib care locuia pe malurile Mosellei, la sud de treveri, la est de remi, la nord de leuci; spre est ţinutul lor se întindea pînă la Rin.

18 Potrivit indicaţiilor altor scriitori antici, Rinul avea pe atunci numai două guri (Vergilius, *Eneida*, 8, 727; Strabo, 4, 3, 3). Astăzi se ştie că Rinul are trei braţe principale: Waal, Leck şi Vecht.

19 Cavaleria mergea întotdeauna în fruntea legiunilor: uneori avangarda era formată şi din trupe auxiliare de infanterie.

20 Caesar a procedat contrar dreptului ginţilor şi în contradicţie cu afirmaţiile sale din cartea a III-a, cap. 9, 3, unde arată că titlul de sol este sacru şi inviolabil şi că veneţii comiseseră o crimă arestînd pe romanii T. Silius şi Q. Velanius. Cato l-a criticat foarte aspru pentru măsura pe care a luat-o şi a cerut să fie predat germanilor (vezi Plutarh, *Caesar*, 22; Appian, *Celtica*, 18; Suetonius, *Caesar*, 24). În dreptul roman, *ius gentium* (dreptul ginţilor) consfinţea, printre altele, inviolabilitatea solilor, garantînd persoana lor împotriva ofenselor sau a violenţelor. Orice călcare a acestui drept putea provoca o cerere de extrădare, vinovatul fiind predat statului al cărui sol a fost ofensat; în caz contrar, exista un *casus belli* (Titus Livius, *Ab urbe condita*, 9, 8).

21 Germanii şi gallii vecini cu ei foloseau carele de transport drept parapete; la adăpostul acestora mai rezistau cîtva timp înainte de a fi complet înfrînţi.

22 Adică pe călăreţii usipeţi şi tenctheri.

23 Caesar socoteşte că s-ar fi înjosit şi ar fi rămas obligat ubiilor dacă s-ar fi folosit de corăbiile făgăduite de aceştia.

24 Construirea unui pod ar fi făcut impresie asupra germanilor, dovedind iscusinţa şi puterea romanilor. Podul trebuia însă să fi fost construit lîngă Köln, unde Rinul are o lărgime de 400 m, o adîncime medie de 3 m şi curge foarte repede.

25 În realitate rezultatele nu au fost prea strălucite: expediţia lui Caesar n-a produs mare impresie asupra germanilor: sugambrii au trecut iarăşi Rinul (VI, 35, 5—6), iar suebii au trimis ajutoare treverilor împotriva romanilor (VI, 9, 8). Îna-

poierea grabnică a lui Caesar în Gallia cînd a auzit că suebii se pregăteau pentru lupta decisivă seamănă mai mult cu o fugă.

26 Caesar vorbește în mai multe rînduri de relațiile dintre Gallia și Britannia (II, 4, 7; 14, 4; III, 8, 1; VI, 13, 11), dar nu pomenește decît o singură dată de un război la care au participat și britannii (III, 9, 10).

27 Afirmația aceasta pare să vină în contradicție cu pasajele citate mai sus în care Caesar vorbește de relațiile dintre unele triburi din Gallia și britanni. Caesar însă are grijă să o atenueze prin folosirea cuvîntului „aproape". Într-adevăr, Britannia nu era bine cunoscută pe vremea aceea.

28 *C. Volusenus Quadratus* — fost tribun militar în anul 56 î.e.n. și comandant al cavaleriei lui Caesar în timpul războiului civil. În 43 î.e.n. a fost tribun al plebei.

29 Probabil în portul Itius (după toate probabilitățile, Boulogne de astăzi), singurul port din țara morinilor în care se putea aduna pe vremea aceea un număr mai mare de corăbii. În apropiere se afla Portus Ulterior sau Superior, care poate fi identificat cu Ambleteuse de azi, dacă Itius corespunde într-adevăr portului Boulogne. Din secolul I e.n. și pînă în secolul al III-lea e.n., portul Itius a purtat numele de Gesoriacum; din secolul al III-lea s-a numit Bononia.

30 Această victorie asupra atrebaților a fost repurtată în anul 57 î.e.n., în lupta de pe Sambre (vezi cartea a V-a, cap. 2, 23).

31 Mai tîrziu, Commius l-a trădat pe Caesar. A luat parte la răscoala generală a gallilor din anul 52 î.e.n., comandînd trupele venite în ajutorul asediaților de la Alesia. A continuat să lupte și în anul 51 î.e.n., pînă cînd, în cele din urmă, s-a predat lui M. Antonius (vezi cartea a V-a, cap. VII, 75; 76; cartea a VIII-a, 23). După Frontinus (*Stratagemata*, 2, 13), s-a retras în Britannia.

32 Era în august, la sfîrșitul verii. Întrucît, așa cum a arătat în cap. XX, iernile erau timpurii în Britannia, Caesar se temea că nu va avea timp să întreprindă și să ducă la bun sfîrșit o nouă campanie.

33 Corăbiile de transport (*naves onerariae*) erau niște corăbii scurte, largi, rotunjite mai mult în partea din față, greoaie și de dimensiuni diferite; erau mînate numai cu velele și serveau la transportul soldaților, al proviziilor și al mărfurilor.

34 Este vorba de legiunile a VII-a și a X-a (vezi cap. 25; 32).

35 *Corăbii lungi (naves longae)* — corăbii de război, mai lungi decît corăbiile de transport. Erau de 7 sau de 8 ori mai lungi decît late, puteau fi mînate cu pînzele sau cu vîslele și mergeau repede. Aveau unul sau mai multe rînduri de vîsle.

36 Caesar descrie coasta pe care se află astăzi portul Douvres. Se pare că pe atunci marea pătrundea mai adînc în uscat.

37 *Ora a 9-a* — cam 2 după-amiază.

38 La nord-est de Douvres, între Walmar Castle și Deal Castle.

39 Un fel de cabriolete cu două roți, trase de doi cai. În fiecare

car stăteau doi oameni: conducătorul carului şi un războinic înarmat cu suliţe. Pe vremea lui Caesar acest fel de car de război (*essedum*) era folosit numai de britanni. Mai de mult fusese folosit şi de galli. După Tacitus (*Agricola*, cap. XII), la britanni, vizitiul era un nobil, iar războinicul un client al acestuia. În lupte, aceste care apăreau alături de cavalerie (vezi cartea a V-a, cap. 15, 16, 17).

40 Este vorba de steagul general (*aquila*) al legiunii, un vultur de argint cu aripile desfăcute, ţinînd în gheare un trăsnet de aur. Vulturul era fixat în vîrful unei prăjini, pe un capitel. Era considerat un obiect sacru; în tabără avea un fel de capelă, lîngă cortul comandantului suprem. De aceea pierderea aquilei era dezonorantă. Uneori, pentru a stimula curajul soldaţilor, aceste steaguri erau aruncate sau duse în liniile duşmane. În timpul luptei, aquila era purtată de un *aquilifer*, un centurion, care stătea în linia întîi.

41 Fiecare unitate (*manipulus*) îşi avea steagul ei, format dintr-o prăjină avînd la extremitatea superioară o bară transversală, de capetele căreia erau fixate flamurile. Sub bară erau fixate diferite ornamente de argint, uneori şi un steguleţ, pe care era indicat numărul manipulului, al cohortei şi al legiunii (vezi cartea I, nota 37, şi cartea a II-a, nota 55). „A urma steagurile unităţii sale" (*signa subsequi*) înseamnă a lupta împreună, la un loc cu soldaţii din unitatea sa.

42 Fiecare corabie de război avea cîte o luntre pentru comunicaţii cu uscatul şi serviciul de bord.

43 Tabăra romană se afla, probabil, la Walmer.

44 Probabil spre Dungeness.

45 Noaptea de 30 spre 31 august 55.

46 Caesar nu menţionează decît unul dintre motivele retragerii sale din Britannia (cap. XXXVI), şi anume pierderile suferite de flotă în timpul furtunii pe mare. Strabo (4, 5, 3), adaugă că Caesar s-a văzut constrîns să părăsească în grabă Britannia, fără să fi realizat ceva important, şi din cauza agitaţiei care se produsese în Gallia, nu numai în rîndul populaţiei, ci şi în rîndurile trupelor romane.

47 În tabără erau 10 cohorte, dintre care 4 făceau de gardă, cîte una la fiecare poartă (vezi cartea a II-a, nota 53). Caesar lasă de gardă numai cîte o jumătate de cohortă de fiecare poartă.

48 După Dio Cassius (39, 52), pierderile romanilor ar fi fost numeroase.

49 De pe jug luptătorii puteau ataca pe duşman mai de aproape.

50 Vezi cap. 32.

51 Adică puţin mai la sud de portul Itius (vezi nota 29).

52 *Cerc* (*orbis*) — formaţie de luptă folosită de trupele romane numai în situaţii extrem de primejdioase, cînd erau surprinse într-o cîmpie şi împresurate de duşmani superiori numericeşte. Soldaţii se aşezau într-un cerc plin sau într-un careu gol sau plin.

53 Este vorba numai de trupele de cavalerie din tabăra lui

Sulpicius și de cele care nu putuseră debarca în Britannia (vezi 4, 28).

54 Vezi cartea a III-a, cap. 28 și urm.

55 Vezi cartea a II-a, nota 68.

CARTEA A V-A

1 In anul 54 î.e.n.

2 Adică pe Marea Mediterană.

3 *Piruști — (pirustae)* — trib din Provincia romană, care locuia, probabil, la poalele Alpilor rhetici, în nordul Venetiei și al Illyriei (nordul Albaniei de astăzi).

4 Prin termenul de *Provincia,* Caesar desemnează aici provincia Illyricum (vezi cartea a II-a, nota 64).

5 Vezi cartea a II-a, nota 42.

6 Caesar convoca pe galli fie pentru a vedea ce gînduri au, pentru a le cere ajutor și a le da instrucțiuni, fie pentru a fixa numărul de oameni, caii și proviziile pe care trebuiau să le predea romanilor și pentru a stabili taberele de iarnă în care urma să-și încartiruiască trupele. Triburile care nu se prezentau la adunare erau considerate rebele.

7 *Pădurea Arduenna* (astăzi Ardennes) se întindea de la granița remilor și a nervilor pînă la Rin și străbătea țara treverilor.

8 Eufemism pentru „a se răscula".

9 *Meldi* — mic trib celtic dintre Sena și Marna, vecin cu suessionii.

10 Aici este vorba nu de toată cavaleria existentă în Gallia, ci numai de contingentele pe care fiecare trib trebuia să le pună la dispoziția lui Caesar potrivit ordinului acestuia.

11 Vezi cartea I, cap. 3 și 18—20.

12 În antichitate, între două persoane, între două state sau între o persoană și un stat se puteau stabili relații de ospitalitate *(hospitium),* relații foarte strînse, în care ambele părți erau, în principiu, egale între ele. Aceste relații suplineau lipsa unui drept internațional, asigurînd străinilor locuință, hrană, protecție, sprijin în diferite împrejurări. Legăturile de ospitalitate dintre doi indivizi erau sacre și treceau și asupra urmașilor. Oamenii de stat romani urmăreau să aibă cît mai multe legături de acest fel, pentru ca oaspeții sau gazdele lor să-i sprijine în anumite împrejurări. Contextul ne îndreptățește să credem că Caesar se referă aici la hedui.

13 De la cei care îl păzeau pe Dumnorix (vezi cartea I, cap. 20) sau de la căpetenii rivale cu acesta.

14 *Chorus* — vînt de nord-vest.

15 Vînt de sud-vest, care sufla din Africa spre Italia.

16 Vezi cartea a IV-a, cap. 23, nota 38.

17 Ofițeri din statul-major al lui Caesar, prieteni de-ai lui sau negustori din Italia, care îl însoțiseră în expediția din Britannia în speranța de a se îmbogăți.

[18] Vezi cartea I, nota 60.
[19] Probabil marele Stour, aproape de Canterbury.
[20] Vezi cartea a II-a, notele 27 și 38.
[21] În armata romană exista și un corp de meșteșugari (*fabri*), de soldați de geniu, comandați de un *praefectus fabrum*, care executau toate lucrările de construcție (poduri, vase, mașini de război) și care trebuiau să țină în bună stare materialele de război. Dacă lucrarea necesita un număr mai mare de oameni, erau folosiți și soldați foști meseriași.
[22] *Tamesis* — astăzi Tamisa.
[23] Tacitus (*Agricola*, 11) spune: „De altminteri, se știe prea puțin, după cum se întîmplă între barbari, ce oameni au locuit la început în Britannia, băștinași sau străini" (vezi Tacitus. *Opere*, vol. I, Editura Științifică, București, 1958, p. 67).
[24] La Ptolemeu (II, 2, 3, 28 și 26) sînt menționate două populații britannice cu numele de belgi și atrebați. Migrațiunile succesive ale belgilor în Britannia au început în secolul al III-lea î.e.n.
[25] Informațiile lui Caesar cu privire la minele de cositor și fier din Britannia nu sînt exacte; cositorul se găsește mai ales în colțul de sud-vest al insulei, în Cornwall și în insulele Sorling, nu în interior, iar fierul se găsește în cantități mari în Marea Britanie. În ceea ce privește arama, aceasta se găsea din belșug în Cornwall, dar probabil că britannii nu o exploatau. De altfel, în antichitate, din cauza tehnicii insuficent de dezvoltare, nu se puteau exploata decît filoanele de la suprafața solului; de aceea oamenii nu-și puteau face o idee justă despre bogățiile minerale ale unei țări.
[26] Tacitus (*Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, 12) spune și el că în Britannia nu există geruri aspre.
[27] Coasta meridională între Land's End și North Foreland.
[28] *Cantium* — regiunea de pe coasta de sud-est a Britanniei; astăzi Kent.
[29] Greșeală pe care o comit și alți scriitori antici din cauza hărților greșit întocmite, în care Britannia apărea foarte mult înclinată spre nord-vest, în timp ce partea septentrională a Spaniei era îndreptată prea mult spre nord. Strabo (3, 1) orienta Pirineii de la sud la nord, socotind că Spania se află la apus de Gallia și la sud-vest de Britannia. Aceeași greșeală o face și Tacitus (*Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, 5) (vezi cartea I, nota 8).
[30] *Hibernia* — astăzi Irlanda.
[31] *Mona* — astăzi insula Anglesey. Se pare că Caesar o confunda cu insula Man, situată mai la nord și care în antichitate se numea Monapia.
[32] Nu se știe precis despre ce insule este vorba: Hebride, Orcade sau insulele de pe coasta apuseană a Scoției, între Hebride și canalul nordic.
[33] *Clepsidre* — instrumente pentru măsurarea timpului prin scurgerea regulată a unui lichid (apă sau ulei) dintr-un vas într-altul. Vasul era de argilă sau sticlă și putea avea dife-

rite forme. În partea inferioară primul vas avea unul sau mai multe orificii (egale); era așezat pe un trepied, dedesubtul căruia se afla al doilea vas care primea lichidul ce se scurgea din primul vas. Durata varia, după cantitatea apei și dimensiunile orificiilor. Clepsidrele puteau fi reglate după cadranul solar și, în felul acesta, puteau indica, cu aproximație, orele temporare. O perfecționare a clepsidrelor a reprezentat-o orologiul hidraulic, un recipient în care curgea apa care marca orele zilei prin variații de nivel.

34 Cifra este exagerată; coasta are numai 610 mile.

35 În realitate, această coastă are numai 570 de mile.

36 *Drobușor (Isatis tinctoria)* — plantă din familia cruciferelor din care se scotea o materie colorantă albastră asemănătoare cu indigoul. Pliniu s (*Naturalis Historia*, XXII, I, 2) spune că și femeile își vopseau corpul cu ocazia unor ceremonii religioase, iar Herodian (III, 14) spune că britannii se tatuau.

37 Romanii erau în drum spre Stour, unde se afla tabăra lor.

38 Vezi cartea I, nota 108.

39 Deoarece în timpul luptei soldații se grupau în jurul steagurilor unităților din care făceau parte, „a se depărta de drapele" înseamnă „a rupe rîndurile, a fugi".

40 Locul trecerii nu poate fi precizat. Potrivit ipotezei celei mai verosimile, Caesar și-ar fi trecut trupele peste Tamisa pe la Brentford.

41 *Trinovanți (trinovantes)* — populație din sud-estul Britanniei, la nord de Tamisa; teritoriul lor corespundea cu comitatele Essex și Suffolk de astăzi.

42 Este vorba de regiunile din sud-estul Britanniei, ai căror locuitori se aliaseră cu Cassivellaunus (vezi cap. 11).

43 *Cenimagni, segontiaci, ancaliți (ancalites), bibroci, cassi* — triburi din sud-estul Britanniei.

44 Tributul plătit de britanni trebuie să fi fost neînsemnat și de scurtă durată, dată fiind sărăcia populației (vezi Plutarh, *Caesar*, 23). Importanța lui consta mai mult în a dovedi romanilor că Caesar mai cucerise o provincie.

45 *Samarobriva* — orașul cel mai important al ambianilor, în Belgium; astăzi Amiens.

46 *Q. Tullius Cicero* — frate mai mic al oratorului, edil în anul 66 î.e.n., praetor în 62, guvernator al Asiei în 61. Între anii 54 și 52 î.e.n. a fost legat al lui Caesar. În timpul războiului civil a fost mai întîi partizanul lui Pompeius, apoi a trecut de partea lui Caesar. După moartea acestuia, atacîndu-l pe Antonius, a fost proscris și ucis în anul 43 î.e.n.

47 *M. Licinius Crassus* — fiul triumvirului și fratele lui P. Licinius Crassus (vezi cartea I, notele 75 și 138). În anul 56 î.e.n. a fost numit legat al lui Caesar în locul lui Publius, care plecase în Siria. În anul 54 î.e.n. a fost quaestor, iar în anul 49 î.e.n. a guvernat Gallia Cisalpină.

48 Tabăra lui Sabinus și a lui Cotta era la Atuatuca, oraș al eburonilor, astăzi, probabil, Tongres. Se pare că Cicero își avea

tabăra la Binche, pe Sambre, iar Labienus la Mouzon, pe Meusa.

49 Eburonii erau clienţii treverilor, deci se aflau într-o stare de dependenţă.

50 Numai centurionii din prima cohortă puteau participa la consiliile de război.

51 De la Cicero şi Labienus (vezi cap. 27).

52 Caesar nu pomeneşte decît aici de moartea lui Ariovistus. Probabil că a murit la scurt timp după fuga sa (vezi I, 53), în urma rănilor primite.

53 Vezi cartea a IV-a, nota 52.

54 *Zeiţa Fortuna* — personificare a destinului capricios şi arbitrar, a întîmplării, a neprevăzutului, a norocului.

55 După ce aruncau suliţele, dacă nu reuşeau să pună pe fugă pe duşmani, soldaţii trebuiau să se regrupeze în jurul steagurilor (vezi nota 39).

56 *Ora a 8-a* — între 1 şi 2 după-amiază (vezi cartea a III-a, nota 21).

57 Vezi cartea a II-a, nota 56.

58 *Ceutroni (ceutrones), grudii, levaci, pleumoxii, geidumni* — mici triburi din Belgium, cliente ale nervilor. Ceutronii din capitolul acesta nu trebuie confundaţi cu ceutronii din I. 10, care locuiau pe valea Iserului (cartea I, nota 47).

59 La *vallum* (vezi cartea a II-a, nota 25) se mai adăuga în caz de primejdie o apărătoare de nuiele *(lorica)*, care ascundea pe soldaţi în timpul cînd nu foloseau armele. Din loc în loc parapetul avea nişte creneluri *(pinnae)*, în faţa cărora se aşezau soldaţii cînd aruncau proiectilele.

60 Este vorba de *sagulum*, manta militară celtică făcută dintr-o bucată de stofă de lînă pătrată şi vărgată, prinsă pe piept sau pe umărul drept cu o agrafă de metal. O purtau şi romanii (soldaţii şi ofiţerii inferiori).

61 *Barăci (testudines)* — un fel de galerii rulante, construite din scînduri late de lemn, care serveau de adăpost asediatorilor cînd înaintau spre zidurile cetăţii asediate sau cînd efectuau diferite lucrări de asediu.

62 Cu praştiile se aruncau pietre, ghiulele de plumb sau sferişoare de teracotă bine arsă; proiectilele aveau mărimea unui ou de găină. Vîrful suliţelor putea fi înfăşurat în cîlţi înmuiaţi în smoală sau în alte materii inflamabile, cărora li se dădea foc mai înainte de a se arunca suliţele.

63 Gradele cele mai înalte dintr-o legiune erau gradele celor 6 centurioni din prima cohortă sau, după alte opinii, numai ale primilor 3 centurioni din prima cohortă. Avansarea centurionilor se făcea de la ultima cohortă (a zecea) pînă la prima. Gradul cel mai înalt al unui centurion era acela de *primipilus* (vezi cartea a II-a, notele 55 şi 56).

64 La Samarobriva (vezi nota 45) sau în împrejurimile acestui oraş, întrucît Plutarh, Dio Cassius şi Appianus afirmă că Caesar plecase spre Italia.

[65] Crassus se afla în împrejurimile actualului oraș Montdidier.

[66] Labienus se afla în țara remilor, la granița cu treverii (vezi cap. XXIV), care s-ar fi putut răscula în lipsa lui.

[67] De sulițele ușoare se lega uneori o curea de piele (*ammentum*), care forma un laț, prin care treceau degetele. Datorită acestei curele se mărea raza de acțiune a suliței.

[68] Probabil valea Estine, la 4 km de Binche, unde se afla tabăra lui Cicero (vezi nota 51).

[69] Deoarece era prin noiembrie, ora a 3-a începea pe la 8,30 dimineața.

[70] Acesta este unul din puținele pasaje (vezi I, 12; 14) în care Caesar vorbește de influența zeilor asupra mersului evenimentelor (vezi Suetonius, *Caesar*, 69, 1).

[71] Pe la orele 13,30.

[72] Este vorba de legiunea lui Cicero, a lui Crassus, pe care o lăsase la Samarobriva, și cea a lui Trebonius, cu care Caesar venise în ajutorul lui Cicero.

[73] Vezi cartea a II-a, cap. 3—5 și 9.

[74] Probabil Ourthe, afluent al Meusei (ed. Benoist-Dosson).

CARTEA A VI-A

[1] Printre faptele care îndreptățeau temerile lui Caesar erau: fuga lui Dumnorix (vezi cartea a V-a, cap. 7), intensificarea mișcărilor antiromane în Gallia în timpul și după expediția nu prea reușită din Britannia (cartea a V-a, cap. 25—58), masacrarea trupelor lui Sabinus și Cotta, asedierea taberei lui Q. Cicero, evenimente care au dat speranțe și au mărit curajul triburilor gallice doritoare să scuture jugul roman.

[2] La ieșirea sa din consulat, Pompeius obținuse provincia Hispania, pe care nu a guvernat-o personal, ci prin legații săi, Afranius și Petreius. Pompeius rămînea în Italia sub pretextul că avea sarcina de a se îngriji de aprovizionare (*rei publicae causa* „în interesul statului"). În realitate însă se temea să nu-și piardă poziția politică și să fie dat uitării în caz că va pleca în provincie și dorea să rămînă în centrul evenimentelor politice.

[3] *Imperium* — autoritatea supremă militară, civilă și juridică acordată magistraților superiori (consuli, dictatori, praetori) pe baza unei legi. Magistratul învestit cu *imperium* deținea comanda supremă a armatei, avînd drept de viață și de moarte asupra soldaților, putea să numească ofițeri, să recruteze trupe, să încheie convenții, tratate, să administreze o provincie. Avea jurisdicție la Roma, cu drept de coerciție asupra cetățenilor. Putea convoca poporul în comiții centuriate. În domeniul religios avea dreptul să ia auspicii în afara Romei. Acest *imperium* nu putea fi însă exercitat decît în afara Romei; în mo-

mentul în care magistratul intra în Roma, trebuia să renunțe la *imperium*.

4 În timpul celui de-al doilea consulat al său din anul 55 î.e.n., prin *lex Trebonia*, Pompeius căpătase puteri nelimitate, în virtutea cărora putea recruta oricîte trupe dorea în orice provincie, chiar și în acelea care nu erau guvernate de el. De aceea a putut să facă recrutări și în Gallia Cisalpină, provincie guvernată de Caesar.

5 Este vorba de cele trei legiuni de la Samarobriva (vezi cartea a V-a, 53) și de legiunea lui Fabius din țara morinilor (vezi cartea a V-a, 24).

6 *Lutecia* (sau *Lutetia*) — orașul principal al parisiilor, care locuiau pe ambele maluri ale Senei, între țara senonilor și Gallia belgică. Corespundea cu cartierul Cité al Parisului de astăzi.

7 *Tribună (suggestus)* — movilă de pămînt artificială acoperită cu iarbă, un fel de platformă, de estradă în aer liber, de pe care generalul se adresa soldaților. Aici Caesar se adresează gallilor.

8 În țara senonilor, probabil la Agedincum.

9 După Hirtius (8, 31, 3), carnuții nu ar fi cerut pace decît cu doi ani mai tîrziu (în anul 51 î.e.n.). Probabil că Hirtius a pierdut din vedere acest pasaj din lucrarea lui Caesar.

10 *Clienți (clientes, clientela)* — vezi cartea I, notele 22 și 94.

11 Există o contradicție între acest pasaj și cel din cartea a V-a, 24, 2; 56, 5. Trebuie să presupunem sau că Labienus și-a mutat tabăra din țara remilor sau că regiunea în care se stabilise, fiind o regiune de frontieră, trecea cînd în stăpînirea remilor, cînd în stăpînirea treverilor.

12 Probabil Semoy.

13 Pentru a putea fi auzit și de soldați, consiliul se ținea, probabil, în aer liber (vezi cartea a V-a, 30).

14 Vezi cartea a V-a, cap. 3 și 56.

15 Probabil în dreptul orașului *Bonn;* conform ipotezei celei mai verosimile, prima trecere (vezi IV, 17) avusese loc în dreptul orașului *Köln.*

16 Această pădure ar corespunde pădurii thuringiene, unei părți din pădurea din Munții Harz sau pădurii din Hessa.

17 *Cherusci* — trib germanic, care locuia între Weser, Elba, Aller și Harz.

18 În secolul al II-lea, în Gallia domnea o adevărată anarhie. Existau aproximativ 80 de triburi, avîndu-și fiecare teritoriul, legile și magistrații lor proprii. Aceste triburi erau divizate în două mari grupuri rivale, conduse de cîte un trib mai puternic (cum erau sequanii, heduii sau arvernii). Între aceste grupuri se dădeau neîncetat lupte pentru supremație. În afară de aceasta, fiecare trib era măcinat la rîndul său de lupte politice între grupurile democratice conduse de fruntași cu mare trecere în viața publică și dispunînd de o clientelă numeroasă și de aristocrație.

19 *Druizi (druides)* — preoți galli constituiți într-o corporație

închisă. Druizii erau în același timp și profeți (Cicero, *De Divinatione*, 1, 41, 90), magicieni, medici (Plinius, *Naturalis Historia*, 16, 44, 249; 44, 251; 24, 103) și profesori (Strabo, 4, 4, 4; Mela, 3, 3). Druizii propovăduiau un fel de metempsihoză; în cultul lor intra, printre altele, sacrificarea de victime omenești. Deținеau secretele cultului, pe care le ascundeau de cei neinițiați; doctrina lor nu era consemnată în scris.

În calitate de profesori, în afară de doctrina religioasă, mai predau noțiuni de etică, drept, matematică, astronomie, științe ale naturii, medicină.

Așa cum arată Caesar, druizii se bucurau de cea mai mare considerație, aveau multe drepturi și privilegii și o mare influență politică. Erau scutiți de impozite și de obligația de a lua parte la războaie, puteau interveni în alegerea magistraților, judecau procese publice și private. Aveau un cuvînt de spus și în declararea războiului și încheierea păcii (Diodor, 5. 31; Strabo, 4, 107).

Se pare că au jucat un oarecare rol în răscoala generală a Galliei din anul 52.

Galli credeau că druidismul ar fi originar din Britannia. Se pare însă că, în realitate, a fost importat în Britannia de populația gallică stabilită acolo (vezi cartea a V-a, cap. 12; Tacitus, *Agricola*, 11).

O dată cu cucerirea Galliei de către romani, puterea și autoritatea druizilor au început să slăbească, școlile lor au decăzut în urma extinderii învățămîntului roman și druidismul a dispărut treptat. Suetonius (*Claudius* 25) spune că împăratul Claudius *a interzis religia druizilor, sacrificiile omenești*. După Plinius însă, Tiberius ar fi fost cel care a desființat druidismul (*Naturalis Historia*, 30, 1, 13). Totuși, a mai dăinuit cîtva timp în ascuns (Mela, 3, 19). În cursul unei răscoale din Gallia din anul 70 î.e.n., au ieșit din nou la suprafață, prorocind gallilor dominația mondială (Tacitus, *Historiae*, 4, 54). După această dată, nu se mai știe nimic despre druizii din Gallia.

În Irlanda și Scoția, druidismul a mai dăinuit pînă în secolul al V-lea e.n., cînd a fost eliminat de creștinism.

20 La galli, cavalerii făceau parte din aristocrație, în timp ce la romani formau un ordin intermediar între plebe și aristocrația senatorială.

21 Probabil într-o pădure din Chartres; adunările aveau loc în aer liber, pe înălțimi sau în luminișurile pădurilor.

22 În aceste versuri era expusă doctrina druidică. În antichitate se obișnuia să se exprime în versuri idei religioase sau filozofice, care în felul acesta puteau fi memorate mai ușor.

23 Această concepție a druizilor era în opoziție cu credința celorlalți galli în nemurire, în continuarea, pe lumea cealaltă, a vieții de pe pămînt. Valerius Maximus (2, 10) spune că gallii credeau atît de mult în viața de dincolo de mormînt, încît uneori împrumutau bani „cu condiția de a-i primi

înapoi pe lumea cealaltă". La același lucru se referă și Pomponius Mela (3, 2).

24 Druizii studiau mișcarea aștrilor pentru a stabili calendarul și a prezice viitorul.

25 *Slujitori (ambacți)* — persoane care aveau o situație intermediară între cea de sclav și cea de client (vezi cartea I, nota 22). *Ambactus* este un cuvînt celtic, care nu are un corespondent exact în latină.

26 Vezi și Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 13, 3.

27 *Mercur* — denumire romană a unei divinități gallice care corespundea mai ales zeului grec Hermes, inventator al artelor și protector al călătorilor (zeul primitiv roman cu același nume nu avea în atribuțiile sale decît protecția comerțului). În limba celtică pare să se fi numit *Lug* sau *Lugus*, nume atestat în două inscripții și care apare în unele nume de orașe (*Lugdunum*). Potrivit obiceiului romanilor, Caesar asimilează divinitățile gallice unor divinități romane și le dă numele acestora.

28 În Gallia nu existau statui de zei înainte de ocupația romană; divinitățile erau reprezentate prin niște monumente de piatră, un fel de menhire.

29 *Apollo* — numele roman dat zeului gallic Belenos. Acest nume apare în inscripții însoțit de diferite epitete celtice: *Belenus* (sau *Belinus, Belen, Bormanus, Borvo, Cobledulitavus, Grannus, Maponus*). Spre deosebire de zeul roman, care avea mai multe atribuții (zeu al oracolelor, al soarelui, medicinii, poeziei și artelor, conducător al muzelor), Belenos era numai zeu al medicinii.

30 Prin Mars, Caesar desemnează pe zeul gallic al războiului, *Esus* (sau, după alții, *Teutates*). Acest zeu avea și numeroase epitete celtice: Albiorix, Belatucadros, Camulus, Caturix, Cocosus („regele luptelor"), Lehrenn, Mogenius, Segomos („biruitorul").

31 *Iuppiter-Taranis* (*Taranus, Taranucus* sau *Taranuenus*) — zeul cerului, al soarelui și al tunetului la galli.

32 *Minerva* — denumire romană a unei divinități gallice, protectoare a artelor și a meseriilor, ca și Minerva romană. Nu se știe încă precis care era numele ei celtic. În inscripții apare cu epitetele de Sulis, Solimara, Sulivia, Belisama.

33 Oameni și animale.

34 *Dis Pater* — zeul morții la galli (Pluton). Numele lui gallic nu a putut fi identificat.

35 Adevărul este că gallii, ca și germanii (vezi Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 11), atenienii (vezi Macrobius, *Saturnalia*, 1, 3) și alte popoare indo-europene, calculau timpul după mersul lunii, astrul nopții. Același obicei exista la popoarele orientale, printre care evreii. La galli, începutul lunii calendaristice coincidea cu primul pătrar al lunii.

36 În Gallia se folosea atît procedeul înhumării, cît și cel al incinerării. Din acest capitol, precum și din Diodor, 5, 28,

și Pomponius Mela 3, 2, 19, rezultă că galii își incinerau morții. Pe de altă parte însă, un pasaj din Titus Livius (5, 48), în care este vorba despre înhumarea morților la gallii cisalpini, precum și săpăturile arheologice dovedesc că gallii cunoșteau și acest procedeu (vezi nota 37). In vremea lui Caesar se practica mai ales incinerarea.

37 În special cîini de vînătoare și cai. S-au descoperit numeroase morminte ale unor căpetenii gallice în care s-au găsit, alături de scheletele defuncților, diferite vase și arme, oseminte de animale. Existența acestor obiecte și oseminte dovedește credința gallilor în viața viitoare (vezi nota 23).

38 Germanii își aveau și ei preoții lor, dar aceștia nu erau organizați în corporații ca druizii (vezi Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 10).

39 Caesar folosește aceleași procedee de asimilare a unor divinități străine cu divinități romane (vezi nota 27).

40 Dimpotrivă, Tacitus (*Despre originea și țara germanilor*, 9, 1) spune că germanii se închină lui Mercur, Hercule, Marte și Isis.

41 Se pare că este vorba de o haină de piele cu peri lungi, un fel de vestă care acoperea umerii și pieptul și prin care nu pătrundea ploaia (vezi Isidor din Sevilla, *Origines*, 19, 23).

42 Pe vremea lui Tacitus (vezi *Despre originea și țara germanilor*, 15), bărbații la germani se îndeletniceau cu războiul, cu vînatul sau, pur și simplu, trîndăveau, iar munca cîmpului o lăsau în seama femeilor, a bătrînilor și a tuturor celor inapți pentru război.

43 Același lucru îl menționează și Tacitus (*loc. cit.*, cap. 22), care mai adaugă și faptul că germanilor le plăcea mult băutura.

44 Tacitus spune că numai preoții aveau acest drept (*loc. cit.* cap. 7, 1).

45 Vezi și Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 21, 2.

46 Vezi și Tacitus, *Viața lui Agricola*, 11, și *Despre originea și țara germanilor*, 27.

47 Caesar se referă aici la emigrațiile care au avut loc pe vremea lui Tarquinius Priscus prin anul 600 î.e.n., cînd Segovesos, un nepot al regelui biturigilor Ambigatus, se stabilise cu o colonie în pădurea Hercynia (vezi Titus Livius, 5, 34, 4). Tacitus (*Despre originea și țara germanilor*, 28) este de acord cu Caesar în privința emigrării gallilor în Germania.

48 Adică Aristotel, Pytheas din Marsilia, un contemporan de-al lui Alexandru cel Mare, Posidonius, filozof și erudit contemporan cu Caesar (135—51 î.e.n.). La Aristotel (*Meteorologica*, 1, 13, 20) apare sub forma *Arcynia*.

49 *Volcii tectosagi* (*volcae tectosages*) — trib care locuia în sud-vestul Galliei, între munții Pirinei și Cevenni.

50 *Anarți* (*anartes*) — trib care locuia pe malurile Tisei, la nord de daci.

51 Prin *bos* „bou" romanii desemnau orice erbivor de proporții mari care nu trăia în ținuturile lor. Se pare că Caesar descrie aici renul, care mai exista pe atunci în Germania; fiind însă greșit informat, îl descrie ca având un singur corn.

52 Descrierea elanului cuprinde multe inexactități, datorită informațiilor greșite de care s-a folosit Caesar (vezi studiul introductiv).

53 Plinius (*Naturalis historia*, 8, 15, 39) face aceeași greșeală, atribuind această particularitate unui animal *achlis*, care pare să fie tot elanul. Anticii își închipuiau că existau animale, ca elefantul, care nu își pot îndoi genunchii și nu se pot culca; cum elanii au picioarele țepene din cauza articulațiilor solide, s-a putut crede că au picioarele nearticulate.

54 Este vorba de *bos primigenius*, sau *urus*, care a dispărut din secolul al XVII-lea. La începutul evului mediu, mai exista încă în pădurea Ardenilor și a Vosgilor.

55 Adică pe la începutul lunii august.

56 *Soarta (Fortuna)* — personificare a hazardului, a norocului. Caesar vorbește în mai multe rînduri de influența pe care o poate avea hazardul asupra evenimentelor (I, 53; V, 34; 44; 58; VI, 42; VII, 20).

57 Aceste insule erau, de fapt, porțiuni de teren pe care mareele le izolau de restul uscatului.

58 Anticii credeau că tisa este otrăvitoare (vezi Vergilius, *Bucolica*, 9, 30, și Plinius, *Naturalis Historia*, 16, 10, 50).

59 *Segni* — mic trib de origine germanică, care locuia în Gallia belgică, pe valea superioară a rîului Ourthe, la sud de condrusi.

60 Fortăreață a eburonilor, astăzi Limbourg sau Tongres.

61 *Scaldis* — astăzi Escaut.

62 Vezi cartea a V-a, nota 39.

63 Într-adevăr, după anul 53 nu s-a mai vorbit de eburoni.

64 Armatele romane erau însoțite de negustori, care vindeau alimente soldaților și cumpărau o parte din prăzi. Ei își așezau corturile în afara taberei, în apropierea porții decumane (vezi cartea a II-a, nota 53). În caz de primejdie însă se puteau adăposti în interiorul taberei.

65 Este vorba de locurile mai slab apărate de fortificații sau de condițiile geografice.

66 *Cotta* și *Titurius* au murit în afara fortăreței, iar soldații care au scăpat din măcel s-au refugiat aici și s-au sinucis (vezi 5, 37).

67 Probabil una dintre porțile cele mai apropiate de cortul său, poarta decumană sau una dintre porțile principale. P. Sextius își avea cortul în partea din spate a taberei.

68 Vezi cartea a II-a, nota 55.

69 Formație de luptă în care soldații se așezau în rînduri strînse, în general în formă de triunghi, pentru a putea străpunge linia dușmană.

70 Gradele centurionilor din cohortele 6—9 erau grade inferioare (*inferiores ordines*), în timp ce gradele centurionilor din co-

hortele 2—5 erau grade superioare (*superiores ordines*). Cel mai înalt grad îl aveau cei 6 centurioni din cohorta 1 (*primi ordines*); ultimul rang îl deţineau cei din cohorta 10 (*infimi ordines*) (vezi cartea a II-a, nota 55, şi cartea a V-a, nota 63).

71 *Durocortorum* — astăzi Reims.

72 Suetonius vorbeşte de acest fel de execuţie în *Claudius*, 34, 1; *Nero*, 49, 2. Condamnatul era dezbrăcat, pus cu gîtul între furci sau legat de un stîlp şi bătut cu vergile, apoi era decapitat. Cîteodată era bătut pînă îşi dădea sufletul şi după aceea i se tăia capul.

73 Formulă care desemna exilarea din Roma şi confiscarea averii unei persoane.

74 *Agedincum* — oraş al senonilor, astăzi Sens.

75 Vezi cartea I, nota 138.

CARTEA A VII-A

1 Vezi cartea a II-a, nota 1. Pentru adunări, vezi cartea I, nota 138.

2 *P. Clodius Pulcher* — demagog turbulent, partizan al lui Caesar; în calitate de tribun al plebei, în anul 58, a făcut să se voteze proiectul de lege îndreptat împotriva lui Cicero, care s-a văzut silit să se exileze. Cu ajutorul unor detaşamente înarmate formate din sclavi şi din oameni aparţinînd păturilor inferioare ale populaţiei urbane intervenea în certurile politice şi îşi impunea voinţa în comiţii. Detaşamentele lui se ciocneau adesea cu grupurile similare organizate de Milo, partizanul optimaţilor. În anul 53, cînd luptele electorale deveniseră extrem de violente, transformîndu-se chiar în ciocniri armate, Clodius a candidat la praetură, iar Milo la consulat. În ianuarie 52, cei doi rivali, însoţiţi de grupurile lor, s-au întîlnit pe via Appia; s-a produs o încăierare în urma căreia Clodius a fost ucis de oamenii lui Milo. Moartea lui Clodius a provocat mari tulburări la Roma, în urma cărora senatul roman a învestit pe Pompeius cu puteri excepţionale pentru a restabili ordinea. Contrar obiceiului, Pompeius a fost ales consul unic. Abia în august a fost numit şi celălalt consul, Q. Caecilius Metellus Pius Scipio.

3 Este vorba de cetăţenii romani între 17 şi 46 de ani. Recrutările se făceau printre cetăţenii romani din Italia, din colonii sau din provincii. După înrolare, legaţii şi tribunii militari depuneau jurămîntul în faţa generalului, apoi soldaţii treceau unul cîte unul prin faţa tribunilor militari şi depuneau jurămîntul: primul pronunţa formula jurămîntului, iar ceilalţi rosteau cuvintele: *idem in me* „la fel şi eu". În împrejurări grave, soldaţii depuneau jurămîntul în masă, prin aclamaţie.

4 *Provincia* — aici Gallia Cisalpină.

5 Caesar foloseşte adesea termeni injurioşi sau dispreţuitori cînd vorbeşte despre gallii revoltaţi (vezi cap. 4, precum şi

cartea a III-a, 17, și cartea a VI-a, 34), atitudine caracteristică cuceritorilor.

6 *Cenabum* — oraș al carnuților, astăzi Orleans.

7 Este vorba de oameni de afaceri, care aparțineau, de obicei, ordinului cavalerilor și care însoțea armata romană, căutînd să se îmbogățească în provinciile cucerite, împrumutînd bani orașelor ca să-și achite datoriile de război, luînd în arendă impozitele, făcînd comerț cu cereale; erau și furnizorii trupelor.

8 La galli, știrile importante care trebuiau să fie aflate repede erau transmise, prin strigăte, de către oameni așezați pe niște înălțimi. Strigătele erau nuanțate după felul știrilor, care datorită acestui sistem, puteau străbate 236 km în 15 ore.

9 *Gergovia* — principal oraș al arvernilor, situat pe platoul Gergoviei, cu 7 km mai la sud de actuala localitate Clermont-Ferrand.

10 *Cadurci* — trib care locuia în apropiere de Provincia, pe malurile rîurilor Lot și Dordogne, fiind vecini cu arvernii și rutenii.

11 Vercingetorix mai trimisese un corp de armată, comandat de senonul Drappes, să-l blocheze pe Labienus, care se afla în țara menapilor (vezi cartea a VIII-a, 30). Aceste evenimente au avut loc în februarie, anul 52 î.e.n.

12 Vezi nota 2.

13 *Nitiobrogi (nitiobroges)* — trib din Aquitania, de pe malul drept al Garonnei.

14 *Gabali* — trib care locuia în Munții Cevenni, la răsărit de ruteni și de arverni; se învecinau cu Provincia.

15 *Volcii arecomici* — trib de origine belgică din Provincia romană.

16 *Helvi* — mic trib celtic din Provincia romană; locuiau între Rin și Munții Cevenni.

17 *Vienna* — oraș al allobrogilor, în Provincia, pe Ron; astăzi Vienne.

18 *Gorgobina* — oraș al boiilor, în care aceștia s-au stabilit după înfrîngerea helveților din anul 58 î.e.n. A fost rînd pe rînd identificat cu localitățile La Guerche-sur-Aubois (departamentul Cher), Charlieu-sur-Loire, Sancerre (Cher), Saint-Parize-le-Châtel (Nièvre). Prima ipoteză pare cea mai verosimilă.

19 *Vellaunodunum* — oraș al senonilor, între Agedincum și Cenabum (vezi cartea a VI-a, nota 74, și cartea a VII-a, nota 6); astăzi, probabil, Montargis.

20 Aceste linii erau formate dintr-un *vallum* (vezi cartea a II-a, nota 25) și un șanț; uneori erau completate cu redute și cu alte tipuri de fortificații.

21 *Noviodunum* — oraș al biturigilor; astăzi, probabil, Neuvy-sur-Barrangeon (departamentul Cher) (vezi și cartea a II-a, nota 36).

22 Este vorba de eliberarea Gorgolinei, pe care Caesar o credea încă asediată.

[23] *Avaricum* — cel mai însemnat oraș al biturigilor, astăzi Bourges (departamentul Cher).

[24] Din cauza lipsei de nutreț, animalele de transport ar fi murit de foame și romanii s-ar fi văzut constrînși să-și părăsească bagajele, care cuprindeau provizii, arme, materiale necesare la un asediu etc. Deși în cap. 10 Caesar spune că a lăsat toate bagajele la Agedincum, totuși din cap. 17 reiese că luase cu el o parte din bagaje.

[25] Este vorba de triburile menționate în cap. 4.

[26] Orașul era apărat de rîul Yèvre și de afluenții săi, Auron și Yèvrette, care formau în jurul orașului o mlaștină, lăsînd liberă numai partea de sud-est, între Auron și Yèvrette, pe unde trece drumul spre Nevers și Moulins.

[27] 24 km; probabil la nord-est de Avaricum.

[28] Vezi cartea I, nota 20.

[29] Se aflau într-un loc inaccesibil.

[30] Este vorba de așa-numiții *calones* (vezi cartea a II-a, nota 52).

[31] Nu era un obicei propriu gallilor, căci se mai întîlnește și la germani (Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 11; *Historiae*, 5, 17) și uneori și la romani (Titus Livius, *Ab urbe condita*, 28, 29, 10).

[32] Vezi cartea a III-a, nota 20.

[33] Vezi cartea a II-a, nota 38.

[34] *Manteluțe* — un fel de parapete, de paravane mobile din nuiele sau piele, trase pe trei roți, la adăpostul cărora soldații se apropiau de zidurile cetății asediate sau luptau împotriva dușmanilor care aruncau de pe ziduri proiectile asupra turnurilor. Uneori aceste manteluțe erau niște garduri de nuiele fixate pe turnuri.

[35] Vezi cartea a II-a, nota 31.

[36] Este vorba de locuitorii din Gallia celtică, întrucît ceilalți galli (aquitanii și belgii) știau să construiască fortificații (vezi III, 23; V, 42).

[37] Este vorba de magistratul suprem numit de către hedui *vergobret* (vezi I, 16).

[38] *Decetia* — oraș al heduilor, situat pe Loara; astăzi Decize.

[39] *Elaver* — Allier, afluent al Loarei.

[40] Romanii construiau tabăra în fiecare seară, astfel că zilele de marș se socoteau după taberele așezate: de aceea cuvîntul *castra* „tabără", însoțit de un numeral, înseamnă „zi de marș", „etapă": *quintis castris* „după 5 zile de marș, în 5 etape".

[41] Platoul Gergoviei, situat la 6 km de Clermont-Ferrand și înalt de 744 m.

[42] Vîrfurile Roche Blanche, Jussat, Risolles.

[43] Roche-Blanche, între Gergovia și Auzon.

[44] Săpăturile făcute în 1862 de către Stoffel au dovedit că era vorba de două șanțuri paralele, avînd fiecare o lățime de 6 picioare, care făceau legătura între cele două tabere romane. Tabăra mare se afla la nord-est de Orcet, pe o mică movilă de pămînt Tabăra mică era pe vîrful Roche-Blanche.

45 Este vorba de negustorii romani care, protejați de hedui, aduceau grîu lui Caesar (vezi și cap. 34).
46 Vezi cartea a III-a, 19.
47 Vezi cap. 32—33.
48 Dimensiunile taberei variau după efectivul armatei. Cînd se reducea numărul de trupe sau cînd acestea erau fără bagaje, se restrîngea și spațiul ocupat de tabără.
49 *Cavillonum* — oraș al heduilor, situat pe Saône; astăzi Chalon-sur-Saône.
50 Este vorba de soldații comandați de Litaviccus (vezi cap. 40).
51 *Tabăra mică* — vezi sfîrșitul notei 44.
52 Este vorba de trecătoarea Goules, care leagă colinele Risolles de partea occidentală a platoului Gergovia.
53 Vezi cartea a II-a, nota 48.
54 Aproximativ 1 800 m.
55 Fiecare trib gallic își avea tabăra lui (vezi cap. 36): taberele erau însă foarte aproape una de alta.
56 Vezi cartea I, nota 37.
57 Făceau aceasta în semn de doliu și deznădejde.
58 *Noviodunum* — oraș al heduilor, așezat pe malul drept al Loarei; astăzi Nevers (vezi cartea a II-a, nota 36).
59 Această insulă formează astăzi cartierul *la Cite* din Paris.
60 Este vorba de mlaștina formată de rîul Essonne, un afluent de pe malul stîng al Senei.
61 *Metlosedum* (*Metiosedum*, *Mellosedum*) — oraș al senonilor, așezat pe o insulă de pe Sena: astăzi Melun.
62 Probabil podul care lega insula de malul drept al Senei.
63 Trupele de rezervă, rămase la Agedincum împreună cu bagajele (vezi cap. 57).
64 Joncțiunea trupelor lui Labienus cu cele ale lui Caesar trebuie să fi avut loc lîngă Agedincum, în apropierea localității Joigny de astăzi.
65 Soldați care își făcuseră serviciul militar, dar care rămîneau la armată de bunăvoie sau erau rechemați de general (*evocati*). Aveau anumite avantaje: erau scutiți de corvezi, de gărzi și puteau fi avansați mai repede. Unii aveau rang de centurioni și luptau în rîndul cohortelor sau alcătuiau detașamente speciale. După acest pasaj s-ar părea că aveau dreptul să se folosească de cai în timpul marșului, deși erau infanteriști.
66 Legiunile se așezaseră în careu și puseseră bagajele la mijloc; foarte aproape de prima și de a patra latură a careului mergeau trupe de avangardă și de ariergardă. Această ordine de marș era folosită atunci cînd armata se aștepta la un atac din partea dușmanilor.
67 Probabil Armancon, care izvorăște în departamentul Côte d'Or și se varsă în Yonne, aproape de Joigny.
68 *Alesia* — astăzi Alise-Sainte-Reine, pe muntele Auxois, la 10 km nord-est de Semur (departamentul Côte d'Or).
69 *Mandubi* — mic trib celtic, la nord-est de hedui; teritoriul lor corespundea cu departamentul Côte d'Or de astăzi.

70 Muntele *Auxois*, care are o înălțime de 418 m deasupra nivelului mării și de 170 m deasupra cîmpiei înconjurătoare.
71 La nordul muntelui Auxois curge rîul Ose (*Lutosa*), iar la sud rîul Oserain (*Osera*). Amîndouă se varsă în Brenne, un afluent al rîului Armançon (vezi nota 67).
72 În urma săpăturilor din anii 1862—1865 s-au descoperit urmele a 8 tabere: 4 pentru trupele de infanterie și 4 pentru cavalerie.
73 Rîul Oserain (vezi nota 71).
74 Vezi cartea a II-a, nota 25, și cartea a V-a, nota 61.
75 *Cippi* — termen folosit de soldați pentru a desemna trunchiurile înfipte în șanțuri prin analogie cu stîlpii (*cippi*) care despărțeau ogoarele sau ținuturile învecinate.
76 Aceste gropi semănau cu niște crini, deoarece mergeau lărgindu-se de la bază spre marginile superioare, întocmai ca o corolă de crin, iar parii care ieșeau din mijlocul lor aminteau de pistilul florii.
77 *Ambivareți* — trib din Gallia celtică, care locuia, probabil, pe malurile Loarei la nord-est de arverni. Nu trebuie confundați cu ambivariții (vezi cartea a IV-a, nota 11).
78 Nu se știe unde locuiau brannovicii și eleuteții.
79 *Vellavi* — trib din Gallia celtică, din Cevenni; locuiau pe teritoriul fostei provincii Velay (departamentul Haute Loire).
80 *Petrocorii*, trib celtic din Aquitania, de pe malul drept al Garonnei. Teritoriul lor corespundea cu departamentul Dordogne de astăzi.
81 Cifrele menționate în acest capitol nu corespund cu cele din capitolul precedent, probabil fiindcă, în urma pierderilor suferite, numărul luptătorilor a mai scăzut. De asemenea se poate presupune că în afară de bellovaci au mai fost și alte triburi care au predat contingentele necompletate.
82 Acest caz de antropofagie nu a fost dovedit. Numai Strabo (4, 5, 4) face o afirmație asemănătoare.
83 Cimbrii au rămas în Gallia cam un an de zile; după aceea au trecut în Provincia romană și în Spania și de acolo au revenit în Italia, unde au fost nimiciți de Marius (vezi cartea I, nota 99).
84 Pe coastele muntelui Mussy-la-Fosse, la vest de muntele Flavigny (Côte d'Or).
85 *Șanțuri* (*fossae*) — este vorba, probabil, de șanțul lat de 20 de picioare (cf. cap. 72); forma de plural folosită aici ar arăta că erau mai multe tranșee separate sau că este vorba de mai multe puncte ale aceluiași șanț.
86 Muntele Rea, la nord de Ose și la nord-vest de Alesia.
87 *Bărăci acoperite* (*musculi* sau (?) *mulculi*) — galerii acoperite și mobile, la adăpostul cărora soldații se apropiau de fortificații și le atacau. Semănau cu *testudines* (vezi cartea a V-a, nota 63), dar erau mai mici decît acestea.
88 Romanii, apărînd atît centura de fortificații din jurul cetății, cît și pe cea din exterior, dinspre cîmpie, formau două linii de luptă așezate spate în spate. Îndărătul fiecărei linii luptau dușmani ale căror strigăte au speriat pe romani. Dacă gallii

ar fi străpuns una din fortificații, ei ar fi căzut în spatele trupelor romane care apărau cealaltă linie. La aceasta se referă cuvintele „soarta lor depinde de salvarea altora".

89 Generalii romani purtau peste armură o manta de purpură (*paludamentum*) ca semn distinctiv al gradului lor.

90 Scena aceasta este descrisă mai amănunțit și mai artistic de către Plutarh (*Caesar*, 27), Florus (3, 10) și Dio Cassius (40, 41; 63, 19). Caesar trece repede peste ea din mîndrie, dispreț și ură față de adversarul său; el evită să insiste asupra acestui moment pentru ca nu cumva să trezească în sufletele cititorilor compătimire față de eroul gall. Pe de altă parte însă scriitorii citați mai sus au înflorit mult faptele.

91 *Matisco* — oraș al senonilor, situat pe Saône, astăzi Mâcon.

CARTEA A VIII-A

1 Cartea aceasta a fost scrisă de A. Hirtius, un prieten al lui Caesar (vezi studiul introductiv, p. 63).

2 *L. Cornelius Balbus* — prieten al lui Hirtius; era originar din Gades (Cadix, Spania) și a primit cetățenia romană datorită lui Pompeius. Era prieten cu Caesar și cu Cicero. În anul 61 a fost *praefectus fabrum* (vezi cartea a IV-a, nota 21) în armata lui Caesar. Cicero l-a apărat într-un proces în care i se contesta lui Balbus dreptul de cetățenie romană; cu ocazia aceasta, oratorul a pronunțat discursul *Pro L. Cornelio Balbo*.

3 Este vorba de însemnările asupra războiului civil (vezi Studiul introductiv, p. 64—65).

4 Potrivit afirmațiilor sale, Hirtius ar fi autorul tuturor lucrărilor posterioare lui *Bellum civile*, și anume: *Bellum Alexandrinum*, *Bellum Africanum* și *Bellum Hispaniense*. În realitate se pare că numai prima din aceste lucrări a fost scrisă de el; moartea l-a împiedicat să-și termine opera (vezi studiul introductiv).

5 Se pare că în timpul acesta Hirtius s-a aflat în Achaia și apoi la Praeneste.

6 Din vara anului 53 î.e.n., Hirtius își începe povestirea cu evenimentele petrecute în iarna lui 52.

7 Adică 31 decembrie (vezi cartea I, nota 34).

8 Legiunea a XI-a se afla în ținutul ambivareților (vezi cartea a VII-a, cap. 90).

9 *Sesterț (sestertius)* — monedă de argint care, pe vremea lui Caesar, cîntărea 0,974 g. Era moneda cu circulația cea mai largă.

10 Vezi cartea a VII-a, cap. 90.

11 Vezi cartea a VII-a, cap. 11.

12 Era pe la sfîrșitul lui ianuarie și începutul lui februarie.

13 C. Fabius se afla în țara remilor, iar Labienus în țara sequanilor (vezi cartea a VII-a, cap. 90).

14 Se pare că locul taberei se afla pe Mont Saint-Marc, la intrarea în pădurea Compiègne, o colină înconjurată dinspre sud și vest de un rîuleț mlăștinos, Berne, care se varsă în Aisne.

15 Este vorba de germanii de pe malurile Meusei.
16 Vezi cartea a VII-a, nota 66. De data aceasta însă lipseau trupele din dreapta și din stînga bagajelor.
17 Muntele care se înalță dincolo de mlaștină, Mont Collet, la răsărit de Mont Saint-Marc (vezi nota 14).
18 Vezi și Strabo (4, 4, 3). Caesar nu vorbește nicăieri de acest obicei. Probabil că avem de-a face aici cu o interpolație sau Hirtius face o confuzie.
19 Se crede că este vorba de cîmpia Choisy-au-Bac, de lîngă confluența dintre Aisne și Oise.
20 Imagine împrumutată din viața vînătorilor; un lanț de vînători, înarmați cu plase, încercuia un anumit spațiu, închizînd ieșirile și silind vînatul să se adune numai în spațiul îngrădit.
21 Probabil Oise.
22 Întîmplarea povestită în acest capitol trebuia relatată în cartea a VII-a, întrucît a avut loc cu un an mai înainte, în 52 î.e.n., dar Caesar nu a vrut să-și compromită legatul.
23 În sudul Galliei, în ținutul rutenilor (vezi 7, 90 și cartea I, nota 120).
24 Vezi cartea I, nota 1. Numele provine de la faptul că locuitorii acestei provincii fuseseră romanizați și purtau *toga*, veșmîntul specific romanilor.
25 Romanii trimiteau în orașele cucerite de curînd, precum și în puncte strategice, cetățeni romani sau soldați, avînd anumite privilegii, fie pentru a supraveghea și a ține în frîu populația băștinașă, fie pentru a descongestiona Roma și a da pămînt plebei. Coloniștii își păstrau drepturile de cetățenie romană. În nordul Italiei (Gallia Cisalpină), existau patru colonii: Mutina, Parma, Eporedia și Comum.
26 Locuitorii orașului *Tergeste*, astăzi Trieste. În anul 52 î.e.n. fuseseră atacați de populația din Alpi.
27 Cetatea *Lemonum* — astăzi Poitiers.
28 Adică înspre Loara.
29 Este vorba de podul de la Saumur, pe Loara, sau de cel de lîngă Angers, pe Maine.
30 Vezi 6, 4 și nota.
31 *Uxellodunum* — probabil Puy d'Issolu, între rîurile Tourmente si Sourdoire, doi afluenti ai Dordognei.
32 Vezi VII, 68—89.
33 Vezi cartea a III-a, nota 21.
34 Probabil Dordogne.
35 În cartea a VII-a, cap. 23, Caesar desemnează pe Cotuatos și Conconnetodumnos ca instigatori ai răscoalei. Unii editori (Benoist, Nipperdey) corectează pe *Cotuatos* în *Gutuater*, dar s-ar putea ca greșeala să fie a lui Hirtius; se presupune că *Gutuater* ar fi un nume comun, care desemnează o funcție religioasă, un fel de mare preot, pe care Hirtius l-ar fi luat drept nume de persoană. S-ar mai putea ca Gutuater și Cotuatos să fie două persoane diferite (Constans).
36 Vara anului 50.
37 Cam 25 km pe zi.

38 Gallii vedeau în izvoare niște divinități protectoare; de aceea, cînd izvoarele secau, credeau că sînt părăsiți de zei.
39 Este vorba de Gallia celtică și belgică, în opoziție cu Aquitania.
40 Este vorba de luptele dintre diverse grupări pentru hegemonie (vezi VI, 11—12), de luptele dintre partizanii și dușmanii romanilor, de certurile dintre șefi, care urmăreau să obțină puterea supremă (vezi 7, 32—34).
41 *Nemetocenna* — astăzi, probabil, Arras.
42 Cap. 23.
43 Caesar opune pe Commius și ceata lui de călăreți tribului, vrînd să scoată în relief că numai acești cîțiva „răzvrătiți" săvîrșeau „acte de tîlhărie", adică, în realitate, dădeau lupte de partizani împotriva cuceritorilor romani.
44 După Frontinus (*Stratagemata*, 2, 13, 11), Commius ar fi plecat în Britannia.
45 Inexact, deoarece Caesar a plecat în Italia prin august.
46 De obicei Caesar pleca în Italia pe la începutul iernii.
47 *Municipii* (*municipia*) — orașe din Italia supuse de romani, dintre care unele își păstrau în bună parte forma proprie de organizare (de exemplu Cumae, Acerrae, Atella), iar altele nu (Caere, Capua). Unele aveau drepturi de cetățenie depline (Lanuvium, Aricia, Nomentum), altele aveau *civitas sine suffragio* (cetățenie fără drept de vot). Orașele care nu-și păstrau forma de organizare și legile proprii erau administrate de magistrați romani.
48 Antonius candida la augurat pentru locul rămas vacant în urma morții lui Hortensius. Augurii erau preoți care interpretau voința zeilor și preziceau viitorul după zborul și strigătul păsărilor, după felul în care găinile sacre ciuguleau grăunțele și după anumite fenomene cerești. Erau organizați într-un colegiu, alcătuit la început din 3, apoi din 6 și în cele din urmă din 9 membri.
49 Prin mama sa Iulia, Antonius se înrudea cu Caesar.
50 Caesar voia să candideze la consulat pentru anul 48 î.e.n. Adversarii săi căutau să-l împiedice să candideze mai înainte de a fi ieșit din funcția de guvernator al Galliei; odată redevenit simplu particular, l-ar fi dat în judecată și, în felul acesta, Caesar nu s-ar mai fi putut prezenta la alegeri (vezi studiul introductiv).
51 L. Cornelius Lentulus Crus și C. Claudius Marcellus au fost consuli în 49 î.e.n.
52 Cu ocazia unor sărbători religioase, a unor jocuri publice (jocurile romane, jocurile plebeiene), a triumfurilor generalilor sau în momente critice pentru stat, se ofereau ospețe zeilor (*lectisterni*): în temple sau în alte locuri consacrate se așezau pe niște perne statuile zeilor, în fața cărora se întindeau mese cu diferite feluri de mîncare. În același timp avea loc și un ospăț public.
53 Triumful era cea mai mare recompensă acordată unui general victorios care avea *imperium* (vezi cartea a VI-a, nota 3). El consta într-o procesiune solemnă, care pornea din Cîmpul lui

Marte, trecea pe via Sacra și se oprea pe Capitoliu, unde se aduceau jertfe lui Iuppiter Optimus Maximus. În fruntea cortegiului mergeau magistrații și senatorii, după care urmau prăzile de război, numele popoarelor învinse și imaginile țărilor sau ținuturilor supuse, apoi darurile onorifice primite de general din partea provincialilor, victimele și prizonierii care urmau să fie sacrificați în ziua aceea (prizonierii nu mergeau pînă pe Capitoliu, ci, atunci cînd procesiunea ajungea în for, erau duși la închisoare și executați); urma carul aurit și tras de 4 cai albi, în care ședea generalul victorios îmbrăcat într-o togă de purpură brodată cu aur, încununat cu lauri și ținînd într-o mînă sceptrul, iar în cealaltă o ramură de laur sau de palmier. La spatele lui stătea un sclav care ținea deasupra capului generalului o cunună de aur. Cortegiul era încheiat de trupele victorioase, care cîntau imnuri de slavă, precum și cîntece satirice în cinstea generalului. Ajuns pe Capitoliu, generalul depunea cununa de aur în templul lui Iuppiter și aducea jertfe, apoi împărțea daruri poporului și armatei. Sărbătoarea se încheia cu un ospăț public. La început triumful dura o singură zi; mai tîrziu a ținut mai multe zile. Se pare că aici este vorba de triumful lui Caesar din anul 46 î.e.n., cu ocazia cărora au avut loc serbări fastuoase (vezi Plutarh, *Caesar*, 55; Suetonius, *Caesar*, 38).

54 *C. Scribonius Curio* — personaj venal; la început partizan al lui Pompeius, a fost cîștigat mai tîrziu de Caesar, care i-a achitat numeroasele datorii. În anul 50 î.e.n. a fost tribun al plebei. În timpul războiului civil a luptat alături de Caesar, în Africa, unde a și murit (49 î.e.n.).

55 Cînd consulta senatul în legătură cu o anumită problemă, magistratul care prezida ședința întreba pe fiecare senator în parte, în ordinea importanței magistraturii exercitate mai înainte de către senatori, ce părere are în legătură cu problema respectivă. De obicei numai primii întrebați își motivau părerile; ceilalți se raliau la una dintre părerile exprimate mai înainte. Cu timpul s-a ajuns la un procedeu de votare mai rapid. Senatorii se împărțeau în două grupuri și se așezau de o parte sau alta a sălii după părerea pe care o susțineau (de aici denumirea de *discessio* „separare", dată acestui mod de votare). Apoi se trecea la numărarea voturilor.

56 Probabil că au invocat faptul că tribunul Curio nu avea dreptul să pună o chestiune la vot, deoarece nu prezida ședința.

57 Vezi Suetonius, *Caesar*, 28.

58 Este vorba de o lege din anul 55 î.e.n., din timpul consulatului lui Pompeius și Crassus, care prelungea guvernămîntul lui Caesar în Gallia pînă în anul 49 î.e.n.

59 Provinciile lui Caesar erau Gallia Cisalpină, Gallia Transalpină și Illyricum.

60 Lacună. Avînd în vedere conținutul primului capitol din *Războiul civil*, se poate presupune că această lacună este neînsemnată (vezi Suetonius, *Caesar*, 29; Plutarh, *Caesar*, 30; *Pompeius*, 59; Dio Cassius, 41, 1).

RĂZBOIUL CIVIL

CARTEA I

1 După ce scrisoarea lui Caesar a fost transmisă de către Fabius[1] consulilor, s-a obținut cu greu de la ei, și numai datorită deosebitei stăruințe a tribunilor plebei[2], să fie citită în senat; nu s-a putut obține însă punerea textului scrisorii în discuția senatului.

Consulii raportează despre situația statului[3]. Consulul Lucius Lentulus[4] incită senatul: promite că își va face datoria față de stat dacă senatorii se vor decide să-și spună părerea[5] cu îndrăzneală și fermitate; dacă însă se vor întoarce spre Caesar și vor căuta să-i cîștige bunăvoința, așa cum făcuseră mai înainte[6], el va decide de unul singur și nu se va supune autorității senatului; căci în ceea ce-l privește, și el poate recurge la bunăvoința și prietenia lui Caesar[7]. În același sens vorbește și Scipio[8], spunînd că Pompeius este hotărît să-și facă datoria față de republică dacă senatul îl urmează; dar dacă acesta va șovăi și va tărăgăna acum, în zadar îi va implora ajutorul mai tîrziu, în cazul cînd se va hotărî s-o facă.

2 Cum ședința senatului avea loc la Roma, iar Pompeius nu era de față[9], cuvîntarea lui Scipio părea ieșită chiar de pe buzele lui Pompeius. Unii făcuseră propuneri mai moderate, de exemplu Marcus Marcellus[10], care și-a exprimat părerea că nu trebuie să se ia vreo hotărîre în senat în legătură cu aceasta înainte de a se face recrutări în toată Italia și de a se forma o armată la adăpostul căreia, în siguranță și libertate, senatul să aibă curajul să ia hotărîrea pe care o va socoti de cuviință; la fel Marcus Calidius[11] era de părere ca Pompeius să plece în provinciile sale[12] pentru a nu exista vreun prilej de război; mai spunea că Caesar se teme ca nu cumva,

luîndu-i-se cele două legiuni, ele să fie păstrate și reținute de Pompeius în preajma Romei ca o amenințare împotriva lui[13]; tot așa Marcus Rufus[14] se ralie părerii lui Calidius în termeni puțin schimbați. Toți aceștia se frămîntau tulburați de invectivele consulului L. Lentulus. Lentulus a refuzat cu îndărătnicie să supună la vot propunerea lui Calidius[15]; Marcellus, speriat de strigăte, a renunțat la părerea sa. Astfel cei mai mulți, înspăimîntați de țipetele consulului, temîndu-se de armata prezentă[16] și de amenințările prietenilor lui Pompeius, acceptă siliți, împotriva voinței lor, propunerea lui Scipio[17] ca Caesar să-și demobilizeze armata la un termen stabilit[18], iar în caz contrar să se considere că acționează împotriva statului[19]. Tribunii plebei, Marcus Antonius[20] și Quintus Cassius[21], se opun. Imediat este pus în discuție vetoul tribunilor[22]. Se propun hotărîri aspre; cu cît este mai violentă și mai crudă propunerea vreunuia, cu atît este mai lăudat de dușmanii lui Caesar.

3 Seara, după ridicarea ședinței senatului[23], toți membrii lui sînt chemați de Pompeius; acesta îi laudă pe cei hotărîți și le întărește curajul pentru viitor, îi ceartă și îi întărîtă pe cei mai șovăielnici. Sînt chemați de peste tot mulți soldați din vechile armate ale lui Pompeius, atrași de dorința de a dobîndi răsplăți sau ranguri; mulți sînt aduși din cele două legiuni cedate de către Caesar. Orașul e împînzit de tovarăși de arme de-ai lui Pompeius: tribuni[24], centurioni, reangajați[25]. Toți prietenii consulilor, partizanii lui Pompeius și aceia care îi purtau o veche dușmănie lui Caesar se adună în senat. Strigătele și îmbulzeala lor sperie pe cei mai slabi, dau curaj celor nehotărîți și, de fapt, smulg celor mai mulți posibilitatea de liber discernămînt. Censorul Lucius Piso[26] și, la fel, pretorul Lucius Roscius[27] promit să meargă la Caesar pentru a-l informa de acestea și cer un răgaz de șase zile pentru a aduce lucrul la îndeplinire[28]. Unii fac chiar propunerea să se trimită la Caesar delegați oficiali care să-i aducă la cunoștință voința senatului.

4 Toate aceste propuneri întîmpină piedici, tuturor li se opune cuvîntarea consulului[29], a lui Scipio și a lui

Cato[30]. Pe Cato îl întărîtă vechea vrăjmășie față de Caesar și necazul nereușitei în alegeri. Lentulus e mînat de mărimea datoriilor și de speranța că va conduce armate și provincii, ca și de darurile de la cei ce voiau să capete titlul de rege[31]; se laudă printre ai săi că va deveni un alt Sylla[32], că lui îi va reveni puterea supremă. Pe Scipio îl împinge aceeași speranță că va obține provincii și armate pe care socotește că le va împărți cu Pompeius, datorită rudeniei dintre ei[33], și în același timp teama de un proces, precum și propria îngîmfare, ca și lingușeala celor bogați, foarte influenți pe atunci în conducerea statului și în tribunale. Pompeius însuși, atîțat de dușmanii lui Caesar și pentru că voia ca nimeni să nu-i fie egal ca poziție[34], se depărtase cu totul de prietenia cu acesta și se împăcase cu dușmanii lor comuni, dintre care cea mai mare parte i-i atrăsese chiar el lui Caesar în timpul alianței lor. În același timp, temîndu-se de faima rea pe care putea să i-o creeze vestea despre cele două legiuni pe care le întorsese din drumul spre Asia și Siria în vederea dobîndirii puterii absolute[35], se străduia ca lucrurile să ajungă la un conflict armat.

5 Din aceste pricini, toate se fac la repezeală și fără noimă. Nici rudelor lui Caesar[36] nu li se acordă un răgaz pentru a-l informa, nici tribunilor plebei nu li se dă posibilitatea de a îndepărta primejdia care-i amenință, nici de a-și păstra dreptul suprem de intercesiune, pe care chiar și Sylla îl menținuse[37]. Încă din a șaptea zi sînt siliți să se gîndească la propria lor salvare, la care chiar cei mai turbulenți tribuni ai plebei din vremurile trecute începeau să reflecteze și să se îngrijoreze abia în a opta lună a acțiunilor lor[38].

Se recurge la acel ultim și extrem *senatus consultum*[39], la care nu mai recursese niciodată îndrăzneala legislatorilor, în afară de cazul cînd Roma însăși era aproape în flăcări și salvarea tuturor nu mai era de nădăjduit: „Să-și dea osteneala consulii, pretorii, tribunii plebei și proconsulii care se află în apropierea Romei[40] ca nu cumva să i se aducă statului vreo știrbire". Acestea se hotărăsc prin *senatus consultum* cu șapte zile înaintea idelor lui ianuarie[41]. Astfel, în primele cinci zile în care s-a putut

ține ședința senatului, după ce Lentulus a luat în primire funcția de consul[42], exceptînd doar cele două zile de ședințe ale comițiilor[43], se dau hotărîri foarte grave și pline de cruzime atît în legătură cu comanda lui Caesar, cît și cu persoane atît de importante ca tribunii plebei. Îndată aceștia fug din Roma și se refugiază la Caesar[44]. El se afla în vremea aceea la Ravenna și aștepta un răspuns la cererile sale atît de moderate, sperînd că, datorită spiritului de dreptate al oamenilor, situația se va putea rezolva în mod pașnic.

6 În zilele următoare, ședințele senatului au loc în afara Romei[45]. Pompeius expune din nou cele arătate prin intermediul lui Scipio, laudă vitejia și statornicia senatului și enumeră forțele de care dispune: are 10 legiuni gata de luptă[46]; pe lîngă aceasta știe precis că soldații din armata lui Caesar îi sînt ostili acestuia, care nu-i va putea convinge nici să-l apere, nici măcar să-l urmeze[47]. În celelalte privințe se propune senatului: organizarea de recrutări în toată Italia; trimiterea lui Faustus Sylla[48] în grabă în Mauretania; acordarea de bani lui Pompeius din tezaurul public[49]. Se fac apoi propuneri ca regelui Iuba să i se dea titlul de aliat și prieten al poporului roman[50]. Marcellus[51] spune că deocamdată nu va admite aceasta; în privința lui Faustus se opune tribunul plebei Philippus[52]. Pentru celelalte propuneri este emis cîte un *senatus consultum*. Provinciile — două consulare, celelalte pretoriene — sînt acordate unor simpli particulari[53]. Siria îi revine lui Scipio, Gallia lui Lucius Domitius. Philippus și Cotta[54] sînt trecuți cu vederea în urma unor intrigi și sorții lor nu sînt aruncați în urnă. În celelalte provincii sînt trimiși foști pretori[55]. Ei nu așteaptă, așa cum se întîmpla în anii trecuți, ca puterea să le fie aprobată de popor și, îndată după săvîrșirea făgăduielilor față de zei[56], pleacă îmbrăcați în *paludamentum*[57]. Consulii, lucru nemaiîntîmplat vreodată[58], ... (lacună) pleacă din oraș iar niște particulari, contrar tuturor vechilor obiceiuri, posedă lictori în Roma și pe Capitoliu. În toată Italia se fac recrutări, se adună arme, se iau bani de la municipii[59], din temple, legile divine și umane sînt învălmășite.

7 Aflînd de aceste fapte, Caesar rostește o cuvîntare în fața soldaților[60]. Amintește de nedreptățile de totdeauna ale dușmanilor față de el și deplînge faptul că Pompeius a fost atras de către aceștia și îndepărtat de el[61] din invidie și pentru a-i distruge gloria, tocmai lui care fusese întotdeauna un susținător și un ajutor al lui Pompeius în obținerea de onoruri și demnități[62]. Se plînge de noul procedeu introdus în stat, acela ca dreptul de intercesiune tribuniciară[63] să fie înfierat și înăbușit cu armele, drept care în anii dinainte fusese restabilit prin arme[64]. Sylla, deposedînd puterea tribuniciară de toate drepturile[65], îi lăsase totuși libertatea de intercesiune; Pompeius, care pare că i-a redat toate drepturile pierdute, i le-a luat de fapt și pe cele pe care le mai avea. Ori de cîte ori s-a dat decretul ca „magistrații să aibă grijă ca statul să nu sufere vreo știrbire", formulă și hotărîre a senatului prin care poporul roman e chemat la arme, aceasta s-a făcut în cazul promulgării unor legi dăunătoare, a vreunui abuz din partea tribunilor, a unei secesiuni populare sau cînd templele și punctele strategice fuseseră ocupate. Dă ca exemplu faptele din trecut care au fost ispășite cu pieirea lui Saturninus și a Gracchilor[66]. În momentul de față însă nu se făcuse și nici măcar nu se plănuise ceva asemănător; nu se promulgase nici o lege, nu se făcuse nici o încercare de a convoca poporul, nu avusese loc nici o secesiune. Îndeamnă pe cei care sub comanda lui apăraseră cu succes timp de nouă ani statul, cîștigaseră mai multe războaie, pacificaseră întreaga Gallie și Germania[67], să-i apere faima și demnitatea în fața dușmanilor. Ostașii legiunii a XIII-a[68], care era de față și pe care Caesar o chemase la începutul tulburărilor în timp ce celelalte nu se adunaseră încă, strigă cu toții[69] că sînt gata să răzbune nedreptățile făcute comandantului lor și tribunilor plebei.

8 Cunoscînd voința soldaților, Caesar pleacă cu această legiune la Ariminum[70] și acolo îi întîlnește pe tribunii plebei care se refugiaseră la el. Scoate din taberele de iarnă celelalte legiuni[71] și le poruncește să-l urmeze. Tot acolo vine tînărul Lucius Caesar, al cărui tată era legatul lui Caesar[72]. Acesta, terminînd de expus chestiunea pen-

tru care venise, spune că are pentru Caesar următorul mesaj cu caracter particular din partea lui Pompeius: „El vrea să se justifice în fața lui Caesar pentru ca acesta să nu considere o insultă personală ceea ce Pompeius a făcut pentru republică, fiindcă totdeauna el a pus interesele statului mai presus de afacerile private. Caesar trebuie, pentru demnitatea sa, să-și alunge pornirea și mînia și să nu se înverșuneze într-atît împotriva dușmanilor încît, sperînd că îi lovește pe ei, să lovească statul". Adaugă alte cîteva lucruri de acest fel împreună cu dezvinovățirea lui Pompeius. Cam aceleași probleme și în aceleași cuvinte tratează cu Caesar și pretorul Roscius și arată că Pompeius însuși i le-a transmis.

9 Deși era clar că acestea nu puteau să anihileze nedreptățile comise, totuși, deoarece găsise oameni potriviți pentru a transmite lui Pompeius prin intermediul lor ceea ce voia, îi roagă pe amîndoi, fiindcă i-au transmis mesajul lui Pompeius, să nu li se pară prea greu să comunice și doleanțele lui, mai ales dacă printr-o mică sforțare vor putea să rezolve mari neînțelegeri și să scape de teamă întreaga Italie. Pentru el onoarea a fost întotdeauna cel dintîi lucru, mai însemnat decît însăși viața[73]. L-a durut faptul că i-a fost smuls de către dușmani, spre dezonoarea lui, un privilegiu dat de poporul roman[74] și că, luîndu-i-se comanda cu șase luni înainte de termen, este obligat să vină la Roma, cînd de fapt poporul decretase să se țină seama de candidatura lui, chiar în absență, la alegerile ce urmau să aibă loc[75]. Totuși suportase cu calm, de dragul republicii, această lovitură adusă onoarei lui; cînd trimisese scrisoarea către senat prin care cerea ca toți să depună comanda armatelor, nu obținuse nici măcar acest lucru. În toată Italia au loc recrutări, sînt reținute două legiuni care i-au fost luate sub pretextul războiului cu parții[76]; Roma e sub arme. Încotro duc oare toate astea dacă nu spre propria lui pieire? Și, totuși, e gata să se înjosească în orice chip și să suporte orice de dragul republicii[77]. Pompeius trebuie să plece în provinciile sale, ei amîndoi să-și demobilizeze armatele, toată lumea în Italia să depună armele, teama să dispară din Roma, libertatea comițiilor și orice

afacere publică să fie garantată senatului şi poporului roman[78]. Pentru ca acestea să se facă mai uşor, în condiţii mai sigure şi să se întărească cu jurămînt, Pompeius însuşi trebuie să vină mai aproape sau să accepte ca Caesar să se apropie de el; toate neînţelegerile să fie lămurite prin discuţii.

10 Primind solia, Roscius, întovărăşit de Lucius Caesar, vine la Capua[79] şi găseşte acolo pe consuli şi pe Pompeius[80]; le aduce la cunoştinţă doleanţele lui Caesar. După o deliberare, aceştia îi transmit lui Caesar, prin intermediul aceloraşi persoane, un răspuns în scris cu următorul conţinut: Caesar să se întoarcă în Gallia, să se retragă din Ariminum, să-şi demobilizeze armata; dacă va face aceasta, Pompeius va pleca în Hispania. Pînă nu se vor încredinţa că Caesar îşi va respecta promisiunile, consulii şi Pompeius nu vor întrerupe recrutările.

11 Era nedreaptă condiţia ca Caesar să se retragă din Ariminum şi să se întoarcă în provincie, iar Pompeius să continue să stăpînească provincii şi legiuni care nu-i aparţin, să pretindă demobilizarea armatei lui Caesar, iar el să facă recrutări; să promită că se va duce în provincii, dar să nu i se fixeze ziua plecării, aşa încît, în caz că el nu va fi plecat pînă la terminarea proconsulatului lui Caesar, să nu poată fi acuzat de încălcarea promisiunii. Faptul că nu fixa o dată pentru întrevedere şi nici nu promitea că va veni risipea orice speranţă de pace. Caesar trimite deci pe Marcus Antonius cu cinci cohorte de la Ariminum la Arretium[81], iar el însuşi rămîne la Ariminum cu două legiuni şi ia măsuri să se facă recrutări acolo; ocupă cu cîte o cohortă Pisaurum, Fanum şi Ancona[82].

12 Între timp, informat că pretorul Thermus[83] stăpîneşte Iguvium[84] cu cinci cohorte, că întăreşte oraşul, dar că toţi iguvienii îi sînt binevoitori lui, trimite acolo pe Curio cu trei cohorte pe care le avea la Pisaurum şi la Ariminum. Aflînd de apropierea acestuia şi îndoindu-se de starea de spirit a municipiului, Thermus îşi retrage cohortele din oraş şi fuge. În drum soldaţii îl părăsesc

și se întorc pe la casele lor. Curio ocupă Iguvium, spre satisfacția tuturor locuitorilor[85]. Cînd află despre cele întîmplate, bizuindu-se pe bunăvoința municipiilor, Caesar scoate din garnizoană cohortele legiunii a XIII-a și pornește spre Auximum[86]; orașul era ocupat de Attius[87], care își introdusese cohortele în cetate și făcea recrutări în întreg ținutul Picenum[88], trimițînd peste tot senatori.

13 Auzind de apropierea lui Caesar, decurionii[89] din Auximum vin în număr mare la Attius Varus și-i arată că ei nu se fac judecători ai situației, dar că nici ei, nici ceilalți concetățeni ai lor nu vor îngădui ca un comandant cum e Caius Caesar, cu atîtea merite față de republică și care a săvîrșit atîtea fapte vitejești, să fie oprit la zidurile orașului; Varus să se gîndească mai bine la viitor și la primejdia care-l amenință. Speriat de vorbele lor, acesta scoate din oraș garnizoana pe care o adusese și fuge. Urmărindu-l, cîțiva soldați din avangarda lui Caesar îl obligă să se oprească. În timpul încăierării, Varus e părăsit de ai săi; o parte a soldaților se înapoiază acasă, ceilalți vin la Caesar; o dată cu ei e adus prizonier Lucius Pupius, centurion primipil[90], care avusese același grad înainte în armata lui Pompeius. Caesar însă laudă pe soldații lui Attius, îl eliberează pe Pupius, aduce mulțumiri locuitorilor din Auximum și promite că-și va aminti de fapta lor.

14 La vestea acestor întîmplări, o spaimă atît de mare cuprinse Roma, încît consulul Lentulus, care venise pentru deschiderea vistieriei ca să scoată, conform hotărîrii senatului, bani pentru Pompeius, fugi din oraș îndată după deschiderea tezaurului sacru. Se tot zvonea că Caesar e din ce în ce mai aproape și cavaleria lui va apărea din clipă în clipă. Pe Lentulus l-a urmat colegul său Marcellus și numeroși magistrați. Pompeius, plecat din oraș în ajunul acelei zile, se îndrepta spre legiunile primite de la Caesar, pe care le așezase pentru iernat în Apulia[91]. Recrutările din jurul Romei sînt întrerupte, tuturor li se pare că dincoace de Capua nimic nu mai e sigur. Abia la Capua se liniștesc și-și revin și instituie recrutarea coloniștilor care fuseseră aduși acolo conform

legii Iulia[92]. Aducînd în for pe gladiatorii pe care Caesar îi avea acolo în școală, Lentulus îi asigură că vor fi eliberați, le împarte cai și le poruncește să-l urmeze. După aceea, sfătuit de-ai săi — căci fapta îi era unanim dezaprobată —, îi împărți pentru pază la cetele de sclavi din Campania.

15 Plecînd din Auximum, Caesar străbate întregul Picenum. Toate prefecturile acelor regiuni îl primesc cu mare bunăvoință și ajută armata prin toate mijloacele. Chiar de la Cingulum[93], cetate pe care o organizase și o fortificase Labienus[94] pe cheltuiala sa proprie, vin soli la Caesar și-i promit că-i vor îndeplini cu toată rîvna orice poruncă. El le cere soldați și ei îi trimit. Între timp, legiunea a XII-a îl ajunge pe Caesar. Cu acestea două pornește spre Asculum Picenum[95]. Cetatea aceasta era ocupată de Lentulus Spinther[96] cu 10 cohorte[97]; aflînd de apropierea lui Caesar, el fuge din oraș și, încercînd să ia cu sine trupele, e părăsit de o mare parte din soldați. Rămas în marș cu numai cîțiva oameni, îl întîlnește pe Vibullius Rufus[98], trimis de Pompeius în ținutul Picenum pentru a întări curajul oamenilor. Informat de el despre ceea ce se întîmpla în Picenum, Vibullius îi ia soldații în primire, iar pe el îl concediază. De asemenea adună din regiunile învecinate cîte cohorte poate din cele recrutate de Pompeius; printre acestea îl încadrează și pe Lucilius Hirrus[99], care fugea din Camerinum[100] cu șase cohorte pe care le avusese acolo în garnizoană; în total realizează 13 cohorte. Cu ele ajunge în marș forțat în Corfinium[101] la Domitius Ahenobarbus[102] și-l anunță că Caesar se apropie cu două legiuni. Domitius strînsese, la rîndul său, cam 20 de cohorte din Alba[103], de la marsi și peligni, din ținuturile vecine.

16 După ocuparea orașului Firmum[104] și alungarea lui Lentulus, Caesar ordonă să fie convocați soldații care îl părăsiseră pe acesta și să se facă recrutarea. El însuși, după o zăbavă de o zi pentru aprovizionare, pornește spre Corfinium. Cînd ajunse acolo, cinci cohorte trimise de Domitius din oraș se străduiau să distrugă podul de peste rîu, care era la o depărtare de circa 3 000 de pași

de cetate. După o luptă cu avangarda lui Caesar, soldaţii lui Domitius sînt respinşi de pe pod şi se retrag în cetate. Trecîndu-şi legiunile peste pod, Caesar se opreşte în faţa cetăţii şi îşi aşază tabăra lîngă ziduri.

17 Aflînd de lucrul acesta, Domitius trimite cu scrisori la Pompeius în Apulia, în schimbul unei mari răsplăţi, oameni care cunosc locurile, ca să-l roage şi să-l convingă să-i vină în ajutor, căci, datorită îngustimii locului, Caesar va putea fi uşor încercuit cu două armate şi lipsit de posibilitatea de a se aproviziona. Dacă Pompeius nu va face aceasta, se va pune în primejdie el însuşi împreună cu mai mult de 30 de cohorte şi cu un număr mare de senatori şi cavaleri romani. Între timp, încurajîndu-i pe ai săi, postează maşini de război pe ziduri şi încredinţează fiecăruia pentru pază cîte o parte din oraş; promite în adunare ostaşilor pămînt din posesiunile proprii, cîte 15 iugăre de fiecare soldat, iar centurionilor şi reangajaţilor partea cuvenită.

18 Între timp Caesar e anunţat că locuitorii oraşului Sulmo[105], care se află la o depărtare de 7 000 de paşi de Corfinium, doresc să i se supună, dar că sînt împiedicaţi de senatorul Quintus Lucretius[106] şi de Attius Paelignus, care stăpînesc cetatea cu o garnizoană de şapte cohorte. Îl trimite acolo pe Marcus Antonius cu cinci cohorte din legiunea a XIII-a. Îndată ce văzură steagurile noastre, sulmonienii deschiseră porţile şi ieşiră cu toţii, orăşeni şi soldaţi, în întîmpinarea lui Antonius, ovaţionîndu-l. Lucretius şi Attius se aruncară de pe zid. Adus în faţa lui Antonius, Attius cere să fie dus la Caesar. În aceeaşi zi în care plecase, Antonius se întoarce împreună cu Attius şi cu cohortele. Caesar incluse în armata sa aceste cohorte, iar lui Attius îi dădu drumul nevătămat. În primele zile Caesar hotărî să întărească tabăra cu fortificaţii, să aducă provizii de la municipiile vecine şi să aştepte sosirea celorlalte trupe. Peste trei zile sosi la el legiunea a VIII-a împreună cu 22 de cohorte strînse în urma noilor recrutări din Gallia[107] şi vreo 330 de călăreţi de la regele Noricului[108]. După venirea lor aşază o altă tabără de cealaltă parte a cetăţii; comandant al acestei

tabere îl numeşte pe Curio. În zilele următoare ordonă încercuirea cetăţii cu un val şi cu fortăreţe. Cam pe cînd cea mai mare parte a lucrării era gata, se întorc şi cei care fuseseră trimişi de Domitius la Pompeius.

19 După citirea scrisorii, Domitius spune în adunare un neadevăr, şi anume că Pompeius va veni în scurtă vreme cu ajutoare şi îi îndeamnă să nu-şi piardă curajul şi să pregătească orice poate fi de folos pentru apărarea cetăţii. El însă vorbeşte în ascuns cu cîţiva prieteni ai săi şi le arată că a luat hotărîrea să fugă. Dar cum chipul lui Domitius nu se potrivea cu vorbele şi cum făcea totul mai înspăimîntat şi mai nehotărît decît în zilele precedente, cum pentru a lua o hotărîre, contrar obiceiului său, vorbea prea mult cu ai săi în secret şi evita sfaturile şi adunările oamenilor, lucrul nu a putut fi acoperit şi ascuns multă vreme. Pompeius îi răspunsese că nu are de gînd să împingă primejdia la limita extremă, că nu la sfatul sau din voinţa lui se stabilise Domitius la Corfinium; oricum însă, dacă Domitius va avea posibilitatea, să vină la el cu toate trupele. Asediul şi lucrările de încercuire ale cetăţii făceau însă imposibil acest lucru.

20 Cînd s-a descoperit planul lui Domitius, soldaţii care erau la Corfinium se adună la primul ceas al serii şi, prin intermediul tribunilor militari, al centurionilor şi al celor mai respectaţi dintre ei, încep să se sfătuiască: sînt asediaţi de Caesar, lucrările de încercuire sînt aproape gata, comandantul lor, Domitius, în care şi-au pus speranţa şi încrederea cînd au rămas, are de gînd să fugă, părăsind totul, astfel că ei trebuie să se gîndească la propria lor salvare. Marsii nu se arată la început de acord cu aceştia şi ocupă partea de cetate care li se părea cel mai bine întărită; neînţelegerea dintre ei ia asemenea proporţii, încît sînt cît pe ce să pună mîna pe arme şi să se încaiere; după puţin timp totuşi, prin intermediul solilor trimişi dintr-o parte şi din alta, marsii află ceea ce nu ştiau, şi anume intenţia de fugă a lui Domitius. Atunci cu toţii într-un singur gînd, aducîndu-l pe Domitius în faţa mulţimii, îl înconjură şi-l pun sub pază; trimit dintre ei soli la Caesar să spună că sînt gata să

deschidă porţile, să facă tot ce va porunci şi să i-l predea de viu pe Domitius.

21 Luînd cunoştinţă de aceasta, Caesar, deşi considera de cea mai mare importanţă să pună stăpînire cît mai repede pe cetate şi să aducă cohortele la el în tabără ca nu cumva ei să-şi schimbe intenţia dacă ar primi cumva daruri, vreo încurajare sau veşti false — căci adesea în timpul războiului împrejurări neînsemnate dau naştere la mari nenorociri —, dar, temîndu-se totuşi ca nu cumva prin intrarea soldaţilor la vreme de noapte, cînd îndrăzneala e mai mare, să fie jefuit oraşul, îi laudă pe cei care veniseră şi-i trimite din nou în cetate, ordonîndu-le să păzească porţile şi zidurile. El însuşi repartizează soldaţi la întăriturile pe care poruncise să le facă, nu la anumite intervale, cum se obişnuise în zilele trecute, ci în linie neîntreruptă de străji şi posturi, ca să aibă legătură între ei şi să împînzească întreaga fortificaţie. Trimite de jur împrejur tribuni militari şi prefecţi[109] cu ordin să preîntîmpine nu numai orice ieşire din cetate, ci să supravegheze chiar pe indivizii izolaţi care ar fi ieşit pe furiş. Şi, într-adevăr, nimeni n-a fost atît de liniştit şi de nepăsător încît să doarmă în noaptea aceea. Aşteptarea deznodămîntului era atît de încordată, încît pe fiecare îl purta gîndul sau sufletul în alte direcţii: ce li se va întîmpla oare corfinienilor, lui Domitius, lui Lentulus, ce vor păţi ceilalţi, ce sfîrşit va avea fiecare.

22 Pe la straja a patra[110], Lentulus Spinther vorbeşte de pe zid cu gărzile şi santinelele noastre, declarînd că doreşte, dacă i se îngăduie, să se întîlnească cu Caesar. Dîndu-i-se îngăduinţa, e lăsat să iasă din cetate, dar soldaţii lui Domitius nu-l părăsesc pînă cînd nu e adus în faţa lui Caesar. Cu acesta tratează despre salvarea sa, îl roagă, îl imploră să-l cruţe, aminteşte de vechea lor prietenie, enumeră serviciile pe care i le făcuse Caesar, şi care erau într-adevăr foarte mari: datorită lui Caesar ajunsese el în colegiul pontifical[111], guvernase după pretură provincia Hispania, fusese susţinut în candidatura pentru consulat. Caesar îi întrerupe discursul, afirmînd că nu a ieşit din provincia sa pentru a face rău[112], ci

pentru a se apăra de loviturile dușmanilor, pentru a repune în drepturi pe tribunii plebei alungați din oraș cu această ocazie și pentru a-și reda sieși și poporului roman, asuprit de o grupare de cîțiva inși, libertatea[113]. Reconfortat de vorbele lui Caesar, Lentulus cere să i se îngăduie să se întoarcă în cetate: ceea ce obținuse el pentru propria-i salvare va fi și pentru ceilalți o întărire a speranței, căci unii sînt atît de înspăimîntați, încît se văd siliți să ia hotărîri dăunătoare vieții lor[114]. Obținînd această permisiune, se retrage.

23 Odată cu zorile, Caesar porunci să fie aduși la el toți senatorii, fiii de senatori, tribunii militari și cavalerii romani. Erau cinci din ordinul senatorial: Lucius Domitius, Publius Lentulus Spinther, Lucius Caecilius [Spinther] Rufus[115], cvestorul Sextus Quintilius Varus[116] și Lucius Rubrius; pe lîngă aceștia mai erau fiul lui Domitius, și mai mulți adolescenți, precum și un mare număr de cavaleri romani și de decurioni,. pe care Domitius îi chemase din municipii. Pe toți aceștia, aducîndu-i în fața lui, îi ferește de insultele și ocările soldaților; le ține o scurtă cuvîntare în care regretă că o parte din ei nu i-au fost recunoscători pentru serviciile deosebit de mari față de ei. Îi lasă să plece cu toții nevătămați. Suma de 6 000 000 de sesterți pe care o adusese Domitius și o depusese în tezaurul public, oferită lui de către duumvirii[117] corfinieni, o restituie lui Domitius[118], ca să nu pară mai cumpătat în ce privește viața oamenilor decît în privința banului, deși era clar că banii aceia erau publici și că Pompeius îi dăduse pentru plata soldei. Ordonă soldaților lui Domitius să depună jurămîntul de credință față de el; în aceeași zi ridică tabăra și, în marș reglementar[119], după șapte zile de întîrziere la Corfinium, străbătînd ținuturile marrucinilor, frentanilor și ale larinaților[120], ajunge în Apulia.

24 Aflînd de faptele petrecute la Corfinium, Pompeius pleacă din Luceria la Canusium și de acolo la Brundisium[121]. Ordonă să se adune la el de pretutindeni toate trupele provenite din noile recrutări; înarmează pe sclavi[122] și pe păstori și le împarte cai; în felul acesta își

recrutează cam 300 de călăreţi. Pretorul Lucius Manlius[123] fuge din Alba cu şase cohorte, pretorul Rutilius Lupus[124] din Tarracina[125] cu trei; acestea, văzînd în depărtare cavaleria lui Caesar condusă de Vibius Curius, părăsesc pe pretor, transportă stindardele la Curius şi trec de partea lui. La fel, pe alte drumuri, unele cohorte dau peste coloana lui Caesar, altele peste cavalerie. Este prins şi adus în faţa lui Caesar Numerius Magius din Cremona, *praefectus fabrum*[126] în armata lui Pompeius. Pe acesta Caesar îl trimise cu următoarea solie la Pompeius: „Pentru că pînă atunci nu au avut posibilitatea să aibă o întrevedere, cum el însuşi va veni la Brundisium[127], e în interesul republicii şi al salvării comune ca el să stea de vorbă cu Pompeius; nu acelaşi rezultat se obţine dacă tratativele se fac prin intermediul altora şi la mare distanţă, sau dacă toate condiţiile sînt discutate direct".

25 După ce trimite această solie, Caesar vine la Brundisium cu şase legiuni: trei de veterani, iar celelalte realizate din noua recrutare şi completate pe drum[128]; cohortele lui Domitius le trimisese imediat din Corfinium în Sicilia. Totodată află că cei doi consuli au plecat la Dyrrachium[129] cu o mare parte din armată[130], iar Pompeius a rămas la Brundisium cu 20 de cohorte. Nu putea şti exact dacă Pompeius a rămas acolo pentru a stăpîni Brundisium, ca să aibă mai uşor în mînă întreaga Mare Adriatică de la extremităţile Italiei şi pînă în regiunile Greciei şi să poată conduce războiul din amîndouă părţile, sau dacă rămăsese acolo din lipsă de corăbii. Temîndu-se ca nu cumva Pompeius să ia hotărîrea de a părăsi Italia[131], instituí blocarea ieşirilor şi împiedicarea activităţii din portul Brundisium. Planul lucrărilor era următorul: pe acolo pe unde gura portului era mai îngustă, se aruncau de pe ţărm din amîndouă părţile grămezi de material de îndiguire, căci în locul acela marea nu era adîncă. Mai departe însă, cum digul nu mai rezista din cauza adîncimii apei, erau postate plute cu latura de 30 de picioare, puse cîte două pornind de la îndiguire, fixate cu cîte patru ancore la fiecare din cele patru colţuri, ca să nu fie mişcate de valuri. După aşezarea şi consolidarea acestora se adăugau alte plute de aceeaşi mărime, care se acopereau

cu pămînt şi materiale de construcţie pentru a uşura posibilitatea de mişcare pe ele în vederea apărării; în faţă şi în ambele părţi acestea erau protejate cu îngrădituri şi parapete; la fiecare grup de patru plute se ridica un turn de două etaje, ca să poată fi apărate mai uşor de atacurile corăbiilor sau de incendii.

26 Împotriva acestora, Pompeius echipă corăbiile grele de marfă pe care le capturase în portul Brundisium. Pe ele ridică turnuri de trei etaje şi, încărcîndu-le cu numeroase maşini de război şi cu tot soiul de proiectile, le porni împotriva construcţiilor lui Caesar ca să-i sfărîme plutele şi să-i învălmăşească lucrările. Astfel în fiecare zi aveau loc ciocniri, în care adversarii îşi aruncau de departe pietre, săgeţi şi alte proiectile. Caesar însă, cu toate că făcea toate acestea, considera că nu trebuie să renunţe la propunerile de pace şi era foarte mirat de ce Magius, pe care îl trimisese cu solie la Pompeius, nu se mai întorcea[132]. Cu toate că această acţiune întreprinsă de atîtea ori îi micşora elanul şi îi întîrzia hotărîrile, continua să socotească totuşi că trebuie perseverat cu orice preţ în această direcţie. Deci trimite pe Caninius Rebilus[133], rudă şi prieten cu Scribonius Libo[134], ca sol pentru tratative la acesta; îl însărcinează să-l îndemne pe Libo să negocieze pacea; Caesar cere în primul rînd o convorbire cu Pompeius şi arată că e pe deplin încredinţat că, dacă i se va oferi această posibilitate, se va reuşi, printr-un acord echitabil, să se renunţe la luptă. O mare parte de glorie şi consideraţie pentru această faptă îi va reveni lui Libo dacă, prin intermediul şi acţiunea lui, războiul va înceta. După convorbirea cu Caninius, Libo se duce la Pompeius. Puţin mai tîrziu însă anunţă că cei doi consuli lipsesc şi că fără ei nu poate fi vorba de o întrevedere. Astfel Caesar se vede nevoit să renunţe, în sfîrşit, la un lucru încercat zadarnic de atîtea ori, şi să treacă la luptă.

27 Cînd, după nouă zile de muncă, aproape jumătate din construcţiile lui Caesar erau terminate, corăbiile trimise de consuli de la Dyrrachium, unde transportaseră prima parte a armatei, se întorc la Brundisium. Pompeius, fie speriat de lucrările lui Caesar, fie pentru că hotărîse

de la început să părăsească Italia, odată cu venirea corăbiilor începu să pregătească plecarea; pentru a întîrzia mai mult atacul lui Caesar, ca nu cumva chiar în momentul plecării soldaţii să se năpustească în oraş, zideşte porţile, fortifică pieţele publice şi cartierele mărginaşe, sapă şanţuri de-a curmezişul străzilor şi înfige în ele ţăruşi şi pari ascuţiţi. Pe acestea le acoperă apoi cu lese uşoare şi cu pămînt[135]. Intrările în port şi cele două drumuri care duceau spre el din afara zidurilor le împînzeşte cu bîrne mari înfipte în pămînt şi foarte ascuţite. După terminarea acestor lucrări porunceşte soldaţilor să se îmbarce în tăcere pe corăbii şi dispune pe zid şi turnuri, la intervale mari, soldaţi uşor înarmaţi dintre reangajaţi, arcaşi şi prăştieri. Pe aceştia hotărăşte să-i recheme la un semnal anumit, după ce toţi ostaşii se vor fi îmbarcat pe corăbii, şi lasă pentru ei într-un loc sigur ambarcaţii repezi[136].

28 Locuitorii oraşului Brundisium, revoltaţi de nedreptăţile soldaţilor pompeieni şi chiar de jignirile lui Pompeius însuşi, favorizau acţiunile lui Caesar. Aflînd de plecarea lui Pompeius după agitaţia soldaţilor ocupaţi cu pregătirea ei, începură cu toţii s-o semnalizeze de pe acoperişuri. Informat de ei, Caesar ordonă să se pregătească scări şi soldaţii să se înarmeze pentru a nu scăpa posibilitatea de a trece la acţiune. La căderea nopţii[137], Pompeius porneşte corăbiile. Cei puşi de pază pe ziduri sînt chemaţi la semnalul convenit şi aleargă la corăbii pe drumul ştiut. Soldaţii lui Caesar, punînd scări, escaladează zidurile, dar, avertizaţi de locuitorii oraşului să se ferească de capcane şi de tranşee[138], se opresc şi, conduşi de aceştia pe un drum lung şi ocolit, ajung la port, unde opresc şi capturează cu ajutorul bărcilor şi luntrilor două corăbii cu soldaţi, care se prinseseră în digul lui Caesar.

29 Caesar, deşi îşi dădea foarte bine seama că dacă spera să încheie operaţiile militare trebuia să adune corăbii şi, trecînd marea, să-l urmărească pe Pompeius înainte ca el să se întărească cu ajutoare de peste mare, totuşi se temea de timpul prea mare pierdut într-o astfel de acţiune, deoarece Pompeius, strîngînd toate navele, tăiase posibilitatea de a fi urmărit. Nu-i rămînea decît să

aştepte corăbiile din regiunile mai îndepărtate ale Galliei Picenului şi ale strîmtorii[139]. Din pricina anotimpului[140], acest lucru era de lungă durată şi greu de realizat. Caesar nu voia însă ca în absenţa lui să fie întărită credinţa faţă de Pompeius a vechii armate ca şi a celor două Hispanii[141] (dintre care una îi era obligată aceluia prin mari servicii)[142], să se pregătească ajutoare şi cavalerie şi să se încerce atragerea Galliei şi a Italiei.

30 Şi astfel, renunţînd deocamdată la gîndul urmăririi lui Pompeius, se hotărăşte să plece în Hispania şi porunceşte duumvirilor din toate municipiile să strîngă corăbii şi să se îngrijească a le trimite la Brundisium. Pe legatul Valerius[143] îl trimite în Sardinia cu o singură legiune, pe propretorul Curio în Sicilia cu trei legiuni[144]; tot lui îi ordonă să treacă armata în Africa după ce va fi cucerit Sicilia. Sardinia era guvernată de Marcus Cotta[145], iar Sicilia de Marcus Cato; Africa, în urma tragerii la sorţi, trebuia să-i revină lui Tubero[146]. Locuitorii oraşului Caralis[147], îndată ce auziră că Valerius e trimis la ei, înainte de plecarea acestuia din Italia, alungă din oraş din proprie iniţiativă pe Cotta. Înspăimîntat, căci înţelegea că toată provincia are aceleaşi sentimente faţă de el, Cotta fuge din Sardinia în Africa. În Sicilia, Cato refăcea corăbiile vechi de război şi poruncea cetăţilor să-i aducă nave noi. Toate acestea le făcea cu mare febrilitate. Printre locuitorii din Lucania şi Bruttium[148] făcea, prin trimişii săi, recrutarea cetăţenilor romani[149] şi pretindea un număr anumit de cavaleri şi pedestraşi de la cetăţile Siciliei. Cînd lucrurile erau aproape gata, aflînd de apropierea lui Curio, se plînge în adunare că a fost părăsit şi trădat de Cnaeus Pompeius, care începuse un război inutil[150] într-un moment de totală nepregătire şi care, întrebat de el şi de alţii în senat, afirmase cu tărie că a rînduit şi a pus totul la cale în vederea războiului. După ce se plînge de acestea în adunare, fuge din provincie[151].

31 Deoarece găsise provinciile fără guvernator, Valerius pătrunde cu armatele în Sardinia, iar Curio în Sicilia. Cînd Tubero ajunse în Africa, îl găsi în provincie ca guvernator pe Attius Varus: acesta, pierzîndu-şi cohortele

la Auximum, după cum am arătat mai sus[152], ajunsese după o fugă neîntreruptă în Africa și, găsind-o părăsită[153], o ocupase din proprie inițiativă; făcînd recrutări, adunase două legiuni, căci cunoașterea oamenilor și a locurilor și obișnuința cu provincia — cu cîțiva ani înainte o guvernase ca propretor — îl ajutaseră să găsească mijloace pentru a întreprinde aceasta. Pe Tubero, care venea cu corăbiile la Utica[154], îl împiedică să intre în port și în oraș și nu-i permite nici măcar să-și debarce fiul bolnav, ci îl constrînge să ridice ancora și să plece de acolo.

32 După toate acestea, Caesar, profitînd de timpul rămas pentru a da posibilitate soldaților să se odihnească, își duce armata în municipiile cele mai apropiate[155]; el însuși pleacă spre Roma[156]. Adunînd senatul[157], enumeră nedreptățile adversarilor săi: arată că el nu ceruse nici o funcție extraordinară, ci, așteptînd să vină timpul sorocit consulatului[158], se mulțumise cu un lucru accesibil tuturor cetățenilor. Cu toată opoziția dușmanilor săi și a lui Cato, care se împotrivea din răsputeri și tărăgănase discuțiile, după un vechi obicei oratoric, timp de zile întregi[159], cei 10 tribuni ai plebei propuseseră să se țină socoteală de candidatura lui în absență, chiar în vremea consulatului lui Pompeius[160]; dacă acesta nu fusese de acord, de ce îngăduise să se facă propunerea? Dacă fusese de acord, de ce îl împiedicase să se folosească de o favoare acordată de popor[161]? Arată răbdarea de care dăduse dovadă cînd ceruse el însuși dizolvarea armatelor, sacrificîndu-și astfel propria funcție și onoare. Demonstrează înverșunarea dușmanilor săi care refuzau să facă ceea ce ei cereau de la alții și preferau ca mai degrabă totul să fie dat peste cap decît să renunțe la putere și la armate. Vorbește de nedreptatea de a i se lua legiunile, de cruzimea și de îndrăzneala nemaipomenită în restrîngerea drepturilor tribunilor plebei[162]. Amintește de propunerile făcute de el, de cererile de tratative refuzate. Față de toate acestea îi îndeamnă și le cere să susțină statul și să-l guverneze împreună cu el. Dacă ei evită aceasta din teamă, el nu se va feri de greutate și va administra singur republica[163]. Spune că trebuie să se trimită soli la

Pompeius în vederea unui acord și că el nu se sperie de cele ce afirmase Pompeius în senat cu puțin înainte, și anume că trimiterea de soli demonstrează autoritatea atribuită celor cărora le sînt trimiși și teama celor ce-i trimit. Acesta este sentimentul unui suflet mărunt și lipsit de tărie. El însă, așa cum se străduise să fie primul prin faptele de arme, tot astfel vrea să fie mai presus și prin respectul față de legi și spiritul de dreptate.

33 Senatul aprobă propunerea de a trimite soli; nu aveau însă pe cine să trimită, căci, mai ales de frică, fiecare refuza sarcina ambasadei. Pompeius, plecînd din oraș, spusese în senat că va pune pe același plan pe cei ce vor rămîne la Roma cu cei ce se vor afla în tabăra lui Caesar[164]. Astfel trei zile trec în dispute și justificări. Chiar tribunul plebei Lucius Metellus e corupt de dușmanii lui Caesar să tărăgăneze această acțiune și să împiedice ca toate celelalte pe care le hotărîse să fie înfăptuite[165]. Aflînd de intențiile acestuia, Caesar, după cîteva zile risipite zadarnic, pentru a nu pierde și restul timpului, lăsînd neîndeplinite cele ce hotărîse[166], pleacă din Roma și vine în Gallia Ulterior.

34 Cînd ajunge acolo, află că Vibullius Rufus, care fusese prins la Corfinium cu puține zile înainte și pe care el însuși îl eliberase[167], a fost trimis de Pompeius în Hispania; că Domitius plecase pentru a ocupa Massilia[168] cu șapte corăbii ușoare, strînse de la particulari la Igilium și în Cosanum[169] și echipate cu sclavi, liberți și coloni de-ai săi; că fusese trimisă înainte la Massilia o delegație de tineri nobili massilieni pe care Pompeius, plecînd din Roma, îi îndemnase să nu uite, de dragul noilor acte de bunăvoință ale lui Caesar, vechile lui servicii făcute lor[170]. După primirea acestui mesaj, massilienii închiseseră porțile în fața lui Caesar; chemaseră la ei pe albici, neam barbar care locuia în munții de pe lîngă Massilia și care le era de mult credincios, aduseseră grîne din regiunile învecinate și de la toate punctele întărite, instalaseră în oraș ateliere de fabricare a armelor, refăceau zidurile, porțile, flota.

35 Caesar cheamă la el pe cei 15 fruntaşi ai Massiliei[171]. Tratează cu ei pentru a evita ca începutul războiului să pornească de la massilieni: ei trebuie să fie călăuziţi — le spune Caesar — de autoritatea întregii Italii şi nu să se supună voinţei unui singur om[172]. Aminteşte şi alte lucruri pe care le considera bune pentru a le trezi gînduri mai sănătoase. Delegaţii relatează acasă cuvîntarea sa şi din împuternicirea senatului îi răspund lui Caesar următoarele: ei înţeleg că poporul roman e împărţit în două; nu e nici de autoritatea, nici în puterea lor să discearnă care parte apără cauza cea mai dreaptă. Conducătorii celor două partide sînt Cnaeus Pompeius şi Caius Caesar, patroni ai cetăţii lor[173], dintre care unul le-a dat prin hotărîre publică teritoriile volcilor arecomici[174] şi ale helviilor[175], iar celălalt le-a mărit veniturile şi le-a dat ca tributari pe sallyi[176], pe care i-a învins în război. Din această cauză, în faţa unor binefaceri egale, ei trebuie să aibă o atitudine egală şi să nu ajute pe niciunul dintre ei împotriva celuilalt sau să-l primească în oraş ori în port.

36 Cît timp între ei sînt discutate acestea, Domitius ajunge cu corăbiile la Massilia, este primit şi pus în fruntea oraşului şi i se încredinţează comanda în conducerea războiului[177]. La porunca lui massilienii trimit flotă peste tot; capturează de oriunde pot corăbii de marfă şi le aduc în port, unde pe cele slab înzestrate cu bare de fier, lemnărie şi echipament le folosesc pentru înarmarea şi refacerea celorlalte; grîul, atît cît s-a găsit, e adunat într-un grînar public; celelalte mărfuri şi provizii sînt păstrate în vederea unui eventual asediu. Jignit de necinstea lor, Caesar aduce trei legiuni la Massilia. Porunceşte să se aducă turnuri şi baraci pentru asedierea oraşului, să se construiască la Arelas[178] 12 nave de război, care sînt făcute şi înarmate în 30 de zile din momentul în care a fost tăiat lemnul de construcţie. Ele sînt aduse la Massilia şi în fruntea lor este pus Decimus Brutus[179], iar legatul Caius Trebonius[180] e lăsat la Massilia pentru a conduce asediul.

37 Cît timp pregăteşte şi organizează aceste lucruri, Caesar trimite înainte pe legatul Caius Fabius[181]

în Hispania cu trei legiuni, pe care le așezase pentru iernat la Narbo[182] și în împrejurimi, și-i ordonă să ocupe cu repeziciune trecătorile din Pirinei, care atunci erau stăpînite de garnizoanele legatului Lucius Afranius[183]. Poruncește celorlalte legiuni, care iernau în locuri mai îndepărtate, să le urmeze. Fabius, acționînd cu rapiditate conform ordinului, înlătură garnizoana din strîmtoare și pornește în marș forțat spre armata lui Afranius.

38 La venirea lui Lucius Vibullius Rufus[184], despre care am arătat că fusese trimis de către Pompeius în Hispania, legații lui Pompeius — Afranius, Petreius[185] și Varro[186], dintre care primul deținea Hispania Citerior[187] cu trei legiuni, al doilea Hispania Ulterior de la lanțul munților Castulo[188] pînă la Anas[189] cu două legiuni, cel de-al treilea de la Anas, ținutul vettonilor[190], și Lusitania[191] cu același număr de legiuni — își împart între ei sarcinile: Petreius trebuie să vină din Lusitania, prin ținutul vettonilor, cu toate armatele la Afranius, iar Varro să supravegheze întreaga Hispania Ulterior cu legiunile pe care le avea. După ce acestea fură puse la cale, Petreius ceru să i se dea călăreți și trupe auxiliare din întreaga Lusitanie, iar Afranius din Celtiberia[192], de la cantabri[193] și de la toți barbarii de pe lîngă ocean. După ce strînge armată, Petreius vine cu repeziciune la Afranius prin ținutul vettonilor și de comun acord hotărăsc să pornească războiul la Ilerda[194], datorită poziției favorabile a locului.

39 După cum s-a arătat mai sus, legiunile lui Afranius erau în număr de trei, ale lui Petreius două și, pe lîngă acestea, cohortele înarmate cu *scutum* din Hispania Citerior și cu *caetra*[195] din Hispania Ulterior, cam 30[196], iar în plus aproximativ 5 000 de călăreți din amîndouă provinciile. Caesar trimisese în Hispania șase legiuni; trupele auxiliare cuprindeau 6 000 de pedestrași, 3 000 de călăreți pe care îi avusese în toate războaiele anterioare, și din Gallia, pe care o pacificase[197], un număr egal, obținut prin chemarea nominală a celor mai nobili și mai viteji luptători din toate cetățile; se găseau aici 2 000 de oameni, cei mai buni dintre aquitanii[198] și

muntenii care se învecinează cu provincia Gallia... (lacună).

Auzise[199] că Pompeius se îndreaptă cu legiunile prin Mauretania spre Hispania şi că în curînd va sosi acolo. Pe dată împrumută bani de la tribunii militari şi centurioni şi-i împărţi armatei. Prin această faptă obţinu două lucruri: îşi ataşă pe centurioni prin datoria contractată şi cîştigă prin dărnicie bunăvoinţa soldaţilor.

40 Fabius încerca să atragă bunăvoinţa cetăţilor prin scrisori şi soli. Construise două poduri peste rîul Sicoris[200], la distanţă de 4 000 de paşi unul de altul[201]. Pe aceste poduri trimitea de obicei după furaje, căci ceea ce găsise de partea aceasta a rîului fusese consumat în zilele anterioare. Cam acelaşi lucru şi din aceeaşi cauză îl făceau conducătorii armatei pompeiene şi adeseori se ciocneau între ei în lupte de cavalerie. Odată, cînd după obiceiul zilnic, păzind pe cei ce strîngeau furaje, două legiuni ale lui Fabius trecuseră rîul pe podul mai apropiat, urmate fiind de bagaje şi de întreaga cavalerie, podul se nărui dintr-o dată din pricina puterii vîntului şi a creşterii apelor, astfel că restul mulţimii de călăreţi se văzu cu drumul tăiat. Petreius şi Afranius află de aceasta după grămezile de bîrne şi de împletituri duse de rîu; imediat Afranius trece pe podul său, pe care îl avea aproape de oraş şi de tabără, patru legiuni şi întreaga cavalerie şi se năpusteşte împotriva celor două legiuni ale lui Fabius. La vestea venirii lui, Lucius Plancus[202], care conducea legiunile, constrîns de nevoie, ocupă un loc mai înalt şi împarte armata în două părţi, aşezînd-o în două linii de bătaie în direcţii opuse, ca să nu poată fi înconjurat de cavalerie. Dispunîndu-le astfel, rezistă cu un număr inegal de soldaţi atacurilor violente ale legiunilor şi cavaleriei. În timpul atacului cavaleriei, ambele tabere zăresc în depărtare steagurile a două legiuni pe care Caius Fabius le trimisese pe podul celălalt în ajutorul alor noştri, bănuind că se va întîmpla ceea ce avusese loc, că şefii duşmani se vor folosi de ocazia prielnică oferită de soartă, pentru a-i zdrobi pe ai noştri. La venirea lor, lupta se întrerupse şi fiecare îşi duce legiunile înapoi în tabără.

41 După două zile[203], Caesar, cu 900 de călăreți pe care și-i păstrase drept gardă, ajunge în tabără. Podul care fusese rupt de furtună era aproape refăcut; el porunci să fie terminat în timpul nopții. După ce cercetează poziția locului, lasă șase cohorte de pază la pod și la tabără împreună cu toate bagajele și a doua zi pornește cu toate trupele în linie triplă de bătaie[204] spre Ilerda, se oprește lîngă tabăra lui Afranius și acolo, zăbovind cîtva timp gata de luptă, oferă bătălia în cîmp deschis. Cu acest prilej, Afranius scoate trupele și le așază în mijlocul colinei, lîngă tabără. Cînd Caesar își dădu seama că Afranius stă pe loc ca să nu angajeze lupta, porunci să se așeze tabăra cam la 400 de pași de poalele muntelui și, pentru ca soldații să nu se teamă în timpul lucrului de un atac neașteptat al dușmanului și să fie împiedicați să lucreze, nu permise să se întărească tabăra printr-un val, căci ar fi ieșit în relief și s-ar fi văzut de departe, ci ordonă să se sape un șanț de 15 picioare în partea dinspre dușman. Prima și a doua linie de bătaie rămînea înarmată așa cum se formase la început; în spatele acestora, a treia linie de luptă făcea pe ascuns lucrarea. Astfel toată fortificația fu terminată înainte ca Afranius să înțeleagă că ei își întăresc tabăra. Seara Caesar își așază legiunile în spatele tranșeei și acolo petrece noaptea gata de luptă.

42 A doua zi continuă să țină armata la adăpostul șanțului și, pentru că materialul de construcție trebuia căutat prea departe, hotărăște deocamdată același fel de fortificații, dă fiecărei legiuni de întărit cîte o latură a taberei și ordonă să se sape șanțuri de aceeași mărime; celelalte legiuni, ușor înarmate, sînt așezate cu fața spre dușman. Afranius și Petreius, pentru a provoca panică și a împiedica lucrările, își aduc trupele la poalele muntelui și încep hărțuiala. Dar Caesar nu întrerupe munca, încrezîndu-se în paza celor trei legiuni și în adăpostul șanțului. Aceia, după o întîrziere nu prea mare și fără a înainta prea mult de la poalele colinei, își aduc trupele înapoi în tabără. În a treia zi, Caesar întărește tabăra cu un val și ordonă să fie aduse la el celelalte cohorte, pre-

cum și bagajele pe care le lăsase în tabăra de mai înainte.

43 Între orașul Ilerda și colina cea mai apropiată pe care își aveau tabăra Petreius și Afranius se afla o cîmpie de circa 300 de pași și cam în mijlocul acestui teren o movilă nu prea înaltă. Caesar era încredințat că, dacă ar ocupa-o și ar întări-o, le-ar tăia drumul adversarilor spre oraș, spre pod și spre toate depozitele de provizii pe care le adunaseră în cetate. Nădăjduind că va obține aceasta, scoate din tabără trei legiuni și, așezîndu-le în linie de bătaie într-un loc potrivit, ordonă antesignanilor[205] unei singure legiuni să pornească înainte și să ocupe movila aceea. Acțiunea e repede aflată și cohortele lui Afranius care staționau în fața taberei sînt trimise pe un drum mai scurt pentru ocuparea aceluiași loc. Se încinge lupta și, pentru că afranienii ajunseseră primii la movilă, ai noștri sînt respinși și siliți de noile întăriri sosite să întoarcă spatele și să se retragă spre steagurile legiunilor.

44 Felul de luptă al soldaților acelora era că năvăleau cu mare avînt, puneau stăpînire cu îndrăzneală pe poziție și nu-și păstrau cu prea mare grijă șirurile, luptînd împrăștiați ici și colo, iar dacă erau primejduiți nu socoteau rușinos să întoarcă spatele și să părăsească poziția, obișnuiți cu felul de luptă al lusitanilor și al celorlalți barbari; se întîmplă adesea ca orice soldat care a stat mai mult în vreun loc să acționeze mai ales după obiceiul din acele regiuni. Acest sistem i-a derutat pe ai noștri, neobișnuiți cu un asemenea fel de luptă; căci li se părea că sînt înconjurați dinspre partea descoperită de cei ce se năpusteau spre ei în dezordine; ei socotiseră că trebuie să-și păstreze ordinea de luptă, să nu se depărteze de steaguri și să nu părăsească locul ocupat fără vreo pricină temeinică. Așadar, la învălmășeala antesignanilor, legiunea care staționa în aripa aceea nu și-a păstrat poziția și s-a retras pe colina cea mai apropiată.

45 Văzînd aproape toată linia de bătaie înspăimîntată, contrar așteptărilor lui și obiceiului soldaților, Caesar, încurajîndu-i pe ai săi, aduce în ajutor legiunea a IX-a;

stăvilește înaintarea dușmanului care îi urmărea cu îndrăzneală și înverșunare pe ai noștri și-l constrînge să întoarcă spatele, să se retragă spre orașul Ilerda și să se oprească lîngă ziduri. Dar ostașii legiunii a IX-a, plini de elan, fiindcă voiau să repare paguba suferită, urmărind cu temeritate pe cei ce fugeau tot mai departe, nimeresc într-un loc dezavantajos și ajung la poalele muntelui pe care era așezată cetatea Ilerda. Cînd încercară să se retragă de aici, dușmanii începură să-i hărțuiască de pe o înălțime. Locul era stîncos și abrupt în amîndouă părțile și se întindea în lățime atît cît încăpeau trei cohorte în linie de bătaie, încît nu se puteau trimite nici ajutoare din părți și nici călăreții nu puteau fi de vreun folos celor aflați în impas. Dinspre oraș locul se întindea aplecat în pantă lină pe o lungime de circa 400 de pași. Pe acesta îl ocupaseră ai noștri cînd, mînați de înverșunare, înaintaseră cu nesocotință; acum se luptau în acest loc nefavorabil atît prin îngustimea lui, cît și prin faptul că se opriseră chiar la poalele muntelui, așa încît nici o săgeată dușmană nu lovea în gol. Și totuși se întreceau în vitejie și dîrzenie, îndurînd toate loviturile. Trupele dușmanilor sporeau, și din tabără, prin oraș, erau trimise mereu cohorte pentru a înlocui cu oșteni noi pe cei obosiți. Caesar era silit să facă același lucru, trimițînd cohorte noi ca să-i poată retrage pe cei sleiți de puteri.

46 După o astfel de luptă de cinci ore fără întrerupere, cînd ai noștri erau tot mai copleșiți de mulțimea dușmanilor, după ce-și consumară toate săgețile, pornesc un atac cu săbiile scoase din teacă în susul muntelui împotriva cohortelor și, prăvălind pe cîțiva, forțează pe ceilalți să se retragă. Retragerea cohortelor la ziduri și faptul că o parte e împinsă de spaimă chiar pînă în oraș înlesnesc ostașilor noștri retragerea. Chiar cavaleria noastră din cele două laturi, deși staționase în locuri joase și în pantă, năzuiește cu vitejie spre vîrf și, galopînd între cele două șiruri de bătaie, oferă alor noștri posibilitatea unei retrageri mai ușoare și mai sigure. Astfel lupta se dădu cu sorți schimbători. În prima încleștare căzură 70 dintre ai noștri, printre care Quintus Fulginius, cen-

turion al primului manipul de *hastati*[206] al legiunii a XIV-a, care se ridicase din gradele inferioare la acesta datorită vitejiei sale puțin obișnuite[207]; sînt răniți mai mult de 500 de soldați. Dintre soldații lui Afranius sînt uciși: Titus Caecilius, centurion primipil, și, în afară de el, încă patru centurioni și mai mult de 200 de soldați.

47 Dar în legătură cu evenimentele acelei zile fiecare tabără avea impresia că ieșise învingătoare: soldații lui Afranius pentru că, deși după părerea tuturor erau socotiți inferiori, rezistaseră totuși vreme îndelungată și susținuseră atacul alor noștri, ocupaseră de la început locul și movila care fusese pricina luptei, constrînseseră pe ai noștri să se retragă după primul asalt; ai noștri, la rîndul lor, pentru că, mai puțini la număr, susținuseră lupta timp de cinci ore pe un teren potrivnic, pentru că escaladaseră muntele cu săbiile în mîini, pentru că îi forțaseră pe adversari să se retragă de pe o poziție ridicată și-i împinseseră pînă în oraș. Dușmanii întăriră cu mari fortificații movila pentru care se dăduse lupta și puseră acolo o garnizoană.

48 După două zile de la aceste întîmplări are loc o nenorocire neașteptată. Izbucnește o furtună atît de puternică, încît niciodată apele nu crescuseră mai mari în regiunea aceea. Furtuna urni la vale zăpezile de pe toți munții, făcu rîul să se reverse peste maluri și rupse în aceeași zi cele două poduri pe care le făcuse Caius Fabius. Aceste fapte făcură mari greutăți armatei lui Caesar. Tabăra, după cum am arătat mai sus[208], se afla între două rîuri, Sicoris și Cinga[209], la distanță de 30 000 de pași unul de altul, și cum nici unul dintre ele nu putea fi trecut, erau obligați cu toții să rămînă în aceste locuri strîmte. Nici cetățile care trecuseră de partea lui Caesar nu puteau aduce grînele, nici cei ce plecaseră la depărtări mai mari după furaje, cu drumul tăiat de rîuri, nu se puteau întoarce, nici stocurile imense de provizii care veneau din Italia și din Gallia nu puteau ajunge în tabără. Era de altfel un moment foarte dificil al anului, cînd grîne nu se găseau nici în locurile de păstrare, și pe cîmp mai aveau încă pînă să se coacă; cetățile erau sleite,

căci, înainte de venirea lui Caesar, Afranius cărase aproape tot grîul la Ilerda, iar ceea ce mai rămăsese consumase Caesar în zilele precedente. Vitele, care ar fi putut fi de mare ajutor într-un moment de lipsă, fuseseră din cauza războiului, duse de cetățile vecine în locuri îndepărtate. Soldații care plecaseră pentru a căuta furaje sau provizii erau hărțuiți de lusitani din trupele ușoare și de soldați din Hispania Citerior din trupele de *caetrati*[210] care cunoșteau regiunea; pentru aceștia era simplu să treacă rîul, căci obiceiul lor era să nu plece la război fără burdufuri.

49 În schimb, armata lui Afranius avea din plin provizii de tot felul. Mult grîu fusese pus deoparte și strîns încă înainte, din toată provincia continua să se aducă mult, furaje erau din abundență. Posibilitățile de procurare a tuturor acestor lucruri le ofereau fără nici un pericol podul de la Ilerda și locurile neprădate de dincolo de rîu, la care Caesar nu putea nicidecum să ajungă.

50 Apele rămaseră așa cîteva zile de-a rîndul. Caesar încercă să refacă podurile, dar nici apele mari ale rîului nu o permiteau, nici cohortele dușmanilor așezate de-a lungul malului nu-l lăsau să termine. Căci pentru ei era ușor să-i împiedice atît datorită felului rîului și adîncimii apelor, cît și faptului că de pe tot malul aveau de aruncat săgeți într-un singur loc, și acela îngust; era greu însă ca în același timp să refaci construcția pe un fluviu deosebit de năvalnic și să te ferești și de săgeți.

51 Afranius e anunțat că marile convoaie cu provizii care veneau spre Caesar se opriseră la rîu. Veniseră acolo arcași ruteni[211], călăreți din Gallia cu multe care și bagaje mari, după obiceiul gallic. În afară de aceasta mai erau cam 6 000 de oameni de tot felul, sclavi și oameni liberi; nu exista însă nici o ordine, nici o conducere anumită, fiecare se comporta după propria inițiativă și cu toții își urmau calea fără teamă, folosindu-se de libertatea de a călători de altădată. Erau printre ei mai mulți tineri nobili, unii fii de senatori, alții din ordinul ecvestru, erau delegații ale cetăților, erau legați de-ai lui

Caesar. Toți aceștia erau ținuți pe loc de apele mari. Pentru a-i zdrobi pe aceștia, Afranius pornește în puterea nopții cu toată cavaleria și trei legiuni, iar cavaleria pe care o trimisese înainte cade pe neașteptate asupra lor. Totuși călăreții galli își revin repede și dau lupta. Cîtă vreme lupta s-a dat cu mijloace de același fel, ei, deși puțini, au ținut piept unui număr mare de dușmani; cînd însă au văzut apropiindu-se flamurile legiunilor, pierzînd pe cîțiva dintre ei, se retrag în munții cei mai apropiați. Durata acestei lupte a adus alor noștri un prilej favorabil de salvare, căci, prinzînd momentul, s-au retras în locuri mai înalte. Au fost găsiți lipsă în ziua aceea circa 200 de arcași, cîțiva călăreți, un număr nu prea mare de servitori și bagaje.

52 Datorită celor întîmplate, prețul grînelor crescu. Scumpirea are loc de obicei nu numai din cauza lipsei de moment, ci chiar din teama de ziua de mîine. Prețul grîului ajunsese la 50 de dinari baniță[212] și lipsa de alimente micșorase puterile soldaților, iar necazurile creșteau pe zi ce trecea. În atît de puține zile avusese loc o modificare atît de mare a împrejurărilor și soarta se schimbase în așa fel, încît ai noștri s-au văzut lipsiți aproape în întregime de cele necesare, în timp ce dușmanii aveau din belșug de toate și păreau stăpîni pe situație. De la cetățile care trecuseră de partea lui — cum aveau grîne puține — Caesar cerea vite; trimitea slujitori la cetățile îndepărtate și el însuși încerca să remedieze lipsa cu resursele de care dispunea.

53 Afranius, Petreius și prietenii lor scriau despre acestea la ai lor la Roma, umflîndu-le și exagerîndu-le. Zvonurile plăsmuiau atîtea, încît războiul părea aproape terminat. După ce au ajuns la Roma scrisorile și vestitorii, au loc mari adunări de recunoștință la casa lui Afranius; mulți încep să plece din Italia la Cn. Pompeius, unii ca să fie primii cu o astfel de veste, alții ca să nu pară că au așteptat rezultatul războiului sau că, dintre toți, ei au venit ultimii.

54 Pe cînd se aflau în acest impas, drumurile fiind împînzite de soldații și călăreții lui Afranius, iar podurile

neputînd fi reparate, Caesar ordonă soldaţilor să construiască corăbii de felul celor pe care nevoia îl învăţase să facă în anii trecuţi în Britannia[213]. Carenele şi primul rînd de bîrne se făceau din lemn uşor; restul corpului navelor, împletit cu nuiele, se acoperea cu piei. După terminarea acestora, le transportă în timpul nopţii, pe care legate între ele, la 22 000 de paşi de tabără; transportă cu ele soldaţi peste rîu şi ocupă pe ascuns o colină de lîngă mal, pe care o întăreşte la repezeală înainte ca adversarii să bage de seamă. Aici aduce apoi o legiune şi în două zile reface podul, lucrînd din amîndouă părţile. În acest fel primeşte în linişte convoaiele cu provizii şi pe cei ce plecaseră să caute grîne, începînd astfel să rezolve problema aprovizionării.

55 În aceeaşi zi trece peste rîu o mare parte a călăreţilor. Aceştia atacă pe neaşteptate pe cei ce procurau furaje şi se împrăştiaseră fără nici o teamă şi capturează un mare număr de vite şi oameni, iar cînd sînt trimise în ajutorul afranienilor cohortele de *caetrati*, călăreţii se împart cu bună ştiinţă în două: unii pentru a apăra prada, ceilalţi pentru a ţine piept atacanţilor şi pentru a-i respinge; despărţind de rest o cohortă care se repezise cu nesocotinţă înaintea celorlalte în afara liniei de luptă, o înconjură şi o nimicesc; se întorc apoi pe acelaşi pod în tabără, teferi şi cu pradă bogată.

56 În timp ce la Ilerda se întîmplau acestea, massilienii, folosind sfatul lui Domitius, pregătesc 17 nave de luptă, dintre care 11 acoperite. Adaugă la acestea multe ambarcaţii mici, ca să înspăimînte cu mulţimea lor flota noastră. Îmbarcă un mare număr de arcaşi şi de albici, despre care s-a vorbit mai sus[214], şi îi întăreşte cu daruri şi promisiuni. Domitius cere pentru el un număr anumit de corăbii şi le echipează cu colonii şi păstorii pe care-i adusese cu el. Astfel, cu o flotă echipată cu toate cele necesare o pornesc cu mare încredere spre corăbiile noastre, pe care le comanda Decimus Brutus. Acestea staţionau la insula care se află în faţa Massiliei[215].

57 Brutus le era cu mult inferior ca număr de corăbii. Dar Caesar repartizase acelei flote pe cei mai viteji luptători, aleşi din toate legiunile, antesignani, centurioni care ceruseră singuri această sarcină. Ei pregătiseră gheare de fier, cîngi şi se înarmaseră cu un mare număr de suliţe, de lănci şi de alte proiectile. Aflînd de apropierea duşmanilor, îşi scot corăbiile din port şi se ciocnesc cu massilienii. Lupta este înverşunată din amîndouă părţile; albicii, oameni aspri de munte, pricepuţi la luptă, nu erau cu mult mai prejos de ai noştri ca bărbăţie; abia despărţiţi de massilieni, păstrau în suflete promisiunea recentă făcută de ei, iar păstorii lui Domitius, înflăcăraţi de speranţa obţinerii libertăţii, se străduiau sub ochii stăpînului să-şi dovedească vrednicia.

58 În ce-i priveşte pe massilieni, încrezători în iuţeala corăbiilor şi în priceperea cîrmacilor, se eschivau din faţa alor noştri, le evitau atacul şi, cîtă vreme puteau să se folosească de un spaţiu mai mare, întinzînd cît mai mult linia de luptă, încercau fie să-i încercuiască pe ai noştri, fie să atace cu mai multe corăbii una singură, fie, trecînd în goană pe lîngă ele, să le sfărîme vîslele. Cînd erau nevoiţi să se apropie, recurgeau, în locul priceperii cîrmacilor şi în loc de vicleşuguri, la vitejia muntenilor. Ai noştri nu numai că dispuneau de vîslaşi mai puţin experimentaţi şi de cîrmaci mai puţin pricepuţi, care fuseseră trecuţi la repezeală de pe corăbiile de marfă şi încă nu cunoşteau nici măcar termenii marinăreşti, dar mai erau ţinuţi în loc şi de încetineala şi greutatea vaselor, făcute în grabă din lemn încă verde şi care din această cauză nu aveau aceeaşi iuţeală... (lacună). Astfel, atîta timp cît aveau posibilitatea să lupte de aproape, echipajele ţineau piept cu curaj fiecare la cîte două corăbii şi, aruncînd cu cîngile şi prinzînd amîndouă corăbiile, luptau din două părţi, năpustindu-se pe bordul navelor duşmane. După omorîrea unui mare număr de albici şi de păstori, scufundă o parte din corăbii, capturează cîteva cu echipaj cu tot şi le resping pe celelalte spre port. În ziua aceea massilienii pierd, socotind şi pe cele capturate, nouă corăbii.

59 Acest lucru îi e anunţat lui Caesar la Ilerda; în acelaşi timp, o dată cu terminarea podului, soarta se schimbă cu repeziciune. Afranienii, înspăimîntaţi de vitejia călăreţilor, circulau mai puţin liber şi cu mai puţină îndrăzneală; uneori, îndepărtîndu-se nu prea mult de tabără ca să se poată retrage repede, adunau furaje de pe o întindere mult mai restrînsă, alteori făceau ocoluri mari, ferindu-se de gărzile şi de posturile de cavalerie: cînd sufereau vreun eşec sau cînd zăreau în depărtare cavaleria, aruncau poverile în mijlocul drumului şi se retrăgeau în goană. În sfîrşit, luară hotărîrea să întrerupă pentru cîteva zile procurarea de furaje şi, contrar obiceiului general, să le adune în timpul nopţii.

60 Între timp, locuitorii oraşului Osca[216] şi calagurritanii[217], care erau tributarii lor, trimit la Caesar soli şi promit că-i vor îndeplini ordinele. Pe aceştia îi urmează tarraconezii[218], iacetanii[219], ausetanii[220] şi, după puţine zile, illurgavonezii[221], care se învecinează cu fluviul Hiberus. De la toţi aceştia cere să-l ajute cu grîne. Ei îi făgăduiesc şi i le aduc în tabără, strîngînd de peste tot şi animale de povară. Ba chiar o cohortă illurgavoneză, aflînd de hotărîrea cetăţii, trece de partea lui şi îşi mută steagurile din post. Dintr-o dată o mare schimbare de situaţie. O dată cu refacerea podului, cu trecerea a cinci mari cetăţi de partea lui, cu rezolvarea problemei aprovizionării, cu stingerea zvonurilor despre legiunile de întărire ce se spunea că veneau cu Pompeius prin Mauretania, multe cetăţi, chiar mai îndepărtate, se despart de Afranius şi caută prietenia lui Caesar.

61 Acestea i-au înspăimîntat pe duşmani; Caesar, pentru a nu fi obligat să trimită mereu cavaleria cu un mare ocol pe pod[222], găsind un loc potrivit, porunci să se sape mai multe şanţuri de treizeci de picioare lăţime în care să abată o parte a Sicorisului şi să facă un vad în rîu. Acestea abia terminate, Afranius şi Petreius sînt cuprinşi de mare teamă, ca nu cumva să li se taie cu totul drumul spre grîne şi furaje, căci cavaleria lui Caesar era foarte puternică. Deci iau hotărîrea să părăsească acel loc şi să mute războiul în Celtiberia[223]. Această hotărîre era

susținută de faptul că, din cele două tabere vrăjmașe formate de cetățile care participaseră la războiul trecut cu Lucius Sertorius[224], cele înfrînte se temeau de numele și de puterea lui Pompeius chiar și în lipsa lui, iar cele care îi rămăseseră credincioase îl iubeau pentru că se bucuraseră de mari favoruri, în timp ce numele lui Caesar nu însemna mai nimic pentru barbari. Aici se așteptau să găsească o numeroasă cavalerie și mari trupe auxiliare și plănuiau să facă să dureze războiul pînă iarna în locuri propice lor. Această hotărîre odată luată, poruncesc să se adune corăbii de pe tot fluviul Hiberus și să fie aduse la Octogesa[225]. Acest oraș era așezat pe Hiberus la o depărtare de 20 000 de pași de tabără. Pe locul acela al fluviului poruncesc să se facă un pod de vase legate, trec peste rîul Sicoris două legiuni și așază tabăra, întărind-o cu un val de 12 picioare.

62 Aflînd de aceasta prin iscoade, Caesar, continuînd zi și noapte cu sforțări uriașe din partea soldaților lucrările de abatere a rîului, făcuse așa fel încît reușise să obțină ca, deși era lucru greu și anevoios, cavaleria să aibă posibilitatea și să îndrăznească să traverseze rîul; pedestrașii însă, cărora doar umerii și partea de sus a pieptului le ieșeau din apă, erau împiedicați să treacă atît de adîncimea ei, cît mai ales de iuțeala curentului. Dar cam în același timp se anunță că podul de pe Hiberus e aproape terminat și că s-a găsit un vad pe Sicoris.

63 Cu atît mai mult socoteau dușmanii că trebuie grăbită plecarea. Astfel, lăsînd două cohorte de auxiliari în garnizoană la Ilerda, trec peste Sicoris cu toate celelalte trupe și fac tabără comună cu cele două legiuni pe care le trecuseră înainte. Nu-i rămînea lui Caesar decît să pună în încurcătură și să hărțuiască cu cavaleria coloana dușmanilor: căci podul îl ducea pe un drum foarte ocolit, în timp ce ceilalți puteau ajunge la Hiberus pe un drum mult mai scurt. Călăreții trimiși de el traversează rîul iar cînd Petreius și Afranius, la straja a treia, pornesc trupele, ei își fac pe neașteptate apariția la ariergardă și,

desfășurați în mare număr, încep să-i țină în loc și să împiedice marșul.

64 La răsăritul zorilor, de pe înălțimile ce se aflau lîngă tabăra lui Caesar se putea vedea ariergarda dușmană lovită crîncen în luptă de cavaleria noastră: cîteodată coloana din spate își întrerupea marșul și susținea atacul, altă dată trecea la atac și năvala tuturor cohortelor îi respingea pe ai noștri, care, îndată ce dușmanul se întorcea, îl urmăreau apoi din nou. Însă peste tot în tabără soldații se adunau grupuri-grupuri și se plîngeau că dușmanul le scapă din mîini, că în mod obligatoriu războiul se prelungește; veneau la centurionii și la tribunii militari și-i implorau să-l anunțe pe Caesar să nu-i cruțe nici de eforturi nici de primejdie; spuneau că sînt gata, pot și îndrăznesc să treacă rîul pe acolo pe unde trecuse cavaleria. Stîrnit de rîvna și de strigătele lor, Caesar, deși se temea să treacă armata printr-un rîu atît de mare, hotărăște totuși să încerce experiența. Așadar, ordonă să fie aleși din toate centuriile soldații mai slabi al căror curaj sau puteri nu păreau că vor putea rezista. Pe aceștia îi lasă de pază, împreună cu o legiune, în tabără; pe celelalte legiuni, ușor înarmate, le scoate din tabără și, așezînd în apa rîului un mare număr de vite de povară mai sus și mai jos de locul fixat[226], face să treacă armata. Unora dintre ei apa le smulge armele, dar ei sînt prinși și ajutați de călăreți; nu pieri nimeni. După traversarea reușită a armatei, orînduiește trupele și le pornește în triplă linie de bătaie. Rîvna soldaților fu atît de mare, încît, cu tot sporul de drum de șase mile din cauza ocolului și a întîrzierii intervenite la rîu, îi ajunseră pe cei plecați la a treia strajă, înaintea ceasului al 9-lea din zi[227].

65 Cînd Afranius și Petreius i-au zărit apărînd în depărtare, înspăimîntați de o nouă întorsătură a lucrurilor, se opresc pe o înălțime și așază armata în linie de luptă. Caesar își odihnește armata în cîmpie ca să nu o arunce ostenită în luptă, dar cînd dușmanii încearcă din nou să pornească, îi urmărește și-i ține în loc. Ei sînt obligați să-și așeze tabăra mai devreme decît ho-

tărîseră, deoarece munţii erau aproape şi la cinci mii de paşi de acolo se desfăceau nişte drumuri anevoioase şi strîmte. În aceşti munţi voiau să pătrundă ca să scape de cavaleria lui Caesar şi să oprească din drum armata lui cu gărzi aşezate la trecători[228], iar ei înşişi să-şi treacă trupele peste Hiberus fără primejdie sau teamă. Acest lucru trebuia încercat şi realizat cu orice preţ; însă, obosiţi de lupta unei zile întregi şi de truda marşului, au amînat operaţiunea pentru ziua următoare. Caesar însuşi îşi aşază tabăra pe colina cea mai apropiată.

66 În toiul nopţii, Caesar află de la unii care se îndepărtaseră de tabără pentru a căuta apă şi fuseseră prinşi de călăreţi, că şefii duşmanilor scot în tăcere trupele din tabără. Aflînd de aceasta, porunceşte să se dea alarma şi să se strige după obiceiul militar semnalul de plecare. Aceia, auzind strigătele şi temîndu-se să nu fie obligaţi să lupte în timpul nopţii îngreuiaţi de bagaje sau să nu fie prinşi în trecătoare de cavaleria lui Caesar, opresc înaintarea şi aşază trupele în tabără. A doua zi, Petreius, însoţit de cîţiva călăreţi, porneşte pe ascuns în recunoaştere. Acelaşi lucru se întîmplă în tabăra lui Caesar. E trimis Lucius Decidius Saxa[229] cu alţi cîţiva ca să observe natura locului. Şi unii şi alţii îi anunţă pe ai lor că primii 5 000 de paşi sînt drum de şes, apoi încep locuri aspre şi muntoase; pentru cel care va ocupa primul aceste trecători e un fleac să oprească pe duşman.

67 Într-o consfătuire condusă de Petreius şi Afranius se discută momentul plecării. Cei mai mulţi erau de părere să facă drumul în timpul nopţii, căci ar putea să ajungă la trecători înainte de a fi simţiţi. Alţii, deoarece cu o zi înainte se dăduse alarma în tabăra lui Caesar, luau aceasta ca argument al imposibilităţii de a pleca pe ascuns: în timpul nopţii cavaleria lui Caesar se răspîndeşte peste tot şi blochează toate locurile şi drumurile; luptele nocturne trebuie evitate, căci de obicei, mai ales în timpul unui război civil, soldatul înspăimîntat ascultă

mai degrabă de frică decît de jurămîntul dat. În schimb, în timpul zilei are mare însemnătate ruşinea faţă de toţi ceilalţi, ca şi prezenţa tribunilor militari şi a centurionilor, lucruri care de obicei îi constrîng pe soldaţi şi-i ţin la datorie. De aceea este foarte înţelept să se plece în timpul zilei; chiar dacă vor suferi vreun neajuns, totuşi, salvînd majoritatea armatei, vor putea ocupa locul spre care tind. Părerea aceasta a avut întîietate în adunare şi s-a luat hotărîrea să se plece a doua zi în zori.

68 După explorarea împrejurimilor, Caesar scoate toate trupele din tabără pe cînd se lumina de ziuă şi le porneşte, făcînd un mare ocol şi pe un drum neumblat. Aceasta pentru că drumurile care duceau la Hiberus şi Octogesa erau ocupate de tabăra duşmanilor care le stătea în cale. Aveau de traversat văi foarte adînci şi abrupte, drumurile erau întrerupte în multe locuri de stînci ascuţite, încît erau nevoiţi să-şi treacă armele de la unii la alţii şi să facă o mare parte a drumului neînarmaţi, ajutîndu-se unul pe altul la urcuş. Dar nimeni nu se dădea în lături faţă de o astfel de trudă, fiindcă erau convinşi că sfîrşitul tuturor caznelor va veni atunci cînd vor reuşi să taie drumul duşmanului spre Hiberus şi să-l împiedice să se aprovizioneze.

69 La început, soldaţii lui Afranius ieşeau bucuroşi în fugă din tabără ca să-i vadă pe ai noştri şi le aruncau vorbe de ocară, spunînd că lipsa de hrană îi sileşte să fugă şi să se întoarcă la Ilerda. Căci drumul pe care apucau era altul decît cel stabilit şi dădeau impresia că merg în direcţie opusă. Comandanţii duşmanilor se felicitau pentru hotărîrea de a rămîne în tabără; părerea lor era întărită şi mai mult de faptul că îi vedeau pe ai noştri plecaţi la drum fără vite de povară, încît erau convinşi că nu vor putea să suporte lipsa prea multă vreme. Dar cînd au văzut coloana care cotea încet spre dreapta şi pe primii care şi depăşiseră linia taberei lor, nimeni nu fu atît de nepăsător sau de leneş încît să nu considere că trebuie să iasă imediat din tabără şi să alerge împotriva lor. Se dă semnalul şi

toate trupele ies din tabără și pornesc pe drumul direct către Hiberus, lăsînd cîteva cohorte de pază.

70 Toată lupta consta în iuțeala cu care unii sau alții vor ocupa trecătorile și munții. Armata lui Caesar zăbovea însă din cauza greutăților drumurilor, iar armatele lui Afranius erau ținute în loc de cavaleria lui Caesar care le hărțuia. În ce-i privește pe afranieni, situația era de așa natură, încît, dacă ar fi ajuns primii la munții către care tindeau, ei înșiși ar fi scăpat de pericol, însă n-ar fi putut salva bagajele întregii armate și cohortele lăsate în tabără, pe care, încercuite de armata lui Caesar, nu le-ar fi putut ajuta în nici un chip. Primul ajunse Caesar și, după mari întinderi stîncoase, găsind o cîmpie, își așază aici linia de luptă împotriva dușmanului. Afranius, cum ariergarda îi era lovită de cavalerie, iar înaintea sa vedea dușmanul, ajungînd pe o colină, se oprește acolo. De acolo trimite patru cohorte de *caetrati* pe muntele cel mai înalt care se afla în fața lor. Le ordonă să-l ocupe în goană, intenționînd să se îndrepte și el tot într-acolo cu toate trupele și, schimbîndu-și itinerarul, să ajungă la Octogesa mergînd pe creste. Cînd *caetrati* se îndreptau pe un drum pieziș spre munte, cavaleria lui Caesar îi zărește și-i atacă; nici o frîntură de timp n-au putut rezista acestia forței cavaleriei; sînt înconjurați cu toții și omorîți în fața celor două armate.

71 Era un prilej pentru o acțiune reușită. Într-adevăr, lui Caesar nu-i scăpa faptul că, după o pierdere atît de grea întîmplată sub ochii lor, trupele înspăimîntate nu vor putea rezista, mai ales înconjurate din toate părțile de cavalerie, dacă ciocnirea avea loc pe un teren neted și descoperit. Acest lucru i se cerea din toate părțile. Veneau în goană legați, centurioni, tribuni militari, rugîndu-l să nu stea la îndoială și să dea bătălia căci toți soldații numai atît așteaptă. Dimpotrivă, spuneau ei, afranienii dăduseră semne de teamă în multe situații: nu veniseră în ajutorul alor lor, nu coborau de pe colină, abia rezistau atacului călăreților și, adunați într-un singur loc, cu unitățile învălmășite, nu mai păstrau nici

rîndurile, nici formațiile. Dacă Caesar se temea cumva de așezarea nepotrivită a locului, el va avea totuși posibilitatea să lupte în altă parte, căci în mod sigur Afranius trebuia să coboare, neputînd rămîne fără apă.

72 Caesar spera că va putea să rezolve situația fără luptă și fără rănirea alor săi, prin faptul că le tăiase dușmanilor posibilitatea de aprovizionare. De ce să piardă pe unii dintre ai săi, chiar într-o luptă victorioasă? De ce să accepte să fie răniți cei mai merituoși soldați ai săi? De ce, în sfîrșit, să pună soarta la încercare? Mai ales că pentru un comandant nu era mai puțin însemnată victoria obținută prin istețime decît prin sabie. Era determinat chiar de mila față de concetățenii săi, căci vedea că vor fi omorîți și prefera să obțină victoria lăsîndu-i teferi și nevătămați[230]. Părerea aceasta a lui Caesar nu era aprobată de majoritate: soldații vorbeau între ei, spunînd deschis că, dacă era scăpată o ocazie de victorie atît de însemnată, chiar cînd va voi Caesar ei nu vor lupta. El însă își menține hotărîrea și se depărtează puțin de locul acela pentru a micșora teama adversarilor. Petreius și Afranius, lipsiți de vreo posibilitate de scăpare, se retrag în tabără. Caesar închide orice drum spre Hiberus, postează puncte de gardă pe creste și își așază tabăra cît poate mai aproape de cea a dușmanilor.

73 A doua zi, înspăimîntați de pierderea oricărei speranțe de aprovizionare și de acces la rîul Hiberus, comandanții dușmanilor începură să delibereze asupra a ceea ce le rămînea de făcut. Exista un drum pe care, dacă voiau, se puteau întoarce la Ilerda, altul pe care se puteau îndrepta spre Tarraco. În timp ce discutau acestea, sînt anunțați că soldații însărcinați cu aducerea apei sînt hărțuiți de cavaleria noastră. Aflînd de aceasta, așază posturi dese de călăreți și cohorte alare[231], iar între ele cohorte ale legiunilor, și încep să lucreze la un val, pornind de la tabără spre rîu, pentru a putea lua apă fără teamă, la adăpostul întăriturii, și fără a folosi gărzi. Petreius și Afranius își împart între ei această sar-

cină și, pentru perfecționarea lucrărilor, pleacă ei înșiși destul de departe.

74 O dată cu plecarea lor, căpătînd posibilitatea de a sta de vorbă unii cu alții, soldații ies în număr mare din tabără; oricine avea vreun cunoscut sau vreun concetățean în tabăra lui Caesar se interesează de el și îl cheamă. Mai întîi mulțumesc cu toții celorlalți că-i cruțaseră cu o zi înainte cînd erau atît de înspăimîntați și le spun că sînt în viață numai datorită mărinimiei lor. Apoi se informează de buna-credință a comandantului și dacă ar fi bine să se încredințeze lui și deplîng faptul că nu au făcut aceasta de la început și că au încrucișat armele cu niște prieteni și oameni de același sînge. Influențați de aceste discuții, cer de la general promisiunea că va cruța viața lui Petreius și Afranius, ca ei să nu pară că au pus la cale o crimă și că i-au trădat pe ai lor. Îndată ce obțin această făgăduială, afirmă că vor trece de partea lui Caesar și trimit la el ca soli de pace pe centurionii de prim rang. Între timp unii aduc pe ai lor în vizită în tabără, alții sînt invitați de ei, astfel încît părea că, din două, se formase o singură tabără; numeroși tribuni militari și centurioni vin la Caesar și i se predau. Același lucru îl fac și comandanții spanioli pe care dușmanii îi chemaseră la ei și-i țineau în tabără ca ostatici. Aceștia își căutau cunoscuții și prietenii, prin recomandația cărora fiecare din ei să poată obține intrarea la Caesar. Chiar tînărul fiu al lui Afranius trata cu Caesar, prin intermediul legatului Sulpicius[232], chestiunea libertății lui și a tatălui său. Cu toții erau plini de bucurie și mulțumire, și cei care scăpaseră de atît de mari primejdii, și cei care credeau că au săvîrșit lucruri atît de însemnate fără vreo vătămare; după părerea tuturor, Caesar culegea rodul bogat al încetinelii sale de mai înainte și hotărîrea lui era aprobată de toată lumea[233].

75 Cînd i s-a anunțat aceasta, Afranius a părăsit lucrările începute și s-a întors în tabără, pregătit, după cum părea, să suporte cu calm și indiferență orice întorsătură a lucrurilor[234]. Petreius însă nu se dădu bătut.

Își înarmă sclavii; cu aceștia și cu cohorta pretoriană de *caetrati* și cîțiva călăreți barbari obligați lui, pe care îi ținea de obicei pentru paza personală, năvălește pe neașteptate la întăritură, curmă convorbirile dintre soldați, pe ai noștri îi alungă de la tabără și pe cei pe care îi prinde îi ucide. Ceilalți se adună și, înspăimîntați de primejdia neașteptată, își înfășoară mantalele pe mîna stîngă, scot săbiile și țin piept cohortelor de *caetrati* și călăreți, îmbărbătați de apropierea taberei, apoi se refugiază acolo, fiind apărați de cohortele de gardă la porți.

76 În urma celor întîmplate, Petreius dă ocol manipulelor, cheamă plîngînd pe soldați, îi imploră să nu-l predea dușmanilor la moarte pe el sau pe comandantul lor, Pompeius, care lipsea. Se adună cu toții în fugă la pretoriu[235]. Le cere tuturor să jure că nu vor părăsi armata și pe comandant, nici nu vor trăda, nici nu vor lua hotărîri deosebit de ceilalți. El însuși depune primul acest jurămînt; îl silește pe Afranius să jure la fel; îl urmează tribunii militari și centurionii; aduși pe centurii, soldații jură și ei. Decretează că oricine ar avea la el vreun soldat de-al lui Caesar să-l înfățișeze; pe cei aduși îi omoară în fața ostașilor în pretoriu. Dar pe cei mai mulți, cei care îi primiseră îi ascund și îi lasă să plece noaptea prin fortificații. Astfel teroarea răspîndită de comandanți, cruzimea pedepsei, noua legătură a jurămîntului distruseră speranța unei capitulări apropiate, schimbară intențiile soldaților și readuseră lucrurile la vechea stare de război.

77 Caesar ordonă ca soldații dușmani care veniseră în tabără în vremea întrevederilor să fie căutați cu cea mai mare grijă și trimiși înapoi. Dar dintre tribunii militari și centurioni, unii rămaseră la el de bunăvoie. Pe aceștia i-a ținut el apoi în mare cinste: pe centurioni i-a repus în gradele lor anterioare, pe cavalerii romani în grade de tribuni[236].

78 Armata lui Afranius avea dificultăți cu pășunatul și se aproviziona greu cu apă. Soldații din legiuni

aveau o anumită cantitate de grîne, căci avuseseră ordin să aducă de la Ilerda grîu pentru 22 de zile[237], *caetrati* însă și trupele auxiliare nu aveau nimic, deoarece și posibilitățile de procurare erau infime, și corpurile lor neobișnuite să poarte poveri[238]. De aceea un mare număr dintre ei fugea în fiecare zi la Caesar. Într-un asemenea impas erau lucrurile. Dintre cele două planuri de acțiune propuse părea mai ușor acela de întoarcere la Ilerda, unde lăsaseră ceva grîu. Acolo erau încredințați că-și vor stabili planul pe mai tîrziu. Tarraco era prea departe[239]; își dădeau seama că pe această distanță situația se putea schimba de multe ori. După adoptarea acestui plan părăsesc tabăra. Caesar trimite înainte cavaleria ca să hărțuiască și să țină în loc ariergarda; el însuși îi urmează cu legiunile[240]. Nu trecea nici un moment în care cei din coada coloanei să nu se încaiere cu călăreții.

79 Modul de luptă era următorul: cohortele ușor înarmate încheiau ariergarda, iar în cîmpie cele mai multe țineau piept atacului. Dacă aveau de urcat un munte, însăși natura locului respingea ușor pericolul, căci cei care urcaseră înainte îi apărau de sus pe cei care urcau; cînd însă se arăta vreo vale sau vreun loc în pantă și cei care mergeau înainte nu puteau ajuta pe cei întîrziați, iar călăreții aruncau de pe înălțime cu săgeți, atunci erau în mare primejdie. Nu le rămînea decît, în momentul cînd se apropiau de un astfel de loc, să ordone oprirea legiunilor și să respingă în iureș mare cavaleria, iar după alungarea ei să se repeadă cu toții în goană la vale și, traversînd-o astfel, să se oprească din nou pe culmi. Erau lipsiți de ajutorul cavaleriei lor, care, deși în mare număr, era atît de demoralizată de luptele anterioare, încît o țineau în mijlocul coloanei și o mai și apărau; nici unul nu se putea abate din drum fără să cadă pe mîna călăreților lui Caesar.

80 Cu acest fel de luptă se înaintează încet în intervale mici și soldații se opresc adesea pentru a-i ajuta pe ai lor; așa se întîmplă și atunci. Înaintînd 4 000 de pași, hărțuiți cu înverșunare de cavalerie, ocupă un deal

înalt și acolo își întăresc tabăra numai în față împotriva dușmanului, fără a mai descărca poverile de pe vite. După ce observă că tabăra lui Caesar a fost așezată, corturile întinse, iar călăreții plecați după furaje, își croiesc iute drum cam pe la ora a 6-a din aceeași zi și, în speranța că, fiind plecată, cavaleria va zăbovi, reiau marșul. Văzînd aceasta, Caesar lasă bagajele și îi urmează cu legiunile, postînd de pază cîteva cohorte cărora le ordonă să-l urmeze la ceasul al 10-lea și să recheme pe cei însărcinați cu furajele și pe călăreți. Cavaleria se întoarce repede la sarcina ei zilnică din timpul marșului. Lupta se dă crîncen la ariergardă, așa încît adversarii sînt aproape gata s-o ia la fugă, și mulți soldați, chiar cîțiva centurioni, sînt omorîți. Armata lui Caesar îi urma îndeaproape amenințătoare.

81 Atunci, neputînd nici să caute un loc potrivit de tabără și nici să înainteze, se opresc de nevoie și își așază lagărul departe de apă și într-un loc neprielnic. Caesar însă nu pornește lupta din aceleași motive arătate mai sus. În ziua aceea el nu a permis să se întindă corturile, pentru ca toți să fie gata să-i urmărească pe dușmani dacă vor încerca să scape fie în timpul nopții, fie ziua. Aceștia, remarcînd greșeala făcută cu tabăra, lucrează toată noaptea ca să întindă cît mai mult fortificațiile și să mute tabăra. Același lucru îl fac și a doua zi, începînd din zori, și se ocupă cu aceasta toată ziua. Dar cu cît progresaseră în lucrări și înaintaseră, cu atît mai mult se depărtaseră de apă, schimbînd astfel un rău pe altul. În prima noapte nimeni nu iese din tabără după apă; în ziua următoare, lăsînd gardă în tabără, scot toate trupele la apă, dar pentru furaje nu e trimis nimeni. Caesar prefera ca ei să treacă prin aceste chinuri și să fie obligați să se predea decît să dea lupta. Totuși încearcă să-i înconjure cu un val și cu un șanț pentru a împiedica cît mai mult ieșirile neașteptate la care socotea că vor recurge neapărat. Ei, siliți de lipsa de furaje și pentru a fi mai liberi în marș, ordonă să se taie toate vitele de povară.

82 Cu aceste planuri şi lucrări trec două zile. A treia zi, o mare parte din lucrarea lui Caesar era gata. Pentru a împiedica terminarea restului fortificaţiei, adversarii, cam pe la ceasurile 9, scot la un semnal legiunile şi le aşază în linie de bătaie în faţa taberei. Caesar îşi recheamă legiunile de la fortificaţii, ordonă adunarea întregii cavalerii, aşază linia de luptă. Faptul că, împotriva voinţei soldaţilor şi a aşteptării tuturor, părea că evită lupta, îi aducea un mare neajuns; însă era călăuzit în a refuza lupta de aceleaşi motive cunoscute şi, în plus, de faptul că spaţiul restrîns nu prea dădea posibilitatea unei victorii decisive, chiar dacă duşmanii ar fi fost puşi pe fugă, căci taberele nu erau mai departe de 2 000 de picioare una de alta. Din acest spaţiu, două părţi erau ocupate de cele două linii de bătaie; rămînea o a treia parte descoperită, pentru năvala şi ciocnirea luptătorilor. Dacă se dădea lupta, apropierea taberei oferea iute un adăpost celor puşi pe fugă. Din această cauză hotărîse să primească atacul adversarilor, dar să nu înceapă primul lupta.

83 Linia de bătaie a lui Afranius era dublă, formată din cinci legiuni, o a treia linie de rezervă o formau cohortele alare; a lui Caesar era triplă: linia întîi era ocupată de cîte patru cohorte din fiecare din cele cinci legiuni[240], după care urmau cîte trei de rezervă, iar apoi tot atîtea, fiecare în spatele legiunii sale; arcaşii şi prăştierii se aflau în mijlocul şirului, cavaleria acoperea laturile. După ce şirurile de bătălie fură astfel aşezate, fiecare dintre adversari părea decis să-şi menţină hotărîrea: Caesar să nu dea lupta decît dacă va fi constrîns, celălalt să împiedice lucrările de fortificaţie ale lui Caesar. Lucrurile tărăgănează şi şirurile de luptă stau gata pînă la apusul soarelui; apoi, şi unii şi alţii se retrag în tabără. A doua zi Caesar se îngrijeşte de terminarea fortificaţiilor începute; ceilalţi încearcă să vadă dacă vor putea trece Sicorisul prin vad. Văzînd aceasta, Caesar trece peste rîu pe germanii uşor înarmaţi şi o parte din călăreţi şi postează pe mal pichete dese la pîndă.

84 În sfîrşit, năpăstuiţi de toate, de patru zile fără furaje pentru animalele de povară, lipsiţi de apă, de lemne,

de hrană, cer o întrevedere, și aceasta, dacă se poate, într-un loc departe de soldați. După ce acest lucru fu refuzat de Caesar și li se propuse, dacă vor, să vorbească deschis, fiul lui Afranius e dat lui Caesar ca ostatic. Întrevederea se ține în locul fixat de Caesar. În auzul ambelor armate vorbește Afranius, spunînd că învingătorii nu trebuie să fie înverșunați nici împotriva lor, nici a soldaților pentru că au vrut să rămînă credincioși comandantului lor, Cnaeus Pompeius. Dar și-au făcut destul datoria și au suportat destule chinuri, îndurînd lipsa tuturor celor necesare. Acum însă sînt încolțiți aproape ca fiarele, lipsiți de apă, lipsiți de posibilitatea de a se mișca, nu mai pot suporta nici durerea trupească, nici umilința sufletească. Așadar se declară învinși; roagă și imploră, dacă mai poate fi vorba de milă, să nu se ia hotărîrea să fie duși la supliciu. Toate acestea le înfățișează cît poate mai supus și mai plecat[241].

85 La aceasta Caesar i-a răspuns că, dintre toți, nimănui altuia nu i se potrivește mai puțin rolul de jelanie și milogire decît lui Afranius. Toți ceilalți și-au făcut datoria: el, Caesar, a refuzat să lupte chiar în condiții prielnice și într-un loc și moment potrivit numai pentru ca toate să fie cît mai favorabile păcii; armata sa, cu toată nedreptatea suferită și măcelul alor săi, i-a salvat și i-a protejat pe cei pe care i-a avut în mînă; în sfîrșit, soldații armatei lui Afranius au început de la sine tratativele pentru încheierea păcii, socotind că trebuie urmărită salvarea tuturor. Astfel, clemența a fost atitudinea tuturor, de orice categorie sau rang erau; comandanții însă au urît pacea, nu au respectat dreptul de întrevedere, nici pe cel de armistițiu, și au omorît cu ferocitate oameni nepregătiți și veniți pentru o înțelegere[242]. Li se întîmplă, așadar, acestora ceea ce se întîmplă de obicei oamenilor prea încăpățînați și încrezuți, să recurgă și să caute să obțină cu cea mai mare înverșunare tocmai lucrul pe care cu puțin înainte îl disprețuiseră. El nu va cere acum, profitînd de umilirea lor și de ocazia prielnică, lucruri prin care să-și sporească propriile resurse; ei însă trebuie să demobilizeze

armata pe care o întreţin de atîta vreme împotriva lui[243], căci numai din această pricină şase legiuni au fost trimise în Hispania, iar a şaptea formată chiar acolo, şi au fost pregătite atîtea corăbii şi trimişi în ajutor comandanţi pricepuţi în arta militară. Nimic din acestea n-a fost pregătit pentru potolirea celor două Hispanii, nimic pentru folosul provinciei, care de altfel nu avea nevoie de vreun ajutor, căci se afla de mult în stare de pace. Toate acestea se pun la cale de multă vreme împotriva lui: împotriva lui se instituie noi funcţii, aşa încît acelaşi om conduce din faţa porţilor treburile Romei şi guvernează în absenţă de atîţia ani două provincii dintre cele mai războinice[244]; împotriva lui se schimbă drepturile magistraţilor, ca să fie trimişi în provincii nu cei ieşiţi din pretură sau consulat, ca întotdeauna, ci cei susţinuţi şi aleşi de o minoritate[245]; împotriva lui nici limita de vîrstă nu mai valorează, deoarece veteranii care luptaseră în războaiele anterioare sînt rechemaţi ca să formeze armate împotriva lui; numai împotriva lui nu se respectă dreptul acordat totdeauna tuturor generalilor victorioşi, ca după o biruinţă să se întoarcă la Roma fie cu vreo răsplată oarecare, fie în orice caz fără dezonoare şi să-şi demobilizeze armata[246]. Totuşi el a suportat toate acestea cu răbdare şi le va mai suporta; acum însă nu va acţiona în aşa fel încît să obţină el armata luată de la ei, deşi nu îi e greu, ci pentru a-i lipsi pe ei de o armată pe care s-o folosească împotriva lui. Aşadar, după cum spusese, ei trebuie să părăsească provinciile şi să demobilizeze armata; dacă vor face aceasta, el nu va face rău nimănui. Aceasta este singura şi cea din urmă condiţie a păcii.

86 Cuvintele auzite le-au plăcut şi i-au bucurat mult pe ostaşi, lucru ce s-a putut vedea din manifestarea lor, căci ei, care se aşteptaseră la o pedeapsă dreaptă, căpătau în plus şi răsplata unei demobilizări. În momentul cînd s-a pus în discuţie locul şi timpul cînd aceasta trebuia făcută, au început cu toţii să gesticuleze şi să strige de pe valul pe care stăteau, cerînd să fie eliberaţi pe dată şi afirmînd că nici o făgăduinţă nu le poate da siguranţa demobilizării dacă aceasta se va amîna pe

altă dată. După ce s-au discutat pe scurt amîndouă soluțiile, s-a hotărît ca cei care aveau locuință sau vreo avere în Hispania să fie eliberați pe dată, iar ceilalți în momentul cînd vor ajunge la rîul Varus[247]; Caesar asigură că nimănui nu i se va face vreun rău, nici unul nu va fi silit să depună jurămînt fără voie.

87 Caesar promite că le va da hrană din acea clipă și pînă vor ajunge la rîul Varus. Adaugă chiar că orice lucruri ar fi pierdut unii dintre ei și care se află la soldații săi vor fi restituite celor ce le-au pierdut; după prețuirea exactă a acestor lucruri, dă în schimbul lor bani soldaților săi. Orice neînțelegeri ivite mai tîrziu între soldați au fost aduse de la sine în fața judecății lui Caesar. Cînd legiunile, aproape revoltîndu-se, au cerut solda lui Petreius și Afranius, care spuneau că termenul plății nu venise încă, s-a cerut să i se aducă aceasta la cunoștință lui Caesar și hotărîrea lui a mulțumit ambele părți. Cam a treia parte a armatei fu demobilizată acolo în două zile; Caesar ordonă ca două legiuni de ale sale s-o preceadă, iar celelalte s-o urmeze în așa fel, încît să nu-și facă tabără la o distanță prea mare[248] și-l însărcinează cu aceasta pe legatul Quintus Fufius Calenus. Conform cu hotărîrea sa, s-a făcut marșul din Hispania pînă la rîul Varus și acolo a fost demobilizat și restul armatei inamice[249].

CARTEA A II-A

1 Pe cînd acestea au loc în Hispania, legatul Caius Trebonius, care fusese lăsat să asedieze Massilia[1], hotărî să înalțe lîngă oraș în două locuri cîte o platformă[2], baraci de luptă[3] și turnuri[4]. Unul din cele două locuri se afla aproape de port[5] și de șantierul naval, al doilea la poarta către care ducea drumul din Gallia și Hispania, lîngă partea de mare dinspre gurile Rhodanului[6]. Massilia e scăldată de mare aproape din trei părți; a patra rămîne accesibilă dinspre uscat[7]. Din această porțiune, partea care duce la cetățuie, întărită de natura terenului și de o rîpă foarte adîncă, necesită un asediu îndelungat și dificil. Pentru a porni această acțiune, Caius Trebonius cere din întreaga provincie un mare număr de vite de povară și de oameni și poruncește să se aducă nuiele și bîrne. După pregătirea acestora înalță o platformă de 80 de picioare înălțime.

2 În oraș se afla de mult o cantitate foarte mare de tot felul de materiale de război și o mulțime atît de mare de proiectile, încît nici un fel de baraci de luptă împletite din nuiele nu puteau rezista la loviturile lor. Bîrne de 12 picioare cu țepi de fier la capăt, aruncate de baliste imense, străbăteau patru șiruri de lese și se înfigeau în pămînt. Atunci, din lemne de un picior grosime, legate între ele, se dura un portic și pe acolo se trecea din mînă în mînă materialul pentru platformă. În frunte, pentru a nivela terenul[8], înainta o mașină de război numită „broască țestoasă"[9], de 60 de picioare, construită din lemn foarte rezistent, acoperită cu tot ceea ce putea apăra de foc și de loviturile pietrelor. Dar amploarea lucrărilor, înălțimea zidului și a turnurilor, nu-

mărul mare de mașini de război dușmane întîrziau toată acțiunea. Ba mai mult, albicii năvăleau adesea din cetate și puneau foc platformei și turnurilor. Ai noștri îi respingeau ușor și, pricinuind la rîndul lor mari pierderi năvălitorilor, îi alungau în oraș.

3 Între timp, Lucius Nasidius, trimis în ajutor lui Lucius Domitius și massilienilor de către Pompeius cu o flotă de 16 corăbii, printre care cîteva ferecate în aramă[10], ajunge în golful Siciliei fără știrea lui Curio și, luîndu-l prin surprindere, abordează la Messana[11], unde, datorită derutei provocate de panica și fuga comandanților și a senatului, capturează din port o corabie. Adăugînd-o la celelalte nave, își continuă drumul spre Massilia, trimițînd pe ascuns o corabie mică să anunțe lui Domitius și massilienilor venirea sa și să-i sfătuiască să atace din nou flota lui Brutus, bazîndu-se pe ajutorul lui.

4 După înfrîngerea precedentă, massilienii scoseseră din șantier nave vechi ca să completeze numărul[12], le refăcuseră și le înarmaseră cu foarte mare grijă, avînd vîslași și cîrmaci cu prisosință, și adăugaseră la acestea și pe cele de pescuit, pe care le acoperiseră în așa fel, încît vîslașii să fie apărați de loviturile săgeților; pe acestea le umplură cu arcași și aruncătoare de proiectile. După echiparea flotei în acest fel, îndemnați de rugămințile și de plînsul bătrînilor, mamelor, fetelor care le cereau să ajute cetatea într-un moment de grea cumpănă, se îmbarcă cu același curaj și încredere cu care luptaseră înainte. Căci, dintr-un cusur comun naturii omenești, ne încredem mai mult (și ne și înspăimîntăm mai tare) de lucruri neobișnuite și necunoscute. La fel s-a întîmplat atunci; venirea lui Lucius Nasidius a umplut cetatea de speranță și dîrzenie. Avînd vînt potrivit, massilienii ies din port și se întîlnesc cu Nasidius la Tauroeis[13], o cetățuie massiliană. Acolo își pregătesc corăbiile, se întăresc din nou în hotărîrea de a lupta și stabilesc planul bătăliei. Partea dreaptă a flotei e încredințată massilienilor, cea stîngă lui Nasidius.

5 Brutus se îndreaptă spre același loc, după ce își mărește numărul navelor: la cele făcute de Caesar la Arelas se adăugaseră șase capturate de la massilieni, pe care le refăcuse cu cîteva zile înainte și le prevăzuse cu toate cele necesare[14]. Deci, îndemnînd pe ai săi să nu se teamă de niște adversari pe care chiar cînd erau în toată puterea ei îi învinseseră, plin de speranță și curaj, pornește împotriva massilienilor. Din tabăra lui Caius Trebonius și de pe toate locurile înalte era ușor de privit în oraș, unde tot tineretul care rămăsese în cetate și toți bătrînii. împreună cu copiii și nevestele, în piețe publice, la posturile de gardă sau pe ziduri, ridicau mîinile spre cer sau se îndreptau spre templele zeilor nemuritori, se aruncau la picioarele statuilor lor și le cereau victoria. Nu era nimeni care să nu-și dea seama că de întîmplările acelei zile depindea soarta tuturor alor săi, căci și tinerii nobili și oamenii de orice vîrstă cu funcții importante fuseseră chemați personal la arme și implorați să se îmbarce, încît, dacă se întîmpla vreo nenorocire, vedeau bine că nu le va mai rămîne nimic, nici chiar de încercat; în caz de victorie erau încredințați că vor salva cetatea prin propriile lor sforțări sau cu ajutoare din afară.

6 Bătălia începu și nimic nu lipsea vitejiei massilienilor. Avînd în minte îndemnurile pe care le primiseră cu puțin înainte de la ai lor, luptau cu atîta inimă încît păreau că nu vor mai avea nici un alt prilej pentru o astfel de încercare și socoteau că cei care își pun viața în primejdie în luptă nu o iau cu mult înaintea concetățenilor lor, care ar avea de suferit aceeași soartă de pe urma războiului în cazul cuceririi cetății. Corăbiile noastre se depărtaseră treptat unele de altele și ei aveau ocazia să folosească priceperea cîrmacilor și sprinteneala navelor, iar dacă ai noștri găseau un moment potrivit să agațe cu cîngi de fier vreo navă de-a lor, ei alergau de pretutindeni în ajutorul celor strîmtorați. Contopiți cu albicii, nu se dădeau în lături nici de la lupta corp la corp, iar ca vitejie nu erau cu mult mai prejos de ai noștri[15]. În același timp, de pe navele mici, puzderia de proiectile pricinuia pe neașteptate multe

răni alor noştri, luaţi prin surprindere şi prinşi de alte treburi. Două trireme[16], zărind nava lui Brutus, uşor de recunoscut datorită fanionului[17], se năpustiră din două părţi împotriva ei. Dar, prevăzînd situaţia, Brutus izbuti, prin iuţeala vasului, să le depăşească cu o frîntură de timp. Acestea, pornite cu iuţeală atît de mare, s-au izbit una de alta cu atîta putere încît amîndouă au avut de suferit crunt de pe urma loviturii, iar una din ele, izbită în proră, fu în întregime sfărîmată. Observînd aceasta, corăbiile din flota lui Brutus care erau mai aproape de locul acela se năpustesc asupra navelor în încurcătură şi le scufundă repede pe amîndouă.

7 Corăbiile lui Nasidius nu fură însă de nici un folos şi părăsiră repede lupta; căci pe ele nu le mîna să înfrunte moartea nici vederea patriei, nici îndemnurile celor dragi. Aşa încît din numărul corăbiilor lor nu s-a pierdut nici una; din flota massilienilor cinci nave au fost scufundate, patru capturate, una a fugit împreună cu soldaţii lui Nasidius, care s-au îndreptat cu toţii spre Hispania Citerior. Cînd una din corăbiile rămase, trimisă la Massilia pentru a duce această veste, se apropia de oraş, toată mulţimea se revărsă în port pentru a afla vestea şi la aflarea ei jalea fu atît de mare, încît părea că în acelaşi moment cetatea a şi fost cucerită de duşman[18]. Şi totuşi massilienii nu conteniră să pregătească cu aceeaşi rîvnă toate cele necesare pentru apărarea oraşului[19].

8 Soldaţii din legiuni care aveau grijă de flancul drept al fortificaţiei observaseră, datorită atacurilor dese ale duşmanilor, că le-ar putea fi de mare folos dacă ar construi acolo, la poalele zidului, drept cetăţuie şi adăpost, un turn de cărămidă. La început îl făcură mic şi puţin înalt ca să facă faţă atacurilor neaşteptate. Aici se retrăgeau, de aici, dacă îi ameninţa vreo forţă mai mare, se apărau şi tot din acest loc se năpusteau să respingă şi să urmărească duşmanul. Turnul era de 30 de picioare lărgime în orice direcţie, dar grosimea zidurilor era de cinci picioare. După aceea — cum experienţa e stăpîna tuturor lucrurilor dacă i se adaugă inteligenţa

oamenilor — au descoperit că poate fi de mare folos ridicarea acestuia la înălțimea unui turn adevărat. Lucrul a fost făcut în următorul chip:

9 Cînd înălțimea turnului ajunse la primul etaj, podeaua a fost fixată în pereți în așa fel încît capetele bîrnelor să fie apărate de tencuiala exterioară a zidurilor, astfel ca nimic de care s-ar putea prinde focul dușmanilor să nu rămînă neacoperit. Deasupra acestui etaj, atît cît permitea acoperișul parapetului și al barăcilor. au continuat să construiască cu cărămizi mici, iar deasupra acestui punct au așezat în curmeziș, puțin îndărătul marginii exterioare a pereților, două grinzi, pe care să pună platforma ce trebuia să formeze acoperișul turnului; deasupra acestor grinzi, în linie dreaptă, așezară bîrne transversale și le fixară pe borduri. Aceste bîrne le făcură ceva mai lungi, ca să depășească pereții exteriori, pentru a avea unde să atîrne împletitura de protecție, spre a feri și respinge loviturile în timp ce se vor ridica pereții în interiorul acestui etaj; etajul de sus fu acoperit cu cărămizi și lut, pentru ca focul dușmanilor să nu-l poată vătăma, iar pe deasupra fură aruncate un fel de saltele pentru ca nici proiectilele aruncate de mașinile de război să nu poată străpunge podeaua, nici pietrele aruncate de catapulte să nu dărîme zidăria. Făcură trei împletituri din funii de ancoră de lungimea pereților, de 4 picioare lățime, și le legară de bîrnele care ieșeau în afară, lăsîndu-le să atîrne în jurul turnului în cele trei părți dinspre dușman; acest sistem de apărare, pe care îl mai încercaseră și în alte locuri, era singurul care nu lăsa să treacă nici un proiectil sau piatră. Cînd partea turnului care era terminată fu acoperită și apărată de orice lovitură a dușmanilor, luară de acolo împletiturile pentru alte construcții; de pe prima platformă începură să tragă și să ridice cu scripeți, separat, acoperișul turnului. După ce-l ridicau atît cît le permitea înălțimea împletiturilor de apărare, ascunși și feriți la adăpostul acestora, construiau pereții de cărămidă și apoi, printr-o nouă ridicare cu scripetele, obțineau un nou loc pentru construcție. Cînd părea sosit momentul pentru construcția unui alt etaj, așezau bîrne ca

la început, protejate de cărămizile exterioare, și de pe această schelă ridicau din nou etajul superior și împletiturile de apărare. Astfel, în siguranță și fără nici o vătămare sau primejdie, construiră șase etaje și lăsară în zid, în locurile care părură potrivite, ochiuri de fereastră pentru aruncarea proiectilelor.

10 Cînd s-au convins că de pe turn pot apăra toate fortificațiile dimprejur, hotărîră să construiască o galerie mobilă acoperită[20], lungă de 60 de picioare, din lemn de două picioare grosime, pe care s-o ducă de la turnul de cărămidă pînă la turnul și zidul dușmanilor; forma acestei construcții era următoarea: la început, două bîrne egale ca lungime sînt puse pe pămînt la distanță de patru picioare și în ele se înfig pari de cinci picioare înălțime. Pe aceștia îi unesc între ei cu căpriori în pantă ușoară, pe care să poată așeza grinzile care vor servi de acoperiș. Deasupra așază grinzi de două picioare grosime și le fixează cu scoabe și cuie. La marginea acoperișului construcției și a grinzilor înfig leațuri în patru muchii, de patru degete lățime, care să țină cărămizile ce trebuiau să fie dispuse deasupra construcției. Astfel, construită în pantă, treptat, pe măsură ce grinzile sînt așezate pe căpriori, galeria e acoperită cu cărămizi și lut ca să fie apărată de focul aruncat de pe ziduri. Deasupra cărămizilor se întind piei, pentru ca apa trimisă pe țevi să nu poată desface cărămida. Pieile, pentru a nu fi stricate de foc sau pietre, sînt acoperite cu saci. Galeria ascunsă în întregime de împletituri, e terminată lîngă turn și, luînd pe adversar prin surprindere, e adusă în grabă spre turnul dușman și lipită de el, folosindu-se sistemul de tăvălugi puși dedesubt, întrebuințat la corăbii.

11 Înspăimîntați de primejdie, cei din oraș ridică imediat cu scripeți blocuri de piatră cît mai mari cu putință și le aruncă de pe zid peste galerie. Tăria lemnului rezistă la izbitură și tot ce cade deasupra alunecă datorită acoperișului în pantă. Cînd văd aceasta, își schimbă procedeul: dau foc la butoaie umplute cu rășină și smoală și le aruncă de pe zid peste galerie. Aces-

tea alunecă și, rostogolite de pe laturi, sînt îndepărtate de construcție cu prăjini și furci. Între timp, la adăpostul galeriei, soldații desprind cu ajutorul pîrghiilor blocurile de piatră de la baza turnului dușmanilor. Galeria e apărată de ai noștri de pe turnul de cărămidă cu săgeți și pietre, dușmanii sînt îndepărtați de pe ziduri și turnuri și nu sînt lăsați să apere zidul. După scoaterea mai multor blocuri de piatră din temelia turnului, o parte din el se nărui deodată, iar cealaltă tocmai urma să se năruie, cînd dușmanii, înspăimîntați că orașul va fi jefuit, se năpustesc cu toții în afara porților, fără arme, cu panglici de jertfă[21] și întind mîinile implorînd îndurare de la comandanți și soldați.

12 În fața acestei noi situații, orice pregătire de război încetează și soldații, întrerupînd lupta, se lasă furați de plăcerea de a asculta și de a afla. Cînd dușmanii ajung în fața comandanților și a armatei, se aruncă cu toții la picioarele lor și îi imploră să aștepte venirea lui Caesar. Își dau seama, spun ei, că orașul lor e cucerit; lucrările pentru atac sînt terminate și turnul dărîmat; prin urmare ei renunță la apărare. Dacă nu vor îndeplini poruncile lui Caesar cînd va veni, nu va mai putea fi vorba de vreun răgaz pentru a fi distruși pe dată la primul semn. Arată că dacă turnul s-ar fi năruit cu totul, ei nu ar fi putut să-i oprească pe soldați să năvălească în oraș în căutarea prăzii și să-l distrugă. Acestea și multe altele de acest fel sînt spuse cu lacrimi în ochi de oameni iscusiți[22], pentru a stîrni mila.

13 Mișcați de aceasta, legații scot soldații de la lucrările de fortificații și încetează asediul: așază posturi de gardă la construcții. După un fel de armistițiu încheiat de milă, se așteaptă sosirea lui Caesar. Nici o săgeată nu e trimisă de pe ziduri, nici una de la ai noștri; ca și cum chestiunea ar fi rezolvată, cu toții slăbesc grija și vigilența. Caesar îl sfătuise cu insistență în scrisori pe Trebonius să nu permită ca orașul să fie luat cu asalt, pentru ca soldații, mînați de ura pricinuită de trădarea massilienilor, de disprețul acestora față de ei și de munca istovitoare și îndelungată, să nu-i măcelărească pe toți

adulții; ei amenințau că vor face aceasta și abia au fost opriți să nu năvălească în cetate, lucru pe care l-au suportat cu mare greutate, căci părea că nu depinde decît de Trebonius să pună stăpînire pe cetate[23].

14 Dușmanii însă caută cu perfidie un moment prielnic pentru trădare și înșelăciune[24]. După cîteva zile, cînd ai noștri erau liniștiți și încordarea slăbise, la vremea amiezii, pe cînd unul se depărtase, iar altul se odihnea după o trudă îndelungată, chiar între fortificații, iar armele erau toate strînse deoparte și acoperite[25], vrăjmașii năvălesc deodată pe porți și, favorizați de un vînt puternic, pun foc construcțiilor. Vîntul îl răspîndește atît de repede, încît dintr-o dată platforma, parapetele, „broasca țestoasă", turnul, mașinile de război se aprind și ard toate chiar înainte de a se putea observa cum se întîmplase aceasta. Ai noștri, înspăimîntați de schimbarea neașteptată a soartei, apucă armele pe care le au la îndemînă, unii din ei se reped afară din tabără. Dau un atac împotriva dușmanilor, însă sînt împiedicați să-i urmărească pe fugari de săgețile și proiectilele aruncate de pe zid. Dușmanii se retrag la picioarele zidului și acolo incendiază în liniște galeria acoperită și turnul de cărămidă. Așa pieri într-o clipită rodul unei munci de mai multe luni[26], prin perfidia dușmanilor și violența furtunii. A doua zi massilienii încercară același lucru. Profitînd de aceeași furtună, năvăliră și se luptară cu mai multă îndrăzneală și puseră foc din plin la turnul și platforma cealaltă. Dar așa cum înainte ai noștri renunțaseră la orice vigilență, acum, înfricoșați de nenorocirea din ziua trecută, pregătiseră totul pentru apărare. Așa că, după omorîrea multora, i-au respins pe ceilalți în oraș fără a-i lăsa să-și aducă planul la îndeplinire.

15 Trebonius hotărî să întreprindă refacerea fortificațiilor pierdute, rîvna soldaților fiind acum mult mai mare. În momentul în care văzuseră strădaniile lor atît de anevoioase și pregătirile atît de mari distruse, îndurerați că vitejia lor va fi batjocorită în urma violării mîrșave a armistițiului, deoarece nu mai rămăsese nici un

fel de material pentru a construi din nou o platformă (toţi copacii de pe teritoriul massilienilor fuseseră tăiaţi şi strînşi din toate părţile), hotărîră să facă o terasă de un fel nou şi nemaiauzit, din doi pereţi de cărămidă de 6 picioare grosime, cu o platformă aşezată peste ei, de o lăţime aproape egală cu cea pe care o avusese terasa de scînduri. Acolo unde distanţa dintre pereţi sau lipsa de rezistenţă a materialului o necesita, sînt puşi stîlpi, sînt aşezate bîrne transversale care să-i poată susţine şi toată schela e acoperită cu împletituri, iar acestea tencuite cu lut. Sub acest acoperiş, soldaţii, apăraţi în stînga şi în dreapta de zid, iar în faţă de un parapet, aduc fără pericol tot ce trebuie pentru fortificaţie. Lucrările înaintează repede; paguba pricinuită străzilor lor atît de îndelungate este reparată în scurt timp, datorită priceperii şi curajului soldaţilor. În zid, în locurile care par potrivite, sînt lăsate porţi în vederea ieşirii la atac.

16 Duşmanii văd atunci că ceea ce speraseră că nu va putea fi refăcut decît într-un timp îndelungat fusese repus pe picioare în puţine zile printr-o muncă îndîrjită, în aşa fel încît nu mai putea exista vreo posibilitate de înşelăciune sau de atac şi nu le rămînea nici o cale prin care să poată pricinui pagube soldaţilor cu ajutorul proiectilelor, sau fortificaţiilor cu ajutorul focului; în acelaşi timp îşi dau seama că tot oraşul în partea legată de uscat putea fi înconjurat cu zid şi turnuri, aşa încît ei înşişi nu vor mai putea rămîne în propriile lor fortificaţii, căci zidurile construite de armata noastră erau chiar lîngă ale lor şi proiectilele puteau fi aruncate de ai noştri cu mîna, pe cînd folosirea balistelor, în care ei îşi puseseră atît de mari speranţe, devenea imposibilă datorită apropierii prea mari; ei înţeleg că în condiţii egale de luptă de pe zid şi turnuri nu pot fi pe potriva alor noştri în vitejie şi recurg la o capitulare în vechile condiţii.

17 În Hispania Ulterior, Marcus Varro[27], aflînd de evenimentele petrecute în Italia şi neîncrezător în victoria pompeienilor, vorbea la început de Caesar în termenii cei mai prietenoşi, declarînd că în ce-l priveşte el este

dinainte atașat de Pompeius prin funcția de legat, fiind ținut de jurămîntul dat; totuși o legătură la fel de strînsă există între el și Caesar, căci el știe bine care este datoria unui legat cînd deține o funcție de încredere, care îi sînt forțele, care este bunăvoința întregii provincii față de Caesar. Acestea le spunea în toate conversațiile, însă nu înclina nici spre unul, nici spre celălalt. Mai tîrziu însă, cînd a aflat că Caesar e reținut la Massilia, că armatele lui Petreius făcuseră joncțiunea cu Afranius, că se adunaseră multe trupe în ajutorul lor, că multe altele se prevedeau și erau așteptate, că toată Hispania Citerior le este aliată și, în plus, toate cele întîmplate la Ilerda în legătură cu lipsa de grîne — lucruri pe care Afranius i le descria îngroșîndu-le și umflîndu-le —, începu și el să încline în partea în care înclina norocul.

18 Făcu recrutări în toată provincia, adună două legiuni la care adăugă cam 30 de cohorte alare. Strînse o mare cantitate de grîne ca să le trimită massilienilor și de asemenea lui Afranius și Petreius. Porunci gaditanilor[28] să construiască 10 corăbii de război și pe lîngă acestea se îngrijì să mai construiască multe altele la Hispalis[29]. Toți banii și toate podoabele din templul lui Hercule[30] le aduse în orașul Gades; acolo trimise din provincie șase cohorte de pază, iar pe Caius Gallonius, cavaler roman, prieten al lui Domitius, care venise acolo trimis de acesta pentru a se îngriji de o moștenire, îl puse comandant al cetății Gades; adună în casa lui Gallonius toate armele particulare și publice. El însuși ținu cuvîntări violente împotriva lui Caesar. Adesea afirma de pe tribună că Caesar a suferit înfrîngeri și că un mare număr de soldați de-ai lui au fugit la Afranius; acestea, spunea el, le-a aflat prin vestitori de credință, din surse sigure. Constrînse pe cetățenii romani din provincia sa, înspăimîntați de aceste vești, să-i promită pentru administrarea treburilor publice 18 000 000 de sesterți, 20 000 de livre de argint și 120 000 de banițe de grîu. Cetăților pe care le socotea prietene cu Caesar le impunea sarcini mai grele, așeza garnizoane acolo și judeca pe particularii care vorbiseră sau ținuseră cuvîntări împotriva republicii; averile lor le confisca pentru tezaurul public. Puse

întreaga provincie să-i jure credință lui și lui Pompeius. Aflînd de faptele întîmplate în Hispania Citerior, începu să se pregătească de război. Planul războiului era următorul: el se va retrage cu două legiuni la Gades și tot acolo va ține corăbiile și toate rezervele de grîne; căci știa că întreaga provincie este de partea lui Caesar. Socotea că, odată concentrate în insulă proviziile și corăbiile, nu-i va fi greu să tărăgăneze războiul.

Deși Caesar era rechemat în Italia de treburi multe și urgente, hotărîse totuși să nu lase nici un focar de război în Hispania, căci știa că în provincia Hispania Citerior binefacerile lui Pompeius erau mari și clienții acestuia numeroși.

19 Așadar, trimițînd în Hispania Ulterior două legiuni cu Quintus Cassius[31], tribun al plebei, el însuși cu 600 de călăreți pornește în marș forțat și trimite înaintea sa un edict în care fixează data la care dorește ca magistrații și conducătorii tuturor cetăților să-l aștepte la Corduba[32]. După răspîndirea edictului în toată provincia, nu a existat nici o cetate care să nu trimită la această dată o parte din senat la Corduba, nici un cetățean roman ceva mai cunoscut care să nu se prezinte la termen. În același timp, adunarea cetățenilor romani din Corduba închise din proprie inițiativă porțile orașului în fața lui Varro, dispuse pe turnuri și ziduri gărzi și santinele și reținu pentru apărarea cetății două cohorte, numite colonice[33], care veniseră acolo din întîmplare. În aceleași zile, locuitori orașului Carmo[34], cea mai puternică cetate din întreaga provincie, în fortăreața căreia Varro adusese trei cohorte, alungă din proprie hotărîre aceste cohorte și închid porțile.

20 Cu atît mai mult se grăbea Varro să ajungă cît mai repede la Gades, ca nu cumva să fie oprit pe uscat sau pe mare, atît de puternică se dovedea simpatia provinciei față de Caesar. Înaintase o bucată de drum cînd primește o scrisoare de la Gades din care află că, îndată ce a fost cunoscut edictul lui Caesar, conducătorii din Gades s-au înțeles cu tribunii cohortelor care se aflau acolo în garnizoană să-l alunge pe Gallonius din oraș și

să păstreze cetatea și insula pentru Caesar. Această hotărîre odată luată, îl anunțaseră pe Gallonius să părăsească de bunăvoie Gadesul cît timp îi e îngăduit s-o facă fără primejdie; dacă nu va face aceasta, ei vor lua hotărîrea cuvenită. Speriat, Gallonius părăsise Gades. Aflînd aceasta, una din cele două legiuni, cea care era numită *Vernacula*[35], își luă steagurile și, în fața și sub ochii lui Varro, se retrase la Hispalis și se așeză, fără a face vreun rău, în for și sub portice. Această faptă fu atît de aprobată de cetățenii romani din adunare, încît fiecare din ei îi primi pe soldați cu cea mai mare plăcere ca oaspeți în casa lui. Înspăimîntat de aceste lucruri, tocmai cînd anunțase că, schimbîndu-și itinerariul, va veni la Italica[36], Varro a fost anunțat de ai săi că porțile îi sînt închise. Atunci, cu toate căile tăiate, trimise veste la Caesar că e gata să încredințeze legiunea cui i se va porunci. Caesar îi trimite pe Sextus Caesar[37] și-i ordonă să i-o predea acestuia. După predarea legiunii, Varro vine la Caesar la Corduba; după un raport exact al treburilor provinciei, îi dă banii pe care îi avea la el și-i arată cantitatea și locul unde are grîne și corăbii.

21 Într-o adunare ținută la Corduba, Caesar aduce pe rînd mulțumiri tuturor: cetățenilor romani pentru că se străduiseră să mențină cetatea în puterea lor, spaniolilor pentru că alungaseră garnizoanele gaditanilor, pentru că zdrobiseră încercările dușmanilor și își recăpătaseră libertatea, tribunilor militari și centurionilor care veniseră acolo în garnizoană pentru că întăriseră hotărîrile acelora prin curajul lor. Înapoiază banii pe care cetățenii romani îi promiseseră lui Varro pentru tezaurul public; restituie averile celor cărora le fuseseră confiscate din vina de a fi vorbit prea liber. Oferă daruri fie particularilor, fie obștii cîtorva popoare, iar pe ceilalți îi umple de speranță pentru viitor; după o zăbavă de două zile la Corduba, Caesar pleacă la Gades; poruncește ca sumele de bani și podoabele care fuseseră aduse din templul lui Hercule într-o casă particulară să fie duse la loc în sanctuar. Numește guvernator al provinciei pe Quintus Cassius și îi încredințează patru legiuni. El însuși, cu corăbiile pe care le făcuseră Marcus Varro și gadi-

tanii la porunca lui Varro, sosește în cîteva zile la Tarraco. Aici așteptau venirea lui Caesar soli din aproape întreaga provincie Citerior. După ce împarte în același fel onoruri publice și private unor cetăți, pleacă de la Tarraco și vine pe uscat la Narbo și apoi la Massilia. Aici află că s-a dat o lege prin care era numit un dictator și că el este dictatorul desemnat de praetorul Marcus Lepidus[38].

22 Massilienii, copleșiți de toate nenorocirile, ajunși la o lipsă groaznică de grîne, învinși de două ori în luptele navale, respinși în timpul deselor lor atacuri și, mai mult, loviți de o molimă gravă din pricina asediului îndelungat și a schimbării de hrană (se hrăneau cu toții cu mei învechit și cu orz stricat, pe care, pregătindu-se de mult pentru astfel de cazuri, îl adunaseră în grînarul public), cu un turn dărîmat, cu o mare parte a zidului năruită, pierzînd speranța în ajutoare din partea provinciilor și armatelor, despre care aflaseră că s-au supus lui Caesar, hotărăsc să se predea fără înșelăciune. Dar cu puține zile înainte, Lucius Domitius, aflînd de intenția massilienilor, pregătește trei corăbii, dintre care două le încredințează prietenilor săi, iar el se îmbarcă pe a treia și profitînd de o furtună, pleacă. Văzîndu-l, corăbiile care din ordinul lui Brutus se aflau zilnic în fața portului ridică ancorele și încep să-l urmărească. Dintre ele, corabia lui Domitius își continuă fuga și cu ajutorul furtunii pieri din vedere; celelalte două, speriate de năvala corăbiilor noastre, se retraseră în port. Conform ordinului, massilienii scot mașinile de război din oraș, corăbiile din port și din șantiere și predau banii din tezaurul public. După încheierea acestor treburi, Caesar, cruțîndu-i mai mult datorită faimei și vechimii cetății decît atitudinii lor față de el, lasă acolo două legiuni în garnizoană, iar pe celelalte le trimite în Italia. El însuși se îndreaptă spre Roma.

23 În aceeași vreme, Caius Curio, plecat din Sicilia spre Africa[39] și disprețuind de la început trupele lui Publius Attius Varus, ducea cu sine două din cele patru legiuni pe care le primise de la Caesar și 500 de călăreți;

după două zile și trei nopți de navigație, ajunse la locul numit Anquillaria[40]. Locul acesta, care e la o distanță de 22 000 de pași de Clupea[41], oferă o radă destul de comodă în timp de vară și e mărginit de două promontorii înalte. Lucius Caesar, fiul, aștepta venirea lui Curio la Clupea cu 10 nave de luptă obținute din războiul cu pirații la Utica, pe care Publius Attius avusese grijă să le refacă în vederea acestui război. Înspăimîntat însă de mulțimea corăbiilor noastre, L. Caesar se refugiase din larg și, după ce acostase cu o triremă la țărmul cel mai apropiat, o părăsise acolo și fugise pe uscat la Hadrumetum. Orașul era păzit de Caius Considius Longus[42], cu o singură legiune în garnizoană. Celelalte corăbii ale lui Lucius Caesar, după fuga lui, se refugiară și ele la Hadrumetum[43]. Cvestorul Marcius Rufus îl urmări pe acesta cu 12 corăbii, pe care Curio le adusese din Sicilia pentru a escorta corăbiile de marfă, și, după ce găsi și luă la remorcă nava părăsită pe țărm, se întoarse cu flota la Caius Curio.

24 Curio trimite înainte cu flota la Utica pe Marcius; el însuși pornește într-acolo cu armata și după un marș de două zile ajunge la rîul Bagrada[44]. Acolo îl lasă pe legatul Caius Caninius Rebilus cu legiunile, iar el pornește înainte cu cavaleria pentru a cerceta Castra Cornelia[45], căci acest loc era socotit foarte potrivit pentru așezarea unei tabere. Acesta este un promontoriu drept, ieșit în mare, abrupt și stîncos de o parte, și de alta, totuși cu o pantă ceva mai lină pe partea dinspre Utica. Pe drum drept e la o depărtare de ceva mai mult de 1 000 de pași de Utica. În drumul acesta însă se află un pîrîu prin care marea pătrunde adînc și inundă locul pe o întindere mare; cine vrea să-l evite ajunge în oraș cu un ocol de șase mile.

25 După cercetarea locului, Curio observă tabăra lui Varus alăturată de zid și de cetate lîngă poarta numită *Bellica*[46]; tabăra era apărată de natura locului, dintr-o parte chiar de cetatea Utica, de cealaltă parte de teatrul care se află în fața orașului, cu temelii foarte mari și deci cu o intrare în tabără foarte anevoioasă și strîmtă.

În același timp observă că se aduce și se mînă de pretutindeni, pe drumuri pline pînă la refuz, tot ce se transportă de pe ogoare la oraș în caz de panică în fața unei alarme neașteptate. Acolo trimite cavaleria să jefuiască și să ia pradă; în același timp Varus trimite din oraș ca întărire 600 de călăreți numizi și 400 de pedestrași, pe care îi trimisese cu puține zile înainte în ajutor, la Utica, regele Iuba. Pe acesta din urmă îl determinau la un asemenea gest atît legăturile de ospeție ale tatălui său cu Pompeius, cît și ura față de Curio, căci acesta, ca tribun al plebei, promulgase o lege prin care intenționa să anexeze regatul lui Iuba la statul roman[47]. Are loc ciocnirea între călăreți; numizii însă n-au putut rezista năvalei alor noștri și, după ce au fost uciși cam 120, ceilalți s-au retras în tabăra de lîngă cetate. Între timp, după sosirea navelor de război, Curio poruncește să se anunțe corăbiilor de marfă, care se aflau la Utica în număr de circa 200, că el va considera dușmani pe toți cei care nu vor veni imediat cu corăbiile la Castra Cornelia. După acest anunț toate ridică într-o clipită ancorele, părăsesc Utica și sosesc în locul poruncit. Faptul acesta umplu din belșug armata de toate cele necesare.

26 După acestea Curio se întoarce în tabăra de lîngă Bagrada și e aclamat *imperator*[48] de întreaga armată; a doua zi duce armata la Utica și își așază tabăra aproape de oraș. Pe cînd lucrările de fortificare nu erau încă gata, călăreții de la posturile de pază anunță că se apropie o armată numeroasă de călăreți și pedestrași, trimiși în ajutor de regele Iuba la Utica; în același timp se vedea un nor mare de praf, iar după aceea începu să se zărească capul coloanei. Tulburat de situația neașteptată, Curio trimite înainte pe călăreți ca să susțină primul atac și să tărăgăneze; el însuși, scoțînd legiunile de la lucrările de fortificare, le așază în grabă în linie de bătaie. Călăreții dau lupta și, înainte ca legiunile să se poată desfășura și încolona, toate trupele de ajutor ale regelui, lovite și învălmășite, pentru că mergeau fără nici o ordine și fără teamă, o iau la fugă; cavaleria scapă aproape nevătămată, căci se refugiază iute pe lîngă țărm în oraș; pedestrașii însă sînt omorîți în mare număr.

27 În noaptea următoare, doi centurioni marsi din tabăra lui Curio, împreună cu 22 de soldaţi de-ai lor, fug la Attius Varus. Aceştia, fie că-i spun lui Varus părerea lor proprie, fie că vor să-i cîştige bunăvoinţa (căci credem mai bucuroşi ceea ce dorim să se întîmple şi sperăm să simtă şi alţii ceea ce simţim noi înşine)[49], îl asigură că, în orice caz, întreaga armată îi este ostilă lui Curio şi că e foarte necesar ca armatele să fie puse faţă în faţă şi să li se dea posibilitatea să stea de vorbă. Influenţat de această părere, Varus scoate legiunile din tabără a doua zi în zori. Acelaşi lucru îl face Curio şi fiecare îşi aşază oştile, despărţite una de alta de o vale nu prea mare.

28 În armata lui Varus se afla Sextus Quintilius Varus, despre care am arătat mai sus că fusese la Corfinium[50]. Eliberat de Caesar, venise în Africa, iar Curio conducea legiunile pe care înainte le primise Caesar la Corfinium, aşa încît, cu cîţiva centurioni schimbaţi, centuriile şi manipulii erau aceiaşi. Găsind acest motiv pentru a le vorbi. Quintilius începu să dea ocol liniei lui Curio şi să-i implore pe soldaţi să nu uite primul jurămînt pe care îl depuseseră în faţa lui Domitius şi a sa pe cînd era cvestor, să nu îndrepte armele împotriva acelora care avuseseră aceeaşi soartă şi suferiseră la fel în timpul asediului şi să nu lupte pentru cei care îi numesc cu dispreţ dezertori. Pe lîngă aceasta mai adăugă cîteva cuvinte de speranţă într-o răsplată la care ar trebui să se aştepte din dărnicia lui dacă-l vor urma pe el şi pe Attius. La această cuvîntare, armata lui Curio nu reacţionează în nici un fel şi fiecare şef îşi duce trupele în tabără.

29 Totuşi, în tabăra lui Curio o teamă mare îi cuprinde pe toţi, şi e mărită atît de zvonurile, cît şi de vorbele de tot felul ale oamenilor. Fiecare emitea păreri, şi la ceea ce auzise de la altul adăuga şi ceva din temerile proprii. Cînd un lucru spus de unul se răspîndea la mai mulţi şi unul îl transmitea altuia, ajungea să pară că lucrul provenea din surse nenumărate...[51]: este, doar, vorba de război civil şi ei sînt oameni care pot face fie-

care cum dorește și urmează pe cine vor; acestea sînt legiuni ce nu de mult au fost de partea adversarului; obișnuința a anulat efectul binefacerii lui Caesar; există, doar, și municipii legate de partide adverse; și ei nu veneau de la marsi și peligni, ca cei care le-au fost tovarăși de corturi noaptea trecută. Unii interpretau și mai grav vorbele îndoielnice ale soldaților[52]. Parte din ele erau născocite chiar de cei care voiau să pară mai informați.

30 Din aceste pricini, convocînd consiliul, Curio pune în discuție situația generală. Unii erau de părere că trebuie încercat cu orice chip asediul taberei lui Varus, căci socoteau că inactivitatea aceasta e foarte dăunătoare moralului soldaților; în sfîrșit, spuneau că e mai bine să determine în luptă soarta războiului decît, părăsiți și încercuiți de către ai lor, să îndure cea mai îngrozitoare suferință. Erau și alții care propuneau să se retragă la Castra Cornelia cam pe la straja a treia, pentru ca, lăsînd să treacă un interval mai mare de timp, spiritele soldaților să se înzdrăvenească, și în același timp, dacă s-ar întîmpla ceva grav, să aibă posibilitatea, datorită numărului mare de nave, să se retragă fără primejdie și mai ușor în Sicilia.

31 Curio, respingînd ambele propuneri, spunea că vitejia care lipsește uneia din păreri e prea exagerată la cealaltă: unii justifică cea mai rușinoasă fugă, alții socotesc că trebuie să lupte chiar pe un teren nefavorabil. „Ce orbire ne face să credem că vom putea lua cu asalt o tabără așa de bine întărită atît prin natura locului, cît și prin munca omenească? Sau ce vom cîștiga dacă după o mare înfrîngere vom renunța la asediul taberei? Ca și cum nu victoriile sînt cele care cîștigă bunăvoința armatei față de comandanți și nu înfrîngerile cele care provoacă ura ei! Mutarea taberei însă, ce altceva înseamnă decît fuga rușinoasă, deznădejdea tuturor și înstrăinarea armatei? Căci nu trebuie nici ca cei cu simțul onoarei să bănuiască că avem prea puțină încredere în ei, nici cei necinstiți să știe că ne temem de ei, căci teama noastră le va mări unora îndrăzneala și le va micșora celor-

lalți zelul. Dacă acum am avea siguranța că cele ce se spun despre înstrăinarea armatei sînt exacte, lucruri de care sînt încredințat că sînt cu totul false sau în orice caz mai mici decît se crede, cu cît ar fi de preferat să le trecem cu vederea și să le ascundem decît să le întărim prin comportarea noastră? Oare nu la fel cu rănile trupului trebuie acoperite nemulțumirile armatei pentru a nu mări speranțele dușmanilor? Ba chiar, adaugă unii, să plecăm în timpul nopții, pentru ca în felul acesta, cred, să aibă mai mare îndrăzneală cei care vor încerca să se abată de la datorie. Căci intențiile de acest fel sînt oprite fie de rușine, fie de teamă, iar noaptea e cel mai mare dușman al acestor sentimente[53]. Nu sînt nici atît de temerar încît să fiu de părere că trebuie asaltată tabăra, nici atît de înfricoșat încît să-mi pierd speranța, și de aceea mai întîi socot că trebuie cercetate toate posibilitățile și sînt convins în bună măsură că hotărîrea în această situație o voi lua de acord cu voi".

32 După încheierea sfatului, Curio convoacă adunarea soldaților. Le amintește cît folos a avut Caesar de pe urma zelului lor la Corfinium, căci, datorită bunăvoinței și exemplului lor, a devenit stăpîn pe o mare parte a Italiei. „Pe voi și fapta voastră, spune el, au urmat-o apoi toate municipiile, și nu fără motiv Caesar a avut cea mai bună părere despre voi, iar ceilalți v-au judecat cu atîta înverșunare. Căci Pompeius a părăsit Italia fără nici o luptă, determinat de dauna pricinuită de acțiunea voastră. Caesar m-a dat în grija bunei voastre credințe pe mine, care îi sînt foarte drag, împreună cu provinciile Sicilia și Africa, fără de care nu poate păstra Roma și Italia[54]. Sînt unii care vă îndeamnă să ne părăsiți. E oare ceva mai de dorit pentru ei decît ca în același timp să ne încercuiască pe noi și să vă facă pe voi vinovați de o crimă mîrșavă? Și, înverșunați cum sînt, ce vă pot dori mai rău decît să trădați pe cei ce socotesc că vă datorează totul și să ajungeți sub stăpînirea celor ce își dau seama că voi ați pricinuit pieirea lor? Nu ați auzit oare de acțiunile lui Caesar în Hispania? Două armate puse pe fugă, doi comandanți înfrînți, două provincii recăpătate; și toate acestea săvîrșite în 40 de zile

de cînd Caesar a dat ochi cu dușmanii. Oare cei care n-au putut rezista cînd erau în deplinătatea forțelor lor vor rezista acum după înfrîngere? Iar voi, care l-ați urmat pe Caesar cînd victoria era nesigură, acum, cînd soarta războiului s-a hotărît, veți urma pe cel învins atunci cînd trebuie să vă primiți răsplata pentru acțiunile voastre? Ei afirmă că au fost părăsiți și trădați de voi și amintesc de primul vostru jurămînt. Dar oare voi l-ați părăsit pe Lucius Domitius sau Domitius pe voi? Oare nu el v-a părăsit atunci cînd erați gata să înfruntați cea mai grozavă restriște? Oare nu el și-a căutat salvarea în fugă pe ascuns față de voi? Oare nu trădați de el v-ați salvat datorită bunăvoinței lui Caesar? Cine v-a putut constrînge să vă respectați jurămîntul cînd el însuși, aruncînd fasciile și depunînd comanda, căzuse, ca simplu particular și prizonier, în puterea altuia?[55] Pare curioasă obligația de a respecta un jurămînt anulat prin capitularea comandantului și pierderea drepturilor lui de cetățean[56] și de a nesocoti jurămîntul care vă leagă acum. Dar poate că, dacă sînteți mulțumiți de Caesar, sînteți nemulțumiți de mine? Eu nu voi aminti de meritele mele față de voi, prea neînsemnate încă în raport cu intenția mea și cu așteptările voastre; totuși, întotdeauna soldații și-au cerut răsplata pentru strădaniile lor la încheierea războiului, de care nici voi nu vă îndoiți cum va fi. Dar de ce să trec cu vederea strădania mea sau, judecînd după mersul lucrurilor de pînă acum, norocul meu? Oare nu vă e pe plac faptul că am făcut o traversare cu armata întreagă și nevătămată fără a pierde nici o navă? Că, odată venit, am alungat de la primul atac flota dușmanilor, că am ieșit învingător de două ori în două zile într-o luptă de cavalerie? Că am scos din portul și din golful dușmanilor 200 de corăbii încărcate și i-am adus pînă la situația să nu se poată aproviziona nici pe drumuri de uscat, nici pe corăbii? Respingînd o astfel de soartă și astfel de conducători, veți prefera oare rușinea de la Corfinium, fuga din Italia, capitularea Spaniei, semnele prevestitoare ale războiului din Africa? Eu n-am voit să mă numesc decît soldat al lui Caesar; voi mi-ați dat titlul de *imperator*. Dacă vă pare rău de asta, vă îna-

poiez darul, iar mie redați-mi numele, ca să nu pară că mi-ați acordat această cinste pentru a mă insulta".

33 Mișcați de această cuvîntare, soldații întrerupeau mereu pe cel ce vorbea, dînd semne că suportă cu mare durere bănuiala de necredință; în timp ce pleca din adunare îl îndeamnă cu toții să-și păstreze curajul, să nu șovăie să dea lupta oriunde ar fi și să le pună la încercare credința și vitejia. Schimbînd prin această acțiune voința și opiniile tuturor, Curio hotărăște cu asentimentul unanim să dea bătălia cu primul prilej ce se va ivi. A doua zi, postîndu-i în același loc în care stătuseră cu cîteva zile înainte, îi așază în linie de bătaie. Nici Attius Varus nu șovăie să-și scoată trupele din tabără, pentru a nu scăpa prilejul fie să-i cîștige pe soldați dacă va avea ocazia, fie să dea lupta pe un teren prielnic.

34 Între cele două fronturi se întindea o vale, după cum s-a arătat mai sus[57], nu atît întinsă, cît abruptă și greu de urcat. Fiecare aștepta ca trupele adversarului să încerce s-o treacă pentru a da lupta pe un teren mai potrivit... (lacună). În același timp, din aripa stîngă a lui Publius Attius se zărea toată cavaleria și împreună cu ea numeroși pedestrași ușor înarmați care coborau în vale. Împotriva lor, Curio trimite cavaleria și două cohorte de marrucini; cavaleria dușmană n-a făcut față atacului acestora, ci la primul asalt s-a retras la ai săi în goana cailor; pedestrașii ușor înarmați care atacaseră împreună cu ei, lăsați în voia soartei, au fost încercuiți și uciși de ai noștri. Întoarsă spre ei, întreaga linie a lui Varus vedea cum fug și cad ai lor. Atunci Rebilus, legat al lui Caesar, pe care Curio îl adusese cu el din Sicilia, căci știa că are o mare experiență în arta militară, i-a spus: „Vezi dușmanul înspăimîntat, Curio; de ce șovăi să folosești momentul prielnic?". Acesta, spunînd soldaților doar atît: să-și amintească de asigurările lor din ajun, le ordonă să-l urmeze și se avîntă înaintea tuturor. Valea era atît de abruptă, încît primii care urcau nu se descurcau fără ajutorul celor care urmau. Dar spiritele soldaților lui Attius erau atît de copleșite de teamă, de fuga și de masacrul tovarășilor lor, încît nu se gîndeau să

se opună și se și socoteau cu toții încercuiți de cavalerie. Astfel, înainte de a se putea arunca vreo săgeată, înainte ca ai noștri să se fi apropiat mai tare, toată linia lui Varus întoarce spatele și se refugiază în tabără.

35 În timpul fugii, un oarecare Fabius Paelignus, din gradele cele mai mici ale armatei lui Curio, urmărind prima coloană de fugari, îl chema cu glas mare pe Varus pe nume încît părea că e unul din soldații lui și că vrea să-i vorbească și să-i spună ceva. Cînd, chemat de mai multe ori, acela s-a întors, s-a oprit și l-a întrebat cine este și ce vrea, acesta îl lovi cu sabia în umărul descoperit și fu cît pe-aci să-l omoare dacă Varus n-ar fi evitat primejdia, parînd cu scutul. Fabius e înconjurat de soldații din apropiere și omorît. Porțile taberei sînt blocate de mulțimea de fugari și intrarea astupată, iar ei mor acolo fără a fi răniți, mai mulți chiar decît în luptă sau în timpul retragerii; puțin a lipsit să nu fie alungați și din tabără și unii o ținură într-o fugă pînă în cetate. Dar, pe de o parte, așezarea naturală și fortificațiile taberei împiedicau accesul, pe de altă parte soldații lui Curio porniți la luptă deschisă nu aveau cele necesare pentru asediul taberei. Deci Curio se întoarce în tabără cu toți ai lui nevătămați, cu excepția lui Fabius; din rîndul adversarilor au căzut 600 de morți și 1 000 de răniți; aceștia din urmă, după plecarea lui Curio, împreună cu mulți alții care se prefăceau răniți se refugiază de spaimă din tabără în cetate. Observînd asta și dîndu-și seama de panica armatei, Varus, lăsînd de formă în tabără un gornist[58] și cîteva corturi, pe la straja a treia duce în mare taină armata în cetate.

36 A doua zi Curio hotărăște să înceapă asediul Uticei și s-o înconjure cu un val. În cetate, mulțimea, după o lungă perioadă de pace, era nedeprinsă cu războiul, cetățenii Uticei erau foarte legați de Caesar datorită serviciilor lui față de ei, adunarea cetățenilor romani era formată din diferite soiuri de oameni, panica, în urma luptelor precedente, mare. Ca urmare, toți începuseră să vorbească deschis de capitulare și tratau cu Publius Attius pentru a-l convinge să nu pună în primejdie prin încăpă-

ţînarea sa soarta tuturor. Pe cînd se discutau acestea, sosiră solii trimişi de regele Iuba, care anunţară că el se apropie cu armată mare şi-i îndemnară să păzească şi să apere oraşul. Vestea aceasta întări curajul celor înspăimîntaţi.

37 Aceleaşi ştiri le primea şi Curio, dar o bună bucată de vreme nu putu să le creadă, atît de mare îi era încrederea în propriile forţe. Începeau să sosească în Africa soli şi scrisori cu veştile victoriilor lui Caesar în Hispania. Îmbărbătat de toate acestea, Curio socotea că regele nu va întreprinde nimic împotriva lui. Dar cînd află în mod sigur că trupele aceluia se află la mai puţin de 25 de mile depărtare de Utica, renunţînd la lucrările de asediu, se retrase în Castra Cornelia. Aici începu să adune grîne, să fortifice tabăra, să strîngă material de construcţie şi trimise îndată în Sicilia după cele două legiuni şi restul de cavalerie. Tabăra era foarte potrivită pentru a tărăgăna războiul, întărită în mod natural în apropiere de mare, avînd din abundenţă apă şi sare, care fusese adusă în mare cantitate de la salinele din apropiere. Nu lipsea nici lemnul de construcţie, datorită mulţimii de arbori, nici grîul, care se afla din belşug pe ogoare. Astfel, cu asentimentul tuturor alor săi, Curio se pregătea să aştepte restul de trupe şi să amîne lupta.

38 După luarea acestor hotărîri şi aprobarea acestor planuri, află de la cîţiva transfugi din oraş că Iuba, din cauza unui război cu un popor vecin şi a neînţelegerilor locuitorilor din Leptis[59], rămăsese în regat şi că cel care se apropie de Utica este prefectul său, Saburra[60], trimis cu armată mai puţină. Dîndu-le crezare în mod nechibzuit, îşi schimbă planul şi hotărăşte să rezolve lucrurile prin luptă. La întărirea acestei hotărîri contribuie mult tinereţea lui, curajul, victoria precedentă, încrederea în succes[61]. Mînat de aceste considerente, trimite la căderea nopţii toată cavaleria înspre tabăra duşmanilor la rîul Bagrada; pe aceştia îi conducea Saburra, de care se auzise vorbindu-se înainte, însă regele venea din urmă cu toate trupele şi se oprise la o distanţă de 6 000 de paşi de Saburra. Călăreţii trimişi fac drumul în timpul nopţii şi

atacă pe neașteptate pe dușmani, care nu luaseră nici un fel de măsuri. Căci, după obiceiul lor barbar, numizii se opriseră împrăștiați fără nici o ordine. Năpustindu-se asupra acestora, care erau toropiți de somn și dispersați, călăreții omoară un mare număr dintre ei; mulți o iau la goană înspăimîntați. După aceea cavaleriștii se întorc la Curio și îi aduc captivi.

39 Curio ieșise cu toate trupele pe la straja a patra, lăsînd în tabără cinci cohorte de pază. După un drum de 6 000 de pași întîlnește cavaleria și află de fapta ei; întrebînd pe prizonieri cine comandă tabăra de la Bagrada, i se răspunde că Saburra. În dorința de a încheia marșul, renunță să mai întrebe și alte lucruri și, întorcîndu-se spre unitățile mai apropiate, spune: „Vedeți cum corespund vorbele captivilor cu cele ale transfugilor? Regele lipsește, trupele trimise sînt puține, nici n-a putut să facă față unui grup de călăreți. Grăbiți-vă spre pradă, spre glorie, ca să începem să ne gîndim la răsplata voastră, la felul în care să vă putem aduce mulțumiri".

Acțiunea cavaleriei fusese de mare importanță, mai ales dacă se compara numărul ei restrîns cu mulțimea nemăsurată a numizilor. Totuși lucrurile mai erau exagerate și de ei înșiși, căci oamenii se laudă cu mare plăcere. Pe lîngă aceasta, ei le arătau numeroase prăzi, le aduceau să vadă pedeștri și călăreți captivi, încît orice moment care trecea părea că întîrzie victoria. Astfel, rîvna soldaților nu înșela speranțele lui Curio. Poruncește cavaleriei să-l urmeze și iuțește marșul pentru a-i putea ajunge cît mai repede pe cei care fugeau înspăimîntați. Dar soldații, frînți de o noapte întreagă de marș nu puteau să-l urmeze și se opreau ici și colo de-a lungul drumului. Nici măcar acest lucru nu-l reținea pe Curio în speranțele lui.

40 Informat de Saburra despre lupta din timpul nopții, Iuba îi încredințează acestuia 2 000 de călăreți spanioli și galli pe care obișnuia să-i țină pe lîngă el ca gardă și partea de pedestrași în care avea cea mai mare încredere; el însuși, cu restul trupelor și cu 60 de elefanți, îl urmează mai încet. Bănuind că după ce a trimis cava-

leria va sosi și Curio însuși, Saburra așază în front cavaleria și pedestrimea și le poruncește ca, simulînd panica, să cedeze puțin și apoi să se retragă; cînd va fi nevoie, el va da semnalul de luptă și ordinele pe care le cere situația. La speranța pe care o avea Curio se adaugă convingerea nemijlocită că dușmanii fug; astfel își aduce trupele de pe înălțime în cîmpie[62].

41 După ce se depărtase destul de mult de acele locuri, se opri, căci armata era zdrobită de oboseală după un marș de 16 mile. Saburra dă alor săi semnalul, aranjează linia de luptă și începe să străbată șirurile și să le îmbărbăteze, folosește infanteria în spate numai de formă, iar în prima linie îi pune pe călăreți. Curio nu-și uită datoria și-i îndeamnă pe ai săi să-și pună toată speranța în curajul lor. Nici soldaților, deși obosiți, nici călăreților, deși puțini și sleiți de osteneală, nu le lipsea dorința de luptă și curajul. Dar aceștia erau în număr de 200, ceilalți rămînînd pe drum. În orice parte atacau, ei constrîngeau pe dușmani să se retragă, dar nu puteau să-i urmărească prea departe pe cei ce fugeau, nici să-și îndemne caii prea tare. În schimb, cavaleria dușmană începu să încercuiască linia din ambele laturi și să-i nimicească din spate. Cînd cohortele ieșeau înaintea frontului, numizii, în deplinătatea forțelor, evitau cu iuțeală năvala alor noștri, iar cînd aceștia se întorceau în front, îi înconjurau și le tăiau calea înapoi. Așa încît nici faptul de a sta pe loc și de a păstra formația, nici acela de a da atacul și de a înfrunta soarta nu oferea siguranță. Trupele dușmanilor creșteau mereu datorită ajutoarelor trimise de rege. Forțele alor noștri se topeau de osteneală și, totodată, cei care fuseseră răniți nu puteau nici să părăsească linia, nici să se retragă la adăpost, căci tot frontul era încercuit de cavaleria dușmanilor. Pierzînd orice speranță de scăpare, așa cum fac oamenii în ultima clipă a vieții, își deplîngeau moartea sau își încredințau rudele camarazilor lor pe care norocul i-ar fi salvat din primejdie. Totul era cuprins de groază și vaiet.

42 Cînd și-a dat seama că toți sînt înspăimîntați și că nu-i aud nici îndemnurile, nici rugăminții, Curio,

socotind că o singură speranţă de salvare mai rămîne într-o situaţie nefericită ca aceea, ordonă tuturor să ocupe colinele cele mai apropiate şi să se îndrepte într-acolo. Colinele sînt însă ocupate înainte de cavaleria trimisă de Saburra. Atunci ai noştri ajung în culmea deznădejdii; încercînd să fugă, parte sînt ucişi de cavalerie, parte se prăbuşesc la pămînt chiar teferi. Cnaeus Domitius, prefect al cavaleriei, stînd lîngă Curio cu cîţiva călăreţi, îl îndeamnă să-şi caute scăparea în fugă şi să se îndrepte spre tabără, promiţîndu-i că nu se va depărta de el. Curio însă afirmă că niciodată nu se va prezenta în faţa lui Caesar după ce a pierdut armata pe care acesta i-o încredinţase, şi moare luptînd[63]. Foarte puţini călăreţi se salvează din luptă; aceia însă despre care am arătat că se opriseră la ariergardă pentru a-şi odihni caii, văzînd de departe fuga întregii armate, se retrag nevătămaţi în tabără. Pedestraşii sînt omoriţi pînă la unul.

43 Aflînd de aceasta, quaestorul Marcius Rufus, lăsat de Curio în tabără, îndeamnă pe ai săi să nu se piardă cu firea. Ei îl roagă şi-l imploră să fie duşi pe corăbii înapoi în Sicilia. Acesta le promite şi porunceşte căpitanilor de corăbii ca la lăsatul serii să trimită la mal toate bărcile. Însă groaza tuturor era aşa de mare, încît unii spuneau că se apropie trupele lui Iuba, alţii că Varus cu legiunile va apărea dintr-un moment în altul şi că se şi vede praful ridicat de ele, lucruri care nu se întîmplau de fel, alţii că bănuiesc că flota duşmană se va năpusti într-o clipă spre ei. Aşa încît, în groaza generală, fiecare se gîndea numai la sine. Cei din flotă se grăbeau să plece. Fuga acestora îi îndemna şi pe căpitanii de corăbii de marfă să facă la fel; numai cîteva bărci mici se adunaseră la ordin. Dar pe ţărmul plin de îmbulzeală, lupta între cei care, din gloata uriaşă, încercau să se îmbarce mai repede, era atît de mare, încît unele bărci se scufundară sub greutatea mulţimii, iar celelalte, de teamă, nu îndrăzniră să se mai apropie.

44 Din această cauză s-a întîmplat ca numai puţini soldaţi şi capi de familie, care se bucurau de trecere sau milă sau care reuşiseră să ajungă înot pînă la corăbii,

să se îmbarce şi să ajungă teferi în Sicilia. Celelalte trupe, trimiţînd un număr de centurioni ca delegaţi la Varus, i se predară. A doua zi, văzînd cohortele acestor soldaţi în faţa cetăţii, Iuba, afirmînd că ei sînt prada lui, porunci ca o mare parte din ei să fie omorîţi, alegînd numai pe cîţiva, pe care îi trimise în regatul său, în timp ce Varus se plîngea că buna lui credinţă e călcată în picioare de rege, dar nu îndrăznea să se opună. Iuba însuşi intră în cetate călare, avînd în escortă mai mulţi senatori, printre care pe Servius Sulpicius şi pe Licinius Damasippus; timp de cîteva zile el decise şi porunci la Utica orice voia[64]. După alte cîteva zile se întoarse în regat cu toate trupele.

CARTEA A III-A

1 Caesar prezidează comiţiile în calitate de dictator[1]; sînt aleşi consuli Iulius Caesar[2] şi Publius Servilius[3], căci acesta era anul în care, după lege, Caesar putea să devină consul[4]. După aceasta, pentru că în toată Italia creditul scăzuse şi datoriile nu se mai plăteau, hotărăşte să fie numiţi arbitri şi, prin intermediul lor, să se facă evaluările averilor şi bunurilor la preţul de dinainte de război al fiecărui lucru şi să fie date creditorilor. A socotit această acţiune foarte necesară atît pentru înlăturarea sau scăderea temerilor de o anulare generală a datoriilor, care urmează de obicei după războaie şi tulburări civile, cît şi pentru a menţine încrederea faţă de debitori[5]. La fel, la propunerea făcută de pretori şi de tribunii plebei în faţa poporului, a repus în întregime în drepturi pe unii condamnaţi pentru fraudă în alegeri prin legea Pompeia[6] în vremea în care Pompeius ţinuse la Roma o gardă de legionari şi cînd procesele se încheiau într-o singură zi, judecătorii ce dădeau sentinţa fiind alţii decît cei care audiaseră dezbaterile. Aceştia, la începutul războiului civil, îi oferiseră lui Caesar să se folosească de ei în război, dacă vrea, şi el îi preţui ca şi cum i-ar fi folosit într-adevăr, pentru că se supuseseră autorităţii lui. Căci hotărîse că trebuie să-i repună în drepturi mai degrabă printr-o hotărîre a poporului decît prin acţiunea lui, ca să nu pară nici nerecunoscător dacă nu-i răsplătea, nici trufaş dacă lua poporului dreptul de a acorda o favoare[7].

2 Pentru aceste treburi, pentru sărbătorile latine[8] şi pentru încheierea tuturor adunărilor comiţiilor[9] consacră 11 zile, după care abdică din dictatură[10], părăseşte Roma şi vine la Brundisium[11]. Acolo ordonase să se adune

12 legiuni şi întreaga cavalerie. Dar găsi numai atîtea corăbii cîte putură să transporte cu greu numai 15 000 de soldaţi şi 500 de călăreţi[12]. Acest singur lucru — lipsa de corăbii — l-a împiedicat pe Caesar să încheie cu repeziciune războiul. Şi chiar şi aceste trupe care se îmbarcă sînt incomplete, căci mulţi pieriseră în atîtea războaie în Gallia, marşul lung din Hispania redusese un mare număr, iar toamna grea petrecută în Apulia şi în împrejurimile Brundisiului, după regiunile atît de sănătoase ale Galliei şi Hispaniei, provocase în toată armata o epidemie[13].

3 Pompeius, profitînd de răstimpul de un an[14] în care nu fusese nici război şi nici nu avusese neplăceri din partea duşmanilor pentru a-şi aduna armată, strînsese o flotă mare din Asia, insulele Cyclade[15], Corcyra[16], Athena, Pont[17], Bithynia, Siria, Cilicia[18], Fenicia, Egipt, pusese să se construiască un mare număr de corăbii peste tot, scosese mari sume de bani, cerîndu-le din Asia, Siria, de la toţi regii, dinaştii, tetrarhii[19] şi de la popoarele libere ale Achaiei[20], şi silise asociaţiile de publicani[21] din provinciile pe care le stăpînea să-i dea de asemenea mari sume.

4 Formase nouă legiuni de cetăţeni romani: cinci din Italia, pe care le trecuse dincolo, una de veterani din Cilicia, formată din două şi pe care de aceea o numea „Geamăna", una din Creta şi Macedonia, din soldaţii veterani care se stabiliseră în aceste provincii, eliberaţi de comandanţii precedenţi, două din Asia, pe care le recrutase consulul Lentulus. Pe lîngă acestea avea un mare număr de soldaţi din Thessalia, Beoţia, Achaia, Epir[22], pe care îi distribuise pentru a completa legiunile; cu aceştia îi amestecase şi pe soldaţii lui Antonius[23]. În afară de acestea, mai aştepta din Siria pe Scipio cu două legiuni[24]. Din Creta, Lacedemonia, Pont, Siria şi din celelalte cetăţi avea 3 000 de arcaşi, două cohorte de cîte 600 de prăştieri şi 7 000 de călăreţi. Dintre aceştia 600 de galli adusese Deiotarus[25], 500 Ariobarzanes din Capadocia[26]; un număr cam la fel dăduse Cotus[27] din Thracia, trimiţînd şi pe fiul său Sadala; din Macedonia erau 200,

conduși de Rhascypolis, de o mare vitejie[28]; 500 dintre soldații lui Gabinius[29] din Alexandria, galli și germani pe care Aulus Gabinius îi lăsase acolo drept gardă regelui Ptolemeu[30] și pe care Pompeius-fiul[31] îi adusese cu flota, 800 adunase dintre sclavii și păstorii săi; 300 dăduseră Tarcondarius Castor[32] și Domnilaus din Gallograecia[33] (din aceștia unul venise cu ei, celălalt își trimisese fiul); 200 fuseseră trimiși de Antiochus Commagenus[34], căruia Pompeius îi făcuse multe daruri, și dintre ei cei mai mulți erau arcași-călăreți. La aceștia adăugase dardani[35], bessi[36], parte mercenari, parte luați cu forța sau de bunăvoie, la fel macedoneni, thessalieni și alții din alte neamuri și cetăți, închegînd numărul arătat mai sus[37].

5 Făcuse mari provizii de grîne din Thessalia, Asia, Egipt, Creta, Cyrene[38] și din celelalte regiuni. Hotărîse ca trupele să ierneze la Dyrrachium, Apollonia[39] și în toate orașele maritime, pentru a împiedica pe Caesar să traverseze marea, și în acest scop dispusese flota de-a lungul întregului litoral. Corăbiile din Egipt erau comandate de Pompeius-fiul, cele din Asia de Decius Laelius[40] și C. Triarius, cele din Siria de Caius Cassius[41], cele din Rhodos de Caius Marcellus[42] și Caius Coponius[43], cele liburnice și acheiene de Scribonius Libo și Marcus Octavius[44]. Marcus Bibulus[45], însărcinat cu întreg serviciul naval, supraveghea totul; lui îi revenise comanda supremă.

6 Cînd ajunse la Brundisium, Caesar vorbi soldaților, îndemnîndu-i — avînd în vedere că se ajunsese aproape de sfîrșitul ostenelilor și primejdiilor — să lase liniștiți în Italia sclavii și bagajele, iar ei să se îmbarce pe corăbii fără poveri, pentru a putea încăpea un număr cît mai mare de soldați, și să-și pună toate speranțele în victorie și în dărnicia lui; toți strigară să le poruncească ce vrea, căci vor îndeplini din toată inima orice ordin[46], și în ajunul nonelor lui ianuarie[47] corăbiile porniră. Au fost îmbarcate, după cum s-a arătat, șapte legiuni[48]. A doua zi sosi în ținutul germiniilor[49]. Descoperind printre stînci și locuri primejdioase un golf liniștit și evitînd orice port,

căci socotea că ele sînt ocupate de dușman, debarcă cu toate corăbiile nevătămate la locul numit Palaeste[50].

7 La Oricum[51] se aflau Lucretius Vespillo și Minucius Rufus cu 18 corăbii din Asia, pe care le comandau din ordinul lui Decius Laelius, precum și Marcus Bibulus cu 110 nave din Corcyra. Dar cei doi, lipsiți de încredere în ei, nu îndrăzniră să iasă din port, deși Caesar adusese ca pază numai 12 corăbii de război, din care patru erau acoperite. Caesar fu văzut în apropierea continentului înainte ca orice veste de venirea lui să fi ajuns în regiunile acelea, așa încît nici Bibulus nu ajunse la timp, deoarece corăbiile lui erau nepregătite și vîslașii se împrăștiaseră.

8 După debarcarea trupelor, în aceeași noapte, corăbiile sînt trimise de Caesar înapoi la Brundisium ca să poată transporta celelalte legiuni și cavaleria. Însărcinat cu aceasta era legatul Fufius Calenus, care trebuia să acționeze cu repeziciune în transportul trupelor. Însă, plecînd ceva mai tîrziu și neputînd să se folosească de briza nocturnă, nu reușiră să se întoarcă. Bibulus, informat la Corcyra de venirea lui Caesar și sperînd să poată prinde o parte din corăbiile încărcate, se năpusti asupra corăbiilor goale și, întîlnind cam 30, își descărcă asupra lor furia stîrnită de propria-i nepricepere; de necaz, le incendie pe toate, lăsînd să moară în foc corăbieri și comandanți, în speranța că îi va înspăimînta pe ceilalți prin grozăvia pedepsei. După aceasta a ocupat cu flota tot portul și țărmul în întregime de la Saso[52] pînă la Curicum[53], a pus străji cu mai multă grijă, el însuși rămînînd pe corăbii pe o iarnă foarte grea, fără a se da la o parte de la nici o sforțare sau sarcină și fără a aștepta vreun ajutor, doar-doar va putea să pună mîna pe Caesar . . . (lacună)[54].

9 După plecarea corăbiilor liburnice[55] din Ilyria, Marcus Octavius veni la Salonae[56] cu corăbiile pe care le avea. Aici îi atîță pe dalmați[57] și pe ceilalți barbari și depărtă Issa[58] de prietenia cu Caesar; pentru că nu putea să convingă adunarea cetățenilor romani de la Salonae

nici cu promisiuni, nici arătîndu-le primejdia, hotărî să asedieze cetatea (care e apărată de natura locului și de o colină). Dar cu mare repeziciune cetățenii romani construiră turnuri de lemn și se întăriră; însă cum nu erau în stare să reziste din cauza numărului mic de oameni, loviți de numeroase răni, recurseră la ultima soluție de salvare: eliberară pe toți sclavii adulți și făcură frînghii din părul tăiat al tuturor femeilor[59]. Aflînd de hotărîrea lor, Octavius înconjură cetatea cu cinci tabere și începu să-i lovească cu asediu și atacuri în același timp. Ei, gata să suporte orice, sufereau cumplit de pe urma lipsei de hrană. Din această cauză trimiseră soli la Caesar să ceară ajutor; celelalte neajunsuri le suportau cum puteau. După o bună bucată de vreme, cum asediul de lungă durată îi făcuse pe soldații lui Octavius mai neatenți, asediații, profitînd de plecarea lor din timpul amiezii — postînd pe ziduri copiii și femeile pentru ca totul să pară ca în fiecare zi —, uniți cu cei pe care îi eliberaseră nu de mult, năvăliră asupra taberei celei mai apropiate a lui Octavius. După ocuparea acestei tabere atacară cu același avînt pe a doua, apoi pe a treia și pe a patra și, în sfîrșit, ultima tabără, îi alungară din toate și, omorînd un mare număr, constrînseră pe ceilalți și pe Octavius însuși să se refugieze pe corăbii. Acesta fu sfîrșitul asediului. Iarna se apropia; după atîtea lovituri, pierzînd speranța în succesul asediului cetății, Octavius se retrase la Dyrrachium alături de Pompeius.

10 Am arătat că Lucius Vibullius Rufus, prefect al lui Pompeius, căzuse de două ori în mîinile lui Caesar și fusese eliberat de el o dată la Corfinium, a doua oară în Hispania[60]. Pe el îl socotea Caesar potrivit, datorită binelui făcut, să fie trimis cu un mesaj la Cnaeus Pompeius, dîndu-și seama totodată că are autoritate în fața lui Pompeius. Cuprinsul mesajului era acesta: „Amîndoi trebuie să pună capăt înverșunării, să lase armele și să nu mai pună soarta la încercare. Sînt destule marile neajunsuri suferite de amîndoi, ce pot servi drept învățătură și pildă pentru ei, ca să se teamă de întîmplările viitoare; Pompeius, alungat din Italia, a pierdut Sicilia, Sardinia, cele două Hispanii și 130 de cohorte de cetățeni

romani în Italia și Hispania; el însuși a fost lovit de moartea lui Curio, de dezastrul armatei din Africa și de predarea lui Antonius și a soldaților lui la Curicta[61]. Deci trebuie să se cruțe pe ei și statul, căci ei înșiși și nenorocirile lor sînt o dovadă suficientă a puterii norocului în război. Acesta este singurul moment pentru a trata încheierea păcii, cît timp fiecare are încredere în celălalt și amîndoi par egali; dacă unuia soarta i-ar acorda ceva mai mult, cel care va părea superior nu va mai ține seama de condițiile păcii și nu se va mulțumi cu o parte egală, încredințat că va putea avea totul. Condițiile păcii — pentru că înainte nu se putuseră înțelege în privința lor — trebuie cerute la Roma de la senat și popor. E necesar ca acest fapt să fie în interesul statului și să le convină amîndurora. Dacă amîndoi vor jura îndată în fața adunării armatei că își vor lăsa la vatră trupele în răstimp de trei zile, depunînd armele și ajutoarele în care își pun acum speranțele, amîndoi vor trebui să se mulțumească cu judecata poporului și a senatului. Pentru ca acestea să poată fi mai ușor acceptate de Pompeius, el va demobiliza toate trupele aflate în tabere sau în garnizoană în orașe . . . (lacună).

11 După ce i-au fost expuse aceste propuneri la Corcyra, Vibullius a socotit cu atît mai necesar să-l anunțe pe Pompeius de venirea neașteptată a lui Caesar, pentru a putea lua o hotărîre în această privință înainte de a se începe tratativele. Deci, într-o goană necontenită de zi și noapte, schimbînd caii la fiecare oraș pentru mai mare iuțeală, grăbi spre Pompeius pentru a-l anunța că Caesar se apropie. În vremea aceea Pompeius se afla la Candavia[62] și se îndrepta din Macedonia spre taberele de iarnă de la Apollonia și Dyrrachium. Dar, îngrijorat de situația neașteptată, pornise în etape mai mari spre Apollonia, ca nu cumva Caesar să ocupe cetățile de pe coastă. Acela însă, după debarcarea soldaților, pornește în aceeași zi spre Oricum. Cînd ajunse acolo, Lucius Torquatus, care guverna cetatea din porunca lui Pompeius și comanda acolo o garnizoană de parthini[63], încercă să închidă porțile și să apere cetatea. Cînd însă le porunci grecilor să se urce pe ziduri și să ia armele, ei afirmară că nu vor lupta

împotriva puterii poporului roman şi — cum orăşenii încercau din proprie iniţiativă să-l primească pe Caesar —, pierzînd speranţa în vreun ajutor, deschise porţile şi se predă împreună cu întreaga cetate; Caesar îl lăsă nevătămat.

12 După predarea oraşului Oricum, Caesar se îndreaptă fără a mai zăbovi spre Apollonia. Auzind de apropierea lui, Lucius Staberius, care era comandant acolo, începu să aducă apă în fortăreaţă şi s-o întărească şi le ceru ostatici apolloniaţilor. Ei însă refuzară să-i dea şi să închidă porţile în faţa consulului, spunînd că nu vor lua o hotărîre împotriva celei luate de întreaga Italie[64]. Aflînd de voinţa lor, Staberius fugi pe ascuns din Apollonia. Apolloniaţii trimit soli la Caesar şi îl primesc în cetate. Exemplul lor e urmat de locuitorii oraşului Byllis[65], de amantini[66], ca şi de celelalte cetăţi vecine şi de întregul Epir, care trimit soli la Caesar pentru a-i promite că-i vor îndeplini toate poruncile.

13 Dar Pompeius, aflînd de cele întîmplate la Oricum şi Apollonia şi temîndu-se pentru soarta oraşului Dyrrachium, porneşte într-acolo, mergînd zi şi noapte, în timp ce se zvonea că Caesar se apropie. Atîta spaimă cuprinse trupele, care, grăbindu-se, făceau din noapte zi, neîntrerupîndu-şi marşul, încît aproape toţi cei originari din Epir şi din regiunile învecinate părăsiră armata; destul de mulţi aruncară armele şi marşul părea mai degrabă o derută. Dar cînd Pompeius se opri în apropiere de Dyrrachium şi porunci să se măsoare locul taberei, cum armata era chiar şi atunci înspăimîntată, Labienus cel dintîi iese din rînduri şi jură că nu-l va părăsi pe Pompeius şi că va îndura aceeaşi soartă, oricare ar fi cea pe care i-o va pregăti norocul. Acelaşi jurămînt îl fac şi ceilalţi legaţi, urmaţi de tribunii militari şi de centurioni, iar apoi întreaga armată jură la fel. Depăşit în drumul spre Dyrrachium, Caesar renunţă la grabă şi-şi aşază tabăra lîngă rîul Apsus[67], pe teritoriul apolloniaţilor, pentru ca cetăţile care i-au fost binevoitoare să fie apărate cu fortificaţii şi garnizoane, şi hotărăşte să aştepte acolo venirea legiunilor din Italia şi să petreacă iarna

în cort. Același lucru îl făcu și Pompeius, care, așezîndu-și tabăra de partea cealaltă a rîului Apsus, aduse acolo toate trupele și ajutoarele.

14 Îmbarcînd pe corăbii la Brundisium toate legiunile și cavaleria, după ordinul lui Caesar[68], Calenus dădu drumul la cîte corăbii reuși, însă, după ce se depărtă puțin de țărm, primi o scrisoare de la Caesar în care era anunțat că porturile și întreg țărmul sînt ocupate de flota dușmanilor. Aflînd aceasta, se întoarse în port și rechemă toate corăbiile. Una dintre ele, care se încăpățînă și nu se supuse ordinului lui Calenus pentru că era fără soldați și se conducea după ordine particulare, ajunse la Oricum și fu cucerită de Bibulus; acesta îi supuse pe toți la tortură — oameni liberi, sclavi și chiar copii — și-i omorî pînă la unul. Astfel salvarea întregii armate a depins de un scurt interval de timp și de o minunată întîmplare.

15 Bibulus, așa cum am arătat mai sus[69], se afla cu flota la Oricum și, în timp ce făcea imposibil pentru Caesar accesul la mare și la porturi, era el însuși lipsit de putința de a atinge uscatul. Într-adevăr, toate țărmurile erau ocupate de către Caesar și nu exista posibilitatea nici de a aproviziona corăbiile cu lemn și cu apă potabilă, nici de a acosta. Situația era foarte complicată și-i apăsa o mare lipsă de cele necesare, așa încît erau nevoiți să aducă de la Corcyra cu corăbiile de marfă tot restul de provizii, pînă și lemnul și apa; la un moment dat s-a întîmplat ca, din cauza vremii foarte rele, să fie siliți să adune roua nopții în piei cu care acoperiseră corăbiile. Totuși suportau aceste greutăți cu răbdare și curaj și nu considerau că trebuie să părăsească țărmul și să abandoneze porturile. Dar pentru că se aflau în impasul pe care l-am arătat și Libo își unise armata cu cea a lui Bibulus, amîndoi stau de vorbă de pe corăbii cu legații Marcus Acilius[70] și Statius Murcus[71], dintre care unul comanda trupele de pe zidul cetății, iar celălalt garnizoanele de infanterie, și le spun că vor să trateze cu Caesar probleme foarte importante dacă li se va da această posibilitate. Adaugă și alte cîteva argumente pentru a

întări afirmaţiile, aşa încît păreau hotărîţi să cadă la o înţelegere. Între timp cer un armistiţiu şi îl dobîndesc. Căci ceea ce propuneau părea de mare importanţă, şi se ştia că Caesar doreşte foarte mult pacea şi se socotea că misiunea lui Vibullius avusese un oarecare efect.

16 În acest timp, Caesar, plecat cu o legiune pentru a supune cetăţile mai îndepărtate şi pentru a face provizii de cereale a căror lipsă începuse s-o simtă, se afla la Buthrotum[72], un orăşel în faţa Corcyrei. Anunţat în scris de Acilius şi Murcus de cererile lui Libo şi Bibulus, lasă acolo legiunea, iar el se întoarce la Oricum. Odată ajuns acolo cheamă pe cei doi la întrevedere. Vine numai Libo şi-l scuză pe Bibulus, care avea o fire violentă şi o duşmănie veche de ordin personal cu Caesar încă de pe vremea edilităţii şi a preturii lor; de aceea, spune el, evitase Bibulus întrevederea, pentru a nu împiedica prin înverşunarea sa chestiuni care dădeau mari speranţe şi erau de mare folos. Cea mai mare dorinţă a lui Pompeius, continuă Libo, a fost întotdeauna să se cadă de acord şi să se depună armele. În ce-i priveşte pe ei, nu au puterea s-o facă, deoarece, în urma hotărîrii unui consiliu, încredinţaseră comanda supremă a războiului şi a tuturor celorlalte chestiuni lui Pompeius. Dar, odată cunoscute cererile lui Caesar, le vor transmite lui Pompeius şi acesta va trata restul la îndemnul lor. Între timp să se menţ'nă armistiţiul pînă cînd va veni răspunsul lui şi nici unii, nici ceilalţi să nu atace. Adaugă la aceasta cîteva lucruri despre cauza neînţelegerii şi despre armatele şi trupele sale auxiliare.

17 La acestea din urmă, Caesar nu a socotit nici atunci că trebuie să răspundă şi nici acum nu socotim necesar ca ele să fie încredinţate posterităţii[73]. Caesar cerea să-i fie îngăduit să trimită fără primejdie soli la Pompeius şi ei înşişi să garanteze aceasta sau să-i primească şi să-i conducă acolo. Cît priveşte armistiţiul, spunea el, războiul era de aşa natură, încît ei blocau cu flota corăbiile şi ajutoarele lui, iar el îi împiedica să acosteze şi să ia apă. Dacă vor ca el să renunţe la aceasta, să renunţe ei înşişi la patrulările pe mare; dacă le vor

menţine, îşi va păstra şi el poziţia. În orice caz, adăuga el, se putea trata o convenţie chiar dacă nu se renunţa la aceste manevre, care nu vor fi pentru ei o piedică. Libo a refuzat să primească pe solii lui Caesar şi să răspundă de primejdia care i-ar fi ameninţat şi a trecut pe seama lui Pompeius toată răspunderea; insista asupra unui singur lucru: armistiţiul, şi-l pretindea cu cea mai mare stăruinţă. Cînd Caesar a înţeles că acesta pusese la cale toată întrevederea pentru a scăpa de primejdia în care se afla în momentul acela şi de lipsa celor necesare şi că nu oferea nici o speranţă şi nici o propunere de pace, se reîntoarse la pregătirile războiului.

18 Bibulus, care nu putuse atinge pămîntul timp de multe zile şi era lovit de o boală grea din cauza frigului şi a efortului depus, fiindcă nici nu se putea îngriji, nici nu voia să părăsească postul încredinţat, nu a putut suporta violenţa bolii[74]. După moartea lui, comanda supremă n-a revenit unui singur om, ci fiecare comandant îşi conducea flota după cum credea de cuviinţă. Vibullius, după liniştirea tumultului pe care-l trezise venirea neaşteptată a lui Caesar, cînd i s-a părut potrivit, fiind de faţă Libo, Lucius Lucceius[75] şi Theophanes[76], cu care Pompeius obişnuia să discute cele mai importante probleme, hotărî să transmită solia lui Caesar. Cînd începu să vorbească, Pompeius îl întrerupse şi-l împiedică să spună mai mult, exclamînd: „Ce nevoie am de o viaţă sau de o cetăţenie pe care voi părea că o deţin ca dar de la Caesar? Nu se va putea înlătura convingerea stîrnită de această situaţie, căci se va socoti că am fost readus în Italia pe care am părăsit-o". După terminarea războiului, Caesar a aflat acest fapt de la cei care participaseră la convorbire; totuşi a încercat cu atît mai mult prin alte mijloace să negocieze problema păcii prin tratative.

19 Taberele lui Pompeius şi Caesar nu erau despărţite decît de un rîu, Apsus, şi soldaţii aveau dese convorbiri unii cu alţii fără să fie aruncată nici măcar o suliţă în acest timp, conform înţelegerii dintre interlocutori. Caesar trimite pe legatul Publius Vatinius[77] chiar

la malul rîului ca să întreprindă tot ceea ce putea duce la încheierea păcii şi să strige cu glas tare dacă nu e oare permis unor cetăţeni să trimită solii lor de pace concetăţenilor lor, lucru care fusese îngăduit chiar sclavilor fugiţi, goniţi de pe înălţimile Pirineilor, şi piraţilor, mai ales cînd acestea se făceau pentru a curma luptele dintre cetăţeni. Acesta vorbi mult cu glas rugător, ca unul care pleda pentru salvarea sa şi a tuturor şi fu ascultat în linişte de soldaţii ambelor tabere. I se răspunse din partea cealaltă că Aulus Varro promite că a doua zi va veni la întrevedere şi că va studia posibilitatea venirii solilor şi expunerii cererilor lor fără primejdie. În acest scop se fixează o oră anumită. Cînd au venit a doua zi acolo, se adunase o mulţime numeroasă din ambele tabere; aşteptarea era încordată şi spiritele tuturor păreau dornice de pace. Din gloată se desprinde Titus Labienus şi începe pe un ton moderat să vorbească despre pace şi să discute cu Vatinius. Pe neaşteptate convorbirea e întreruptă de sulițe trimise de pretutindeni; Vatinius le evită acoperit de scuturile soldaţilor; totuşi cîţiva sînt răniţi, printre care Cornelius Balbus[78], Marcus Plotius, Lucius Tiburtius şi cîţiva centurioni şi soldaţi. Atunci Labienus le strigă: „Încetaţi cu discuţiile de înţelegere; pentru noi nu poate fi pace decît o dată cu căderea capului lui Caesar".

20 În aceeaşi vreme, pretorul Marcus Caelius Rufus, luînd asupra sa cauza debitorilor la începutul magistraturii, îşi aşează tribunalul lîngă acela al lui Caius Trebonius, pretorul urban[79], şi promitea ajutorul său oricui ar fi făcut apel în legătură cu evaluarea averii şi cu plăţile care trebuiau fixate de arbitri, după cum hotărîse Caesar cînd fusese acolo. Dar, datorită echităţii decretului şi a blîndeţii lui Trebonius, care socotea că în asemenea vremuri justiţia trebuie făcută cu milă şi măsură, nu s-au putut găsi oameni care să facă începutul acţiunilor de apel. Căci a aduce ca scuză sărăcia şi a te plînge de calamităţile proprii sau de cele ale timpului şi a vorbi despre dificultăţile unei vînzări la licitaţie e treaba unui suflet mediocru; dar, ca să-ţi păstrezi intacte averile cînd recunoşti că ai datorii, trebuie să fii foarte neru-

şinat. Aşa că nu se găsea nimeni care să ceară aceasta. Caelius însă se arătă mai necruţător decît cei în interesul cărora era decizia. Şi plecînd de la un astfel de început, ca să nu pară că a pornit degeaba pe o cale urîtă, promulgă o lege care stabilea un moratoriu al datoriilor pe şase ani, fără dobînzi.

21 Deoarece consulul Servilius şi ceilalţi magistraţi se opuseră, el, văzînd că realiza mai puţin decît crezuse, renunţă la prima lege şi propune altele două pentru a stîrni pasiunile oamenilor: una prin care absolvea pe locatari de plata pe un an a chiriilor locuinţelor, a doua care abolea datoriile. Avu loc o răscoală a mulţimii împotriva lui Caius Trebonius şi cîţiva fură răniţi, iar Caelius îl înlătură pe acesta din tribunal. După aceste întîmplări, consulul Servilius raportă senatului şi senatul îndepărtă pe Caelius de la treburile publice. Prin acest decret, consulul îi interzise intrarea în senat şi îl goni de pe tribună pe cînd încerca să ţină o cuvîntare. Caelius, turbat de ruşine şi de durere, a simulat că pleacă la Caesar; trimiţînd pe ascuns mesageri la Milo[80], care fusese condamnat pentru asasinarea lui Clodius[81], şi chemîndu-l în Italia pentru că mai avea gladiatori de la jocurile pe care le dăduse, şi-l asocie şi-l trimise în Thurinum[82] pentru a încerca să atragă de partea lor pe păstori. El însuşi ajunse la Casilinum[83] tocmai în momentul cînd la Capua erau prinse steagurile şi armele lui şi descoperiţi gladiatorii de la Neapolis[84] care trebuiau să pună la cale predarea oraşului. Astfel, dîndu-i-se pe faţă planurile, accesul în Capua îi e interzis. Temîndu-se de primejdie, deoarece adunarea cetăţenilor luase armele şi-l socotea duşman, renunţă la planul său şi luă alt drum.

22 Între timp, Milo, trimiţînd scrisori în municipiile din împrejurimi, afirma că acţionează din ordinul şi din voinţa lui Pompeius, al cărui mesaj i-a fost transmis prin Vibullius, şi încerca să atragă pe cei pe care-i socotea copleşiţi de datorii. Cum nu reuşea să realizeze nimic cu aceştia, deschizînd cîteva închisori de sclavi, începu să asedieze Compsa din ţinutul hirpin[85]. Oprit acolo de

pretorul Quintus Pedius cu o legiune... (lacună)[86], muri lovit de o piatră aruncată de pe zid. Caelius, plecat — așa cum pretindea — la Caesar, ajunse la Thurii. Pe cînd încerca să atragă de partea sa pe unii din municipiu și promitea bani călăreților lui Caesar, galli și hispani trimiși acolo în garnizoană, fu omorît de aceștia. Astfel, aceste întîmplări grave, care prin grijile provocate magistraților și prin împrejurările în care se petreceau neliniștea Italia, au avut chiar de la început un sfîrșit rapid și ușor.

23 Plecat din Oricum cu flota de 50 de corăbii pe care o comanda, Libo ajunse la Brundisium și ocupă insula care se afla în fața portului, căci socotea că e mult mai eficace să supravegheze acel singur loc prin care corăbiile noastre erau obligate să treacă, decît să țină sub pază tot țărmul și porturile. Venind pe neașteptate acolo, prinse cîteva corăbii de marfă, le incendie și captură una încărcată cu grîne, semănînd groaza printre ai noștri, iar în timpul nopții debarcă la țărm soldați și arcași, zdrobi postul de gardă al cavaleriei și, ajutat de poziția terenului, obținu succese atît de mari, încît îi trimise o scrisoare lui Pompeius în care îi spunea că, dacă vrea, poate să retragă și să dea la refăcut celelalte corăbii, căci el va opri numai cu flota sa trimiterea de ajutoare lui Caesar.

24 În acel timp Antonius[87] se afla la Brundisium; încrezător în vitejia soldaților săi, el acoperi cu împletituri și parapete vreo 60 de șalupe de corăbii mari, îmbarcă pe ele soldați aleși printre cei mai curajoși, le așeză separat în diferite locuri de-a lungul țărmului și porunci ca două corăbii pe care le făcuse la Brundisium să iasă din gura portului pentru a-și antrena vîslașii. Văzîndu-le că au înaintat prea mult, Libo, în speranța că le va putea captura, trimise împotriva lor cinci cvadrireme[88]. Cu cît se apropiau mai mult de corăbiile noastre, veteranii noștri se retrăgeau spre port, iar aceia, mînați de înflăcărare, îi urmăreau fără prudență. Și deodată, din toate părțile, la un semn, bărcile lui Antonius se năpustiră asupra dușmanilor și de la primul atac

capturară o cvadriremă cu vîslașii și cu apărătorii ei, iar pe celelalte le constrînseră la o fugă rușinoasă. La această nereușită a adversarilor se adăuga faptul că fură împiedicați să se aprovizioneze cu apă de cavalerii lui Antonius, postați pe țărm. Copleșit de neajunsul acesta și de rușine, Libo se depărtă de Brundisium și renunță la asedierea alor noștri.

25 Multe luni se scurseră și iarna se apropia de sfîrșit[89], iar corăbiile și legiunile de la Brundisium tot nu soseau la Caesar. Și lui Caesar îi părea că fuseseră pierdute cîteva ocazii favorabile, căci de multe ori suflaseră vînturi stabile în care socotea că trebuiau să se încreadă. Cu cît timpul trecea, cu atît conducătorii flotelor dușmane erau mai ageri în vigilența lor, aveau tot mai solidă credința că le vor opri și în același timp erau mereu îmboldiți de scrisorile lui Pompeius, care le ordona, avînd în vedere că nu-l opriseră de la început pe Caesar, să țină în loc măcar restul armatei lui; în același timp, în fiecare zi așteptau sosirea vremii nefavorabile pentru traversare, cînd vîntul trebuia să slăbească. Îngrijorat de starea de lucruri, Caesar scrise cu severitate alor săi la Brundisium, poruncindu-le să nu scape prilejul să navigheze cînd vor avea vînt potrivit, să se îndrepte spre țărmul Apolloniei și să încerce să debarce acolo. Acele locuri erau cele mai ferite de veghea flotei dușmanilor, pentru că aceștia nu îndrăzneau să se depărteze prea mult de porturi.

26 Soldații dădură dovadă de îndrăzneală și curaj, sub comanda lui Marcus Antonius și Fufius Calenus, și, pe cînd se îndemnau unii pe alții și afirmau că nu se vor da în lături de la nici o primejdie pentru a-l salva pe Caesar, profitînd de austru, pornesc corăbiile și a doua zi trec pe lîngă Apollonia și Dyrrachium. Cînd fură văzuți de pe continent, Coponius, care comanda la Dyrrachium flota rhodiană, ieși cu corăbiile din port și, în momentul cînd din cauza slăbirii vîntului era aproape de tot de ai noștri, același austru se înteți și veni în ajutorul nostru. Dar nici Coponius nu renunță la planul său, ci, sperînd că prin truda și perseverența marinarilor săi va putea să

învingă chiar şi violenţa furtunii, urmări la fel de îndîrjit corăbiile noastre care trecuseră deja de Dyrrachium, mînate de forţa vîntului. Ai noştri se foloseau de un prilej norocos, dar se temeau totuşi de atacul flotei duşmanilor în caz că vîntul s-ar fi potolit. Ajungînd la portul Nymphaeum[90], la 3 000 de paşi dincolo de Lissus[91], intrară cu corăbiile în portul care era la adăpost de vîntul african, dar nu de austru, socotind că e mai mică primejdia furtunii decît cea a flotei duşmane. Îndată după intrarea lor acolo, printr-o întîmplare necrezut de fericită, austrul, care suflase timp de două zile, îşi schimbă direcţia, transformîndu-se în vînt de Africa.

27 S-a putut vedea atunci o schimbare neaşteptată a soartei. Cei care se temuseră erau acum primiţi într-un port adăpostit; cei care ameninţaseră corăbiile noastre erau siliţi să se teamă acum pentru ei înşişi. Şi astfel, printr-o schimbare de situaţii, furtuna i-a ocrotit pe ai noştri şi a izbit corăbiile rhodiene în aşa fel, încît toate cele 16 nave acoperite fură zdrobite şi naufragiară, iar din marele număr de vîslaşi şi luptători o parte pieri lovită de stînci, o parte fu salvată de ai noştri; pe toţi aceştia Caesar îi cruţă şi îi lăsă să plece pe la casele lor.

28 Două corăbii de-ale noastre, care înaintau mai greu şi pe care le apucase noaptea, nu ştiură locul în care se opriseră celelalte şi ancorară în faţa portului Lissus. Otacilius Crassus, comandantul portului Lissus, se pregătea să le atace şi începu să trimită un mare număr de şalupe şi bărci mai mici; în acelaşi timp trata cu soldaţii problema predării lor, promiţîndu-le în schimb viaţa. Una din cele două corăbii avea la bord 220 de oameni dintr-o legiune de recruţi, cea de-a doua ceva mai puţin de 200 dintr-o legiune de veterani. Acestora le-a fost dat să înveţe cît de mare ajutor e pentru oameni tăria sufletească. Recruţii, înspăimîntaţi de mulţimea ambarcaţiilor şi sleiţi de puteri din pricina furtunii şi a răului de mare, dînd crezare duşmanilor care jurară că nu le vor face nici un rău, se predară lui Otacilius; aduşi în faţa lui, în pofida jurămîntului, sînt omoriţi cu ferocitate sub ochii acestuia. Dimpotrivă, soldaţii legiunii veterane, la

fel de sleiți și de furtună și de răul de mare, hotărîră să nu-și dezmintă vechea vitejie și, reușind să tărăgăneze pînă la căderea nopții cu tratarea condițiilor capitulării pe care se prefăcuseră că o acceptă, silesc pe cîrmaci să acosteze, iar ei, găsind un loc potrivit, petrecură acolo restul nopții; la ivirea zorilor ținură piept la aproape 400 de călăreți care păzeau partea aceea a țărmului și la care se adăugaseră și soldații din garnizoană, trimiși de Otacilius; după ce omorîră pe cîțiva dintre ei, se întoarseră nevătămați la ai noștri.

29 După aceste întîmplări, adunarea cetățenilor romani care conducea orașul Lissus, pe care Caesar li-l încredințase odinioară și de a cărui fortificare se îngrijise[92], îl primi pe Antonius și-l ajută în toate. Otacilius, temîndu-și viața, fuge din oraș și se refugiază la Pompeius. Antonius debarcă toate trupele, al căror efectiv era de trei legiuni de veterani, una de recruți și 800 de călăreți; trimite majoritatea corăbiilor înapoi în Italia pentru a transporta restul de cavalerie și infanterie, iar pontoanele, un soi de corăbii gallice[93], le lasă la Lissus, cu gîndul ca, în caz cînd Pompeius, socotind Italia pustie, și-ar fi îndreptat armata într-acolo — părere care circula în mulțime —, Caesar să aibă posibilitatea să-l urmărească. Antonius îl anunță imediat pe Caesar, informîndu-l de regiunea în care debarcase trupele și de numărul soldaților transportați.

30 Caesar și Pompeius aflară cam în același timp de aceste întîmplări. Căci văzuseră chiar ei corăbiile, plutind pe lîngă Apollonia și Dyrrachium, și trecînd de-a lungul acelor locuri, dar încotro fuseseră purtate nu știa nici unul în primele zile. Cînd află de situație, iau hotăriri diferite: Caesar să facă joncțiunea cu Antonius cît mai rapid, Pompeius să se așeze în calea trupelor care înaintau în marș și să încerce să le atace pe neașteptate printr-o cursă; în aceeași zi amîndoi scot armatele din taberele statornicite de pe rîul Apsus: Pompeius pe ascuns și în timpul nopții, Caesar pe față și ziua. Dar pentru Caesar drumul era mai lung, din cauza unui ocol cam mare în susul rîului pentru a-l putea trece prin

vad; Pompeius, pentru că nu avea de traversat rîul, porni pe un drum ușor, în marșuri lungi spre Antonius, și, cînd află că se apropie, găsi un loc potrivit și-și așeză acolo toate trupele, ținîndu-le în tabără și interzicîndu-le să aprindă focuri pentru a-și face și mai tainică venirea. Aceste lucruri îi sînt însă anunțate pe dată lui Antonius de către greci. Acesta, după ce-l anunță pe Caesar, stătu nemișcat în tabără timp de o zi; a doua zi Caesar ajunse la el. Aflînd de venirea lui, Pompeius, pentru a nu fi prins între două armate, se retrase și ajunse cu toate trupele la Asparagium Dyrrachinorum[94], unde își așeză tabăra în loc potrivit.

31 În această vreme, Scipio, după cîteva înfrîngeri în regiunea muntelui Amanus[95], își luase titlul de *imperator*[96], după care ceruse de la cetăți și tirani[97] sume mari de bani; de asemenea de la publicanii provinciei sale pretinsese plata banilor datorați pe doi ani în urmă și tot de la ei, pe credit, pe cei din anul următor și poruncise întregii provincii să recruteze călăreți. După ce i-a adunat, lăsînd în urma sa pe parții dușmani, vecini cu el, care cu puțin înainte omorîseră pe generalul Marcus Crassus[98] și-l asediaseră pe Marcus Bibulus, a scos legiunile și cavaleria din Siria. Pentru că provincia fusese cuprinsă de panică și teroare la gîndul războiului cu parții, pentru că se făcuseră auzite cîteva glasuri de soldați care afirmau că vor merge împotriva dușmanului, dar că nu vor ridica armele împotriva unui concetățean și consul, îi duse la Pergam[99] și în alte orașe foarte bogate, pentru a le așeza acolo tabăra de iarnă, și le făcu daruri îmbelșugate; pentru a le întări curajul, le dădu voie să prade cîteva cetăți.

32 Între timp, din întreaga provincie se cereau cu strășnicie sumele de bani datorate; pe lîngă acestea, multe altele mai erau mereu născocite de lăcomia lui: se impunea tribut pe fiecare cap de sclav și de om liber; se cereau impozite pe coloane, pe uși, se pretindeau grîne, soldați, arme, vîslași, mașini de război, corvezi în cărăușie. Era destul să se găsească un nume de lucru, ca acesta să pară motiv suficient pentru a stoarce bani. Nu numai

în orașe, dar aproape în fiecare sat sau așezare întărită erau oameni investiți cu *imperium*[100]. Cu cît acționa mai necruțător și mai crud fiecare dintre aceștia, cu atît era socotit bărbat și cetățean mai desăvîrșit. Provincia era plină de lictori, de autorități, înțesată de intendenți și perceptori, care pe lîngă sumele stabilite se mai îngrijeau și de propria lor pungă. Pentru a acoperi cu un pretext onorabil o acțiune nerușinată repetau mereu că ei, care fuseseră alungați din casă și din patrie, sînt lipsiți chiar de strictul necesar. La aceasta se adăugau și dobînzile foarte grele, ceea ce se întîmplă adesea în război, cînd se cer bani de la toată lumea; într-o asemenea situație, o amînare se considera un adevărat dar. Ca urmare, în răstimp de doi ani, datoriile provinciei se înmulțiră. Din această cauză, se cereau sume de bani și de la cetățenii romani ai provinciei, însă grupați pe adunări și cetăți, și se afirma că se cer ca împrumuturi conform unui *senatus-consultum;* de la publicani, pentru că aveau bani, se ceru impozitul pe anul următor.

33 Pe lîngă acestea, Scipio ordonă să fie ridicate avuțiile depuse încă de demult în templul Dianei din Efes[101]. În ziua fixată, cînd Scipio veni la templu aducînd cu el destul de multe persoane de rang senatorial pe care le convocase, primi o scrisoare de la Pompeius, care îl anunța că Caesar trecuse marea cu legiunile și-i ordona să vină în grabă la el cu armata, lăsînd totul la o parte. După primirea scrisorii, îi expediază pe cei pe care îi chemase, iar el începe să-și pregătească marșul spre Macedonia și pleacă după cîteva zile. Întîmplarea aceasta a salvat tezaurul din Efes.

34 După joncțiunea cu armata lui Antonius, Caesar, luînd de la Oricum legiunea pe care o pusese să supravegheze țărmul mării, era de părere că trebuie să sondeze atitudinea provinciilor și să înainteze mai departe; și pentru că veniseră la el soli din Thessalia și Aetolia care îi promiteau că, dacă le va trimite garnizoane de pază, cetățile acelor populații îi vor îndeplini poruncile, trimise în Thessalia pe Lucius Cassius Longinus[102] cu legiunea a XXVII-a de recruți și cu 200 de călăreți, iar

în Aetolia[103] pe Caius Calvisius Sabinus[104] cu cinci cohorte şi ceva cavalerie; le ordonă să se îngrijească mai cu seamă de aprovizionarea cu grîne[105] pentru că regiunile erau apropiate. Lui Cnaeus Domitius Calvinus[106] îi ordonă să plece în Macedonia cu două legiuni, a XI-a şi a XII-a, şi cu 500 de călăreţi; din acea parte a provinciei care se intitula liberă[107], conducătorul ei, Menedemus, trimis ca sol, mărturisea bunăvoinţa deosebită a tuturor alor săi.

35 Dintre aceştia, Calvisius, primit încă de la sosire cu cea mai mare bunăvoinţă de toţi aetolienii, după ce respinse garnizoanele duşmane din Calydon[108] şi Naupactus[109], puse stăpînire pe întreaga Aetolie. Cassius ajunse cu legiunea în Thessalia; aici el găsi atitudini diferite din partea cetăţilor, pentru că existau două grupări: Hegesaretos[110], om cu veche autoritate, era de partea pompeienilor; Petraeus[111], tînăr de mare nobleţe, ajuta cu rîvnă prin mijloacele sale şi ale prietenilor săi pe Caesar.

36 În acelaşi timp, Domitius soseşte în Macedonia; tocmai cînd începuseră să vină la el numeroase delegaţii din partea cetăţilor, s-a anunţat că se apropie Scipio cu legiunile, spre marea tulburare şi zarvă a tuturor; căci adesea zvonul neaşteptat depăşeşte faptul în sine. Scipio, fără să mai întîrzie în vreun loc în Macedonia, se îndreaptă în grabă mare spre Domitius şi, cînd se afla la 20 000 de paşi depărtare de el, se abătu pe neaşteptate spre Cassius Longinus în Thessalia. Făcu aceasta atît de fulgerător, încît sosi acolo odată cu zvonul apropierii lui. Şi pentru a face marşul mai uşor, lăsă la Aliacmon[112] — fluviu care desparte Macedonia de Thessalia — pe Marcus Favonius[113] cu opt cohorte pentru paza bagajelor legiunilor, ordonîndu-i să ridice acolo o fortăreaţă. În acelaşi timp, cavaleria regelui Cotus, care se afla de obicei la frontierele Thessaliei, năvăli în tabăra lui Cassius. Aflînd de venirea lui Scipio, Cassius, înspăimîntat la vederea călăreţilor pe care îi socotea ai acestuia, se îndreptă spre munţii care încing Thessalia şi de aici începu marşul spre Ambracia[114]. Dar la Scipio, care se grăbea

să-l urmărească, sosi o scrisoare de la Marcus Favonius, care îl anunța că se apropie Domitius cu legiunile și că el nu va putea să țină poziția pe care se oprise, fără ajutorul lui Scipio. La primirea scrisorii, Scipio își schimbă hotărîrea și direcția. Renunță la urmărirea lui Cassius și pornește în ajutorul lui Favonius. Într-un marș neîntrerupt de zi și noapte, ajunse la el într-un moment atît de oportun, încît în timp ce se zărea pulberea ridicată de armata lui Domitius, apărea și avangarda lui Scipio. Astfel priceperea lui Domitius l-a salvat pe Cassius, iuțeala lui Scipio pe Favonius.

37 Scipio, după o zăbavă de două zile în tabăra întărită de la rîul Aliacmon — care curgea între el și cea a lui Domitius —, în zorii zilei a treia trecu armata prin vad și, așezîndu-și tabăra, rînduiește trupele în linie de bătaie în fața taberei. Domitius, scoțîndu-și legiunile, nu stătu nici acum la îndoială să dea lupta. Dar cum între cele două tabere se întindea un cîmp cam de 3 000 de pași, Domitius își apropie linia de luptă de tabăra lui Scipio, care persista în a nu se îndepărta de întăritură. Însă soldații lui Domitius fură cu greu reținuți de la luptă, mai ales pentru că un rîu apropiat de tabăra lui Scipio, cu maluri extrem de abrupte, împiedica înaintarea alor noștri. Cînd Scipio află de rîvna și de înverșunarea lor războinică, bănuind că se va putea întîmpla ca a doua zi să fie silit să lupte fără voia sa sau să rămînă în tabără în mod rușinos, el, care venise cu speranțe atît de mari și înaintase cu îndrăzneală, avu o plecare rușinoasă[115]: în timpul nopții, fără ca măcar să dea comanda de plecare, trecu fluviul și se întoarse în același loc de unde pornise și acolo își așeză tabăra în apropiere de apă, pe o colină. După o trecere de cîteva zile, puse noaptea călăreți la pîndă în locul în care ai noștri veniseră în zilele precedente după furaje; cînd Quintus Varus[113], prefect al cavaleriei lui Domitius, veni ca de obicei, dușmanii se năpustiră pe neașteptate din ascunzătoare. Ai noștri însă susținură ferm atacul lor, fiecare se așeză iute la locul său și cu toții se năpustiră împotriva dușmanilor. Dintre aceștia omorîră 80, îi puseră pe fugă

pe ceilalți și se întoarseră în tabără pierzînd numai doi oameni.

38 După aceasta, Domitius, sperînd că-l va putea atrage pe Scipio într-o luptă, se prefăcu că este constrîns de lipsa de grîne să-și mute tabăra și, dînd comanda militară de plecare, înaintă 3 000 de pași și își așeză toată armata și cavaleria într-un loc potrivit și ascuns. Scipio, pregătit de urmărire, trimise înainte o mare parte a cavaleriei pentru a afla și a cerceta drumul lui Domitius. Călăreții înaintară și primele escadroane intraseră în cursă, dar, iscîndu-se bănuieli la auzul nechezatului cailor, începură să se retragă spre cei care-i urmau, iar aceștia, văzînd întoarcerea lor grăbită, se opriră. Observînd că le-a fost descoperită cursa, ai noștri, fără să mai aștepte degeaba pe ceilalți, atacară două escadroane dușmane pe care le găsiră. Singurul care fugi fu Marcus Opimius, prefectul cavaleriei. Pe toți ceilalți din escadroane îi omorîră, sau îi duseră prizonieri lui Domitius.

39 Retrăgînd garnizoanele de pe coasta maritimă, după cum s-a arătat[117], Caesar lăsă trei cohorte la Oricum pentru a apăra orașul și tot lor le încredință paza navelor de război pe care le adusese din Italia. Însărcinat cu aceasta și cu comanda orașului era legatul Caninius. El aduse corăbiile noastre în portul interior din spatele orașului, le legă de țărm și închise intrarea în port. Scufundînd o corabie de marfă, iar de aceasta le'nd o alta pe care construi un turn pentru a apăra intrarea în port, o umplu de soldați și le încredință sarcina de a veghea împotriva oricăror întîmplări neprevăzute.

40 Aflînd de acestea, Cnaeus Pompeius-fiul, care comanda flota egipteană, veni la Cricum, remorcă nava scufundată, trăgînd-o cu multe odgoane, și atacă cu mai multe corăbii — pe care construise turnuri la fel de înalte — cealaltă navă pusă de pază de Acilius; astfel, luptînd de pe un loc mai înalt și trimițînd mereu soldați odihniți în locul celor obosiți și asaltînd în același timp zidurile orașului atît de pe uscat cu ajutorul scărilor, cît și cu flota, pentru a dispersa forțele dușmanilor, învinse

cu destulă trudă pe ai noştri datorită mulţimii de proiectile. După înfrîngerea apărătorilor, care se refugiară cu toţii pe şalupe, cuceri nava. În acelaşi timp puse stăpînire din cealaltă parte pe digul natural, care face din oraş o peninsulă; aşezînd patru bireme pe tăvălugi şi împingîndu-le cu pîrghii, le trecu în portul interior. În acest fel, ajungînd din amîndouă părţile la navele de război care erau goale, legate de ţărm, captură patru din ele şi le incendie pe celelalte. Terminînd acţiunea, lăsă acolo pe Decimus Laelius, din flota asiatică, pentru a opri intrarea transporturilor de provizii din Byllis şi Amantia. El însuşi plecă spre Lissus, atacă cele 30 de corăbii de marfă lăsate de Marcus Antonius şi le incendie pe toate; încercă să cucerească Lissus, dar cum comunitatea locală a cetăţenilor romani şi soldaţii pe care îi trimisese Caesar de pază îl apărară, se retrase fără succes după o zăbavă de trei zile, pierzînd cîţiva oameni în asediu.

41 După ce află că Pompeius se găsea la Asparagium, Caesar, plecînd într-acolo cu armata şi cucerind pe drum oraşul parthinilor, unde Pompeius avea o garnizoană, ajunse a treia zi la Pompeius în Macedonia şi-şi aşeză tabăra lîngă a lui, iar în ziua următoare, scoţîndu-şi toate trupele şi rînduind linia de luptă, îi oferi lui Pompeius posibilitatea de a se decide. Cînd observă că acesta rămînea pe poziţiile sale, întoarse armata în tabără, socotind că trebuie să-şi facă alt plan. Aşadar, a doua zi plecă cu toate trupele spre Dyrrachium, făcînd un mare ocol şi pe un drum anevoios şi îngust, în speranţa fie că Pompeius se va retrage la Dyrrachium, fie că i se va putea tăia calea spre oraş, căci toate proviziile şi tot materialul de război le îngrămădise Pompeius acolo; aşa se şi întîmplă. Pompeius, ignorîndu-i la început planul, căci îl vedea plecat în altă direcţie decît spre regiunea Dyrrachium, socotea că Caesar plecase silit de dificultăţile de aprovizionare; apoi, anunţat de iscoade, îşi ridică tabăra în ziua următoare, sperînd că-i va putea tăia calea pe un drum mai scurt. Bănuind că se va întîmpla aşa, Caesar îndemnă pe soldaţi să suporte cu tărie oboseala şi, întrerupîndu-şi marşul numai pentru o mică parte din

noapte, ajunse dimneaţa la Dyrrachium, cînd avangarda lui Pompeius abia începea să se zărească, şi-şi rîndui tabăra.

42 Cu drumul spre Dyrrachium tăiat, Pompeius, neputînd să-şi realizeze intenţia, puse în aplicare alt plan şi îşi întări tabăra pe un loc înalt, numit Petra[118], care are un mic golf pentru corăbii, la adăpost de unele vînturi. Acolo porunceşte să se adune o parte din navele de război şi ordonă să se aducă grîne şi provizii din Asia şi din toate regiunile pe care le stăpînea. Caesar, prevăzînd că războiul se va tărăgăna, şi fără speranţă de aprovizionare din Italia, căci toate ţărmurile erau păzite cu mare străşnicie de pompeieni, iar propria sa flotă, pe care o pregătise în timpul iernii în Sicilia, Gallia şi Italia, întîrzia, trimise în Epir după grîne pe Quintus Tillius[119] şi pe legatul Lucius Canuleius, iar pentru că aceste regiuni erau îndepărtate, aşează în locuri sigure hambare şi porunci cetăţilor vecine să transporte acolo cereale. La fel ordonă să se adune din Lissus, de la parthini şi din toate fortăreţele cît grîu se va găsi. Grîul însă era foarte puţin, pe de o parte din cauza naturii ogoarelor, căci locurile sînt aspre şi muntoase şi în general se folosesc cereale importate, pe de altă parte pentru că Pompeius prevăzuse aceasta şi, în zilele precedente, prădase pe parthini, jefuind şi spărgîndu-le casele şi transportase cu cavaleria la Petra tot grîul adunat.

43 Aflînd cum stau lucrurile, Caesar îşi face un plan după natura terenului. În jurul taberei lui Pompeius se aflau numeroase coline înalte şi abrupte; pe ele le ocupă întîi şi, punînd gărzi, le fortifică. Apoi, săpînd tranşee de la o fortăreaţă la alta, după cum permitea natura fiecărui loc, hotărî să-l încercuiască pe Pompeius. Fiindcă el însuşi era lipsit de provizii şi cum forţa lui Pompeius era în mulţimea cavaleriei, el urmărea prin aceasta să poată să transporte de pretutindeni, cu cît mai puţine primejdii, cereale şi provizii pentru armată, în acelaşi timp să-l împiedice pe Pompeius să obţină furaje, făcîndu-i astfel cavaleria incapabilă de luptă, şi, în al treilea rînd, să micşoreze faima de care se bucura Pompeius, mai

ales la popoarele din afară, o dată ce s-ar fi răspîndit în întreaga lume zvonul că el este asediat de Caesar și că nu îndrăznește să dea lupta[120].

44 Pompeius nu voia să se îndepărteze nici de mare, nici de Dyrrachium, unde depozitase toate materialele de război: proiectile, arme, baliste, iar grînele pentru armată le aducea cu corăbiile; dar nici nu putea opri lucrările de fortificații ale lui Caesar decît dacă accepta lupta, ceea ce nu socotea că trebuie făcut în momentul acela. Nu-i rămînea decît să recurgă la o ultimă resursă de luptă, și anume să ocupe cît mai multe înălțimi, să pună stăpînire pe regiuni cît mai întinse și să disperseze cît va putea mai mult trupele lui Caesar; ceea ce se și întîmplă. Construi 24 de fortărețe, ocupînd o întindere de 15 000 de pași împrejur, și de pe acest loc se aproviziona cu furaje, căci se aflau multe semănături unde caii puteau încă paște. Și așa cum ai noștri făcuseră o linie continuă de tranșee de la o fortăreață la alta pentru ca trupele lui Pompeius să nu poată trece pe undeva și să-i atace pe la spate, tot astfel ceilalți săpau tranșee neîntrerupte pe locul unde se aflau, pentru ca ai noștri să nu poată pătrunde și să nu-i poată încercui tot prin spate. Ei însă îi întreceau cu fortificațiile pe ai noștri căci aveau un număr mai mare de soldați și un spațiu mai mic de încercuit. În schimb, cînd Caesar trebuia să ocupe vreo poziție, Pompeius, deși nu se hotărîse să lupte cu toate trupele, trimitea totuși pe pozițiile lui arcași și prăștieri, pe care îi avea în număr mare; mulți dintre ai noștri erau răniți și atît de înspăimîntați de săgeți, încît aproape toți soldații își făcuseră, pentru a se feri, tunici și învelitori din pîslă, pături sau piei.

45 Pentru ocuparea pozițiilor, și unii și ceilalți luptau cu înverșunare: Caesar ca să-l strîngă tot mai mult pe Pompeius, Pompeius ca să ocupe cît mai multe înălțimi, pe o rază cît mai mare; de aceea aveau loc dese ciocniri. Odată, cînd legiunea a IX-a a lui Caesar ocupase o poziție oarecare și începuse să se fortifice, Pompeius ocupă colina apropiată și începu să-i împiedice pe ai noștri să lucreze și, cum într-o anumită parte accesul era aproape

la același nivel, înconjură poziția mai întîi cu arcași și prăștieri, iar apoi, trimițînd o mulțime de soldați ușor înarmați și aducînd și mașini de război, încercă să oprească lucrările de fortificații, iar alor noștri nu le era prea ușor să lupte și să muncească în același timp. Cînd îi văzu pe ai săi loviți din toate părțile, Caesar le ordonă să se retragă, părăsind poziția. Drumul de retragere era în pantă. Ceilalți atacau cu atît mai vîrtos și nu-i lăsau să se retragă, cu cît ai noștri păreau că părăsesc locul mînați de teamă. Se zice că atunci ar fi spus Pompeius plin de fală către ai săi că nu va protesta să fie socotit un comandant de nimic dacă legiunile lui Caesar nu se vor retrage cu cele mai mari pagube de pe locul unde înaintaseră cu atîta îndrăzneală.

46 Caesar, îngrijorat de retragerea alor săi, ordonă să se aducă lese și să se așeze la marginea colinei în fața dușmanilor, iar la adăpostul lor să se sape un șanț de lățime potrivită și să se facă locul cît mai accidentat în toate părțile. El însuși a așezat prăștieri în locuri potrivite pentru a acoperi retragerea alor noștri. După aceasta ordonă legiunii să se retragă. Soldații lui Pompeius începură cu mai multă înverșunare și îndrăzneală să-i împingă și să-i atace pe ai noștri și, pentru a traversa tranșeele, răsturnară lesele. Cînd observă aceasta, Caesar, temîndu-se ca ai noștri să nu dea impresia că au fost respinși, iar nu că s-au retras, și să nu aibă astfel mai mult de suferit, încurajîndu-i pe ai săi prin intermediul lui Antonius, care conducea legiunea, ordonă cam la jumătatea distanței ca goarna să sune semnalul de atac împotriva dușmanului. Soldații legiunii a IX-a, înțeleși repede între ei, zvîrliră lăncile și, din vale, porniră hotărîți în goană în susul colinei, se năpustiră asupra pompeienilor și-i constrînseră să facă cale întoarsă: palisadele ridicate, țărușii și gropile săpate stînjeniră retragerea acestora. Iar ai noștri, care erau mulțumiți că se retrag fără pagube, după ce omorîseră un număr destul de mare de dușmani și pierduseră în total cinci dintre ai lor, se mutară în liniște ceva mai departe de locul acela și, ocupînd alte coline, le fortificară.

47 Sistemul de luptă era nou și neobișnuit, atît din pricina numărului mare de fortărețe, a întinderii și a fortificațiilor atît de desfășurate, a întregului fel de asediu, cît și a celorlalte împrejurări. De obicei, cel care asediază pe altul atacă un dușman înspăimîntat, slăbit, înfrînt în luptă sau lovit de vreo năpastă atunci cînd îl întrece prin numărul cavaleriei și al infanteriei. Scopul asediului este de obicei înfometarea dușmanilor. Atunci însă Caesar asedia cu un număr mai mic de soldați o armată completă și teafără, care avea de toate din belșug: căci în fiecare zi veneau în număr mare de pretutindeni corăbii care aduceau provizii și, din orice parte ar fi suflat vîntul, aveau drum prielnic. El însă, după ce consumase toate grînele de jur împrejur, se afla la mare strîmtoare. Totuși soldații îndurau aceasta cu cea mai mare răbdare, căci își aminteau că suferiseră același lucru în Hispania în anul precedent și că duseseră pînă la capăt, cu trudă și răbdare, un război de cea mai mare importanță; își aminteau că suferiseră în fața Alesiei multe lipsuri și altele și mai mari la Avaricum[121] și totuși rămăseseră ei învingătorii unor popoare foarte puternice. Nu refuzau nici orzul care li se dădea, nici bobul, iar carnea de oaie, care se găsea din belșug în Epir, avea mare căutare.

48 Cei din trupele auxiliare găsiră un soi de rădăcină, care se găsea din belșug, numită *chara*[122] și care, amestecată cu lapte, alina mult foamea. Din ea făceau un soi de pîine. Cînd, în convorbirile lor, pompeienii le pomeneau alor noștri în bătaie de joc de foamete, aceștia aruncau în ei cu pîini de acest fel, pentru a le micșora speranțele.

49 Grînele începeau să se coacă și nădejdea că vor avea în curînd alimente îi făcea să îndure foamea; se auzeau deseori în timpul gărzilor de noapte sau în convorbiri soldați exclamînd că mai degrabă vor mînca scoarță de copaci decît să-l scape pe Pompeius din mînă. Aflau cu plăcere de la transfugi că dușmanii păstrează doar caii și că restul animalelor pierise, că sînt în stare proastă din cauza spațiului redus, al duhorii pricinuite de mulțimea de cadavre și al muncilor de fiecare zi cu

care nu erau obișnuiți, iar pe de altă parte suferă de lipsă de apă. Toate rîurile și pîraiele care se îndreptau spre mare fuseseră întoarse din drum sau oprite prin baraje mari de Caesar și, cum locurile erau muntoase și văile strîmte și abrupte, le închisese cu piloni înfipți în sol și îngrămădise pămînt pentru a opri apa. Astfel adversarii erau constrînși să caute locuri joase și mlăștinoase și să sape fîntîni, și această trudă se mai adăuga la muncile de fiecare zi; iar fîntînile erau departe de locurile de garnizoană și secau repede din cauza arșiței. Armata lui Caesar se bucura de o sănătate perfectă și avea apă din belșug și provizii de orice fel, în afară de grîne; datorită acestei situații, vedeau că o dată cu coacerea recoltei starea de lucruri devine tot mai bună și speranțele tot mai mari.

50 Într-un fel nou de război, și unii, și ceilalți găseau sisteme noi de luptă. Cînd aceia observau după focuri că cohortele noastre dorm lîngă fortificații, se apropiau în tăcere și aruncau o ploaie de săgeți, iar apoi se retrăgeau repede la ai lor. La acestea, ai noștri, învățați de nevoie, găsiră următoarele remedii: făceau focuri în altă parte ... (lacună).

51 Între timp, Publius Sylla[123], pe care Caesar la plecare îl lăsase comandant al taberei, este anunțat și vine în ajutorul cohortei cu două legiuni; la venirea lui, soldații lui Pompeius sînt respinși cu ușurință, pentru că nu rezistă apariției și năvalei alor noștri și, după izbirea celor din față, ceilalți se întorc și părăsesc poziția. Dar pe ai noștri care-i urmăreau, Sylla îi rechema pentru a nu se aventura prea departe. Mulți sînt de părere că, dacă ar fi acceptat să-i urmărească cu fermitate, ar fi putut termina războiul în ziua aceea. Dar hotărîrea lui nu pare de condamnat, căci una este datoria comandantului și alta a înlocuitorului său: unul trebuie să acționeze după ordin, celălalt să hotărască liber în funcție de întreaga situație. Sylla, lăsat de Caesar comandant al taberei, după ce îi scăpă pe ai săi, se mulțumi cu atît și nu vru să dea bătălia, deși avea, poate, sorți de izbîndă, pentru a nu părea că-și asumă rolul de comandant suprem. Pentru trupele lui Pompeius, situația pre-

zenta mari dificultăți de retragere: plecate de pe o poziție înclinată, se opriseră pe înălțime; dacă s-ar fi retras pe pantă, se temeau de ai noștri care i-ar fi urmărit de sus; nu mai rămînea mult pînă la apusul soarelui, căci, în speranța unei izbînzi, prelungiseră lupta pînă atunci. Așa încît Pompeius, printr-un plan potrivit și oportun, ocupă o colină care se afla la o asemenea distanță de fortăreața noastră, încît nu putea fi ajunsă de proiectilul aruncat de o balistă. În acest loc se opri și-l fortifică, aducînd acolo toate trupele.

52 Pe lîngă aceasta se dădură lupte în același timp în alte două locuri. Pompeius încercase să atace simultan mai multe fortărețe, pentru a împrăștia forțele și a împiedica ajutorul de la o întăritură la alta. Într-un loc, Volcacius Tullus[124] rezistă cu trei cohorte atacului unei legiuni și o respinse de acolo; în altul, germanii, ieșind din fortificațiile noastre, omorîră un mare număr de dușmani și se întoarseră nevătămați.

53 Astfel, într-o singură zi s-au dat șase lupte: trei la Dyrrachium și trei la fortificații; făcînd socoteala tuturor acestora, găsim că dintre soldații lui Pompeius au căzut circa 2 000 de oameni, numeroși veterani și centurioni (printre care Valerius Flaccus, fiul acelui Lucius care fusese pretor în Asia[125]); șase steaguri militare au fost capturate. Dintre ai noștri au căzut în luptă nu mai mult de 20. În fortăreață însă nu era nici un soldat care să nu fi fost rănit, iar patru centurioni din cohorta a 8-a își pierdură vederea. Pentru că voiau să facă dovada trudei și a primejdiei îndurate, îi numărară lui Caesar cam 30 000 de săgeți căzute în fortăreață și-i aduseră scutul centurionului Scaeva, pe care se vedeau 120 de găuri. Acestuia, Caesar, pentru că se distinsese luptînd pentru el și pentru republică, îi dărui 200 000 de sesterți și ordonă să fie trecut de la rangul al optulea la acela de primipil (căci era clar că datorită în mare parte sforțărilor lui păstraseră fortăreața), iar apoi dădu soldă dublă cohortei și o dărui din belșug cu grîu, haine, mîncare și decorații militare.

54 Pompeius, după mari lucrări de fortificaţii în timpul nopţii, construi în zilele următoare turnuri şi, după ce făcu construcţiile de 15 picioare înălţime, acoperi partea aceea a taberei cu bărăci de luptă, iar după cinci zile, profitînd de o noapte întunecată, după ce bloca toate porţile taberei şi le baricadă pentru a împiedica pe cei ce ar fi vrut să intre, la începutul străjii a treia scoase în tăcere armata din tabără şi se retrase în vechile întăriturí.

55 (56)[126] În toate zilele ce urmară, Caesar scoase armata în linie de bătaie în cîmpie, pentru cazul cînd Pompeius ar voi să dea bătălia, făcînd totodată ca legiunile să ajungă aproape de tabăra acestuia; distanţa primului şir de valul duşmanului era atît cît să nu poată fi atins de săgeată sau de proiectil. Pompeius, pentru a-şi păstra faima şi reputaţia în faţa oamenilor, îşi aşeza armata în faţa taberei în aşa fel, încît al treilea şir de bătaie atingea valul de fortificare, iar întreaga armată în linie de luptă putea fi apărată de proiectilele aruncate chiar de pe întărituri.

56 (55) Aetolia, Acarnania, Amphilochis[127] odată dobîndite de Cassius Longinus şi Calvisius Sabinus, după cum am arătat[128], Caesar socoti că trebuie să-şi atragă Achaia şi să înainteze mai mult. Deci trimise acolo pe Quintus Calenus şi-i dădu ca întăriri pe Sabinus şi pe Cassius cu cohortele. Aflînd de venirea lor, Rutilius Lupus, care, trimis de Pompeius, stăpînea Achaia, hotărî să fortifice Istmul[129] pentru a-l opri pe Fufius să pătrundă în Achaia. Calenus ocupă Delphi[130], Theba, Orchomenos[131], cu consimţămîntul acestor cetăţi, ocupă cu forţa cîteva oraşe, iar pe celelalte se străduia să le atragă de partea lui Caesar, trimiţînd solii în toate părţile. Cu astfel de lucruri era ocupat Fufius.

57 Pe cînd acestea se întîmplau în Achaia şi lîngă Dyrrachium şi se ştia precis că Scipio venise în Macedonia, Caesar, care nu-şi uitase vechea intenţie, trimite la el pe Aulus Clodius, prietenul amîndurora, pe care acela i-l prezentase odată şi i-l încredinţase şi pe care el

începuse să-l considere printre prietenii săi. Acestuia îi încredinţează o scrisoare şi un mesaj al căror conţinut era cam următorul: el încercase totul pentru a face pace şi e de părere că pînă acum nu se rezolvase nimic din vina celor pe care îi alesese să întreprindă aceste acţiuni, pentru că se temeau să-i transmită lui Pompeius mesajul într-un moment nepotrivit. Scipio însă are o asemenea autoritate, încît este în stare nu numai să-şi expună liber părerea, ci chiar în mare parte să-l mustre şi să-l îndrume pe Pompeius cînd greşeşte[132]; pe lîngă aceasta, comandă personal o armată, aşa încît are, pe lîngă autoritate, şi posibilitatea de a-l constrînge. Dacă ar face acest lucru, toţi îi vor atribui obţinerea liniştii Italiei, a păcii provinciilor, a salvării imperiului. Clodius îi transmite lui Scipio mesajul şi în primele zile părea că e ascultat cu bunăvoinţă; în zilele următoare însă nu-i mai este îngăduit să-i vorbească, deoarece — după cum am aflat mai tîrziu, după terminarea războiului — Scipio fusese certat de Favonius în legătură cu aceasta, aşa încît Clodius se întoarce la Caesar fără a realiza nimic.

58 Caesar, pentru a reţine mai uşor cavaleria lui Pompeius la Dyrrachium şi a-l opri să ia furaje, fortifică cele două căi de acces despre care am arătat că erau înguste[133] şi aşează acolo garnizoane. Îndată, ce Pompeius îşi dădu seama că nu va reuşi nimic cu ajutorul cavaleriei, o îmbarcă după puţine zile pe corăbii şi o aduse din nou în interiorul fortificaţiilor. Lipsa de furaje era atît de mare, încît hrăneau caii cu frunze strînse de pe copaci şi cu rădăcini fragede de trestie tocate, căci consumaseră toate cerealele semănate în interiorul fortificaţiilor. Erau nevoiţi să aducă furaje din Corcyra şi Acarnania, pe un drum foarte lung pe mare, şi cum nu era destul, adăugau orz şi în acest fel întreţineau caii. Dar după ce le lipsi nu numai orzul, furajele şi iarba tăiată de peste tot, ci chiar frunza de pe copaci, iar caii fură tot mai istoviţi de slăbiciune, Pompeius hotărî că trebuie să încerce să rupă încercuirea.

59 În cavaleria lui Caesar se aflau doi fraţi allobrogi[134], Roucillus şi Aecus, fiii lui Adbucillus, care deţi-

nuse mulţi ani conducerea în ţara lor, oameni de o vitejie deosebită, ale căror acţiuni îndrăzneţe îl ajutaseră pe Caesar în toate războaiele gallice. Din această cauză el le încredinţase cele mai înalte demnităţi în ţara lor şi se îngrijise să fie primiţi în mod excepţional în senat; le dăduse în Gallia ogoare luate de la duşmani şi sume mari de bani, făcîndu-i din săraci bogaţi. Datorită vitejiei lor, erau în mare cinste nu numai la Caesar, ci erau îndrăgiţi şi de întreaga armată; bazîndu-se pe prietenia lui Caesar şi copleşiţi de o stupidă şi barbară îngîmfare, îi disprețuiau pe ai lor, îşi însuşeau prin fraudă solda călăreţilor şi trimiteau acasă la ei întreaga pradă. Călăreţii, mîniaţi de astfel de procedee, se duseră cu toţii la Caesar, se plînseră de nedreptăţile suferite şi adăugară la celelalte învinuiri faptul că aceştia prezintă un număr inexact de călăreţi, a căror soldă şi-o însuşesc.

60 Caesar, socotind că nu e timpul pentru o astfel de cercetare şi iertîndu-le multe pentru vitejia lor, amînă toată acţiunea; pe ei îi mustră în taină că profită de pe urma călăreţilor, dar îi îndeamnă să aştepte orice de la prietenia lui şi să spere şi alte servicii, ţinînd seama de cele din trecut. Totuşi această întîmplare le aduse disprețul şi scîrba tuturor şi atît reproşurile celorlalţi, cît mai ales propria lor judecată şi conştiinţă îi făceau să-şi dea seama de aceasta. Mînaţi de ruşine şi socotind poate că nu au fost absolviţi de pedeapsă, ci numai amînaţi, hotărîră să se despartă de noi, să-şi încerce norocul în altă parte şi să-şi facă noi prietenii. Înţeleşi cu cîţiva clienţi de-ai lor, cărora îndrăzneau să le împărtăşească o asemenea crimă, încercară mai întîi să omoare pe prefectul de cavalerie Caius Volusenus, cum se află mai tîrziu după terminarea războiului, pentru a-i părea lui Pompeius că au trecut la el săvîrşind o ispravă însemnată; după ce aceasta s-a dovedit prea greu de înfăptuit şi cum nu aveau nici prilejul s-o facă, dădură cu împrumut cît mai mulţi bani, ca şi cum aveau intenţia să-i satisfacă pe ai lor şi să dea înapoi ceea ce furaseră; după ce cumpărară mulţi cai, trecură la Pompeius împreună cu complicii planului lor.

61 Aceştia, pentru că erau de neam, bogat echipaţi şi veniseră cu escortă numeroasă şi cu mulţi cai şi se bucuraseră de cinste la Caesar, au fost socotiţi bărbaţi viteji; cum faptul era nou şi neobişnuit, Pompeius îi purtă şi-i arătă pe la toate garnizoanele. Căci pînă atunci nimeni, nici pedestraş, nici călăreţ nu trecuse de la Caesar la Pompeius, în timp ce aproape zilnic fugeau soldaţi de la Pompeius la Caesar şi aproape toţi cei ce fuseseră recrutaţi din Epir, Aetolia şi din toate regiunile ocupate de Caesar făcuseră acest lucru. Allobrogii cunoşteau însă întreaga situaţie, toate fortificaţiile neterminate, ca şi cele considerate defectuoase de cei pricepuţi în arta militară, observaseră momentul fiecărei acţiuni, distanţele dintre poziţii, vigilenţa diferitelor puncte de pază, după firea sau rîvna celor care le comandau, şi dezvăluiră toate acestea lui Pompeius.

62 După aflarea acestor lucruri, hotărîrea ieşirii din încercuire fiind luată încă înainte, aşa cum am arătat[135], Pompeius dă ordin soldaţilor să-şi facă apărătoare de căşti din răchită şi să strîngă material de construcţie. După pregătirile necesare, îmbarcă în timpul nopţii pe şalupe şi pe corăbii rapide o mare parte din soldaţii uşor înarmaţi şi arcaşi, precum şi întregul material de construcţie, şi cam pe la miezul nopţii duce 60 de cohorte, scoase din tabăra principală, la partea cea mai apropiată de mare a fortificaţiilor şi mai depărtată de tabăra principală a lui Caesar. În acelaşi loc trimite corăbiile, pe care am arătat că le încărcase cu material de construcţie şi trupe uşor înarmate, precum şi corăbiile de război pe care le avea la Dyrrachium, şi arată fiecăruia ce are de făcut. La fortificaţiile din locul acela Caesar îl pusese pe cvestorul Lentulus Marcellinus cu legiunea a IX-a. Acestuia, pentru că nu avea o sănătate prea bună, îi dăduse ca ajutor pe Fulvius Postumus.

63 În locul acela se afla o tranşee de 15 picioare şi un val împotriva duşmanului de 10 picioare înălţime, a cărui culme era de aceeaşi lăţime; la un interval de 600 de picioare de el, în partea opusă, se afla un altul, ceva mai mic. Cu cîteva zile înainte, Caesar, temîndu-se

ca ai noştri să nu fie încercuiţi de corăbii, făcuse un val dublu în acel loc, pentru a putea rezista în caz că vor fi atacaţi din două părţi. Dar mărimea lucrărilor şi truda neîntreruptă de fiecare zi, căci un spaţiu de 17 000 de paşi fusese cuprins de fortificaţii, nu le dădeau răgaz să-l ducă pînă la capăt. Aşa că nu reuşise încă să termine valul transversal din faţa mării care să lege aceste două fortificaţii. Lucrul îi era cunoscut lui Pompeius prin transfugii allobrogi şi aduse mult rău alor noştri. Pe cînd cohortele noastre se odihneau lîngă mare, apărură pe neaşteptate, în zori, trupele lui Pompeius şi, în timp ce soldaţii aduşi cu corăbiile aruncau proiectile spre valul exterior şi umpleau tranşeele cu pămîntul adus, legionarii aduceau scări şi înspăimîntau pe apărătorii valului interior cu maşini de război şi cu tot soiul de proiectile, în timp ce o mulţime de arcaşi se revărsa din amîndouă părţile. Acoperămîntul de răchită pus pe căşti îi ferea foarte bine de loviturile cu pietre, singurul proiectil de care dispuneau ai noştri. Astfel, pe cînd ai noştri erau loviţi de pretutindeni şi rezistau cu greu, duşmanii observară lipsa fortificării de care am vorbit mai sus şi, debarcaţi de pe mare cu corăbiile între cele două valuri unde lucrarea era neterminată, îi atacară pe la spate, scoţîndu-i din ambele poziţii fortificate, şi îi constrînseră s-o ia la fugă.

64 Informat de învălmăşeala produsă, Marcellinus trimite . . .[136] cohorte din tabără în ajutorul alor noştri aflaţi în primejdie; acestea, dînd ochi cu fugarii, nu-i putură încuraja cu venirea lor şi nici nu putură ţine piept atacului duşmanilor. Astfel tot ce era trimis în ajutor, molipsit de panica fugarilor, nu făcea decît să mărească spaima şi primejdia, căci retragerea era îngreuiată de mulţimea oamenilor. În luptă, un stegar rănit pe care puterile îl părăseau, văzînd pe călăreţii noştri le spuse: „Acest steag l-am apărat ani de-a rîndul cu străşnicie în timpul vieţii mele; acum, cînd mor, îl restitui cu aceeaşi credinţă lui Caesar. Vă implor, nu faceţi să se întîmple ce nu s-a mai pomenit înainte în armata lui Caesar, ca ruşinea să păteze onoarea militară, ci duceţi-i-l neatins lui". În urma acestei întîmplări steagul

fu salvat, deși toți centurionii cohortei întîia, cu excepția celui al primei centurii, fuseseră omorîți[137].

65 Soldații lui Pompeius se apropiau tot mai mult de tabăra lui Marcellinus, măcelărind pe ai noștri, semănînd spaima și printre celelalte cohorte, cînd se zări Marcus Antonius, care ocupa o fortificație apropiată și care, aflînd de situație, cobora de pe o înălțime cu 12 cohorte. Venirea lui i-a ținut în loc pe pompeieni și i-a încurajat pe ai noștri, care își reveniră din panică. Nu mult după acea, Caesar, după semnalele de fum făcute de la o fortăreață la alta, cum era obiceiul din timpuri străvechi[138], scoțînd cîteva cohorte din garnizoană, veni tot acolo. Aflînd de paguba suferită și observînd că Pompeius, ieșit în afara fortificațiilor, își așeza tabăra lîngă mare pentru a putea obține ușor furaje și pentru a-și păstra și accesul la corăbii, schimbă planul războiului, pentru că nu reușise să realizeze ce-și propusese, și dă ordin de fortificare în apropierea lui Pompeius.

66 După terminarea întăriturii, cercetașii lui Caesar observară că niște cohorte, care formau cam o legiune, se află în spatele pădurii și se îndreaptă spre o tabără veche. Așezarea taberei era următoarea: în zilele precedente, legiunea a IX-a a lui Caesar, care se opusese trupelor lui Pompeius și le încercuia, așa cum am arătat[139] cu ajutorul fortificațiilor, își așezase acolo tabăra: aceasta atingea pădurea și nu era la mai mult de 300 de pași depărtare de mare. Apoi, schimbîndu-și planul din anumite pricini, Caesar o mută ceva mai departe, dar după o trecere de cîteva zile o ocupă Pompeius. Pentru că avea de gînd să țină acolo mai multe legiuni, lăsase valul interior și adăugase o întăritură mai întinsă. Astfel tabăra cea mică, inclusă într-una mai mare, căpăta aspect de fortăreață, de cetățuie. De asemenea făcuse o întăritură pornind din colțul stîng al taberei pînă la rîu, cam de 400 de pași, pentru ca soldații să poată lua apă fără primejdie. Dar și el, schimbîndu-și părerea din cauze ce nu merită amintite, se retrăsese din acel loc. Timp de mai multe zile tabăra rămase așa; fortificațiile erau însă neatinse.

67 Cercetașii îl anunțară pe Caesar că legiunea trecuse acolo. Același lucru, văzut și de pe înălțimile cîtorva fortărețe, le confirmă spusele. Locul era cam la 500 de pași de noua tabără a lui Pompeius. În speranța că va putea să zdrobească această legiune și vrînd să repare eșecul din ziua aceea, Caesar lăsă la lucrările de întărituri două cohorte, pentru a da impresia că acolo se muncește, iar el, pe un drum ocolit și cît putu mai ascuns, conduse în două șiruri de luptă celelalte cohorte, în număr de 33[140], printre care se afla și legiunea a IX-a, cu mulți centurioni lipsă și cu numărul soldaților redus, spre legiunea lui Pompeius, la tabăra cea mică. Planul lui nu fu dezmințit. Ajunse înainte ca Pompeius să bănuiască ceva și cu toate că fortificațiile erau mari, atacă pe pompeieni cu repeziciune din partea stîngă, unde se afla, și-i îndepărtă de val. În poartă, un „arici"[141] bara intrarea. Aici luptară cîtva timp, căci ai noștri încercau să pătrundă, iar ceilalți apărau tabăra; mai înverșunat se bătea Titus Puleio, despre care am arătat că trădase armata lui Caius Antonius[142]. Totuși ai noștri fură mai tari și, distrugînd „ariciul", pătrunseră întîi în tabăra cea mare, apoi se năpustiră în fortăreața din centrul taberei mari, unde se refugiase legiunea, și omorîră pe cîțiva care luptau acolo.

68 Dar norocul, care e atotputernic atît în alte situații, cît mai ales în război, face în cîteva clipe schimbări uriașe; așa se întîmplă și atunci. Cohortele aripii drepte a lui Caesar, necunoscînd locul, merseră în căutarea porții, de-a lungul întăriturii, care, după cum am arătat, se întindea de la tabără pînă la rîu, convinse că e valul taberei. Cînd observară că este legat de rîu, dărîmînd fortificațiile pe care nimeni nu le apăra, trecură dincolo, urmate de întreaga noastră cavalerie.

69 Între timp, Pompeius, după o trecere destul de îndelungată de timp, aflînd de situație, scoase de la lucrări cinci legiuni și le conduse în ajutorul alor săi; în același timp cavaleria lui se apropia de a noastră și linia lui de luptă era zărită de ai noștri care ocupaseră tabăra; pe dată totul se schimbă. Legiunea pompeiană, întărită

de speranța unui grabnic ajutor, încerca să reziste la poarta decumană și contraataca pe ai noștri. Cavaleria lui Caesar, care urca pe întărituri printr-o trecere îngustă, îngrijorată că nu se va putea retrage, începea s-o ia la fuga. Aripa dreaptă, despărțită de cea stîngă, cuprinsă de panică la vederea cavaleriei, pentru a nu fi zdrobită în interiorul întăriturii, se retrăgea pe unde năvălise, și mulți dintre soldați, ca să nu nimerească în strîmtoare, se aruncau de pe fortificațiile de 10 picioare înălțime, în tranșee, și cei care urmau, zdrobindu-i pe primii, își găseau ieșirea și scăparea călcînd pe trupurile lor. Soldații din aripa stîngă, văzînd de pe val că Pompeius sosise și că ai lor fug, temîndu-se să nu fie prinși la strîmtoare, căci dușmanul era și în afară și înăuntru, își căutau scăparea pe același drum pe care veniseră și totul era învălmășit de vuiet, spaimă, goană, încît, deși Caesar însuși apuca cu mîna steagurile celor ce fugeau și le ordona să se oprească, unii lăsau caii și-și continuau fuga, alții, de groază, aruncau chiar steagurile și nici unul nu se oprea[143].

70 Într-o astfel de nenorocire, următoarele lucruri făcură ca armata noastră să nu fie distrusă în întregime: Pompeius, temîndu-se, cred, de vreo cursă — căci se întîmplau lucruri de nesperat pentru el, care-și văzuse cu puțin înainte soldații fugind din tabără —, nu îndrăzni cîtva timp să se apropie de întărituri, iar călăreții lui fură împiedicați în urmărire de trecătorile înguste, ocupate și ele de soldații lui Caesar. Astfel, lucruri neînsemnate avură o mare importanță pentru ambele părți. Căci întăritura ce ducea de la tabără la rîu ținuse în loc victoria aproape realizată a lui Caesar, în momentul cînd tabăra lui Pompeius era deja ocupată, și aceeași întăritură, care încetinise avîntul urmăritorilor, aduse salvarea noastră.

71 În aceste două lupte date în aceeași zi, Caesar pierdu 960 de soldați și pe vestiții cavaleri romani Fleginas[144] Tuticanus Gallus, fiu de senator, Caius Fleginas din Placentia, Aulus Granius din Puteoli[145], Marcus Sacrativir din Capua, cinci tribuni militari și 32 de centu-

rioni, iar dintre toţi aceştia o mare parte pieriră fără a fi răniţi, în tranşee şi fortificaţii, pe malurile rîului, zdrobiţi de ai lor în panică şi fugă; fură de asemenea pierdute 32 de steaguri[146]. În urma acestei lupte, Pompeius, fu numit *imperator* şi permise să fie salutat cu acest titlu, dar nici nu obişnuia să-l scrie în scrisori, nici nu a pus lauri pe fascii[147]. Labienus, după ce obţinu de la Pompeius să i se încredinţeze lui prizonierii, scoţîndu-i pe toţi în faţa soldaţilor, pentru a obţine din partea acestora mai multă încredere în el, care era transfug, îi numi tovarăşi de arme şi-i întrebă cu vorbe batjocoritoare dacă obiceiul veteranilor e să fugă, iar apoi îi omorî sub ochii tuturor[148].

72 În urma celor întîmplate, pompeienii fură cuprinşi de atîta încredere şi îngîmfare, încît nu mai cugetau la planul de luptă, ci li se părea că au şi învins. Nu se gîndeau că pricinile înfrîngerii fuseseră numărul redus al soldaţilor noştri, terenul accidentat şi greutatea accesului într-o tabără ocupată dinainte de duşmani, teama de un dublu atac, şi din interiorul întăriturii şi din afară, armata tăiată în două, fără posibilitate pentru cele două părţi de a se ajuta. Uitau să mai adauge că nu avusese loc de fapt o bătălie, o ciocnire violentă, şi că nouă ne adusese mai multe pagube mulţimea propriilor noştri soldaţi şi trecerile înguste decît duşmanul însuşi. În sfîrşit, nu-şi aminteau de rolul întîmplării, acelaşi şi pentru unii, şi pentru alţii în timpul unui război, cînd adesea o cauză neînsemnată, o bănuială neîntemeiată, o spaimă neaşteptată, o superstiţie aduc mari nenorociri sau de cîte ori din greşeala comandantului sau din vina tribunului a avut de suferit o armată. În schimb, ca şi cum ar fi biruit prin viteje şi nici o schimbare nu mai putea avea loc, trîmbiţau pe toată faţa pămîntului, în vorbă sau în scris, izbînda zilei aceleia[149].

73 Caesar, cu vechile intenţii distruse, socoti că trebuie să schimbe planul de luptă. Astfel, după ce retrase în acelaşi timp toate garnizoanele, şi renunţă la asediu, adunînd armata într-un singur loc, ţinu o cuvîntare în faţa soldaţilor şi-i îndemnă să nu se lase cople-

ştiţi de cele întîmplate, să nu se înspăimînte şi să nu pună în cumpănă o singură luptă pierdută, şi aceea destul de puţin însemnată, cu atîtea victorii. Trebuie să fie recunoscători soartei pentru că ocupaseră Italia fără vreo pagubă, pacificaseră cele două Hispanii, deşi erau conduse de comandanţi atît de pricepuţi şi versaţi, cu oameni atît de războinici, puseseră stăpînire pe provinciile vecine bogate în grîne; în sfîrşit, trebuie să-şi aducă aminte cît de bine traversaseră marea, cu toţii nevătămaţi, printre flote duşmane care împînzeau nu numai porturile, ci şi ţărmurile. Dacă nu le reuşeşte totul, norocul trebuie ajutat prin sforţările lor[150]. În privinţa eşecului suferit, acesta trebuie pus pe seama oricui, numai a lui nu[151]; el le dăduse un loc potrivit pentru luptă, pusese stăpînire pe tabăra duşmanilor, respinsese şi-l învinsese pe adversar. Dar fie tulburarea lor, fie vreo greşeală, fie chiar soarta, întrerupsese o victorie începută şi aproape realizată; acum toţi trebuie să-şi dea silinţa să repare prin vitejie neajunsul suferit. Dacă se va face aceasta, se va întîmpla ca nenorocirea să se prefacă în succes, aşa cum se întîmplase la Gergovia[152], şi cei ce se temuseră să lupte la început se vor arăta singuri gata de luptă[153].

74 După această cuvîntare, înfieră pe cîţiva stegari şi-i degradă[154]. Armata însă fu cuprinsă de o asemenea durere de pe urma înfrîngerii şi de o rîvnă atît de mare de a-şi răscumpăra ruşinea, încît nimeni nu mai aştepta ordinul tribunului sau al centurionului şi fiecare îşi impunea munci grele ca pedeapsă; în acelaşi timp ardeau cu toţii de dorinţa de a lupta, iar unii dintre comandanţii superiori, determinaţi de motive strategice, erau de părere că trebuie să rămînă în locul acela şi să dea bătălia. Dimpotrivă, Caesar nu se încredea prea mult în nişte soldaţi înspăimîntaţi şi socotea că trebuie să lase un timp pentru potolirea spiritelor; pe de altă parte, după ce părăsise fortificaţiile, era foarte îngrijorat de problema aprovizionării.

75 Deci, fără a mai zăbovi, ţinînd seama numai de răniţi şi bolnavi, trimise în prima noapte, pe ascuns,

toate bagajele înainte spre Apollonia, interzicînd orice popas înainte de capăt. Cu acestea fu trimisă o legiune de pază. Terminînd această acţiune, opri două legiuni în tabără, iar pe celelalte, la straja a patra, le scoase din tabără pe mai multe porţi şi le trimise pe acelaşi drum; lăsînd să treacă puţin timp, atît cît cerea regula militară, cît şi ca să se ştie că plecarea lui este foarte obişnuită, ordonă să se dea semnalul de adunare şi, urmînd ariergarda, dispăru repede din vederea taberei. Aflînd de planul lui, Pompeius nu zăbovi să-l urmărească şi, intenţionînd să cadă asupra unor soldaţi încărcaţi ca pentru marş şi înspăimîntaţi, îşi scoase armata din tabără şi trimise înainte cavaleria ca să hărţuiască şi să reţină ariergarda; aceasta însă nu reuşi să-i ajungă, pentru că Caesar, mergînd fără greutate, se îndepărtase mult. Cînd ai noştri au sosit însă la rîul Genusus[155], ale cărui maluri erau stîncoase, cavaleria, care-i ajunse din urmă, începu să lovească în ariergardă. Împotriva ei Caesar îşi trimise călăreţii şi 400 de antesignani uşor înarmaţi, care luptară atît de bine, încît, după ciocnirea cavaleriei, îi respinseră pe toţi, omorîră mai mulţi şi se întoarseră teferi la grosul trupelor.

76 După terminarea etapei pe care Caesar şi-o propusese în ziua aceea şi după traversarea rîului Genusus, se aşeză în vechea sa tabără din faţa oraşului Asparagium, opri toată infanteria în interiorul întăriturii şi trimise cavaleria după furaje cu ordin să se întoarcă îndată în tabără prin poarta decumană[156]. Din aceeaşi cauză, Pompeius, după terminarea marşului din ziua respectivă, se aşeză şi el în vechea lui tabără de lîngă Asparagium. Soldaţii lui, pentru că nu aveau de lucru, fortificaţiile fiind întregi, se îndepărtau de tabără, unii pentru a face rost de lemne sau de furaje, alţii pentru că primiseră pe neaşteptate ordinul de plecare şi îşi lăsaseră o mare parte din bagaje în tabăra precedentă şi, tentaţi de apropierea ei să meargă şi să le caute, părăseau castrul, lăsîndu-şi armele în corturi. Văzîndu-i, aşa cum prevăzuse, în imposibilitate de a-l urmări, Caesar dă semnalul de plecare cam pe la amiază, scoate armata din tabără şi, dublînd etapa de parcurs din ziua

aceea, se depărtează la 8 000 de paşi distanţă. Cu soldaţii împrăştiaţi, Pompeius nu putut face acelaşi lucru.

77 A doua zi la fel, trimiţînd înainte, la căderea nopţii, convoiul cu bagaje, pleacă şi el pe la straja a patra[157], pentru a face faţă, cu o armată nestînjenită de poveri, oricărei întîmplări neaşteptate în cazul cînd ar fi nevoit să lupte. La fel procedă şi în zilele următoare. În acest fel reuşi să scape fără nicio pagubă, deşi fusese nevoit să treacă rîuri foarte adînci, pe drumuri greu de străbătut. Pompeius, după întîrzierea din prima zi, se trudi în zadar în celelalte zile, deşi extindea tot mai mult etapele de marş şi ardea de dorinţa să-i ajungă pe adversari, renunţă în a patra zi la urmărire şi socoti că trebuie să-şi facă un alt plan.

78 Pentru adăpostirea răniţilor, pentru împărţirea soldelor, pentru întărirea aliaţilor, pentru postarea de garnizoane în oraşe, Caesar trebuia să ajungă la Apollonia. Dar acestor treburi le acordă atît timp cît îi trebuia unui om grăbit; îngrijorat de soarta pe care Domitius ar fi putut-o avea dacă Pompeius i-ar fi luat-o înainte, porni spre el cu toată repeziciunea şi rîvna. Planul întregii acţiuni îl prevedea în felul următor: dacă Pompeius se va îndrepta tot într-acolo, se va depărta de mare şi de proviziile pe care le făcuse la Dyrrachium, ar fi lipsit de grîu şi de alimente şi Caesar l-ar constrînge astfel să lupte în condiţii egale; dacă Pompeius va trece în Italia, el se va uni cu Domitius şi va porni prin Illyricum în ajutorul Italiei; dacă Pompeius va asedia Apollonia şi Oricum şi va încerca să-l îndepărteze de orice ţărm marin, Caesar îl va asedia pe Scipio, şi Pompeius va fi nevoit să vină în ajutorul alor săi. Aşadar, trimiţînd soli la Domitius, îi scrise şi-i explică intenţiile sale şi după ce lăsă la Apollonia o garnizoană de patru cohorte, la Lissus una, la Oricum trei împreună cu cei răniţi, porni în marş prin Epir şi Athamania[158]. Pompeius, bănuind planul lui Caesar, socotea că trebuie să se grăbească să ajungă la Scipio; dacă Caesar îl va ataca pe acela, el va veni în ajutorul lui Scipio; dacă însă Caesar nu se va îndepărta de ţărmul mării şi de Oricum, căci aştepta legiunile şi cavaleria din Italia, el îl va ataca pe Domitius cu toate forţele.

79 Din aceste cauze, amîndoi se întreceau în iuţeală, atît ca să-i ajute pe ai lor, cît şi ca să nu scape ocazia de a-l zdrobi pe adversar. Caesar însă făcuse un ocol pentru a trece pe la Apollonia; Pompeius, în schimb, avea un drum uşor prin Candavia spre Macedonia[159]. Pe neaşteptate, se mai întîmplă o încurcătură: Domitius, după ce stătuse cîteva zile cu tabăra lîngă cea a lui Scipio, se depărtase de el pentru a se aproviziona cu grîne şi se îndrepta spre Heraclia Sentica, la poalele munţilor Candavia[160], încît chiar soarta părea că-l aruncă în braţele lui Pompeius. Acest lucru Caesar îl ignora atunci. Prin scrisorile trimise de Pompeius pe la toate provinciile şi cetăţile în care vorbea de lupta de lîngă Dyrrachium, exagerînd-o şi umflînd-o mai mult decît fusese în realitate, se răspîndise zvonul că Caesar fuge învins, cu aproape toate trupele pierdute. Acest lucru făcuse periculoase drumurile şi îndepărtase unele cetăţi de prietenia cu Caesar. Din această cauză, solii trimişi de Caesar la Domitius şi de Domitius la Caesar pe mai multe drumuri nu reuşiră cu nici un chip să ajungă la ţintă. Dar nişte allobrogi, prietenii lui Roucillus şi Aecus, care, aşa cum am arătat, trecuseră la Pompeius, întîlniră pe cercetaşii lui Domitius şi, fie dintr-o veche obişnuinţă, căci luptaseră alături în Gallia, fie din vanitate, le povestiră toate cîte se întîmplaseră şi le vestiră plecarea lui Caesar şi apropierea lui Pompeius. Anunţat de aceştia, Domitius, avînd un avans de numai patru ore, reuşi astfel, printr-o binefacere venită de la duşmani, să evite primejdia şi alergă în întîmpinarea lui Caesar la Aeginium[161], oraş situat in faţa Thessaliei.

80 După joncţiune, Caesar ajunse la Gomphi[162], primul oraş în Thessalia cînd vii din Epir. Locuitorii lui trimiseseră din proprie iniţiativă cu puţine luni înainte soli la Caesar, punîndu-i la dispoziţie toate resursele lor, şi ceruseră o gardă de soldaţi. Dar vestea bătăliei de la Dyrrachium, exagerată în multe privinţe, despre care am vorbit mai sus[163], îl precedase. Aşadar, pretorul Thessaliei, Androsthenes, pentru că prefera să fie tovarăş cu Pompeius în victorie decît aliat al lui Caesar în nenorocire, strînse de pe ogoare în cetate toată mulţimea de

sclavi şi liberţi, închise porţile şi trimise soli la Scipio şi la Pompeius ca să-i vină în ajutor, arătînd că el se încrede în zidurile cetăţii dacă va căpăta în scurt timp întăriri, dar că nu poate rezista unui asediu de durată. Scipio, aflînd de plecarea armatei de la Dyrrachium, îşi aduse legiunile la Larisa[164]; Pompeius era încă destul de departe de Thessalia. După ce-şi întări tabăra, Caesar ordonă să se construiască scări şi maşini de război numite *musculi*[165] şi să se pregătească palisade pentru un asediu imediat. Cînd fură gata, îi încurajă pe soldaţi şi le arătă ce folos ar avea pentru a scăpa de orice lipsă cucerirea unei cetăţi pline de bogăţii şi, în acelaşi timp, înspăimîntarea celorlalte oraşe cu exemplul acestuia, adăugînd că acţiunea trebuie să se facă repede, înainte de venirea ajutoarelor. Astfel, profitînd de rîvna deosebită a soldaţilor, în aceeaşi zi în care venise, după ora a 9-a, începu să asedieze oraşul şi, cu toate că zidurile erau deosebit de înalte, îl cuceri înainte de apusul soarelui şi-l oferi soldaţilor ca pradă[166], iar apoi îşi mută tabăra şi veni la Metropolis[167] înainte de a ajunge acolo vestea sau vreun zvon despre cucerirea oraşului.

81 Metropolitanii, care luaseră la început aceeaşi hotărîre tulburaţi de aceleaşi zvonuri, închiseră porţile şi umplură zidurile de oameni înarmaţi; apoi însă, aflînd de nenorocirea cetăţii Gomphi de la captivii pe care Caesar avusese grijă să-i aducă în faţa zidurilor, deschiseră porţile. Fură cruţaţi cu mare grijă şi, comparînd norocul metropolitanilor cu nenorocirea gomphienilor, nu se găsi nici o cetate a Thessaliei, în afară de Larisa ocupată de armatele lui Scipio, care să nu i se supună lui Caesar şi să nu-i execute ordinele. El găsi un loc potrivit în cîmpie pentru a se aproviziona cu grîne, care erau aproape coapte; hotărî să aştepte acolo venirea lui Pompeius şi tot acolo să dea lupta hotărîtoare[168].

82 După cîteva zile, Pompeius ajunge în Thessalia şi ţine o cuvîntare în faţa întregii armate: le mulţumeşte alor săi, iar pe soldaţii lui Scipio îi îndeamnă ca, împărtăşind victoria, să-şi ia partea de pradă şi de răsplăţi; unind toate legiunile într-o singură tabără, împarte comanda cu Spicio şi ordonă ca semnalul de goarnă să se

dea de lîngă acesta şi să i se construiască un al doilea pretoriu. Faptul că trupele lui Pompeius se măriseră şi că două armate mari se uniseră întăreşte vechea părere a tuturor şi speranţa în victorie: orice moment ce trecea părea că întîrzie întoarcerea în Italia şi orice acţiune săvîrşea Pompeius cu oarecare zăbavă sau chibzuială se spunea că nu e decît treabă de o zi, dar că el tărăgăneaza ca să se bucure de putere şi că-i consideră pe foştii consuli şi pretori drept sclavi[169]. Începuseră deja să se certe deschis pentru răsplăţi şi sacerdoţii şi fixau consulii pe anii viitori, iar alţii pretindeau casele şi bunurile celor aflaţi în tabăra lui Caesar; mare neînţelegere fu între ei dacă se cade să se ţină seama la viitoarele alegeri de pretori de Lucilius Hirrus, cu toate că lipsea, trimis de Pompeius la parţi; prietenii lui îl implorau pe Pompeius să se ţină de cuvînt şi să facă ceea ce promisese celui ce plecase, pentru ca acesta să nu se vadă înşelat de o hotărîre a lui Pompeius însuşi; ceilalţi refuzau să admită ca unul să-i depăşească pe toţi într-un moment de egală primejdie şi trudă.

83 În legătură cu sacerdoţiul lui Caesar[170], Domitius, Scipio şi Spinther Lentulus ajunseră făţiş, în certuri zilnice, la cele mai grave injurii: Lentulus arăta cinstea ce se cuvine vîrstei lui, Domitius se lăuda cu bunăvoinţa de care se bucura la Roma, cu demnitatea sa, Scipio îşi punea toate speranţele în rudenia cu Pompeius. Iar Acutius Rufus făcu chiar un denunţ lui Pompeius, acuzîndu-l pe Lucius Afranius de trădarea armatei, lucru care, după afirmaţia lui, ar fi avut loc în Hispania. Lucius Domitius arătă în consiliu că după terminarea războiului propune trei feluri de voturi de judecată pentru cei din ordinul senatorial care fuseseră împreună cu ei în război şi care vor judeca pe cei ce rămăseseră la Roma şi pe cei ce se aflaseră în teritoriile ocupate de Pompeius şi nu-l ajutaseră în treburile militare. Unul dintre voturi era destinat celor ce ar fi fost socotiţi absolviţi de orice vină, altul pentru cei condamnaţi la moarte şi al treilea pentru cei pedepsiţi cu amendă. În sfîrşit, cu toţii erau preocupaţi fie de demnităţile ce le vor deţine, fie de darurile în bani, fie de urmărirea duş-

manilor personali; nu se gîndeau în ce fel ar putea învinge, ci în ce fel să profite de victorie[171].

84 După ce proviziile de grîne au fost pregătite, iar soldaţii şi-au recăpătat curajul, după o trecere de timp destul de îndelungată de la luptele de lîngă Dyrrachium, în care Caesar socoti că îi e cunoscută destul de bine starea de spirit a soldatului, se decise să pună la încercare hotărîrea şi dorinţa de luptă a lui Pompeius. Scoase deci armata din tabără şi o aşeză în linie de bătaie, mai întîi pe poziţiile pe care le ocupa, la o distanţă destul de mare de tabăra lui Pompeius, pentru a ajunge apoi în zilele următoare să se îndepărteze de tabăra sa şi să ajungă cu şirul de luptă pînă la poalele colinelor ocupate de pompeieni. Această acţiune întărea în fiecare zi mai mult curajul soldaţilor. Aplica la cavalerie procedeul pe care l-am descris mai sus: pentru că aceasta era mult mai redusă ca număr, punea să lupte printre călăreţi soldaţi tineri şi uşor înarmaţi aleşi dintre antesignani, pentru iuţeala cu care luptau, ca să se obişnuiască printr-un exerciţiu de fiecare zi cu acest fel de luptă. Rezultatul era că 1 000 de călăreţi îndrăzneau să susţină, dacă era cazul, atacul a 7 000 de pompeieni, chiar pe un teren descoperit, fără a se înspăimînta prea mult de mulţimea lor. Şi chiar în zilele acelea avu o izbîndă într-o luptă de cavalerie în care allobrogul Aecus, unul dintre cei doi care fugiseră la Pompeius, cum am arătat mai sus[172], fu omorît împreună cu alţi cîţiva.

85 Pompeius, care îşi avea tabăra pe colină, îşi aşezase linia de luptă la poalele ei, aşteptînd mereu, după cum părea, ca Caesar să se arunce pe un teren neprielnic. Caesar, dîndu-şi seama că Pompeius nu poate fi atras cu nici un chip în bătălie, socoti că planul de luptă cel mai potrivit e să-şi mute tabăra de acolo şi să fie mereu în marş, pentru că în felul acesta, mutîndu-şi tabăra şi străbătînd mereu alte locuri, va putea să se aprovizioneze mai uşor, în acelaşi timp să găsească vreun prilej să dea lupta şi să obosească prin marşuri zilnice armata lui Pompeius, neobişnuită cu greutăţile. După ce luă această hotărîre şi dădu chiar semnalul de

plecare, cînd corturile erau gata strînse, observă că șirul de bătaie al lui Pompeius înaintase ceva mai departe de tabără decît de obicei și i se părea că vor putea să dea lupta pe un teren mai prielnic. Atunci Caesar, cînd coloana era deja lîngă porți, spuse alor săi: „Situația cere să ne amînăm marșul și să ne pregătim de luptă așa cum am dorit mereu. Să fim gata de bătălie; altă ocazie nu vom mai găsi atît de ușor". Și îndată, lăsînd bagajele, își scoate trupele din tabără.

86 Și Pompeius, așa cum s-a aflat mai tîrziu, hotărîse, la îndemnul tuturor alor săi, să dea bătălia. Cu cîteva zile înainte afirmase chiar în consiliu că, înainte ca cele două fronturi să se ciocnească, armata lui Caesar va fi respinsă. Cum cei mai mulți se mirară de asta, adăugă: „Știu că promit un lucru greu de crezut; dar ascultați explicația planului meu ca să intrați mai hotărîți în luptă. Am sfătuit pe călăreții noștri și ei mi-au făgăduit că vor îndeplini acest lucru, să atace, în momentul cînd se vor fi apropiat, aripa dreaptă a lui Caesar din latura descoperită și, încercuind șirul pe la spate, să pună pe fugă armata în derută înainte ca un singur proiectil de al nostru să fie aruncat asupra dușmanului. Astfel vom cîștiga lupta fără primejdie pentru infanterie și aproape fără pagube. Aceasta nu e greu, pentru că dispunem de o cavalerie foarte numeroasă". În același timp îi anunță să fie pregătiți pentru cele ce vor urma și, pentru că prilejul de luptă pe care îl ceruseră atît de des se ivise, să nu dezmintă încrederea lui și a celorlalți.

87 Pe acesta îl urmă la cuvînt Labienus și, după ce-și arătă disprețul pentru trupele lui Caesar, aduse cele mai mari elogii planului lui Pompeius: „Nu crede, Pompeius, că armata de acum a lui Caesar este aceea care a învins Gallia și Germania. Am luat parte la toate luptele și vorbesc de un lucru pe care îl cunosc bine. O foarte mică parte a acelei armate mai există; o mare parte a pierit în mod inevitabil în războaie, pe mulți i-a doborît molima din toamnă în Italia, mulți au plecat pe la casele lor, mulți au rămas pe continent. Oare n-ați auzit că dintre cei rămași acolo din cauza bolii au fost formate cohorte la

Brundisium? Trupele pe care le vedeţi au fost refăcute din recrutările din aceşti ani în Gallia Citerior şi cele mai multe provin din coloniile transpadane. Iar tot ce i-a făcut tăria a pierit în cele două lupte de la Dyrrachium"[173]. După ce spuse acestea, jură că nu se va întoarce în tabără decît învingător şi îndemnă pe ceilalţi să facă la fel. Lăudîndu-l, Pompeius făcu acelaşi jurămînt şi nici dintre ceilalţi nu rămase vreunul care să stea la îndoială să jure. După ce se înfăptuiră acestea în consiliu, plecară cu toţii plini de speranţă şi de bucurie şi se încîntau dinainte de victorie, căci le părea că, într-o situaţie atît de importantă, un comandant atît de priceput nu putea să dea asigurări lipsite de temei.

88 Cînd Caesar se apropie de tabăra lui Pompeius, observă că linia de luptă este aşezată în felul următor: în aripa stîngă se aflau cele două legiuni pe care Caesar le cedase la începutul conflictului, conform hotărîrii senatului, şi care purtau numele de întîia şi a treia[174]; în locul acela se afla Pompeius însuşi. Mijlocul frontului îl ocupa Scipio cu legiunile siriene. Legiunea ciliciană[175], unită cu cohortele spaniole pe care am arătat că le adusese Afranius[176], era aşezată în aripa dreaptă. Pe acestea Pompeius le socotea cele mai tari. Pe celelalte le postase între linia de centru şi cele două aripi, obţinînd un număr de 110 cohorte. Acestea formau 45 000 de oameni şi circa 2 000 de reangajaţi dintre *beneficiarii*[177] armatelor anterioare care veniseră la el; pe aceştia îi împrăştiase prin toată linia. Restul de şapte cohorte le aşezase de pază în tabără şi la fortăreţele apropiate. Aripa lui dreaptă era apărată de un rîuleţ cu maluri abrupte; datorită acestui lucru, adunase întreaga cavalerie, pe toţi arcaşii şi prăştierii în aripa stîngă.

89 Caesar, credincios planului, aşeză legiunea a X-a în aripa dreaptă, pe a IX-a, deşi foarte micşorată în urma luptelor de la Dyrrachium, o puse în cea stîngă şi îi adăugă şi legiunea a VIII-a, obţinînd astfel abia o legiune din două, şi le ordonă să se sprijine una pe alta. Avea 80 de cohorte aşezate în linie de luptă, a căror sumă forma 22 000 de oameni; în tabără lăsă de gardă 7 cohorte[178]. În aripa stîngă pusese comandant pe An-

tonius, în cea dreaptă pe Publius Sylla, în centru pe Cnaeus Domitius. El însuși se postă în fața lui Pompeius[179]. Apoi, observînd așezarea trupelor pe care am arătat-o, temîndu-se ca aripa dreaptă să nu fie încercuită de mulțimea călăreților, scoase iute din a treia linie cîte o cohortă de la fiece legiune și făcu din ele o a patra linie, opunînd-o cavaleriei, și le explică ce trebuie să facă, arătîndu-le că victoria din acea zi depinde de vitejia lor. Îndată apoi porunci liniei a treia și întregii armate să nu atace fără ordinul lui, anunțînd că la momentul hotărît el va da semnalul cu steagul său[180].

90 Conform obiceiului militar, îndemnînd armata la luptă și enumerînd tot ce făcuse întotdeauna pentru ea, menționă în primul rînd că poate avea ca martori de zelul cu care urmărise să obțină pacea chiar pe soldați, apoi aminti de toate cele tratate în întrevederi prin intermediul lui Vatinius[181], cele discutate cu Scipio prin Aulus Claudius[182], precum și în ce fel se străduise la Oricum să cadă la înțelegere cu Libo în legătură cu trimiterea de delegați[183]. El nu voise niciodată să risipească sîngele soldaților și nici să lipsească republica de vreuna din armate[184]. După această cuvîntare, la cererea soldaților, care ardeau de dorința de a lupta, goarna dădu semnalul.

91 În armata lui Caesar se afla un reangajat pe nume Crastinus, care în anul precedent fusese centurion primipil în legiunea a X-a, bărbat de un curaj excepțional. Acesta, auzind semnalul, strigă: „Urmați-mă voi care ați luptat în manipulul meu și serviți pe comandantul vostru așa cum ați promis. Nu ne mai rămîne decît o singură luptă; după terminarea ei el își va recăpăta situația pe care o merită, iar noi libertatea". Apoi privind la Caesar: „Voi face astăzi în așa fel, *imperator*, încît mie, de voi fi viu sau mort, îmi vei aduce mulțumiri". Spunînd aceasta, se năpusti primul din aripa dreaptă în luptă și după el vreo 120 de voluntari, soldați de frunte din aceeași centurie[185].

92 Între cele două șiruri de bătălie rămăsese numai atît spațiu cît să permită fiecărei armate să pornească la atac. Dar Pompeius le spusese alor săi să aștepte ata-

cul lui Caesar şi să nu se mişte din loc, lăsînd linia acestuia să se împrăştie; se zicea că acţiona astfel din îndemnul lui Caius Triarius, pentru a zdrobi primul avînt şi primele forţe ale soldaţilor noştri şi pentru a le destrăma frontul, ei urmînd să se năpustească apoi, păstrînd formaţia, asupra celor împrăştiaţi; spera că suliţele duşmane vor cădea cu mai puţină forţă dacă soldaţii lui vor fi ţinuţi pe loc decît dacă se vor năpusti singuri în întîmpinarea proiectilelor şi, în acelaşi timp, trupele lui Caesar vor osteni parcurgînd în goană o distanţă dublă şi vor fi istovite de oboseală. Părerea noastră este că Pompeius a procedat fără chibzuială, căci există în mod natural un sentiment de avînt şi de înflăcărare propriu tuturor oamenilor, care este stîrnit de dorinţa de a lupta. Acest sentiment nu trebuie înfrînat de comandanţi, ci mărit; căci nu degeaba se obişnuieşte din vechime să se sune semnalele de atac de pretutindeni şi soldaţii să strige cu toţii. Prin astfel de lucruri au socotit că duşmanii se vor înspăimînta, iar ai lor vor fi îmbărbătaţi.

93 Dar după ce, la semnal, soldaţii noştri se năpustiră cu lăncile întinse şi observară că pompeienii nu se mişcă din loc, învăţaţi de experienţă şi de luptele precedente, încetiniră singuri mersul şi se opriră cam la mijlocul distanţei, ca să nu dea atacul cu forţele slăbite; după un interval de timp îşi reluară atacul, aruncară cu lăncile şi imediat după aceea, după cum le spusese Caesar, scoaseră săbiile. Soldaţii lui Pompeius însă nu se lăsară mai prejos. Nu numai că rezistară proiectilelor aruncate şi atacului legiunilor, dar îşi păstrară formaţia de luptă şi, după ce aruncară cu suliţele, îşi luară săbiile. În acelaşi timp, călăreţii din aripa stîngă a lui Pompeius se năpustiră cu toţii conform ordinului şi întreg valul de arcaşi se revărsă. Cavaleria noastră nu rezistă atacului, ci cedă puţin loc, retrăgîndu-se, iar călăreţii lui Pompeius, care atacau tot mai violent, se desfăşurară pe escadroane şi începură să încercuiască, prin latura descoperită, linia noastră. Cînd Caesar observă aceasta, dădu semnalul celei de-a patra linii de şase cohorte pe care o formase[186]. Acestea năvăliră iute şi izbiră cu atîta putere în călăreţii lui Pompeius, încît nici

unul nu reuşi să ţină piept şi cu toţii se întoarseră, şi nu numai că se retraseră, dar porniră în goană pentru a ajunge pe colinele cele mai înalte[187]. După fuga lor, toţi arcaşii şi prăştierii, părăsiţi fără putere şi apărare, fură măcelăriţi. Din acelaşi avînt, cohortele încercuiră aripa stîngă a pompeienilor, cu toate că aceştia mai luptau încă şi mai rezistau pe poziţie, şi-i prinseră pe la spate.

94 În acelaşi timp Caesar ordonă liniei a treia, care pînă atunci stătuse liniştită pe poziţie, să atace. Astfel, după ce soldaţii proaspeţi şi odihniţi îi înlocuiră pe cei obosiţi şi fiindcă alţii îi atacau din spate, soldaţii lui Pompeius nu putură rezista şi o luară cu toţii la fugă. Într-adevăr, Caesar nu se înşelase cînd socotise că tocmai acele cohorte pe care le aşezase în linia a patra, opunîndu-le cavaleriei, vor face începutul izbînzii, după cum prevestise singur în cuvîntarea de îmbărbătare a soldaţilor. Căci ele au respins cavaleria, ele au măcelărit pe arcaşi şi prăştieri, tot ele au înconjurat linia pompeiană prin stînga şi ele au determinat începutul derutei. Cînd Pompeius văzu cavaleria gonită şi observă că partea de oaste în care se încrezuse mai mult e cuprinsă de panică, neavînd nădejde în ceilalţi, ieşi din luptă, porni iute pe cal spre tabără şi strigă lămurit, ca să fie auzit şi de ceilalţi soldaţi, centurionilor pe care îi postase de pază la poarta pretoriană[188]; „Păziţi tabăra şi apăraţi-o cu străşnicie dacă se va întîmpla ceva mai rău. Eu dau ocol pe la celelalte porţi şi întăresc posturile de gardă din tabără". După ce vorbi astfel, se refugie în praetoriu, fără să se mai încreadă în victorie, dar aşteptînd totuşi sfîrşitul.

95 După ce soldaţii lui Pompeius fură împinşi în goană pînă dincolo de valul de fortificaţie, Caesar, socotind că nu trebuie să le dea nici un răgaz celor cuprinşi de spaimă, îi îndemnă pe soldaţi să profite de bunăvoinţa soartei şi să ia tabăra cu asalt. Aceştia, deşi sleiţi de arşiţă (căci lupta se prelungise pînă la amiază), se supuseră totuşi ordinului, gata să facă orice sforţare. Tabăra era apărată cu rîvnă de cohortele lăsate acolo de pază şi cu mult mai multă înverşunare de trupele auxiliare de thraci şi barbari. În ce-i priveşte pe soldaţii care

se refugiaseră în tabără înspăimîntaţi şi rupţi de oboseală, cei mai mulţi aruncaseră armele şi steagurile şi se gîndeau mai mult la fugă decît la apărarea castrului. Dar nici cei care stăteau pe val nu putură ţine piept prea mult timp mulţimii de proiectile şi, copleşiţi de răni, părăsiră locul, iar apoi cu toţii, comandaţi de centurioni şi de tribunii militari, se refugiară în goană pe munţii foarte înalţi care se ridicau în apropierea taberei.

96 În tabăra lui Pompeius s-au putut vedea umbrare, mare belşug de argintărie, corturi aşternute cu brazde de iarbă proaspătă, şi chiar corturile lui Lucius Lentulus şi ale altor cîtorva erau acoperite de iederă; pe lîngă acestea multe altele care dovedeau un lux nemăsurat şi o încredere oarbă în victorie, încît se putea conchide uşor că nişte oameni ca ei, în căutare de plăceri netrebuincioase, nu fuseseră de loc îngrijoraţi de felul cum se va sfîrşi ziua aceea. Şi tocmai ei acuzaseră armata lui Caesar, atît de săracă şi de răbdătoare, căreia mereu îi lipsise strictul necesar, de lux şi de îmbuibare! Pompeius, în momentul în care ai noştri treceau valul, găsind un cal, după ce-şi scoase insemnele de comandant, se năpusti afară din tabără prin poarta decumană şi ajunse întins, în goana calului, la Larisa. Dar nici acolo nu se opri, ci cu aceeaşi iuţeală, găsind pe cîţiva dintre ai săi, întovărăşit de 30 de călăreţi, ajunse într-un marş neîntrerupt, în timpul nopţii, la mare[189] şi se îmbarcă pe o corabie de cereale, plîngîndu-se mereu, după cum se zicea, că s-a înşelat într-atît, încît tocmai cei de la care sperase victoria, luînd-o cei dintîi la fugă, păreau aproape că-l trădaseră[190].

97 După ce puse stăpînire pe tabără, Caesar ceru soldaţilor ca nu cumva, ocupaţi cu prada să scape prilejul de a încheia restul acţiunii. Obţinînd aceasta, ordonă încercuirea muntelui cu întărituri. Pentru că muntele nu avea apă, pompeienii, neavînd încredere în poziţia lui, îl părăsiră şi începură să se retragă cu toţii pe creste înspre Larisa. Observînd manevra, Caesar îşi împărţi trupele în două, ordonă ca o parte din legiuni să rămînă în tabăra lui Pompeius, o parte o trimise în tabăra sa, iar el luă cu sine patru legiuni, porni pe un drum mai

ușor și, după ce străbătu 6 000 de pași, își așeză linia de luptă pentru a tăia drumul soldaților lui Pompeius. Văzînd aceasta, pompeienii se opriră pe un munte la poalele căruia curgea un rîu. Caesar îi îmbărbătă pe ai săi și, deși erau zdrobiți de truda necontenită a unei zile întregi și se apropia noaptea, reuși printr-o întăritură să taie rîul de munte, pentru ca pompeienii să nu poată lua apă în timpul nopții. După ce termină lucrarea, aceia începură să trateze prin soli problema predării lor. Cîțiva din ordinul senatorial, care se întovărășiseră cu ei, își căutară scăparea în fugă în timpul nopții.

98 La revărsarea zorilor, Caesar ordonă ca toți cei ce se aflau pe munte să coboare de pe înălțimi în cîmpie și să arunce armele. Cînd toți executară ordinul fără împotrivire și cînd se aruncară la pămînt cu mîinile întinse, implorînd cu lacrimi cruțare, îi liniști și le ordonă să se ridice și, amintindu-le în puține cuvinte de blîndețea sa pentru a le reduce teama, le lăsă tuturor viața și ordonă soldaților săi să nu facă nimănui vreun rău, nici să-i lipsească de ceea ce le aparține. După acest act de clemență, ordonă ca legiunile celelalte din tabără să vină cu el, iar cele pe care le adusese cu el să se odihnească și să se întoarcă în tabără; în aceeași zi ajunse la Larisa.

99 Pierdu în această luptă[191] nu mai mult de 200 de soldați, dar aproximativ 30 de centurioni, bărbați viteji[192]. Chiar Crastinus, de care am pomenit mai sus[193], căzu luptînd cu înverșunare, lovit de o sabie în obraz. Iar ceea ce spusese plecînd la luptă se adeveri, căci Caesar era de părere că vitejia lui Crastinus în acea bătălie fusese de neîntrecut și se simțea foarte îndatorat față de el. Din armata lui Pompeius căzuseră, după toate aparențele, circa 15 000[194], dar de predat se predaseră mai mult de 24 000 (chiar cohortele care fuseseră de strajă la fortărețe i se supuseră lui Sylla); în afară de aceștia, mulți se refugiaseră pe la cetățile vecine; din luptă i-au fost aduse lui Caesar 180 de steaguri militare și nouă acvile. Lucius Domitius, care-și căuta scăparea din tabără pe munte, sleit de puteri din pricina oboselii, fu omorît de călăreți.

100 În același timp, Decius Laelius veni cu flota la Brundisium și ocupă din același motiv ca și Libo, așa cum am arătat înainte[195], insula din fața portului. La fel Vatinius, comandant la Brundisium, podi și echipă cîteva bărci, atrase corăbiile lui Laelius și dintre acestea captură în strîmtoarea portului o cvincveremă[193], care se depărtase prea mult de flotă, și două corăbii mai mici și, postînd apoi călăreți de-a lungul țărmului, încercă să-i oprească pe marinari să se aprovizioneze cu apă. Dar Laelius, profitînd de un anotimp mai prielnic navigației, aducea apa pentru ai săi cu corăbii de marfă de la Corcyra și Dyrrachium, fără să-și schimbe hotărîrea, și înainte de a afla de bătălia din Thessalia[197] nu putu fi silit să plece din port și de pe insulă nici de rușinea pierderii corăbiilor, nici de lipsa celor necesare.

101 Cam în același timp, Cassius, cu flota siriană, feniciană și ciliciană, veni în Sicilia; și cum flota lui Caesar era împărțită în două, o parte comandată de pretorul Publius Sulpicius la Vibo[198], cealaltă parte de Marcus Pomponius[199] la Messana, Cassius apăru cu corăbiile la Messana înainte ca Pomponius să afle măcar de venirea lui și, găsindu-l în totală dezordine, fără gărzi și formații pregătite, aruncă, pe un vînt puternic și prielnic, corăbii de marfă umplute cu rășină, smoală, cîlți și alte materiale inflamabile asupra navelor lui Pomponius și dădu foc celor 35 de corăbii existente, dintre care 20 acoperite. Panica produsă fu atît de mare, încît, deși la Messana se afla o legiune în garnizoană, e puțin probabil că ar fi apărat orașul iar dacă n-ar fi venit chiar atunci călăreții cu vești despre izbînda lui Caesar, erau încredințați cu toții că ar fi pierdut și cetatea. Datorită veștilor primite atît de oportun, orașul fu apărat. Cassius plecă apoi la Vibo, la flota lui Sulpicius, și, cum ai noștri trăseseră corăbiile în număr de circa 40 lîngă țărm, cuprinși de aceeași teamă ca și cei din Messana, acționă la fel și după același plan. Profitînd de un vînt prielnic, Cassius trimise corăbiile pregătite pentru a incendia, focul se aprinse din ambele laturi și arseră cinci corăbii. Cum focul se răspîndea tot mai mult din cauza violenței vîntului, soldații din vechile legiuni, dintre cei

răniţi, care fuseseră lăsaţi de pază la corăbii, nu putură îndura ruşinea şi, fără vreun ordin, se urcară pe corăbii, porniră în larg şi, atacînd flota lui Cassius, capturară două cvincvereme, dintre care una pe care se afla chiar acesta; el însă fugi pe o şalupă. Pe deasupra au mai fost capturate două trireme. Nu mult după aceea s-a aflat precis despre bătălia din Thessalia, aşa încît chiar pompeienii au dat crezare veştii, căci înainte socoteau că ar fi zvonuri ticluite de ofiţerii şi prietenii lui Caesar. După ce află aceasta, Cassius plecă de acolo cu flota.

102 Caesar luă hotărîrea să lase la o parte celelalte lucruri şi să-l urmărească pe Pompeius oriunde s-ar refugia, pentru a-l pune în imposibilitatea de a-şi pregăti alte trupe şi de a relua războiul. Astfel, înainta în fiecare zi, făcînd atît drum cît se putea face cu cavaleria; o legiune avea ordin să-l urmeze în etape mai mici. La Amphipolis[200] se dăduse un decret în numele lui Pompeius, care prevedea ca toţi tinerii acelei provincii, greci şi cetăţeni romani, să se adune pentru a depune jurămînt. Dar nu se putea şti exact dacă Pompeius îl dăduse ca să îndepărteze bănuielile, ca să-şi ascundă cît mai mult timp planul de a fugi mai departe, ori ca, făcînd noi recrutări, să încerce să pună stăpînire pe Macedonia dacă nimeni nu-l va ataca. El însă nu stătu decît o singură noapte acolo cu corabia în ancoră şi, după ce îi chemă la el pe toţi prietenii pe care îi avea la Amphipolis şi obţinu de la ei bani pentru cheltuielile necesare, aflînd că Caesar se apropie, plecă şi ajunse în puţine zile la Mytilene[201]. Reţinut timp de două zile de o furtună, după ce îşi procură alte cîteva corăbii uşoare, ajunse în Cilicia şi apoi în Cipru[202]. Acolo află că toţi locuitorii Antiochiei[203] şi toţi cetăţenii romani care făceau negoţ în acel oraş se înţeleseseră să ia armele pentru a nu-i permite să intre în cetate şi că trimiseseră soli la cei ce se refugiaseră în regiunile învecinate, vestindu-i să nu îndrăznească să apară la Antiochia; dacă vor face aceasta, îşi vor pune viaţa în primejdie. Acelaşi lucru i se întîmplase lui Lucius Lentulus, care fusese consul în anul precedent, consularului Publius Lentulus şi altor cîtorva la Rhodos[204]; cum aceştia îl urmau

pe Pompeius în refugiu şi veniseră în insulă, nu au fost primiţi în oraş, nici în port, solii trimişi la ei i-au somat să plece de acolo, iar ei au fost nevoiţi să ridice ancora împotriva voinţei lor. Vestea despre venirea lui Caesar începea să ajungă la acele cetăţi.

103 Aflînd de aceasta, Pompeius renunţă la planul de a ajunge în Siria şi, după ce strînse bani de la comunităţi şi de la cîţiva particulari, după ce încărcă pe corăbii sumele mari de bani destinate pentru nevoile militare şi înarmă 2 000 de oameni, parte aleşi dintre lucrătorii de pe comunităţile agricole, parte adunaţi de la negustori, cei pe care fiecare negustor îi socotise potriviţi pentru aşa ceva, veni la Pelusium[205]. Acolo se afla din întîmplare regele Ptolemeu, copil încă, ce purta război cu forţe numeroase împotriva surorii sale Cleopatra, pe care, cîteva luni înainte, o îndepărtase de la domnie cu ajutorul rudelor şi prietenilor săi[206]. Tabăra Cleopatrei se afla nu departe de acolo. Pompeius trimise soli la Ptolemeu cu rugămintea de a-l primi în Alexandria în amintirea relaţiilor de ospitalitate şi de prietenie pe care le avusese cu tatăl său[207] şi de a-l proteja în nenorocirea în care se afla. Cei ce fuseseră trimişi la el, după ce-şi expuseră solia, începură să vorbească prea deschis cu soldaţii regelui şi să-i îndemne să-l ajute pe Pompeius şi să nu-l dispreţuiască în nenorocire. Printre aceştia erau mulţi soldaţi de-ai lui Pompeius, a căror comandă o preluase Gabinius în Siria şi-i adusese la Alexandria. După terminarea războiului îi lăsase lui Ptolemeu, tatăl copilului.

104 Aflînd atunci de aceste lucruri, prietenii regelui, care din cauza vîrstei acestuia erau regenţi[208], fie mînaţi de teama ca după ce va fi primit armata regală Pompeius să nu ocupe Egiptul şi Alexandria, aşa cum afirmau mai tîrziu, fie dispreţuindu-l în nenorocire, căci adesea în asemenea situaţii prietenii devin duşmani[209], răspunseră cu aparentă bunăvoinţă celor pe care îi trimisese şi poruncirăă ca el să vină la rege. Ei însă, după o consfătuire secretă, trimiseră pe Achillas, prefectul regelui, om de o îndrăzneală fără seamăn, şi pe tribu-

nul militar Lucius Septimius, să-l omoare pe Pompeius. Acesta, văzîndu-se întîmpinat cu bunăvoinţă, încrezîndu-se într-o vagă cunoştinţă cu Septimius, care servise sub ordinele lui în timpul războiului cu piraţii[210], se urcă într-o barcă cu cîţiva dintre ai săi: acolo e omorît de Achillas şi de Septimius[211]. Lucius Lentulus e înşfăcat şi el din ordinul regelui şi ucis în închisoare.

105 Cînd Caesar ajunge în Asia, află că Titus Ampius[212] încercase să scoată tezaurul din templul Dianei din Efes şi de aceea îi chemase pe toţi senatorii provinciei să-i fie martori pentru suma pe care şi-o va însuşi, dar, întrerupt de venirea lui Caesar, o luase la fugă. Astfel Caesar salvă în două rînduri tezaurul din Efes[213]... (lacună). La fel, în templul Minervei de la Elis[214] se constată, după calcularea zilelor şi fixarea datei, că, în ziua în care Caesar ieşise învingător, statuia Victoriei, care stătea chiar în faţa Minervei şi pînă atunci era îndreptată cu faţa spre ea, se întorsese spre uşile templului. În aceeaşi zi, în Antiochia din Siria se auzi de două ori atît de tare strigăt de soldaţi şi sunet de trîmbiţe, încît întreaga cetate se năpusti înarmată pe ziduri. Acelaşi lucru se produse la Ptolemais[215]; la Pergam, în partea ascunsă a templului, numită de greci ἄδυτα[216], unde nu pot pătrunde decît preoţii, bătură tobele. La fel la Tralles[217], în templul Victoriei, unde fusese consacrată o statuie lui Caesar, era arătat un palmier care răsărise în zilele acelea dintre pietrele podelei[218].

106 După ce zăbovi cîteva zile în Asia, cînd auzi că Pompeius a fost văzut în Cipru, Caesar, bănuind că el se îndreaptă spre Egipt datorită relaţiilor cu acest regat şi celorlalte foloase pe care i le oferea acel loc, sosi la Alexandria cu o legiune căreia îi poruncise să-l urmeze din Thessalia şi cu încă una pe care i-o adusese legatul Quintus Fufius din Achaia, cu 800 de călăreţi şi cu 10 nave rhodiene şi cîteva asiatice. În aceste legiuni erau 3 200 de oameni; ceilalţi, sleiţi de rănile din bătălie şi de truda şi lungimea marşurilor, nu-l putuseră urma. Dar Caesar, încrezător în faima adusă de izbînzi, nu stătu la îndoială să plece cu trupe puţine, convins că e în siguranţă în orice loc. La Alexandria află de moartea

lui Pompeius și acolo, chiar cînd cobora de pe corabie, aude strigătele soldaților pe care regele îi lăsase în oraș în garnizoană și vede că lumea se năpustește împotriva sa, pentru că era precedat de fascii. Toată mulțimea striga că prin aceasta se știrbește măreția regală. Revolta se liniști, dar în zilele următoare avură loc dese adunări și dezordini și soldații erau omorîți peste tot pe străzile orașului.

107 Observînd aceasta, ordonă să vină la el legiunile din Asia, pe care le formase cu soldați pompeieni. El era ținut în loc de vînturile foarte potrivnice, numite etesiene[219], care bat împotriva celor ce pleacă din Alexandria. În același timp socotea că neînțelegerile regilor privesc poporul roman și pe el însuși în calitate de consul și sînt cu atît mai mult în atribuțiile lui, cu cît în timpul consulatului său precedent se încheiase printr-o lege si un *senatus consultum* alianța cu regele Ptolemeu-tatăl; declară deci că pretinde ca regele Ptolemeu și sora sa Cleopatra să demobilizeze armatele pe care le aveau și să rezolve neînțelegerile mai degrabă printr-o judecată în fața lui decît între ei cu forța armelor.

108 Printre cei ce guvernau regatul din cauza vîrstei copilului, se afla preceptorul lui, eunucul Pothinus. Acesta începu mai întîi să se plîngă și să se indigneze printre ai săi că regele e chemat la judecată; apoi, găsind cîțiva susținători ai planului său printre prietenii regelui, chemă pe ascuns armata de la Pelusium la Alexandria și-l făcu comandant suprem pe același Achillas de care am amintit mai sus[220]. Îl anunță pe acesta de planul său în scrisori și prin intermediari, după ce îl atîțase cu promisiuni din partea sa și a regelui. În testamentul lui Ptolemeu-tatăl, moștenitori erau numiți, dintre cei doi fii, băiatul cel mai mare și dintre cele două fiice cea care avea întîietatea vîrstei. În același testament Ptolemeu implora poporul roman, în numele tuturor zeilor și al tuturor tratatelor încheiate cu Roma, să vegheze ca acestea să se respecte. Un exemplar al testamentului fusese adus la Roma pentru a fi depus în vistierie (și cum nu putuse fi lăsat acolo din cauza

tulburărilor civile fusese depus la Pompeius), iar altul identic, lăsat la Alexandria şi întărit cu martori, putea fi văzut acolo[221].

109 Pe cînd se discuta această problemă în faţa lui Caesar, care se străduia din răsputeri să aplaneze conflictul dintre regi ca prieten comun şi arbitru, e anunţat pe neaşteptate că întreaga armată şi cavalerie regală se apropie de Alexandria. Trupele lui Caesar nu erau atît de numeroase încît să se poată încrede în ele dacă ar fi trebuit să lupte în afara oraşului. Nu-i rămînea decît să stea pe poziţii în oraş şi să afle planul lui Achillas. Totuşi ordonă ca toţi soldaţii să fie gata de luptă şi-l îndeamnă pe rege să trimită ca delegaţi la Achillas pe cei cu mai multă autoritate dintre prietenii săi, ca să-i arate care-i este voinţa. Dioscorides şi Serapion, care fuseseră delegaţi la Roma şi se bucuraseră de mare autoritate la Ptolemeu-tatăl, trimişi de rege, se prezentară la Achillas. Cînd aceştia veniră la el, Achillas, fără a-i asculta şi a afla de ce fuseseră trimişi, ordonă să fie prinşi şi omorîţi; unul dintre ei, pierzîndu-şi cunoştinţa din cauza rănii, fu luat de ai săi ca mort, iar celălalt fu ucis. După aceasta, Caesar făcu astfel încît să-l aibă pe rege în puterea sa, ştiind că numele regelui e de mare autoritate la ei, şi pentru a arăta că războiul e făcut printr-o hotărîre particulară a cîtorva tîlhari, iar nu prin cea regală[222].

110 Trupele care erau cu Achillas nu păreau de dispreţuit nici prin numărul şi felul oamenilor, nici prin priceperea la treburile războiului. Avea 20 000 de oameni înarmaţi. Aceste trupe erau formate din soldaţii lui Gabinius[223], care luaseră obiceiul vieţii libertine din Alexandria, uitaseră numele şi disciplina poporului roman şi se căsătoriseră cu egiptene, de la care cei mai mulţi aveau copii. La aceştia se adăugau cei adunaţi dintre hoţii şi piraţii Siriei, Ciliciei şi regiunilor învecinate. În afară de aceasta se mai adunaseră mulţi condamnaţi la moarte şi exilaţi. Toţi sclavii noştri fugiţi erau primiţi şi aveau condiţii de viaţă asigurate dacă se înrolau în armată; dacă cineva dintre ei era prins de stăpîn, era

salvat de ceilalți soldați, care-l apărau de violență, căci erau în aceeași situație și luptau ca și cum ei înșiși ar fi fost în pericol. Aceștia obișnuiau, după vechea tradiție a armatei egiptene, să ceară moartea prietenilor regilor, să jefuiască averile bogaților, să asedieze palatul regal pentru a obține o mărire a soldei, să-i scoată de la putere pe unii, să-i aducă pe alții[224]. Pe lîngă aceștia mai erau și 2 000 de călăreți. Toți aceștia se maturizaseră în războaiele Alexandriei, repuseseră pe tron pe Ptolemeu-tatăl, omorîseră pe cei doi fii ai lui Bibulus[225], purtaseră război cu egiptenii. Aceasta era priceperea lor militară.

111 Încrezător în aceste trupe și disprețuindu-le pe cele ale lui Caesar din cauza numărului lor redus, Achillas ocupă Alexandria pînă la acea parte a orașului pe care o stăpînea Caesar cu soldații[223]. La primul atac încercă să ia cu asalt casa în care stătea acesta, dar Caesar rezistă atacului cu cohortele pe care le postase pe străzi. În același timp se produseră ciocniri în port, ceea ce făcu să se dea luptelor o întindere cu mult mai mare. Căci încăierările aveau loc în același timp pe mai multe străzi și dușmanii, în număr mare, căutau să pună mîna pe corăbiile de război: dintre acestea erau 50 care fuseseră trimise în ajutorul lui Pompeius și care se reîntorseseră după bătălia din Thessalia, toate cu cîte patru și cinci rînduri de vîsle, prevăzute cu cele necesare pentru navigație, și pe lîngă acestea 22, care se aflau de obicei de pază la Alexandria, toate acoperite. Dacă ele ar fi fost capturate și Caesar lipsit de flotă, Achillas ar fi avut întreg portul și marea în stăpînire și l-ar fi împiedicat să se aprovizioneze și să primească ajutoare. Luptele s-au dat cu înverșunarea așteptată, căci unii vedeau că de ele depinde o victorie rapidă, alții propria salvare. Și totuși Caesar rămase stăpîn pe situație; incendie toate navele[227], și pe cele care erau în șantierul portului, căci nu putea să apere o întindere atît de mare cu o mînă de soldați, și imediat după aceea debarcă trupele la Far.

112 Farul (*Pharos*), care se află pe o insulă, este un turn de o mare înălțime și de o minunată construc-

ţie, care şi-a luat numele de la insulă. Aceasta, aşezată în faţa Alexandriei, e cea care formează portul; dar încă de pe vremea vechilor regi e legată de oraş printr-un dig, construit din blocuri aruncate în mare pe o lungime de 900 de paşi[228], formînd un drum îngust, legat de oraş printr-un pod. Pe această insulă sînt locuinţele egiptenilor şi o aşezare de mărimea unui oraş; dacă o navă se abate din drum din imprudenţă sau pe furtună, obişnuiesc s-o prade ca nişte piraţi. Pe de altă parte, dacă cei ce stăpînesc Pharos se opun, intrarea în port a corăbiilor e imposibilă din cauza îngustimii strîmtorii. Temîndu-se de aceasta, pe cînd duşmanii erau prinşi în luptă, Caesar debarcă cu soldaţii, puse stăpînire pe Pharos şi aşează o garnizoană. Aceasta a făcut-o pentru a putea aduce cu corăbiile fără primejdie grîne şi trupe de ajutor. Trimise pe la toate provinciile apropiate şi aduse trupe auxiliare. În restul cartierelor oraşului, luptele s-au dat fără rezultat şi nici unii, nici ceilalţi n-au fost respinşi, aceasta din cauza locurilor prea înguste; de o parte şi de alta au fost puţini morţi, iar Caesar a făcut întărituri în timpul nopţii, cuprinzînd locuri foarte necesare. În acea parte a oraşului se afla o mică porţiune a palatului regal în care pătrunsese la început pentru a locui, şi, legat de palat, un teatru care ţinea loc de fortăreaţă şi avea acces la port şi la şantierul naval al regelui. În zilele ce urmară, el fortifică aceste întărituri, pentru a obţine un fel de zid şi a nu fi silit să dea lupta fără voie. Între timp, fiica mai mică a lui Ptolemeu[229], sperînd că va putea pune mîna pe regat, părăsi palatul şi trecu de partea lui Achillas şi începu să conducă războiul împreună cu el. Curînd însă se iscă între ei o neînţelegere în privinţa întîietăţii, ceea ce mări darurile oferite soldaţilor, căci fiecare şi-i atrăgea de partea sa cu daruri cît mai mari. În timp ce se întîmplau acestea la duşmani, Pothinus (preceptor al copilului şi regent, care se afla în partea de oraş ocupată de Caesar)[230] trimitea soli la Achillas şi-l îndemna să nu renunţe la acţiune şi să nu-şi piardă curajul; solii fură denunţaţi şi prinşi, iar Caesar dădu ordin ca el să fie omorît.

(Acesta a fost începutul războiului alexandrin)[231].

NOTE

CARTEA I

1 Greşeală în manuscris. Scrisoarea a fost prezentată de fapt de C. Scribonius Curio, tribun al plebei, întîi adversar, apoi partizan al lui Caesar, apărătorul intereselor acestuia în capitală. Caesar şi-l reconciliase, plătindu-i datoriile (Plutarh, *Caesar*, 29; Cassius Dio, XL, 60—61).

Conţinutul scrisorii ne este cunoscut din Appian (*Războaiele civile*, II, 32), din Cassius Dio (XLI, 1) şi din Plutarh (*Caesar*, 30—31). Caesar arăta ce a făcut pentru republică, se apăra contra acuzaţiilor ce i se aduceau, promiţînd să demobilizeze armata şi să depună comanda dacă va face şi Pompeius la fel, căci a-l sili să depună armele cît timp Pompeius le păstra pe ale sale însemna a-l da pe mîna duşmanilor. Scrisoarea era de fapt un fel de ultimatum, căci Caesar ameninţa să vină cu armata asupra Romei dacă nu i se vor accepta condiţiile (vezi Appian, *loc. cit.*, şi Cicero, *Ad familiares*, XVI, 13). Caesar nu redă conţinutul ei pentru a trece sub tăcere ameninţarea. Scrisoarea a fost predată chiar în senat, ca să nu dispară.

2 Din cei 10 tribuni ai plebei pe anul în curs, partizani ai lui Caesar, în afară de Curio, mai erau M. Antonius, Q. Cassius (vezi nota 20 şi 21) şi L. Marcius Philippus, ruda lui Caesar (vezi nota 52). Deşi Caesar, în calitate de conducător al popularilor, reprezenta interesele plebei, existau şi tribuni ai plebei care îi erau net ostili, ca L. Metellus de exemplu (vezi cap. 33 şi nota). Cel care a stăruit îndeosebi să se citească scrisoarea pare să fi fost Antonius (vezi Plutarh, *Caesar*, 30).

3 Este vorba de raportul obisnuit asupra situaţiei statului pe care îl făceau consulii în faţa senatului în prima zi a intrării lor în funcţie (vezi Titus Livius, XXIV, 11). Problema arzătoare a momentului însă era, desigur, conflictul dintre Caesar şi Pompeius.

Dreptul de a raporta senatului asupra unei chestiuni aparţinea consulilor, iar în anumite cazuri şi magistraţilor care aveau dreptul de a convoca senatul, adică pretorilor şi tribunilor plebei.

4 *L. Cornelius Lentulus Crus* — principalul acuzator al lui Clodius în 61, pretor în 58, consul în 49. Iniţial oscila între cele două grupări politice, dar, ca optimat, înclina spre Pom-

peius, pe care l-a și urmat. Al doilea consul era *C. Claudius Marcellus*, rudă cu M. Marcellus (vezi nota 10).

5 După raport li se cerea senatorilor să-și spună părerea în ordinea importanței lor, începînd de obicei cu consulul ales pentru anul viitor și continuînd într-o ordine stabilită la începutul anului.

6 Este vorba mai cu seamă de dezbaterile senatului din anul precedent asupra termenului comandei încredințate lui Caesar în Gallia, cînd, după lungi discuții, senatorii au căzut de acord, cu 370 de voturi contra 20, să depună comanda atît Caesar, cît și Pompeius. Asupra discuțiilor vezi *Războiul gallic*, VIII, 52, și Appian, *Războaiele civile*, II, 29.

7 Asupra sprijinului pe care Lentulus l-ar fi găsit la Caesar, vezi Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 9, 4 și 11, 5, unde se relatează că ceva mai tîrziu, după plecarea consulilor din Roma, Caesar i-a propus lui Lentulus să se întoarcă, promițîndu-i guvernămîntul unei provincii, propunere pe care el n-a acceptat-o.

8 Pe numele întreg *Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio*, din faimoasa gintă a Scipionilor, adoptat de un Metellus; coleg de consulat în a doua jumătate a anului 52 î.e.n. cu Pompeius. După moartea primei sale soții Iulia, fiica lui Caesar, Pompeius se căsătorise cu fiica lui Scipio, Cornelia. În timpul războiului civil Scipio comandă trupele din Asia și apoi din Africa. Moare în drum spre Spania după înfrîngerea de la Thapsus (anul 46).

9 Pompeius se afla în apropierea Romei, căci în calitate de proconsul al Spaniei și de comandant al unei armate nu avea voie să intre în Roma, așa încît părerea lui și-o putea transmite numai prin intermediari.

10 *M. Claudius Marcellus* — consul în anul 51 î.e.n., dușman înverșunat al lui Caesar, dintre aceia care l-au împins la război pe Pompeius, dispus să ajungă la o înțelegere. În timpul războiului civil n-a jucat un rol prea activ, iar după aceea s-a retras la Lesbos. După victoria lui Caesar, prietenii îi obțin iertarea (vezi Cicero, *Pro Marcello*). Moare ucis de un dușman personal în drum spre Italia (anul 46 î.e.n.).

11 *Marcus Calidius* — orator renumit, lăudat de Cicero în tratatul *Brutus* (79, § 274), pretor în 57 î.e.n., partizan al lui Caesar.

12 Provinciile lui Pompeius erau Hispania Ulterior și Citerior, al căror guvernator fusese numit după consulatul din 56 î.e.n. Deși legea cerea ca guvernatorul să se afle în provincie, el o guverna prin intermediul a trei legați (vezi mai jos cap. 38), pretextînd că e reținut în Italia de obligațiile sale în legătură cu aprovizionarea, a cărei răspundere îi fusese încredințată. În realitate însă, el voia să-și mențină întîietatea la Roma.

13 În timpul celui de-al doilea consulat (anul 55 î.e.n.), Pompeius, pe atunci în relații bune cu Caesar, îi cedase acestuia

una din legiunile sale pentru a-şi completa trupele în urma pierderilor suferite în Gallia. În anul 50 î.e.n., cînd, printr-un *senatus consultum* impus de anticezarieni, Caesar şi Pompeius au fost siliţi de senat să trimită cîte o legiune în războiul contra parţilor, care intraseră în Siria, Pompeius a cerut îndărăt legiunea de la Caesar, astfel încît acesta a rămas de fapt fără două legiuni. În realitate însă, cele două legiuni au fost oprite la Capua şi puse sub comanda lui Pompeius de către consulul anului precedent (51), M. Marcellus (vezi Cassius Dio, XL, 65—66).

14 *Marcus Caelius Rufus* — orator talentat, dar desfrînat şi plin de datorii, cunoscut din schimbul de scrisori cu Cicero şi din discursul acestuia *Pro Caelio*, unde îl apără de acuzarea de asasinat (anul 56). Iniţial partizan al lui Caesar, apoi duşman pentru că nu obţinuse pretura urbană, ucis într-o încercare de răzvrătire (vezi III, cap. 20—22).

15 Cînd se termina discuţia, după ce fiecare orator îşi spusese părerea şi făcuse propuneri, magistratul care prezida le punea la vot, enunţîndu-le cu glas tare (*pronuntiare sententiam*), iar senatorii nu puteau vota decît pe cele enunţate de el.

16 Este vorba de armata lui Pompeius, care se afla în apropierea Romei (vezi Cassius Dio, XLI, 2).

17 După Cassius Dio, *loc. cit.*, toţi senatorii au adoptat părerea lui Scipio, cu excepţia lui Caelius şi a lui Curio.

18 Probabil la 1 martie 49 î.e.n., cînd se pare că se isprăvea comanda legală a lui Caesar asupra armatei. Caesar dorea să i se prelungească comanda pînă la 1 ianuarie 48, cînd credea că va dobîndi consulatul candidînd în lipsă, lucru ilegal şi care n-a fost admis de senat, deşi anterior Pompeius promulgase o lege specială în acest sens (vezi nota 74).

19 Aceasta era formula prin care cineva, dovedit vinovat de înaltă trădare, era declarat duşman al patriei.

20 *Marcus Antonius* — faimosul triumvir de mai tîrziu, rudă a lui Caesar, fost legat al acestuia în Gallia (52 î.e.n.). Tribun al plebei în decembrie 50, e nevoit să fugă la Caesar la 7 ianuarie 49.

21 *Quintus Cassius Longinus* — tribun al plebei în anul 49 î.e.n., partizan al lui Caesar; ulterior primeşte de la acesta comanda a patru legiuni şi guvernămîntul Hispaniei Citerior, dar, provocînd nemulţumiri printre localnici, este înlăturat de la conducere.

22 Este vorba de faimosul drept de intercesiune, sau veto, al tribunilor plebei, prin care se puteau opune propunerii făcute de orice alt magistrat. În caz de veto, magistratul care pusese propunerea la vot făcea un alt raport senatului asupra opoziţiei; în acest caz, fie că propunerea era abandonată, fie că se intra în tratative cu tribunii sau se confereau magistraţilor puteri extraordinare, ca să asigure îndeplinirea hotărîrii, cum s-a întîmplat în cazul acesta cîteva zile mai tîrziu, la 7 ianuarie (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IV, 2, 4). În cazul de faţă însă, dreptul de veto al tribunilor era discutabil, căci, conform

legii Sempronia *de provinciis* (122 î.e.n.), în cazul împărţirii provinciilor consulare (cum era Gallia) tribunii nu aveau acest drept, ca să nu se întîrzie numirea. Pe de altă parte, provincia lui Caesar îi fusese acordată în mod extraordinar, printr-o hotărîre a poporului şi nu a senatului, deci cazul nu intra în prevederile legii Sempronia.

23 După apusul soarelui senatul nu mai putea lua nici o hotărîre.

24 Este vorba de tribunii militari, ofiţeri, cîte şase de fiecare legiune, care comandau cîte două luni pe an legiunea. Subordonaţi lor erau centurionii, 60 în total, comandanţii centuriilor, unităţi de 100 de soldaţi (o legiune completă avea 6 000 de soldaţi).

25 Lat. *evocati*, soldaţi care îşi făcuseră serviciul militar, dar, la chemarea unui comandant, serveau din nou de dragul lui şi erau scutiţi de săparea tranşeelor şi de strajă, formînd un corp de elită. *Evocati* au jucat un rol însemnat în războaiele civile.

26 *L. Calpurnius Piso Caesonius* — fost consul în anul 58 şi cenzor în anul 50 socrul lui Caesar.

27 *Lucius Roscius Fabatus* — pretor urban, fost legat al lui Caesar în Gallia.

28 Curio făcuse acest drum (Roma—Ravenna, unde se afla Caesar) în trei zile (cf. Appian, *Războaiele civile*, II, 32).

29 Este vorba de L. Cornelius Lentulus, care prezida atunci senatul.

30 *M. Porcius Cato Uticensis* — strănepot al lui Cato cel bătrîn, cenzorul; cel mai înverşunat republican, adevăratul şef al partidei pompeiene după moartea lui Pompeius. Ura lui veche faţă de Caesar era de natură în primul rînd politică, principială. La acordarea puterii proconsulare lui Caesar în Gallia a votat împotriva acestuia. Explicarea opoziţiei sale în legătură cu prelungirea guvernării lui Caesar în Gallia prin „durerea respingerii" suferite în anul 51, cînd a candidat fără succes la consulat, e o insinuare duşmănoasă a lui Caesar. De observat că, în capitolul anterior, Caesar nici nu pomenise de discursul lui Cato, cel mai înverşunat, ale cărui argumente nu-i convenea să le redea în memoriile sale. Concluzia discursului lui Cato s-a păstrat la Velleius Paterculus, II, 49, 3: „Să murim mai degrabă decît să accepte republica vreo condiţie din partea unui simplu cetăţean". Aşa a şi procedat Cato (vezi prefaţa, p. 41).

31 Este vorba de monarhii unor ţări străine care voiau să obţină prin intermediul consulului recunoaşterea titlului de rege de către senatul roman.

32 Ca vlăstar al ginţii Cornelia, din care făcuse parte şi dictatorul Sylla, Lentulus se credea îndreptăţit să preia puterea deţinută cîndva de acesta. Aceeaşi pretenţie ridicase în timpul conspiraţiei lui Catilina un alt Lentulus, Publius Cornelius Lentulus Sura, care declarase că la el se referă oracolul sibilin, după care era hotărît de soartă ca, după Cinna şi Sylla, un al treilea Cornelius să preia puterea în Roma (vezi Cicero, *În Catilinam*, III, 4, 9, şi Sallustius, *De coniuratione Cati-*

linae, 47, 2). Fiind plin de datorii, Lentulus făcea aluzie la proscripţiile de genul celor ale lui Sylla, care i-ar fi adus averile celor proscrişi (vezi şi Velleius Paterculus, II, 49, 3).

33 Vezi nota 8.

34 Pare-se una dintre trăsăturile fundamentale de caracter ale lui Pompeius, confirmată şi de alte izvoare (vezi Velleius Paterculus, II, 33, 3; Florus, IV, 2, 13 şi urm.; Lucan, *Pharsalia*, 126—127 ş.a.).

35 Reţinerea celor două legiuni atrăsese bîrfeli pe seama lui Pompeius. Cicero însuşi, partizan al lui Pompeius, scria (*Ad Atticum*, VII, 13, 2): „Toată speranţa îi este în două legiuni aproape străine, reţinute prin vicleşug“ (vezi şi nota 13).

36 Rudele la care se referă sînt Lucius Calpurnius Piso şi Lucius Marcius Philippus (vezi notele 26 şi 52). Rezultă de aici că propunerea lui L. Piso (vezi cap. 3) n-a fost acceptată.

37 Sylla limitase în bună măsură drepturile tribunilor, mai ales dreptul de veto, dar lăsase neatins dreptul imunităţii lor personale (*sacrosancta potestas*). Plutarh (*Caesar*, 31) arată că Antonius şi Curio au fost insultaţi de Lentulus şi alungaţi din senat. Cicero însă spune că Antonius şi Cassius au plecat o dată cu Curio, fără să fie alungaţi cu forţa (*Ad familiares*, XV, 11, 2). Este contrazis însă de toate izvoarele. Cassius Dio, XLI, 3, şi Plutarh, *loc. cit.*, spun că au fugit „în haine de sclavi, în trăsuri închiriate“. Cicero însuşi spune mai tîrziu lui Antonius (*Philippica*, II, 21, 53), referindu-se la acest moment: „N-ai fi scăpat dacă nu te refugiai la armata lui Caesar“.

38 Caesar are în vedere pe fraţii Gracchi şi pe Saturninus (vezi cap. 7), care nu fuseseră atacaţi decît după ieşirea din funcţie. După opt luni înseamnă în luna iulie (tribunii intrau în funcţie la 10 decembrie), deci după alegerea noilor consuli pentru anul viitor. Dacă noii aleşi erau duşmanii tribunilor, aceştia aveau a se teme că vor da socoteală în anul următor de faptele comise în timpul tribunatului.

39 Este vorba de cunoscuta formulă prin care, în caz de mare pericol pentru stat, senatul conferea consulilor putere absolută, dictatorială, pentru salvarea situaţiei (asemănătoare cu decretarea stării de asediu în epoca modernă). Drepturile conferite de acest decret sînt relatate de Sallustius, *Catilina*, 29, 3. Asupra decretului amintit de Caesar, vezi Cicero, *Ad familiares*, XVI, 11.

40 Gravitatea hotărîrii rezultă din faptul că sînt învestiţi cu puteri extraordinare nu numai consulii, cum era obiceiul (*caveant* sau *videant consules ne quid respublica detrimenti capiat*), ci toţi magistraţii superiori din Roma şi din Italia. Prin „proconsulii care se află în apropierea Romei“ are în vedere în primul rînd pe Pompeius.

41 Adică 7 ianuarie.

42 Consulii intrau în funcţie la 1 ianuarie.

43 În cele două zile cînd s-a ţinut adunarea poporului (3—4 ianuarie) nu puteau avea loc şedinţe ale senatului; acestea s-au

ţinut deci la 1, 2, 5, 6 şi 7 ianuarie. În total erau 184 de zile „comiţiale" pe an.

44 Fuga celor doi tribuni, Antonius şi Cassius, s-a petrecut în noaptea de 7 spre 8 ianuarie (vezi şi nota 37).

45 Şedinţele au avut loc în zilele de 7—8 ianuarie în afara Romei, ca să poată participa şi Pompeius (vezi şi nota 9).

46 În realitate Pompeius avea în Italia doar cele două legiuni luate de la Caesar, alta recent recrutată de Domitius şi efective neînsemnate aflate în garnizoană în unele cetăţi italice; în afara lor mai avea şapte legiuni în Spania (vezi mai jos cap. 15 şi 38; vezi şi Appian, II, 32 şi 38).

47 Unii dintre ofiţerii legiunilor luate lui Caesar îl asigurau de aceasta pe Pompeius, spre a-i face pe plac (cf. Plutarh, *Caesar*, 29; *Pompeius*, 57). Totuşi, unele nemulţumiri existau şi în armata lui Caesar (vezi Plutarh, *Caesar*, 37).

48 *Faustus Sylla* — fiul dictatorului şi ginerele lui Pompeius; este trimis în Mauretania (Africa de nord) ca să atragă pe regii locali Bocchus şi Bogud, care înclinau către Caesar.

49 Faptul e confirmat şi de alte izvoare (vezi, de exemplu, Appian, *Răzb. civ.*, II, 34). Caesar vrea prin această menţiune să justifice indirect faptul că mai târziu el însuşi a deschis tezaurul public, luînd ilegal tot aurul din el (vezi mai jos nota 165). În realitate, consulii, fugind de teama lui Caesar, n-au mai avut timp să deschidă tezaurul şi să ia banii.

50 *Iuba* — fiul lui Hiempsal al II-lea, personaj celebru, regele Numidiei şi Getuliei, duşman al lui Caesar în urma unui conflict personal; partizan al lui Pompeius, a provocat câteva înfrîngeri unor trupe cezariene. Înfrînt o dată cu pompeienii la Thapsus şi alungat din Utica de Cato, moare ucis în luptă de Petreius sau de un sclav după luptă. Regatul lui este transformat în provincia romană Africa Nova. Titlul de „aliat şi prieten al poporului roman", acordat de pompeieni lui Iuba, se dădea ca titlu de onoare regilor independenţi, prieteni ai Romei. Caesar însă l-a decretat pe Iuba inamic public.

51 Este vorba de consulul C. Marcellus şi nu de ruda sa M. Marcellus.

52 *Lucius Marcius Philippus*, tribun al plebei în anul 49, ulterior pretor şi consul, personaj de vază pe timpul lui August. Mai departe este vorba de L. Marcius Philippus, tatăl precedentului, consul în anul 56, nepot (prin alianţă) al lui Caesar, care în timpul războiului civil rămîne neutru.

53 Conform legii Pompeia *de provinciis ordinandis* din anul 52 î.e.n., provinciile se acordau foştilor consuli şi pretori abia după cel puţin 5 ani de la ieşirea din funcţie. Caesar atrage aici atenţia că cele două provincii au fost decernate la doi foşti consuli care nu îndeplineau condiţia legii Pompeia, căci Scipio fusese consul abia în anul 52 î.e.n., iar Domitius în anul 54 î.e.n. Philippus, fost consul în anul 56 î.e.n., şi L. Aurelius Cotta în anul 65 î.e.n., mult mai vechi şi îndeplinind termenul legal, fuseseră, în urma unei înţelegeri între pompeieni, boicotaţi, nefiind puşi la vot. De aceea Caesar spune

că provinciile consulare au fost atribuite unor simpli particulari, care nu aveau dreptul legal la această funcție.

54 *L. Aurelius Cotta* — consul în anul 65 împreună cu L. Manlius Torquatus, prieten al lui Cicero. Nu trebuie confundat cu Marcus Aurelius Cotta, căruia i se acordă Sardinia (vezi nota următoare).

55 Cato în Sicilia, L. Aelius Tubero în Africa, M. Aurelius Cotta în Sardinia, Publius Sestius în Cilicia.

56 La plecarea unui guvernator avea loc o ceremonie solemnă: se luau auspiciile pe Capitoliu; magistratul făcea zeilor făgăduințe solemne (*nuncupare vota*); alaiul pornea în sunet de trompete, avînd în frunte pe guvernator înconjurat de lictori, îmbrăcat în *paludamentum*; prietenii și mulțimea îl însoțeau pînă la *pomerium*, de unde începea să-și exercite funcția sa.

57 *Paludamentum* — mantie de purpură, semnul distinctiv al comandanților de armate învestiți cu *imperium* (vezi cartea a III-a, nota 100).

58 Pentru a explica afirmația neadevărată a lui Caesar („lucru nemaiîntîmplat vreodată"), editorii presupun că în acest loc s-au pierdut cuvintele din text în care se relata faptul neobișnuit de care vorbește Caesar. Este, poate, vorba de faptul că au plecat fără să aducă sacrificii, cum era obiceiul (vezi P l u t a r h, *Caesar*, 34). Caesar exagerează, voind să arate neregulile comise de adversarii săi în această împrejurare. Consulii aveau voie să părăsească Roma, dar, pare-se, numai pe baza unei hotărîri a senatului, așa cum se întîmplase, de exemplu, în anii 74 și 60 î.e.n. De altfel ei au părăsit Roma, îndreptîndu-se spre Capua, nu acum, ci, așa cum rezultă din cap. 14, abia la 18 ianuarie. O ilegalitate evidentă se petrecuse în cazul guvernatorilor: provinciile erau decernate sau trase la sorți în senat, care avea și calitatea de a hotărî care provincii sînt consulare și care pretoriene, dar numai comițiile curiate făceau, printr-o *lex curiata*, ratificarea alegerii și învestirea cu putere deplină (*imperium*), al cărei simbol era mantia de purpură și lictorii purtători de fascii. De altfel puterea lor era valabilă numai în afara Romei, înăuntru redeveneau simpli particulari. Nefiind învestiți de comiții și aflîndu-se și în interiorul Romei, guvernatorii pomeniți nu aveau deci dreptul să fie însoțiți de lictori, care erau rezervați în Roma numai consulilor, pretorilor, dictatorilor și magistrului cavalerilor, aflați în funcție.

59 Municipiile erau orașe libere din Italia care se conduceau prin magistrați aleși după legile lor proprii sau după cele romane, conform legii Iulia din anul 90 î.e.n. Ele erau scutite de tributurile personale sau funciare, care se cereau de la orașele supuse. Pompeienii comiteau deci o nouă ilegalitate. Faptele amintite în această frază sînt confirmate și de alte izvoare (vezi A p p i a n, *Răzb. civile*, II, 34). În privința jefuirii tezaurelor templelor, Caesar însuși avea să comită o astfel de nelegiuire mai tîrziu (vezi nota 165). Amintind faptele adversarilor, el caută să le scuze indirect pe ale sale.

60 Caesar prezintă lucrurile ca şi cînd ar fi ţinut discursul la Ravenna, înainte de trecerea Rubiconului, despre care de altfel nici nu pomeneşte, deşi toţi autorii fac caz de acest moment. În realitate, cum rezultă din Lucan (*Pharsalia*, I, 299 şi urm.), Suetonius (*Caesar*, 33) şi Cassius Dio (XLI, 4), discursul a avut loc după trecerea rîului, cînd au ajuns la el tribunii plebei fugiţi din Roma, care îi dădeau posibilitatea să susţină că nu este vorba numai de cauza lui personală, ci de repunerea în drepturi a unor magistraţi. În plus, dezvăluind abia acum intenţiile sale războinice, îi punea pe soldaţi în faţa unui fapt împlinit, de la care nu mai puteau da îndărăt: trecînd Rubiconul fără îngăduinţa senatului, fapt interzis, ei se puseseră deja în afara legii, devenind duşmani ai statului. Suetonius şi Dio Cassius spun că Caesar a venit în faţa soldaţilor plîngînd şi cu haina sfîşiată.

61 Caesar pare, aici ca şi în alte locuri, că vrea să-l menajeze pe Pompeius, lăsînd să se înţeleagă că nu el, ci cei care îl sfătuiesc sînt de vină, lucru care în bună măsură corespunde realităţii (vezi şi cartea a III-a, cap. 71 şi nota 147).

62 Caesar se referă, desigur, la primul triumvirat (60 î.e.n.), cînd, mai ales în timpul consulatului său (anul 59 î.e.n.), a ajutat efectiv pe Pompeius, făcînd aproape cu forţa să fie promulgate unele legi în interesul acestuia.

63 Caesar se dă ca întotdeauna drept apărătorul intereselor poporului şi deci al tribunilor plebei, găsind un nou prilej de a-şi acuza duşmanii de fapte pe care aceştia i le imputau lui: comiterea de ilegalităţi (vezi notele 22, 53 şi 58).

64 În anul 70 î.e.n., primul consulat al lui Pompeius, cînd datorită acestuia, fuseseră restabilite drepturile tribunilor plebei, reduse la minimum sub dictatura lui Sylla, care voise prin aceasta să extindă puterea aristocraţiei în dauna plebei. De remarcat că Caesar nu spune că Pompeius a făcut aceasta. Restabilirea a avut loc pe cale paşnică, de aceea editorii propun fie înlăturarea cuvîntului „cu armele" (*armis*), fie să se citească „fără arme" (*sine armis*), introducînd un cuvînt.

65 Drepturile tribunilor erau: dreptul de veto, de a propune o lege în comiţiile centuriate sau tribute fără aprobarea senatului şi de a candida după tribunat la o magistratură curulă. Sylla le lăsase de fapt numai *ius auxilii*, adică dreptul de veto într-o chestiune particulară, cînd un cetăţean era nedreptăţit de hotărîrea unui magistrat (vezi şi notele 22 şi 37).

66 Saturninus ocupase Capitoliul în anul 100 î.e.n., Tiberius Gracchus în 133, iar Caius Gracchus ocupase Aventinul în 121. Ei propuseseră unele legi privind în primul rînd reforma agrară, dar au întîmpinat o rezistenţă înverşunată din partea senatului. Toţi trei au plătit cu viaţa îndrăzneala lor.

67 În realitate Caesar nu a supus Germania, ci a făcut doar două scurte incursiuni peste Rin (vezi *Războiul gallic*, IV, 16—19, şi VI, 9 şi urm.).

68 Caesar adusese această legiune în Gallia Cisalpină pentru a

ocupa posturile legiunii a XV-a, pe care fusese nevoit s-o cedeze lui Pompeius (vezi nota 13).

69 Lucan (I, 352) spune că „mulțimea șovăielnică a murmurat ceva vag și nedeslușit" și că abia după discursul centurionului Laelius și-au exprimat deschis asentimentul (I, 386—391).

70 *Ariminum* — astăzi Rimini, oraș în Umbria, la țărmul Adriaticii. Plecarea s-a făcut în noaptea de 11 spre 12 ianuarie.

71 Celelalte legiuni se aflau în Gallia Transalpină, în taberele de iarnă. Caesar avea în total 11 legiuni: legiunile VI—XIV, legiunea Alauda, recrutată în Gallia Transalpină, și cea nouă, recrutată în locul legiunii a XV-a, cedată pentru războiul contra parților (vezi Cassius Dio, XL, 65; Cicero, *Ad Atticum*, VII, 7, 6).

72 Despre Lucius Caesar-tatăl vezi *Războiul gallic*, VII, 65.

73 Caesar răspunde, de fapt, în primul rînd vorbelor lui Pompeius din capitolul precedent, reluînd uneori chiar expresiile acestuia.

74 Este vorba de dreptul de a candida în alegerile de consuli pentru anul 48 fără să se întoarcă la Roma, drept care i se acordase printr-un plebiscit în anul 52 î.e.n.

75 Alegerile urmau să aibă loc în iunie 49 î.e.n.

76 Asupra celor două legiuni vezi nota 13.

77 „De dragul republicii": reia afirmația lui Pompeius.

78 Sub aspect formal, dreptatea era de partea lui Caesar. Cicero (*Ad familiares*, XVI, 12, 3) relatează că Caesar renunțase la pretenția de a candida la consulat în lipsă, fiind gata să predea lui Domitius și lui Nonianus, care fuseseră aleși guvernatori ai acestor provincii pentru anul viitor, Gallia Ulterior și Citerior. Tocmai Caesar, care avea să instaureze puterea personală, cere în acest caz revenirea la legalitatea republicană.

79 *Capua* — oraș în Campania, pe Via Appia, la nord de Neapole; azi Santa Maria di Capua.

80 Pompeius, cu consulii și prietenii săi, plecase spre Capua în jurul datei de 17—18 ianuarie, amenințînd pe cei care nu-l vor urma și spunînd că uzează în aceasta de exemplul lui Sylla; vezi Cicero (*Ad Atticum*, IX, 10), care, departe de a fi partizan al lui Caesar, spune despre Pompeius că „face pe Sylla" (*sullaturit*).

81 *Arretium* — azi Arezzo, în Toscana.

82 *Pisaurum* — azi Pesaro, port la Marea Adriatică, în Umbria, la vărsarea rîului cu același nume, cu vreo 35 km mai la sud de Ariminum. *Fanum* și *Ancona* — porturi pe același țărm, ceva mai la sud; Ancona aparținea regiunii Picenum.

83 *Thermus* — tribun al plebei în anul 64 î.e.n., guvernator al Asiei între 52 și 50.

84 *Iguvium* — oraș în Umbria, în munții Apenini; azi Gubbio.

85 În realitate Caesar nu a așteptat răspunsul lui Pompeius ca să ia aceste măsuri. Din corespondența lui Cicero rezultă că Caesar începuse deja recrutările la Ariminum, ocupase la 12 ianuarie Pisaurum, la 13 Fanum, la 14 Ancona, postînd cîte o cohortă în fiecare; la 15 ianuarie Marcus Antonius intrase în Arretium cu 5 cohorte, iar la 20 se predă Iguvium. Ocuparea

rapidă a acestor orașe stîrnește panică la Roma și provoacă plecarea consulilor. Negocierile începuseră la 13 ianuarie, iar răspunsul consulilor ajunge abia la 29 ianuarie la Caesar, care răspunde cucerind Auximum.

86 *Auximum* — oraș în Picenum, la sud de Ancona, în interior; azi Osimo.

87 *Publius Attius Varus* — fost guvernator al Africii, dușman al lui Caesar, conducea recrutările de trupe pentru Pompeius în regiunea Picenum. Moare spre sfîrșitul războiului, la Munda, în Spania.

88 *Picenum* — regiune în Italia de mijloc, de la răsărit de Apenini pînă la Marea Adriatică.

89 Membri ai senatului orașelor provinciale.

90 *Primipilus* (sau *primus pilus*), comandantul primei centurii a primului manipul din prima cohortă, cel mai înalt grad la care putea ajunge un centurion după ce trecea pe rînd pe la comanda fiecărei centurii din cohortă, începînd cu ultima și sfîrșind cu prima. Despre Lucius Pupius nu posedăm alte informații.

91 *Apulia* — regiune în sud-estul Italiei, pe țărmul Mării Adriatice.

92 Prin legea agrară Iulia, promulgată de Caesar în timpul primului său consulat (anul 59), în regiunea Campania, al cărei centru era Capua, fusese împărțit pămînt la 20 000 de cetățeni, veterani ai lui Pompeius, sau săraci care aveau cel puțin trei copii.

93 *Cingulum* — oraș în Picenum, spre sud-vest de Auximum; azi Cingoli.

94 *Titus Labienus* — tribun al plebei în anul 63, anul consulatului lui Cicero și al conspirației lui Catilina, om foarte bogat (vezi și Cicero, *Ad Atticum*, VII, 7). Comandant deosebit de capabil, unul dintre principalii legați ai lui Caesar în Gallia, avînd cea mai mare trecere în armată (Cicero, *Ad familiares*, XVI, 12). Aflînd că Pompeius încearcă să-l atragă, Caesar îl numește totuși prefect al Galliei Togate (*Războiul gallic*, VIII, 52), sperînd că-l va sprijini cu trecerea sa în alegerile la consulat din anul 49. Cînd se convinge că Caesar pornește împotriva Romei, Labienus trece de partea lui Pompeius, nevoind să fie „părtaș al crimei" (Cicero, *Ad familiares*, XVI, 12; vezi și Cassius Dio, XLI, 4), și devine unul dintre generalii de vază ai acestuia, fapt care a constituit cea mai dureroasă lovitură pentru Caesar și pe care republicanii îl consideră un act de eroism (Cicero, *Ad Atticum*, VII, 13). Lui i se datorește cea mai gravă înfrîngere suferită de Caesar în războiul civil, la Dyrrachium (vezi mai jos, III, 68 și urm.). Moare în anul 45 în Spania, în lupta de la Munda. Caesar vrea să insinueze că populația nu-l sprijinea pe Labienus.

95 *Asculum* — capitala regiunii Picenum; azi Ascoli.

96 *P. Cornelius Lentulus Spinther* — pretor în anul 60, apoi guvernator al Hispaniei Citerior, consul în anul 57 datorită

lui Caesar (vezi mai jos, cap. 22); trece de partea lui Pompeius în războiul civil. Mort după bătălia de la Thapsus.

97 Cohorta era a zecea parte a unei legiuni, formată în epoca clasică din 600 de soldaţi (trei manipuli, sau şase centurii).

98 *L. Vibullius Rufus* — comandant viteaz şi priceput (Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 11 b) în armata lui Pompeius, luat de două ori prizonier de Caesar şi folosit ca sol în tratative de pace nereuşite.

99 *Lucilius Hirrus* — fost tribun al plebei în anul 53, trimis de Pompeius în anul 48 să ducă tratative cu parţii.

100 *Camerinum* — oraş în regiunea Umbria, la graniţa cu Picenum; azi Camerino.

101 *Corfinium* — oraş în Italia centrală, în ţinutul pelignilor; azi Pentima.

102 *L. Domitius Ahenobarbus* — cumnat cu Cato, adversar al lui Caesar. Pretor în anul 58, consul în 54, numit guvernator al Galliei în locul lui Caesar la începutul anului 49, singurul care a încercat să împiedice înaintarea lui Caesar spre Roma la începutul războiului. Mort după bătălia de la Pharsalus.

103 *Alba Fucens* — oraş în Italia centrală, în ţinutul aequilor, în vecinătatea ţinutului marsilor şi pelignilor (Italia centrală); azi Alba.

104 *Firmum* — oraş în Picenum, în apropierea Adriaticii; azi Fermo.

105 *Sulmo* — oraş în ţinutul pelignilor, la sud de Corfinium, patria poetului Ovidiu: azi Sulmona.

106 *Q. Lucretius Vespillo* — senator roman, partizan al lui Pompeius, comandant al unei escadre din Marea Egee în anul următor (vezi cartea a III-a, cap. 7); a ajuns consul în timpul lui August. Despre Attius Paelignus nu avem alte date.

107 Este vorba de Gallia Cisalpină (nordul Italiei, între Rubicon şi Alpi), devenită provincie romană încă din anul 191 î.e.n.

108 *Noricum* — regat între Alpii Carnici, Aenus (azi Inn) şi Dunăre. Regele despre care se vorbeşte este, probabil, Vorio, cumnatul lui Ariovist, pomenit de Caesar în *Războiul gallic*, I. 53.

109 *Tribuni* — comandanţii cohortelor de pedestraşi; *praefecti* — ai unităţilor de cavalerie (vezi şi nota 24).

110 Noaptea, de la apusul pînă la răsăritul soarelui, era împărţită de romani în patru străji, a căror durată varia după anotimp şi latitudine, atingînd la echinocţiu trei ore fiecare. A patra strajă era deci spre ziuă, cam între orele 3 şi 6.

111 Colegiul pontifical, avînd în frunte pe *pontifex maximus*, era format la început din patru persoane, mai tîrziu din opt, iar din timpul lui Sylla din 16 preoţi, care vegheau la respectarea religiei, dar aveau şi un rol politic însemnat, avizul lor fiind necesar în multe chestiuni publice. Caesar era *pontifex maximus* din anul 63.

112 De observat expresia eufemistică „a ieşit din provincie", atenuare a situaţiei reale: a pornit împotriva Romei.

113 Caesar se consideră, aici ca şi în alte locuri, restaurator al

democrației, pretenție care contrazice comportarea sa de după victorie.

114 Eufemism pentru „a se sinucide". Romanii evitau în general termenii de „moarte, a muri" etc., spunînd „ziua din urmă, plecare" etc. Aici însă Caesar are interesul să atenueze impresia pe care ar lăsa-o mărturisirea directă că oamenii au de gînd să se sinucidă din cauza venirii lui. Cf. Plutarh (*Caesar*, 34), Suetonius (*Nero*, 2) și Seneca (*De beneficiis*, III, 24), unde se vorbește de încercarea de sinucidere a lui Domitius, fapt de care Caesar nu pomenește.

115 *L. Caecilius Rufus*, frate vitreg al lui P. Cornelius Sylla (despre acesta vezi mai jos, cartea a III-a, cap. 51), partizan al senatului, tribun al plebei în anul 63, pretor în anul 57, cînd a intervenit pentru readucerea lui Cicero din exil. Numele *Spinther*, atribuit lui, este o greșeală a copistului.

116 *Sextus Quintilius Varus* — tatăl lui Publius Quintilius Varus, cel învins de Arminius sub Augustus; cvestor în 49, pleacă după aceasta în Africa și încearcă să răscoale trupele lui Domitius, aflate acum sub comanda lui Curio.

117 *Duumviri* (sau *duoviri*) — magistrați supremi ai coloniilor romane, avînd funcții asemănătoare cu ale consulilor la Roma.

118 Adversarii lui Caesar afirmau în acea vreme că nu i-ar fi restituit banii lui Domitius (vezi afirmația lui Lepidus la Cicero, *Ad Atticum*, 8, 14).

119 Caesar vrea să spună că, deși cînd au plecat ziua era înaintată, au făcut distanța normală pentru o zi de marș (circa 20 000 de pași, vreo 30 km). Deplasarea rapidă a lui Caesar a fost în toate campaniile unul dintre elementele care i-au adus victoria.

120 *Marrucini* — populație sabelică din Italia centrală, pe țărmul Adriaticii, între rîurile Aternus și Scyrus; *frentani* — populație samnitică; locuiau la sud de marrucini, pînă la granițele Apuliei (rîul Frento). *Larinați* — locuitorii regiunii din jurul orașului Larinum, în sudul regiunii frentanilor, între rîurile Tifernus și Frento.

121 *Luceria* și *Canusium* — orașe în Apulia; astăzi Lucera și Canosa. *Brundisium* — astăzi Brindisi, port vechi și vestit la Adriatica în Calabria, locul obișnuit de trecere spre Orient, pe unde a trecut și Pompeius în Grecia și apoi Caesar în urmărirea lui.

Pompeius plecase în realitate din Luceria la 18 februarie, cu trei zile înainte de căderea orașului Corfinium (21 februarie), dată la care părăsea deja Canusium. Caesar vrea să insinueze că vestea proastă l-a făcut pe Pompeius să fugă (vezi Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 14, 1). O scrisoare a lui Pompeius către consuli, păstrată la Cicero, (*Ad Atticum*, VIII, 12 A), cuprinde măsurile luate de el în această împrejurare.

122 Caesar vrea din nou să sublinieze că Pompeius comite un act ilegal: înarmarea sclavilor, fapt la care recurseseră în trecut cei care se ridicau împotriva conducerii statului (vezi și car-

tea a III-a, cap. 4, unde se relatează că fiul lui Pompeius a făcut la fel).

123 *Lucius Manlius Torquatus* — poet și orator mediocru, prieten a lui Cicero, pretor în anul 49, partizan al lui Pompeius; a murit într-un naufragiu, pe cînd fugea de la Thapsus.

124 *P. Rutilius Lupus* — tribun al plebei în anul 56, pretor în anul 49, partizan al lui Pompeius, care îl numește guvernator al provinciei Achaia în anul 48.

125 *Tarracina* (numit anterior *Anxur*, astăzi *Terracino*) — oraș al volscilor, în sudul regiunii Latium, la țărmul mării, pe Via Appia.

126 *Praefectus fabrum* — comandantul detașamentelor de meșteșugari care se aflau pe lîngă fiecare legiune. Asupra prinderii lui Numerius Magius și a evenimentelor respective vezi scrisoarea lui Caesar păstrată la Cicero (*Ad Atticum*, IX, 7 A).

127 Caesar își anunță cu aparentă ingenuozitate marșul asupra orașului Brundisium, în fruntea celor șase legiuni ale sale, ca și cînd ar fi vorba exclusiv de o călătorie pașnică în scopul tratativelor. Cicero, care pînă atunci păstrase neutralitatea, era convins că tratativele nu ar duce la nici un rezultat (vezi *Ad Atticum*, VIII, 15, 3).

128 Caesar a sosit la Brundisium la 9 martie (vezi Cicero, *Ad Atticum*, 9, 13 A). Cele trei legiuni de veterani erau a VIII-a, a XII-a și a XIII-a. Trupele și le completase cu cele 26 de cohorte luate de la Lentulus (vezi cap. 15), de la Attius (cap. 18) și de la Manlius și Rutilius Lupus (cap. 24).

129 *Dyrrachium* (anterior *Epidamnus*, astăzi Durrës sau Durazzo) — port la Adriatica pe țărmul iliric, teatrul unor lupte unde Caesar a fost învins de pompeieni (vezi mai jos, cartea a III-a).

130 Consulii cu grosul armatei plecaseră la 4 martie.

131 Într-o scrisoare a lui Caesar păstrată la Cicero (*Ad Atticum*, IX, 14) se vorbește de lucrările descrise aici, al căror scop spune că era fie să-l facă pe Pompeius să plece mai repede cu trupele pe care le avea, fie să-i închidă ieșirea. Pompeius intenționa inițial să mai tărăgăneze plecarea în Grecia, pentru ca partizanii săi risipiți prin Italia să aibă timp să vină la el. Cînd s-a văzut însă asediat de Caesar, s-a hotărît să plece. Interesul adevărat al lui Caesar era însă de a-l încercui și învinge pe Pompeius la Brundisium, căci fuga lui din Italia ar fi amînat cu mult sfîrșitul războiului, cum s-a și întîmplat.

132 Într-o scrisoare a lui Caesar către Appius și Balbus (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 13 A) se spune: „Pompeius se află la Brundisium. L-a trimis pe N. Magius la mine cu propuneri de pace. I-am răspuns ce mi s-a părut de cuviință". Afirmația lui Caesar că Magius nu s-a mai întors se referă deci cel mult la o a doua întoarcere, care n-a mai avut loc, probabil, pentru că Pompeius a considerat inacceptabile propunerile lui Caesar.

133 *Caninius Rebilus* — legat al lui Caesar în Gallia în anul 52, unul dintre ofițerii săi cei mai zeloși în timpul războiului civil. Numit consul pentru o singură zi, la sfîrșitul anului 45, a atras

ironia lui Cicero (vezi p. 48, nota 91).

134 *L. Scribonius Libo* — partizan zelos al lui Pompeius și socrul lui Sextus Pompeius, tribun al plebei în 56; pricinuiește cîteva înfrîngeri trupelor lui Caesar în timpul războiului civil. Devine consul în anul 34, iar sora sa, Scribonia, a fost prima soție a lui Octavian.

135 Este vorba de niște capcane, *vallum caecum*, cum le numește în capitolul următor, asemănătoare cu cele folosite la vînarea fiarelor.

136 Asupra acestor evenimente vezi și Lucan, *Pharsalia*, II, 610 și urm.

137 În seara de 17 martie (cf. Cicero, *Ad Atticum*, IX, 15 B).

138 Vezi cap. precedent și nota 135.

139 Este vorba de strîmtoarea dintre Sicilia și Italia. Caesar se gîndește la corăbiile cu care trimisese în Sicilia trupele lui Domitius trecute de partea sa.

140 Era iarna.

141 *Hispania Ulterior* și *Citerior* — Spania de dincolo și de dincoace de Ebru.

142 *Hispania Citerior*, unde Pompeius mai avea partizani de pe timpul expediției victorioase contra lui Sertorius.

143 *Quintus Valerius Orca* — pretor în anul 57; guvernator al Africii în anul 56.

144 Plecarea lui Curio în Sicilia a avut loc abia la sfîrșitul lui aprilie, după întoarcerea lui Caesar la Roma (cf. Cicero, *Ad Atticum*, X, 4, 9).

145 *M. Aurelius Cotta* — partizan al lui Pompeius, care îl pusese guvernator al Sardiniei.

146 *Lucius Aelius Tubero* — om învățat, prieten al lui Cicero. Tubero nu putea intra în stăpînirea provinciei care îi revenea prin alegeri, deoarece ea era ocupată de Attius Varus (vezi cap. următor).

147 *Caralis* — capitala Sardiniei; astăzi Cagliari.

148 *Bruttium* și *Lucania* — regiunile din extremitatea sud-vestică a peninsulei Italice.

149 Prin *lex Iulia de civitate*, propusă de consulul Lucius Iulius Caesar (o rudă a dictatorului) în anul 90 î.e.n., majoritatea oamenilor liberi din Italia care rămăseseră credincioși Romei în războiul cu aliații căpătaseră cetățenia romană.

150 Afirmația lui Cato, adversar al lui Caesar, că războiul nu era necesar este deosebit de importantă. Caesar o relatează ca un argument în favoarea sa, căci el afirma că războiul nu a început din vina lui.

151 Caesar nu pierde ocazia de a discredita pe Cato. Fuga din Sicilia i-a fost însă reproșată și de partizanii lui Pompeius (cf. Cicero, *Ad Atticum*, X, 16, 3). Cum se vede din conduita lui Cato în întregul război civil, nu este vorba de frică, ci de un principiu mărturisit de el adesea: a nu primejdui inutil viețile cetățenilor romani (cf. Plutarh, *Cato*, 62). Cicero spune (*Ad Atticum*, X, 16, 3) că plecarea lui Cato a

avut loc la 23 aprilie, lucru pe care i l-a comunicat Curio printr-o scrisoare.

152 Vezi mai sus, cap. 13.

153 Caius Considius Longus, guvernatorul Africii în anul 50, părăsise provincia, lăsînd ca înlocuitor pe legatul Quintus Ligarius, pînă la venirea guvernatorului numit de senat pentru anul 49, Tubero. Attius Varus, partizan al lui Pompeius, fost şi el guvernator al Africii cîndva, părăsit la Auximum de trupele pe care le comanda (vezi mai sus, cap. 12—13), a profitat de acest interimat şi a preluat puterea, împiedicîndu-l pe Tubero, omul lui Caesar, să intre în funcţie.

154 *Utica* — oraş în nordul Africii (în actuala Tunisie), la nord-vest de Cartagina, mai vechi decît aceasta, întemeiat de tirieni; port şi capitală a provinciei romane Africa, devenit vestit în timpul războiului civil, mai ales prin sinuciderea lui Cato acolo.

155 Brundisium, Tarentum, Sipontum (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 15, 1).

156 Sosirea lui Caesar la Roma a avut loc la 31 martie (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 15, 6).

157 Senatul e convocat de tribunii plebei, prieteni ai lui Caesar, Antonius şi Cassius, la 1 aprilie şi adunarea are loc în afara *pomoerium*-ului, căci Caesar nu voia să încalce legea, care interzicea magistraţilor învestiţi cu *imperium* să intre în Roma; altfel pierdea dreptul la triumf. Caesar insistă mereu asupra caracterului legal al acţiunilor sale (cf. Cassius Dio, XLI, 15; Plutarh, *Caesar*, 35). Lucan îl înfăţişează pe Caesar intrînd în Roma în mijlocul panicii generale; este o exagerare poetică desigur, căci Plutarh (*loc. cit.*) afirmă că Caesar a găsit Roma mai calmă decît se aştepta. Adversarii lui Caesar contestau legalitatea acestei adunări incomplete a senatului. Cicero, *Ad Atticum*, X, 1, spune: „... În prezenţa unor senatori, căci nu consider aceasta senat" (vezi şi nota 164).

158 Conform legii, cineva putea fi ales consul a doua oară abia după 10 ani. Caesar fusese prima dată consul în anul 59; Pompeius, dimpotrivă, devenise a treia oară consul doar la patru ani după al doilea consulat.

159 Asupra dezbaterilor vezi mai sus, cap. 9, şi Suetonius, *Caesar*, 26. Cato, ca să tărăgăneze lucrurile, obişnuia să vorbească cîte o zi întreagă pînă la apusul soarelui, cînd senatul nu mai putea lua o hotărîre (cf. Cicero, *De legibus*, III, 18, 40).

160 În anul 52, cînd Pompeius fusese numit consul fără coleg (era ales a treia oară).

161 Pompeius nu se opusese în anul 52 plebiscitului, care acorda lui Caesar dreptul de a candida în absenţă, dar mai tîrziu, relaţiile dintre ei înăsprindu-se, el a repus în vigoare legea care cerea prezenţa candidatului la Roma. Dispensa acordată nu garanta însă şi prelungirea guvernămîntului Galliei.

162 Asupra faptelor vezi mai sus, cap. 5, ca şi condamnarea lor în

termeni mult mai vehemenți în discursul ținut în fața soldaților (cap. 7).

163 Invitîndu-i pe senatori la conducerea statului, Caesar voia să păstreze aparențele conducerii republicane. În realitate însă el instaura conducerea personală, cum se vede din toate actele sale. Așa, de pildă, alegerile de magistrați pe anul viitor, în care el este ales consul, au avut loc sub conducerea lui. La plecarea din Roma, peste cîteva zile, nu încredințează puterea senatului, ci la doi oameni de încredere ai săi: pretorul Marcus Aemilius Lepidus pentru Roma, cu titlul de *praefectus urbis*, și Marcus Antonius pentru Italia.

164 Pompeius, mai intransigent, era partizanul ideii „cine nu e cu noi e împotriva noastră"; Caesar, dovedind mai multă înțelegere a situației, urma ideea contrară: „cine nu e împotriva noastră înseamnă că e cu noi". Faptul este consemnat de Cicero (*Pro Ligario*, XI, § 33), Suetonius (*Caesar*, 75) și alții.

În refuzul senatorilor de a accepta solia se ascunde nu numai teama de Pompeius, cum insinuează Caesar, ci și desolidarizarea de acțiunile lui Caesar. În drum spre Roma, Caesar trecuse pe la Tusculum, unde se afla Cicero și îl invitase să vină la Roma pentru a mări prin prestigiul său legalitatea hotărîrilor luate în senat la indicația lui Caesar. Cicero a refuzat să vină, fapt care l-a lovit foarte mult pe Caesar. Despre aceasta Caesar nu amintește în memoriile sale.

165 Pasaj tipic pentru felul cum Caesar denaturează faptele care nu sînt în avantajul său. Fraza vagă despre L. Caecilius Metellus ascunde binecunoscutul conflict dintre Caesar și Metellus în legătură cu intenția lui Caesar de a deschide tezaurul public pentru a lua banii rămași aici în urma plecării grăbite a consulilor (vezi mai sus, nota 49). Cum Metellus nu-l lăsa pe Caesar să pătrundă în templul unde erau banii, acesta era cît pe-aci să-l omoare. În această împrejurare, Caesar a lăsat să-i scape vorbe care trădau cît de puțin reală era aparența de legalitate și libertate pe care căuta s-o păstreze el, căci i-a amintit lui Metellus că este prizonierul lui, la fel cu toți cei care s-au răsculat împotriva lui. Jefuirea tezaurului public și comportarea sa în conflictul cu Metellus i-au dăunat mult lui Caesar în opinia publică; el însă are grijă să nu spună lucrurilor pe nume.

Asupra faptelor vezi Plutarh (*Caesar*, 35), Appian (*Războaiele civile*, II, 41), Cassius Dio (XLI, 17), Cicero (*Ad Atticum*, X, 4 și X, 9 A) și alții.

166 Planurile lui Caesar nu au rămas chiar atît de nerealizate cum afirmă el. Banii din tezaur i-a luat, cu toată opoziția lui Metellus; a făcut să se voteze legea propusă mai de mult de Roscius, prin care se acorda cetățenia romană transpadanilor, a abolit legea prin care Sylla priva de onoruri pe descendenții celor proscriși, a numit oameni de ai săi guvernatori ai provinciilor aflate sub controlul său etc. Singurul lucru nerealizat a rămas solia de pace către Pompeius, ceea ce îl interesa în

realitate destul de puţin acum, cînd devenise stăpînul Romei. De altfel, Pompeius, în situaţia dată, nu-ar fi acceptat această solie.

167 Cf. cap. 23.

168 *Massilia* — oraş în Gallia Narbonensis (astăzi Marsilia), veche colonie întemeiată de greci pe la 600 î.e.n., înfloritor centru comercial şi cultural.

169 *Igilium* (astăzi Gigli) — mică insulă în Marea Tireniană, lîngă ţărmul Etruriei. *Cosanum* — teritoriul oraşului Cosa (azi Ansedonia) din Etruria, la ţărmul mării, în dreptul insulei Igilium.

170 Asupra binefacerilor pe care massilienii le-au primit de la Caesar şi Pompeius, vezi capitolul următor.

171 Senatul Massiliei, compus din 600 de membri, avea în frunte 15 oameni, dintre care trei deţineau puterea supremă, fiind similari consulilor.

172 Caesar se dă de pe acum drept reprezentant legal al Italiei, în timp ce Pompeius e un simplu particular. Massilienii, în răspunsul lor, repun lucrurile la punct, arătînd că „poporul roman e împărţit în două".

173 Aşa cum oamenii de jos erau „clienţi" ai unor personaje de vază (*patroni*), tot astfel oraşele străine şi uneori popoare întregi se puneau sub protecţia unui personaj foarte influent, pe care îl considerau patronul lor şi care le apăra interesele la Roma (asupra acestui obicei vezi Cicero, *De officiis* I, 11).

174 *Volcii arecomici* — trib celtic în Gallia de sud, avînd capitală oraşul Nemausus, astăzi Nîmes.

175 *Helvii* — mică populaţie în sudul Galliei (*Provincia* sau *Gallia Narbonensis*), avînd capitala la Alba Helvia (mai tîrziu *Alba Augusta;* azi Aps, în Ardèche).

176 *Sallyi* (*sallyes* sau *saluvii*) — populaţie din Gallia, aşezată la vărsarea Ronului, spre est. Manuscrisele dau aici „Galliile învinse" (*victas Gallias*) în loc de „pe sallii învinşi" (*victos Sallyas*), lucru imposibil sub raport istoric.

177 Cf. cartea a II-a, cap. 1 şi urm.

178 *Arelas* (azi Arles) — oraş în Gallia de sud, aproape de vărsarea Ronului.

179 *Decimus Iunius Brutus Albinus* — ofiţer în armata lui Caesar încă din timpul războiului cu gallii (vezi *Răzb. gallic*, III, 11). În anul 48 este numit de Caesar guvernator al Galliei Transalpine. Participă la complotul care a adus moartea lui Caesar.

180 *Caius Trebonius* — cvestor în anul 60, tribun al plebei în 55, legat al lui Caesar din 54, ajunge consul în 45. Face şi el parte din conspiraţia contra lui Caesar. Este ucis de Dolabella în anul 42.

181 *Caius Fabius* — fost guvernator al Asiei (58—57), legat al lui Caesar din anul 54 (vezi *Războiul gallic*, V, 24); el urma, după mărturia lui Hirtius (*ibid.*, VIII, 54), să se afle în iarna lui 50—49 în tabăra de iarnă ceva mai la nord, în ţinutul heduilor, dar fusese, probabil, convocat ulterior de Caesar, în urma dezlănţuirii războiului civil, pentru a preîntîmpina un eventual atac al trupelor pompeiene din Spania.

182 *Narbona (Narbo Martius,* azi Narbonne) — capitala Galliei Narbonensis; era situată la vărsarea rîului Atax (astăzi Aude), în Marea Mediterană.

183 *Lucius Afranius* — vechi ofiţer al lui Pompeius de pe timpul campaniilor contra lui Sertorius şi Mitridate, fost consul în anul 60; guverna din 55 Hispania Citerior, înlocuind pe Pompeius (vezi mai sus, nota 12, şi mai jos, cap. 38), şi deţinea trei legiuni. După eşecul campaniei din Spania, ia parte la bătălia de la Pharsalus şi la luptele din Africa; după bătălia de la Thapsus este luat prizonier şi ucis într-o răscoală de către soldaţii lui Caesar.

184 Vezi cap. 34. Despre personaj vezi şi cap. 15.

185 *Marcus Petreius* — luptător viteaz, învingătorul lui Catilina (anul 62, cf. Salustius, *Catilina,* 59 şi urm.), partizan zelos al lui Pompeius, legat al acestuia în Spania, comandînd două legiuni. Ia parte la bătăliile de la Pharsalus şi Thapsus, după care se sinucide, o dată cu Iuba, pentru a nu cădea în mîinile lui Caesar.

186 *Marcus Terentius Varro* — celebru scriitor, cel mai mare savant al timpului, născut în anul 116 î.e.n. A servit ca proevestor în războiul lui Pompeius contra piraţilor, comandînd o flotă. Legat al lui Pompeius în Spania în anul 49, după înfrîngerea lui Afranius şi Petreius îi predă fără luptă lui Caesar provincia şi armata şi se îndreaptă spre Italia. După lupta de la Pharsalus se întoarce în Spania, sperînd să rămînă departe de tulburările războiului, dar este implicat din nou în ele în timpul luptelor lui Caesar cu fiii lui Pompeius în Spania. Revine la Roma în anul 46, cu îngăduinţa lui Caesar, care îi dă în grijă biblioteca din Forum Iulium. Moare la vîrsta de 89 de ani (anul 25 î.e.n.).

187 *Hispania Citerior* (numită mai tîrziu şi *Hispania Tarraconensis,* de la capitala ei Tarraco, azi Tarragona), era partea mai apropiată de romani a Spaniei, nord-estul, iar *Hispania Ulterior* sud-vestul, înglobînd regiunile Lusitania şi Baetica.

188 *Castulo* (astăzi Cazlona) — oraş pe cursul superior al rîului Baetis, la graniţa dintre Hispania Citerior şi Baetica, de la care îşi trag numele şi munţii împăduriţi din apropiere (*Saltus Castulonensis).*

189 *Anas* (astăzi Guadiana) — fluviu în sudul Spaniei, care se varsă în Oceanul Atlantic, aproape de hotarul dintre Lusitania şi Baetica.

190 Ţinutul vettonilor — ţinut situat aproape în centrul Peninsulei Iberice, la hotarul dintre cele două Hispanii, între fluviile Tagus (Tago) şi Durius (Duero); astăzi regiunile Salamanca şi Estramadura.

191 *Lusitania* — extremul sud-vestic al Peninsulei Iberice, corespunzînd azi părţii celei mai mari a Portugaliei şi unei părţi din vestul Spaniei. Era mărginită de fluviul Durius (Duero) la nord, Anas (Guadiana) la est şi Oceanul Atlantic la sud şi vest.

192 *Celtiberia* — regiune muntoasă la sud de fluviul Ebro (Hibe-

rus), în Hispania Citerior, locuită de un amestec de triburi războinice de celți și iberi.

193 *Cantabri* — populație pe țărmul de nord al Spaniei (Biscaya de astăzi).

194 *Ilerda* (astăzi Lerida, în Catalonia) — oraș întărit din nord-estul Spaniei, pe țărmul drept al rîului Sicoris (afluent al Hebrului), punct strategic important, situat pe o colină lîngă podul de piatră de peste Sicoris, pe drumul principal către capitala regiunii, Tarraco.

195 *Scutum* — scutul obișnuit al soldaților romani, mare, dreptunghiular, în formă semicilindrică, făcut din lemn acoperit cu piele și plăci de metal, armă specifică infanteriei grele. *Caetra* — scut mic și rotund, acoperit cu piele, specific mai ales unor neamuri străine (africani, iberi, britani), folosit de trupele auxiliare, ușor înarmate.

196 30 este cifra propusă de editori. Manuscrisele dau 80, cifră evident greșită. Lacuna care urmează pune sub semn de întrebare și restul cifrelor.

197 „A pacifica" era termenul obișnuit cu care romanii denumeau subjugarea unor regiuni străine. Termenul, evident eufemistic, avea o anume justificare istorică, deoarece stăpînirea romană punea de obicei capăt luptelor neîncetate dintre triburile locale, aflate în orînduirea primitivă. Exploatarea adusă însă de stăpînirea romană cu greu putea fi numită pace.

198 *Aquitani* — populație din sud-vestul Galliei, la granița cu Spania.

199 Din cauza lacunei precedente nu se știe dacă fraza se referă la Caesar sau la unul dintre legații lui Pompeius. Cum este vorba de dezvăluirea unui truc folosit pentru a-i avea în mînă pe soldați, este mai plauzibil că Caesar nu vorbește despre sine.

200 *Sicoris* — rîu în nord-vestul Spaniei, afluent (pe partea stîngă) pe cursul inferior al Hebrului; astăzi Segre.

201 Distanța de 4 000 de pași este echivalentă cu aproape 6 km, pasul roman (de fapt un pas dublu) fiind de 1,479 m. Unitatea de măsură inferioară este piciorul, 0,2 957 m, iar cea superioară mila, 1 000 de pași.

202 *Lucius Munatius Plancus* — legat al lui Caesar în Gallia în anul 54, *praefectus urbis* în anul 46. După moartea lui Caesar trece de partea lui Antonius și apoi a lui Octavianus Augustus; devine consul în anul 42, censor în anul 22 și guvernează mai multe provincii.

203 Cum în cartea a II-a, cap. 32, se spune că la 40 de zile după venirea lui Caesar a avut loc capitularea lui Afranius, iar aceasta se știe sigur că s-a petrecut la 2 august, rezultă că Caesar a sosit la Ilerda la 22 iunie.

204 Linia triplă era ordinea firească de luptă la romani. Din cele 10 cohorte ale legiunii, patru formau prima linie, celelalte două linii avînd cîte trei cohorte.

205 *Antesignani* — trupe de elită, inițial soldații din linia întîi, care luptau înaintea steagului legiunii (*signum*), mai tîrziu

unități speciale care depășeau linia întîia, sprijinind atacul cavaleriei sau ocupînd anumite puncte înaintate, importante sub raport strategic.

206 *Hastati* — unitățile de soldați înarmați cu un tip de lance lungă numit *hasta*. Ei formau de obicei prima linie, fiind aleși dintre luptătorii mai tineri.

207 Asupra gradelor centurionilor vezi nota 90.

208 Cf. cap. 40—41.

209 *Cinga* (astăzi Cinca) — rîu în nord-vestul Spaniei, care izvorăște din munții Pirinei și se varsă în Sicoris, pe partea dreaptă, la vreo 30 de km la sud de Ilerda.

210 *Caetrati* — soldați înarmați cu *caetra* (vezi nota 195).

211 *Ruteni* — populație din sudul Galliei, în vecinătatea arvernilor, avînd drept capitală Segodunum (astăzi Rhodez), pe rîul Veronius (astăzi Aveyron). Vezi despre ei *Răzb. gallic*, I, 45, VII, 7 etc.

212 În condiții normale, banița de grîu (*modius*, circa 9 kg) costa 1 dinar. Soldații romani își plăteau în general singuri hrana; solda lor era de 75 de dinari pentru patru luni sau 2 sextarii pe zi, ceea ce le ajungea pentru a cumpăra o optime de baniță.

213 Despre acest fel de vase, numite *carabius* (cf. Isidor, *Orig.*, 19, I, 26), vezi *Răzb. gallic*, IV, 20—37, V, 1—24.

214 Vezi cap. 34.

215 Insula numită astăzi Ratoneau.

216 *Osca* — oraș situat la nord-vest de Ilerda, astăzi Huesca.

217 *Calagurritani* — locuitorii orașului *Calagurris Fibulariensis* (astăzi Lahovra), la nord de Osca.

218 *Tarraconezi* — locuitorii orașului Tarraco (astăzi Tarragona), capitala Hispaniei Citerior.

219 *Iacetani* — populație din regiunea Pirineilor, în actuala Catalonia (reg. Solsona).

220 *Ausetani* — populație așezată spre nord-est de iacetani, către țărmul mării.

221 *Illurgavonezi* (lat. *illurgavonenses*, *ilercavones* sau *ilercaones*) — populație așezată mai jos de Ilerda, la gura Hebrului și spre nord de acest fluviu.

222 Podul se afla la vreo 30 km de tabăra lui Caesar.

223 Vezi nota 192.

224 Manuscrisele dau *Lucius*, în realitate însă este vorba de *Quintus Sertorius*, general viteaz, partizan al lui Marius, care după victoria definitivă a lui Sylla se retrage în Spania (anul 80), adună în jurul său pe proscriși și bate armatele trimise împotriva lui de către Sylla. Învinge la început și pe Pompeius în anul 76, apoi își istovește forțele în lupte indecise. În cele din urmă, în anul 72, este asasinat ca urmare a unui complot.

225 *Octogesa* — azi, probabil, Mequinenza, pe Hebru, aproape de vărsarea rîurilor — des pomenite — Sicoris și Cinga, contopite aproape de vărsare.

226 Șirul de animale pus de-a curmezișul, în susul apei, avea ca scop să potolească viteza curentului, șirul de jos să dea posibilitatea celor luați de apă să se agațe de ele. Stratagema in-

genioasă a lui Caesar e relatată de Lucan, dar pusă la trecerea Rubiconului (vezi *Pharsalia*, I, 220—223), ceea ce, evident, e fals.

227 Straja a treia era de la miezul nopții pînă la ora 3 dimineața (vezi și nota 110). Ziua era împărțită în 12 ore, variind și ele după anotimp și latitudine. Ora întîi începea la răsăritul soarelui, a șaptea la amiază. Cum faptele relatate s-au petrecut vara, cînd ziua este foarte lungă și ora romană mai mare decît ora noastră, ceasul al nouălea din zi era cam între orele 15 și 16.

228 Vezi descrierea amănunțită a strîmtorii la Lucan (*Pharsalia*, IV, 155 și urm.), care era originar din Spania (Corduba).

229 *Lucius Decidius Saxa* — celtiber făcut cetățean roman și apoi tribun al plebei de către Caesar, mai tîrziu legat al lui Antonius, care îl numește guvernator al Siriei în anul 40, unde moare într-o bătălie

230 Caesar nu provoca lupta cu orice preț (mai ales în cursul războiului civil), cum caută să-l arate Lucan, căci, așa cum pare că spunea chiar el (v. Frontinus, *Stratagemata*, IV, 7), „avea aceeași tactică împotriva dușmanilor ca și doctorii contra bolilor corpului, de a învinge mai degrabă prin foame decît cu fierul". El nu se dădea însă îndărăt de la ciocniri oricît de violente atunci cînd o cerea situația. Caesar ține să reliefeze acest merit al său, cu atît mai mult cu cît aceasta constituia calitatea celui mai îndîrjit adversar al său, Cato, care, după relatarea lui Plutarh, plîngea pierderea atîtor cetățeni romani în ambele tabere chiar atunci cînd învingeau ai săi.

231 *Cohorte alare* — trupele plasate la aripile frontului (*ala*), formate de obicei din trupe auxiliare.

232 *Publius Sulpicius Rufus* — legat al lui Caesar încă din războiul cu gallii (vezi *Răzb. gallic*, IV, 22; VII, 90), pretor în anul 48, guvernator al Iliriei în anul 47.

233 Pasajul este pe larg descris și comentat de Lucan, care găsește prilejul de a ține o lungă diatribă împotriva războiului, în care dezvoltă o idee foarte modernă, amintind de *Împărat și proletar* al lui Eminescu: puterea șefilor stă în mîna soldaților; dacă soldații i-ar părăsi, ajunși simpli particulari, ginerele și socrul (Pompeius și Caesar) s-ar iubi din nou (vezi *Pharsalia*, IV, 168 și urm.).

234 Deși atitudinea lui Afranius era în interesul lui Caesar, acesta nu scapă prilejul de a-l discredita pe comandantul pompeian.

235 Pretoriul era în tabără cortul generalului și locul din jurul lui. Asupra discursului lui Petreius, cf. Lucan (*Pharsalia*, IV, 212—235).

236 Tribunii militari se recrutau de obicei din ordinul cavalerilor. Caesar, deși nu o spune explicit, pune în opoziție comportarea sa față de soldații pompeieni cu cea a lui Petreius față de cezarieni.

237 Cifra dată de manuscrise este evident greșită și în dezacord cu „oarecare cantitate" de mai sus, de aceea editorii propun să citim 8 sau 7, căci legionarii nu puteau purta cu ei grîu pen-

tru 22 de zile. Asupra lipsei lor de grîu v. Cassius Dio (XLI, 22).

238 Bagajul pe care îl purta obișnuit un soldat (rația de grîu pe mai multe zile, vase de bucătărie, securi, lopeți, țăruși etc.) era de circa 20 kg.

239 Pînă la Tarraco erau circa patru zile de marș.

240 Caesar avea în total șase legiuni; una însă rămăsese în tabăra de la Ilerda.

241 Discursul lui Afranius la Lucan (*Pharsalia*, IV, 344—362) are destulă demnitate, nu e atît de plin de umilință cum îl prezintă Caesar.

242 Discursul abil al lui Caesar ținut în fața trupelor are drept scop să-i rupă definitiv pe soldații pompeieni de foștii lor șefi. Lucan nu-l reproduce.

243 Caesar nu le cerea deci să lupte contra lui Pompeius (cf. și Cassius Dio, XLI, 23). După Lucan, (*Pharsalia*, IV, 362), Afranius ar fi pus drept condiție a capitulării să nu fie silit să lupte contra lui Pompeius.

244 Aluzie evidentă la Pompeius. Cele două provincii sînt cele două Spanii. Asupra faptului vezi si Velleius Paterculus, II, 48. „De atîția ani", de fapt din 54.

245 Se referă la *lex Pompeia de provinciis ordinandis* (vezi mai sus, nota 53).

246 Asupra acestor lucruri, vezi mai sus, cap. 3—7 și 9.

247 Rîul *Varus* (astăzi Var, lîngă Nisa) despărțea Gallia Transalpină (Narbonensis) de cea Cisalpină.

248 Armata dușmană este, pentru mai multă siguranță, încadrată de trupele lui Caesar.

249 Campania din Spania, care a durat doar 40 de zile (vezi mai jos, II, 32), l-a lipsit pe Pompeius de șapte legiuni și i-a asigurat lui Caesar, datorită comportării lui blînde, simpatia întregii Spanii (vezi și Cassius Dio, XLI, 23; Florus, II, 13).

CARTEA A II-A

1 Vezi cartea I, cap. 36. Asediul Massiliei începuse în primele zile ale lunii mai. Asupra evenimentelor anterioare petrecute la Massilia vezi cartea I, 34—37 și 56—58.

2 În asedierea orașelor se construiau platforme sau terase (*agger*) din lemn, crengi, brazde de pămînt și piatră, la înălțimea zidurilor cetății; de pe ele se puteau arunca proiectile în cetate sau se putea încerca pătrunderea în interior. Prima platformă fusese ridicată în partea de sud-est a orașului, a doua spre vest.

3 Barăcile (*vineae*), acoperite cu scînduri sau nuiele împletite și căptușite cu piele, erau puse pe roți și serveau ca să apere pe soldații care se aflau în zona supusă proiectilelor inamice, efectuînd anumite lucrări de construcție sau operații de asediu.

4 Turnurile (*turres*), construite din lemn și acoperite cu piei de

animale pentru a le feri de foc, mai înalte decît zidurile cetății, dotate cu mașini balistice și cu punți care se coborau pentru a permite urcarea pe ziduri, erau și ele puse pe roți. De pe ele romanii alungau pe dușmanii care luptau pe ziduri, protejîndu-i astfel pe cei care asaltau cetatea.

5 Portul Massiliei, situat în partea de sud a orașului, se numea Lacydon.

6 *Rhodanus* — fluviul numit astăzi Ron.

7 Massilia era așezată pe un promontoriu.

8 În primul rînd să astupe șanțul săpat în jurul orașului.

9 Nu este vorba de formația de luptă cunoscută sub numele de „broasca țestoasă" (*testudo*), formație specific romană, constituită de un grup de soldați care țineau scuturile deasupra capului, ca și cînd ar fi o carapace de broască țestoasă, ci de o mașină de război cu același nume, pe care Caesar o împrumutase de la galli (v. *Răzb. gallic*, V, 42—43), un fel de baracă pe roate, mai mare și mai solidă.

10 Unele corăbii de război erau acoperite cu plăci de aramă (mai ales prora), pentru a rezista mai bine la ciocniri.

11 *Messana* (astăzi Messina) — port vestit în Sicilia, la strîmtoarea cu același nume, care desparte această insulă de Italia.

12 Asupra înfrîngerii vezi cartea I, cap. 58. Massilienii avuseseră 17 corăbii, din care au pierdut 9, înlocuite acum cu vase vechi.

13 *Tauroeis* (forma grecească a numelui întîlnită la Caesar, în text la acuzativ — Tauroenta) sau *Tauroentum* (la alți autori) — cetățuie la est de Massilia, probabil astăzi Tarente, lîngă La Ciotat.

14 Brutus era totuși în inferioritate netă: avea 18 corăbii, dintre care 12 lungi, făcute la Arelas (vezi cartea I, cap. 36), și 6 capturate, în timp ce dușmanii aveau 34 (massilienii 17 și Nasidius tot atîtea).

15 Caesar laudă și aici, ca și în alte locuri (I, 57; II, 7), vitejia massilienilor. Obiectivitatea este aici în interesul său, căci e mai lăudabil să înfrîngi un dușman viteaz decît unul laș. În schimb, el subliniază adesea nepriceperea și chiar lipsa de curaj a pompeienilor, deși în tabăra lui Pompeius erau unii generali pricepuți și destui soldați viteji, care i-au pricinuit nu o dată înfrîngeri parțiale, ceea ce le lipsea fiind mai ales organizarea și coordonarea acțiunilor. Pe dușmanul politic însă, spre deosebire de străinul simplu adversar de pe cîmpul de luptă, Caesar are tot interesul să-l compromită prin toate mijloacele într-o operă de propagandă ca *Războiul civil*.

16 *Trireme* — corăbii cu trei rînduri de vîsle.

17 Vasul-amiral avea ca semn distinctiv un steag roșu.

18 Compară cu descrierea bătăliei navale din Lucan, *Pharsalia*, III, 509—762.

19 Vezi și Cassius Dio, XLI, 25.

20 În latinește *musculus*, literal „șoricel", un fel de mașină asemănătoare cu „broasca țestoasă" (vezi nota 9), dar mai mică, servind soldaților să lucreze adăpostiți la astuparea șanțurilor sau la găuritul zidurilor.

21 Benzi de lînă, de obicei albe, mai rar roşii, pe care preoţii sau cei care se duceau să se închine le purtau pe frunte ca semn al inviolabilităţii, întrucît se puneau sub protecţia zeilor.
22 Massilia, cum s-a spus mai sus (cartea I, nota 168) era un puternic centru de cultură grecească, avînd o şcoală retorică vestită.
23 Soldaţii nu ştiau probabil de ordinul lui Caesar. Politica lui era în general de a cruţa oraşele, chiar pe cele străine. Interdicţia de a jefui oraşul, venită de la Caesar însuşi, a stîrnit o revoltă a soldaţilor la Placentia. Vezi discursul lui Caesar în această împrejurare la Cassius Dio, XLI, 26—35, Suetonius, *Caesar*, 69, Appian, *Răzb. civile*, II, 47.
24 Caesar îi acuză şi aici ca şi în capitolele următoare pe massilieni de perfidie. Cassius Dio, (XLI, 25) însă, care se inspiră din Titus Livius, republican, relatează că, dimpotrivă, soldaţii lui Caesar au călcat armistiţiul, încercînd să-i atace noaptea pe massilieni dar că au primit o ripostă atît de hotărîtă, încît pînă la venirea lui Caesar nu au mai îndrăznit să întreprindă vreo acţiune.
25 Scuturile, săbiile şi coifurile se înveleau, în timp de răgaz, cu un acoperămînt de piele pentru a fi apărate de rugină (v. *Războiul gallic*, II, 21).
26 Asediul dura de la începutul lui mai, iar acum era luna august.
27 Vezi mai sus cartea I, nota 186.
28 *Gaditani* — locuitorii oraşului Gades (astăzi Cadix), colonie feniciană pe coasta de sud-vest a Spaniei.
29 *Hispalis* (astăzi Sevilla) — oraş în Hispania Ulterior, pe rîul Baetis.
30 În faţa portului Gades, spre vest, era o insulă pe care se afla templul lui Hercule.
31 Vezi cartea I, nota 21.
32 *Corduba* astăzi Cordoba (rom. şi Cordova) — capitala Hispaniei Ulterior, aşezată pe ţărmul drept al fluviului Baetis, vestit centru comercial, locul de naştere al celor doi Seneca (retorul şi filozoful) şi al poetului Lucan. Caesar fusese aici cvestor şi propretor şi se bucura de simpatia oamenilor din regiune.
33 Cohortele erau numite astfel pentru că erau recrutate din colonii romane.
34 Oraşul, numit astăzi Carmona, în Andaluzia, se afla la nord-est de Hispalis (Sevilla).
35 *Vernacula* înseamnă „formată din băştinaşi" (*verna*). Conform tradiţiei, legiunile se recrutau din cetăţeni romani, străinii fiind primiţi doar în trupele auxiliare. În timpul războiului civil apar pentru prima dată legiuni formate din oameni care nu aveau cetăţenie romană. Numele legiunii însă arată doar că soldaţii erau toţi născuţi în Spania, dar printre ei puteau fi şi cetăţeni romani din coloniile locale.
36 *Italica* — oraş situat la nord-vest de Hispalis, pe ţărmul drept al fluviului Baetis; astăzi ruinele sale, numite Sevilla la Vieja

(„Sevilla Veche"), se găsesc lîngă satul Santiponce. A fost cea mai veche colonie romană din Spania, fundată de Scipio Africanul. Din această colonie era originar împăratul Traian.

37 *Sextus Iulius Caesar* — rudă a lui Caesar, nepotul personajului cu același nume care a obținut primul în familia lor consulatul în anul 91.

38 *Marcus Aemilius Lepidus* — fiu de consul, pretor în anul 49, căruia Caesar îi încredințase puterea la plecarea sa din Roma sub titlul de *praefectus Urbi*. Guvernator al Hispaniei Citerior în anul 48, este coleg de consulat al lui Caesar în anul 46, iar după moartea acestuia formează al doilea triumvirat cu Antonius și Octavian. După moartea lui Antonius și înfrîngerea lui Sextus Pompeius puterea sa scade, rezervîndu-i-se niște funcții pur onorifice.

39 Asupra însărcinării date lui Curio vezi cartea I, cap. 30. Expediția acestuia în Africa are loc în august, în timp ce capitularea propriu-zisă a Massiliei se produce la sfîrșitul lunii octombrie.

40 *Anquillaria* — oraș pe țărmul Africii, la sud de Promontoriul lui Mercur, nu departe de golful Cartaginei.

41 *Clupea* (sau *Aspis*) — oraș pe țărmul nordic al Africii, spre est de Promontoriul lui Mercur, întemeiat de Agathocles, tiranul Siracuzei, în timpul războiului său cu Cartagina, azi un mic sat, Calibia sau Clybea. De la Anquillaria la Clupea erau deci aproape 33 km.

42 *Caius Considius Longus* — pompeian, legat al lui Scipio, fost guvernator al Africii în anul 50 î.e.n.; revine în ea ca legat în anul 49 (deși senatul numise ca guvernator pe Attius Varus), funcție în care rămîne pînă după înfrîngerea de la Thapsus. Moare ucis în timp ce fugea spre Numidia.

43 *Hadrumetum* (sau *Adrumetum*) — oraș și port întemeiat de fenicieni pe țărmul de nord al Africii (în răsăritul Tunisiei de azi), capitala provinciei romane Africa; astăzi Susa.

44 *Bagrada* (astăzi Medjerda, în Tunisia) — rîu în Africa de nord, care se varsă în Mediterana între Cartagina și Utica.

45 *Castra Cornelia* — loc pe țărmul de nord al Africii, cu un port în apropiere, în care Scipio în al doilea război punic și-a așezat tabăra; a fost numită astfel după familia lui Scipio (ginta Cornelia). Vezi descrierea locului și la Titus Livius, XIX, 35.

46 Manuscrisele dau *bellica*, deci „poarta numită a războiului". Unii editori propun *Belica*, nume propriu cu semnificație necunoscută.

47 Datorită lui Pompeius, primise în anul 81 Hiempsal, tatăl lui Iuba, tronul Numidiei, în timp ce Curio propusese în anul 50 anexarea Numidiei la Imperiul roman. Caesar nu amintește însă și de dușmănia sa cu Iuba.

48 Comandant suprem al unei armate, titlu de onoare pe care îl acorda armata și senatul unui general după o victorie strălucită.

[49] Sentință devenită celebră, exprimată și în *Războiul gallic*, III, 18, 16.

[50] Vezi cartea I, cap. 23.

[51] Mai departe textul e atît de corupt, încît nu poate fi tradus decît cu foarte mare aproximație.

[52] De aici înainte textul este corect.

[53] Vezi ideile similare din discuția iscată în tabăra lui Afranius și Petreius, cartea I, cap. 67.

[54] Grîul necesar Italiei se aducea din Sicilia și Africa.

[55] Fascii — mănunchi de 12 nuiele, purtate de lictori; erau simbolul puterii consulului sau pretorului; părăsirea lor însemna depunerea conducerii. În legătură cu aceasta vezi cartea I, cap. 20.

[56] Faptul de a cădea prizonier atrăgea una dintre formele juridice de pierdere a drepturilor civile (*deminutio capitis*), pierderea temporară a dreptului de cetățenie pînă la întoarcerea din captivitate, treapta cea mai gravă fiind pierderea libertății, sclavia.

[57] Vezi mai sus, cap. 27.

[58] Fiecare oră de veghe era semnalată în tabăra romană prin trompetă. Semnalul avea să-l înșele pe dușman, făcîndu-l să creadă că trupele sînt încă acolo.

[59] *Leptis Minor* (sau *Leptiminus*) — oraș maritim în Byzacene, între Hadrumetum și Thapsus; astăzi Lemta.

[60] *Saburra* — general al regelui Iuba; moare în anul 46 în luptă cu trupele regelui Bocchus al II-lea al Mauretaniei.

[61] Pasaj caracteristic pentru felul cum Caesar găsește argumente (juste, desigur) pentru a scuza un personaj care îi este drag, chiar atunci cînd greșește.

[62] Este vorba de valea rîului Bagrada.

[63] Asupra morții eroice a lui Curio, vezi Lucan, IV, 793 și urm. După Appian (*Răzb. civile*, II, 45), capul lui Curio a fost adus dușmanului său personal, Iuba.

[64] Caesar subliniază, evident, insolența „barbarului" care hotărăște soarta unor romani. Ca urmare a acestor acțiuni, Iuba e declarat de Caesar dușman public, în timp ce Pompeius și republicanii aflați cu el în Grecia îi dau titlul de rege prieten și aliat al poporului roman, fapt căruia i se opusese Marcellus anterior (vezi cartea I, cap. 6).

CARTEA A III-A

[1] Cartea a III-a reia firul povestirii acțiunilor lui Caesar, întrerupt la sfîrșitul cap. 22 al cărții precedente. Caesar a sosit la Roma după capitularea Massiliei, pe la începutul lunii octombrie. Titlul de dictator îi fusese acordat de pretorul Marcus Lepidus. Comițiile pentru alegerea viitorilor consuli trebuiau să fie prezidate legal de consulii anului în curs, dar

amîndoi se aflau în tabăra lui Pompeius. Cum alt magistrat nu avea acest drept, Caesar, ca dictator, ia asupra sa conducerea alegerilor, deşi chiar el era candidat.

[2] În titulatura oficială figurau gentiliciul (numele de familie) şi cognomenul (porecla) personajelor.

[3] Pe numele întreg *Publius Servilius Vatia Isauricus* — fiul consulului cu acelaşi nume care a învins pe isauri, prieten al lui Caesar; rămîne la Roma în cursul anului 48 î.e.n., cît timp Caesar duce campania din Grecia şi Egipt, şi serveşte interesele acestuia, după care este numit guvernator al Asiei (46 î.e.n.). După moartea lui Caesar trece de partea lui Cicero, contra lui Antonius.

[4] Conform unei hotărîri a poporului din anul 342 (vezi Titus Livius, VII, 42, şi Cicero, *De legibus*, III, 3) se stabilise că cineva nu poate fi reales în aceeaşi funcţie decît după un interval de 10 ani. În realitate, însă, legea nu era respectată, cazul cel mai evident fiind Pompeius, care a fost ales consul a doua oară în anul 55 î.e.n. şi a treia oară în 52 î.e.n. Caesar însă îndeplinea condiţiile legii, căci fusese prima dată consul în 59 î.e.n.

[5] În legătură cu temerile că Caesar va anula datoriile, vezi Cicero, *Ad Atticum*, X, 8, 2. Caesar însă, odată ajuns la putere, nu satisface nevoile plebei (al cărei reprezentant se pretindea), dintre care problema datoriilor se afla pe primul plan (conspiraţia lui Catilina îşi propunea acest lucru ca unul din primele scopuri). El ia, acum ca şi mai tîrziu, măsuri împăciuitoriste: nu anulează datoriile pentru a nu ridica cercurile financiare împotriva sa; în schimb acordă şi datornicilor o înlesnire: pune să se scadă din datorie dobînda plătită pînă atunci, ceea ce reducea datoriile cu un sfert (vezi Suetonius, *Caesar*, 42, şi Plutarh, *Caesar*, 37), fapt pe care Caesar nu-l relatează aici. Astfel de măsuri, în loc să atragă ambele partide spre el, l-au lipsit şi de baza socială pe care se ridicase, ducînd la răsturnarea lui.

[6] Este vorba de *lex Pompeia de ambitu*, propusă de Pompeius în anul 52 î.e.n., pe cînd era consul fără coleg; prin aceasta încerca să simplifice procedura în procesele de fraudă în alegeri, urmărind să întărească puterea executivă în dauna celei judiciare, dar dădea loc totuşi şi unor abuzuri. Caesar, care altă dată propusese legi direct în interesul lui Pompeius (împărţirea de pămînt la veteranii lui Pompeius şi recunoaşterea măsurilor luate de acesta în Asia), condamnă acum chiar şi măsurile lui bineintenţionate. Legea nemulţumise însă multă lume, pentru că fusese aplicată retroactiv (din anul 70 î.e.n.).

[7] Aici ţine să apară în postură de legalist, dar cîteva rînduri mai sus trece uşor peste o ilegalitate flagrantă comisă: este ales consul în comiţiile prezidate chiar de el ca dictator. De fapt acest pasaj trădează lămurit tactica lui, ca şi a lui Augustus: menţinerea formală a legalităţii republicane, sub masca căreia face ce vrea.

[8] Sărbătorile latine, introduse după legendă de Tarquinius Su-

perbus, se ţineau timp de 3—4 zile, de obicei primăvara, pe muntele Albanus, în Latium, şi la Roma, în cinstea lui Iupiter Latiaris, de către triburile care intrau în federaţia latină. Sărbătorirea era condusă de obicei de consulii care ieşiseră din funcţie şi plecau ca guvernatori în provincii sau uneori de un dictator ales special *(dictator feriarum Latinarum causa)*, ceea ce dădea un pretext numirii lui Caesar ca dictator. Caesar o ţine, contrar obiceiului, iarna, spre sfîrşitul anului, în timpul dictaturii sale, sărbătoarea avînd ca scop să simbolizeze recunoaşterea lui de către triburile italice.

9 În aceste adunări Caesar nu şi-a asigurat numai alegerea sa în postul de consul, fapt care îi dă dreptul de a acţiona de acum ca persoană oarecum oficială *(consul designatus)*, şi a celorlalţi magistraţi, ci a răsplătit şi pe o parte din partizanii săi, numindu-i în posturi de guvernatori: Marcus Lepidus primeşte Hispania Citerior, pe Quintus Cassius Longinus îl pusese încă dinainte (cartea a II-a, cap. 21) în fruntea Hispaniei Ulterior, Marcus Postumius Albinus primeşte Sicilia în locul lui Curio care murise, Sextus Peducaeus capătă Sardinia, Decimus Brutus Gallia Transalpină, Marcus Calidius pe cea Cisalpină. Dacă în cartea I, cap. 6, contesta cu amănunte legalitatea numirii guvernatorilor de către pompeieni, aici nu numai că nu justifică legalitatea numirii lor, dar nici nu aminteşte faptul.

10 Tot pentru a salva aparenţa legalităţii, Caesar abdică din dictatură după ce îşi asigură cele dorite, căci de acum partea legală trece în umbră, cuvîntul hotărîtor avîndu-l armele. Vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 48: „Această demnitate Caesar o păstră numai 11 zile..., renunţînd apoi la ea, fie pentru a nu trezi ura celorlalţi, fie pentru că nu-i era trebuincioasă".

11 Plecarea lui Caesar din Roma are loc în a doua jumătate a lunii decembrie, după calendarul roman vechi, sfîrşitul lui octombrie după cel iulian (vezi Appian, II, 48).

12 Plutarh (*Caesar*, 37) vorbeşte de 600 de călăreţi şi 5 legiuni; Caesar însă precizează mai departe (cap. 6) că erau 7 legiuni.

13 Caesar nu pomeneşte aici de nemulţumirea soldaţilor, care se săturaseră de atîta război (unii luptau de zece ani sub conducerea lui), pe larg relatată la Plutarh, *Caesar*, 37.

14 În realitate din martie, cînd plecase de la Brundisium, pînă în decembrie.

15 Un grup de 20 de insule din Marea Egee, în sudul Atticii şi Fubeei.

16 *Corcyra* — insulă în Marea Ionică, la ţărmul Epirului; astăzi Corfu.

17 *Pontul* — partea de nord-est a Asiei Mici, fostul regat al lui Mitridate, unită din anul 63 î.e.n. într-o singură provincie romană cu Bitinia, regiunea învecinată spre vest, locuită de traci veniţi din Europa şi avînd drept capitală Nicomedia.

18 Provincie romană pe ţărmul de sud-est al Asiei Mici, în regiunea munţilor Taurus din nord-vestul Siriei.

19 *Dinaşti* şi *tetrarhi* (cuvînt grecesc însemnînd literal „stăpîn pe a patra parte") — conducători ai unor state mai mărunte, cărora romanii nu le recunoscuseră titlul de rege.

20 Deşi Grecia fusese cucerită de romani în anul 146, multe cetăţi greceşti, mai ales acelea care nu luptaseră împotriva romanilor, continuau să fie în fapt libere (mai tîrziu Nero acordă libertate tuturor cetăţilor greceşti). Achaia propriu-zisă ocupa numai ţărmul sudic al Golfului Corintic. Provincia romană Achaia îngloba toată Grecia fără partea de nord (Thessalia, Epir, Acarnania şi Aetolia), care intra în provincia Macedonia.

21 Asociaţiile de *publicani* erau formate din cavaleri romani care arendaseră de la stat sarcina de a strînge tributurile datorate de provincii. Arendarea era rentabilă, căci ei strîngeau în realitate mult mai mult decît se cuvenea după lege.

22 Regiuni ale Greciei de nord (cu excepţia Achaiei, vezi nota 20).

23 15 cohorte ale lui Caesar, aflate sub comanda lui Caius Antonius, legat al lui Caesar, fratele mai mic al lui Marcus Antonius, fuseseră capturate prin trădare de pompeieni în insula Curicta, lîngă coasta Iliriei, şi înrolate cu forţa în armata lui Pompeius (vezi şi cap. 9—10 şi 67).

24 Scipio fusese în anul 49 guvernatorul Siriei (vezi cartea I. cap. 6).

25 Este vorba de gallaţi sau gallogreci, celţi imigraţi în Asia Mică. Deiotarus, tetrarhul părţii răsăritene a Galatiei, făcuse multe servicii romanilor (vezi Cicero, *Pro rege Deiotaro*) şi mai ales lui Pompeius în războiul contra lui Mitridate. Cu toată vîrsta lui înaintată, a participat personal în luptă de partea lui Pompeius, iar după Pharsalus a fost trimis de acesta să adune noi trupe în Orient.

26 *Capadocia* — regiune aflată în interiorul părţii răsăritene a Asiei Mici. Ariobarzanes al III-lea, regele Capadociei, venit la tron în anul 52 î.e.n., este omorît de Cassius în anul 43 î.e.n.

27 *Cotus* (sau *Cotys*) — rege al tribului trac al odrişilor, care avea autoritate asupra întregii Tracii.

28 Din textul latin nu rezultă clar dacă acest epitet se referă la Rhascypolis sau la oamenii săi. Deşi se spune că vine din Macedonia, numele regelui este evident trac (Rhascypolis sau mai obisnuit Rhascyporis).

29 *Aulus Gabinius* — tribun al plebei în anul 67 î.e.n., pretor în 61, consul în 58, apoi guvernatorul Siriei, autorul legii care îi poartă numele, *lex Gabinia*, prin care se acorda lui Pompeius comanda în războiul contra piraţilor, unde Gabinius i-a servit ca legat. Trimis să restaureze pe tronul Egiptului pe Ptolemeu Auletes, cu care ocazie rămîn acolo trupele sale pomenite aici, este judecat şi exilat la întoarcere. Profitînd în anul 49 î.e.n. de amnistia dată de Caesar (vezi mai sus, cap. 1), este legatul lui Caesar în Illyricum, dar moare curînd de boală la Salona.

30 Ptolemaeus Auletes (în greceşte „cîntăreţul din flaut"), ajuns

pe tronul Egiptului în anul 66 î.e.n., sprijină pe Pompeius în războiul contra lui Mitridate. În urma unei răscoale e nevoit să fugă la Roma, dar e restaurat pe tron în anul 55 î.e.n. de Aulus Gabinius (vezi nota precedentă). La moartea sa (51 î.e.n.) rămîn patru copii: două fiice, faimoasa Cleopatra și Arsinoe, și doi fii, Ptolemaeus Dionysos și Ptolemaeus Minor. Conform testamentului, cei doi copii mai mari, Cleopatra și Ptolemaeus Dionysos, trebuiau să se căsătorească și să-i urmeze pe tron (în dinastia Egiptului se obișnuia căsătoria între frați). Au loc neînțelegeri și lupte între ei, cărora le pune capăt Caesar, întronînd-o pe Cleopatra.

31 Este vorba de cel mai mare dintre cei doi fii ai lui Pompeius, pe care îl chema, ca și pe tatăl său, Cnaeus. Comandă flota egipteană, pricinuindu-i lui Caesar pierderi serioase (incendiază la Lissus 30 de corăbii de transport ale lui Antonius). Ia parte la luptele din Africa, apoi din Spania, unde moare după bătălia de la Munda.

32 *Tarcondarius* (sau *Tarcondimotus*) *Castor* — ginerele regelui Deiotarus; domnea peste o parte a Ciliciei. Fiul său, Castor, îl acuză în anul 45 î.e.n. de complot contra lui Caesar pe Deiotarus, propriul său bunic, care este apărat de Cicero în discursul *Pro rege Deiotaro*.

33 *Gallograecia* (sau *Galatia*) — regiune în nord-vestul Asiei Mici. Locuitorii ei erau celți veniți în Asia Mică în secolul al III-lea î.e.n. Provincie romană din anul 25.

34 Conducătorul unui mic stat, Commagena, din regiunea munților Taurus, lîngă Siria; îi datora lui Pompeius faptul că nu i-a fost luată domnia în 64 î.e.n.

35 *Dardani* — după unii illyri, după cercetările mai noi trib tracic, locuind la sud de Moesia Superior, în estul Iugoslaviei de azi.

36 Trib trac foarte războinic, așezat pe cursul superior al Mariței. Valuri de bessi au ajuns pînă în Dobrogea, așezîndu-se acolo.

37 De fapt numărul total al trupelor lui Pompeius nu l-a indicat nicăieri. Înșirarea amănunțită a resurselor bănești și a forțelor militare ale lui Pompeius are ca scop să arate cu ce a avut de luptat Caesar, făcînd să crească meritul victoriei sale, și totodată un scop politic mai important: să demonstreze că Pompeius a ridicat Orientul barbar împotriva Romei. Cicero însuși, care era departe de a fi partizanul lui Caesar, condamnă fapta lui Pompeius, arătînd că el nu ar face aceasta (vezi Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 11, 2; IX, 10, 3).

38 *Cyrene* — colonie a orașului Thera; era capitala unei regiuni din nordul Africii, la răsărit de Syrta Mare, Cyrenaica, formînd din anul 67 o provincie romană împreună cu insula Creta.

39 Importantă colonie grecească în sudul Illyriei, mai la sud de Dyrrachium, nu departe de vărsarea rîului Aous (Voiusa). Ruinele sale, explorate asiduu în prezent, se află lîngă satul Pojani, în sudul Albaniei.

40 Fiul personajului cu același nume care a fost legat în Spania împreună cu Pompeius. Ofițer al lui Pompeius, tribun al plebei în 54 î.e.n., joacă un rol activ în timpul războiului civil. Se împacă după Pharsalus cu Caesar. Moare în anul 42 î.e.n., luptînd contra triumvirilor în Africa, al cărei guvernator se pare că era.

41 *Caius Cassius Longinus* — fratele lui Quintus (vezi cartea I, nota 21), cvestor al lui Crassus în războiul contra parților (anul 53), salvează resturile armatei și bate pe parți la Antiohia. Tribun al plebei în 49 î.e.n., se aliază inițial, contra fratelui său, cu Pompeius, după moartea căruia trece de partea lui Caesar, care îl numește legat al său și pretor în anul 44 î.e.n. Unul din principalii conspiratori, alături de Brutus, în asasinarea lui Caesar. Moare în 42 î.e.n., în bătălia de la Philippi.

42 Consulul anului 49 î.e.n. (vezi cartea I, nota 4).

43 Pretor în anul 49 î.e.n., partizan al lui Pompeius; pierde flota pe care o comanda la Nymphaeum.

44 *Marcus Octavius* — edil în anul 50 î.e.n., partizan al lui Pompeius; obține la început unele succese în nordul Illyriei, dar e înfrînt la Salona; după Pharsalus fuge în Africa.

45 *Marcus Calpurnius Bibulus* — ginerele lui Cato, coleg cu Caesar în funcțiile de edil (anul 65), pretor (62) și consul (59) și adversar înverșunat al acestuia (vezi cap. 16). Proconsul în Siria în anii 51—50 î.e.n., se întoarce la Roma în 49 î.e.n. și se aliază cu Pompeius.

46 Vezi Plutarh, *Caesar*, 37.

47 Nonele erau cu 8 zile înainte de luna plină. În martie, mai, iulie și octombrie ele cădeau la 7 ale lunii, în celelalte luni la 5. Plecarea lui Caesar a avut loc deci la 4 ianuarie 49 î.e.n.

48 Vezi cap. 2, unde însă se vorbește de 15 000 de oameni, nu de 7 legiuni.

49 Numele unui trib illyric, probabil de pe coastele Adriaticii, necunoscut din alte surse. O localitate Germenne apare mult mai spre interior, în sud-vestul Traciei, în regiunea locuită de tribul denteleților. Din această cauză majoritatea editorilor propun să se citească „Cerauniorum" în loc de „Germiniorum" cum dau manuscrisele, pornind de la faptul că Caesar a debarcat în regiunea munților Ceraunici.

50 Oraș în Epir, astăzi Palasa, în sudul munților Acrocerauni. Manuscrisele textului lui Caesar dau toate *Pharsalia* în loc de Palaeste, corectura aparținînd editorilor moderni. Pharsalia (sau Pharsalus) este locul victoriei lui Caesar, în Thessalia, o astfel de localitate nefiind cunoscută pe țărm; dacă ar fi existat, coincidența aceasta n-ar fi scăpat autorilor antici.

51 *Oricum* (astăzi Eriko) — oraș pe coasta Epirului, în sudul Albaniei actuale, în fundul golfului format de promontoriul munților Acrocerauni.

52 *Saso* sau *Sasonae* (astăzi Saseno sau Sazani) — mică insulă în fața golfului în care era situat Oricum, în fața actualului port Vlora (Valona).

53 *Curicum* (astăzi Veglia) — oraș pe insula *Curicta* (azi Krk), aflat în golful Flanaticus (azi Quarnero) în nordul Adriaticii, lîngă țărmul liburnic.

54 În această lacună se plasa, probabil, relatarea dezastrului trupelor lui Caius Antonius, care venea în ajutorul lui Dolabella (vezi mai sus, nota 23; vezi și Florus, 4, 2).

55 Corăbii ușoare, cu două rînduri de vîsle, provenind din Liburnia coasta de nord a Ilyriei, comandate de Scribonius Libo (vezi cap. 5).

56 *Salonae* (sau *Salona*) — port însemnat pe coasta Dalmației, situat într-un mic golf numit și astăzi golful Salona, la cîțiva km de actuala localitate Split (Spaleto). Colonie romană din 118 î.e.n.

57 *Dalmați* — populație de pe coasta Ilvriei, așezată între Drilon (azi Drin) la sud și Titius (azi Kerka) la nord.

58 *Issa*, astăzi Vis (Lissa) — insulă pe coasta Dalmației, în fața Salonei.

59 Frînghii pentru mașinile de aruncat proiectile.

60 Vezi despre el cartea I, 15, 23, 34, 38, 86.

61 Este vorba de Caius Antonius și de soldații săi (vezi nota 23).

62 *Candavia* — regiune muntoasă între Macedonia și Illyria (astăzi munții Crasta în Albania), la răsărit de Dyrrachium, străbătută de Via Egnatia, pe care, probabil, mergea Pompeius.

63 *Parthini* — populație din Illyria, la sud de Dyrrachium, în actuala Albanie.

64 Caesar nu scapă ocazia să sublinieze aici, ca și în alte locuri, că el, în calitate de consul, reprezintă acum oficial Roma și este primit ca atare, în timp ce adversarii lui sînt niște simpli particulari răsculați împotriva puterii legale.

65 *Byllis* (sau *Bullis*) — oraș în sudul Illyriei, pe rîul Aous, nu departe de Apollonia; astăzi Gradica.

66 *Amantini* — locuitorii orașului Amantia din nord-vestul Epirului, la răsărit de Oricum, pe rîul Aous, nu departe de actualul sat Pljoca.

67 *Apsus* — rîu în sudul Illyriei (astăzi Semen), între rîul Genusus la nord și Aous la sud; izvorăște din munții Boius (azi Grammos) și se varsă în mare la nord de Apollonia.

68 Vezi cap. 8.

69 Vezi cap. 7—8.

70 Pe numele întreg *Marcus Acilius Caninius*, legat al lui Caesar în anul 48 î.e.n.; este învins la Oricum de fiul lui Pompeius, care distruge flota lui Caesar.

71 *Lucius Statius Murcus* — legat al lui Caesar; face parte mai tîrziu dintre cei care l-au ucis pe Caesar. După bătălia de la Philippi trece cu trupele sale de partea lui Sextus Pompeius, dar este ucis la instigația acestuia.

72 *Buthrotum* — oraș în Epir, în ținutul chaonilor, la nord-est de insula Corcyra, astăzi Butrint, în sudul Albaniei.

73 Care sînt acele „cîteva lucruri" de care a vorbit Libo și despre care Caesar insistă că nu socoate necesar să vorbească

nu știm. Era, desigur, un lucru despre care lumea vorbea, căci altfel Caesar nu ar fi pomenit de aceasta, dar era probabil ceva care nu-i convenea lui Caesar, din moment ce se insistă că nici acum, la redactarea *Războiului civil*, nu socotește necesar să fie încredințat posterității. Această explicație vrea să creeze impresia că Caesar avea ce răspunde, dar nu socotea necesar; ea urmărește să diminueze importanța lucrurilor pe care probabil adversarii lui Caesar se pregăteau să le dea în vileag.

74 Caesar lasă să se creadă că Bibulus a murit datorită încăpățînării sale, și nu fiindcă — după respingerea armistițiului de către Caesar — Bibulus nu putea coborî pe țărmul ocupat de inamic să se îngrijească. În cartea I, cap. 31 Caesar se arată foarte indignat de fapta similară a unui adversar al său.

75 *Lucius Lucceius* — orator și istoric (autor al unei istorii a războiului cu marsii și a primului război civil, pierdute), bun prieten al lui Cicero, partizan al lui Pompeius; este iertat de Caesar după victorie.

76 *Theophanes din Mytilene* — autorul unei istorii a faptelor lui Pompeius, care i-a acordat dreptul de cetățenie romană. Sfetnic intim al lui Pompeius, el este cel care l-a îndemnat, după înfrîngerea de la Pharsalus, să se ducă în Egipt.

77 *Publius Vatinius* — cvestor în anul 62 î.e.n., tribun al plebei în 59 î.e.n., acuzat de Cicero în anul 56 și apărat în 54, pretor în 55 î.e.n., legat al lui Caesar încă din războiul cu gallii, consul în ultimele zile ale anului 47 î.e.n. Proconsul al Illyriei în 45 î.e.n., obține triumful în 43 pentru victoria contra dalmaților.

78 *Lucius Cornelius Balbus Minor* — nepotul personajului cu același nume — prieten al lui Caesar și Pompeius — apărat de Cicero în anul 56 î.e.n. Partizan al lui Caesar, este trimis de acesta în anul 49 î.e.n. să trateze despre pace cu consulul L. Cornelius Lentulus Crus. După război ocupă diverse funcții în guvernarea provinciilor și obține triumful în anul 19 î.e.n. pentru victoria contra garamanților (Africa).

79 Scena povestirii s-a mutat la Roma. Pretorul urban, pretorul Romei, era cel mai influent printre colegii săi, el avînd jurisdicția supremă în litigiile dintre cetățeni.

80 *Titus Annius Milo* — prieten al lui Cicero, partizan înversunat al aristocrației, adversarul lui Clodius, pe care îl ucide în anul 52 î.e.n., fapt pentru care este trimis în exil la Massilia. Rechemat în Italia de Caelius Rufus, moare în tulburările anticezariene pe care le pregătea.

81 *Publius Clodius Pulcher* — din ginta nobilă Claudia, face să fie adoptat, cu ajutorul lui Caesar (*pontifex maximus* pe atunci), de un plebeu, pentru a putea deveni tribun al plebei, demnitate pe care o obține în anul 58, cînd promulgă unele legi cu caracter democratic și revoluționar. El este autorul exilului lui Cicero. Caesar l-a folosit adesea în acțiuni în care nu voia să se angajeze personal (vezi studiul introductiv, p. 28 și 33—34). Este ucis de oamenii lui Milo în anul 52 î.e.n.

82 *Thurinum* — teritoriul din jurul orașului grec *Thurii,* din regiunea Bruttium, în sudul Italiei, pe țărmul ionic, colonie latină din 194 î.e.n. cu numele ulterior de *Copae.* Astăzi ruinele sale se văd lîngă satul Torre Brodognato.

83 *Casilinum* (azi Capua) — oraș în Campania, lîngă Volturnus, la cîțiva km de Capua antică. În anul 840 e.n., după ce arabii sarasini au distrus Capua antică (azi S. Maria di Capua), locuitorii orașului distrus s-au mutat la Casilinum, care a căpătat după aceea numele de Capua, pe care îl poartă și azi.

84 *Neapolis* — oraș pe țărmul Campaniei, la vest de muntele Vezuviu; colonie grecească, numită inițial *Parthenope;* astăzi Napoli.

85 Manuscrisele dau „Cosa, în ținutul Turin". Cum o astfel de localitate nu se cunoaște în regiunea respectivă, editorii au corectat locul după mărturia lui Velleius Paterculus (II, 68), care spune că Milo a murit „la Compsa, printre hirpini". O localitate Cossa apare în *Lucania,* alta în Etruria (vezi cartea I, 34). După Cassius Dio, XLII, 24, Milo ar fi murit în Apulia O soluție definitivă e greu de găsit.

86 Lacuna din text pare de mică întindere.

87 Este vorba de Marcus Antonius.

88 Corăbii cu patru rînduri de vîsle.

89 Caesar părăsise Brundisium la sfîrșitul lunii noiembrie 49 î.e.n. și acum era a doua jumătate a lui ianuarie 48 î.e.n. (începutul lunii ianuarie și jumătatea lunii martie, după calendarul nou). Expresia „multe luni" vădește nerăbdarea și neliniștea lui Caesar, care aștepta în Illyria.

90 *Nymphaeum* — promontoriu și port pe țărmul Illyriei, cîțiva km la nord de Lissus.

91 *Lissus* — oraș în Illyria, azi Lesh, în nordul Albaniei, pe țărmul stîng al rîului Drilon (azi Drin), nu departe de vărsarea acestuia.

92 Pe cînd fusese proconsul în Illyricum și Gallia.

93 Despre acest tip de corăbii vezi Aulus Gellius, X, 25.

94 *Asparagium Dyrrachinorum* — localitate în sud-vestul Illyriei, la sud de Dyrrachium, pe țărmul rîului Genusus (Shkumbini). Comentatorii nu sînt de acord asupra poziției exacte a acestei localități.

95 *Amanus* (azi Almadag) — ramificație a munților Taurus care desparte Cilicia de Siria.

96 De remarcat ironia lui Caesar la adresa lui Scipio. Asupra titlului vezi cartea a II-a, 26, nota 48.

97 Termenul are sensul antic mai general, de conducător monarhic (de obicei neereditar) al unui stat și nu pe acela modern de impilator.

98 *Marcus Licinius Crassus* — colegul de triumvirat al lui Pompeius și Caesar, unul dintre cei mai bogați oameni ai Romei, guvernator al Siriei, înfrînt de parți în lupta de la Carrhae; a fost ucis prin trădare de aceștia în timpul unor tratative

în anul 53 î.e.n. Restul armatelor lui au fost salvate de Caius Cassius Longinus (vezi nota 41).

99 *Pergam* — oraş în Mysia, Asia Mică, pe ţărmul nordic al fluviului Caicus, vestit prin bogăţiile şi operele sale de artă.

100 *Imperium* — puterea supremă militară şi juridică, pe care o aveau doar magistraţii superiori, magistraţi *cum imperio* (consuli, pretori, dictatori), celelalte magistraturi fiind doar *cum potestate*. Ea dădea dreptul de viaţă şi de moarte asupra soldaţilor, dreptul de a face recrutări şi a numi ofiţeri, de a încheia tratate, de a administra provincii, de a bate monedă etc. Aceştia desemnau la nevoie înlocuitori ai lor (*legaţi*), care acţionau în numele şi din autoritatea lor. Acest drept era în vigoare numai în misiunile din afara Romei (vezi cartea I, nota 56).

101 *Efes* (*Ephesus*), azi *Aiasoluk* — oraş în sudul Lydiei (Asia Mică), la vărsarea fluviului Caystros, unul din cele mai însemnate oraşe ionice. In oraş exista un vestit templu al zeiţei Diana (Artemis), căruia Herostrat i-a fat foc, zice-se în noaptea naşterii lui Alexandru cel Mare, pentru a deveni celebru. Templul, reconstruit mai tîrziu de regele Lisimah, era socotit una dintre cele şapte minuni ale lumii antice.

102 *Lucius Cassius Longinus* — frate cu Quintus şi Caius (cel care l-a omorît apoi pe Caesar); tribun al plebei în anul 44 î.e.n. Nu a luat parte la complotul contra lui Caesar.

103 *Aetolia* — regiune a Greciei, la nord de Golful Corintic.

104 *Caius Calvisius Sabinus* — cvestor în anul 60 î.e.n., tribun al plebei în 55 î.e.n., pretor în 53 î.e.n., legat al lui Caesar în timpul războiului civil, guvernator al Africii în 45 î.e.n. În anul 39 î.e.n. ajunge consul, iar în 38 î.e.n. comandă flota lui Octavian contra lui Sextus Pompeius.

105 După lipsa corăbiilor, care îl împiedicase să se deplaseze rapid pe urmele lui Pompeius, lipsa de provizii era faptul care îl stînjenea cel mai mult pe Caesar; această lipsă se va vădi în tot cursul acestei campanii. Pompeius avea din belşug şi corăbii, şi grîu. Lui Caesar îi trebuia nu atît bunăvoinţa cetăţilor din regiune, cît grîul lor.

106 *Cnaeus Domitius Calvinus* — tribun al plebei în anul 59 î.e.n., adversar al lui Caesar, care era pe atunci consul, pretor în 56 î.e.n. şi consul în 53 î.e.n.; devine partizan al lui Caesar în timpul războiului civil, comandînd centrul frontului la Pharsalus. Ia parte şi la luptele din Africa în 46 î.e.n., devenind apoi guvernator al Asiei. În 42 î.e.n. este a doua oară consul, împreună cu Asinius Pollio, după care i se dă guvernămîntul Spaniei, unde în urma unor victorii dobîndeşte triumful.

107 Este vorba de partea de apus a Macedoniei, vecină cu Illyria (regiunile Lyncestis, Orestis şi Elimeea), care mai păstrase o anume libertate (vezi Strabo, VII, p. 326, Plinius, *Naturalis historia*, IV, 10, şi alţii).

108 *Calydon* — vechi şi important oraş în Aetolia, pe ţărmul

drept al rîului Evenus, nu departe de vărsare. Ruinele lui se văd astăzi lîngă localitatea Kurtaga.

109 *Naupactus* — port în Locrida, pe ţărmul nordic al golfului Corintic; astăzi Epacto sau Nepacto, cunoscut de obicei sub numele de Lepanto.

110 *Hegesaretos* — locuitor de vază din Larissa (Thessalia), partizan al lui Pompeius; se împacă după război cu Caesar.

111 A nu se confunda cu Petreius, legatul lui Pompeius.

112 *Aliacmon* sau *Haliacmon* (azi Vistritza) — una dintre apele mari din nordul Greciei: izvorăşte din muntele Barnus (azi Nerecika Planina), în vestul Macedoniei, şi se varsă în Golful Thermaic.

113 *Marcus Favonius* — adversar al triumvirilor, edil în anul 53 î.e.n., pretor în 49 î.e.n., legat al lui Scipio în timpul războiului civil. Iertat de Caesar, după moartea acestuia se aliază din nou cu republicanii.

114 *Ambracia* (astăzi Arta) — oraş în Thesprotia, la golful cu acelaşi nume, în sudul Epirului, lîngă rîul Arathus.

115 Vezi mai sus, cap. 31 şi nota 96.

116 *Quintus Attius Varus* — praefect al cavaleriei lui Caesar încă din războiul cu gallii (anul 51). A nu se confunda cu Publius Attius Varus şi nici cu Sextus Quintilius Varus, ambii partizani ai lui Pompeius.

117 Vezi cap. 34.

118 *Petra* — înălţime stîncoasă pe ţărmul Illyriei, la sud de Dyrrachium.

119 *Quintus Tillius* — ofiţer al lui Caesar, probabil frate cu Lucius Tillius Cimber cel care fusese iniţial partizanul înflăcărat al lui Caesar, apoi participase la conspiraţia împotriva lui.

120 Interesantă mărturisire a scopului propagandistic al acestei manevre, care a şi avut, pare-se, efect (vezi Cicero, *Ad. fam.*, IX, 9, 2). Sub raport militar, tranşeele, deşi aparent de asediu, aveau mai mult scopul să apere trupele lui Caesar, în acest moment inferioare lui Pompeius, decît să-l încercuiască pe acesta. Din lipsă de forţe, ele au rămas fără efect.

121 Vezi *Răzb. gallic*, VII, 14 şi urm. şi 68 şi urm.

122 Este vorba, pare-se, de planta numită *crambe tartarica*.

123 *Publius Cornelius Sylla* — nepot de frate al dictatorului, acuzat de corupţie electorală în anul 65 î.e.n. şi de participare la conspiraţia lui Catilina în 62 î.e.n., cînd e apărat de Cicero. Certat cu Pompeius din 54 î.e.n., trece de partea lui Caesar în războiul civil şi comandă aripa dreaptă la Pharsalus. Moare în anul 45, într-o călătorie.

124 Probabil fiul mai mic al consulului anului 66 î.e.n. (Lucius Volcacius Tullus), pus de Caesar să apere podul de peste Rin cînd era încă un adolescent (vezi *Războiul gallic*, VI, 29).

125 *Publius Valerius Flaccus* — fiul lui Lucius Valerius Flaccus, pretorul anului 63 î.e.n. pe timpul consulatului lui Cicero, cînd a arestat pe solii allobrogi intraţi în legătură cu Catilina. Guvernator al Asiei în anul următor, este acuzat de guver-

nare veroasă şi apărat de Cicero în anul 59 î.e.n. într-un discurs care s-a păstrat (*Pro Flacco*). Despre fiu, Publius, nu ştim decît ce se spune aici.

126 Ordinea următoarelor două capitole a fost inversată de editorii moderni, întrucît părea ilogică.

127 *Aetolia, Acarnania, Amphilochis* — regiuni din partea vestică a Greciei centrale, în unghiul format de Golful Corintic şi Marea Ionică.

128 Anterior nu s-a vorbit decît de Aetolia (cap. 34 şi urm.). Această scăpare din vedere, alături de altele, este încă o dovadă că Caesar nu şi-a revăzut opera (vezi studiul introductiv, p. 76).

129 Este vorba de Istmul Corintic.

130 *Delphi* (azi Kastri) — oraş în Focida, la poalele Parnasului, unde se afla un vestit oracol al lui Apollo.

131 *Thebae* — capitala Beoţiei, pe rîul Ismenus. *Orchomenos* — oraş mare în aceeaşi regiune, la vărsarea rîului Cephisus în lacul Copais. Astăzi ruine lîngă satul Skripu.

132 Scipio era socrul lui Pompeius, unul dintre patricienii cei mai de frunte, fost consul şi guvernator al unei provincii. Cîteva capitole mai sus însă, Caesar nu se exprima în termeni la fel de elogioşi despre el.

133 În textul păstrat nu se vorbeşte de ele. Probabil că erau pomenite în pasajul pierdut de la sfîrşitul cap. 50, dacă nu este vorba iarăşi de una din multele omisiuni ale lui Caesar.

134 *Allobrogi* — populaţie din Gallia Narbonensis, locuind între Ron şi lacul Leman.

135 Vezi cap. 58.

136 Numărul cohortelor lipseşte din manuscrise. Este posibil ca Caesar, neamintindu-şi cifra, să fi lăsat locul gol pentru a-i completa mai tîrziu.

137 Caesar subliniază aici, ca şi în alte locuri (vezi cap. 61), credinţa soldaţilor săi faţă de el, lucru real de altfel.

138 Sistem de semnalizare întrebuinţat în antichitate, ca şi în vremurile mai noi (vezi *Războiul gallic*, VII, 3).

139 Vezi cap. 45—46.

140 Ceva mai mult de trei legiuni, faţă de una singură a lui Pompeius.

141 Instrument de război constînd într-o serie de pari legaţi între ei la mijloc, cu capetele în afară în toate direcţiile, acoperite cu vîrfuri ascuţite de fier, care împiedicau pătrunderea duşmanului.

142 Locul unde s-a petrecut acest fapt nu există în textul pe care îl posedăm; el s-a pierdut, probabil, în una din multele lacune. Asupra faptelor vezi nota 23.

143 Plutarh (*Caesar*, 39) şi Appian (*Răzb. civile*, II, 62) spun că Caesar era să fie omorît de cei pe care încerca să-i reţină, dacă nu l-ar fi salvat garda lui personală.

144 Textul e nesigur în acest loc, aşa cum rezultă şi din repetiţia numelui Fleginas. Este, de aceea, greu de stabilit dacă e vorba de oameni cu rangul de cavaleri sau de simpli călăreţi.

145 *Placentia* — oraș în Gallia Cisalpină, pe țărmul drept al Padului; astăzi Piacenza. *Puteoli* — oraș în Campania, lîngă golful Baiae, la nord-vest de Neapole; astăzi Pozzuoli.

146 Plutarh (*Caesar*, 42) pare să confirme cifrele date de Caesar, spunînd că au căzut în luptă vreo 1 000 de oameni și au fost capturate 32 de steaguri (cap. 39); în altă parte însă (*Pompeius*, 65) vorbește de 6 500 de oameni.

147 Fasciile de *imperator* erau de obicei împodobite cu lauri. Ca bun roman, Pompeius nu vrea să poarte insemnele victoriei asupra romanilor. Ca și în alte locuri, Caesar vrea să arate că este echitabil cu Pompeius, recunoscîndu-i meritele. Cele spuse mai jos însă tind vădit să diminueze importanța victoriei. Se spune că în această împrejurare Cato a plîns, văzînd pe cei 1 000 de soldați ai lui Caesar morți (Plutarh, *Caesar*, 41 și *Cato*, 62).

148 Caesar nu scapă prilejul de a arăta cruzimea lui Labienus, unul dintre oamenii pe care îi ura cel mai mult, pentru că îl părăsise (vezi cartea I, nota 94). În schimb nu spune nici o vorbă despre faptul că Labienus a avut rolul principal în victoria pompeienilor asupra sa.

149 Se vede clar că faptul îl durea foarte mult, căci se întîmplase tocmai invers de cum scontase în cap. 43.

150 Vezi maxima din Sallustius *Ad Caesarem senem de republica*, I, 1, 2: „Fiecare este făurarul propriului său noroc", dicton rămas de la Appius Claudius.

151 Appian (*Răzb. civile*, II, 64) afirmă, dimpotrivă, că Caesar ar fi recunoscut că e greșeala lui, căci a ales prost tabăra.

152 Vezi *Războiul gallic*, VII, 51.

153 Caesar dovedește foarte mult tact în felul cum îi tratează pe soldați (vezi și Appian, II, 63—64) după această înfrîngere, cea mai mare pe care a suferit-o în cursul războiului civil. Celelalte izvoare (Plutarh, *Caesar*, 39; Appian, II, 62) relatează că Caesar însuși a spus că dușmanul ar fi putut cîștiga războiul dacă ar fi știut să folosească această victorie.

154 Pedeapsă foarte blîndă. Pentru pierderea steagului, stegarii erau de obicei pedepsiți cu moartea.

155 *Genusus* — rîu în sudul Illyriei, în mijlocul actualei Albanii; izvorăște din munții Candavia și se varsă în Marea Adriatică la sud de Dyrrachium. Numele său actual, *Shkumbini*, derivă din cel de *Scampa* al unei cetăți de pe cursul său, astăzi Elbasan.

156 Lagărul roman avea patru porți: *porta praetoria*, în față, către dușman: *porta decumana*, în spate, și două porți laterale: *principalis dextra* și *sinistra*.

157 Vezi cartea I, nota 110.

158 Regiune între Epir și Thessalia, în lungul munților Pind, străbătută de rîul Inachus.

159 Pe acolo trecea Via Egnatia (vezi și cap. 11 și nota 62).

160 *„Sentica quae est subiecta Candaviae"* pare să fie adăugată de un copist. Heraclea Sentica era situată în Tracia. Aici nu

poate fi vorba decît de Heraclea Lyncestis din Macedonia, care este și ea destul de departe de munții Candavia.

161 *Aeginium* — oraș în sudul Macedoniei, pe cursul superior al rîului Peneus, lîngă granița de nord-vest a Thessaliei.

162 *Gomphi* — oraș în Thessalia, pe rîul Peneus, la sud de Aeginium, la poalele Pindului; astăzi Paleoepiskopi.

163 Vezi cap. 71—72.

164 *Larisa* (astăzi are același nume) — oraș în centrul Thessaliei, pe țărmul drept al rîului Peneus, la vreo 70 km de Gomphi.

165 Vezi cartea a II-a, nota 20.

166 Caesar în general cruța orașele, chiar pe cele străine (vezi cartea a II-a, nota 23). Aici însă este vorba de o pedeapsă exemplară, pentru a le înspăimînta pe celelalte.

167 *Metropolis* — oraș în Thessalia la sud-vest de Gomphi; astăzi Paleocastro.

168 Este vorba de cîmpia de la Pharsalus, locul viitoarei victorii definitive a lui Caesar.

169 Vezi Plutarh, *Caesar*, 61; Appian, *Răzb. civile*, II, 67.

170 Caesar deținea funcția de *pontifex maximus* din anul 63 î.e.n.

171 Faptele sînt confirmate de Cicero (*Ad Atticum*, XI, 6, 2 și 6). Caesar se complace în a relata în două capitole ridicolul situației adversarilor săi, care, în ajunul înfrîngerii, vindeau, cum se spune, pielea ursului din pădure.

172 Vezi cap. 59—60. Numele allobrogului, Aecus, e o corectură a unui editor modern, căci manuscrisele dau cuvinte lipsite de sens.

173 Cele spuse de Labienus corespund în bună măsură realității (vezi și Plutarh, *Caesar*, 40); ele sînt reproduse însă de Caesar tocmai spre a mări valoarea victoriei sale obținute în astfel de condiții.

174 Vezi cartea I, nota 13.

175 Vezi cap. 4.

176 Nicăieri în textul păstrat nu se vorbește de acest lucru. Dimpotrivă, ultimele capitole ale cărții I relatează că armatele lui Afranius și Petreius au fost demobilizate.

177 *Beneficiari* — soldați de elită care au primit o avansare sau recompensă specială din partea comandantului și pentru care îi sînt foarte devotați.

178 Cifrele date de Caesar sînt reproduse și de Plutarh (*Caesar*, 42), și Appian (*Răzb. civile*, II, 70), care spune însă că alți scriitori dau alte cifre. Appian adaugă, fapt nespecificat de Caesar, că acesta avea doar 1 000 de călăreți, în timp ce Pompeius avea 7 000.

179 De remarcat că Caesar, ca bun strateg, deși se postează în fața lui Pompeius (aripa stîngă a acestuia, dreapta lui Caesar), nu comandă o anume parte, așa cum făcea Pompeius, ci își rezervă supravegherea întregului front. Faptul că a presimțit unde intenționa Pompeius să dea atacul principal și a postat în acel punct o a patra linie, ca și tactica aplicată în lupta împotriva cavaleriei (v. nota 187) au fost elementele hotărîtoare în cîștigarea victoriei.

180 Vezi *Războiul gallic*, II, 20.
181 Vezi III, 19.
182 Vezi III, 57 (unde manuscrisele dau forma *Clodius*).
183 Vezi III, 16—17. În acest pasaj, de fapt, inițiativa tratativelor o avusese Libo, deși, după spusele lui Caesar, el nu voia decît să cîștige timp, obținînd un armistițiu temporar. De altfel acestea sînt departe de a fi fost singurele inițiative de pace ale lui Caesar.
184 De aici se poate vedea foarte bine caracterul propagandistic al operei lui Caesar și natura „obiectivității" ei: din acest capitol s-ar părea că Caesar nu le vorbise soldaților săi înainte de lupta de la Brundisium aproape despre nimic altceva decît despre pace. Discursul lui Caesar reprodus de Appian (II, 73—74) nu conține însă în două capitole decît o singură frază despre tratativele de pace.
185 Vezi aceeași scenă descrisă de Plutarh (*Caesar*, 44), la care numele centurionului e Caius Crassinius în loc de Crastinus, care pare mai plauzibil.
186 Appian (*Răzb. civile*, II, 76) vorbește numai de trei cohorte de pedestrași.
187 Plutarh (*Caesar*, 45) și Appian (II, 78) relatează că ceea ce a avut un efect deosebit de puternic asupra cavaleriei lui Pompeius, formată mai ales din tineri nobili și eleganți, a fost faptul că Caesar i-a sfătuit pe ai săi să-i lovească la față și la ochi pe călăreții pompeieni, care se temeau să nu rămînă desfigurați. Caesar nu amintește nimic despre această tactică, mai mult psihologică.
188 Vezi nota 156.
189 La vărsarea rîului Peneus în Golful Thermaic. Pompeius a străbătut deci aproape 100 km. După Velleius Paterculus (II, 53), el era însoțit de cei doi Lentulus, de fiul său mai mic, Sextus, și de Favonius, fost pretor.
190 Vezi Appian, *Răzb. civile*, II, 81, și Plutarh, *Caesar*, 45.
191 Este vorba de lupta hotărîtoare de la Pharsalus (în Thessalia, Grecia), nume pe care Caesar nu-l pomenește niciodată.
192 Appian (*Răzb. civile*, II, 82) spune, după alte izvoare, că din armata lui Caesar ar fi căzut 1 200 de oameni.
193 Vezi cap. 91.
194 Appian (II, 82) spune că unii autori dau cifra exagerată de 25 000 de morți pompeieni. Și el, și Plutarh însă (*Caesar*, 46) relatează că Asinius Pollio, martor ocular, spunea că au căzut doar 6 000 de soldați pompeieni, ceea ce ar contrazice datele lui Caesar. Din Plutarh însă, *loc. cit.*, rezultă că majoritatea morților au fost sclavii care apărau tabăra și că soldații morți au fost doar 6 000, ceea ce s-ar putea împăca cu datele lui Caesar.
195 Vezi cap. 23.
196 Quinqueremă — corabie cu cinci rînduri de vîsle.
197 Vezi nota 191.
198 *Vibo* (*Vibo Valentia* sau *Hipponium*) — oraș în Italia, în

vestul regiunii Bruttium, spre nord-est de strîmtoarea Messina; astăzi Bivona.

199 *Marcus Pomponius* — comandantul unei escadre de vase ale lui Pompeius în războiul contra piraților, ca și în războiul civil.

200 *Amphipolis* (astăzi Neohori) — centru comercial în Macedonia, pe fluviul Strymon, după ieșirea acestuia din lacul Cercinitis, aproape de vărsare; a fost întemeiat de atenieni în 436.

201 *Mytilene* — capitala insulei Lesbos, situată pe coasta de răsărit; astăzi Medelino. Aici trimisese Pompeius la începutul războiului pe soția sa Cornelia.

202 *Cipru* — insulă situată în colțul nord-estic al Mării Mediterane, în sudul Asiei Mici, unită din anul 57 î.e.n. în aceeași provincie romană cu Cilicia.

203 *Antiochia* — capitala Siriei, pe fluviul Orontes, unul din marile orașe cosmopolite în vremea romană, întemeiat de Seleucus Nicator și numit după tatăl acestuia, Antiochus. Astăzi se numește Antakia (dar și Antiohia), avînd proporții mult mai modeste decît în antichitate.

204 *Rhodos* — oraș pe insula cu același nume în arhipelagul Sporadelor, lîngă coasta de sud-vest a Asiei Mici; astăzi are același nume.

205 *Pelusium* (astăzi Tineth) — oraș întărit pe brațul estic al Nilului, spre Arabia. Avea mare importanță strategică, aflîndu-se la unica poartă a Egiptului dinspre Asia.

206 Vezi nota 30.

207 Pompeius îl ajutase mai de mult pe Ptolemeu Auletes să-și recapete tronul (vezi notele 29—30).

208 *Ptolemeu al XIV-lea* — fiul lui Ptolemeu Auletes, avea vreo 12 ani, iar sora sa, Cleopatra, 16. Regenți erau vistierul Pothinus, comandantul trupelor regale, Achillas, și preceptorul regelui Theodotus.

209 Vezi ecoul acestor reflecții la Velleius Paterculus, II, 53.

210 Războiul avusese loc cu 19 ani înainte, în anul 67 î.e.n.; era greu de recunoscut un om după atîta vreme.

211 Scena uciderii lui Pompeius este pe larg relatată de Appian (*Războ. civile*, II, 84—86) și Plutarh (*Pompei*, 85; vezi și Velleius Paterculus, II, 53). La Appian, numele tribunului roman e Sempronius. Faptul a avut loc la 28 septembrie (25 iulie după calendarul lui Caesar). Pompeius avea atunci 58 de ani.

212 *Titus Ampius Balbus* — tribun al plebei în anul 63 î.e.n., pretor în 58 î.e.n., guvernator al Asiei în anul următor, legat al consulului Lucius Lentulus Crus, în aceeași provincie, în anul 49 î.e.n.; adversar al lui Caesar, este iertat de acesta după război la intervenția lui Cicero.

213 Vei mai sus, cap. 33.

214 *Elis* (sau *Elida*) — capitala regiunii cu același nume din par-

tea vestică a Peloponezului, oraș așezat pe rîul Peneus, la ieșirea din munți; astăzi Kaliskopi.

215 *Ptolemais* (*Ace* sau *Akko*) — oraș fenician la sud de Tir, numit astfel după Ptolemeu I Soter, Lagidul, după cucerirea Feniciei; astăzi Akka sau Akra.

216 *Adyta* — cuvînt grecesc însemnînd „inaccesibil, sacru".

217 *Tralles* — oraș în Caria (în sudul Asiei Mici), la poalele muntelui Mesogis, la nord de fluviul Meandru, între Magnesia și Nysa; astăzi Aidin.

218 Acest din urmă semn prevestitor e relatat și de Plutarh (*Caesar*, 47; vezi și *Pompeius*, 68; Lucan, VII, 172 și urm.), care amintește încă unul, povestit de Titus Livius. Relatarea unor astfel de minuni avea drept scop glorificarea eroului, arătînd că victoria a avut loc cu încuviințarea zeilor. Ceea ce este însă deosebit de semnificativ este faptul că le relatează însuși Caesar. Caracterul lor propagandistic este evident, căci Caesar era departe de a fi un bigot.

219 Vînturi regulate (cuvîntul e grecesc și înseamnă „periodic") care bat timp de vreo lună și jumătate, începînd de la jumătatea lunii iulie, dinspre nord-vest, împiedicînd plecarea. Caesar a șosit în Alexandria tocmai în această perioadă (sfîrșitul lunii iulie după calendarul iulian).

220 Vezi cap. 104.

221 Caesar aduce argumente care să justifice intervenția sa în treburile Egiptului. Dintre ele lipsește unul singur: Ptolemeu Auletes fusese datorul lui Caesar 17 500 000 de drahme (vezi prefața, p. 33), datorie din care mai rămăseseră de achitat vreo 10 000 000 (vezi Plutarh, *Caesar*, 48). Banii îi erau foarte necesari acum pentru întreținerea armatei: la întoarcerea la Roma, după scurta campanie din Asia, a avut loc o răscoală a soldaților, nemulțumiți că nu li s-au plătit banii promiși.

222 De notat și cu această ocazie abilitatea politică a lui Caesar și mai ales faptul că o dezvăluie el însuși. Fiind însă vorba de o acțiune împotriva străinilor, el este sigur că va găsi încuviințarea tuturor compatrioților săi.

223 Vezi cap. 4 și nota 29.

224 Caesar, descriind situația din Egipt, schițează, fără să-și dea seama, un tablou al celor ce aveau să se întîmple la Roma mai tîrziu, pe vremea Imperiului, a cărui instaurare o pregătea. El însuși avea să sufere în curînd de pe urma unei astfel de situații (vezi nota 221; vezi și Appian, *Răzb. civile*, II, 92—94 și Plutarh, *Caesar*, 51).

225 Marcus Calpurnius Bibulus, colegul de consulat și adversarul lui Caesar (v. nota 45), fusese în această calitate împotriva restaurării lui Ptolemeu Auletes. În anul 50, fiind proconsul al Siriei, a trimis ca soli la Alexandria pe doi fii ai săi. Curtea egipteană, ca răzbunare pentru opoziția făcută, i-a omorît copiii.

226 Cartierul palatului regal, aflat în preajma portului.

227 Cu totul 110 corăbii. Cu această ocazie a ars faimoasa bibliotecă din Alexandria, care conținea circa 400 000 volume (vezi

Plutarh, *Caesar*, 49; Cassius Dio, XLII, 38, etc.). Caesar cum e și firesc, nu amintește de acest lucru neplăcut.

228 Aproape 1,5 km.

229 Se numea Arsinoe.

230 Textul tipărit în paranteză este considerat de editori ca interpolat, o glosă introdusă de copiști în mod inutil, căci aceasta s-a spus deja despre Pothinus în cap. 108.

231 Lucrarea *Războiul civil* a rămas neterminată de Caesar. Propoziția aceasta a fost evident introdusă ulterior de altcineva, pentru a face legătura cu textul *Războiului alexandrin*. Evenimentele ulterioare ale războiului civil au fost expuse în trei opere apocrife, puse pe seama lui Caesar: *Războiul alexandrin*, *Războiul african* și *Războiul hispanic*. Asupra lor, ca și asupra motivelor neterminării *Războiului civil*, vezi studiul introductiv, p. 63 și 66.

INDICE

Tubero vezi Aelius.
Tullus vezi Volcacius.
Tuticanus Gallus III, 71.

Utica (oraş în nordul Africii) I, 31; II, 23, 24, 25, 26, 36, 37, 38, 44; locuitorii ei II, 36.

Q. Valerius Orca I, 30, 31.
L. Valerius Flaccus III, 53.
C. Valerius Flaccus III, 53.
C. Valerius Triarius III, 5, 92.
Varro vezi Terentius.
Varus vezi Attius, Quintilius.
Varus (fluviu în Gallia) I, 86, 87.
P. Vatinius III, 19, 90, 100.
Vespillo vezi Lucretius.
Vettoni (populaţie din Spania) I, 38.
Vibius Curius I, 24.
Vibo (port în Bruttium) III, 101.
L. Vibullius Rufus, I, 15, 34, 38; III, 10, 11, 15, 18, 22.
L. Volcacius Tullus III, 52.
Volcii Arecomici (populaţie gallică) I, 35.
C. Volusenus III, 60.

CUPRINS

pag.

Studiu introductiv 5

RĂZBOIUL GALIC

Cartea I 79
Cartea A II-A 115
Cartea A III-A 135
Cartea A IV-A 153
Cartea A V-A 175
Cartea A VI-A 209
Cartea A VII-A 235
Cartea A VIII-A 287

Note

Cartea I 321
Cartea A II-A 333
Cartea A III-A 338
Cartea A IV-A 341
Cartea A V-A 346
Cartea A VI-A 350
Cartea A VII-A 356
Cartea A VIII-A 361

RĂZBOIUL CIVIL

Cartea I 365
Cartea A II-A 413
Cartea A III-A 441

Note

Cartea I 505
Cartea A II-A 526
Cartea A III-A 530
Indice 551

Redactor resp. de carte: Elena Curtov
Tehnoredactor: Florica Preda

Dat la cules: 18. 08. 1964. Bun de tipar: 20. 11. 1964 Tiraj: 7000+80 ex. broșate, 3000+45 ex. legate 1/2, 40 ex. lux. Hîrtie: scris II A 63 g/m². Format: 54×84/16. Coli editoriale: 32,19. Coli tipar: 35,50 A.: 11901. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 9(37), pentru bibliotecile mici 9.

Tiparul executat sub comanda nr. 5345, la Întreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7, Cluj — R.P.R

AU APĂRUT

HERODOT

Istorii vol. II.

XENOFON

Anabasis

TACITUS

Istorii

Lei 13,50